

TUDÁS A MENEIDZSMIENT

A Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája

XXI. évfolyam Különszám

2020. június

HEIDL GYÖRGY

A kultúra embere 4

SOKSZÍNŰSÉG A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

SÁRI MIHÁLY

A hajdúk identitása, a hajdúváros gyökerei 5

GERNER ZSUZSANNA

Németek Pécsen és a Dél-Dunántúl területén 15

KRISZTIÁN BÉLA

Réteggkultúra – Bányásznap és a Szent Borbála-nap. 31 éve újra ünnep a Szent Borbála nap 27

FERKOV JAKAB

Korabeli híradások a történelmi Baranya vármegye keleti részének dualizmus-kori egyleti életéből 34

KOLLER INEZ ZSÓFIA

Fogyatékossgal élni egy igazságos társadalomban 41

NEMESKÉRI ZSOLT – SZELLŐ JÁNOS – ZADORI IVÁN

Tudományos kultúra vagy a kultúra tudománya? 49

VARGA KATALIN

A tudásalapú társadalom műveltségfelfogása 64

BOKOR BÉLA

Lehet a Duna-menti társadalmaknak közös jövőképe? 72

A TÖRTÉNELEM AZ IDŐK TANÚJA

MINORICS TÜNDE

„Én is hajósnaak készültem, de a háború közbeszólt.” Egy dunai hajós fiának elbeszélése 75

BEBESI GYÖRGY – BÁRDONICSEK DOMINIKA

A beintegrálás borzalmái és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táboraiban (1934-1953) 87

W. MÜLLER JUDIT

„Kik elhervadtak nagy Oroszországban...” 100

MAJDÁN JÁNOS

A Magyar Nyugoti Vasút kiépülése 110

KUTAKKÁ GYŰJT A MÉLY

KÉRI KATALIN

Tanítói egyletek a történelmi Baranyában 121

HÉJJ ANDREAS

Ha vágytanárainkat választhatnánk 127

KLEIN ÁGNES – SZEDERKÉNYI ÉVA

Iskolai ünnepek másként 134

KOLTAI ZSUZSA

Múzeumpedagógia az online térben 142

REISZ TERÉZIA

Hallgatói javaslatok a múzeumpedagógia fejlesztéséről 153

FOGLYUL EJTETT ÁLLAM

OROSZI SÁNDOR

Az ökológiai lábnyom növekedése, a foglyul ejtett állam és a civilizációk szembenállása közötti összefüggésekről 166

BESSENYEI ISTVÁN

A főáramú közgazdaságtan előrejelzése a koronavírus járvány várható következményeiről 181

BARANCSUK JÁNOS

Akarat és képzet: Schopenhaueri áthallások a kapitalizmus mibenlétéről 186

NINCS EMBERI KAPCSOLAT

GERHARD FRITZ	
Das Deutsche Reich und der Südosten 1914-1918	199
MALGORZATA ŚWIDER	
Deutsche Sprache im deutsch-polnischen kulturellen Grenzland in Oberschlesien	216
ALEKSANDRA TRZCIELIŃSKA-POLUS	
Polen und Ungarn zusammen in den deutschen Medien	225
HELENA GRECMANOVÁ- MIROSLAV DOPITA	
Wandlungen der Andragogik als einer Wissenschaft von der Erziehung an der Palacký Universität in Olomouc	232
MATTHIAS MUNKWITZ	
Der Kulturbetrieb in Zeiten der (Corona)-Krise.....	241

DOCENDO DISCIMUS

KÉKESI ESZTER	
Falunapok, fesztiválok, művészeti és egyéb táborok a Baranya megyei falvakban	256
MURIN KATA	
A „Jó gyakorlatok” helye a közösségfejlesztésben.....	265
MOLNÁR BENCE	
Szimpatikusabbak-e a jó tanulók?.....	278

AD PERPETUEM REI MEMORIAM

NÉMETH BALÁZS	
A Duna vonzásában – A tudós és a barát Huszár Zoltán	285
AGÁRDI PÉTER	
Vissza a régi kerékvágásba, avagy lifelong learning?	291
VÁRNAGY PÉTER	
„Huszi bácsi”	295
ZALAY SZABOLCS	
Testőri hitvallás	299
W. MÜLLER JUDIT	
Köszöntés	303
ABSTRACTS	305
SZERZŐINK.....	312

A különszám szerkesztői: Várnagy Péter (főszerkesztő); Klein Ágnes, Koltai Zsuzsa, Kovács Edina, Szederkényi Éva (társ szerkesztők)

Kiadja a PTE BTK

Felelős kiadó: a kar dékánja

Szerkesztőség: 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b.

Korábbi számaink megtalálhatók: <http://btk.pte.hu/hfmi/tudasmenedzsment>

Elérhetőségünk: tudmenszerk@gmail.com

ISSN 1586-0698

KALEIDOSZKÓP
ÜNNEPI KÖTET HUSZÁR ZOLTÁN SZÜLETÉSNAPJÁRA

HEIDL GYÖRGY

A kultúra embere

Megtisztelő számomra köszöntő szavakat írni ebbe a Festschriftbe. Ha Huszár Zoltán tanár urat köszöntjük, akkor bizony alkalmas a tudományos világban németül meghonosodott elnevezéssel illetni a tiszteletére készült ünnepi írásokat tartalmazó kiadványt. Ismerjük ugyanis elkötelezettségét a német nyelv és kultúra iránt, tudunk sokszor emlegetett, kiterjedt németországi kapcsolatrendszeréről, barátairól, élményeiről – például a német sörökkel kapcsolatosan –, de azt is tudjuk, hogy ez a németes irányultság egyáltalán nem árnyékolja be a magyar nyelv, kultúra és történelem iránti odaadó szeretetét. E kettő az ő esetében természetesen együtt jár.

Nem tudom megítélni, miként érti, s érti-e egyáltalán a legtöbb honfitársunk mostanság, egy furcsán technokrata korban azt a kifejezést, hogy kultúremler, de nekem sokat jelentő szó, és ha Huszár Zolira gondolok, akkor egyből ez jut eszembe. Nem csupán kultúratudományi munkássága, nem is pusztán a kulturális és egyetemi intézményekben eltöltött évtizedek teszik őt kultúremlerré, hiszen mindez önmagában nem elegendő. Szükség van még a műveltségen, olvasottságon túl a kifinomult vitakészségre, az okos helyzetfelismerésre, a bölcs derűre, az erkölcsi tartásra, és valamiféle belső tűzre, ami akkor sem alszik ki, amikor látszólag győznek a kultúraromboló törekvések. Zolinak volt alkalma ilyen törekvésekkel találkozni, és azt hiszem, ezek inkább erősítették kultúraféltő és ápoló attitűdjét, és növelték a felelősségérzetét. Felelősségérzetét a közösségért – mert talán ez az, amit eddigi pályafutása is igazol, és amit a jelen helyzetben a leggyakrabban tapasztalok: a rábízottak felelős vezetője, ízig-vérig közösségi ember. Egyszóval, valódi kultúremler. Isten éltesen, Tanár úr, a kerek évfordulón!

SOKSZÍNŰSÉG A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

SÁRI MIHÁLY

A hajdúk identitása, a hajdúváros gyökerei

„És vissza nem foly az időnek árja, /Előre duzzad, feltarthatlanul”, s Dr. Huszár Zoltán, a „tudós testőr” barátot, a művelődés- és történelemtudomány kiváló elméleti szakemberét, a magyar kulturális intézmények gyakorlatában sikerrel próbált vezetőt ünnepeljük 60. születésnapján. Tudása, racionalitása, tudományos elkötelezettsége, kérlelhetetlen, világos logikája, megtörhetetlen igazság-keresése, emberszeretete, a világ komplex, pozitív megélésére alkalmas személyisége mindnyájunknak mintát ad. Ezúton kívánok Huszár Zoltánnak jó egészséget és személyes értékeinek tovább épülését a tudomány, a közösség, a „nemzet csinosodása” érdekében, s az alábbi írással köszöntöm Öt.

Az ember aligha tagadhatja meg, hogy természeti lény, így létének fenntartásában a környezetének a természeti javait használja fel, de egyedként integrálódik a természeti javakat kiaknázó és bekebelező társadalmi struktúrák bonyolult rendszereibe. Felhasználja azokat szükségletei megoldására, élete fenntartására. Belátható, hogy minél magasabb szükséglet-minőséget kíván elérni, azt egyre bonyolultabb, specifikus szerepkörű társadalmi csoportban tudja megszerezni.

Egy apró népcsoport a népek és hatalmak háborgó világtengerében

A hajdú népcsoport is ilyen „specifikus szerepkörű” társadalmi felépítmény. A hajdú népcsoport a XVI-XVII. században kovácsolódott össze a különböző kultúrákat hordozó néptörödékekből. A hódító oszmán birodalom hadserege támadásai nyomán Európa dél-keleti részéről észak felé menekülő különféle etnikumú népcsoportok a magyar Alföld, közelebről a Partium térségében torlódtak fel, s egy évszázad alatt összeolvadtak a magyar falvak még megmaradt lakosságával is. A feudális anarchiába hullott és a folytonosan védelmi harcokra berendezkedő Erdélyi fejedelemség és a Királyi Magyarország katona-igénye kovácsolta össze egygyé a sokféle népcsoportot, amely emlékeztet az etnikai csoportra, kezdetektől kialakult abban az identitás, az összetartozás, az „egyneműség” érzése, közös tudata. Bizonyos, hogy a „hajdú identitás” a Hajdú kerület fennállásáig összetartó erő volt. A hajdúszabadság utolsó- már formálissá vált- foszlányai is megszűntek az 1871. évi 18. tc. elfogadásával, amikor is 1872 június 22-én Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Hajdúhadház rendezett tanácsú várossá, Vámospércs nagyközséggé vált.¹ A kegyelemdőfést az adta, hogy az 1876. évi 33. tc. feloszlatta a Hajdúkerület közigazgatási-jogi szervezetét, és betagozta azt Hajdú megyébe. Vajon megmaradt-e az elmúlt 150 évben is a hajdú-öntudat, az összetartozás érzése, a közösségi értékek, hagyományok egésze vagy része, s azokból mi maradt meg mára? Egyáltalán van-e esélye a hajdú-identitás megőrzésére egy olyan világban, amelyben a gazdasági, a pénzügyi globalizáció már megtörtént, a politikai trendeket követők világ-egységbe tömörültek, a katonai erők kontinensek feletti szövetséggé léptek elő, s a NET világhálója megteremtette a „Netocracy” egész Földet leigázó kötelékeit? A globalizáció nem észrevétlenül lopózott be az életünkbe: az emberiség történetének egy dimenziója a globalizációs jelenségek folyamata, amely kezdetektől követte a természettől önmagát elkülönülten is szemlélő embert. Hammurabbi Törvénykönyvétől a nagy földrajzi felfedezéseken és az energiaforrások megismerésén, felhasználásán át a mai Google, Facebook, s a világháló kereskedelemben ismert

---

¹ Komoróczy György: Hajdúböszörmény város önkormányzati szervezete.1848-1872. HBmL közleményei 4.sz. A helytörténetírás levéltári forrásai II. 1848-1944. Szerk.: Komoróczy György. Debrecen, 1972. RSs. 174/2.221-226.p.

Amazon, Vatera ténykedéséig terjednek². Mi magunk is hozzájárultunk annak erősödéséhez. Interneten rendelünk árut, argentin étteremben eszünk beefsteaket, karunkon Seiko órát hordunk, a Tescoban, Lidlben, Aldiban vásárolunk, coca-colát iszunk, farmerben járunk, Volkswagennel közlekedünk, a televíziókat Dél-Koreában gyártották. Való igaz, hogy durván, erőszakosan, kíméletlenül a XX. században nyilvánult meg, a második világháborút követően pedig esélyt kapott a globális világhatalom megteremtésére is. A világhatalomra törő liberális hatalmi csoport a netokrácia támogatásával ma már nem az anyagi javakért, a pénzért küzd, hanem a világhatalomért. Kendőzetlenül, cinikusan, könyörtelenül. Kaotikus világot teremtenek, amelyet Ulrich Beck „rizikótársadalom”-nak, Phillips Kevin „arrogáns kapitalizmus”-nak, David C. Korten az „ökológiai forradalom társadalmá”-nak, Anthony Giddens „későmodernitás társadalmá”-nak, Samuel P. Huntington „többszivilizációs sokpólusú világ”-nak, Manuel Castells „hálózati társadalom”-nak, Renaud Camus egyenesen „davokráciá”-nak nevez. Az ember számára civilizációs előnyöket is hoz a globalizáció, de rázúdítja a klímaváltozást, az újkori népvándorlást, a világrendszerek uralmának veszélyét, s mindezt a tudományos-technikai fejlődés turbodinamizmusa kíséri, a folyamatokban a változásoknak nincsenek térbeli és időbeli határai, s megnő a létező világrendszerek konfliktusának esélye.

Samuel P. Huntington szerint „a hidegháború utáni világ összetartásának, széthúzásának és konfliktusainak szabályait a kultúra és a kulturális- végső szinten civilizációs-identitások alakítják.”³ A nagyhatalmak háborúi helyett a civilizációk harca következik, amelyben azonos kulturális identitást hordozó népek egységbe tömörülnek, szolidárisak lesznek egymással, szemben állnak más kultúrákat hozó népcsoportokkal szemben.

A globális modernizáció felszínre hoz és megerősít olyan kapcsolatokat, amelyek a XX. században még alig, a XXI. században annál inkább fontosabbá válnak: egy közöttük a vallás, amelynek törésvonala mentében születnek a világkonfliktusok. Ugyanakkor a globalizációs folyamat az utolsó szakaszába is lépett, amelyben a nemzeti kultúrákat és nyelveket veszélyezteti, a nemzeti kultúrák helyébe egy nyelvben és tartalmában univerzális kultúrát helyezne. Nem véletlen tehát, hogy az azonos értékrendeken alapuló kultúrájú népek, nemzetek szembe fordultak a globalizációt támogató hatalmi csoportokkal és más kultúrákkal/civilizációkkal, a nemzeti önvédelmi reflexiók megerősödtek. Ez tapasztalható az Európai Unióban is, vannak kultúra/nemzetmegtartó országok, mint a V-négyek, mások az Európa-birodalom, olykor a világbirodalom kiépítésén munkálkodnak. A XVIII. század neves filozófusa, Montesquieu „Európa egységéről” című tanulmánya elején feltette a kérdést: „..lehetséges-e Európa jelen helyzetében, hogy egy nép, miként valamikor a rómaiak, állandó hatalmat gyakoroljon a többiek fölött?”⁴ A tanulmány XVIII. fejezetében választ ad: „Európa nem más, mint egy hatalmas, több kisebb népből összeállított nemzet.”⁵ Egységes Európa-álmok a középkortól napjainkig léteztek, azonban az Európa-birodalmat mindig egy nagyobb nép jogára alatt képzelték el. A szerző „nemzet”-fogalma a népek sokféleségét az európai kultúra és keresztény értékrend fogalmai szerint rendezi egybe.

Huntington kultúra/civilizáció- felfogása messze eltér a klasszikus európai-német értelmezéstől, amelyben a műszaki, technikai, anyagi tényezők mellett a kultúra értékszempontjai, eszmények és morális-esztétikai sajátosságok kapnak helyet. Az ő felfogásában a civilizáció komplex, urbánus, dinamikus, s a világvallások szerint rendeződik. Harminc évre előre megjósolta a kereszténység és az iszlám ütközését, amely a különféle hatalmi-politikai felépítményi, törvényi hagyományok szerinti, értékrendi, vérségi, nyelvi, életmódbeli, történelmi, szokásbeli, de főként vallási jellegű konfliktus.

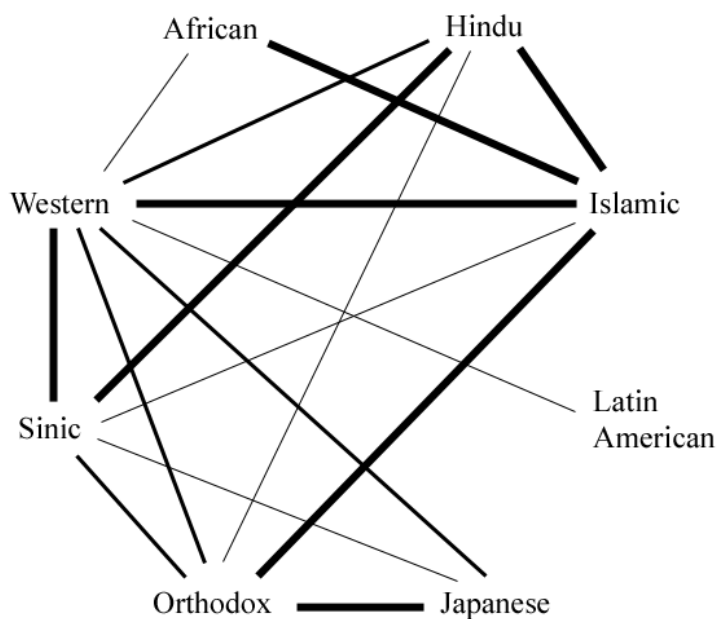
² Dr. Sári Mihály, dr. Sári Szilvia, dr. Bartkó János, Bartkó Réka: Munkavállalói ismeretek. Tankönyv. 2015. Új Széchenyi Terv támogatási rendszerében a TÁMOP-2.5.3.C-13/1-2013-0001 azonosítószámú projekt 6. számú törzstevékenység. Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája, MMD TEAM Orosháza. 14.p.

³ Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001.14-25.p.

⁴ Montesquieu: Európa egységéről. Phönix Kiadás, Budapest, 1943.35.p.

⁵ uo.54.p.

"Emerging alignments" of civilizations, per Samuel Huntington's theory in *The Clash of Civilizations* (1996).

Greater line thickness represents more conflict in the civilizational relationship.

1. ábra Makro-identitás-konfliktusok Huntington leírásában

Az azonosságtudatról dióhéjban

Az identitás én-azonosság. Az „identitást olyan pszichikus képződménynek kell tekintenünk, amely az egyén számára szilárd, tartalmilag jól definiálható pozíciót biztosít a szociális rendszer bonyolult hierarchiájában, s ami ugyanakkor lehetővé teszi az egyén számára, hogy a helyzetek és körülmények változása ellenére megőrizze azonosságtudatát és azonosságtudatának megtartása mellett a szakadatlan egyensúlyozást, az új szituációkhoz, megváltozott interperszonális pozíciókhoz való rugalmas alkalmazkodást”- írja Hódi Sándor⁶.

Sokféle identitáselmélet és modell létezik, amelyek tagolása nem feladatunk most, ám induljunk ki Manuel Castells három kötetes modern társadalom vizsgálatát célzó „Az identitás hatalma” című, második kötetének summázatából, amely így hangzik: „Az identitás eredetét a társadalom domináns intézményeire, a lakóhelyre, a lakónegyed terére és a társadalomformáló személyekre és szervezetekre különíti el.”⁷ Mások a hierarchikus struktúrába szerveződő kognitív és effektív készségek dinamikus rendszereként írják le, az emóciók és tudatos értékek sajátos felépítménye.

Valóban, az identitásnak több dimenziója, egymásba ágyazott rendszere, mélységi tagozódása van. Másként kell tekinteni az „én” entitás velünk született módozatára, például a nemi identitásunkra, amely szerint normális esetben férfinak vagy nőnek születünk, de az „én” önmagában is bonyolult, abban egyszerűbb és összetettebb szuperstruktúrák integrálódnak, s önmagára vonatkozóan is van reflexiója. Az „én” azonban komplex egész, amely az egyedfejlődés szocializációs mezőjében is formálódik-környezete interakcióiban az önmaga életfenntartása érdekében kommunikál a környezete rendszereivel. Azonosul azzal, ami az élet megőrzéséhez, fenntartásához, fejlődéséhez hozzájárul, s szemben áll azzal, ami akadályozza a szükségletei megoldását. Maslow piramisa tagoltságában szemlélhetjük ezeket a viszonyokat.

⁶ Hódi Sándor: Azonosságkeresés-identitástudat. Identitáselméletek, identifikáció. hid_1987_02_11_hodi.pdf

⁷ Sári Mihály: „Ott vagyok honn...” Hajdúsági Tükör, 2015. 8. évfolyam 4. sz. 3.p. Hivatkozás Manuel Castells Az identitás hatalma-Az információ kora-Gazdaság, társadalom és kultúra II.köt. Budapest,Gondolat-Infonia, 2006.

2. ábra Maslowi szükségleti rendszer piramisa

A hiányalapú szükségletek teljesítése az ember fennmaradásának a feltételeit gyűjti csokorba, amelyeket a társadalom és a tér különféle ritmusban és időintervallumokban enged teljesülni. A növekedésalapú szükségletek a létfeltételeken túl mutató, a személyiség önmegvalósítása felé törekvő interakciós folyamatokat indítanak el. Az egyedfejlődés és identitás kialakulásának magyarázatához igen jól megfelel Super szivárvány-modellje, amely kilenc életszerepet-identitásvállalást jelez az életutunkban, amelyek a növekedés-keresés-felépítés-fenntartás-hanyatlás szakaszaiban eltérő erősséggel határozzák meg az „én”-azonosságunkat.

3. ábra Super modellje

Super az ábrát kiegészítő jegyzékében helyesen mutat rá, hogy az emberi élet folyamatában változó szerepkörök a társadalom egyszerűbb és bonyolultabb közösségekben szervezetekben, a térszerkezetek közelebbi és távolabbi egységeiben, az időt tekintve differenciáltan valósulnak meg.

A téri identitás minden ember alapélménye, a saját lakásunk, udvarunk, az utcánk, a városrész, a város, a kistérség, régió, ország, kontinens része, kontinens, a Föld a téri identitásunk fokozatai, amelyek háromdimenziós rendszerében fogalmazzuk meg a szükségleteinket, s akcióinkkal oldjuk meg azokat: vannak, amelyek megoldásához néhány lépést kell tenni, máskor ahhoz járművet kell használni, de vannak olyan terek, amelyeket soha sem „kebelezhetünk be”. (Az Internet virtuális tere ezen a szemléleten változtat, de ezt az összefüggést itt nincs lehetőség kibontani.) A közelebbi terek a meghatározók, a távolabbiakat ritkábban használjuk igényeink, fennmaradásunk teljesítésére: a fűtött lakásunkban tél esetén is kellemes a közérzetünk, egy szombat délutáni kézilabda mérkőzés közvetítését a megszokott fotelben, kávéét iszogatva nézünk- a párunk ekkor nem akar zavarni, s elvárja, hogy holnap autóval elvigyem a fodrászához.

Ám ha gépkocsit akarunk vásárolni, együtt utazunk a nagyobb városba, a negyedévi rokonlátogatás, a nagy nyári külföldi üdülés nem csak társadalmi esemény, hanem a terek szisztematikus váltása/használata is.

én	városom	Hajdúság	ország	Európa
én	közösségek	hajdúk	nemzet	népek
az én időm	lokális idő	a régió terének történelme	nemzeti (ország) történelem	Európa az időben

4. ábra Idő-tér-társadalom egymásba ágyazott rendszerei

Az idő-identitásunk különös rendszer. A megélt másodperceink illeszkednek a percbe, a perc az órába, az óra a napba, ezeket követi a hét, hónap, év, évtized, stb. A newtoni lineáris idő a múlt és a jövőre tagolódik, jelene nincs. Mire kimondjuk a szót „most”, az már a múlt. Ezzel a relatív mérőrendszerrel mérjük a Föld történetét, az emberiség történelmét, a nemzet történetének folyamatát. Ebben tagozódik bele a város életideje, a közelebbi tereink változásai terminusok szerint, az emberi egyed életideje, életszakaszai, mint a lineáris idő, de az egyén az év ciklusával, a hónapok, hetek, napok cirkulációs idejével is identitást vállal. Ez az időszemlélet a teret és időt elválasztja egymástól, s az időt független és autonóm kontinuumként kezeli. A relativitáselmélet elfogadja Minkowski –féle térszemléletet, amely szerint a térnek négy dimenziója van, a téri történés ideje a negyedik dimenzió.⁸ Nem véletlen, hogy a magyar szociográfia markáns tudós-művésze, Nagy Lajos leírta szülőfaluját, Kiskunhalom 1932. augusztus tizenhetedikén, szerdai nap tér-idő koordinátáit, amely szociográfia 1934-ben meg is jelent. Egy-egy település tér-idő lenyomata egymástól eltérőek, s maga a településrendszer is átváltozik másik időbe átlépve -fogalmazhatjuk meg. Igen izgalmas lenne Nagy Lajos módszerét alkalmazva kiülni nulla órákor például hajdúböszörményi Bocskai tér padjára, vagy a pécsi Xavér utca elején a körforgalom eseményeit figyelni, s jegyzetelni (ma már akár videóval rögzíteni) az eseményeket 24 óráig, s megállapítani a lakosok tér-idő használatának szabályait.

A társadalmi identitás is egymásba ágyazott rendszer, s szinte áttekinthetetlen bonyolult hálók szerkezete. Az „én” a magcsaládba, a vérségi családi kötelékbe, az a nagycsaládba tagolódik. Egykor közel azonos téri rendszerben éltek a nagycsaládok-rokonok Hajdúböszörményben, de ma már nem konzekvens a család téri elrendeződése a város területén. Az ember bele tartozik számtalan társadalmi csoportba, ezek közül csak a szomszédsági viszonyokat, továbbá az utca társadalmát említjük itt, s a település helyi társadalmát is lakóhelyspecifikus szerkezetet mutat. Egy 1997-ben megjelent kutatási összefoglalónk⁹ hét jellemző lokális társadalmi metszetet ismertetett városunk társadalmában. A vérrokonsági elv, az etnikai rendező elv, a vallási tagolódás, a politikai beállítódás, a korporatív szerveződés elve, a téri elrendeződés elve, a direkt participáció igényén létre jövő szervezetek tagolódása szabályai határozzák meg az együtt élő közösség életét. Ez a városközösség integrálódik a nagyobb társadalmi-téri egységekbe, amelyeken át a nemzet alkotó részévé válik, sőt európaiak is tudunk lenni. Hogy nem csupán böszörményi népdalok élnek, hanem a megyére vonatkozó, hajdú-identitást őrző dalok is, álljon itt a közismert Hajdú-dal, ami igazolja, hogy a hajdú öntudat és identitás a Partium területén élő lakosok jellemzője volt.

*„Tizenhárom ezüstpityke fityeg a mentémen,
a legelső hajdú vagyok Hajdú vármegyében.
Suvikszos bajszom úgy áll, mint az öreg bika szarva,
nincsen nálam külön legény Hajdú meg Biharba!”*

⁸ Einstein: A különleges és az általános relativitás elmélete. Pantheon Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1921. 16-19; 38-40.p.

⁹ Sári Mihály: Város és művelődés. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997. 65-100.p.

A hajdú identitás alapja-a megmaradás közös érdeke

Bocskai István fejedelem 1605. december 12-én kelt kiváltságlevelében név szerint, 9254 hajdúvitézt kollektív nemesi joggal ruházott fel, s hét lakóhelyre – Szoboszló, Dorog, Nánás, Hadház, Kálló, Polgár, Vámospercs településekre telepítette őket. Kálló a Habsburg és katolikus hatalmi alközpont volt ekkor, s a jobbra kálvinista hajdúk gyakran kerültek konfliktushelyzetbe a királyi vár katonáival. A problémát feloldandó, Báthori Gábor fejedelem Váradon, 1609. szeptember 13-án újabb kiváltságlevelet adott ki, amelyben a kállói hajdúkat áttelepítette saját birtokára, amely négyszerese volt a kállói hajdú-javaknál, így negyvenezer hold birtokába jutotta

5. ábra Báthori Gábor fejedelem adománylevele

A Nagyságos Fejedelem fiatal kora ellenére bölcs ember volt, az oklevélbe bele foglalták, hogy a cseréért a hajdúk 10.000 forint „felülfizetésével” a „fejedelem javára” kapták a cserebirtokot, így legitimálták, hitelesítették a hajdúk tulajdonát.

Valószínű, hogy a hajdúk a cseréért nem fizettek a fejedelemnek, s a fejedelem sem várta el a birtok ellenértékét. Hamarosan a böszörményi hajdúk kezére került Zelemér, Szentgyörgy és Vid birtoka is, ezzel Böszörmény kiemelkedett a többi „megült” hajdúváros közül. A kollektív nemesség joga egyé kovácsolta a hajdú népet, s a gazdasági érdekek, amelyeket a „közirtokosság” intézménye keményen védett: az ősi törzsökös hajdú jogokat, a város közvetlen kezelésében levő földterületeket, (terrenum privilegiale), erdők, legelők, rétek használatát. A Maslow-i piramis két alsó kategóriája szerint, a fiziológiai és biztonsági szükségletek dominanciáját lehetjük fel ebben. A közös hajdú-identitás alapját.

A korabeli Magyarország jobbágyainak, olykor a mezővárosi lakosok gazdasági és jogi helyzetéhez képest a hajdú-szabadság irigylésre méltó privilégiumokat adott. Szoboszlón a nemes hajdúk letelepültek ugyan, de a helyi jobbágyokat nem fogadták be a törzsökösök kötelékébe. Ezzel szemben Böszörményben igen. A XV-XVI. században Lazarevics István, később Brankovics György szerb despota volt a debreceni uradalom birtokosa. Böszörménybe, mint a birtok részébe, továbbá Dorogra, Varjasra és Vidre szerb lakosokat telepítettek be, akiket „rácok”-nak neveztek, egy időben a települést is „Rácböszörmény”-nek nevezték. Egy 1549-es évi adóösszeírás szerint az akkori 96 jobbágytelekből 36-on rác etnikumú lakosok gazdálkodtak.¹⁰ Hét évvel később készült összeírásban a családnevek is rögzültek: a Kövér, Kovács, Kádár, Aranyos, Deli, Fejes, Kathi, Orgován, Márton, Koncz, Machi (Magi?), Pór, Rigó, Soós, Sánta, Ferenczi, Polyák, Sütő,

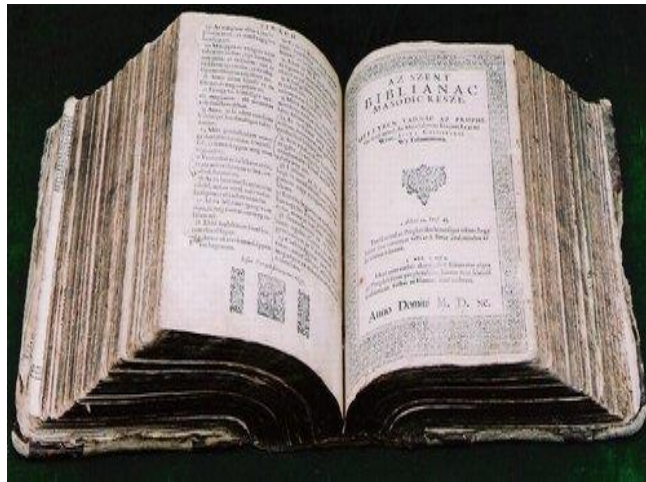
¹⁰ Szendrey István: A város népesedése. In: Hajdúböszörmény története. Debrecen, 1973. 257.p

---

Kerékgyártó, Király, Tar . Ezek a családok beépültek a hajdúk betelepült közösségébe, maguk is kiváltságossá válva¹¹. Az 1609-ben Kállóból áttelepült hajdú-családok magyar nevűek voltak: Balla, Elek, Gyenge, Kosonczy, Dobó, Szálkai, Szekeres, Sajtos, Vilmányi, Sári, Faragó, Fábíán, Kathi, Sóvágó és sok más magyar nevű nagycsalád érkezett az új hazába. Mintha a mai telefonkönyvet lapoztuk volna fel, a nevek, máig ismert családokat jelölnek a városunkban. A városi- közösségi és lakossági tulajdonban levő óriási termőterület a gazdagodást, anyagi biztonságot, a város kétbeltelkes rendszerének külső védelmi sávja és a hajdúpalánk a fizikai biztonságot jelentette. A palánkon belül élhettek a kollektív nemes hajdúk. A várost hat „tizedre” osztották, ez az adóztatást, közigazgatást, a mozgósítást kiválóan szolgálta. A körutak és a sugárutak a szállítás gyorsaságát, a védelmi erők gyors átcsoportosítását tették lehetővé, a zugok pedig –amellett, hogy utalnak a hajdú családok növekedésére és az eredeti telkek további parcellázására- az ellenség számára kialakított csapdává váltak. Ez a táj és épített környezet adta a téri identitás alapját a hajdú családoknak, a rendszerbe szervezett munka, a mindennapi tevékenység és a katonai funkcióból következő feladatok szabályozott rendszere a lokális időhasználat rendjét. A helyben és a Hajdúháton használt tér-idő-társadalom identifikációs ereje fennmaradt a Hajdúkerület megszűntéig, de az 1848/49-es szabadságharc polgári vívmányai, főként a polgári szabadságjogok és a nemesség megadóztatása megrendítette a hajdú-társadalom hagyományos, biztonságos szerkezetét, a hajdú kollektív nemesi szabadság kiüresedett.

A hajdúk hite-mértékadó vallás

A hajdú-identitás másik nagy támasza a reformált egyház kálvini változata. 1536-ban János király enyingi Török Bálintnak adományozta a debreceni uradalmat, aki 16 esztendő alatt egyeduralkodóvá tette Debrecenben a kálvinista egyházat, s ez így maradt egészen 1715-ig, a város méltán nevezetett Helveticae Confessionis addictissimanak, mert még szolgának és cselédnek sem tűrt meg kebelében katolikust.”¹²

6. ábra Károli Gáspár vizsolyi Bibliája

Hajdúböszörmény az egyre jelentősebbé váló Debrecen „szélárnyékában” és közelségében követte is a szomszéd mintáit, megerősítette a kálvinista hitet, elfogadta annak értékrendjét, amely a közösségi élet mértékévé vált, azzal vállalt azonosságot.

A Kállóból áttelepült hajdúk azonban rác (délsláv) lakosokat is találtak Böszörményben, akik az ortodox keresztény vallás követői lehetnek. Közülük 100 böszörményi rác hajdú települt át 1632-ben Rákóczi Pál bökönyi és újfehértói birtokára. Maradt egy rác csoport a városunkban, utal erre a „rácoldal” településrész elnevezés, s egy adat II. József korából arra figyelmeztet, hogy a hajdúk vallási türelme, a más etnikai csoportok irányában a toleranciájuk kedvezőbb volt a kisebbségek kezelésében, mint a debrecenieké. 1783-as adat szerint Böszörményben 5687 református és 464

---

¹¹ uo.261-262.p.

¹² Kovács Gábor:A kálvinista Róma.Budapest, 1917. 7-8.p.

---

görögkatolikus élt. Katolikusok valószínűleg nem, vagy alig. Tudjuk, hogy 1646. április 24-én megszületett az Ungvári Unió, a görögkatolikus Munkácsi Egyházmegye, s ez legitímálta a város területén számosan élő lakos nem kálvinista vallását, csoportkultúráját feltételezzük, hogy ekkor már nem használták a szláv nyelvet, a frissen érkező betelepülő szláv ajkúak pedig már nem kerültek be a kollektív nemesi kötelékbe¹³.

Hajdúböszörményben vallás és értékrend tekintetében máig a kálvinizmus a meghatározó, amelyet még a szocializmus idején is figyelembe kellett venni a kálvini értékrend mélyen cselekvésszabályozóvá vált több évszázad alatt. Az nem csak a templomban, hanem a templom falain kívül is, az életmódban, a termelés logikájában, az emberek etikájában, a politikában, az emberi közösségek kapcsolataiban működő értékrend maradt időben, térben, társadalomban.

A hajdú ember műveltsége, a lokális kultúra érték

7. ábra: Kosina László: Őseink

A nemzeti, a keresztény identitás további forrása az iskola. A reformált egyház többek között abban is különbözött a katoliktól, hogy a lelkésze anyanyelven prédikált, akit a templom presbitériuma választott meg és válthatott le. Luther nyomán a Biblia, a „sola Scriptura” vált minden egyházi írások között az elsővé, amelyben az „Ige”, Isten szava olvasható. Ennek megértését tette lehetővé az anyanyelvi templomi prédikáció, a Biblia olvasása pedig Istennel való közvetlen találkozást jelentett, amelyhez nem kellett a pap, mint közvetítő személy. Az írni, olvasni, számolni tudás a protestáns vallás és egyház fontos követelménye lett. A középkor katolikus egyháza által kialakított pedagógia és iskolarendszer dogmatizmusát már a humanizmus pedagógiája is „megtépázta”. A protestantizmus az európai és a hazai, a debreceni és böszörményi iskolakultúra gyökeres átformálódását idézte elő¹⁴: előbb megkettőződött az iskolarendszer, majd néhol már csak a református iskolák működtek tovább.

Böszörmény a tatárjárás idején elpusztult, de XIV. században ismét népes településsé vált, „villa Bezermen”-ként említik, 1333-1335 között a pápai tizedjegyzékben Petrus de Bezermen nevű papot említ a Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, de Péter papot említ más írásos emlék is 1348. évben. Péter plébánossága idején valószínű, hogy a 340-350 főt számláló városka már rendelkezett plébánia iskolával, s ismert az is, hogy Böszörmény közelében „Vidmonostora” nevű településen szerzetesrend is működött, amelynek kolostori iskolája volt. Böszörmény a debreceni modellt követhette. Debrecenben már tanított az első protestáns anyaiskola 1549-ben, s

---

¹³ Pirigy István: Az ungvári unió. Görögkatolikus Szemle Kalendáriuma, 1996. Nyíregyháza, 1995. 44-52.p.

¹⁴ Dr. Bajkó Mátyás-Dr. Vaskó László: Egyetemes és magyar neveléstörténet. KLTE Bölcsészettudományi Kara, Tankönyvkiadó. I.köt. Budapest, 1973. 191.p.

---

bizonyára néhány év múlva Böszörményben is teret kapott a reformáció és iskolája. Lehet, hogy az iskola a debreceni anyaintézmény párhuzamos osztálya volt, a partikulája¹⁵, az azonban bizonyos, hogy a debreceni Kollégium, amelynek 1538-ra nyúlnak vissza a gyökerei¹⁶, igen korán hatott a böszörményi iskolarendszerre.

Említettük, hogy a hajdúcsaládok böszörményi és szoboszlói letelepedése egymáshoz mérve időben eltolódott, a böszörményi hajdúk előbb Kálló városát lakták, amíg a szoboszlóiak 1606-ban véglegesen megtelepültek, a böszörménybe költözők csak 1609-ben foglalhatták el nemesi birtokaikat. Feltételezzük, hogy a böszörményi hajdúk már református iskolával ismerték meg a települést, de a hétosztályos középiskola, a „középfok” kialakítása, a hajdúnép letelepedése után történt meg.

A böszörményi iskolák szerepe túlnőtt a város határain, regionális, olykor országos jelentőségűvé vált, s így formálta a lokális, regionális és nemzeti tudást, a hitet, a magyarsághoz tartozás eszméjét és érzését.

A hajdúnép minden generációja hozzá tesz ahhoz az értékhez, amelyet elődeink már készen nyújtottak át nekünk. Az elmúlt két évtizedben is hatalmas változások történtek mind Hajdúböszörmény társadalmában, a város kultúrájában, terében. Minden böszörményi ember méltán lehet büszke a Bocskai térre, a város és a hajdúság ünnepi agórájára, a megszőpült Kálvin térre, a virágos, lombos utcákra, a fejlődő közintézményekre, amelyek a mi erőnket és tudásunkat is jelképezik. Új hagyományok is születnek, de a régieket is számba vesszük, értékeljük. Van miről szólni: kötetek kellene ahhoz, hogy csak felsorolás-szerűen értékeljük, mire is lehet büszke a böszörményi polgár. Történelmi képeskönyvek, Sánta Antal-Tarczy Péter- Áfra János kötete „Hajdúböszörmény a festők városa”, a múzeum és a levéltár, az egyházak és iskolák kiadványai, Oláh Imre filmjei, Nyakas Miklós tanulmánykötetei, Horváth Tamás és más fotósok felvételei, kiállítások őrzik az újrafelfedezés örömeivel együtt járó értékeink bemutatását. Legutóbb a Hajdúböszörményi Település Értéktár Bizottság adott ki egy nagyobb kötetet az újra felfedezett, a hajdú nép által teremtett értékekről, s filmbe foglalta, rögzítette a tárgyi valóságukat is a jövő generációja számára.

A hajdúk igazi magyar szívű és gondolkodású honfitársaink, akik úgy tudnak európaiak lenni, hogy a magyarságukat is megőrzik, úgy őrzik ember-identitásukat, hogy a keresztény-európai értékrend követői. Az egyik írásomból idézem az alábbi sorokat, amelyek itt az előadás végén megállják a helyüket.

„Európaiságunk, magyarságunk, hajdú identitásunk érték, amelyet megkérdőjeleznek a nemzetünket már elfeledett, kereszténységük értékeit dollárra, fontra, Euro-ra cserélő, talán nem is Európában élő munkaerő-kereskedők. Nem tudnak arról, hogy 1456-ban magyar és szerb harcosok Nándorfehérvárnál megvédték Európát a török hódítótól. Nem akarják azt sem, hogy a hajdú ember emlékezzen, hogy a szépapáink nagyapái 1686-ban Buda várának visszavívásánál lehúzták a csizmájukat, a kardjukat foguk közé szorították, meztelán mászták meg a bástyafalat a török puskatűzben. Nem számít nekik az, hogy 1660-ban Szejdi pasa hajdúk ellen indított megtorló hadjárata idején a szoboszlói hajdú férfiak a százszoros túlerővel szemben az utolsó emberig kitartottak a szoboszlói református templom erődítményében, miként a spártai háromszázak Thermopülénél.

Az európai népek másfél ezer éve, mi magyarok ezerszáz éve építjük a keresztény világunkat, a hajdúk és Böszörmény népe több, mint négyszáz éve gazdagítják a régió és város értékeit. Mi azonosulunk az építésünk folyamatának évszázadaival, az általunk megalkotott és térbe helyezett értékeinkkel; szellemünk által megteremtett kulturális kincsekkel; az elődeinkkel, akik elkezdték és tovább vitték a munkát, mindezekkel identitást vállalunk.”¹⁷

Mi bízunk a hajdú nép új generációiban is, akik belőlünk nőttek, családjukban érnek felnőttekké, az iskoláinkban tanulnak, munkájukkal Böszörményt, a nemzetet gazdagítják, s Európát és az emberiséget jobbra teszik.

---

¹⁵ Dankó Imre: Hajdúsági partikulák. Kalendárium az 1948-as esztendőre. Debrecen, 1947.44-50.p.

¹⁶ Győri L. János: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása”-A Debreceni Református Kollégium története. Tiszántúli Református Egyházkerület, 2008. 49-61.p.

¹⁷ Sári Mihály: „Ott vagyok honn...” Hajdúsági Tükör, 2015. 8. évfolyam 4. sz. 6.p.

(A tanulmány előadásként a Magyar Nemzeti Levéltár-Hajdú Bihar Megyei Levéltár - a HBML Hajdúböszörményi Fióklevéltára szervezésében a „**4.1.0., avagy 410 éve itt vagyunk**” című konferencián hangzott el 2019. szeptember 11-én, Hajdúböszörményben.)

Irodalom:

Dr. Bajkó Mátyás-Dr. Vaskó László: Egyetemes és magyar neveléstörténet. ELTE Bölcsészettudományi Kara, Tankönyvkiadó. I. köt. Budapest, 1973.

Dankó Imre: Hajdúsági particulák. Kalendárium az 1948-as esztendőre. Debrecen, 1947. 44-50.p.

Einstein: A különleges és az általános relativitás elmélete. Pantheon Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1921.

Győri L. János: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek világosító lámpása”-A Debreceni Református Kollégium története. Tiszántúli Református Egyházkerület, 2008.

Hódi Sándor: Azonosságkeresés-identitástudat. Identitáselméletek, identifikáció. hid_1987_02_11_hodi.pdf 2020. 02. 12.

Komoróczy György: Hajdúböszörmény város önkormányzati szervezete.1848-1872. HBmL közleményei 4.sz. A helytörténetírás levéltári forrásai II. 1848-1944. Szerk.: Komoróczy György. Debrecen, 1972. RSs. 174/2.221-226.p

Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001.14-25.p.

Montesquieu: Európa egységéről. Phönix Kiadás, Budapest, 1943.35.p.

Pirigyi István: Az ungvári unió. Görögkatolikus Szemle Kalendáriuma, 1996. Nyíregyháza, 1995. 44-52.p

Sári Mihály: „Ott vagyok honn,..” Hajdúsági Tükör, 2015. 8. évfolyam 4. sz. 3.p. Hivatkozás Manuel Castells Az identitás hatalma-Az információ kora-Gazdaság, társadalom és kultúra II. köt. Budapest, Gondolat- Infonia, 2006.

Dr. Sári Mihály, dr. Sári Szilvia, dr. Bartkó János, Bartkó Réka: Munkavállalói ismeretek. Tankönyv. 2015. Új Széchenyi Terv támogatási rendszerében a TÁMOP-2.5.3.C-13/1-2013-0001 azonosítószámú projekt 6. számú törzstevékenység. Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája, MMD TEAM Orosháza.

Sári Mihály: Város és művelődés. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

Szendrey István: A város népesedése. In. Hajdúböszörmény története. Debrecen,1973.

Kovács Gábor: A kálvinista Róma. Budapest, 1917. 7-8.p.

Németek Pécssett és a Dél-Dunántúl területén

A németek betelepülése

Bár Pannonia területén már a 9. században is éltek németek, a dél-dunántúli régióban csak a török elűzése után, azaz a 17. század végétől, de főként a 18. században alakult ki az a német nyelvi sziget, melyet *Schwäbische Türkei* néven ismerünk, és amely alatt a Balaton, a Duna és a Dráva által határolt három megye, Baranya, Tolna és Somogy németek lakta településeit értjük.¹ Központja Pécs, német nevén *Fünfkirchen*.

A zömmel földműves és kisebb számban kézműves/iparos német bevándorlók szervezett migrációja mögött a század első felében világi és egyházi földbirtokosok, később a Habsburg-ház uralkodói álltak, akik toborzó ügynököket küldtek Németország déli, dél-nyugati és középső részére annak érdekében, hogy a 150 éves török uralom során elnéptelenedett birtokaikra német telepeseket hozzanak. A németek migrációját egyfelől a közép- és délnémet területek gazdasági és demográfiai helyzete, valamint a német örökösödési jog motiválta: egy meglehetősen népes, ugyanakkor saját földbirtokkal nem rendelkező paraszti réteg remélte, hogy egy új hazában saját gazdasághoz és szociális felemelkedéshez juthat. A migráció másik mozgatórugóját a szociális felemelkedést segítő kedvezmények jelentették: a korabeli magyar joggyakorlat szabad költözködési jogot és három év adómentességet biztosított minden újonnan érkező telepesnek. Aki szőlőt telepített, annak akár 5-10 év adómentességet is garantáltak. Az adómentes évek elteltével pedig – attól függően, hogy földesúri vagy kamarai birtokokra kerültek – különböző mértékű adókedvezményekben részesültek a német bevándorlók.²

A telepítési akció Dél-Magyarország irányába három nagy szakaszban zajlott és lényegében a teljes 18. századot átfogta. Az első hullámban, 1711 és 1737 között főként sváb és frank földművesek érkeztek Württemberg és Hessen területéről világi földbirtokosok, a pécsi püspök és a pécsváradi apát kezdeményezésére, mindhárom megyébe.³ A földesúri telepítés legintenzívebb időszakában, 1722 és 1727 között a mintegy 15.000 németországi telepes 46 helységet népesített be. Ők a Köln, Frankfurt, Strassburg és Trier által határolt Rajna-vidékről érkeztek a Dél-Dunántúlra.⁴

A kamarai telepítések idején, a második és harmadik szakaszban a *Bácska* és a *Bánát* képezték az elsődleges célpontot, de a *Schwäbische Türkei* területére is érkeztek újabb telepesek: 1763 és 1773 között ca. 40 ezer német telepes vándorolt be a déli határvidék kamarai birtokaira, főleg Elzász-Lotaringia, Baden, Luxemburg és a Pfalz területéről, de érkeztek Stájerországból és a Szepességből is bányászok és kézművesek. 1782 és 1787 között szintén érkeztek a régióba is németek a Pfalzból, Hessenből – Darmstadt, Frankfurt, Mainz, illetve Fulda környékéről –, a Saar-vidékről és Württembergből, valamint Ausztriából és Svájcban is.⁵ Somogy megye német településeinek többsége csak ekkor jött létre: Almamellékre pl. 1767 és 1825 között érkeztek németek.⁶

A régió központjában, Pécssett már a 12. században is éltek németek, számuk azonban csak a török utáni időkben vált jelentőssé. 1686-ban egyetlen német családot regisztráltak a városban, 12 évvel később már 86-ot, akik spontán bevándorlás útján érkeztek ide a német nyelvterület különböző részeiről.

¹ A betelepítés következtében az akkori Magyarország területén hat zárt német nyelvi sziget jött létre (1) a Dunántúli Középhegységben, (2) a Dél-Dunántúlon, (3) Bácskában, (4) Bánátban, (5) Szlavóniában és a Szerémségben és (6) Szatmárban.

² Seewann 2012a. 114-141.

³ Weidlein 1980. 8p.; Weidlein 1940; Schmidt 1939.

⁴ Weidlein 1980: 15.

⁵ Hutterer 1991a. 258p.

⁶ Weidlein 1980. 96.

Származási helyük a *conscriptio* szerint Bayern (8), Böhmen (1), Deutschland (1), Elsaß (1), Frankreich (2), Kärnten (8), Mähren (2), Österreich (8), Polen (1), Schlesien (1), Steiermark (5), Schwaben (7), Schweiz (1), és Tirol (5). 15 család esetében konkrét német vagy osztrák város szerepel a származási hely rovatban, 5 esetben beszélhetünk Magyarországon belüli áttelepülésről, és 4 esetben nem ismert a származási hely.⁷ A németeknek a város életében betöltött központi szerepére utal, hogy 1691-től a városi bíró mellett egy ún. *judex nationalis germanicus* is hivatalban volt, míg a többi nemzetiséget csak szószólók (*fürmünder*) képviselték a magisztrátusban.⁸

A 18. század első felében tömeges és szervezett bevándorlás indult Németország különböző részeiből, így a század közepére a németek a város összlakosságának a felét tették ki.⁹ Az 1697 és 1746 között vezetett *Bürgerbuch*¹⁰ szerint a 843 városi polgár között 246 olyan személy volt, aki német nyelvterületről érkezett a városba.¹¹ A *Grundtbuch Gemainer Stad Fünfkirchen* bejegyzései szerint 1722-ben a város utcáinak német neve volt, és a belváros lakóinak harmadát is a németek tették ki.¹²

Hogy pontosan hány német telepes érkezett Magyarországra a 18. század során, arról nincs pontos adat. A becslések szerint 1720-ban 400 000 német élhetett az ország területén, akik az akkori teljes lakosság 10%-át tették ki. 1805-re a németek becsült száma csaknem megháromszorozódott (1,1 millió) és arányuk is növekedett (12,5%).¹³

A betelepült németek túlnyomó többsége katolikus vallású volt, csak mintegy 15% volt evangélikus és 1,5% református. A településeket általában vallási homogenitás jellemezte, de a déldunántúli régióban találunk néhány ellenpéldát is: Bonyhádon pl. német lutheránusok mellett magyar kálvinisták és német katolikusok is éltek. A magyarországi protestáns német települések egyik blokkja a 18. század első felében a régióban, Tolna megyében alakult ki: 1722-től földesúri kezdeményezésre 13 protestáns falu jött itt létre, csatlakozva más, ugyancsak földesúri kezdeményezésre létrejött evangélikus településekhez.¹⁴

A letelepedésük utáni első, de legkésőbb második évtized során a német faluközösségek saját templommal és iskolával rendelkeztek. Baranya megyében 1770-ben összesen 43 települést regisztráltak, melyek közül 22 rendelkezett saját iskolával. A 22 település közül 14 volt dominánsan német. Egy 1782/83-ban készült felmérés szerint a megye 122 tanára közül 63 fő csak németül tudott, további 45 pedig németül is (a magyar, latin, szerb, vagy horvát nyelv mellett). Ugyanezen felmérés már csak két fatemplomot említ, az összes többi németek lakta település ekkora már kőtemplommal rendelkezett.¹⁵

A bevándorlók nagyobb csoportjait esetenként Németországból kísérték papok és tanárok. Különösen jellemző volt ez a lutheránus közösségekre, akik nyilván tudták, hogy dominánsan katolikus környezetbe kerülnek. Egy példa: 1723-ban 69 protestáns család döntött úgy a hesseni Darmstadt és Nassau városokban, hogy felkerekednek Magyarország felé. A kb. 400 fős protestáns csoporthoz csatlakozott egy pap és egy tanár is, akik Wiesbaden mellől származtak. Ez a csoport 1724-ben érkezett meg a tolna megyei Kistormásra.¹⁶

A pécsi püspökség a 18. század első évtizedeiben üldözte az evangélikus német közösségek vallási vezetőit, de ennek az üldöztetésnek a várakozással ellentétes következménye lett: a Tolna megyében letelepedett evangélikus németek belső migrációja következtében újabb evangélikus német települések jöttek létre a szomszédos Somogy és Baranya megyében is.

---

⁷ Babics 1937. 63. és 70p.

⁸ Babics 1937. 65p.

⁹ Thirring 1912. 339p.

¹⁰ Bürgerbuch 1697-1746. Baranya megyei Levéltár IV. 1003. e. 2.

¹¹ Megjegyzendő, hogy a város lakosságának csupán a negyede tette le a polgári esküt. Móró 1988.

¹² Fetter 1973. 126p.

¹³ Seewann 2012a. 215.

¹⁴ Seewann 2012a. 226.

¹⁵ Seewann 2012a. 220p.

¹⁶ Seewann 2012a. 131.

A vertikális mobilitásnak a 18. század második felétől egy további okát látjuk: a Németországból hozott örökösödési jog, mely szerint csak a legidősebb fiú örökölhette a szülői parasztgazdaságot, a fiatalabb fiúkat arra készítette, hogy a kifizetett örökségen a szomszéd faluban vásároljanak földet és hozzanak létre saját gazdaságot. A másik alternatíva számukra az volt, hogy tanítónak, papnak vagy orvosnak tanulva a társadalmi felemelkedést választották.

Nyelvi repertoár

A magyarországi németek nyelvi repertoárja alapvetően több autochton nyelvi változatot, azaz a német nyelvnek több variánsát öleli fel (dialektusok, regionális német köznyelvi változatok, Wiener Deutsch, iskolában oktatott standardizált változat), és a repertoárhoz tartozik több allochton nyelv, ill. azok variánsainak ismerete (elsődlegesen a magyar, de más kisebbségek nyelvei is).

A települési nyelvjárások kialakulása és azok további fejlődése szempontjából meghatározó lehetett, hogy földesurak privát kezdeményezései, vagy a kamara szervezett telepítési akciói nyomán jöttek-e a telepések Magyarországra. Előbbiek ugyanis kisebb területekről, több fős – olykor vallási szempontból is elszeparált – csoportok bevándorlását, utóbbiak pedig gyakorlatilag az egész német nyelvterületről toborzott emberek tömeges migrációját jelentették.¹⁷

Amint az a fentiekből kiderült, a *Schwäbische Türkei* területére betelepült németek közép- és délnémet területről, közép- és délnémet dialektusok beszélőiként érkeztek Magyarországra. Az új hazában kialakult nyelvi kontaktus, mely egy-egy településen belül egyrészt több német nyelvi variáns kontaktusát, másrészt a településeken beszélt más nyelvekkel való kontaktust is jelentette, a nyelvek és nyelvi variánsok keveredését és kiegyenlítődéését eredményezte. Az elsődleges nyelvi kiegyenlítődéés során kialakult német ún. települési nyelvjárások (*colonial dialects*) tipológiai értelemben kivétel nélkül mind keveréknyelvek.

A dél-dunántúli falvak többségében – Schmidt (1914) szerint összesen 230-ban¹⁸ – a rajnai-frank dialektusok váltak dominánssá. Ott is, ahová egyébként a Mosel folyó mentéről, Elzászból, Württembergből, Bajorországból vagy Ausztriából érkezett a telepések egy része, akiknek délnémet nyelvjárásai szubsztrátum-hatásként vannak jelen a közép-német települési nyelvjárásban.

A baranyai németek egy részét *stifoller* néven is emlegetik; ennek oka, hogy a Mohács környéki falvakban, Erdősmeckétől Fekeden, Szürön, Himesházán, Lánycsókón, Palotabozsokon, Székelyszabaron, Babarcon, Liptódon és Nagymányokon át Vókányig, egy viszonylag összefüggőnek mondható területen a fuldai nyelvjárások az uralkodók. Tolna megyében Mucsi és Závod településeken szintén élnek *stifollerek*.

A magyarországi ún. fuldai nyelvjárásokat a Fulda környéki nyelvjárásokkal összevetve, feltételezhető, hogy a telepések a Fuldától délre, délkeletre fekvő területről érkeztek és az ottani kelet-hesseni nyelvjárást hozták magukkal az őshazából.¹⁹ Ez képezte az alapját azoknak a fuldai települési nyelvjárásoknak, melyek Magyarországon alakultak ki. A települési nyelvjárások között végbement horizontális kiegyenlítődéésben a fuldai nyelvjárások más közép-német nyelvjárások, ill. a bajor-osztrák nyelvi változat elemeit vették át. Wild (2003) szerint ezzel magyarázható, hogy a „Stiffoler” (=Stift Fuldaer) települések nyelvjárásai ma már nem „tisztán fuldaiak”, hanem hesseni-frank jegyeket is hordoznak.

Weidlein (1933) a nyelvi szigeteken kialakult hesseni nyelvjárásokat az „őshazában” a Frankfurt – Darmstadt – Mainz által határolt háromszög dialektusaihoz látja leginkább hasonlónak.²⁰ A hesseni változaton belül részben eltérő jegyeket mutatnak a protestáns és a katolikus németek nyelvjárásai.²¹ A nagyszékelyi református németek az intervokális *d* hangot *r*-nek ejtik: *Brura* – ’Bruder’, *rere* – ’reden’, szemben a szakadati katolikusokkal (*Brudr, rede*).²²

---

¹⁷ Hutterer 1991c. 316p.

¹⁸ Schmidt 1914. 663p.

¹⁹ Wild 2003. 14pp.

²⁰ Weidlein 1980. 90.

²¹ A protestáns csoport központja Gyöngyös, a nyelvjárási csoporthoz tartozik pl. Felsőháza, Hidas, Hidegkút, Izmány, Majos, Mórág, Murga és Varsád. Hesseni nyelvjárást beszélő katolikus németeket találunk pl. Bonyhádon, Hőgyészen, Kalaznón és Szakadaton.

²² Weidlein 1980. 58.

A monarchia más városaihoz hasonlóan Pécssett is egy a standard német és a bécsi német dialektus keveredésével létrejött köznyelvi variáns terjedt el, melynek beszélői hivatalnokok, katonák, egyházi személyek, nemesek és városi polgárok voltak.

Miután Pécs 1703 és 1780 között püspöki fennhatóság alá tartozott, ezért az ország más városaiban már a 18. században is közkedvelt vándorszínészek világi darabokkal itt csak a 19. századtól jelenhettek meg. 1800-tól évente más-más társulat érkezett a városba, általában Bécsből. Általuk vált ismertté az ún. *Wiener Deutsch* beszélt változata.³¹ A város első kőszínházát 1840-ben nyitották meg; itt az első években csakis német nyelvű előadásokat láthatott a közönség, majd 1848/49-től magyarokat is. A német nyelvű színjátszást 1876-ban a magisztrátus tiltotta be.³²

A bécsi városi nyelv írott változatának elterjedését a német nyelvű sajtó eredményezte. A város első újságja 1832-ben jelent meg, német nyelven, *Intelligenz Wochen-Blatt* címmel. A következő német nyelvű lapot, a *Fünfkirchner Zeitung*-ot 1867 és 1906 között heti két-három alkalommal publikálták,³³ az utolsót *Landpost* címmel 1924 és 1936 között.³⁴

A városok bajor-osztrák nyelvi változata, mely a régióban csak Pécssett és Pécsváradon honosodott meg, a városi polgárok, az értelmiségiek számára a nyelvi normát jelentette, annál is inkább, mert ez a réteg főként a Duna keleti, bajor területeiről származott. Magyarország más városaihoz hasonlóan Pécssett is Bécs volt a példakép.³⁵ A *Wiener Deutsch* elterjedésének a környék falvaiban az ottani, többségükben nyugati közép-német hesseni és frank nyelvjárások inkább vetettek gátat, mint a kevésbé elterjedt délnémet bajor, sváb, vagy keleti-frank nyelvjárások.³⁶ Az osztrák nyelvi változat hatása a dialektusokra a különböző társadalmi rétegekben is eltérő volt. A parasztsággal ellentétben a nagyobb települések kézművesei, akik intenzívebb kapcsolatot ápoltak a pécsi centrummal, igyekeztek annak nyelvhasználatát is átvenni. A régió nagyobb településein (Bóly, Pécsvárad, Bonyhád, Mohács) így kialakult egy olyan úrias (*herrisch*) „kézműves” nyelvjárás, amely a paraszti réteg (*bäurisch*) nyelvjárásához képest több osztrák-bajor elemet tartalmaz.³⁷

A városi polgárság asszimilációja (lásd lentebb) miatt ez a nyelvi változat a 19. század második felétől már nem tudott nyelvi impulzusokat adni a környék német nyelvjárásainak, helyére a paraszti világot kivéve minden társadalmi szférában a magyar nyelv lépett. A hosszú időn át autark német parasztság a város osztrák nyelvi változatát korábban sem tekintette normának, ennek ellenére viszonylag sok osztrák-bajor délnémet elem található a vidék közép-német nyelvjárásaiban.³⁸

A legtöbb transzfer a konyha, az ételek, a ruházat, a lakáskultúra és a gazdaság szómezőiben található. A környék valamennyi nyelvjárását jellemzik olyan bajor-osztrák elemek, mint pl. *Ribisel* 'Johannisbeere', *Kukuruz* 'Mais', *Marille* 'Aprikose', *Weichsel* 'Sauerkirsche', *Paradeis* 'Tomate', *Gerbe* 'Hefe', *Esszeug* 'Besteck' *Spagat* 'Bindfaden', *Zündholz* 'Streichholz', *Rauchfang* 'Schornstein' *Kasten* 'Schrank', *Jänner* 'Januar' és *Feber* 'Februar', melyek teljes mértékben integrálódtak a nyelvjárásokba. Ezek és az olyan idegen szavak, mint pl. a *Barbierer*, *Doktor* 'Arzt', *Firmament* 'Himmel', *Malheur* 'Problem', *Meter* 'Zentner', *vis-a-vis* 'gegenüber', *Staffier* 'Aussteuer' und *Lavoir* 'Waschbecken' közvetítője feltehetőleg a városi német nyelvi variáns volt.

A magyar nyelv részéről az első impulzusok a németek letelepedésének időszakára és az azt követő évtizedekre tehetők. Kronológiai szempontból a tulajdonnevek – helységnevek, intézmények nevei, titulusok – tekinthetők a települési dialektusok első magyar jövevényszavainak, melyek adaptációja általában a saját nyelv, azaz a települési dialektus fonémaállományának és fonológiai szabályainak felelt meg. A szóátvétel másik tipikus esete a magyar kultúra és életforma jellemző szavainak, főleg ételek, ruhadarabok, fizetőeszközök, állatok és növények neveinek átvétele és azok fonetikai és morfológiai integrációja a dialektusokba.

---

³¹ Kardos 1932. 34.

³² Márfi 1999. 281.

³³ Gerner 2002. 172

³⁴ Kardos 1932. 96

³⁵ Hutterer 1991c. 327.

³⁶ Hutterer 1991a. 268.

³⁷ Wild 1997. 343p.

³⁸ Wild 2002. 315pp.

A 20. század 20-as éveitől a társadalmi modernizáció folyamatai a szociális rendszer átalakulását és növekvő német-magyar kétnyelvűséget eredményeztek (lásd lentebb). A dialektusok szókinccse részben archaikussá vált, a társadalmi élet és a technika változásai újabb magyar szavak átvételét eredményezték. Jó példa erre a 'Kühlschrank' megnevezése: a magyar 'hűtőszekrény' a német dialektusokban *hīdā* néven ismert, azaz követi a labiálisoknak a nyelvjárásra jellemző illabiális ejtését (ü > i, ö > e > ə) és a zárhang zöngétlen léniszként való ejtését is, német tekintve femininum. Ugyanakkor pl. a *rendőr* 'Polizist' és a *tanácselnök* 'Ratsvorsitzender' szavak fonetikailag kevésbé integrálódtak, artikulációjukban a magyar nyelv fonémaállományának felelnek meg, de a németben jelölendő nyelvtani nem (*genus*) a referensek természetes nemét (*sexus*) követve maskulinumok, *der* névelő áll előttük. A magyarból átvett főnevek egy része szóképzési szempontból is integrálódott: Például a magyarokat, akik 1945 után a Felvidékről (Szlovákia) telepítettek a régióba, a dialektusok *felwīdekār* néven jelölik. Az alapszókinccsből hiányzó szavak átvétele mellett egyéb, szintaktikailag még kevésbé integrált magyar szavak is a dialektusok részeivé váltak. Jellemző pl. a magyar *vagy* 'oder' és *hogy* 'dass' kötőszók, a *különben* 'ansonsten' és *hiába* 'ohnehin' módosítószók, vagy a *hát* 'na ja' és a *nahát* 'nanu' interjekció használata a német dialektusokban. Magyar morféma jelentek meg olyan magyar és német szavak kontaminációjából létrejött névmásokban, mint pl. *akarwann* (ma. 'akármikor' + né. 'irgendwann') vagy *akarwū* (ma. 'akárhol' + né. 'irgendwo').³⁹

A nyelvi kontaktus változásai

Bár a diglossia egyik alapvető tulajdonsága a nyelvi helyzet stabilitása, a nyelvi kontaktust a tapasztalati tények alapján általában dinamika jellemzi, hiszen a nyelvi állapotok egyrészt belső, a nyelvi rendszerekből fakadó, másrészt külső, társadalmi okok miatt állandóan változnak. A közösség kommunikációs profilját befolyásoló objektív tényezők, mint a nyelvi repertoár nagysága, a nyelvek és variánsok elsajátításának feltételei, a nyelvek és variánsok funkcionális elosztása, a kétnyelvű emberek száma és bilingvitásuk mértéke, a nyelvi váltás (code-switching) okai stb. változhatnak, csakúgy, mint a szubjektív tényezők, vagyis pl. a nyelvi attitűdök, az identitástudat, az asszimilációra és az integrációra való készség. A nyelvi kontaktust befolyásoló objektív és főleg a szubjektív faktorok változása nyelvi átalakulást indukál. A nyelvi kontaktus dinamikája a nyelv megtartása (language maintenance) és a nyelvvesztés (language shift) között mozog.

A németek kezdeti dominanciája jellemezte a régió központját, Pécs városát: 18. század közepére a németek a város összlakosságának a felét tették ki.⁴⁰ Ez becslések szerint ca. 1 500- 2 000 főt jelenthetett, akik jelentős szerepet játszottak a város gazdasági, kulturális és társasági életében. A 18. század második felében a közigazgatás nyelve a német volt, németül vezették a jegyzőkönyveket, a bírósági tárgyalások német nyelven zajlottak. „*Nur manchmal kam ein Schriftstück in madjarischer, kroatischer oder raizischer Sprache vor den Magistrat.*“ (Babics 1937. 69.)

Dolencz József pécsi plébános feljegyzése szerint a 19. század kezdetén is alig volt magyar szó hallható Pécs belvárosában, mert azt a déli városrészrel és a Kálvária-dombbal együtt többségében németek lakták.⁴¹ A 19. század mégis a német lakosság asszimilálódásáról szólt. 1822-ben 10 925 katolikust, 35 lutheránust, 21 izraelitát és 1 görög-ortodox városlakót regisztráltak Pécsset;⁴² a conscriptio lingvae rovata szerint ekkor a Dómban magyar és német nyelven, a Belvárosi templomban magyar és horvát nyelven miséztek. A budai külvárosban magyar, horvát és német nyelven, míg a szigeti külvárosban német és magyar nyelven zajlottak az istentiszteletek.⁴³

---

³⁹ A autochton és allochton variánsok átvétele kisebb mértékű strukturális változásokat eredményezett a német dialektusokban, melyek Thomason és Kaufman 5 fokozatú skáláján az elsőtől a harmadik fokozatig helyezhetők el. Thomason/Kaufman 1988. 74p.

⁴⁰ Thirring 1912. 339p.

⁴¹ Bezerédy 1997. 129.

⁴² Móró 1995. 31.

⁴³ Schem. Ven. 1822. 37.

1832-ben és 1839-ben a katolikus hívők nyelvhasználatáról készült felmérés, mely szerint ebben a körben ekkor már a magyar volt a leginkább elterjedt nyelv a német és a horvát előtt, de a belváros templomaiban (a Belvárosi templom és a Dóm) ekkor is egyértelműen a német nyelvhasználók voltak többségben. Az adatokból az derül ki, hogy a katolikusok között a magyarok alkották a legnépesebb etnikai csoportot (38%). A németek összességében a második helyen álltak, hiszen a város katolikus közösségének ca. 31,5% tették ki, viszont a belvárosban ők képezték az abszolút többséget. A budai városrészben változások látszanak, hiszen 1839-ra ott megkétszereződött az 1832-ben regisztrált németek száma, Németürög pedig nem véletlen kapta a német jelzőt 1839-ben.

	1832 ⁴⁴			1839 ⁴⁵		
	<i>Hung</i>	<i>Germ</i>	<i>Illyr</i>	<i>Hung</i>	<i>Germ</i>	<i>Illyr</i>
Belvárosi templom	454	2357	225	439	2381	229
Dóm	1500	920	45	1490	970	40
Budai városrész	348	402	3792	500	1000	4000
Szigeti városrész	2511	439	32	2935	451	22
Német-Ürög	1376	0	0	1257	95	0
Összesen	6189	4118	4094	6621	4897	4291

1. táblázat: A katolikusok nyelvhasználatára parókiák szerint – 1832, 1839

Haas Mihály 1845-ben azt írja, hogy a város a beszélt nyelvek alapján három egyenlő nagyságú részre oszlik: a magyarok főleg a szigeti városrészben, a németek a belvárosban, a horvátok pedig a budai városrészben laknak.⁴⁶ De utal arra is, hogy olyan némettel, aki ne beszélne magyarul, már nemigen lehet találkozni a városban: a német-magyar additív kétnyelvűség különösen az iskolázott emberek körében vált jellemzővé.⁴⁷

A Belvárosi templom német miséi ellen 1861-ben protestáltak először a magyar hívők,⁴⁸ de a magisztrátus csak 1886-ban tett javaslatot a német (és a horvát) istentiszteletek megszüntetésére a város templomaiban.⁴⁹ A Belvárosi templom plébánosa 1887. február 28-án levélben fordult a pécsi püspökhöz, azt kérve, hogy továbbra is használhassa a német nyelvet a miséken. Indoklásában a környező falvakból bevándorolt németekre és a város gazdag nagyiparosaira hivatkozott, akik a magyar nyelven elmondott prédikációit nem értették. Leveléhez egy 160 nevet tartalmazó listát csatolt, mely szerint még bővíthető lett volna. A püspök támogatta a kérését.⁵⁰

Az 1880-as népszámlálás adatai szerint Pécsen 28 702 ember lakott, közülük 20 438 személy (71,2%) a magyart és 5 120 (17,8%) a németet jelölte meg anyanyelvének. A második beszélt nyelvre vonatkozó adatokat is figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a városban 1880-ban 23 112 ember tudott magyarul és 16 029 beszélt németül. A német nyelv jelentőségére utaló tény, hogy 9 777 magyar anyanyelvű mellett 231 szlovák, 80 horvát, ill szerb, 182 szlovén anyanyelvű és 637 Magyarországon nem honos nyelvet beszélő is tudott németül.⁵¹

A magyar anyanyelvűek és a magyarul is tudók száma és aránya a század végéig fokozatosan nőtt: 1890-ben már a város lakosságának 92,23% tudott magyarul.⁵² A német anyanyelvűek és németül tudók számszerű növekedése mellett arányuk a 1900-ban 51,02%-ra csökken a húsz évvel azelőtti 55,8%-hoz képest.⁵³

⁴⁴Conspectus 1832. 20-21.

⁴⁵Conspectus 1839. 25-28.

⁴⁶Haas 1845. 52pp.

⁴⁷Haas 1852. 99.

⁴⁸Márkus 2006. 138pp.

⁴⁹Nyomtatásban megj. Nagy 2010. 312.

⁵⁰Mendlik Ágoston kézzel írt levele, nyomtatásban megj. Nagy 2010. 308ff.

⁵¹LEG II.

⁵²LEG III.

⁵³LEG IVa. és IVb.

Anyanyelv	1881	egynyelvű %	1891	egynyelvű %	1900	egynyelvű %
magyar	20 438	43,05	25 268	46,52	33 959	51,55
német	5 120	45,79	6 508	43,46	7 717	31,42

2. táblázat: Magyar, ill. német egynyelvűség Pécssett a 19. sz. végén

Dolencz József feljegyzésében a századvég vonatkozásában az áll, hogy a belvárosban élő német családokban az unokák már nem tudnak rendesen németül, szüleik kétnyelvűek, a nagyszülők pedig csak németül beszélnek.⁵⁴ A nyelvcsere három generáció alatt ment végbe: német egynyelvűségből additív kétnyelvűség, majd szubtraktív kétnyelvűség és végül magyar egynyelvűség lett. Ez a nyelvcsere szinkrón módon a statisztikákban is nyomon követhető, amennyiben az egyes generációk nyelvismeretét, nyelvhasználatát vetjük össze egymással (látszólagos időben bekövetkező nyelvcsere).⁵⁵

Az nagyipar fejlődése is támogatta a folyamatos elmagyarosodást, bár a város és a környék szénbányáinak kiépülése a 19. század első felében külföldi – részben németül beszélő – munkaerő beáramlását eredményezte.⁵⁶ A bányák felügyeletét 1852-től a Dunagőzhajózási Társaság⁵⁷ vette át, mely 1852 és 1925 között összesen 11 208 külföldi munkást alkalmazott. Közülük összesen 42%-nak német volt az anyanyelve.⁵⁸ A bányászok 45,3% még 1910-ben is a németet jelölte anyanyelvének (csak 41,2% a magyart).⁵⁹ A kolóniákon a német volt az általános nyelv, a DGT iskoláiban csak 1892-ben vezették be a magyar nyelvű oktatást.⁶⁰

Az asszimiláció fő mozgatórugóját történészek abban látják, hogy a gazdasági felemelkedés érdekében az urbánus németeknek csatlakozniuk kellett a kibontakozó nemzeti identitástudathoz. A korábban jellemző hungarusz-identitás, amely a német nyelv és kultúra megőrzése mellett abszolút lojalitást jelentett a magyar hazával szemben, már nem volt elegendő. Ehhez társultak azok a folyamatok, melyek a 19. század második felében a polgárság fejlődésében, az iparosodásban, a kommercializálódásban és a polgári társadalom modernizációjában egy egységes nyelv használatát tették szükségessé, amely Pécssett is a magyar volt. A német polgárság elmagyarosodása tehát elsősorban nyelvi asszimilálódást jelentett a politika és közigazgatás, illetve a gazdaság területén.

Az nyelvi asszimiláció folyamatának rekonstruálása természetesen nem problémamentes, mert a németek betelepülésétől fogva nem állnak rendelkezésre folyamatosan egymással összevethető, a beszélők nyelvi kompetenciájára és nyelvhasználatára vonatkozó objektív adatok. Az azonban tény, hogy 50 év alatt jelentős változás következett be a magyar, ill. német (és horvát) anyanyelvűek számában és arányában Pécssett:

	1832	%	1881	
Magyar	4841	37,36	20 438	73,36
Német	4026	31,06	5 120	18,4
Horvát	4094	31,58	348 ⁶¹	1,25
Összlakosság	12961	100,00	28702	100,00

3. táblázat: A lakosság anyanyelv szerinti megoszlása Pécssett – 1832, 1881⁶²

Nagyjából egy évszázaddal később változások következtek be a dél-dunántúli német beszélőközösség kommunikációs profilját befolyásoló objektív és szubjektív tényezőkben is.⁶³

⁵⁴ Bezeredy 1997. 129.

⁵⁵ Gerner 2007a. 52pp.

⁵⁶ Móró 1995: 34.

⁵⁷ A DGT integrációs szerepéről Pécssett, a régióban lásd Huszár 2013.

⁵⁸ Szirtes 1999. 63p.

⁵⁹ Katus 1995. 39.

⁶⁰ Szirtes 1998. 115p.

⁶¹ Az 1880-as népszámlálás nem tett különbséget horvátok és szerbek között.

⁶² Az 1832-es adatok csak a katolikusokra vonatkoztak, ill. a templomi nyelvhasználatukra. Az 1880-as népszámlálásban mindenkinek az anyanyelvét regisztrálták, függetlenül a vallásától.

⁶³ Gerner 2007b. 157-167.

Változott a német népcsoportokhoz tartozók száma és aránya, ennek következtében a nyelvi sziget, ill. a települések etnikai összetétele is. A *großer Schwabenzug* lezárultával, a 18. század végén Baranya, Tolna és Somogy területén a lakosság 67 százaléka volt német. A kezdeti természetes lakosságnövekedését csak a 19. század második felétől váltotta fel egy folyamatos csökkenés, melynek hátterében egyrészt asszimilációs folyamatok, másrészt történelmi események álltak.

Az első hivatalos népszámlálás adatai szerint 1880-ban 361 olyan település volt Magyarországon jelenlegi területén, melyekben akkor a németek alkották a lakosság többségét.⁶⁴ Ezek közül 112 volt Baranyában és 58 Tolnában.⁶⁵ A német többségű települések száma 1930-ra országos viszonylatban 296-ra csökkent ugyan, de Baranyában még 200 évvel a betelepítés után is 111, Tolnában pedig 52 településen többségében németajkú lakosság élt.⁶⁶

Az 1941-es népszámláláskor Baranyában 97 545, Somogyban 10 836 és Tolnában 74 036 német anyanyelvű beszélőt regisztráltak. Ez a *Schwäbische Türkei* akkori lakosságának 23,45% és az összes Magyarországon élő német 38,40% volt.⁶⁷

Ha a második világháborút megelőző és az azt követő tényleges adatokat összehasonlítjuk, Baranya és Somogy megyékben felére, Tolnában pedig ennél is nagyobb arányban csökkent a németek aránya.⁶⁸ Ennek egyik oka az 1945 utáni objektív lakosságcsökkenés volt a háborús veszteségek, a németek erőszakos kitelepítése, Szovjetunióba való elhurcolása miatt. A kitelepített és elhurcolt németek helyére magyarok érkeztek, így megváltozott az egyes települések etnikai összetétele.

Népszámlálás	Baranya		Tolna		Somogy	
	anyanyelv v	nemzetiség g	anyanyelv v	nemzetiség g	anyanyelv v	nemzetiség g
1941	97 545	69 287	74 036	56 703	10 836	6 438
1949	5 446	312	2 962	306	333	94
1960	17 271	1 621	7 595	1 242	705	239
1980	11 756	3 367	3 628	1 130	360	148
1990	14 233	10 524	4 193	2 912	458	424
2001	10 478	14 204	3 797	6 658	704	965
2011	8 726	22 150	2 812	10 195	1 648	3 039

4. táblázat: Német anyanyelvűek és nemzetiségűek száma a Dél-Dunántúlon 1941 és 2011 között

A németek számbeli csökkenéséhez társult egy szubjektív tényező is: a Magyarországon maradtak többsége sem vállalta a németséghez való tartozást és az abból adódó negatív diszkriminációt, ezért 1949-ben magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek mondta magát.⁶⁹

A népszámlálási statisztikában 1960-ban számszerű növekedés látszik, ami a németek (és általában a magyarországi kisebbségek) helyzetében és megítélésében bekövetkezett pozitív változás következménye: 1951-től újra engedélyezett volt a német nyelvoktatás Magyarországon, 1956-tól ismét képeztek némettanárokat – Pécsen is.

Az 1989-es rendszerváltozás után ismét pozitív fordulat következett, ami elsősorban a német népcsoportokhoz való tartozás és a német nyelv egyre szélesebb körű használatának statisztikai adataiban mutatkozik meg: 2001-ben Magyarországon 52 912 személy mondta magáról, hogy a családban és a baráti körében használja a német nyelvet, 2011-ben a számuk 95 661 volt.⁷⁰ Utóbbiak 22,8% él a Dél-Dunántúlon.

⁶⁴ Tafferner szerint a két világháború között összesen 480 településen éltek németek Magyarországon. 296 olyan település volt, melyet 90-100%-ban németek laktak, 64-ben 55 és 90% közötti volt az arányuk, 17-ben 45-55% és 103-ban 10-45%. Lásd Annabring 1952. 5p.

⁶⁵ 44 volt Veszprém és 41 Pest megyében. További 8 Esztergom és 7 Sopron területén. Lásd Schieder 1956. 7E.

⁶⁶ Veszprém 31, Pest 26, Esztergom 3, Sopron 7. Lásd Schieder 1956. 7E.

⁶⁷ Flach 1979. 24p.

⁶⁸ Seewann 2012b. 352.

⁶⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statizstikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

⁷⁰ http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00; http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_02

A német nemzetiséghez tartozók aránya a három megye jelenlegi lakosságának már csak 4,61%, a német anyanyelvűek aránya mindössze 1,4%. A Magyarországon élő, német nemzetiséghez kötődő személyek (összesen 185 696 fő) 23,18% él ebben a három megyében, ők az összes német anyanyelvi beszélő (Magyarországon összesen 38 248 fő) 34,47%-át teszik ki.⁷¹

Kitekintés

Fishman (1991) GIDS-skáláján, amely nyelvhasználati szinterekhez kötődően méri a kisebbségi nyelvek vitalitását, a nyelvhasználati szinterek közül a családnak van kiemelt szerepe. A kisebbségi nyelv megmaradásának feltételét jelöli meg abban, hogy a családban a kisebbségi nyelvet továbbadják és aktívan használják, ellenkező esetben ugyanis a nyelvvesztés folyamata szerinte nem fordítható vissza.⁷²

A német, mint kisebbségi nyelv Magyarországon ebben az értelemben veszélyeztetett nyelvnek számít, hiszen a német városi polgárság 19. századi asszimilációját követően a 20. század második felében a vidék német nyelvi szigetein is diszkontinuitás következett be a családi nyelvátörökítésben. A fiatalabb generáció funkcionálisan első nyelve a magyar, második helyen egy az iskolában elsajátított standardhoz közelítő német nyelvi változat áll, melyet egyéb szintereken, pl. a médiák használatában, külkapcsolatok ápolásában, munkában stb. egyre többen és egyre gyakrabban használnak.⁷³ A kérdés az, hogy ez a nyelvi változat képes lesz-e a dialektusok és a városi köznyelvi változat korábbi szerepét betölteni, azaz privát nyelvhasználati szintereken is dominánssá válni. Reméljük, hogy igen.

Irodalom

- Annabring, Matthias: Das ungarländische Deutschtum. Leidensweg einer südostdeutschen Volksgruppe. In: Südoststimmen. Schriftenreihe für Probleme des südosteuropäischen Raumes. März 1952
- Babics, Andreas: Die ersten deutschen Ansiedler Fünfkirchens nach der türkischen Herrschaft. München
- Bezeredy, Győző: „Németnek Bécs, magyarnak Pécs“. Évszázadok krónikásai a városról. Pécs
- Fetter, Antal: Pécs 1722-ben. In: Mándoki László (Hrsg.): Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1972–1973. Pécs, 1973. 125 – 136.
- Fishman, Joshua A.: Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages. In: Multilingual Matters 76. Clevedon, 1991.
- Flach, Paul: Das ungarländische Deutschtum im Spiegel der amtlichen Volkszählung vom 31. Januar 1941. München, 1979.
- Gerner, Zsuzsanna: Zu den lexikalischen Charakteristika des ostfränkischen Dialekts in Nadasch/Mecseknádasd. In: Canisius, Peter/Gerner, Zsuzsanna/Glauninger, Manfred Michael (Hrsg.): Sprache - Kultur - Identität. Festschrift für Katharina Wild zum 60. Geburtstag. Studien zur Germanistik. Pécs 2001: 153 – 169.
- Gerner Zsuzsanna: Zur Sprache der Anzeigewerbung in der Fünfkirchner Zeitung des Jahrganges 1878. In: Gerner Zsuzsanna/Glauninger, Manfred M./Wild Katalin (Hgg.): Gesprochene und geschriebene deutsche Stadtsprachen in Südosteuropa und ihr Einfluss auf die regionalen deutschen Dialekte. Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft 11. Wien 2002: 171 – 189.
- Gerner Zsuzsanna: Sozial gradierte Sprachkompetenz in der deutschen Bürgerschaft von Pécs im ausgehenden 19. Jahrhundert. In: Brandt, G. / Hünecke, R. (Hrsg.): Historische Soziolinguistik des Deutschen VIII. Stuttgart 2007: 45 – 59.
- Gerner, Zsuzsanna: A magyarországi német nyelvi szigetekeken bekövetkezett nyelvi változás objektív és szubjektív okairól. In: Kupa László (Szerk.): Tájak, tájegységek, etnikai kisebbségek Közép-Európában. Konferenciakötet. Pécs, 2007: 157 – 167.

---

⁷¹ http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00; http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_02

⁷² Fishman 1991.

⁷³ Ez nagyjából megfelel a Lewis és Simons (2010) által bevezetett Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale revitalizációs szintjei közül a legalacsonyabb, azaz a „felélesztett” szintnek.

-
- Haas Mihály: Baranya: Emlékirat, mellyel a Pécsset MDCCCXLV. aug. elején összegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálóknak kedveskedik nagykéri Scitovszky János, pécsi püspök, cs. k. valóságos benső titkos tanácsnok, a szépművészetek, bölcsészet és hittudományok tanára, a kir. magyar természettudományi, római t. arcadiai társulat tagja, a m. orvosok és természetvizsgálók VI nagy gyűlésének elnöke./szerkeszté Haas Mihály. Pécsset, 1845.
- Haas, Mihály: Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Fünfkirchen, 1852.
- Huszár Zoltán: A Duna vonzásában. Fejezetek a Dunagőzhajózási Társaság történetéből. Pécs. 2013.
- Hutterer, Claus J.: Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In: Manherz, Karl (Hrg.) Ungarndeutsche Studien 6. Claus Jürgen Hutterer: Aufsätze zur deutschen Dialektologie. Budapest, 1991. 253 – 284.
- Hutterer, Claus J.: Sprachinseln in Mittel- und Westungarn und in der Schwäbischen Türkei. In: Manherz, Karl (Hrg.) Ungarndeutsche Studien 6. Claus Jürgen Hutterer: Aufsätze zur deutschen Dialektologie. Budapest, 1991. 281 – 284.
- Hutterer, Claus J.: Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In: Manherz, Karl (Hrg.) Ungarndeutsche Studien 6. Claus Jürgen Hutterer: Aufsätze zur deutschen Dialektologie. Budapest, 1991. 313 – 344.
- Kardos Emilia: A pécsi német sajtó és színészet története. Pécs, 1932.
- Katus László: Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: Vonyó József (Hg.): Tanulmányok Pécs történetéből. I. Pécs népessége 1543 – 1990. Pécs, 1995. 37 – 93.
- Lewis, Paul. M./Simons, Gary F.: Assessing Endangerment: Expanding Fishman's GIDS. 2010. http://www.lingv.ro/resources/scm_images/RRL-02-2010-Lewis.pdf, <http://www-01.sil.org/~simonsg/preprint/EGIDS.pdf>
- Márfi Attila: A pécsi színikultúra helyzete az abszolutizmus éveiben. In: Font Márta/Vonyó József (Hgg.) Tanulmányok Pécs történetéből 5-6. Pécs, 1999. 275 – 289.
- Márkus Annamária: A pécsi németesség asszimilációja és a sajtó (1860-1890). Pilkhoffer Mónika/Vonyó József (Hgg.): Tanulmányok Pécs történetéből. 18. Pécs, 2006. 113 – 152.
- Móro Mária Anna: Pécs város polgárai 1697-1707. In: Baranyai Helytörténetírás 1987/88. Pécs, 1988. 51 – 81.
- Móro Mária Anna: Pécs népessége a török alóli felszabadulástól 1848-ig. In: Vonyó József (Hg.): Tanulmányok Pécs történetéből. I. Pécs népessége 1543 – 1990. Pécs, 1995. 27 – 35.
- Nagy Imre Gábor (Szerk.): Források Pécs város polgárosodásáról (1867-1921). Pécs, 2010.
- Schieder, Theodor: Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. Bd. II. Düsseldorf, 1956. 7E
- Schilling, Rogerius: Ansiedlung der Deutschen in Rumpfungarn. In: Blayer, Jakob (Hrsg.) Das Deutschtum in Rumpfungarn. Volksbücherei des „Sonntagsblattes“ Bd. 2. Budapest, 1928. (CD-ROM)
- Schmidt, Heinrich: Die deutschen Mundarten in Südungarn. In: Ungarische Rundschau 3. 1914. 656 – 677.
- Schmidt, Johann: Német telepések bevándorlása Hesszenből Tolna-Baranya-Somogyba a 18. század első felében. Győr, 1939.
- Seewann, Gerhard: Geschichte der Deutschen in Ungarn Bd. 1: Vom Frühmittelalter bis 1860. 2010. Marburg, 2012.
- Seewann, Gerhard: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Bd. 2: 1860 bis 2006. Marburg, 2012.
- Szirtes Gábor: „Örök emléket állított magának itteni működésével” : Wiesner Raymár (1843 –1900) In: Bányászat. 1998. 4. sz.: 341 – 344.
- Szirtes Béla: Emlékek a pécsi bányatelepek hétköznapijaiból. In: Pécsi szemle. 1999 tavasz. 1999. 57 – 68.
- Thirring, Gustav: Die Bevölkerungsentwicklung der ungarischen Städte. Budapest, 1912
- Thomason, Sarah Grey/Kaufman, Terence: Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics. Berkeley/Los Angeles/Oxford, 1988
- Weidlein, Johann: A tolna megyei német telepítések. Pécs, 1937.
- Weidlein, Johann: Ansiedlung der Deutschen in der Baranya. Deutsche Forschungen in Ungarn 5. Budapest, 1940.
- Weidlein, Johann: Die Schwäbische Türkei. II. München, 1980.
-

Wild, Katharina: Die Einstellung der deutschsprachigen Bevölkerung in Südungarn zum Österreichischen Deutsch in der Zeit vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg. In: Muhr, Rudolf / Schrodt, Richard (Hrsg.): Österreichisches Deutsch und andere nationale Varietäten plurizentrischer Sprachen in Europa. Wien 1997: 340 – 350.

Wild, Katharina: Das sprachliche Verhältnis zwischen Stadt und Land im südöstlichen Transdanubien. In: Gerner Zsuzsanna/Glauninger, Manfred M./Wild Katalin (Hgg.): Gesprochene und geschriebene deutsche Stadtsprachen in Südosteuropa und ihr Einfluss auf die regionalen deutschen Dialekte. Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft 11. Wien 2002: 311 – 324.

Wild, Katharina: Zur komplexen Analyse der „Fuldaer“ deutschen Mundarten Südungarns. Budapest, 2003.

Primer források

Conspectus 1832 = Conspectus Almae Dioecesis Quinque Ecclesiensis Pro Anno A Christo Nato MDCCCXXXII

Conspectus 1839 = Conspectus Almae Dioecesis Quinque Ecclesiensis Pro Anno A Christo Nato MDCCCXXXIX

Bürgerbuch 1697-1746

Schem. Ven. 1822 = Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Quinque Episcopalis Pro Anno a Christo Nato MDCCCXXII.

LEG II = Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt, I. kötet. Budapest 1882.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1881_01/?pg=247&layout=s

LEG III = A magyar korona országában 1891 elején végrehajtott népszámlálás eredményei. 1. rész.= Általános népleírás. Budapest 1893.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1891_03/?pg=0&layout=s

LEG IVa = A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenkint. Budapest 1902.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_01/?pg=0&layout=s

LEG IVb = A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. Harmadik rész. A népesség részletes leírása. Budapest 1907.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_03/?pg=0&layout=s

Réteggkultúra – Bányásznapi és a Szent Borbála-napi. 31. éve újra ünnep a Szent Borbála nap.

Minden társadalom egyik fenntartó eleme az emlékezés, amely a kulturális értékrendben és a réteggkultúrákban jelenik meg. A magyar emlékezetkultúra jelentős területe a bányászati emlékek köre. A mára kialakult állapotból kitűnik, hogy bányász közösségi identitásukban sértett bányászok magatartásában a szakma, foglalkozás valós alappal megszűnésének veszteségérzete erőteljes „ellenállást” és tudatos örökségteremtést eredményezett. Ennek következménye, hogy fenntartson valamiféle bányász-folytonosságot, valamint a hagyományörző gyakorlaton keresztül felhívja magára (a bányászatra) a figyelmet.

„Ha nincs bánya, legyen emléke.” – talán ebben foglalhatók össze a ma két jeles nappal rendelkező hajdani ágazat ünnepével kapcsolatos történések.¹

Magyarországon 1951-ig bányavidékenként változó időpontban – de a hagyományozódás nyomán – általánosan december 4-én tartották bányászünnepet. 1951-től országosan szeptember első vasárnapját jelölték ki a bányászünnepé. Ezzel úgy tűnt, megszűnt az évszázadok óta szokásjogként megtartott december 4-i Szent Borbála ünnep. A szeptemberi Bányásznapi mozgalommá nőtt fel, több naposra alakult. Szeptember első vasárnapja kibővült az előtte lévő két nappal, már pénteken elkezdődnek a megemlékezések, koszorúzások, kulturális szórakoztató programok. A központi ünnepség mellett a bányavidékeken is megtartották a Bányásznapot. Hatása meghatározó volt a kialakult és új bányászréteg formálódásában, a bányásztudat, a hagyomány megőrzésében, a visszaemlékezésekben².

1951 – az első magyar Bányásznapi

1951-ben iktatták törvénybe szeptember első vasárnapját, mint a bányásznapi időpontját. Az országban akkor nagy erőfeszítések történtek a széntermelés mindenáron történő fokozására. Minden ágazatban szovjet mintára munkaverseny szerveződött. Erőteljes munkaverseny szervezés, politikai támogatás, a juttatások és a bérek növelése kísérte a folyamatot. A bányászság megbecsülése, a munkaverseny, a kiemelkedő teljesítmények ösztönzése, az áldozatos munka hozott eredményeket, de nem volt képes kielégíteni a célokat. A széntermelésben kiemelkedően folyt a munkaverseny, a szovjet a Sztahanov mozgalom példájára.³ A versenynek második világháborúban, majd a szovjet gazdaság újjáépítésében is nagy szerep jutott, hazánkban is kiemelkedő eredmények születtek. 1945 után az akkor szocialista rendszerbe került országok bányászata élt a versenyek adta lehetőségekkel majd szovjet példa (a Szovjetunióban 1948-ban határoztak a Bányásznapi) nyomán bányászai megbecsülése és tisztelete jeléül sorra határoztak bányásznapijairól. Több körülmény is befolyásolta a magyar Bányásznapi kijelölését: az egyik kiindulópont a bányászat eredményei voltak. 1951-ben akkor az Alkotmány napjára szervezett széntermelési versenyt a kisterenyei bányászok nyerték. Előtte egy évvel, a rendkívül nehéz munkakörülmények és a lelkes munka állapotában történt a magyar szénbányászat egyik legsúlyosabb szerencsétlensége a tatabányai XII-es aknában, a 928-as munkahelyen. 1950. december 30-án az éjszakai műszakba 113 tatabányai, vértesszőlősi és héregi bányász szállt le. 23 óra 20 perckor nagy területre kiterjedő sújtólég- és sorozatos szénporrobbanás történt, melynek következtében 81 bányász hősi halált halt. A bányászok elégedetlensége, a tatabányai

¹ „Ha nincs bánya, legyen emléke Emlékezetstratégiák vizsgálata a pécsvasasi bányász közösségben. TDK Pályázat. „Vasasbányatelep” jelíggel. Kézirat. https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/5423/274_18.pdf?sequence=1&isAllowed=y

² Szenttamási István Tamás (2007) „A bánya, az volt az életem...” A munkahely hatása az identitás alakulására a szocialista Lyukóbányán. Múltunk, 2007. 2. 83–104. <http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/szenttamasi.pdf>

³ Krisztián Béla (2010) Ami már történelem. 2010 augusztusa - megdőlt Sztahanov 1935. évi rekordja. Bányamunkás.

---

bányaszerencsétlenség a bányászság helyzetét, hangulatát javítandó szükséghelyzetet teremtett. Az ágazat a munkásmozgalomnak is emléket állítandó, az 1919. szeptember 6-ai tatabányai csendőrsortűzre is emlékeztetni kívánt. A bányamunkások Tatabányán 1919-ben az ellátási körülmények, a munkafeltételek nehézsége és a kiszolgáltatottság ellen tüntetést tartottak. Egy beszámoló erről így írt: „A tatabányai csendőr karhatalmi parancsnokság jelentése alapján jelentem, hogy folyó hó 6-án Tatabányán mintegy 200-250 főnyi bányamunkás dorongokkal és tégladarabokkal felfegyverkezve a bányaigazgatóság elé vonult, a kijáratokat elállva követelte a csendőrség által letartóztatott kommunisták kiadását, az igazgatóságot az életbiztonságot veszélyeztető fenyegetésekkel illetőket a helyszínen megjelent csendőrpárőr szétosztásra szólította fel. A tömeg a járőrrel szembehelyezkedett, a tömeg részéről revolverlövés és tégladarabok estek a járőr elé, a járőr erre a tüzelést megnyitotta, amelynek következtében 4 munkás azonnal meghalt, 2 könnyebben, 26 nehezebben megsebesült, a csendőrség részéről 1 ember megsebesült, megerősítésről intézkedések megtételtek. Tatabánya, 1919. szeptember 7.”⁴ Volt még egy indok: a kommunista rendszer az új bányászünnepel megszakítani szándékozott az évszázados Borbála tiszteletet, kiiktatva a vallási kapcsolatot a bányászság életéből.

Így 1951-től szeptember első vasárnapján országosan egységesen tartották a bányásznapot. Pécselt a megyei lap, a Dunántúli Napló először a lap történetében „Éljen az első magyar Bányásznapi!” keretes köszöntővel, „Bányászainkat ünnepeljük” vezércikkkel köszöntötte a bányászokat az 1951. szeptember 2. vasárnapj szám első oldalán.

A Bányásznapi beépült az ünnepek közé. Eseményei tömegeket mozgattak meg, a bányásznapi készült művészeti alkotások, népszerűsítő tárgyak (bélyegek, cigaretták, gyufacímkek, szalvéták, naptárak, étkészletek, korsók, stb.) az ágazat kulturális gazdagodását is jelezték. Kiemelkedő szerepe volt a Bányásznapi szervezésében a BDSZ-nek. Nemzetközileg is éltető volt ez a nap – a szocialista országok bányász szakszervezetei meg a nyugati bányász szervezetek is részt vettek az ünnepségeken, a testvérvállalati és testvértelepülési kapcsolatok delegációk fogadásával is éltek az ünnepen.⁵ A Bányásznapi közösségépítő befolyása máig követhető, máig részei a volt bányavidékek ünnepségeinek, de az állami megemlékezések is megmaradtak eddig.

A volt bányászok mindaddig érzékenyen figyelik a jeles nap történetét. Pécselt például 1993. után hosszú ideig szinte alig volt nyoma a bányásznapi megemlékezésnek. A közvélemény a bányászságot egyfajta gyanakodással nézte, mint a baloldal pregnáns képviselőjét, maradványát. Ezt a megítélést nehéz volt felszámolni. 2011. szeptember 4-e fordulópontot jelentett az egykori pécsi bányászok számára. Ezen a napon 18 év után először tartottak központi bányásznapi ünnepséget a pécsi belvárosban. A rendezvény célja az volt, hogy a város figyelmét újra ráirányítsa egy elfelejtett foglalkozási csoport érdemi múltjára és megteremtse a hagyományörzés nyilvános, reprezentatív kereteit.

Ott, ahol úgy látják, a volt ünnep nem kap elég figyelmet, ezt szóvá is teszik. Így Pécselt a bányabezárások után – számos társadalmi kezdeményezés folyamatos jelenléte és eredményei ellenére – hivatalosan idővel ellaposodott a figyelem a hajdan éltető bányászat emlékei nagy nyilvánosságáért. A Bányásznapi programja csak a rendezvények előtt jelent meg a sajtóban esetlegesen, a városi igazgatás hivatalos programjai alig vagy nem emlékeztek meg a hajdani iparágról, szemben pl. a komlói hagyományörzés dinamikájával.

A mecseki bányászság hagyományörzését kitaróan és felkészülten képviselő Pécsi Bányásztörténelmi Alapítvány tevékenysége, a volt bányászok egyéni és csoportos megemlékezései – számos nehézség közepette – meghatározóak e téren.

Ez az igény tükröződött – a sok közül – egy olvasói levélben: „Ma már megyénkben ezek az iparágak (aknamélyítés, érc- és szénbányászat – KB) megszűntek, a bányákat bezárták, az aknákat tömedékeléssel kivégezték, azonban a minden év szeptemberének első vasárnapjára eső Bányásznapi nem szűnt meg még meg.

---

⁴ Baráth Lajos (1971) Sortűz. Magvető. Budapest. 265 oldal.

⁵ Rab Ferenc – Békés Sándor – Erb János (1966) Harmincezer bányász. Mikor kap Komló méltó bányászemlékművet? Ünnepelt a megye. Bányásznapi. Az NDK bányászkielégítési Hidason együtt ünnepelt a helyiekkel. Dunántúli Napló. 1966. szeptember 5. A Bányásznapi nyugati bányász-vendégei is gyakran szerepeltek, Pécselt és Komlón rendszeres résztvevők voltak a szovjet helyőrségek meg a szovjet bányászok küldöttségei.

Ezen a napon azokon a településeken, ahol valamikor bányauzem működött, tisztelegnek és emlékeznek az iparág működésével kapcsolatban létrehozott emlékhelyek előtt. Ez Pécs városában a korábbi években is megtörtént, hiszen a Hősök terén, Uránvárosban, az Ágoston téren, a szabolicsfalui Mártírok emlékművénél és még néhány helyen megemlékezések és koszorúzások is voltak. Persze, hogy ezeken ne csak néhány érdeklődő és volt bányász legyen jelen – hiszen igen sok család kenyérkeresője dolgozott a bányában – a programok időpontjait a médiában meghirdették. A bányai emlékeket őrző egyesületek, szervezetek igyekeztek a még élő munkatársaikat szintén értesíteni.

Példának Komlót emelném ki: már az év elején közzétett éves rendezvénynaptárunkban szerepelt a Bányásznapi megünneplése – amiről a Dunántúli Naplóban olvashattunk is.

Mi történt Pécsen? Csak a rendezvényeket megelőző egy-két napon lehetett értesülni a megyeszékhely megemlékezéseiről az interneten. Pedig pénteken Meszesen a Bányamentők szobránál, szombaton délelőtt a Hősök terén, majd vasárnap az Ágoston téri emlékműnél történt megemlékezés és koszorúzás. Ezek mellett érdekesség, hogy Vasason Retro Bányásznapot tartottak szombaton, sőt, mivel politikusok is megemlékező beszédet mondtak, állami pénz is érkezett rá. Vasárnap az uránvárosi bányásznapi kerület sor.

Lehet, hogy csak én gondolom azt, hogy Pécs város vezetésének, képviselőinek a minden év elején elkészített, kulturális programokat tartalmazó rendezvénynaptárában szerepelnie kell a pécsi Bányásznapi napoknak is? Ha országsszerte a volt bányászterületeken ez nem szégyen, abban reménykedem, hogy Pécsen se érzi senki annak! Jó szerencsét! Nagy Emil, volt aknamélyítős”.⁶

A Borbála-tisztelet

Az európai bányászatban a bányászság ünnepe történetileg a december 4-i Szent Borbála naphoz kapcsolódik. Az emberek Istenbe vetett hite, e hit képviselőinek ismerete és az emberi élet nehézségei, a balesetek, betegségek elhárítása és a boldog halál kérése alakította a segítőszentekhez fordulást a kora középkortól. A tizennégy segítőszent (Quatuordecim Auxiliatores, Quatuordecim Advocati, Vierzehn Nothelfer) az első századok keresztény vértanúi, a hagyomány szerint haláluk előtt ígéretet kaptak Istentől, hogy a hozzájuk fordulókat nagy bajaikban megsegíthetik. A bányamunka nehéz és veszélyes volta között a veszélyek megelőzéséért és elhárításáért a bányászok Istentől kértek segítséget az oltalmat segítő szentek családjába tartozó Szent Borbálán keresztül. A Borbála tisztelet a német nyelvterületen alakult ki, a 14. és 15. századra európaszerte elterjedt. Tiszteletét a betelepülő bányászok hozták magukkal, a szénbányászat terjedésével, a bányamunkásság tömegesedésével vált általánossá⁷. Az ünnep közös misével kezdődött, munkaszünettel, vigalmakkal párosult, a vállalatok jutalmait, az előléptetéseket, a vándorbizonyítványt ilyenkor ünnepélyesen adták át. 1922-ben a MUNKÁS című újság a következőképpen számolt be a pécsszabolcsi bányászok Borbála-napi vigasságáról: „A Magyarországi út mellett, György-akna felett, ahol évtizedek óta jóban-rosszban összegyűltek bányászaink, ott tornaparádét, birkózást, lepényevést ezüstkoronáért, amerikai árverést, konfetti-csatát, virágpostát és táncmulatságot rendeznek, melyhez a hírneves Keiser-zenekar szolgáltatja a zenét. Ételről és itálról Kner Józsefné, Schiffer vendéglősök gondoskodtak, ívó edényt mindenki vitt magával ...”

A György-akna melletti erdő észak-nyugati része sokáig volt a pécsszabolcsiak pihenő és találkozóhelye. Az 1893. évi általános sztrájk idején ide menekült a bányászok egy része, majd a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége Mecsekszabolcsi Helyi csoportja itt rendezte ünnepségeit, gyűléseit, 1921 után a május elsejei és a Borbála-napi ünnepségek színhelye volt. Borbáláról rendkívül gazdag irodalom áll rendelkezésre.⁸

---

⁶ BAMA - <https://www.bama.hu/helyi-ertek/postabontas/a-banyasznap-nem-szunt-meg-irja-olvasonk-2011027/>

⁷ Huszár Zoltán (2003): Az első Dunagőzhajózási Társaság (DGT) munkaszervezete, munkakultúrája a vállalat Pécs környéki bányavidékein a 19-20. század fordulóján. In.: A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. Ipar és társadalom a 18-20. században. Hajnal István Kör – Nógrád Megyei Levéltár – Budapest Főváros Levéltára, Salgótarján – Budapest,

⁸ Pl. Hála József- Landgraf Ildikó (2001) Magyarországi bányászmondák, Rudabánya, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, 2001, ISBN 963-00-7220-3, Mátrai János (1941) Védő és segítő szentjeink. Szent István Társulat. Budapest. 1941. 8. oldal, Dallos Ferencné (2010) Szent Borbála, a bányászok és kohászok védőszentje. Montan-Press. Budapest.

Szent István és Szent Prokop

Ismertek a bányászok más védelmezői is: Dániel próféta (Csehország, Svájc), Szent István⁹, Szent Kelemen (Észak-Magyarország) és Szent Prokop.¹⁰ A magyar bányászatban a nemzeti bányásznapi megteremtése érdekében Szent István személye is felmerült – az első ilyen ünnepet 1893-ban Szászvároton tartották meg. Több kezdeményezés, tudományos magyarázat kísérte a bevezetés útját, Tatabányán, a nógrádi bányavidéken és több helyt is tartották, de ezek nem tudták a Borbála ünnepet felváltani. A nógrádi bányavidékre betelepülő cseh és morva bányászok hozták be a Szent Prokop tiszteletet (július 8.). A nógrádi szénmedencében egyidőben a Prokop-ünnep volt Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bányászainak központi ünnepe. Neve nem szerepel a 14 védőszent sorában. Ünnepe július 8-án (általában a július 4-ét követő vasárnapon) tartották. Több Szent Prokopról van ismeretünk, közülük a sázavai Szent Prokop (Chotouň Chrášťany), kb. 971 – Sázava, 1053. március 25.) a 13. századból ismert, aki a 19. században lett a nógrádi bányászok egyik védőszentje. Idővel a Salgó már nem akart két ünnepet támogatni meg a Prokopius tisztelet az idők folyamán oly mértékben csökkent, ahogy az eredeti bányászság fogyott), így az ünnep elhalt.

A Borbála nap ujjaélesztése

1951 után az ünnep nem szűnt meg – sajátos helyzet állt elő. A vallásellenes állam és a kommunista párt le akarta választani a bányász ünnepet a Borbála napról, de ez nem sikerült. A nap szelleme, megtartása ellen sokféle intézkedés történt. Elitélő szemináriumi foglalkozás, egyfajta ellenségkép kialakítása, személyeskedő megítélés, ellenprogramok szervezése a Borbála napra – a legváltozatosabb formák kerültek elő. Végtelen ítéletek születtek a nap hiteléről – de ezek többsége elhalt a bányászok részben közömbössége részben belső és külső ellenállása okán. A nyílt Borbála ellenesség 1956-ig fellelhető, ezután egyre kevesebb nyomát találjuk, bár nagyobb ünneplésre még csak ritkán került sor. Külön tanulmányt érdemelne a bányászszakszervezet viszonya az ünnephez, mely számos fordulattal az erőteljes tagadás és elfogadás végletei között jellemezte a folyamatot. Hasonlóan a bányavállalatokéhoz, amelyek az ott dolgozók történeti és múlttisztelő ismereteitől meg személyiségüktől meghatározottan viszonyultak a Borbála naphoz.¹¹ A Borbála tisztelet az idők folyamán egyre több néprajzi, művészettörténeti, bányász hagyomány feldolgozás tárgya lett¹². Bár a bányavidékek új bányászai kezdetben alig tudtak a bányászünnepekről, a törzsökös „régik” bányászok azonban számon tartották a Borbála napot. A bányavidékeken a kommunista, „munkásmozgalmi” igyekezet széleskörű propagandát és agitációt folytatott a Borbála ünneplés ellen, de ennek eredménye igen változatos volt. Hivatalosan nem ünnepeltek, de a vallási körbe „áttolt” szakmai megemlékezést sok helyt megrendezték. Hallgatólagosan tudomásul vették, majd mindenütt voltak megemlékezések. Mindenekelőtt a bányavidékek templomaiban megtartották a Borbála miséket, amin mindig voltak részvevők. Ezek az alkalmak esetlegesen még vállalati támogatást is kaptak – nyilvánosan vagy hallgatólagosan elismerve az ünnepet. Mivel sem a bányászszakszervezet sem az OMBKE szervezetei „központilag” nyíltan nem foglaltak állást a Borbála nappal kapcsolatban – a szakmai „béke” érdekében – maradt a felemás állapot. A Borbála nap megünneplése, a Borbála-kultusz, mint bűvópatak, jelen volt az ünnepek között. A „hivatalos” és nem hivatalos két ünnep egymás mellett élése állandó feszültséget okozott, melyet a vállalatok igyekeztek megoldani több-kevesebb sikerrel.

A Mecseki Szénbányák felszámolási helyzetében is felmerült a vállalat bekövetkező megszűnése esetén a Bányásznapi kérdés. Egyes véleményezőik szerint a Bányásznapi eltörlésre kerül, újra Borbála nap lesz a bányászünnep, amit a vállalat közvéleménye nem igen akart elfogadni, a párt- és

---

⁹ Aknaszlatinai György Albert (1937) Szent Borbála-Szent István. BKL. 1937. 236-237.

¹⁰ dr. Szvircsek Ferenc Prokop ünnep – Szent és profán ünnepek.

<https://dornyaymuzeum.hu/banyaszati-kiallitohely/prokop-unnep-szent-es-profan-unnep/>

¹¹ A mecseki szénbányász OMBKE csoport rendszeres szakmai tanulmányútjain (Ausztria, Lengyelország, Németország, NDK) dr. Radó Aladár titkár szervezésében mindig alkalom adódott néhány főnek egy-egy Borbála emlékhely megtekintésére, volt jezsuita iskolatársakkal való találkozásra, eszmecsere.

¹² Andrásfalvy Bertalan (1989) Szent Borbála tisztelete a bányászok körében. In: Bányászat a dr. Szabolcs Lajos (Mecseki Szénbánya) Mecsekben. Mecseki Bányászati Múzeum, Pécs, 1989. 147-162. (Múzeumi füzetek 2.), Szirtes Béla (1999) Emlékek a pécsi bányatelepek hétköznapjaiból. Pécsi Szemle. 2. évf. tavasz / 1999. 57-68.

---

a szakszervezet pedig ragaszkodott a Bányásznapi megrendezéséhez. A vezetés valamiféle állásfoglalásról tájékozódott. A Borbála napi hivatalos, vállalati programba illesztése kapcsán Pécsen 1989 januárjában a párt- és a szakszervezet meg a vállalatvezetés vitája odáig vezetett, hogy központi állásfoglalást kértek a Borbála napi ünnepével kapcsolatban. Mivel egyetlen fórum sem válaszolt, a Borbála napi hitelre vonatkozó történeti véleményre kérték fel Gergely Ernő történészt, megerősítendő a napi jelentőségét és megünneplélhetőségét. A Bányásznapi filozófiai és gyakorlati kérdését veti fel a napi szerkesztője, amikor a kettős ünneplésről szól.¹³ A szerkesztői cikk a kettős ünneplés alakulását és megrendezésének lehetőségét elemzi, arról, hogy „...akkor most mikor legyen? A BDSZ foglaljon állást, mert idén szeptember első vasárnapján lesz a Bányásznapi, de jövőre már (csak?) Borbála napi ünnepünk”. A felvetésre és Gergely Ernő tanulmányára nem volt válasz, de a bekövetkező események a változások mentén meghozták a megoldást.

A védőszent több évtizedes kihagyás után felelevenítendő kultuszának újjáélesztése érdemi megvalósítók kezébe került. Csath Béla okl. bányamérnök szervezésével bizottság alakult, amely az OMBKE vezetésének támogatásával megteremtette egy 1989. december 4-i Borbála napi ünnepség méltó körülményeit. Megjegyezzük, hogy a Borbála tisztelet nyilvánosságának megteremtése egyes emlékezők szerint 1980-ban, a Miskolci Egyetem bányász mérnök hallgatóinak kezdeményezésére történt és az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület támogatásával került ismét bevezetésre.¹⁴ Ténylegesen – néhány erőltetett korábbi kezdeményezés után – Csath Béla, az OMBKE Történeti Bizottsága vezetője¹⁵ volt az, aki 1989-ben megkezdte a december 4-i Borbála napi megemlékezés hivatalos útra irányítását. Az persze véleményem szerint nehezen elképzelhető és hihető, hogy érdemes magyar bányászok, bányamérnökök csak ekkor és egy németországi (Eisenerz) útjuk során (1988) ismerték volna fel a Borbála tisztelet létezését, hisz az OMBKE vezetése és maguk is megélhették a kultusz jelenlétét a bányavidékeken, a történeti feldolgozásokat is ismerniük kellett. Talán inkább az a felismerés fogalmazódott meg az eisenerzi út részvevőiben, hogy a változás sodrában miképp és hogyan lehetne megszervezni a Borbála napi megünneplését, hogyan lehet elfogadott, hivatalos ünnepnek iktatni a Borbála-napi? Erre szerveztek meg – immár az OMBKE vezetés támogatásával – egy Borbála- szakmatörténeti konferenciát (1989. december 4.) a Központi Bányászati Fejlesztési Intézetben és ünnepi szentmisét gazdag kíséreműsorral a városmajori plébániatemplomban. A misét Lampert Zoltán plébános tartotta. A konferencián dr. Petrassy Miklós vezérigazgató bevezetője után Bircher Erzsébet, akkor a soproni Központi Bányászati Múzeum tudományos munkatársa, ma igazgatója és dr. Molnár László, a Központi Bányászati Múzeum igazgatója tartottak Borbáláról előadásokat. A rendszerváltás sodrában ez az ünnepi alkalom nyitotta meg a Borbála napi megünneplésének új korszakát. A bányavállalatok küldöttségei is megjelentek az ünnepi alkalommal.

A Mecseki bányászati delegációval képviseltette magát: Huszár Zoltán történész (a Pécsi Bányászati Múzeum első, akkor kinevezett igazgatója), Draveczi József (Mecseki Ércbánya), Jerney Miklós (Mecseki Ércbánya), dr. Szabolcs Lajos (Mecseki Szénbánya), dr. Krisztián Béla OMBKE Mecseki Szénbánya). A Mecseki küldöttei az oltár körül helyezkedtek el - Davy-lámpákkal és az ereklye régi Szent Borbála bányászszászlóval (1895) megtisztelve a Borbála napi. A Lettország kisautóbuszt a MÉV akkori igazgatója, Varga Mihály okl. bányamérnök biztosította. A részvétel meglehetősen visszhangot keltett – az óvatos támogatás mellett több volt a közömbös és kritikus véleményező¹⁶. A rendezvény korszakot lezáró szellemiséget tükrözött, utat nyitva a változtatásnak. 1989 december 4-e a bányász rétegg kultúra gazdagodásának jelentős eseménye volt harmincegy évvel ezelőtt, megteremtve a kettős bányásznap egységét, megünneplését.

A bányászati szervezetátalakításának utolsó korszakát élte akkor. Az ágazat megint történelmi helyzetbe került – a kormányzat méltányolva az ágazatot és a bányász hagyományt, új törvénykezésében megerősítette a két jeles napi, ezeket törvénybe iktatta.

---

¹³ Gergely Ernő (1990) Adatok Szent Borbála tiszteletének kialakulásához. Gergely Ernő Mecseki Bányász. 1990 július 4. 12-13.

¹⁴ <https://szerkeszto.gportal.hu/gindex.php?pg=35247701>

¹⁵ Csath Béla (2020) A szent Borbála megemlékezés hiteles története. 30 évvel ezelőtt történt a Borbála-napi megemlékezések elindítása. BKL Bányászati. 2020.1. 153.évf.1.sz. 24-26.

¹⁶ Krisztián Béla (1995) A Mecseki Szénbányák OMBKE szervezetének története. Kézirat.

Az 1993. évi XLVIII. törvény, a Bányatörvény VI. rész. A bányászok erkölcsi és anyagi megbecsülése című rész kimondja:

„Bt. 49/A. §. 470 (1) A szakmai hagyományoknak megfelelően minden év szeptemberének első vasárnapját „Bányásznapi” és december 4-ikét „Borbála-napi” címén ünneplik meg az ország bányászai. (2) A bányászok egyedülálló szakmai hagyományai és megkülönböztetett munkájuk elismeréseként jogosultak a bányász díszegyenruha viselésére és saját himnuszuk használatára”.

A Magyar Bányászati Szövetség feladatként határozza meg: „A Magyar Bányászati Szövetség jogállása, célkitűzései kapcsolatrendszere a hazai bányászat érdekérvényesítésében” cím alatt „A bányászat társadalmi megbecsülésének erősítése, PR tevékenység, A bányászat törvényben deklarált ünnepeinek megrendezése a társ szervezetekkel közösen (Bányásznapi és Szt. Borbála napi országos központi ünnepei). A bányászatban kiemelkedő tevékenységet végzők állami, miniszteri kitüntetésének előkészítése. Új MBSZ kitüntetések: a „Magyar Bányászatért” szakmai érdemérem; a „Magyar Bányászatért” ezüst és arany emlékérem, valamint az MBSZ jubiláló tagjainak a jubileumi plakett adományozása; Együttműködés a BKL Bányászat kiadásában”.

1993-ban a Magyar Köztársaság ipari minisztere megalapította a „Szent Borbála-érmét”, melyet azóta minden évben az érdemes bányászati tevékenység elismeréséért osztanak ki.

A bányászszakszervezet gazdag szakmai múltja és számottevő kulturális hagyományai között kiemelkedő feladatának tartja a hagyományápolást. A művelődési tevékenységet, meg az egyre szélesebb körű bányász hagyományörzési feladatokat a BDSZ által alapított Országos Bányász Kulturális és Hagyományörző Szövetség irányítja. A Bányász Kultúráért Alapítvány a művelődés és a kultúra területén, az intézmények kiemelt programjaihoz, az amatőr művészeti együttesek munkájához, a zenekari események rendezéséhez nyújt segítséget, támogatást. A Bányászokért Alapítvány a bányász hagyományörzés, az ezzel kapcsolatos rendezvények és kiadványok támogatásával segíti hagyományok ápolását. Minden év szeptemberének első vasárnapján a Bányásznapot, december 4-én pedig Szent Borbálát, a bányászok védőszentjét ünnepljük. A bányászokat a világban és Magyarországon is a társadalom megkülönböztetett figyelmé és megbecsülése övezi. Az elmúlt század utolsó évtizede a Borbála-kultusz új virágkorát hozta hazánkban. Ma számos program viseli a nevet, szervezetek, egyesületek vallják magukénak. Országosan számos szervezet, egyén gondoskodik az ünnepek fennmaradásáról. Így pl. a Pécs melletti Vasasi Szent Borbála Egyesület (elnöke Ruzsicsics Ferenc) 2015 decemberében alakult, hogy a vasasi bányász múltat ápolja. Mára kiterjedt kapcsolatokkal, Bányásparkkal, rendezvényekkel gazdagítja bányász kultúránkat.

A Borbála-napi/napok jelentőségét emeli az általa generált társadalmi hatásrendszer, melyről lapjaink, a BKL Bányászat meg a Bányamunkás rendszeresen beszámolnak. A szakmák közül a bányászat az egyedüli, amelyet törvénybe iktatottan két jeles nappal tartunk számon. A Borbála - jelenség figyelemre méltó – írja Tóth János – „mert egybeesik a bányászat és a bányászok társadalmi megbecsültségének gyors hanyatlásával. Talán az is kifejeződik ebben, hogy a bányászok az utóbbi évtizedek keserű csalódásai után már csak az égiektől várhattak/várhatnak segítséget.”¹⁷

Az 1989-es történelmi és politikai változások a társadalom számára számos területen hoztak megújulást. Ismét megjelenhettek az 1989 előtti korszak szelektív kultúrpolitikájával szemben azok a társadalmi tevékenységek, amelyek valós értékekhez és emberi érzelmekhez kötődnek. A Borbála kultusz jegyében avattak Komlón a Komlói napok keretében 2011-ben komlói bányász Borbála zászlót. Ennek példája a bányász kulturális örökség védelme és megőrzése érdekében kinyilvánított hagyományfenntartás, a 31 éve hivatalosan ünnep Szent Borbála-napi¹⁸.

---

¹⁷ Tóth János (2017) Szent Borbála hagyományai. Természettudományi Közlemények 148. évf. 1. füzet. 35-37.

¹⁸ Megnyílt a megújított mecseki bányászati kiállítás Pécsen. ÚJRA LÁTOGATHATÓ A HÁNYATTATOTT SORSÚ TÁRLAT. <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/kerekasztal-beszelgetes-csaladi-nap-pecsen-programozon-a-toresvonalak-kiallitasban>

Irodalom

- Aknaszlatinai György Albert: Szent Borbála-Szent István. In: BKL. 1937., 236-237.
- Andrásfalvy Bertalan: Szent Borbála tisztelete a bányászok körében. In: Bányászat a Mecsekben. Mecseki Bányászati Múzeum, Pécs, 1989. 147-162. (Múzeumi füzetek 2.)
- Baráth Lajos: Sortűz. Magvető, Budapest 1971.
- Csath Béla: A szent Borbála megemlékezés hiteles története. 30 évvel ezelőtt történt a Borbála-napi megemlékezések elindítása. In: BKL Bányászat. 2020.1. 153.évf. 1. sz. 24-26.
- Gergely Ernő: Adatok Szent Borbála tiszteletének kialakulásához. Gergely Ernő Mecseki Bányász. 1990. július 4. 12-13.
- Huszár Zoltán: Az első Dunagőzhajózási Társaság (DGT) munkaszervezete, munkakultúrája a vállalat Pécs környéki bányavidékein a 19-20. század fordulóján. In: A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. Ipar és társadalom a 18-20.században. Hajnal István Kör – Nógrád Megyei Levéltár – Budapest Főváros Levéltára, Salgótarján – Budapest, 2003.
- Krisztián Béla: A Mecseki Szénbányák OMBKE szervezetének története. Kézirat, 1995.
- Krisztián Béla: Ami már történelem. 2010 augusztusa - megdőlt Sztahanov 1935. évi rekordja. In: Bányamunkás, 97. évf. 4-5. szám Budapest, 2010. szeptember-október
- Rab Ferenc – Békés Sándor – Erb János: Harmincezer bányász. Mikor kap Komló méltó bányászemlékművet? Ünnepelt a megye. Bányásznap. Az NDK bányászkielégeltsége Hidason együtt ünnepelt a helyiekkel. Dunántúli Napló. 1966. szeptember 5.
- Szirtes Béla: Emlékek a pécsi bányatelepek hétköznapijaiból. In: Pécsi Szemle. 2. évf. tavasz / 1999., 57-68.
- Tóth János: Szent Borbála hagyománya. In: Természettudományi Közlöny 148. évf. 1. füzet. 2017., 35-37.

Internet

- A Bányásznap nem szűnt meg! – írja olvasónk (BAMA) <https://www.bama.hu/helyi-ertek/postabontas/a-banyasznap-nem-szunt-meg-irja-olvasonk-2011027/> Letöltés: 2020. 05. 19.
- „Ha nincs bánya, legyen emléke Emlékezetstratégiák vizsgálata a pécsvasasi bányász közösségben. TDK Pályázat. „Vasbányatelep” jelisével. Kézirat. https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/5423/274_18.pdf?sequence=1&isAllowed=y Letöltés: 2020. 05. 14.
- Megnyílt a megújított mecseki bányászati kiállítás Pécsen. ÚJRA LÁTOGATHATÓ A HÁNYATTATOTT SORSÚ TÁRLAT. <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/kerekasztal-beszelgetes-csaladi-nap-pecsen-programozon-a-toresvonalak-kiallitasban> Letöltés: 2020. 05. 22.
- Szenttamási István Tamás: „A bánya, az volt az életem...” A munkahely hatása az identitás alakulására a szocialista Lyukóbányán. Múltunk, 2007. 2. 83–104. <http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/szenttamasi.pdf> Letöltés: 2020. 05. 14.
- Szvircek Ferenc: Prokop ünnep – Szent és profán ünnepek. <https://dornyaymuzeum.hu/banyaszati-kiallitohely/prokop-unnep-szent-es-profan-unnep/> Letöltés: 2020. 05. 19.
- Világnapok - Emléknepok - Jeles napok <https://szerkeszto.gportal.hu/gindex.php?pg=35247701> Letöltés: 2020. 05. 22.

Korabeli híradások a történelmi Baranya vármegye keleti részének dualizmus-kori egyleti életéből

Az 1867-ben létrejött osztrák – magyar kiegyezés nemcsak a gazdaság, hanem a társadalom széles körének kulturális fejlődése számára is nagy lehetőségeket teremtett. Az iskolák mellett regionális-helyi szinten, a művelődés legfontosabb fórumai az egyletek és olvasókörök voltak. Keletkezésük részben összefüggött az iskolázottsággal, részben pedig a társadalmi rétegződés felgyorsulásával. A legváltozatosabb egyesületi élet általában a gazdaságilag és kulturálisan differenciált településeken alakult ki, és hatásuk kiterjedt a társadalom különböző rétegeire.

A dualizmus időszakában a közművelődési egyletek alakításának törvényes alapját még az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulása előtt hozott 1864. évi 44. tc. képezte, amelyet később az 1873. évi 1394. sz. belügyminiszteri rendelet, valamint az 1874. évi 773. sz. belügyminiszteri utasítás egészített ki. Ezek kimondták, hogy minden egyesület, megalakulása előtt köteles az alapszabályait törvényhatóság útján a belügyminiszterhez láttamozás céljából felterjeszteni, a törvényhatóság pedig köteles egyleti könyvet vezetni, amelyben fel kell tüntetni a társadalmi alakulat keletkezésének időpontját, belügyminiszteri jóváhagyásának keltét és számát, tagjai létszámát, választott vezetőségének névjegyzékét, a bekövetkezett változásokat, és az alapszabályok egy példányát a törvényhatóság levéltárába meg kell őrizni. Ha a beadástól számított 40 napon belül nem érkezett meg a jóváhagyás, az egyesület megkezdhette működését, de megalakulnak csak a jóváhagyott alapszabály kézhezvétele után volt tekinthető.¹

A következő, 1875. évi 1508. sz. belügyminiszteri körrendelet már bizonyos korlátozásokat tartalmazott, mivel a továbbiakban csak irodalmi és közművelődési társulások megalapítását engedélyezte. Az egyletek szervezeti felépítését és belső életének működését (felvétel és kilépés módja, tagdíj, funkciók stb.), az alapszabályok határozták meg. Az egylet összes tagját magába foglaló közgyűlés, mint legfőbb határozó szerv, választotta meg a választmányi tagokat és a tisztkart. A különböző egyletek, körök tisztikarában általános funkciók voltak az elnök, jegyző és pénztárnok, de előfordultak egy-egy egyesületre jellemző más funkciók is: alelnök, igazgató, titkár, ügyész, könyvtárnok, ellenőr, karnagy, szertáros, kürtös, háznagy stb. A rendes tagságon kívül az egyesületnek lehettek külső és pártoló tagjai is.²

Az egyesületi típusok osztályozásánál nehéz egyértelmű kategóriákat felállítani, mivel a legtöbb egyletnek a funkciója nagyon összetett volt. Baranyában a kezdeti időszakban elsősorban közművelődési célú egyleti formákkal, és azon belül is főleg olvasókörökkel találkozunk. Ezeket általában a tagok a maguk erejéből alapították és építették fel. A fő cél valamennyinél a művelődés és a társas élet fejlesztése volt. Pihenőnapokon oda jártak szórakozni, ott beszéltek meg a gazdaságukban, életükben felmerült közös problémáikat, és ha voltak könyveik, járattak újságokat, olvastak vagy esetenként, kölcsönözhetek is. Télen ismeretterjesztő előadásokat tartottak és az év elején megbeszélték az éves tervet, valamint megtartották a tisztújításokat.³

A történelmi Baranya vármegye keleti felében, mely ma már Horvátország határai közé esik, 1869-1918. között a következő egyletek, egyesületek és körök léteztek:⁴

---

¹ Móró M. A. 1977. 169.

² Márfi A. 1986. 193-194.

³ Kovácsné Kaszapovics K. 1997. 11.

⁴ Móró M. A. 1977. 187.; Márfi A. 1986. 199-208.

Baranyabán (Popovac):

Olvasó Egylet 1871-

Polgári Olvasó Egylet 1885-1912, ekkor beleolvadt a Római Katolikus Olvasóegylet-be 1910-1914.

Önsegélyező Egylet 1885, Bérsegélyező Egylet (1891.), Kölcsönös Segélyező Egylet (1893-?)

Dalárda 1891-1912.

Temetkezési Egylet 1893-?

Ipartestület 1895-?

Tejszövetkezet 1898-?

Szerb Földmívelők Szövetkezete 1904-?

Baranyaszentistván (Petlovac):

Gazdakör 1903-1906.

Bellye (Bilje):

Polgári Olvasóegylet 1876-1914.

Önkéntes Tűzoltó Egylet 1893-?

Katolikus Kör 1902-1912.

Bolmány (Bolman):

Szerb Földmívelők Szövetkezete 1903-1908.

Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1905-1912.

Polgári kör 1911-1912.

Csuza (Suza):

Polgári Olvasókör 1880-1914.

Dalárda 1887-1908.

Népbank Hitelszövetkezet 1891-1902.

Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1898-1902.

(A Mohácsi Hírlap 1915-ben a Csuzai Nőegyletet is megemlíti egy rövid cikkben)

Dályok (Duboševica):

Olvasókör 1901.

Dárda (Darda):

Casinó 1871-1914.

Ipartársulat 1872, Ipartestület (1890-1902).

Társaskör 1873-1891.

Olvasókör 1877-1912.

Polgári Egylet 1884-1912.

Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1891-1902.

Eugénfalu avagy Jenőfalu, (Podravlje):

Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1893-1902.

Hercegszőlős (Kneževi Vinogradi):

Polgári Olvasókör 1874.

Népolvasókör 1897-1914.

Protestáns Ifjúsági Olvasókör 1872-1874.

Casinó-Egyesület 1886-1914.

Ipartestület 1893-1902.

Izraelita Temetkezési Egylet 1912-(1922).

Kácsfalu (Jagodnjak):

Községi Kölcsönös Hitelszövetkezet 1895-1900.

Kácsfalu és Vidékének Önsegélyező Egylete, mint Szövetkezet 1901- (1922)

Szerb Földmívelők Szövetkezete 1903-1908.

Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1905-1914.

Karancs (Karanac):

Polgári Olvasóegylet 1911-1914.

Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1898-1908.

Kölcsönös Biztosítási Szövetkezet 1893-tól.

Dalárda 1896-1902.

Kiskőszeg (Batina):

Olvasókör 1890-1914.

Kölcsönös Segélyező Egylet 1892-1914.

Fogyasztási Szövetkezet 1895-1902.

Katholikus Ifjúsági Egylet 1902-1914.

Magyar Népkör 1904-1914.

Magyarországi Munkások Rokkant és Nyugdíjegyletének kiskőszegi fiókja 1907-1914.

Katholikus Kör 1909-1914.

Bácsbodrog-vármegyei Gazdasági Kiskőszegi Községi Gazdaköre 1909-1914.

Katholikus Népszövetség helyi Szervezete 1911-1914.

Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1911-1914.

Kopács (Kopačevo):

„Egyetértés” Olvasókör 1884-?

Önkéntes Tűzoltó Testület 1893-1914.

Laskó (Lug):

„Laskó és Vidéke Hitelszövetkezete” 1892-1914.

Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1894-1914.

Polgári Olvasó és Daloskör 1897-1912.

Tejszövetkezet és „Tulipán” Szikvízgyár 1897-1914.

Lócs (Luč):

Katolikus Népszövetség 1908-1914.

Pélmonostor (Beli Manastir):

Baranyavár-pélmonostori Olvasó Egylet 1878-1879.

Katolikus Polgárok Olvasóköre 1905-1910.

Dalárda 1894-1914.

Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1897-1908.

Önsegélyező Egylet 1901-1912.

Ipartestület 1903-1912.

Szerb Földmívelők Szövetkezete 1904-1912.

Tejszövetkezet 1906-1912.

Temetkezési Egylet 1909-1912.

Takarékpénztár (Népbank) 1912.

Sepse (Kotlina):

Polgári Olvasóegylet 1894-1912.

Torjanc (Torjanac):

Katholikus Ifjúsági Egylet 1902-1914.

Vörösmart (Zmajevac):

Olvasókör 1869-1912.

Dalárda 1882-1914.

Kölcsönös Segélyező egyesület, mint Szövetkezet 1883-1914.

Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1889-1914.

Ipartestület 1893-1914.

Casino 1893-1912.

Katolikus Kör 1893-1912.

Első Temetkezési Egyesület 1894-1914.

Tejszövetkezet 1900-1914.

Iparoskör 1905-?

A felsorolt egyesületek közül néhány, mint pl. a kisköszegi Magyarországi Munkások Rokkant és Nyugdíjegylete, valamint a baranyabáni, bolmányi, kácsfalui és pélmonostori Szerb Földművelők Szövetsége fokozott ellenőrzés alatt állt és ez utóbbiak, csak a pécsi kir. törvényszék engedélyezésével működhettek.

Az egyesületek, körök fenntartásához különböző források szolgáltak. Alapvető volt a tagdíj, de ez önmagában sohasem lett volna elég. Emellett külső támogatóik is lehettek, valamint különböző rendezvények bevételei is számításba jöhettek. Ilyen rendezvények voltak az egyesület megrendezésében tartott bálók, melyeken a tagság gyakran különböző népszínműveket is előadott. Ezeket szívesen vették a „felülfizetéseket” és egy-egy rendezvény után, a felülfizetők névsorát is megjelentették. További forrásként számításba jöhetett, az egyesület által kiadott kocsmák (ha volt) vagy egy-egy rendezvényhez kiadott terem bérleti díja is. Volt rá példa, hogy nagyobb teremmel nem rendelkező társadalmi szervezet más, megfelelő helyiséggel rendelkező, egyesülettől vette ki bérbe kiemeltebb rendezvényeihez a termet.

Tagságuk általában férfiakból állt, ez alól természetesen voltak kivételek, mint pl. a nőegyesület is. Igen sok társadalmi egyesülés saját zászlóval rendelkezett. A zászlók felszentelése különösen fontos eseménynek, ünnepnek számított. Ezek a társadalmi szervezetek igen gyakran a jellegüktől független, különböző szociális és más közhasznú tevékenységet is folytattak. Ilyennek számított, pl. a szegények vagy valamilyen katasztrófát szenvedett lakosság megsegítése. Mindezekről általában a korabeli sajtó beszámolt, és a híradások igen mozgalmas egyesületi életéről árulkodnak. A következőkben ezekből láthatunk egy válogatást.

- „Kaszinó Vörösmarton. Vörösmart nagyközség értelmisége legközelebb kaszinót alakított s a tisztújítást is megejtette. A választás eredménye: Elnök: Zvonicsek Alajos, igazgató: Jantay József, jegyző: Danóczy Balázs, pénztáros: Apostol János, könyvtáros: Möhler János, választmányi tagok: dr Fuchs Soma, Thury Dénes, Dkautzil Antal, Berger Jakab, Gujás István és Czehner Péter.”⁵

- „Zászlószentelés Vörösmarton. A vörösmarti ipartestület múlt vasárnap zászlószentelési ünnepélyt tartott. Reggel 9 órakor a nagyvendéglőnek csinosan földszített nagytermében Stenge Ferenc főszolgabíró elnöklete alatt díszgyűlés volt. Az ünnepi beszédet Zvonicsek Alajos plébános tartotta, fejtegetvén az ipar történetét s a megszentelendő zászló jelentőségét. Ezután az egybegyűltek zenekíséret mellett –élükön a tűzoltókkal– a zászlóanyát, Jantay Józsefnét a templomba kísérték, hol a Zvonicsek plébános által tartott szent beszéd és mise után Radó Dezső hercegszőlősi esperes-plébános a piros színű damaszt selyemből készült zászlót megszentelte. Az istentisztelet alatt Möhler János kántortanító szakavatott vezetése mellett a dalárda szép énekével nagyban emelte az ünnepély fényét és méltóságát. A szegbeverés után déli 1 órakor a nagyvendéglőben 80 terítékű bankett volt. A peccsenyénél Stenge főszolgabíró a királyt köszöntötte föl, a többi között Radó esperes az ipartestületre, Zvonicsek plébános a zászlóanyára mondottak sikerült tóosztokat.”⁶

---

⁵ Mv. 1893. XII. 42.sz. 3.

⁶ Mv. 1899. XVIII. 35.sz. 3.

- „A Dárdai Kaszinó-Egyesület ez idei tisztújítása a következőeredménnyel történt: elnök: dr. Kiss Emil orsz. képviselő, igazgató: Péchy Kálmán, ügyész: dr. Narancsik Károly, pénztáros: Inselt Gyula, titkár: Enyedy Lajos, könyvtáros: Zetl Antal, választmányi tagok: Jilly Viktor, Gaál Gyula, Maurer Frigyes, Ursziny Pál, Székács Pál, Stefán Péter, Nagy Gyula Narancsik József.”⁷

- „A Bellyei Róm. Kath. Kör október 1-én tartotta Gabriella főhercegnő zászlóanyasága mellett zászlószentelési ünnepélyét, mely alkalommal a fenséges asszony ismét tanújelét adta kegyúri nemes szívének, amennyiben a zászlóra családi színeivel gyönyörű és nagy értékű szalagot küldött a körnek a következő felírással: „A Bellyei Kath. Körnek Gabriella főhercegnő” és azt a magas patronátus nevében Kisfaludy Zsigmond uradalmi számtartó kötötte lendületes szavak kíséretében a zászlóra, az arany zászlószöveget pedig Rausz Alajos bellyei plébános verte be a zászlórúdba. A magas kitüntetésben részesült fiatal plébánost, kinek közbenjárására az ünnepély ily fényesen folyt le, az egyházi és világi előkelőségek, akik meghaladták a kétszázat, valósággal elhalmozták jókívánataikkal.

Az ünnepély lefolyása a következő volt:

Reggel 5 órakor a bellyei zenekar játszotta az ébresztőt, amelynek hangjaiba belevegyültek hatalmas taracklövések. Nyolc órakor Ambach Mihály nagynyárádi plébános tartott szentmisét. Fél tíz órakor a kör tagjai Rausz Lajos jelenlegi elnökük vezetése mellett 84-en a zászlóval a gyönyörűen feldíszített templomba vonultak, melynek tornyáról nagy nemzetiszínű zászló lengedezett, a homlokzatán pedig a kör jeligéje: „Isten, király, haza” volt virágokból kirakva. A tagok a szentélyben bontották ki a Gavora budapesti cég által készített gyönyörű zászlót. Az ünnepélyes szentmisét Rausz Alajos tartotta, és a magas szárnyalású magyar szentbeszédet is a hit és honszerелеmről. Oly hévvel s ihlettel, hogy magával ragadta minden hallgatóját. Ambach Mihály pedig német nyelven beszélt, gyönyörű szavakkal együtt-tartásra buzdítva a kör tagjait. A zászlót Rausz Alajos szentelte föl.

Majd következett a mintegy 200 zászlószög beverése. Legtöbbet megbízásból vertek be Rausz Alajos és Veber Béla a legszebb jeligék kíséretében. A fölállított dobogón Kisfaludy számtartó, Jilly Viktor baranyavári járási főszolgabíró, Nagy Pál szolgabíró, Veber Béla foglaltak helyet. A fenséges asszony szövegének bevérese után megcsendült százakra menők ajkán fenséges imánk: a Hymnus, s mindenki szívvel és lélekkel énekelt. A szögek beverése után a kör elé vonultak, ahol háromszor meghajtották a zászlót a pápa, király és haza éltetésével.

Délután 1 órakor ünnepi bankett volt hatvan személy részvételével (melyen pohárköszöntők hangzottak el).

Délután színi előadás volt. Előadták a „Lurdi szűz Mária” című darabot és Rausz Alajos plébános a „Zászlószentelés után” című szalonjátékát, amely utóbbiban Oberst Ida okl. tanítónő gyönyörű játékával és kellemes modorával aratott diadalt. A szerző sikere sem maradt el, a közönségnek oly nagyon tetszett a színdarab, hogy ötször a függöny elé szólították szerzőjét. Öt órától kezdve tánc volt reggelig. A két táncterem zsúfolásig megtelt.”⁸

- „Új katolikus olvasókör. A belügyminiszter a Pélmonostori Kat. Polgári Olvasókör alapszabályait a bemutatási záradékkal ellátta.”⁹

- „Kir. herceg a „Bellyei Kat. Kör”-nek.

Frigyes kir. herceg a Bellyei Kat. Körnek abból az alaklomból, hogy ez az október 1-ém tartott zászlószenteléshez szöveget küldött neki, 200 K-t ajándékozott s a zászlóra díszszalagot küldött.”¹⁰

---

⁷ Mv. 1904. XXIII. 2.sz. 4.

⁸ Mv. 1905. XXIV. 41.sz. 3.

⁹ Mv. 1905. XXIV. 43. sz. 5.

¹⁰ Mv. 1905. XXIV. 45. sz. 4.

- „Műkedvelő előadás Bellyén. A Bellyei Katholikus Kör ma, július hó 7-én, színelőadással egybekötött táncmulatságot rendez. A színi előadás a Virovác-féle házban, a táncmulatság pedig az uradalmi várkertben lesz. Színre kerül: „A puszta csikósa” népszínmű, 3 felvonásban. Írta: X.Y. Személyek: Tamás, csikósgazda – Hübert Antal, Juliska, leánya – Hauzer Katica, Jancsi, csikósbojtár – Mózer József, Szájos Trézsa – Jerger Anna, Rózsi, leánya – Hauzer Katica, Cifráné – Zorics Juliska, Pista, fia – Feigl Ferenc, gróf Gyöngyösi – Feigl Mátyás, korcsmáros – Spángl Vendel, cigány – Stráasser Antal. Föülfizetések köszönettel fogadtatnak és hírlapilag nyugtáztatnak.”¹¹

- „Jóváhagyott alapszabályok. A belügyminiszter a Vörösmarti Első Temetkezési Egylet alapszabályait láttamozta.”¹²

- „A Vörösmarti Iparoskör folyó hó 18-án tartotta évi rendes közgyűlését Dietrich János elnökle alatt. A kör rövid fennállása óta jelenleg 258 K készpénzzel é 320 K értékű vagyonnal rendelkezik. A számadások bemutatása után, –melyet a közgyűlés egyhangúlag elfogadott– megejtették a tisztújítást. Elnökké Dietrich Jánost, alelnökké Pónert Györgyöt, jegyzővé Vindischman Antal osztálytanítót, pénztárnokká Auth Mihályt, háznaggyá Györy Lajost, könyvtárnokká Auth Mihályt, választmányi tagokká Czéhner Antalt, Balogh Ferencet, Herbsztszomer Jánost, Berger Lajost, Seres Albertet, Bolosits Ferencet, Gábert Mihályt, Neizer Ignácot, Kistóth Józsefet, Kollár Pált, Csapó Istvánt és Máyer Jánost választották meg egyhangú lelkesedéssel, majd Dietrich János indítványára elhatározta a közgyűlés, hogy március 15-én nagyszabású ünnepélyt fognak rendezni.”¹³

- „A Vörösmarti Iparoskör folyó hó 23-án fényesen sikerült – színelőadással egybekötött – táncmulatságot rendezett, mely alaklommal színre került a „Páholy” című 3 felvonásos vígjáték, melynek szereplői derekasan megállták helyüket a darabban. Kitűnően játszott Keinrath Ferenc (Lipócz) és Auth Erzsike pedig mint Lipóczyné brillírozott. Vindischman Antal (Hidas), Liszovits Mariska (Csin Peti és Pókász) és Honka Borbála (Paludiné) egyaránt igen jól játszottak. Dicséretet érdemel még Dara Juliska, Uszódi Irénke, Kollár Ilonka, Könyásó Lajos, Mayer József és a többiek is, kiknek közreműködéséért ez úton is köszönetét fejezi ki a kör elnöksége.”¹⁴

- „A „Csuzai Nőegylet”, amely az ottani tiszteletes asszony elnökle alatt folytatja áldásos működését, nagylelkű adománnyal lepte meg a mohácsi Vörös Kereszt Egyesületet, hogy jótékonyágát a sebesült katonák iránt is éreztesse, ugyanis tekintélyes mennyiségű fokhagymát, vöröshagymát, káposztát, egy kosár zöldbabot, két kosár burgonyát, szárazbabot, zsírt, 7 kg szalonnát és 1 kg kockacukrot szállítottak be, mint a csuzaiak adományát. A nagylelkű jótékonyágért ezúton mond köszönetet a Vörös Kereszt Egylet elnöksége.”¹⁵

Ez az igencsak szerteágazó és mozgalmas egyleti élet először 1912-ben torpant meg, majd pedig az 1914. évi 5479. M. E. sz. rendelettel a m. kir. minisztérium, a háborús kivételes intézkedésekről szóló 1912. évi LXIII. törvénycikk 9. §-ára hivatkozva, minden új egyesület megalakítását a további rendelkezésig megtiltotta.¹⁶ Ezután már csak erősen döcögve és csak egy rövid ideig tudtak még működni, majd az 1910-es évek második felében többségük fel is oszlott. Amikor pedig 1920-ban hivatalosan is kimondták a megszűnésüket, a történelmi Baranya keleti része a trianoni határmeghúzás következtében, már az újonnan megalakult délszláv államalakulat, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság fennhatósága alá tartozott.

---

¹¹ Mv. 1907. XXVI. 27.sz. 4.

¹² Mv. 1911. XXX. 43. sz. 4.

¹³ Mh. 1914. IV. 7. sz. 3.

¹⁴ Mh. 1914. IV. 18. sz. 4.

¹⁵ Mh. 1915. V. 32. sz. 4.

¹⁶ Márfi A. 1986. 193-197; Magyarországi rendeletek tára 1914. Negyvennyolcadik folyam, Bp. 1914. 1426-1427; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=7188>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

Irodalom:

Kovácsné Kaszapovics Katalin: A mohácsi sokac olvasókör története 1905 – 1947. Krónika Kiadó, Pécs, 1997

Márfi Attila: Baranya vármegye egyesületei I. (1867-1914). In.: Baranyai Helytörténetírás 1985-1986. Szerk.: Szita László. Pécs, 1986. 193-214.

Móro Mária Anna: Olvasóegyletek és népkönyvtárak Baranyában 1914-ig. In.: Baranyai Helytörténetírás 1977. Szerk.: Szita László. Pécs, 1977. 169-196.

Statisztikai kiadvány:

Magyarországi rendeletek tára 1914. Negyvennyolcadik folyam, Bp. 1914.

Rövidítések:

Mv: Mohács és vidéke

Mh: Mohácsi hírlap

Fogyatékosággal élni egy igazságos társadalomban

Bevezetés

A történelem során sokféle elképzelés született már arról, milyen lehet az igazságos társadalom. Az elképzelések ráirányították a figyelmet néhány alapvető kérdésre: Milyen elvek irányítsák az igazságos társadalmat? Milyen kapcsolatrendszer fűzze össze a társadalom tagjait? Ők milyen célok elérése érdekében és hogyan működjenek együtt? Nem szabályszerűen, de az igazságos társadalom elméletének írói főként a valós társadalmakban igazságtalan, előnytelen helyzetben lévő társadalmi megítélésének változtatásán keresztül látták, látják az igazságosabb körülmények elérését. A fogyatékosággal élő emberek szemszögéből nézve az igazságos társadalom olyan, amelyben az alapelvek rájuk is tekintettel vannak, a társadalmi kapcsolatrendszernek nem a legszélén helyezkednek el és a célok eléréséhez ők is részt vesznek a társadalmi együttműködésben. Nevezhetjük ezt akár ideális állapotnak is, tekintve hogy jelenleg nem ilyen társadalomban élünk, bár a fogyatékoság társadalmi megítélése az utóbbi évtizedekben jelentős fejlődésen ment keresztül.

A fogyatékoság szemléleti modelljei

A testi és/vagy szellemi fogyatékoság a társadalmi együttélés szempontjából nemcsak magára a fogyatékoságot megélt személyre, hanem a szűkebb-tágasabb környezetére is terhet ró¹. Így a fogyatékoság egyben társadalmi diszfunkcióként is felfogható, ami nagyjából azt jelenti, hogy a fogyatékos ember nem igazán hasznos a társadalom egésze számára. Ez a fajta felfogás az *orvosi modell* kiindulópontja, amely az egyik legrégebb ismert nézőpont arról, hogy a társadalom hogyan látja a sérült embereket. Az orvosi modellben a fogyatékoság olyan egyéni szellemi vagy testi tulajdonság, amely társadalmi következményeket is von maga után, s alapvetően az egyén társadalomban betöltött helyét a fogyatékosága határozza meg. Ahhoz, hogy ez a diszfunkció megszűnjön, vagy esetleg enyhüljön, de semmiképp se erősödjön, az egyént a társadalom ép tagjaitól elválasztani, kezelni kell. Ez a társadalom ép tagjai számára tehetetlenként jelentkezik. Alapvetően az ilyen típusú társadalmi megítélés kedvezőtlen hatással van a fogyatékos és az ép emberek közötti kapcsolatokra, a közös célmeghatározásra, illetve az együttműködésre pedig a lehetetlen távolba kerül.

Néhány évtizeddel ezelőtt azonban az orvosi modell felváltására számos törekvés is indult, megjelent a *társadalmi modell*, amely a fogyatékos és az ép emberek közötti kapcsolatrendszerrel egészen más felfogást vallott². A fogyatékoság társadalmi meghatározását abban látta, milyen kapcsolatban van a fogyatékos egyén a környezetével, így a testi és szellemi tulajdonságai a társadalmi cselekvést korlátozzák, ami végső soron a társadalomból való kirekesztéséhez vezet. Ez a kirekesztés nemcsak az emberek közötti kapcsolatokban, hanem az épített környezetben és egyéb társadalmi cselekvésekben is megnyilvánul, amely tovább gyengíti a társadalmi részvételüket. A fogyatékosággal élő emberek életét tehát nem is annyira sajátos állapotuk, mint inkább a társadalmi kirekesztés, az ellenséges, levegőnek néző, irtózó vagy sajnálkozó viselkedés keseríti meg a leginkább. Jellemzően a leggyakoribb találkozási metszetben, vagyis az egészségügyben találni olyan szakembereket, akik figyelmen kívül hagyják, vagy nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget azoknak a társadalmi és egyéb környezeti akadályoknak, melyekkel a fogyatékosággal élők nap mint nap szembesülnek. A társadalmi modell éppen ezt a társadalom többségi tagjai felől érkező szemléletmódot igyekszik megváltoztatni azzal, hogy felhívja a figyelmet ezekre az akadályokra.

---

¹ Kálmán-Könczei 2002.

² Terzi 2004.

Mielőtt azonban azt gondolnánk, egyértelműen kívánatos az orvosi modell teljes leváltása és helyébe egy társadalmi modellt kell léptetni, szemünkbe ötlik néhány akadály, amint részletesebben megismerkedünk e modell két irányzatával. Egyrészt az orvosi modell, bár szemléletében erőteljes határvonalat húz az ép és fogyatékos emberek között, célkitűzése a különbségek csökkentése, elsődlegesen a gyógyítás eszközeivel, az egészségügyi állapot javítása, illetve a kezelték körülményeinek kedvezőbbé tételével a kompenzáció, ami valahol az igazságos bánásmód felé vezető úton jár³. A társadalmi modell irányzatainak megoldási javaslata és eszköztára egészen más, a társadalom újra-gondolását, újra-szervezését látják megoldásnak, a fogyatékos magánügyből közügyé változtatásával, akadálymentesítéssel és a befogadó társadalmi együttműködés megvalósításával. Ez a fajta gondolkodásmód kifejezetten radikális módon is jelentkezhet, leegyszerűsítővé is válhat a fogyatékos embereket ért minden hátrány igazságtalansággá való azonosításával. Az igazságosságért folyó, az előítélet és a stigmatizálás visszaszorításáért küzdő társadalmi vitában tehát ugyanúgy sztereotip érveléssel jelentkezik, mint mindazok, akik ellen küzd. Ez azonban csak a társadalmi modell egyik irányzatára jellemző. Ez a kisebbségi csoport modell, mely a fogyatékosokkal élők mint stigmatizált kisebbségi csoportot határozza meg, akiket hasonló alapon ér diszkrimináció, mint a faji vagy etnikai kisebbségeket. James Charlton a kisebbségi csoport modell legnagyobb hatású képviselője. Elméletének kiindulópontja a fogyatékosokkal élők hátrányos társadalmi megítélése, degradált, függő és erőtlenségük, mely testi, érzékszervi, szellemi vagy fejlődési rendellenességükből fakad. A *Semmit rólunk nélkülünk* (Nothing About Us Without Us⁴) című könyvében 1998-ban írt a világon először a fogyatékosokról úgy, hogy átfogó elméleti alapot nyújtott a fogyatékosok társadalmi elnyomásáról, s ennyiben a fogyatékosokkal szembeni társadalmi viselkedést a rasszizmushoz, a szexizmushoz, illetve a kolonizációhoz hasonlította. Könyve nagymértékben hozzájárult a fogyatékos jogi mozgalmak megerősödéséhez, hiszen tovább erősítette a fogyatékos emberek meggyőződését, hogy ők tudják a legjobban, hogy mi a jó nekik⁵.

Ezzel szemben a társadalmi modell egy másik ága, az *emberi változat modell*⁶ szerint sok hátrány, amivel a fogyatékos emberek szembesülnek, nem szándékos kizárás, nemtörődomség eredménye, hanem annak tudható be, hogy tulajdonságaik nem egyeznek a fizikai és társadalmi környezetükkel. A fogyatékosoktól kívül számos egyéb emberi tulajdonság van még, ami különbözővé tehet tulajdonképpen mindannyiunkat, így a társadalmi inklúzió szemlélete mindenkiére kiterjed, hiszen mindenki különbözőségét vallja. E két irányzat a társadalmi modellen belül jelentősen különbözik egymástól. A kisebbségi csoport modell féle diszkrimináció-felfogás szerint a társadalom hibája, hogy embereket stigmatizált különbségekkel ruházzák fel. Illetve segítenek a fenntartásában az erőforrás és technológiai korlátok miatt. Ebben a modellben az elismerés igénye, illetve a korábbi elismerés hiányának korrekciójára vonatkozó igény jelenik meg, a sérült emberek szándékos és közönyös kizárásának a társadalmi, politikai és gazdasági élet minden aspektusából. Míg az emberi változat modell is az elfogadást tekinti célnak, azonban nem egy kisebbségi helyzetben lévő csoportra, hanem egyénekre vonatkoztatva, akik különböznek bizonyos fokig a társadalmi normáktól testi vagy szellemi tulajdonságaikban. A céljuk nem a kizáró gyakorlatok visszacsinálása, a diszkrimináció eltörlése, hanem egy befogadóbb fizikai és társadalmi környezet létrehozása. E felfogás alapja, hogy a fogyatékosok kategóriájának köre igen tág és sokrétű, merthogy nagyon sokféle sérült állapot beletartozik, amelyek önmagukban egymással nem is összemérhetők⁷.

Bár sokban különböznek egymástól, a társadalmi modellek számos módon jelzik, hogy a társadalmi igazságosság kérdését újra kell gondolnunk a fogyatékosokkal kapcsolatban. Már pusztán a gondolat, hogy a társadalmi környezet megváltoztatható, olyanra alakítható, amelyben a fogyatékosokhoz köthető hátrányok enyhíthetők, hatalmas lökést adhat a szemléletmód-váltásnak, s ez a folyamat még tovább erősödhet, ha olyan elméleti modellbe épül be a fogyatékosok új szemléletmódja, amely a társadalmi berendezkedés alapjait határozza meg.

---

³ Barclay 2011.

⁴ Charlton 1998.

⁵ Stone 1997.

⁶ Scotch és Schriner 1997.

⁷ Wasserman és szerzőtársai 2015.

A társadalmi szerződés elmélet

Kétfajta társadalmi elosztó elméletet ismerünk. Az első fajtába soroljuk a modern társadalmi szerződés elméleteket, ezek közül a legnagyobb hatású John Rawls 1971-es igazságosság elmélete (A Theory of Justice), amely igyekszik meghatározni a társadalmi együttműködés méltányos eszközeit, ahol a résztvevő egyének közösen döntenek el, milyen szabályok alakítsák a társadalmat (eredetileg csak korlátozott tudással rendelkezvén a saját helyzetükre vonatkozóan). A Rawls-i elmélet procedurális: bármilyen elosztást igazságosnak tekint, de csak akkor, ha ez az elosztás megfelel majd a döntéshozóknak a létrehozott társadalmukban, ahol még nem tudják, milyen társadalmi helyzetbe kerülnek majd bele. Ez a döntési folyamat csak az *eredeti helyzetben*, a *tudatlanság fátyla* alatt valósítható meg úgy, hogy eredménye valóban igazságos legyen.

A 17. századi társadalmi szerződés elmélet íróihoz, Hobbes-hoz⁸ és Locke-hoz⁹ hasonlóan Rawls is alkalmaz egy eredeti helyzetet, amely egy olyan elképzelt pozíció, ahol az emberek mindenfajta társadalmi köteléktől mentesek, saját tulajdonságaikról sem tudnak semmit. Nincs koruk, nemük, állásuk, tehetségük, családjuk, emlékeik, egészségük, fájdalmuk, szeretetük. Még azt sem tudják, mitől lennének boldogok, vagy, hogy személy szerint milyen társadalomban lennének boldogok. Döntéseiket az ésszerűség, az egymás jólléte iránti közömbösségük jellemzi. Az eredeti helyzetbe való behelyezkedés szükséges feltétele a tudatlanság fátyla, amely tulajdonképpen a világ felfogásának episztemológiai korlátozása. Hiszen ha kivesszünk néhány embert a társadalomból és töröljük csupán az emlékeiket, ők elkezdenek azonnal egymáshoz képest helyezkedni, s ez önmagában nem eredményes igazságos elosztást. A tudatlanság fátyla azonban megakadályozza őket abban, hogy az eredeti helyzetben saját magukról bármit is tudjanak. Erre azért van szükség, hogy felfedezhessék az igazságosság természetét, amely megadja számukra, hogyan építsék fel társadalmi intézményeiket, amelyben együttműködve élhetnek. Az eredeti helyzet és a tudatlanság fátyla olyan feltételek, amelyek mellett az ember képes elveket választani egy igazságos társadalom számára. Hiszen nem tudják, milyen pozícióba kerülnek majd az új társadalomban, így nem tudnak olyan szabályokat megfogalmazni, amelyek személyesen nekik kedveznének.

Egy ilyen társadalomépítési folyamat kedvező hatással lehet a fogyatékossgal élők megítélésére a létrejövő társadalomban, hiszen mindenki egyenlő eséllyel gondolhatja magáról, hogy a létrejövő társadalomban férfi vagy nő, postás, benzinkutas, pénztáros, bankár, tanár vagy tudós, egészséges vagy sérült lesz. Illetve Rawls később revízionált elmélete alapján mindegy, hogy kiknek határozza meg ezeket a szabályokat, hiszen saját maga nem fog részt venni benne.

A társadalmi igazságosságról való gondolkodás sokak szerint 1971-ben kezdődött, amikor Rawls megjelentette könyvét az igazságosság elméletéről. Két évvel később iktatták be az Amerikai Egyesült Államokban a Rehabilitációs törvényt, amely a fogyatékossg szociális modelljét testesítette meg, jóval korábban, mint ahogy a fogyatékossg akadémiai újragondolása révén az társadalmi jelenségé válhatott¹⁰.

A társadalomtudomány ekkor még az orvosi modellt használta, s úgy gondoltak a fogyatékossgra, mint egyéni testi vagy szellemi korlátozásra, amely komoly hátrányokkal jár. A fogyatékossg így problémaként jelent meg azokban az igazságosság elméletekben, amelyek a kölcsönös előnyökön, hipotetikus megegyezésen vagy társadalmi egyenlőségen alapultak. A fogyatékossgal élő emberek nem úgy tűnnek, hogy kölcsönösségen alapuló előnyöket tudnának felajánlani, megnehezítik a társadalmi szerződés kivitelezését. A kilencvenes évek végére azonban a politikai filozófia főárama megismerkedett a fogyatékossg társadalmi modelljével, mely aztán az elosztó igazságosság elméletekre is hatással lett, s megjelentek bennük a fogyatékossg társadalmi és környezeti jellemzői is¹¹.

---

⁸ Hobbes 1999.

⁹ Locke 1999

¹⁰ Chambers 2007.

¹¹ Oliver 1996., Scanlon 1998.

Rawls társadalmi szerződés elméletének kritikája

Éppen ezért erős kritika érte az eredeti helyzetbe kerülés megfelelési kritériumait¹². Az eredeti helyzetben a politikai közösség tagjai vagy képviselőik választják ki az elosztó igazságosság alapelveit, amelyek meghatározzák társadalmuk alapszerkezetét a tudatlanság fátyla alatt – nem tudva semmit arról, milyen személyes tulajdonságaik lesznek vagy helyük ebben a társadalomban. Ha az eredeti helyzet tárgyaló felei nem is feltételezik, hogy képviselhetnének sérült embereket, vagy saját maguk is akár fogyatékossgal élő személyekké válhatnak, amikor a fátyol fellebben, nem fognak olyan szabályokat beépíteni a majdani társadalom alapszerkezetébe, amely tényleg minden ember egyenlőségéről szól. E hiányosságot két okból is muszáj kiküszöbölni: egyrészt bárki egészséges ép emberből súlyos és állandó fogyatékossgal élővé válhat baleset vagy megbetegedés következtében, másrészt a jelenleg súlyos és állandó fogyatékossgal a jövőben a technikai fejlődés révén akár enyhíthetővé, eltüntethetővé is válhatnak. Ha azokról, akik fogyatékossgal élnek, azt feltételezzük, hogy nem képesek a teljes együttműködésre a társadalom szabályainak meghatározásában, akkor a helyzetükre irányuló szabályozások sokkal valószínűbb, hogy a komfortérzetük javítására fognak irányulni és nem arra, hogyan vonják be őket a társadalmi és politikai döntésekbe. Ha alapvetően azt feltételezik róluk, hogy függő helyzetben lévő, gazdaságilag nem termelékeny emberek, akkor eleve kizáródnak abból a lehetőségből, hogy hozzájáruljanak vagy gazdasági értelemben termeljenek, és egy ördögi körbe záródnak bele¹³.

Az eredeti helyzet döntéshozói, vagyis a szerződő felek nem ismerik saját tulajdonságaikat, sem lehetőségeiket, sem korlátjaikat. De képesek önálló, a saját érdekeiket maximalizálni kész döntéshozásra. Vagyis képesek a szerződés megkötésére, illetve részt venni egy olyan együttműködésen alapuló világban, amelyet felépítettek. Kérdéses azonban, hogyan képesek arra a fogyatékossgal élő emberek vagy képviselőik, hogy egy ilyen szerződésalkotó folyamatban részt vegyenek. Pedig a valóban igazságos társadalom szükséges feltétele egy olyan elosztó rendszer kidolgozása, melyben a társadalom minden tagjának lehetősége kell, hogy legyen képviseltetnie magát az eredeti helyzetben. Ez valószínűleg meg a teljes együttműködést.

Rawls többször változtatott az eredeti helyzet körülményein¹⁴. A társadalmi modell megerősödése előtt még kikötötte, hogy az ideális társadalomban az alapszerkezet meghatározói, vagyis az eredeti helyzet résztvevői csak olyan tagok lehetnek, akik teljes mértékben képesek az együttműködésre, amint belépnek a felnőtt korba. Rawls feltételezte, hogy ez a szigorítás valószínűleg kizárná a súlyos és állandó testi és szellemi fogyatékossgal rendelkező személyeket¹⁵. Nem támogatta azt az elgondolást, amelyben e személyek vagy akár képviselőik részt vehetnének a társadalom alapszerkezetének meghatározásában. Ehelyett a sorsukat egy későbbi, törvénykezési fázisra bízta. Rawls emellett az eredeti helyzetben való részvételt azokra szűkítette, akik rendelkeznek két morális képességgel: az egyik az a képesség, hogy újra tudjuk gondolni saját jóról vallott felfogásunkat, a másik az igazságosság érzéke, vagyis az együttműködés méltányos eszközeinek alkalmazására való képesség¹⁶. Nem valószínű, hogy ezekkel a képességekkel rendelkeznek a súlyos szellemi vagy pszichiátriai sérültek, viszont egy igazságos társadalomnak mindenkit úgy kellene kezelnie, mint akinek potenciálisan megvan erre a képessége¹⁷. Rawls módosítása nem oldotta meg a szellemi fogyatékossgal rendelkezők kívül rekedését, pedig megfelelő segítséggel és társadalmi támogatással a súlyos szellemi sérültek is képesek másokkal együttműködve egyénre szabott, eredeti fogalmakat alkotni arról, hogy mi a jó nekik¹⁸. Rawls ebben a változatban még kizárta az eredeti helyzetből a fogyatékossgal élőket, hiszen ez a kizárás nem feltétlenül érinti hátrányosan és nem is kezeli tiszteletlenül a fogyatékossgal élőket. Viszont Rawls 2001-ben az eredeti helyzetet már kifejezetten a szellemi fogyatékossgal élőkre is vonatkoztatta. Hangsúlyozta, hogy az eredeti helyzet résztvevői egy jövőbeli társadalom képviselői, nem e jövőbeli társadalom majdani tagjai, akik semmit sem tudnak

---

¹² Oliver 1990, 1996.

¹³ Nussbaum 2006.

¹⁴ Rawls 1993, 2001.

¹⁵ Rawls 1993. 18-20.

¹⁶ Rawls 1993. 20.

¹⁷ Nussbaum 2006.

¹⁸ Wassermann és szerzőtársai 2016.

---

a társadalmi helyzetükről. Ha e képviselők mérlegelnék azt a lehetőséget, hogy azok, akiket képviselnek, fogyatékossgal élők is lehetnek, az segítene biztosítani, hogy a fogyatékossgal élők érdekei képviselve legyenek. De ez csak akkor történhetne meg, ha a szerződőknek meg lenne a képessége arra, hogy nagyon különböző testi tulajdonságokat, fogyatékossgakat képzeljenek el maguknak. Emellett érdekütközés is keletkezne azzal, hogy ép emberek éveket és sérülteket egyaránt képviselnek. Vagyis a rawls-i elosztó rendszer nem alkalmas a fogyatékossg problémájára kielégítő megoldást nyújtani.

Martha Nussbaum társadalmi szerződés elmélet kritikája

A kritikusok közül kiemelkedik Martha Nussbaum, aki az igazságos társadalom megalkotásának egy a szerződéselméletek kritikájából építkező, de eltérő utat javasol. Bírálataának középpontjában a feltételezett társadalmon kívüli helyzet szereplői, pontosabban azok képességei állnak. Az igazságos társadalom alapjait kutató újkori társadalmi szerződés elmélet írók, Thomas Hobbes, John Locke és Jean-Jacques Rousseau által vizionált társadalmon kívüli állapot, a természeti állapotot, amelyben az ember szabad és önálló cselekvő, nagyjából egyenlő hatalommal rendelkezik. Az ilyen embereknek minimális érdekük fűződik ahhoz, hogy társadalmat alkossanak és alárendeljék magukat a törvények hatalmának, hacsak egyéenként nem profitálhatnak valamit abszolút szabadságuk feladásából. Ezért az egyetlen társadalmi szerződés, amelyben ésszerűen meg tudtak egyezni, az a kölcsönös előnyökön alapuló szerződés lehetett. Azonban ezek az elképzelések kizárták a döntéshozók köréből mindazokat, akik esetleg nem tudnak kölcsönös előnyök nyújtásával együttműködni, mindazokat, akik nem szabadok, nem egyenlők és nem függetlenek. Nussbaum három csoportot említ itt meg, a fogyatékossgal élőket, a más nemzetiségűeket, vagyis az etnikai kisebbségeket és az állatokat, akik emiatt kívül rekednek a szerződéselméleteken, a társadalmi igazságosság határára. E három csoport mindegyikének fontos megállapításokat tesz Nussbaum. Azonban e tanulmány keretein belül csak a fogyatékossgal élőkre vonatkozó részek kerülnek tárgyalásra.

A fogyatékossgal élők nem feltétlenül szabadok vagy függetlenek, sőt kifejezetten azok, akik súlyos értelmi fogyatékossgal élnek, egyenlőtlen helyzetben élik le életüket. Nussbaum szerint ezeket az embereket is teljes állampolgároknak kell tekinteni, akik jogosultak a méltóságteljes élethez, még akkor is, ha senki sem nyerne a velük történő társadalmi együttműködésből. Megemlíti, hogy a társadalmi szerződés hagyománya mindig is tagadta a függőség valóságosságát azon nyilvánvaló tény ellenére, hogy igazából mindenki megtapasztalja a függőséget gyermekként, idős korban, sérülés vagy betegség esetén.

Történetileg a nők végezték a fizetetlen munka jelentős részét, mint amilyen a függő helyzetben lévő gondozása is, így a nők figyelmen kívül hagyásával a társadalmi szerződés elmélet írók kényelmesen kitértek a függők és gondozók igazsága elől. Nussbaum szerint a fogyatékossgal élők igazságosságának tartalmaznia kellene valamilyen különleges megállapodást, amely biztosítaná a méltóságteljes életvezetést és a gondozók munkájának társadalmi elismerését.

Martha Nussbaum szerződés elmélete

Az elosztó elméletek második fajtája a következményekre helyezi a hangsúlyt, nem a létrehozás aktusára, vagyis az a központi kérdése, hogy mire törekszik az igazságos társadalom¹⁹, hogyan képes kiterjeszteni körét a társadalom minden egyes tagjára. A vizsgálat akkor lehet sikeres, ha képes a társadalmi egyenlőség érvényesülését valamilyen objektív mércével megmérni. Nussbaum elmélete azzal emelkedik ki a többi elmélet közül, melyek a fogyatékossg és az igazságos társadalom kapcsolatát járják körül, hogy globális léptékű, de mégis egyénre szabható mércét állít fel. Az Igazságosság határai: Fogyatékossg, Nemzetiség, Fajok közöttiség című művében²⁰ újragondolja a társadalmi szerződés elmélet lehetőségeit és elsősorban Rawls igazságosság elméletével polemizáló önálló megközelítést vázol. Folytatja a társadalmi igazságosságról szóló vitát három megoldatlan probléma vizsgálatával. E problémák az igazságos élet biztosítása mindazoknak, akik testi vagy szellemi fogyatékossgal élnek, az igazságosság kiterjesztése a világ

---

¹⁹ Nussbaum 2006. 82.

²⁰ Nussbaum 2006.

---

minden polgára számára, és az igazságosság alkalmazása az állatokkal való bánásmód során. Rawlshoz hasonlóan olyan alaphelyzetben gondolkodik, amelyben a társadalom követelményként tekinthet arra, hogy a különböző társadalmi csoportok képesek konszenzust kötni az igazságosság fogalmával kapcsolatban. Az igazságosság fogalmának felismerése és alkalmazása azonban Rawls esetében olyan folyamat eredménye, mely ésszerű, önérdekkövetők döntéshozásából ered. Nussbaumnál nem ez az alapkiindulópont, hanem a *képességszemlélet*. Célként határozza meg azt a társadalmi igazságosságot, ami az emberi méltóságot az emberek legalapvetőbb értékévé és a társadalom legalapvetőbb felelősségévé teszi. Elméletében igyekszik beazonosítani azokat az eszközöket, amelyekkel biztosítani lehet egy ilyen életet minden érző lény számára (vagyis nem csak az emberek számára).

A képességszemlélet

A képességek kategóriájának összefogására Nussbaum a „capability” szót használja, ami magyarul két dolgot is jelent, egyrészt képességet valamilyen tudás hasznosítására, másrészt erőt, olyan értelemben, hogy hatalmunkban áll megtenni valamit. Nussbaum képesség fogalma tehát arra a tényleges lehetőségre vonatkozik, hogy az ember megtegye és elérje az, amit értékesnek tart²¹. Ez pedig magában foglalja nemcsak az egyén személyes tudását, hozzáértését, hanem a külső feltételek teljesülését is. Vagyis a fogyatékossgal való együttélés esetében ez a fogyatékos személy sajátos helyzetét, tudását és a befogadó társadalmi és épített környezet megfelelő illeszkedését egyaránt jelenti²².

A képességszemlélet az értékes és valóban méltóságteljes élet eléréséhez tíz alapvető képesség realizálását határozza meg feltételként, ezek az „élet,... a testi egészség, ... a testi épség, ... az érzékszervek működése, ... a képzelet, ... a gondolkodás, ... az érzelmek, ... a gyakorlati ész, ... a kapcsolatok, ... más fajok tiszteletben tartása, ... a játék... (és) a saját környezet feletti kontroll”²³. A méltóság fogalma nyújt iránymutatást, hogy mely képességek igazán fontosak a többihez képest, ugyanis a méltóság olyan érték, ami egyenlősítheti az embereket. Nussbaum célkitűzése, hogy a tíz képesség listájáról globális társadalmi vita alakuljon²⁴, amelynek végén a képességek majd bekerülnek a nemzeti alkotmányokba és törvényekbe, hogy a jelenlegi mércék helyébe lépjenek. A képesség általában tehát egy olyan emberi funkció, amely a méltó élet feltételül szabható. A gyakorlati ész annak a képesség, hogy megtervezzük és eldöntsük, mit tegyünk, ez mindenképpen szükséges a méltóságteljes élethez. De ha egy ember teljesen híján van a gyakorlati észnek, méltósága ennek megfelelően csorbát szenved. Nussbaum igazságos társadalmában a méltóságteljes élet alapfeltétel mindenki számára, így mindenkinek megadatik a lehetőség a méltóságteljes életre a lényegi képességek birtoklásának biztosításával. E lényegi képességekre való jogosultság biztosításának terhe minden résztvevőre kiterjed. Kollektív felelősséggel tartozunk egymás iránt. Bizonyos feladatok személyekre, mások társadalmi intézményekre hárulnak a társadalom szerkezetének megfelelően. A mai társadalmakban a fogyatékossgal kapcsolatos képességek jelentős részének érvényesülését a társadalomban mesterségesen kialakult egyenlőtlenségek gátolják. A képességszemlélet az egyéni adottságok és a külső környezet együttesének összhangjára épít. Így ha a fogyatékossg egy képességet az egyéni adottság részéről hátráltat, ott a külső környezet igyekszik helyre billenteni az egyensúlyt. A mai társadalmakban viszont a külső környezet egyelőre nem tud mit kezdeni ezzel a hátránnyal. Nussbaum, illetve Amartya Sen²⁵ arra irányítják rá a figyelmet, hogy az egyéni adottságok, erőforrások mellett mire van még szükség ahhoz, hogy ezek az adottságok képességekké, társadalmilag értékes funkciókká válhassanak. Tehát a fogyatékossg esetében a legtöbb képesség csak feltételesen, a külső környezet által hozzáadott segítséggel válhat csak teljessé. Amint ez teljesül, megnyílik az út a teljes élet felé a társadalom minden egyes tagja számára. Például minden embernek, épek és sérültek is igénye a helyváltoztatás, s ma már vannak olyan eszközök, építmények, járművek, egyéb segédeszközök, amelyek ezt lehetővé téve feloldják ennek az igénynek a teljesítésével az ép és a sérült emberek

---

²¹ Gébert 2016.

²² Barry 1995.

²³ Nussbaum 2006. 76-77.

²⁴ Nussbaum 2011.

²⁵ Sen 1980.

---

közötti különbségeket. Ugyanígy az érzékszervi fogyatékosokkal élők is képesek lehetnek esztétikai élményre, csak alternatív eszközök segítségével, és a szellemi fogyatékos személy is részt vehet olyan tevékenységekben, amelyeket különböző szellemi képességű emberek számára terveztek.

A képességszemlélet kritikája

Nussbaum igazságos társadalma egy igazán jövőbe tekintő modell. Képesség listája az emberi élet minőségének informatív és egyben objektív indikátora. Mégis több sebből vérzik. Egyrészt a listában szereplő képességek nem is annyira univerzálisak, hiszen a mai globális környezetben nem feltétlenül kielégítőek mindenki számára. Hiányzik belőle például a versenyszellemre való képesség²⁶. Emellett Nussbaum felfogása az emberi természetről talán túlzottan jóindulatú, hiszen alapfeltételnek gondolja az általános együttműködésre való hajlamot a közös jó elérése érdekében²⁷. Ez az emberfelfogás azonban nem illeszkedik a mai társadalmakhoz, tekintve a sok erőszakos konfliktust és háborút. A képességszemlélet tehát egyelőre még megerősítésre szorul az emberi természetet vizsgáló biológiai, illetve társadalomtudományok köréből. Másrészt a képességek teljesüléséhez szükséges külső környezeti segítség kifejezetten erőforrásigényes. Hatalmas feladatot ró ugyanis a kormányzatokra, hiszen nekik kell biztosítaniuk a képességek teljesülését. A jólét tömeges újraelosztása jelentős kormányzati megszorításokat követelne meg, ami feszültségekhez vezetne, különösen ha az emberek természetüknél fogva kevésbé jószándékúak, mint ahogy azt Nussbaum feltételezi. Annak feltérképezése is nehézségekbe ütközik, hogy egyénekre lebontva mégis milyen segítségre is lenne szükség. Az elnyomott embereknek legtöbbször nincs lehetőségük összeírni, hogy mivel nem elégedettek, nemcsak azért, mert nem merik elmondani, hanem azért, mert nincsenek is tisztában azzal, milyen elvárásokat támaszthatnak valójában.

Összegzés

Mindezen elméleti és gyakorlati problémák ellenére Nussbaum magyarázata a képességekről, melyek a méltóságteljes élethez szükségesek olyan morális és politikai célkitűzés, amiért érdemes küzdeni. A tanulmány elején feltett kérdésekre tehát a válasz: igenis adott a lehetőség, hogy fogyatékosokkal élő emberek is alakítói legyenek egy olyan társadalomnak, amelynek tagjai is egyben. Olyan elvek irányítsák a társadalmat, amelyek nemcsak megfelelnek nekik, de részesei szabályai kialakításának, hiszen saját tapasztalatuknál hitelesebb tényezőket nem nagyon találunk. Ebben az együttműködésben pedig, ép és sérült emberek között az ép emberek kapcsolata is megváltozik, ellenségből, közönyös idegenekből, szövetségessé válnak. Ezt a szemléletváltást ma már a társadalmi működés alapjait kutató társadalmi szerződés elméletek is támogatják, hiszen ahogyan Martha Nussbaum példájából is láthattuk, a fogyatékoság kérdésének beemelése a társadalmi, politikai alaptételek vitáiba, jól megalapozott igényként jelentkezik. Nussbaum tág, a képességszemléletre építő kerete lehetővé teszi, hogy a fogyatékosokkal élőknek is legyenek kilátásai életük kiteljesítésére, hiszen ez a keret az önbecsülést és méltóságot is körül öleli.

Martha Nussbaum megközelítése a legfontosabb emberi funkciók filozófiai mérlege. Univerzálisnak tekinthető anélkül, hogy érzéketlen lenne a helyi sajátosságokra és különbségekre. Minden emberben a célt látja. Meghatároz egy az emberi képességekre alapozó feltételrendszert, amely a társadalmi egyenlőség alapját adja, s ami lehetővé teszi, hogy az országok közötti különbségeket ne csak közgazdasági alapon lehessen mérni. Előkészíti azokat a feltételeket, hogy bárkinek morális alapon, erőnyeinek keresztül joga legyen az emberiség egy tagjának lenni.

---

²⁶ Wassermann és szerzőtársai 2016.

²⁷ Terzi 2009.

Irodalom

- Barclay, Linda: Justice and Disability: What Kind of Theorizing Is Needed? *Journal of Social Philosophy*. (2011): 42(3): 273–287.
- Barry, Brian: *Justice as Impartiality*. A Treatise on Social Justice, Clarendon Press, 1995.
- Chambers, Jean: *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership* by Martha Nussbaum. Harvard University Press, 2006.
- Charlton, James: *Nothing About Us Without Us: Disability, Oppression and Empowerment*, Berkeley, University of California Press, 1998.
- Gébert Judit: Hogy megy a sorod? MŰÚT. (2016) <http://www.muut.hu/?p=17454> (letöltés dátuma 2016. február 21.)
- Hobbes, Thomas: *Leviatán*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1999.
- Kálmán Zsófia – Könczei György: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- Locke, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Kolozsvár, Polis Kiadó, 1999.
- Nussbaum, Martha C.: *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge, Harvard University Press, 2006.
- Nussbaum, Martha C.: *Creating capabilities: The human development approach*. Belknap Press, 2011.
- Rawls, John: *A Theory of Justice*. Oxford, Oxford University Press, 1971.
- Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. (Ford.) Krokovay Zsolt, Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- Rawls, John: *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press, 1993.
- Rawls, John: *Justice as Fairness: A Restatement*. Szerk. E. Kelly. Cambridge, Harvard University Press, 2001
- Oliver, Michael: *The Politics of Disablement*. London, MacMillan, 1990.
- Oliver, Michael: *Understanding Disability – From Theory to Practice*. London, MacMillan, 1996.
- Scanlon Thomas: *What We Owe to Each Other*. Belknap Press of Harvard University, 1998.
- Scotch, Richard K. – Schriner, Kay: Disability as human variation: A paradigm for the next generation of disability policy. *Annals of the American Academy of Social and Political Science*, (1997): 549, 148-159.
- Sen, Amartya: Equality of what? In: McMurrin S. *Tanner Lectures on Human Values*. Volume 1. Cambridge, Cambridge University Press, 1980.
- Stone, Karen G.: *Awakening to Disability: Nothing About Us Without Us*. Volcano, Volcano Press. 1997.
- Terzi, Lorella: The Social Model of Disability: A Philosophical Critique, *Journal of Applied Philosophy*. (2004): 21(2): 141-157.
- Terzi, Lorella: Vagaries of the Natural Lottery? Human Diversity, Disability, and Justice: A Capability Perspective, In: *Disability and Disadvantage*. Szerk. K. Brownlee and A. Cureton. New York, Oxford University Press, 2009.
- Wasserman, David, Asch, Adrienne, Blustein, Jeffrey, Putnam, Daniel: Disability and Justice. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer Edition). Szerk. Edward N. Zalta. 2015. www.plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/disability-justice (letöltés dátuma 2018. április 29.)

Tudományos kultúra vagy a kultúra tudománya?

a tudományok jelentősége a tudásalapú társadalom és gazdaság fejlesztésében

Ajánlás

Tanulmányunk az EFOP-3.4.4-16-2017-00004 „A felsőoktatásba való bekerülést elősegítő készségfejlesztő és kommunikációs programok megvalósítása, valamint az MTMI szakok népszerűsítése a Pécsi Tudományegyetemen” című program keretében készült. A pályázat megvalósítását még Huszár Zoltán Tanár Úrral közös egyetemi szervezetben kezdtük el 2017-ben, azonban időközben életpályánk más irányba vezetett minket. Ennek ellenére megmaradt a szoros szakmai együttműködés és együtt-gondolkodás a „régik” kollégák között, amit további közös kutatások, publikációk és tudományos rendezvények fémjeleztek. Annak, hogy akár még bizalmatlan közegekben is együtt tudunk/tudunk dolgozni, vannak személyes/szubjektív és szakmai/objektív okai. A szubjektív tényezők között említhetjük a kölcsönösen empatikus, baráti, kollegiális viszonyt; az objektív tényezők között pedig a tudományos munka tiszteletben tartását és primátusát, amely egyben jelen tanulmányunk témáját is adja. „A tudomány fontos igénye, minőségi kategóriája, hogy a dolgokat olyanoknak mutassa be, amilyenek azok valójában” – írjuk a tanulmányban és hisszük, Huszár Zoltánt történészként, főigazgatóként, egyetemi oktatóként (és még hosszan folytathatnánk titulusainak felsorolását) pályája során valamennyi szervezeti konstellációban ez az igényesség vezette. Szeretettel ajánljuk tiszteletére sorainkat!

1. Bevezetés

Napjainkban a tudománnyal, annak szerepével kapcsolatban számos nézet és vita alakult ki. Abban viszont minden teoretikus egyetért, hogy újra kell gondolni a tudomány 21. századi szerepét, ideértve a tudástermelés variábilis környezetével, az együttműködési mintákkal és az intézményi struktúrák szükséges változásaival kapcsolatos kérdéseket. Magyarországon a vonatkozó rendelet értelmében nyolc tudományterületről és hatvan tudományágról beszélhetünk.¹ Így például a természettudomány területhez tartoznak a matematika- és számítástudományok, fizikai tudományok, kémiai tudományok, földtudományok, biológiai tudományok, környezettudományok és a multidiszciplináris természettudományok. De vannak úgynevezett szűkebb értelemben vett interdiszciplinák vagyis két klasszikus tudományág módszertani érintkezései, mint a biokémia, amely a biológia és kémia napjainkban gyorsan fejlődő határterülete. Ugyanakkor fellelhetők olyan tudományok (multidiszciplinák), amelyek több független tudomány eredményeit ötvözik (kognitív tudomány: pszichológia, neurobiológia, matematikai határterület). E mellett léteznek a transzdiszciplinák, amelyek nagyon sok és nagyon különböző tudományágot egyesítenek, egyik ilyen a humánökológia.

Alap gondolatában természetesen továbbra is meghatározó axióma, hogy a tudomány az emberi tudás következetes, igazolt ismeretekre épülő komplex rendszere. Tulajdonságai közé tartozik a megalapozottságra való törekvés, a racionalitás, a tények empirikus igazolhatósága vagy cáfolhatósága, azok elismerése szubjektív, illetve objektív formában. A tudomány fontos igénye, minőségi kategóriája, hogy a dolgokat olyanoknak mutassa be, amilyenek azok valójában.

---

¹ Tudományági besorolás: 169/2000. (IX.29.) Korm. Rend az egyes tudományterületekhez tartozó tudományágak, valamint a művészeti ágak felsorolásáról

---

Mindemellett az utóbbi időben felmerültek más szempontok is, amelyek a tudományok jellegét, értelmét és értékeit feszegetik. A ma és a jövő tudományait a multidiszciplinaritás, a transzdipszciplinaritás (átjárhatóság) és az interdiszciplinaritás egyaránt jellemzik.

Példaként a mérnöki (vagy műszaki) tudományt olyan területként definiáljuk, amely integrálja a mérnöki szaktudományt (építészet, gépészet stb.), a technológiát és a matematikát, valamint összekapcsolja ezeknek a kurzusoknak a fogalmait. Ráadásul a mérnöki feladatoknak a problémamegoldás eljárási ismereteire is összpontosítaniuk kell, nem pedig annak magyarázatával, hanem elvégzésével.²

Felmerül a kérdés, hol vannak az egyes tudományterületek diszciplináris határai, mi az, amire a társadalomnak igazán szüksége van, hol helyezkedjen el a tudomány a társadalmak rendszereiben?³

2. Tudomány, globalizáció és fenntartható fejlődés

2.1. A tudomány szerepe a modern társadalmakban

A tudomány elemi tényezője az emberi életminőségnek mivel, mind emberképével mind a lehetőségekben rejlő értékek és alternatívák megfogalmazásával minőségében is többet jelent a fogyasztói társadalom önismétlő életmódjával szemben. Azáltal, hogy szűkül a szakadék az egyes diszciplinák, a természettudományok és a társadalomtudományok között, változnak a tudománnyal szemben megfogalmazott igények is. Főleg amiatt, hogy egyes biológiai, illetve más természettudományi és műszaki kutatások eredményeinek alkalmazásával kapcsolatban (információs hálózatok, klónozás, génkezelt élelmiszerek,) újabb társadalompolitikai, filozófiai, etikai kérdésekre vár választ az emberiség.

Ugyanakkor a klasszikus értelemben vett diszciplinák továbbra is meghatározóan a tudományos szocializáció és kutatás kiindulópontjai.⁴ A tudományokat összehasonlítva a technikai fejlődéssel, a tudományokról elmondható, hogy egységes világképbe illeszkednek, vagyis a különféle tudományos diszciplinák különbségeik ellenére analóg vagy megegyező alapelvekre, filozófiai előfeltevésekre épülnek, azokat a szemlélődés, az összehasonlítás és az analízálás jellemzi. A technika inkább egy adott célra irányuló kiszámítható, racionális tevékenység megvalósításában érdekelt.

A tudomány a valóságra vonatkozó igazságokat keresi, a technika adott lehetőségek elérésének eredményességét és hatásosságát mutathatja fel.⁵ Mind a tudomány, mind a technika összefügg a tudással és a munkával. A tudás (és a tanulás) mindig is meghatározó volt a társadalom és a gazdaság fejlődésében, napjaink felgyorsult innovációi, új gazdasági, tudásgazdasági folyamatai ezt permanensen átértékelik. A tudomány szerepe a munkával kapcsolatban elsősorban a történelmi és társadalmi összefüggések miatt lényeges, másrészt a tudásalapú társadalom kibontakozása korában, a jövőt illetően lehet meghatározó. Alapja az emberi kreativitás, ami az emberi intelligenciára épül, ideértve a kompetenciákat, az asszociációkat, a feltételezéseket, a logikus gondolkodást, a problémák és folyamatok közötti összefüggések megértését, a hely és az idő szerepének értelmezését és az önkritikát. „*Nem korlátozódik a felismerésre, magában foglalja a motivációt, az érzelmi vonatkozásokat, kapcsolódik a kultúrához és az egyéni tényezőkhöz.*”⁶

2.2 A tudomány globalizálódása

A technika, a technológia, az anyagok és legfőképp az információ a globalizáció következtében mindenki számára elérhetővé váltak, így az egyetlen olyan tényező, amely a piacon versenylőnyt jelenthet, az az emberi tudás és ehhez kapcsolódóan az egész életen át tartó tanulás. Nem véletlen, hogy a matematika, a természettudományok, a műszaki tudományok és az informatika a 21. század legdinamikusabban, más megfogalmazásban forradalmian meghatározó módon fejlődő tudományai közé tartoznak.

---

² Goovaerts, L. et al (2019)

³ Vámos T. (2010)

⁴ Az uniós Magyarország tudománypolitikája (2005)

⁵ Gulyás L. et al (2013)

⁶ Simai M. (2018)

Amikor a tudomány világa globalizálódik, beleértve az előbb említett diszciplínákat is, akkor nem egyszerűen a témák válnak közössé, hanem gyakorlásuk és fenntartásuk is, mivel sok esetben túllépik a nemzeti kereteket. A globalizációs folyamatokkal szemben egyaránt tapasztalható az elzárkózás, valamint az új feladatok vállalása. A legtöbb országban mindkét tendencia jelen van, tapasztalható ez Magyarországon is. Valójában „a sokat emlegetett 'nemzeti mozzanat' társadalomtudományi szempontból a szimbolikus közösségek fennmaradásának kérdéseként értelmezhető, mely egyszerre tényezője az életminőségnek és a versenyképességnek, a sajátos iskolarendszerek s hagyományok következtében.”⁷

Eszerint a globalizáció, hatással van a társadalmakra, a gazdaságra, a kultúrára, a szociális dimenziókra és még számos más tényezőre. A gazdasági értelemben vett globalizáció lényege egyfelől a gazdasági kapcsolatoknak, pontosabban a gazdasági folyamatoknak és viszonyoknak mind több országra, illetve területre való kiterjedése, másfelől a közöttük kialakuló kölcsönös (ugyanakkor nem szimmetrikus) függőség, vagyis az (aszimmetrikus) kölcsönös függőség elmélyülése, intenzitásának fokozódása.⁸

A 21. században a tudásalapú társadalmak, és gazdaságok fejlődése vált kívánatosná. Simai Mihály 'A harmadik évezred nyitánya' című munkájában írja: „A globális változások között további igen fontos trend az átmenet a tudásalapú gazdaságba és társadalomba, mert ez kihat a transzformációk valamennyi egyéb területére. A tudásalapú társadalom kibontakoztatása összetett technikai vagy társadalmi-gazdasági változás. Különböző szereplők, állami intézmények, vállalatok, iskolák, egyetemek, civil szervezetek összehangolható (de ritkán összehangolt) tevékenysége határozza meg, s döntő szerepet játszik mindebben az államok anyagi és szellemi tőkéjének nagysága, szerkezete és mobilitása. Az elkerülhetetlenül egyenlőtlen folyamatnak fontos feltétele az adott társadalom kultúrája és az ún. tudományos kultúra, amely egyrészt a tudás és a tudomány társadalmi megbecsülését, másrészt bizonyos eligazodási képességet jelent a kor tudományát illetően, amelynek csak egyik fontos elemét jelentik az informatikai alapismeretek. A tudományos kultúrának része a tudomány kultúrája. Ez utóbbi egyebek között az egyes tudományágak jelentőségének felismerését és elismerését, másrészt a párbeszéd képességét és hajlandóságát jelenti a különböző tudományágak művelői között.”⁹

Az információs társadalomban a lényegi kommunikációs idők lerövidülése miatt felgyorsul az innováció, a technikai-technológiai fejlődés folyamata. Az információtechnológia, az informatikai ipar fentebb trendjei alapján e korszak jellemzésére – megkülönböztetésül egy korábbi fejlődési szakasztól – megalapozottan lehet használni az információs társadalom kifejezést. A gazdasági, társadalmi követelmények és következmények rendszerint módosulnak, ami visszahat a gazdaság szerkezetére, a társadalmi struktúrára, a foglalkoztatásra is. Ezek teszik társadalmivá, emberivé a technikai és technológiai változásokat azáltal, hogy átalakítják a kapcsolattartást, a közösségeket, a munka és szórakozás világát, a munkahelyeket és a közszolgáltatásokat.

Mindemellett abban általában konszenzus van, hogy csak az információ, az infokommunikációs eszközök, technikák, technológiák megjelenése, elterjedésének gyakorlata még nem jelent információs társadalmat. Ugyanígy az információk termelésére, értékesítésére, felhasználására épülő gazdaság még nem feltétlenül információs társadalom, annak ellenére, hogy a társadalmi változások mögött ki lehet mutatni a gazdasági folyamatokban, a termelési tényezőkben bekövetkezett módosulásokat. A kapcsolódó tudásipar három markáns összetevője a legszélesebb értelemben vett kutatás és fejlesztés állami, valamint privát forrásokból finanszírozott rendszere, a piaci alapon működő oktatásipar és az üzleti célú tudástechnológiák (tudásmenedzsment, innováció-menedzsment, konzultáció, coaching, audit stb.) csoportja. Utóbbihoz szerkezetileg hozzátartoznak a tudásműveletek, illetve folyamatok, mint például az új tudás létrehozása, termelése, az innováció, a tudás átadása.¹⁰

---

⁷ Az uniós Magyarország tudománypolitikája (2005)

⁸ Szentés T. (2002)

⁹ Simai M. (2016)

¹⁰ Báger G. szerk. (2008)

2.3 A globalizált tudásalapú társadalom és a fenntartható fejlődés

A tudásalapú társadalomban a tudomány közvetlen termelőerővé válik. A tudás többé elsődlegesen nem a gépeké lesz, hanem már annak a természetnek felel meg, ami megjeleníti, bizonyos terveknek és programoknak megfelelően újrendezhetővé azt. A tudás alapú társadalom gazdaságát nagyrészt nem anyagi inputok fejlesztik, hanem szimbolikus vagy tudás alapú bemenetek, ahol nagy számban található olyan szakmák, amelyek a tudással való tevékenységeket jelentik, és csökkenő számban található olyan munkahelyek, amelyek alacsony kognitív képességet igényelnek, mint amilyen a gyártásban található.¹¹ A tudásalapú társadalom megteremtésében fontos szerepe van az államnak, mint társadalmi alakulatnak. Célja a globális nyitottság elérése, fenntartása, illetve ezt megalapozandó olyan szabályozás megvalósítása, amelynek segítségével a fenntarthatóság a társadalmi, a gazdasági, de a természeti feltételeket illetően is biztosítható.¹²

A tudásalapú társadalom és a fenntartható fejlődés céljai, követelményei a termelés és fogyasztás új paradigmáit igénylik. Az erőforrás-alapú megközelítés helyett a tudásalapú viszonyulásra koncentrálva, szemléletváltásra van szükség. Ez a váltás a mennyiség helyett a minőségre, a magasabb hozzáadott értékű, többcélú alkalmazási igényeket biztosító, költséghatékony és a fenntarthatóság követelményeit kielégítő termékekre, eljárásokra és szolgáltatásokra helyezi a hangsúlyt.¹³

A fenntartható fejlődés a társadalmi haladás – méltányos életkörülmények, szociális jólét – elérése, megtartása érdekében a gazdasági fejlődés biztosítását és a környezeti feltételek megőrzését jelenti. A méltányos életkörülmények, a megfelelő életminőség,¹⁴ jólét biztosítását kifejező célkitűzés mindenkire – a jövő nemzedékekre is – vonatkozik. A fenntartható fejlődés tehát elismeri és céljának tekinti az egymást követő nemzedékek megfelelő életminőséghez való egyenlő jogának biztosítását, s az ezzel összefüggésben álló köteleességek teljesítését.¹⁵ Leegyszerűsítve, életünket úgy kell szervezni, hogy a fogyasztási szükségletek, igények kielégítése minél kisebb környezeti káros hatással járjon, hogy ezt a további generációk számára is biztosítani tudjuk. A környezetkímélő technológiák alkalmazásával a termelést, a hozzá kapcsolódó egyéb alrendszeréknél a fogyasztást és a kapcsolódó szolgáltatásokat tesszük fenntarthatóvá. A termelés fenntarthatósága akkor biztosítható, ha a tevékenység minden fázisa megfelel a fenntarthatóság, döntően környezetkímélő szempontjainak.¹⁶

Az Európai Unió 2030-ig szóló fenntartható fejlődési menetrendje, 17 új fenntartható fejlesztési cél és a 169 kapcsolódó konkrét célkitűzés a fenntartható fejlődés három dimenziója, a környezeti, a társadalmi és a gazdasági dimenzió közötti egyensúly kialakítására törekszik. A fejlesztési együttműködés fő irányait a 2016-tól 2030-ig tartó időszakra az ENSZ által meghirdetett új fenntartható fejlődési és nemzetközi fejlesztési keretrendszer, a „Világunk átalakítása: a fenntartható fejlődés 2030-ig szóló programja” határozza meg.¹⁷ Olyan területekre terjed ki, mint például: a szegénység, az egyenlőtlenség, az élelmezésbiztonság, az egészségügy, a fenntartható fogyasztás és termelés; a növekedés, a foglalkoztatás, az infrastruktúra, a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás, az éghajlatváltozás; továbbá a nemek közötti egyenlőség, a békés és befogadó társadalmak, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés és az elszámoltatható intézmények.

---

¹¹ Stehr, N. (2002)

¹² Báger G. szerk. (2008)

¹³ Darvai–Nemcsók–Ferczy (2016)

¹⁴ Az életminőség magában foglalja az egészséget – a teljes testi, lelki és szociális jólétet –, s ehhez kapcsolódóan az anyagi jólétet, az egészséges környezeti feltételeket, a demokratikus jogokat, a biztonságot, a mindenki számára elérhető oktatást stb.

¹⁵ <http://www.unesco.hu/termeszettudomany/fenntarthato-fejlodesre/fenntarthato-fejlodes-091214>

¹⁶ Lükő I. (2017)

¹⁷ Az ENSZ 193 tagállama 2015 szeptemberében fogadta el az új integrált fenntartható fejlődési és fejlesztési keretrendszert, az Agenda 2030-at (hivatalos nevén: Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development), amely a szegénység megszüntetéséhez, az egyenlőtlenségek leküzdéséhez, Földünk környezeti rendszerének megóvásához vázol fel elképzeléseket.

Témakörünk szempontjából fontos kiemelni, hogy a 2030-as menetrend kifejezetten felszólítja a tagállamokat a felsőoktatás és a tudomány fokozottabb bevonására az olyan kiemelt területekre, mint az élelmiszerbiztonság és a fenntartható mezőgazdaság, az éghajlatváltozás, az egészségügy, valamint az innováció, az infrastruktúra és a megélhetés. Továbbá megfogalmazza azt is, hogy a felsőoktatás és a tudomány kulcsfontosságú a globális partnerség jövőképeinek megteremtésében és a sürgető globális kérdésekre adott válaszok kialakításában. E tekintetben a felsőoktatás és a tudomány közötti együttműködési kapacitásának egyenlő alapokra építését szorgalmazza. Mindehhez a felsőoktatásnak egyenlő mértékben hozzáférhetőnek, megfizethetőnek és magas színvonalúnak kell lennie, valamint jól képzett tudósok, tanárok és szakképzett diplomásokra van szükség. Kiemelt feladatként jeleníti meg a tudományos kutatás fokozását, az ipari ágazatok technológiai képességeinek korszerűsítését minden országban, különösen a fejlődő országokban, beleértve 2030-ig az innováció ösztönzését, a kutatási és fejlesztési (K+F) területén a munkavállalók számának jelentős növelését.¹⁸

A felsőoktatási intézmények esetében a fenntarthatóság három fő dimenzióban értelmezhető. Az első, és talán leglényegesebb elem, hogy az adott oktatási intézmény milyen, fenntarthatósággal kapcsolatos képzési programokkal segítheti elő azt a tudástranszferet, amely hallgatók generációit készítheti fel az egyre fokozottabban jelentkező gazdasági, társadalmi és környezeti kihívásokra. Az oktatási programokhoz szorosan kapcsolódik a felsőoktatási intézményekben zajló, fenntarthatósági kihívásokra reflektáló K+F+I tevékenység, amelynek eredményeképpen a tudományos műhelyek eredményei hozzájárulhatnak egy fenntarthatóbb világ kialakulásához. A harmadik dimenzió pedig arról szól, hogy hogyan tud fenntartható módon működni az intézmény, minimalizálva a szervezet ökológiai lábnyomát.

A fenti területek mellett a felsőoktatási intézmények fenntartható működési modelljének kialakításánál fontos rávilágítani e három fő terület és a fenntartható közszolgálati modell (OVHR modell) közötti párhuzamokra is, annál is inkább, mivel a világ számtalan részén a felsőoktatás döntően az állami szektor részeként, kormányzati fenntartásban és finanszírozásban működik. Magát a modellt jelen tanulmány keretében részletesen nem kívánjuk bemutatni, itt csak hivatkozunk azokra a publikációkra, amelyekben a szerzők azt részletesebben is taglalták.¹⁹

A fenntartható fejlődés során a tudomány hatással van a kormányzásra, politikára, a digitális gazdaságra, kognitív intelligencia hálózataira, a nyílt rendszerek felállítására, az egészségügyre. Jelentősen befolyásolja a szociokulturális attitűdöket, az alkalmazkodóképességet egy dinamikus környezetben. A technológiai innováció kölcsönhatásban van a tudományokkal, hozzájárul a tudósok és kutatók mobilitásához az interperszonális együttműködés fejlesztéséhez.²⁰ A fenntarthatóság tehát új viszonyrendszer az emberek, a társadalmak és a természeti környezet között, ahol az emberi cselekvéseket az értékvetés határozza meg.

Az emberiség válasza erre a kihívásra a *kulturális adaptáció*: az értékek, az intézmények, a társadalmi-gazdasági szerkezet, a tudományos-technológiai ismeretek szükséges mértékű – a hagyományokra szervesen építkező, az értékeket tisztelő, megőrző, a társadalom szövetét önkényesen fel nem szakító – megváltoztatása, fejlesztése, hozzáigazítása a környezeti kihívások szerinti megfelelő mértékben. A felsőoktatásban pedig a korszerű természettudományos ismeretek átadására, a fenntarthatósági, környezetvédelmi szempontok megjelenítésére van szükség.²¹

3. Kutatás, fejlesztés, innováció

Az OECD ajánlás támpontja szerint: „A K+F az a rendszeresen végzett munka, amelynek célja az ismeretanyag bővítése, beleértve az emberről, a kultúráról és a társadalomról alkotott ismeretek gyarapítását is, valamint ennek az egész ismeretanyagnak a felhasználását új alkalmazások kidolgozására. Az így értelmezett K+F háromféle tevékenységet ölel fel: az alapkutatást, az alkalmazott kutatást és a kísérleti fejlesztést.”

---

¹⁸ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52016AE1902>

¹⁹ Nemeskéri et. al (2019), Nemeskéri-Zádori (2019), Zádori-Nemeskéri-Sebők (2017), Zádori-Sebők-Nemeskéri (2016)

²⁰ European Strategy and Policy Analysis System: Global Trends to 2030

²¹ Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia 2012-2024

Az Oslo Kézikönyv 2005 évi 3. kiadása szerint: „*az innováció új, vagy jelentősen javított termék (áru vagy szolgáltatás) vagy eljárás; új marketing-módszer, vagy új szervezési-szervezeti módszer bevezetése az üzleti gyakorlatban, munkahelyi szervezetben, vagy a külső kapcsolatokban.*”

A műszaki innováció olyan tudományos, műszaki, szervezeti, pénzügyi és kereskedelmi jellegű tevékenység, ideértve az új ismeretanyagba történő befektetést is, amely ténylegesen vagy szándék szerint technikailag új vagy tovább fejlesztett termékek és eljárások megvalósításához vezet. A K+F egyike e tevékenységi körnek az innovációs folyamat bármelyik szakaszában.²² Lételeme a verseny, azaz döntően az egyes piaci szereplők, vállalatok érdeke és felelőssége. Mindazonáltal a K+F+I folyamatokra a szakpolitikák széles köre hatással lehet. Az eredmények javítására adott esetben az egyes nemzeti kormányok és a nemzetek feletti közösségek, így az Európai Unió is képesek lehetnek, ha az akadályozó tényezőket felszámolják, és ösztönző keretek kialakítását biztosítják. Mindez nagyfokú koordinációt igényel, szükséges hozzá a tudomány-, technológia-, oktatás-, verseny-, monetáris és költségvetési, gazdaság- és területfejlesztési politika összehangolása.²³ A továbbiakban európai, majd hazai szakpolitikai szinten vizsgáljuk a K+F+I lehetőségeit kitérve a felsőoktatás helyére és szerepére.

3.1 Az Európai Kutatási Térség

Az Európai Unió kutatás-fejlesztési és innovációs szakpolitikájának meghatározó eleme az Európai Kutatási Térség (European Research Area, ERA) koncepciója. A Lisszaboni Szerződésben rögzített cél egy „*olyan egységes, a világ előtt nyitott, a belső piacon alapuló kutatási térség létrehozása, amelyben a kutatók, a tudományos ismeretek és a technológia szabadon áramlanak, és amelynek révén az Unió és tagállamai megerősítik tudományos és technológiai alapjaikat, versenyképességüket, valamint képességüket a nagy kihívások közös kezelésére.*” Az ERA kiteljesítésének érdekében a tagállamok öt prioritási területen vállaltak aktív fellépést:

- hatékonyabb nemzeti kutatási rendszerek,
- határokon átnyúló optimális együttműködés és versengés (ideértve a társadalmi-gazdasági kihívások közös kezelését, a minőség javítását az európai szintű verseny erősítésével és kutatási infrastruktúrák fejlesztését is),
- nyitott kutatói munkaerőpiac megteremtése (a kutatói mobilitás, képzés és vonzó karrierlehetőségek akadályainak felszámolása),
- a nemek közötti egyenlőség és a nemekkel kapcsolatos (gender) dimenzió érvényesítése a kutatásban,
- a tudományos ismeretek áramlásának, hozzáférhetőségének és transzferjének optimalizálása, a digitális ERA fejlesztése révén.

Még 2015 májusában átdolgozásra és elfogadásra került a 2015-2020 közötti időszakra szóló ERA Menetrendet (ERA Roadmap), amelynek célja, hogy azonosítsa az európai kutatási és innovációs rendszerek megerősítése szempontjából legfontosabb prioritásokat, ugyanakkor megfelelő rugalmasságot biztosítson a tagállamok számára saját elsőbbségi feladataik meghatározására. A legfontosabb intézkedések a következők:

- a kutatás-fejlesztési és innovációs szakpolitikák értékelésének hangsúlyosabbá tétele, az uniós és nemzeti szintű eszközök ésszerűsítése;
- a közös programozási kezdeményezések közti összhang erősítése; a kutatási infrastruktúrákba történő közberuházások optimalizálása a nemzeti és európai prioritások összhangjának megteremtésével és a hosszú távú fenntarthatóság figyelembevételével;
- a nyílt, átlátható, érdemeken alapuló felvételi eljárások alkalmazása a kutatói álláshelyek betöltésénél;
- a tudástranszferrel kapcsolatos szakpolitikák végrehajtása nemzeti szinten, a tudományos eredmények elterjesztésének és felhasználásának maximalizálása érdekében;
- a tudományos eredményekhez való nyílt hozzáférés előmozdítása;

---

²² <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/jogelod-szervezetek/frascati-kezikonyv>

²³ Kerényi Á. (2019)

-
- a nemzetközi tudományos és innovációs együttműködések segítő közös stratégiák és intézkedések kidolgozása és végrehajtása.²⁴

3.2 Az EU és a globális tudástermelés

A Horizont 2020 az Unió kutatás-fejlesztési és innovációs politikáját 2014-2020 között meghatározó program, amely minden eddiginél nagyobb, közel 79 milliárd eurós költségvetéssel gazdálkodik. A program a kontinens globális versenyképességének növelését célzó Európa 2020 stratégia „Innovatív Unió” elnevezésű kiemelt kezdeményezésének egyik alappillére. A Horizont 2020 keretében az Unió, jelentős mértékben kiveszi a részét a globális tudástermelésből, ugyanakkor ennek társadalmi-gazdasági hatása még nem érezhető a kívánt mértékben. Meghatározza, hogy erőfeszítéseket kell tenni a kutatási és innovációs szakpolitikák hatékonyságának fokozása, valamint, az azokban rejlő transznacionális szakpolitikai szinergiák és koherencia növelése érdekében. Az innovációval széles értelemben véve kell foglalkozni, beleértve az átfogó szakpolitikák, a társadalom, a felhasználók és piac által vezérelt innovációt is. Ennek során figyelembe kell venni a kreatív és kulturális iparágak tapasztalatait és innovációs erejét. E tevékenységek támogatják az Európai Kutatási Térség megvalósulását és működését, és különösen az Európa 2020 stratégia keretén belül az „Innovatív Unió” és az „Európai Digitális Menetrend” érdekében kidolgozott kiemelt kezdeményezéseket.²⁵

A Horizont 2020 fontos célkitűzése a társadalmi innováció erősítése. A felsőoktatás szempontjából társadalmi innováción olyan újszerű megközelítések sorát értjük, amelyek tágabb értelemben vett célja, hogy a társadalom jelenkori kihívásokhoz való alkalmazkodását segítse. A társadalmi innováció fontos elemeit képezik például a foglalkoztatási problémákat orvosolni kívánó újszerű intézkedések, vagy az olyan kezdeményezések, amelyek a technológia rohamos fejlődésének társadalmi hatásait kezelik. A társadalmi innováció megjelenési formáinak közös eleme, hogy minden esetben nagyon jól megalapozott terepismereten alapulnak. Az új oktatási, foglalkoztatási, együttműködési formák kitalálásában és modellértékű alkalmazásában a felsőoktatási intézmények lehetnek a mintaadó szervezetek.²⁶

A Horizont 2020 egyik irányítója és végrehajtója az Európai Innovációs és Technológiai Intézet (EIT), amelynek feladatai közé tartozik:

- az élvonalbeli felsőoktatás, kutatás és innováció előmozdítása és integrálása;
- a felsőoktatási intézmények, kutatóintézetek és innovátorok közötti szinergiák és együttműködés erősítése;
- az uniós országok innovációs képességének fokozása révén a fenntartható gazdasági növekedés, a versenyképesség és a vállalkozó-szellem ösztönzése;
- az unióban felmerülő fő társadalmi kihívások kezelése.

A Budapest központtal működő EIT eddig nyolc tudományos és innovációs társulást (TIT) hozott létre, és még kettő felállítását tervezi. Ezek a társulások támogatják az innovációt és a vállalkozásokat, és áttöréseket hoznak a felsőoktatás, a kutatás és az üzleti világ közötti együttműködés terén.²⁷

A 2021–2027-es uniós költségvetési ciklusra a Bizottság 100 milliárd eurót javasol K+F-re fordítani, amely 25%-kal több forrást biztosít az előző ciklushoz képest. A Horizont Európa program célja, hogy globális szinten élvonalban tartsa az Uniót a K+F területén.

---

²⁴ <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/unios-kfi-politika/europai-unio-politikaja> Letöltve: 2019. december 15.

²⁵ <http://www.h2020.gov.hu/iii-tarsadalmi-kihivasok/6-tarsadalmi-kihivas> Letöltve: 2019. szeptember 3.

²⁶ Fokozatváltás a felsőoktatásban (2016)

²⁷ https://ec.europa.eu/education/policies/innovation-in-education/the-european-institute-of-innovation-and-technology-eit_hu

---

Megjegyzendő, hogy az Európai Unió versenyképessége a K+F+I területén – globális léptékben mérve – hosszabb ideje relatív visszaesést mutat.²⁸ Európában az elmúlt évtizedben a K+F+I – benne különösen a K+F – területi és strukturális különbségei tovább növekedtek. Az úgynevezett európai paradoxon – vagyis az az ellentmondás, hogy amíg Európában kiváló tudományos eredmények születnek, addig a gyakorlati innovációs teljesítmények ennél jóval szerényebbek – pedig tovább él.²⁹

Az EIT 2020 utáni működésének biztosításához 2019. július 11-én a Bizottság javaslatot tett az EIT rendelet felülvizsgálatára, valamint az EIT új, a 2021 és 2027 közötti időszakra vonatkozó stratégiai innovációs tervére. A felülvizsgált EIT rendelet az intézet és a társulások működésének alapelveire összpontosít, fokozottabb jogbiztonságot teremt az uniós kutatási és innovációs keretprogram viszonylatában, és rögzíti a TIT-ek gazdasági fenntarthatóságának elvét. Ezen felül, a 2021–2027 közötti időszakra javasolt stratégiai innovációs terv illeszkedik az Európai Horizont program céljaihoz, és elsősorban, olyan új elemeket vezetnek be, mint a felsőoktatás innovációs kapacitásának erősítése, hogy több felsőoktatási intézmény váljon az innovációs értékláncok és ökoszisztémák részévé.³⁰

A Bizottság Közleménye *„az európai felsőoktatási rendszerek által az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés terén tett hozzájárulás növelése érdekében 2011-ben megfogalmazza, hogy K+F+I szükségzerűség alapja a tudásháromszög működőképessé tétele a felsőoktatás, a kutatás és az üzleti szféra összekapcsolása a kiválóság és a regionális fejlesztés érdekében.”*³¹

Ehhez több kutatóra és kutatóhelyre van szüksége annak érdekében, hogy előkészítse a terepet a jövő ipari ágazatai előtt. Az Eurostat adatai szerint 2018-ban körülbelül 15 millió tudós és mérnök dolgozott az Európai Unióban, 59 százalékuk férfi, 41 százalékuk nő. Iparáganként ez az arány elég eltérő, a gyártásban a férfiak jóval többen vannak (79 százalék), a szolgáltatások terén kicsit kiegyensúlyozottabb volt az arány, itt a férfiak csak 54 százalékot tesznek ki, míg a nők 46%-ot. A feltételek javításán túlmenően ez több doktorandusz képzését és a meglévő munkaerő kutatói készségekkel való felruházását is szükségessé teszi. Ezen kívül jobb tájékoztatásra van szükség a munkalehetőségekkel kapcsolatban, hogy az egyetemen kívül is valódi karrierlehetőségek álljanak a pályakezdő kutatók rendelkezésére. A sztereotípiák leküzdése és a posztgraduális oktatás és kutatás legmagasabb, különösen bizonyos tudományterületeken és vezetői beosztásokban megnyíló álláshelyeinek betöltésével kapcsolatban a nők elé háruló akadályok megszüntetése új tehetségeket hozhat a felszínre.

A kutatás, üzleti élet és oktatás határainak átlépéséhez mélyreható tudományos ismeretek, vállalkozói készségek, kreatív és innovatív hozzáállás és az érdekelték közötti intenzív kapcsolattartás szükséges a felhalmozódott tudás legeredményesebb terjesztése és kiaknázása érdekében. Az intézmények, kutatóegyetemek, vállalati, üzleti és csúcstechnológiai központok közötti partnerséget elősegítő közpolitika megszilárdíthatja az oktatás helyét a tudásháromszögben, fejlesztheti az alap- és az alkalmazott kutatás közötti folytonosságot és hatékonyabban viheti piacra a tudást. A szellemi tulajdonnal történő jobb gazdálkodás is elősegíti ezt a folyamatot.³² Következésképpen az Uniónak olyan csúcshívonalú felsőoktatási intézmények hálózatára van szüksége, amelyek képesek felvenni a versenyt a világ legjobbjával. A kiválóságra való törekvés nem zárja ki eleve az egyetemi oktatásban való szélesebb körű részvétel előmozdítására irányuló párhuzamos erőfeszítéseket, amelyek célja, hogy javuljon a népesség átlagos iskolázottsági szintje. A kiválósághoz kritikus tömeg és verseny, vagyis a diákok, egyetemek és a tudományos kutatás „közös térsége” szükséges.³³

---

²⁸ A versenyképesség a gazdaság termelékenységét meghatározó intézmények, erőforrások, technológiák és ezek allokációját meghatározó gazdaságpolitikai intézkedések és egyéb növekedést befolyásoló tényezők összessége. (Vakhal P.)

²⁹ Befektetés a tudásba, befektetés a jövőbe (2018)

³⁰ https://ec.europa.eu/education/policies/innovation-in-education/the-european-institute-of-innovation-and-technology-eit_hu

³¹ Európai Bizottság (2011)

³² Európai Bizottság (2011)

³³ A Tanács Főtitkársága (2010)

---

4. Hazai fejlesztési irányok a kutatás és fejlesztés területén

A Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióról szóló országgyűlési határozat szerint indokolt a globalizációs folyamatok, a már látható új trendek tanulmányozása, illetve a hozzájuk történő gyors alkalmazkodás, Magyarország adottságaival és gazdasági célkitűzéseivel összhangban. Ebben a folyamatban a gazdasági növekedés alapfeltétele különösen az innováció, a tudás és a magas hozzáadott értéket tartalmazó produktumokat és szolgáltatásokat előállító gazdaság dinamikus fejlesztése, a meglévő természeti és kulturális örökség - nemzetközi gyakorlatnak megfelelő – erőforrásként használata, mindezek alapjainak lefektetése, a piac és az állam által befolyásolt folyamatok magas szintű menedzselése. Mindez szükségessé teszi a gazdaságfejlesztési paradigmaváltást, amely a magas hozzáadott értéket adó, valamint versenyképes ágazatokra és tevékenységekre, mindezeket megalapozó szakképzésre és felsőoktatásra, a belső piacot biztosító helyi gazdaságra, a termelékenység és a foglalkoztatás növelésére, valamint a megtermelt érték nemzetgazdaságban tartására, a vállalkozói és fogyasztói tudatosságra épül.

A dokumentum szerint korszerűsítés érdekében kiemelten fontos a természettudományos, műszaki, magasan kvalifikált, tudományos fokozattal rendelkező szakemberek számának növelése, annak érdekében, hogy a jövőbeni fejlődésünket meghatározó innovációk humán bázisa biztosítható legyen.³⁴ Ugyanakkor a versenyképességnek, a termelékenység bővülésének világszinten is meghatározó akadálya, hogy a technológiai fejlődés nem hozta magával automatikusan a humán erőforrás fejlődését. Természetesen létezik magasan képzett munkaerő a piacon, azonban a kínálat erősen koncentrált és nem áll rendelkezésre elegendő mennyiségben. Ebből következik, hogy ugyan a technológia legtöbbször biztosított, a munkaerő továbbra is alacsony hozzáadott érték állít elő, amely így nem gazdaságos és a környezetre is károsabb. A teljes foglalkoztatottságra törekvő kormányzatok – beleértve a hazait is – stratégiája rövidtávú, a kibocsátás növeléséért, a gyors haszonért feláldozzák a termelékenységet és a fenntarthatóságot, holott, ahogy az észak-európai államok is bizonyítják, e kettő nem zárja ki egymást.³⁵

4.1 A vállalkozások K+F(+I) tevékenysége Magyarországon

Magyarország az OECD 2011. évi tudományos, technológiai és ipari eredménytáblájában szereplő legtöbb mutató szerint lemaradt az OECD átlagától, továbbá a magyar vállalkozások K+F+I tevékenysége elmaradt az európai középátlagtól, különösen a kis- és közepes méretű vállalkozások esetében, miközben ez a vállalatcsoport számos innovatívabb európai ország gazdaságában fontos szerepet tölt be. Annak ellenére, hogy a magyar gazdaságban jelentős a csúcstechnológiai iparágak súlya, hazánkban a vállalatok K+F ráfordítása GDP-arányosan összességében alacsony.³⁶

2012-ben a GDP arányos K+F ráfordítások legnagyobb része a feldolgozóiparhoz kötődik, de jelentős a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység és az oktatás hozzájárulása is. Az információ-kommunikáció 5,9%-os részesedéssel rendelkezik. A feldolgozóiparon belül a gyógyszergyártás a legnagyobb súly, a járműgyártás, elektronika és gépgyártás K+F ráfordításai összesen is alatta maradnak a gyógyszergyártásénak. A GDP arányos K+F ráfordítások az egyes ágazatokban ellentétes dinamikát mutatnak, gépgyártás esetében gyorsan, az élelmiszeripar esetében lassan növekedtek.

A nagyvállalatok 30%-kal több pénzt fordítottak K+F-re, mint a mikro-, kis- és középvállalatok összesen. Az egyes méretkategóriáknál a K+F ráfordítások forrásai is különböztek. Minél kisebb egy vállalat, annál nagyobb az állami és annál kisebb a külföldi források aránya. Míg a nagyvállalatok K+F ráfordításainak csak 4,1%-a származott állami forrásból, addig középvállalatoknál ez az arány 18%, a mikro- és kisvállalkozásoknál meghaladta a 40%-ot. A külföldi források részaránya ezzel ellentétes képet mutat: a nagyvállalatok esetében meghaladja a

---

³⁴ Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció (2014)

³⁵ Vakhal P. (2019)

³⁶ Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció (2014)

20%-ot, kisvállalatok esetében csupán a ráfordítások tizedét fedezik külső források.³⁷ 2016-ban a K+F ráfordítások összege 427,2 milliárd Ft-ot tett ki, ami 1,22% GERD/GDP arányt jelentett. A teljes hazai kutatás-fejlesztési ráfordítás Magyarországon 2005–2015 között növekvő tendenciát mutatott. A V4 országok K+F intenzitásának átlaga viszont a 2011. évtől kezdve folyamatosan megközelíti 2015-ben pedig el is éri a magyar értéket. A vállalkozásoknak juttatott állami források eközben 62 milliárdról 22 milliárd forintra csökkentek.³⁸

Magyarország számára tehát az egyik legnagyobb problémát az innovációs kapacitás hiánya jelenti. Bár a K+F+I infrastruktúra világviszonylatban egyáltalán nem gyenge, a korábban említett európai paradoxonnak megfelelően az eredményeket nem sikerült átültetni a gyakorlatba. A munkaerő képzettsége nem teszi lehetővé a magas színvonalú technológiák tömeges meghonosítását, ennek eredménye pedig, hogy a tőkeszegény (főleg hazai tulajdonú) vállalkozások technológiai elmaradottsága tetemes.³⁹ Mindezt megerősítette az Európai Tanács ajánlása Magyarország 2019. évi nemzeti reformprogramjáról, amelyben kutatási és megújítási kapacitások növelése javíthatja Magyarország innovációs teljesítményét, és növelheti a termelékenységet. A kisebb vállalkozások körében különösen alacsony szintű az innováció, ami gátolja a globális értékláncban való részvételüket. A magánszektor K+F tevékenysége néhány nagy, főleg külföldi tulajdonú vállalatra koncentrálódik, és nagyvonalú kormányzati támogatásban részesül. A tudomány és a vállalkozások közötti együttműködés támogatása hozzájárulna az innovációs teljesítmény és a technológiaátadás javításához.

4.2 Közfinanszírozás a K+F+I tevékenységben

A közfinanszírozású kutatás minősége a rossz hatékonyságú K+F-politika és az alulfinanszírozás miatt alacsony; az állami szektor K+F kiadásai jóval az uniós átlag alatt vannak. A közelmúltbeli szakpolitikai intézkedések, amelyek célja a finanszírozás csökkentése és a tudományos-kutatási fórumok függetlenségének korlátozása, bizonytalanságot teremtenek a tudományos és kutatási fórumok körében, ami a legtehetségesebb kutatók elvándorlásához, a kutatás minőségének tartós csökkenéséhez vezethet.⁴⁰

A magyar tudománypolitikának vannak olyan anomáliái, amelyek tartósan gátolják a kutatások, illetve kutatók folyamatos fejlődését. Ezek közé tartoznak a K+F+I szektor alulfinanszírozottsága és a finanszírozás bizonytalanságai, szinte rendszerszerű ingadozásai, az infrastrukturális egyenlőtlenségek, illetve az alacsony kutatói létszám. Leginkább e tényezők miatt áll rosszul az ország minden olyan összehasonlításban, amely a K+F+I bázis teljesítményét és kapacitását a versenyképességet erősítő innováció szempontjából ítéli meg.⁴¹ 2012-ben tudományterületi bontásban K+F kiadások igen egyenlőtlen képet mutattak: a teljes ráfordításokon belül 54,3%-os volt a műszaki tudományok aránya, míg a természettudományok 24,4%-kal részesedtek. Az orvostudományok hányada 8,6%, míg az agrártudományoké 5,8%-ot tett ki. A társadalomtudományok (4,3%), valamint a bölcsészettudományok (2,7%) rátája alacsonynak mondható.⁴²

A felsőoktatási kutatások legjelentősebb területe az orvostudományok, a természettudományok és a műszaki tudományok. A társadalom- és bölcsészettudományok aránya a felsőoktatásban magasabb, mint a többi szektorban. A műszaki tudományokon belül az anyagtudományok, a természettudományokon belül a fizikai tudományok, illetve a biológiai tudományok rendelkeznek kiugró részesedéssel.⁴³ A már idézett Nemzeti Fejlesztés 2030 országgyűlési határozat szerint nemzetközi összehasonlításban a hazai innovációs rendszer egyes elemei fejletlenek és/vagy rossz hatékonyságúak, másrészt a kapcsolatuk és az együttműködésük intenzitása, minősége elégtelen. Az OECD országokban a legtöbb doktori fokozatot műszaki és természettudományos szakterületen

---

³⁷ Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (2014)

³⁸ Befektetés a tudásba, befektetés a jövőbe (2018)

³⁹ Vakhal P. (2019)

⁴⁰ A Tanács ajánlása (2019)

⁴¹ Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió (2014)

⁴² Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (2014)

⁴³ Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (2014)

---

adják ki. Magyarország ebben a tekintetben is elmarad a műszaki fejlődést fontosnak tartó országoktól, annak ellenére, hogy orvos, vegyész, fizikus, matematikus és mérnök szakemberek a nemzetközi munkaerőpiacon is nagyon keresettek. Következésképpen kiemelten fontos a természettudományos, műszaki, magasan kvalifikált, tudományos fokozattal rendelkező szakemberek számának növelése, annak érdekében, hogy a jövőbeni fejlődésünket meghatározó innovációk humán bázisa biztosítható legyen.⁴⁴ A nemzeti innovációs rendszer területi koncentrálódását jól mutatja, hogy a kutatóhelyek közel fele Közép-Magyarországon működik, ahol a kutatók több mint 60%-a dolgozik, és az összes K+F ráfordítás majdnem kétharmadát is itt költik el.

Magyarországon a felsőoktatási kiadások 2015-ben a GDP 0,9 százalékát tették ki, ami elmarad a többi visegrádi ország (1,4 százalék), az OECD országok (1,5 százalék) és Ausztria (1,7 százalék) átlagától egyaránt. Ezen felül Magyarországon csak a kiadások 63 százaléka származik állami forrásból, amely arány szintén elmarad a környező országok értékeitől. A felsőoktatási ágazatban K+F-re fordított források területén szintén elmaradunk más nemzetektől. Az OECD országok és Ausztria is a magyar kiadások kétszeresét költi erre a területre GDP arányosan (0,4 százalékot), míg a régiós országok átlaga még ennél is magasabb (0,5 százalék).⁴⁵

4.3 A hazai K+F+I tevékenység értékelése

Az Európai Bizottság 2020 évi országjelentésében több olyan hiátust fogalmazott meg, amelyek a tudományos produktivitást gátolják. E szerint a Horizont 2020 projektekben való részvétel mérsékelte, amely érzékelteti a kutatóintézetek körében a nemzetközi együttműködés alacsony szintjét. Ebből következően a magyar tudományos teljesítmény elmarad az uniós átlagtól a gyakran idézett tudományos publikációk vagy a nemzetközi publikációkban való részvétel terén. A vállalkozói szektorral való együttműködés főként a nagyvállalatokra korlátozódik, mivel a kisebb vállalkozások részéről nincs igény vagy kapacitás. A kutatók eredményei ritkán jelennek meg a piacon.⁴⁶

Az országjelentés ugyanakkor arra is kitér, hogy 2019-ben folytatódott a nyolc felsőoktatási és ipari együttműködési központ (FIEK) kialakítása, abból a megfontolásból, hogy a felsőoktatásban elköltött K+F kiadások növelésében kulcsszerepet játszhat a vállalatokkal, egyetemekkel és kutatóközpontokkal közösen kialakított „kiválósági központok” számának bővítése. A 2017-ben indult pályázati konstrukció lényege, hogy új intézményi keretek között hangolja össze az egyetemi és a vállalati kutatás-fejlesztést, illetve gyorsítsa az eredmények gyakorlati alkalmazását. Ennek során közelítse az egyetemi oktatást az ipari szereplők igényeihez, és segítse a vállalati szakemberek továbbképzését is. Eredményként Győrben, Kaposváron, Miskolcon, Kecskeméten és Debrecenben 26,8 milliárd forint uniós támogatással öt új kutatás-fejlesztési centrum indult, míg hazai forrásból három közép-magyarországi konzorcium kapott összesen 8 milliárd forintnyi forrást.⁴⁷ E kiválósági központok olyan stratégiai területeken létrejövő műhelyek, amelyek hasznosítják az egyetemi szellemi potenciált és lehetővé teszik a vállalatok számára specializált humán tőke és alaputatások hozzáférését. Segíthet továbbá az egyes kiválósági központokon belül lefedett kutatási területek kibővítése és a résztvevő felek számára előnyös együttműködések erősítése. Az ilyen típusú együttműködések létrehozása érdekében az állami támogatás mellett a magánszektor pénzügyi részvétele is fontos.⁴⁸

A Budapest Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja kutatás keretében vizsgálta a magyar felsőoktatás helyzetét 2008-2017 között. Többek között elemezte a K+F helyzetét is. Főbb megállapításai a következők voltak: a vizsgált időszakban továbbra is jellemző a K+F kapacitások és képességek szétaprózottsága. Az állami szerepvállalás terén részben még ma is hiányzik a stratégiai szemlélet. A jelentős uniós forrásokkal bíró kohéziós politika és a hazai eszközrendszerre támaszkodó K+F+I politika megfelelő összehangolása továbbra is a fejlesztendő

---

⁴⁴ Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió (2014)

⁴⁵ Versenyképességi program 330 pontban (2019)

⁴⁶ Európai Bizottság (2020)

⁴⁷ <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/hivatal-hirei/hol-tartanak-fiek>

⁴⁸ Versenyképességi program 330 pontban (2019)

---

területek közé tartozik. Az irányítási rendszer, a szabályozás és az intézményi struktúra az elmúlt évtizedben történő gyakori változása miatt a K+F+I-vel kapcsolatos intézkedések következetes végrehajtása, nyomon követése és rendszerszerű és komplex értékelése is többnyire elmaradt. Ugyanakkor a jövő szempontjából biztató, az első programozási ciklushoz (2007-2013) képest pozitív fejlemény a jelenlegi ciklusban az ágazati stratégiák – felsőoktatási stratégia, kutatás-fejlesztési és innovációs stratégia – létrejötte, valamint a K+F+I támogatáspolitikai koordinálását végző intézményrendszer kiépítése.

A felsőoktatási intézmények innovációs aktivitása és ennek támogatottsága a tanulmányozott időintervallumban nem bizonyult túl hatékonyak, s ebben nincs eltérés a tanszékek/intézetek és a doktori iskolák közt sem. Az innováció területei közt meghatározó az oktatáshoz kötődő termék- és folyamatfejlesztés, viszont a szervezethez kötődő innovációs tevékenységek elvétve jelennek meg. Az oktatási tevékenység megújulása kapcsán pedig különösen szembetűnő a technológiai jellegű innovációk aránya. A felsőoktatási intézmények nyitottabbak arra, hogy máshonnan vegyenek át innovatív gyakorlatokat, minthogy sajátjaikat tudatosan terjesszék. Ugyanakkor, hogy ez utóbbiban – legalábbis az oktatási innovációs ökoszisztémán belül – azok a tudományegyetemek, amelyek pedagógusképzéssel, továbbképzéssel is rendelkeznek, jelentős szerepet töltenek be.⁴⁹

A Magyar Nemzeti Bank 2019-es Versenyképességi programja 12 területen 330 versenyképességi javaslatot mutat be részletesen, amelyek megvalósítása nagymértékben elősegítheti a versenyképességi fordulat megvalósulását és Magyarország sikeres felzárkózását. A versenyképességi reformprogram szisztematikus és logikus végrehajtása alkalmas lehet arra, hogy a magyar fejlettségi szint 2030-ra az osztrák fejlettség 80–90 százalékára emelkedjen. A program 12 területe a versenyképesség valamennyi lényeges tényezőjét érinti a hagyományos és humán tőke mennyiségi és minőségi mutatóitól az intézményi és gazdaságszerkezeti kérdésekig. A program több más lényeges eleme mellett a felsőoktatás területén kitért arra, hogy a magyar felsőoktatás nemzetközi versenyképességének javításához meghatározó feltétel, hogy vonzóbbá tegyék az oktatói pályát, mert jelenleg a hazai egyetemek nem képesek releváns alternatívát kínálni a piaci elhelyezkedéshez képest az oktatásra és kutatásra nyitott végzős hallgatóiknak.

További problémaként jelenik meg, hogy a kezdő egyetemi oktatói, kutatói bérek elmaradnak a középfokú végzettséggel, különösebb szaktudás nélkül elérhető bérektől.⁵⁰ A bérek alacsony színvonala mellett a karrierutak sem világosak. Ezt támasztja alá a fiatal kutatók magyarországi helyzetét vizsgáló kutatási jelentés, mely szerint az intézmények merev hierarchiában működnek, a szakmai ranglétra „megcsontosodott.” A válaszadók szerint az MTA nagydoktori fokozatának megszerzéséhez felállított követelmények korszerűtlenek és átláthatatlanok. A multidiszciplináris kutatások nehezen illeszthetők be az MTA osztályrendszerébe. A felsőoktatás kutatásintenzitásának növeléséhez elengedhetetlen volna a bürokratikus és oktatási terhelés csökkentésére. Nincs átjárhatóság – és ennek következtében tudásáramlás – az akadémiai, a felsőoktatási és az ipari munkahelyek között. Aki egyszer elhagyta az akadémiai szektort, annak szinte lehetetlen visszatérnie.⁵¹

A 2013-ban elfogadott Befektetés a tudásba, befektetés a jövőbe kutatási, fejlesztési és innovációs stratégiája 2013-2020 megújítása és felülvizsgálata 2018-ban elkezdődött, melynek alapján a 2030-as jövőkép és a stratégiai cél szintjén új hangsúlyok jelentek meg a társadalmi inkluzivitás és az ország-specifikusság beemelésével. A 2030-ig terjedő időszakban Magyarországnak belső, rendszerszintű, szerkezeti változásokat kell megvalósítania a KFI rendszerben, a gazdaságban és a társadalomban egyaránt annak érdekében, hogy a fentiekben leírt fejlődési pálya fenntartható legyen. A jövőkép teljesüléséhez elengedhetetlen a stratégiai cél elérése, miszerint a KFI rendszer meghatározó alapot képez a hazánkban működő KFI szereplők hazai és globális értékláncokban történő hatékony részvételéhez és az állampolgárok jólétének növekedéséhez. A jövőkép a három fő célcsoport alapján, a beavatkozási logika mentén további átfogó (rendszerszintű) és specifikus célokra bontotta a következők szerint:

---

⁴⁹ Kovács - Temesi szerk. (2018)

⁵⁰ Versenyképességi program 330 pontban (2019)

⁵¹ Alpár D. et al (2018)

-
- „a tudásbázisok esetében elsődleges a rendszerműködés szintjén a hatékonyságnövelés, valamint az értékközpontú, teljesítményalapú finanszírozás és működés bevezetése, illetve hosszú távú fenntartása, emellett pedig az élvonalbeli kutatások megerősítése;
  - a tudásáramlás kapcsán kiemelten fontos az együttműködések tartóssá válása, valamint az ehhez szükséges bizalmi tőke, motiváltság, érdekeltség, a szektorok közötti „közös nyelv”, az átjárhatóság és az alkalmazható, összességében átlátható modellek kiépülése;
  - a tudásfelhasználás terén alapvető jelentőségű a jelenlegi innovációs bázis kiszélesítésével a kiegyensúlyozott, rendszerszintű működés kialakítása és fenntartása a szereplők egyre fokozódó nyitottsága és társadalmi beágyazottsága mellett.”

A stratégia kiter arra is, hogy az állami kutatás-fejlesztési ráfordítások GDP-arányos mértékének jelentős növelése megelőzve a minőségi kutatói elvándorlását, továbbá hosszútávon biztosítható legyen a minőségi tudományos műhelyek stabil működését. A megváltozott kihívásokra, a folyamatos változásokra a K+F+I rendszer szereplői akkor tudnak reagálni, ha a megfelelő személyi és intézményi feltételek állnak rendelkezésükre a hatékony tudásteremtésre és átadásra. A személyi feltételek biztosítása elsődlegesen az oktatáspolitikai feladata. A stabil, kiszámítható finanszírozási rendszer egyben lehetőséget ad a kutatói életpályamodell stabilizálására és a bérek rendezésére, az állami kutatóhelyeken dolgozó kutatók megbecsültségének növelésére, az oktatói-kutatói profilok megteremtésére, az ipari partnerekkel közös képzésre.⁵²

5. Összefoglalás, konklúziók

A tudomány szerepe és jelentősége napjainkra sokat változott. Az emberi és tudásalapú társadalom fenntartható fejlődése, a természeti erőforrásokkal való gazdálkodás, az információ-technológia forradalmian gyors változása, a humán erőforrás gazdagítása igényli a diszciplínák valós szükségleteket, jövőbe mutató módon kielégítő kutatási, fejlesztési potenciálját.

A 21. század felsőoktatási intézményeinek kiemelt feladata, hogy működési területük társadalmi, kulturális, gazdasági fejlődését elősegítse, képzési, továbbképzési, kulturális, tudományos centrumként működjenek. Szerepet kell vállalniuk a térségi kohézió erősítésében, folyamatosan fejleszteniük kell képzési portfóliójukat, korszerű válaszokat adva az adott térség társadalmi, gazdasági kihívásaira. E sajátos kulturális adaptációnak leginkább arról kell szólnia, hogy a gazdasági, társadalmi és környezeti rendszerek közötti kapcsolatok működési szabályai, illetve az egyes tevékenységek okai és következményei minden érintettben, minden szinten tudatosuljanak és nyilvánvalóvá váljanak, valamint befolyásolják az egyes döntéseket az adott területeken. Mindezen tudáselemek segítségével az érintettek nagyobb eséllyel lesznek majd képesek alkalmazkodni a komplex és gyorsan változó világhoz.

E permanens fejlődési folyamatban, olyan irányelv alapján, mint az egész életen át tartó tanulás, meghatározó szerepe lehet a matematikának, a természettudományoknak, a műszaki (mérnöki) tudományoknak és az informatikának; ugyanakkor el kell ismerni a társadalom- és a bölcsészettudományok rendeltetését is. A gazdaság innovációs víziója megfogalmazza a tudomány, az oktatás és a termelő/szolgáltató szféra közötti együttműködés komplex igényét. Ehhez fejleszteni kell a K+F+I folyamatát, forrásait és struktúráját, az oktatási rendszert, az oktatói-kutatói hálózatot, és utóbbiak karrierlehetőségeit.

Végül, a tudományok és a tudásalapú társadalom jelentőségét, és gazdasági, társadalmi hatásait összefoglaló és elemző tanulmány esetében nem lehet figyelmen kívül hagyni a jelenleg zajló COVID-19 világjárványnak a tudásalapú társadalomra gyakorolt hatásait sem. Természetesen ezek a hatások jelen pillanatban még nem látszanak teljesen tisztán, ugyanakkor lényeges megjegyezni, hogy a fentiekben vázolt sajátosságok, célok és eszközök a gazdaság „normális” működése esetén követhetők, illetve alkalmazhatók. Ebben a „korábbi” világban elsősorban a digitalizáció és kommunikáció, a globális tudástranszfer, valamint a közlekedés, elérhetőség és megközelíthetőség ugrásszerű változásainak hatására a világ - a népesség egyre növekvő hányada számára – kinyílt, és úgy tűnt, a globalizáció megállíthatatlan.

---

⁵² Befektetés a tudásba, befektetés a jövőbe (2018)

Ezt a koránt sem tökéletes, de működési mechanizmusait, sajátosságait tekintve viszonylag ismert régi világot az elmúlt alig néhány hónap távlatából most egészen szépnek és optimálisnak is láthatjuk, és miközben aggódva tekintünk a jövőbe, a napok múlásával egyre kevésbé tűnik valószínűnek az, hogy a koronavírus utáni világ éppen olyan lesz majd, mint a krízis előtti. A döntően a piaci koordináció keretein belül zajló globalizáció helyét jelenleg egyre inkább a deglobalizáció váltja fel, az új szabályozásokkal, korlátozásokkal eddig nem tapasztalt helyzetek elé állítva a tudomány és kultúra képviselőit, piaci szereplőket és állampolgárokat egyaránt. Az, hogy ezek a deglobalizációs tendenciák hogyan formálják át az eddigi gyakorlatokat, és az, hogy a deglobalizációt mikor váltja fel, ha felváltja egyáltalán a reglobalizáció, jelen pillanatban még nem látszik tisztán. Nagy kérdés, hogy a válsághelyzet mérséklődését követően a meghatározó tendencia a korábbi helyzethez történő visszatérés, visszarendeződés lesz, vagy a tudomány újraszerveződésének leszünk-e majd tanúi és új minőségi tartalmak jönnek-e majd létre? Nem tudjuk. Ami viszont egyértelműen látszik, hogy a tudománynak a krízishelyzet megfelelő formában történő kezelésében és a régi-új világ felépítésében is meghatározó szerepe lesz majd.

Irodalom:

- 169/2000. (IX.29.) Korm. Rend az egyes tudományterületekhez tartozó tudományágak, valamint a művészeti ágak felsorolásáról
- A Tanács ajánlása Magyarország 2019. évi nemzeti reformprogramjáról, amelyben véleményezi Magyarország 2019. évi konvergenciaprogramját. Brüsszel, 2019.6.5. COM(2019) 517 final
- A Tanács Főtitkársága AZ „EURÓPA 2030” PROJEKT Kihívások és lehetőségek Luxembourg: Az Európai Unió Kiadóhivatala 2010
- Alpár D., Barnaföldi G. G., Dékány É., Kubinyi E., Máté Á., Munkácsy B., Neumann E., Solymosi K., Toldi G. (2018): Fialat kutatók Magyarországon. Felmérés a 45 év alatti kutatók helyzetéről, karrierterveiről, nehézségeiről. Kutatási jelentés, 46 p. https://mta.hu/data/dokumentumok/fialat_kutato_khelyzete_felmeres_eredmeny.pdf Letöltve 2019. június 20.
- Az uniós Magyarország tudománypolitikája (3.4. számú változat: 2005). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 46 p.
- Báger G. szerk. (2008.): A tudásalapú gazdaság és társadalom. Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet Budapest, 295 p
- Befektetés a tudásba, befektetés a jövőbe. Magyarország megújított kutatási, fejlesztési és innovációs stratégiája. Társadalmi véleményezés alatt álló tervezet. A dokumentumot a Kormány nem tárgyalta. Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 2018.
- Darvay S., Nemcsók J., Fernczy Á. (2016): Fenntartható fejlődés. Polgári Szemle, 12. évfolyam 4-6. szám 88-104. p.
- Európai Bizottság (2011): Az európai felsőoktatási rendszerek által az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés terén tett hozzájárulás növelése. Brüsszel, 2011.9.20. COM(2011) 567 végleges
- Európai Bizottság (2020): 2020. évi országjelentés – Magyarország. Brüsszel, 2020.2.26. SWD 516 final
- European Strategy and Policy Analysis System: Global Trends to 2030: Can the EU meet the challenges ahead? An inter-institutional EU project with the participation of the European Parliament, the Council of the European Union, the European Commission and the European External Action Service 2015.
- Fokozatváltás a felsőoktatásban. Középtávú szakpolitikai stratégia 2016. <http://www.kormany.hu>
- Goovaerts, L., Mieke, D. C., Struyven, K., Dehaene, W. (2019): A Concrete Proposal to Introduce Control Theory to 16 Year Old Pupils. European Journal of STEM Education, 4(1), 06. <https://doi.org/10.20897/ejsteme/5757> Letöltve: 2019. november 5.
- Gulyás L., Kampis Gy., Kutrovácz G., Ropolyi L., Soós S. (2013): Bevezetés a tudományfilozófiába. Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest, 198 p. <https://ttk.elte.hu/dstore/document/855/book.pdf>
- <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52016AE1902> Letöltve: 2018. október 9.
- <http://www.h2020.gov.hu/iii-tarsadalmi-kihivasok/6-tarsadalmi-kihivas> Letöltve: 2019. szeptember 3.
- <http://www.unesco.hu/termeszettudomany/fenntarthato-fejlodesre/fenntarthato-fejlodes-091214> Letöltve: 2019. december 11.

-
- https://ec.europa.eu/education/policies/innovation-in-education/the-european-institute-of-innovation-and-technology-eit_hu Letöltve: 2019. december 13.
- <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/hivatal-hirei/hol-tartanak-fiek> Letöltve: 2019. december 3.
- <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/jogelod-szervezetek/frascati-kezikonyv> Letöltve: 2019. december 4.
- <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/unios-kfi-politika/europai-unio-politikaja> Letöltve: 2019. december 15.
- Kerényi Á. (2019): Mi a H2020? Kutatás – Fejlesztés az EU-ban. MTA KRTK 4 p.
- Kováts G., Temesi J. szerk. (2018): A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008 – 2017. Budapest Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja NFKK Kötetek 2. 212 p.
- Lükő I. (2017): Oktatás és fenntarthatóság az ENSZ Fenntartható Fejlődési Célok. EDU 7. évfolyam 3. szám (SDG 2016-2030) rendszere alapján 7-31. p. <http://eduszakped.com/wp-content/uploads/2017/11/edu15.pdf> Letöltve: 2019. július 3.
- Nemeskéri, Zs, Zádori, I., Tibold, A., Kósa, G. (2019): Sustainability and Human Resource Development: Findings of the OVHR-model in Hungary. In: Minnis, S.; Johnson, K. - 2019 AHRD International Research Conference in the Americas : Conference Proceedings. pp. 1-25. Paper: Session ID: 539193, 1-25 p.
- Nemeskéri, Zs., Zádori, I. (2019): Sustainability, Development Goals and Human Resource Development: Findings of the OVHR-model in Hungary. In: Bui, Anh Tuan Human Resource Development: Innovation and Evolution in the Digital Era. Hanoi, Vietnam: Foreign Trade University, p. 34.
- Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció. Melléklet az 1/2014. (I. 3.) OGY határozathoz. Magyar Közlöny 2014. évi 1. szám
- Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia 2012-2024. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács 2013.
- Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia 2014. november. Nemzeti Innovációs Hivatal, Budapest
- Simai M. (2016): A harmadik évezred nyitánya. Corvina Kiadó Kft. 362-363. p.
- Simai M. (2018): A munka jövője, a tudomány és a tanulás a 21. század világában Magyar Tudomány 179(2018)1, 3-7. p
- Stehr, N. (2002): Knowledge and Economic Conduct: The Social Foundations of the Modern Economy (Studies in Comparative Political Economy and Public Policy) University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division; 1 edition (July 6, 2002)
- Szentes T. (2002): A globalizációs folyamat kedvező és kedvezőtlen hatásai. <https://epa.oszk.hu/00700/00775/00043/708-719.html> Letöltve: 2019. október 4.
- Vakhal P. (2019): Jelentés a világgazdasági fórum globális versenyképességi indexéről. KOPINT-TÁRKI Konjunktúrakutató Intézet, Budapest 12 p
- Vámos T. (2010): A műszaki tudományról. Magyar Tudomány 2010/október. <http://www.matud.iif.hu/2010/10/11.htm>
- Versenyképességi program 330 pontban 2019. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/versenykepességi-program.pdf>
- Zádori, I., Nemeskéri, Zs., Sebők, M. (2017): Sustainable Development Goals and the OVHR-model in Higher Education. QUALITY ASSURANCE REVIEW 7:2 79-94. p.
- Zádori, I., Sebők, M., Nemeskéri, Zs. (2016): Sustainability, HRM and Public Services. PRO PUBLICO BONO 2016:2 42-57. p.

A tudásalapú társadalom műveltségfelfogása

Tudásalapú és információs társadalomban élünk, ennek pozitív és negatív hatásait a felsőoktatás szereplői naponta érzik a bőrükön. A változások rendkívül gyorsak, a technológiai fejlődés exponenciális tendenciákat mutat. Jól reprezentálja ezt például a 2020-ban kialakult helyzet is, amikor szinte egy pillanat alatt kellett a teljes oktatási szektornak alkalmazkodni a járványhelyzethez, és átállni a teljes online oktatásra és kapcsolattartásra. Talán nyugodtan mondhatjuk, hogy a társadalomban – és különösképpen is az oktatási szférában – meglévő információs műveltség volt ennek a sikernek az egyik fontos feltétele.

A tudásalapú társadalomban az írástudás, illetve műveltség (literacy) fogalma komoly paradigmaváltásokon ment keresztül. Beletartozik a nemzeti kultúra alapjainak ismerete, a széles körű tájékozottság, a magatartáskultúra, a digitális kompetenciák, és persze a tudáselemek alkalmazásának képessége is. A korszerűen művelt ember sokat tud, mert sok információval találkozott, és ezeket megszűrve, rendszerezve, átformálva alakította ki a tudását. A megszerzett információt tudja hasznosítani, mobilizálni. A literacy tehát nem kizárólag tanultságot és olvasottságot jelent, hanem azt a képességet is, hogy valaki válogatni tud a körülötte burjánzó információk tömegéből, és kezelni tudja azokat. Ezért a korszerű műveltségfelfogás a 21. század információs környezetében való eligazodást jelenti. Napjainkban nem az az analfabéta, aki nem tud írni és olvasni, hanem aki nem tud tanulni, válogatni és újratanulni.¹

A mai oktatásügy (közoktatás, felsőoktatás és felnőttoktatás) egyik legnagyobb kihívása, hogyan tanítsuk meg az embereket az információ és a technika által vezérelt világban való sikeres boldogulásra. A fiatalabb generációk számára a technika és a modern eszközök használata sokkal természetesebb, mint számunkra. Ismereteiket nem kizárólag a tanártól és a tankönyvből szerzik, rendelkezésükre áll az információforrások és hatások bősége. Az informális tanulásnak egyre nagyobb a szerepe a formális tanulási formákkal szemben. Gondolkodni, értékelni és válogatni azonban meg kell tanítanunk őket. Az internet világa ugyanis gyakran leszoktat a gondolkodásról, sokakat arra ösztönöz, hogy a kész megoldásokból válogasson.

A közép- és felsőfokú oktatás egyik legfontosabb missziója, hogy rávegye a fiatalokat a gondolkodásra, a tervezésre, a céltudatos munkára, az értő válogatásra, az értékelésre és a kritikára, felkészítse őket a 21. századi követelményeket támasztó munkahelyeken való helytállásra, illetve a felsőoktatási intézményekben való hatékony és eredményes részvételre. A gyorsan változó információs és technikai környezet egyre kifinomultabb készségeket kíván a stratégiai tervezés, a navigáció, az értékelés és az információ kreatív hasznosítása terén. A pedagógusoknak és a jó tankönyveknek kulcsszerepük van abban, hogy a fiatalokat megtanítsák, hogyan kell az információt bölcsen hasznosítani.

Akárhogy is változnak az információközvetítés technikai eszközei és az információszerzés lehetőségei, az eredményes tanulás és munkavégzés alapja továbbra is a magas szintű olvasási készség. Kutatások igazolják, hogy az elmúlt 20 évben, miközben hatalmas forradalmi változások zajlottak le a digitális információ világában, az alapvető írástudás, az elemi információk megértéséhez szükséges követelmények a munkahelyeken nem változtak.² A munkafolyamatok azonban folyamatosan változnak. Ma már a dolgozók nemcsak végrehajtok, hanem részesei a tudás-előállítás folyamatainak. Ezért hatékonyan csak komplex információs műveltség birtokában lehet részt venni a munkaerőpiacon.

---

¹ Toffler 1970.

² Catts 2012.

A média- és információs műveltség (media and information literacy) kétségtelenül a 21. század alapműveltsége. Összefoglaló néven tartalmazza mindazokat a kompetenciákat és tudáselemeket, amelyek ahhoz szükségesek, hogy az állampolgár eligazodjon a tudásalapú társadalomban, felelősen és értően tudjon válogatni és új információt előállítani. Olyan készségeket foglal magába, amelyek az élet minden területén fontosak, a tanulásban, a kutatómunkában, a termelőmunkában és az egyén jóllétét szolgáló tevékenységeknél egyaránt.

Egységesen, de ugyanakkor erősen differenciáltan is kell kezelnünk az élet különböző területein szükséges speciális 21. századi készségeket. A 2005-ben aláírt Alexandriai Nyilatkozat szerint a média- és információs műveltség nélkülözhetetlen az egyén személyes, társadalmi, szakmai és oktatással kapcsolatos céljainak megvalósításához. Ezek a készségek szükségesek ahhoz, hogy az egyén képessé váljon az élethosszig tartó tanulásra, és hogy a tudásalapú társadalom hatékony tagjává válhasson. Az UNESCO Information for All Programme (IFAP) elnevezésű programja a média- és információs műveltséget alapvető emberi jogként határozta meg.³ Az információs műveltség kompetenciáit az emberek a problémamegoldással és a kommunikációs készségekkel együtt egy integrált készség-csoport elemeként használják, amelyre a felnőtteknek az élet minden területén való hatékony működéshez szükségük van. Ha más felnőtt kompetenciáktól különálló és különböző területként kezeljük, az az előnyünk származik, hogy komplex képességek egy bizonyos dimenzióját világítja meg, és lehetővé teszi, hogy különbséget tegyünk az információ hatékony felhasználása, az információszerzés illetve az információhoz jutás között. Az OECD társadalmi haladás mérésére irányuló globális projektjének leírása szerint a komplex információs műveltség képessé teszi az embert, hogy a „tudásbrókertől” való függőségtől elszakadva valódi „ismeretgyarapítóvá” váljon. Ez a kompetencia adhatja meg mindenkinek azt a tudást és főként szemléletet, amely megvédheti az embert az információ negatív, esetleg ártó hatásaitól.⁴

A fogalom értelmezése és meghatározása meglehetősen sokszínű. Sokan úgy vélik, hogy az összetett készségrendszer egyes elemei megtalálhatók más fogalmak alatt (pl. információkeresési készségek, szövegértelmezési készségek, problémamegoldás, kreativitás, stb.), így nem látják értelmét ennek az új kifejezésnek. Mások úgy gondolják, hogy a média- és információs műveltséget csak a digitális írástudás különbözteti meg az általános műveltségtől, tehát csak ezzel érdemes hangsúlyosan foglalkozni. A probléma lényegét azonban éppen az adja, hogy ezeknek a tudásoknak, képességeknek, műveltségelemeknek az egységes rendszerben történő kezelése, oktatása, fejlesztése minőségileg mást jelent, mintha egymástól függetlenül, elemenként foglalkoznánk velük. Nemcsak tudásról és képességekről van itt szó, hanem szemléletről, hozzáállásról, attitűdökről is.

A média- és információs műveltség fogalmát tekinthetjük ernyőfogalomnak vagy küszöbfogalomnak. Ernyőfogalomként magában foglalja mindazokat az írástudásokat, amelyek a modern kor embere számára nélkülözhetetlenek: hagyományos írástudás, digitális írástudás, könyvtári írástudás, internethasználat, kritikus gondolkodás, médiaműveltség, információs etika stb. Egy másik koncepció szerint ú. n. küszöbfogalom, amelynek a megértése, elsajátítása mintegy bejáratot biztosít a tudáselsajátításhoz. A küszöbfogalomként értelmezett komplex információs műveltség segítségével a tanuló megérti, hogy az információnak értéke van, a tudomány párbeszéd, a kutatás kérdezés, az autoritás kontextushoz kötött, az információ előállítása egy folyamat, az információkeresés pedig stratégiai gondolkodást igényel.

A média- és információs műveltség több műveltségfajtából építkezik, de nem azonos egyikkel sem. A legtöbbször a számítógépes vagy digitális írástudással, illetve a média-műveltséggel szokták tévesen azonosítani, összekeverni.

- *Számítógépes/digitális írástudás (computer literacy)*: Azoknak az ismereteknek és készségeknek a halmaza, amelyek nélkülözhetetlenek az információs és kommunikációs technológiák megértéséhez, ide értve a hardverekre, a szoftverekre, a rendszerekre, a hálózatokra, az Internetre és az egyéb számítástechnikai és telekommunikációs összetevőkre vonatkozó tudásokat.

---

³ Az információs műveltség indikátorai felé 2010. 9

⁴ Az információs műveltség indikátorai felé 2010. 7

-
- *Média-műveltség (media literacy)*: Azok az ismeretek és készségek, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy megértsük, milyen médiumokban és formákban jelenhetnek meg az adatok, az információk és a tudás, hogyan keletkeznek ezek, hogyan tárolhatók, hogyan továbbíthatók, és hogyan prezentálhatók (pl. sajtó, rádió, televízió, CD-ROM, DVD, mobiltelefon, PDF, JPEG, stb.).

A komplex információs műveltség azonban sokkal összetettebb fogalom. Azoknak a képességeknek az összessége, amelyek segítségével az egyén felismeri az információs szükségletet, és képes a szükséges információt megtalálni, értékelni, valamint hatékonyan alkalmazni, beleértve természetesen a digitális technológia és a média alkalmazását is. Ezek a kompetenciák egyre fontosabbak a gyorsan változó technikai körülmények és az exponenciálisan növekvő információs források szorításában.

A szakirodalomban új fogalmak is kezdenek felbukkanni, mint pl. a metaliteracy és a transliteracy fogalma. Az első a metakognitív jellemzőkre fókuszál, valamint arra, hogy napjaink tudásalapú társadalmában aktív szereplőként, résztvevőként kell jelen lennünk, az információnak nemcsak fogyasztói, hanem előállítói is vagyunk. A transliteracy arra utal, hogy a komplex információs műveltséghez (new media literacy) hozzátartozik a különböző információs platformok és formátumok közötti szabad mozgás, azaz az információ folytonos átalakulása, átalakítása. Azt mutatják ezek a tendenciák, hogy a fogalom tartalmi összetettsége sokféle szempontú alábontást kíván.⁵

A szükséges képességek, készségek felől nézve a média- és információs műveltséggel bíró egyén:

- meg tudja határozni információs igényét,
- hatékonyan és eredményesen képes megszerezni a szükséges információkat,
- kritikusan tudja értékelni az információt és annak forrásait,
- be tudja építeni a kiválasztott információt saját tudásbázisába,
- hatékonyan alkalmazza az információt konkrét célok megvalósítása érdekében,
- képes értelmezni az információhasználatot körülvevő gazdasági, jogi és szociális problémákat, az információt jogszerűen és etikusan elérni és használni.

Ezek a tevékenységek és képességek nem lineárisan követik egymást és fejlődnek ki, hanem hálózatszerűen kapcsolódnak egymáshoz. Elképzelhető, hogy valaki információhoz jut, felismeri annak hasznát, hasznosítja is, és csak később értékeli az információ forrását. Fontos, hogy lássuk, egy egységes építmény egymással szoros kapcsolatban álló elemeiről van itt szó.

A konstruktivista tanulásemélet szerint a tanulóknak maguknak kell megtalálniuk a problémák megoldásának módjait az információk segítségével, aktív kutatás és gondolkodás során új meggyőződésekre kell jutniuk, és ez fontosabb, mint a tanórákon hallott tények és adatok memorizálása. Egy ilyen pedagógiai megközelítés mellett a diákok képzett tanulókká válhatnak. A média- és információs műveltséget a forrásalapú tanulásra, az önálló felfedezésekre, valamint a problémamegoldó tanulásra kell alapozni. Mindez nagyfokú pedagógiai kifinomultságot igényel, ahol a tanulók annyiféle tanulási stílussal ismerkednek meg, amennyivel csak reálisan lehetséges. Báthory Zoltán megfogalmazásában: kulturális eszköztudás, mint az önálló tanulás eszközeinek ismerete. Az életen át tartó tanulás, összességében a műveltség elsajátításának alapja.⁶

A megfelelő szinten értelmezett média- és információs műveltséget integrálni kell valamennyi tantárgy és kurzus tantervébe, tananyagába és tankönyveibe, az iskolai és felsőoktatási könyvtárak munkájába, valamint az oktatási intézmények irányításába is. A tanórákon, előadásokon és a viták során az oktatók ösztönzik a tanulókat, illetve a hallgatókat, hogy fedezzék fel az ismeretlent, segítséget nyújtanak ahhoz, hogy hogyan lehet a legjobban kielégíteni az információs igényeket, figyelemmel kísérik előrehaladásukat. A könyvtárosok értékelik és válogatják a tananyaghoz, az oktatási programokhoz szükséges intellektuális forrásokat; szervezik és kezelik a gyűjteményt és az információhoz való hozzáférési pontokat; és gondoskodnak az információt kereső hallgatók és oktatók könyvtárhasználati képzéséről. Olyan stratégiákra van szükség, amelyek megkövetelik a diákoktól, hogy aktívan részt vegyenek a lényeges kérdések felvetésében, a válaszok felkutatásában és megtalálásában, valamint az eredmények kommunikálásában. A tanulóközpontú tanulási

---

⁵ 2012. 22

⁶ Báthory 1997. 139–140

---

környezetben a kérdésfeltevés a norma, a problémamegoldás áll a központban, és a kritikus gondolkodás elengedhetetlen része a folyamatnak. Ez a tanulási környezet megköveteli a komplex információs műveltséget.

Több hazai és nemzetközi kutatás foglalkozott a közelmúltban azzal, hogy a fiatalok – elsősorban a felsőoktatásban tanulók – milyen információs kompetenciákkal rendelkeznek, és ezek mennyiben felelnek meg azoknak az elvárásoknak, amelyek a felsőfokú tanulmányok sikeres abszolválásához szükségesek. A kialakuló kép eléggé egységes és érdekes.

Egy amerikai vizsgálat⁷ 2013-ban 1502 hallgató kutatási és információszerzési szokásait mérte fel. Hat témakörben tettek fel kérdéseket, ezek együttesen képet adnak a felsőoktatásban részt vevők információs műveltségéről is:

(1) Mennyire magabiztosak a hallgató kutatási feladatok végrehajtásánál?

A legtöbb hallgató képesnek tartja magát arra, hogy a felmerülő kutatási feladatokat végrehajtsa. A munkához elsősorban a kurzusokhoz kapott olvasmányokat, elektronikus forrásokat, internetes keresőket és az oktatók segítségét veszik igénybe, ebben a sorrendben. A kutatómunkában a legnagyobb nehézséget az időhiány, a túl sok információ, a megfelelő információ megtalálása okozza.

(2) Hogyan értékelik az információforrásokat?

A hallgatók túlnyomó többsége internetes keresőkkel vagy elektronikus forrásokkal kezdi el a kutatómunkát, és tisztában vannak vele, hogy a források megbízhatósága mennyire lényeges. A szabadon hozzáférhető web számukra a legmegbízhatóbb forrás, ezt követik szorosan a könyvtári adatbázisok.

(3) Mely információforrásokat preferálják?

Általában 10 forrást használnak egy dolgozat elkészítéséhez. A megkérdezettek 70%-a szinte csak a webet használja információkeresésre. Kevesebb mint 46% használja rendszeresen a könyvtári forrásokat.

(4) Milyen ismereteik vannak az egyes információforrásokról?

A hallgatók tudják, mi az a plágium, de kevésbé vannak tisztában azzal, mit jelent az információ integritása. Nem értik világosan az objektivitás fogalmát sem az információkkal kapcsolatban, és a többségnek nehézséget okoz, hogy megállapítsa egy folyóirat minőségét.

(5) Hova fordulnak segítségért?

A leghasználhatóbb segítségnek a kutatási útmutatókat tartják, és a leggyakrabban az oktatókhoz vagy társaikhoz fordulnak segítségért. Az oktató a segítségadásnál megelőzi a könyvtárosokat. A hallgatók 61%-a vett már részt legalább egy könyvtárhasználati előadáson. A válaszadók egyharmada részesült információs műveltséggel kapcsolatos képzésben.

(6) Hogyan használják az információs technológiát?

A hallgatók kétharmadának van okostelefonja. Sokan rendelkeznek e-könyv olvasóval is. A legkedveltebb informatikai eszközök a PC-k és a táblagépek.

Egy másik amerikai projekt (Project Information Literacy = PIL)⁸ keretében 11.000 főiskolai hallgató információs kompetenciáit vizsgálták 2008-2012 között.

- A PIL felmérés szerint a hallgatók 80%-ának okoz nehézséget hozzákezdeni egy kutatási feladathoz, eldönteni, hogy a tanár mit is vár tőlük.
- A hallgatók fele bizonytalan abban, hogy amit csinál, az jó-e.
- A hallgatók 90%-a fordult a feladatmegoldás során könyvtárban elérhető szakirodalmi adatbázisokhoz (pl. EBSCO, JSTOR stb.). Ezeket a forrásokat azért szeretik, mert megbízható és mély a tartalmuk, és megfelel az oktatók elvárásainak.

---

⁷ Changing library operations 2013.

⁸ Head 2013.

- A PIL vizsgálatban részt vevő hallgatók nagyon alulértékelik a könyvtárosokat, szinte sohasem kérnek segítséget tőlük. Annak ellenére, hogy a keresési kompetenciákat könyvtárosoktól tanulják, inkább az oktatókhoz fordulnak segítségért.
- A hallgatók többsége rutinszerűen oldja meg a kutatási feladatokat, előre megtanult sémákat alkalmazva. Ezeket a sémákat még a középiskolából hozzák magukkal.
- Az oktatók által kiadott feladatok – a technikai fejlődés ellenére – többnyire hagyományos dolgozatok elkészítését várják el a hallgatóktól, ritkán vannak multimédiás vagy egyéb formát igénylő feladatok. Az oktatói útmutatás először a könyvtárba irányítja általában a hallgatót.
- A PIL felmérés szerint a hallgatók 85%-a csak egy-két informatikai eszközt használ a munkájához, leggyakrabban mobiltelefont (okostelefont) és laptopot.

Az augsburgi egyetemen 2008-ban végeztek felmérést, 635 hallgató megkérdezésével⁹, a freiburgi egyetemen pedig 2011-ben jelentették meg azokat az adatokat, amelyek 95 hallgató információs kompetenciájáról adnak képet¹⁰. A német hallgatók több mint 90%-a úgy véli, hogy az információs műveltség nélkülözhetetlen a tanulmányaikhoz és a mindennapi élethez egyaránt. 82% Google-lal kezdi a keresést, 89% először az interneten néz utána egy új témának, csak mindössze 8% fordul az újságokhoz. A vizsgálatban egy-egy konkrét újságcikk megkeresése volt a feladat. 63% interneten, 14% adatbázisban, 10% könyvtári katalógusban keresett. Egy szerkesztett irodalomlistából 37% tudta helyesen kiválasztani, melyik az újságcikk, 16% úgy nyilatkozott, nem tudja, melyik a helyes válasz. 80%-uk tudott legalább 1 helyes keresőkifejezést alkotni adott témához, 44%-uk használta megfelelően az egyes esetekben az operátorokat, 46% használta helyesen a katalógust. Az adatokból úgy tűnik, mintha a német diákok információs kompetenciái egy kicsit magasabb szinten lennének, mint a magyar diákoké. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy Németországban nagyobb hangsúlyt fektetnek a közoktatásban az információs kompetenciák fejlesztésére. 2012-ben egy komoly kézikönyvet is kiadtak a témáról.¹¹

A németországi felmérésben részt vevő hallgatók 53%-a rendszeres, 23%-a gyakori könyvtárlátogató, 6% az, aki soha nem használ könyvtárat. Ez lényegesen jobb adat a magyarországinál. A keresési szokásaik tekintetében hasonló tendenciákat látunk, mint máshol: 85% Google-t használ, 79% könyvtári katalógust, 36% tudományos keresőket, 34% adatbázist, 2% különböző weblapon kezdi a keresést. Ha teljes szövegű dokumentumra van szükségük, 88% könyvtárba megy, 67% internetes szövegeket keres, 49% csoporttársaktól kéri kölcsön, 46% könyvtárközivel kölcsönöz, 39% vásárlással, 35% elektronikus szövegeket részesít előnyben.

A Pécsi Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézete a TÁMOP 4.2.2C projekt keretében 2014-ben országos felmérést végzett az ország különböző egyetemein és főiskoláin tanuló hallgatók információs műveltségével kapcsolatban. A felmérés online kérdőíves formában zajlott, a kérdőív kitöltői nyereményjátékban is részt vehettek. Összesen 2599 kitöltött kérdőív áll az elemzők rendelkezésére. A felmérés nem reprezentatív, de a kérdőívek nagy száma miatt jelentősnek tekinthető. Az eredmények részletes ismertetéséről kötet jelent meg.¹²

A magyarországi kutatás egyik fő célja volt a hallgatók felmérése mellett, hogy megvizsgáljuk, melyek azok a 21. századi alapkészségek, amelyek nélkül egy munkavállaló nem tud eredményesen boldogulni a munkaerőpiacon. Elsősorban diplomás munkakörökben gondolkodunk, és természetesen nem a szakmai kompetenciákról, hanem a korszerű információs kompetenciákról van szó. A kérdés vizsgálatához jó alapot szolgáltat a felnőtt kompetenciákat mérő nemzetközi PIAAC vizsgálat, amelynek első eredményei 2013-ban jelentek meg. Sajnos hazánk nem vett részt ebben a vizsgálatban, de a nemzetközi összehasonlításhoz fontos adatokat kaphatunk belőle.

„A munkakör-specifikus készségek elsajátítása mellett a 21. század munkavállalóinak egy sor információfeldolgozási készséggel, valamint különféle „általános” készségekkel – interperszonális kommunikációs készséggel, az önmenedzselés készségével, a tanulás képességével – is rendelkezniük kell ahhoz, hogy átvészelhessék a gyorsan változó munkaerőpiac bizonytalanságait. A felnőttek készségeit mérő felmérés (PIAAC) abba kíván betekintést nyújtani, hogy milyen szinten

⁹ Heinze 2008.

¹⁰ Sühl-Strohmeier 2011.

¹¹ Handbuch Informationskompetenz. 2012.

¹² Sipos – Varga – Egervári 2015.

---

vannak jelen ezen kulcskézségek a társadalomban, illetve hogy miként alkalmazzák ezeket a készségeket a munkahelyen és otthon. A felmérés közvetlen módon méri a különféle információfeldolgozási készségek – nevezetesen az írni-olvasni tudás, a számolókészség és a problémamegoldó készség – terén tapasztalható jártasságot a technológiagazdag környezetekben.”¹³

Az országok zömében jelentős arányt képviselnek azok a felnőttek, akiknek alacsony szintű a jártassága az alapvető olvasási és számolási terén. A felnőttek 4,9-27,7%-a csak a legalacsonyabb szintű jártassággal rendelkezik az írni-olvasni tudás terén, míg a számolási készség terén 8,1-31,7%-ról mondható el ugyanez.

Számos országban a lakosság nagy százalékának nincs tapasztalata az információs és kommunikációs technológiák használatában, illetve nem rendelkezik azok mindennapi feladatokban való alkalmazásához szükséges alapvető készségekkel. Hollandiában, Norvégiában és Svédországban a 16-65 év közötti korosztály kevesebb, mint 7%-ára jellemző ez, Olaszországban, Koreában, Lengyelországban, Szlovákiában és Spanyolországban ez az arány eléri, vagy akár meg is haladja a 23%-ot. Technológiailag fejlett környezetben a problémamegoldás terén azonban még a számítógép-használatban jártas felnőttek zömére is alacsonyabb szintű jártasság jellemző. A felnőtteknek csak 2,9-8,8%-a rendelkezik a legmagasabb szintű jártassággal a problémamegoldás terén. Az egyéb jellemzők tekintetében a felsőfokú végzettséggel rendelkező felnőttek átlagosan 36 pontos – öt évnél formális oktatásnak megfelelő – előnyt élveznek a középfokúnál alacsonyabb szintű iskolai végzettséggel rendelkező felnőttek felett. A gyengébb alapképzés és a lehetőségek hiányának ötvözte olyan ördögi körhöz vezethet, amelyben minél alacsonyabb a jártasság, annál kevesebb a lehetőség a fejlődésre és fordítva.

Az idegen anyanyelvű bevándorlók jelentősen rosszabb eredményeket értek el az írni-olvasni tudás, a számolási készség és a problémamegoldás terén, mint azok a bennszülött felnőttek, akiknek gyermekként megtanult első vagy második nyelve azonos a felmérés nyelvével – ez még az egyéb tényezők figyelembe vételét követően is igaz. Míg az idősebb felnőttek általában alacsonyabb jártassággal rendelkeznek fiatalabb társaikénál, a generációk közötti szakadék mélysége jelentősen eltér az egyes országok között. Ebből arra következtethetünk, hogy a politika és más egyéb körülmények gyengítik a kulcsfontosságú információfeldolgozási készségek és az életkor közötti egyébként negatív kapcsolatért felelős készségeket. A férfiak a nőknél magasabb pontszámokat értek el a fejlett technológiával rendelkező környezetekben a számolási készség és problémamegoldás területén, de a szakadék nem mély, és más tényezők még tovább szűkíthetik. A fiatalabb felnőttek körében elhanyagolható a nemek közötti különbség. A készségek munkahelyi alkalmazása számos munkaerő-piaci jelenséget befolyásol, így többek között a termelékenységet és a bérek nagyságában megfigyelhető nemek közötti különbséget. Nem szokatlan, hogy a nagyobb jártassággal rendelkező munkavállalók kevésbé intenzíven alkalmazzák készségeiket a munkában, mint az alacsonyabb jártassággal rendelkező munkavállalók, ami azt jelzi, hogy a készségek terén mutatott jártasság és a készségek alkalmazása közötti összhang hiánya a munkahelyeken elterjedt jelenség.

Az, hogy valaki milyen munkakört tölt be, sokkal erősebb összefüggést mutat azzal, hogy miként alkalmazza az illető a készségeit a munkában, mint azzal, hogy milyen iskolai végzettséggel, vagy milyen munkaszerződéssel rendelkezik. A munkavállalók mintegy 21%-a túlképzett, 13%-a pedig alulképzett az általa betöltött munkakörhöz, ami jelentős hatással van a bérekre és a termelékenységre. Az olvasási és számolási készség és a probléma-megoldási kompetencia szoros összefüggésben van az életkorral. A csúcspontot mintegy 30 éves kor körül éri el, majd folyamatosan hanyatlik. A jártasságnak az idő múlásával bekövetkező csökkenése egyrészt azzal függ össze, hogy az egyéneknek életük során mennyi és milyen lehetőségük volt készségeik fejlesztésére és karbantartására (különösképpen, de nem kizárólag formális oktatás és képzés keretében), másrészt pedig a biológiai öregedés hatásaival. Országos szinteken egyértelmű összefüggés figyelhető meg a szervezett felnőttoktatásban való részvétel mértéke és a kulcsfontosságú információfeldolgozási készségek fejlettsége között.

Azok a felnőttek, akik gyakrabban végeznek olvasási és számolási készséghez kapcsolódó tevékenységeket és többet használják az információs technológiát – mind a munkában, mind a

---

¹³ Az OECD készségekre vonatkozó 2013. évi elemzése

---

munkán kívül –, jobban teljesítenek az írni-olvasni tudást, számolást- és a problémamegoldást igénylő helyzetekben, függetlenül iskolai végzettségüktől.

Fejlett technológiával rendelkező környezetben az írni-olvasni tudás, a számolási készség és a probléma-megoldási kompetencia pozitív és független kapcsolatban van a munkaerő-piaci részvétel és a foglalkoztatottság valószínűségével, valamint a magasabb bérekkel. Azok, akik gyengébb írni-olvasni tudással rendelkeznek, a magasabb szintű jártassággal rendelkezőknél nagyobb valószínűséggel számolnak be rosszabb egészségi állapotról, hajlamosabbak azt hinni, hogy csekély a befolyásuk a politikai folyamatra, és kisebb valószínűséggel vesznek részt csoportos vagy önkéntes tevékenységekben. Az országok zömében az alacsonyabb szintű jártassággal rendelkező egyének kevésbé bíznak másokban. A munkaerő-piaci elvárások között hangsúlyosak az információs kompetenciákra vonatkozóak. Ezek az elvárások vagy követelmények azonban valamelyest eltérnek azoktól az elvárásoktól, amelyeket az egyetemi-főiskolai hallgatók elé állítanak. A munkahelyeken a hangsúly az információk közös, informális, kontextushoz kötött feldolgozásán, az információk tudássá alakításán, az információ létrehozásán, rendszerezésén és átsomagolásán van. Kevésbé fontosak az információkeresési készségek, a belső információk közötti eligazodás a lényeges. A legfontosabb információforrások az emberek, belső és külső kapcsolatok, a kollégák. A dolgozókra sokkal kevésbé jellemző a könyvtárak és a szakirodalmi források, adatbázisok használata. Az információk feldolgozása a munkahelyeken általában közös feladat.

Felmérésünk részben igazolja a fenti nemzetközi méréseket, illetve a munkaerő-piaci elvárásokat. Láttuk, hogy a diplomás dolgozók körében csökken a könyvtárak, adatbázisok használata, ugyanakkor egyre nagyobb szerepet játszanak a kollégák, munkatársak, mint információforrások. A szükséges készségek áthelyeződnek az információ megszerzése helyett annak értékelésére, rendszerezésére és további hasznosítására. A nemzetközi tapasztalatok szerint azonban a felnőttek nem jeleskednek ezekben a kompetenciákban. Nyilvánvalóan további kutatásokra van szükség ezen a területen. A felsőoktatásban nagyobb hangsúlyt kell kapniuk azoknak a kurzusoknak, amelyek ezekre a speciális munkahelyi szükségletekre készítik fel. Kérdés, hogy ez kinek a feladata, a felsőoktatási intézményeknek vagy a munkahelyeknek, esetleg a felnőttoktatási intézményeknek. Mindez tovább erősíti a speciális, szakma specifikus információs műveltség követelményeinek kidolgozása iránti igényt. Szükséges lenne minél több példát, jó gyakorlatot gyűjteni arról, hogy az egyes munkáltatók hogyan kezelik ezt a kérdést, illetve mit várnak leendő munkavállalóiktól.

A gyermekek és a fiatalok információs műveltségét vizsgáló hazai és nemzetközi kutatások érdekes jelenségekre hívják fel a figyelmünket. Az információs technológiához való szélesebb és gyorsabb hozzáféréssel nem javult a fiatalok információs műveltsége, sőt, a könnyebb hozzáférés újabb problémákat is felvet. A fiatalok internetes keresési sebessége arra enged következtetni, hogy egyre kevesebb időt töltenek a megszerzett információ relevanciájának, pontosságának és megbízhatóságának értékelésével. Nincsenek tisztában saját információs szükségleteikkel, ezért nehézséget okoz számukra a megfelelően hatékony keresési stratégia megtalálása. Egyértelműen azt szeretik, ha természetes nyelven fejezhetik ki magukat, nem fordítanak energiát a kérdés elemzésére és a megfelelő kulcsszavak megtalálására. Hosszú találati listák esetén nem tudnak dönteni a relevanciáról, gyakran futó pillantások alapján nyomtatnak ki oldalakat. A fiatalok fejében létező mentális térkép az internetről nem mindig teszi számukra egyértelművé, hogy itt különböző szolgáltatóktól származó hálózati források gyűjteményéről van szó.

A kereső motorokat (Yahoo, Google) azonosítják az internettel. Sok fiatal a könyvtárak által közvetített forrásokat nem találja eléggé érdekesnek, ezért jobban kedvelik azt, amit a Google vagy más keresők nyújtanak. Számukra ez meghittebb, egyszerűbb tanulási környezet.

A felsőoktatásban az önálló kutatómunka végzésének a követelménye alapvető elvárás. A hallgatók a felmérések szerint nem ijednek meg az ilyen feladatoktól, eléggé magabiztosnak érzik magukat. Az ördög azonban a részletekben van. Tanulmányaik során a hallgatók sok olyan feladatot kapnak, amelyekhez információt, minőségi szakirodalmat kell keresni, majd ezt elemezve alakítani ki a saját véleményét. A vizsgálatok szerint ezek a feladatok kedveltek, és a hallgatók számára nem okoznak különösebb nehézséget. Ugyancsak elmondhatjuk, hogy a digitális bennszülött generációk számára már nem jelent problémát a megszerzett információ prezentálása, a digitális technológiák kreatív alkalmazásával pazar kiselőadások, projektmunkák születnek általában. Mint mindenben, a kutatómunkában is szeretik a legkönnyebb utat választani. Nemzetközileg egységes tapasztalat,

---

hogy szinte minden kutatás a weben indul el, és nagyon gyakran ott is fejeződik be. A legfontosabb információforrás a nyitott web, a keresés szinte egyeduralgó eszköze a Google, esetleg valamelyik másik keresőmotor.

A hazai és a nemzetközi felmérések egyaránt azt mutatják, hogy a felnövekvő tudós generációk számára a legnagyobb kihívást az információk értékelése és válogatása jelenti. Nincsenek birtokában a megfontolt döntésekhez szükséges tudásnak, és ami a legnagyobb baj, nem is érzik ennek a fontosságát. Minden tekintetben a felületesség jellemzi őket, ami a későbbiekben a munkájuk színvonalára is kihatással lesz. Nem kétséges tehát, hogy létfontosságú a felsőoktatásban a hallgató speciális, szakma specifikus információs műveltségének sokkal hatékonyabb fejlesztése.

Irodalom

- Báthory Zoltán: Tanulók, iskolák-különbségek. 2. átdolg. kiad. Budapest: OKKER, 1997. 139–140.p.
- Catts, R. (2012): Indicators of adult information literacy. = Journal of Information Literacy, 6. 4-18.p.
- Changing library operations – Information literacy and E-resources: The Credo student survey.(2013). Ed.: Allen McKiel and Jim Dooley. In: MLA, SLA Book Expo Issue-Pre-print, vol. 25. No. 2. April 2013. http://cdn.credoreference.com/images/PDFs/ATG_v25-2_McKiel_PrePrint.pdf [Letöltés: 2015. 09.10.]
- Digitális állampolgárság az információs társadalomban. (2013) Ollé János et al. Budapest: Eötvös Kiadó, 2013. 29.p.
- Handbuch Informationskompetenz (2012). Hrsg. Von Wilfried Sühl-Strohmer. Berlin : De Gruyter Saur, 2012.
- Head, Alison J. (2013): Project Information Literacy: What can be learned about the information seeking behavior of today's college students? Association of College and Research Libraries (ACRL) Proceedings 2013, Chicago: ALA, 2013. http://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/conferences/confsandpreconfs/2013/papers/Head_Project.pdf [Letöltés: 2015. 09.10.]
- Head, A., - Eisenbergh, M. B. (2010): Truth be told: How colleges students evaluate and use information in the digital age. Project Information in the Digital Age. The Information School, University of Washington, Seattle, Washington, 2010.
- Heinze, Nina (2008): Bedarfsanalyse für das Projekt i-literacy: Empirische Untersuchung der Informationskompetenz der Studierenden der Universität Augsburg. Augsburg (2008): Universität Augsburg.
- Az információs műveltség indikátorai felé. (2010). Fogalmi keretrendszer tanulmány. Készítette: Ralph Catts és Jesus Lau. Párizs: UNESCO, In: Könyv és Nevelés, 2010. Különszám. 9. p.
- Karvalics László, Z. (2012): Információs kultúra, információs műveltség – egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és történelme. = Információs Társadalom, 2012. 12. sz. 22. p.
- A Német Információtudományi Társaság memoranduma: az információs műveltség oktatásügyben megvalósítandó támogatásáról . (2011). In: Könyv és Nevelés, 1. 81-85.p.
- Az OECD készségekre vonatkozó 2013. évi elemzése: a felnőttek készségeit mérő felmérés első eredményei: Összefoglalás magyarul <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/9789264204256-sum-hu/index.html?itemId=/content/component/9789264204256-sum-hu> (Letöltés: 2020.05.10.)
- Sipos, Anna Magdolna, Varga, Katalin, Egervári, Dóra (2015): NET! Mindenekfelett? Kompetenciák a digitális univerzumban. Pécs: PTE FEEK Könyvtártudományi Intézet, 2015. 267 p.
- Sühl-Strohmer, Wilfried (2011): Informationskompetenz im Bachelor- und im Masterstudium: Befunde von Studierendenbefragungen (2008–2010) an der Universität Freiburg. In: B.I.T. online. 14. (2011) Nr. 1. 11-18. p.
- Toffler, Alvin (1970): Future Shock. New York: Random House.
- Varga Katalin (2013): Az információtól a műveltségig: Az információs műveltség alapjai. Budapest: L'Harmattan, 139 p.

Lehet a Duna-menti társadalmaknak közös jövőképe?

Örömmel és szeretettel ajánlom Dr. Huszár Zoltán kollégámnak, barátomnak, kerek évfordulós születésnapja alkalmából a Dunához kapcsolódó néhány kérdésemet, „tuti tippemet” a Duna-régió közösségeinek és társadalmának megújítása érdekében. A születésnap alkalmának köszönhetem, hogy újra átolvastam a 2000-es évek elejétől Dunával kapcsolatos konferenciákon elmondott és leírt gondolataimat, így felidéződött bennem a Duna-élmény is, mint gyermek- és felnőttkorom meghatározó emléke.

Magyarország 2011-ben először látta el az Európai Unió egyik csúcsszervezetének, az Európai Unió Tanácsának elnöki feladatait. Kitartóan bízom abban, hogy az ekkor elkészült Duna-stratégia programja belátható időn belül érzékletes változásokat hoz a Duna-medencében.

A reményt együtt sem adjuk fel! Isten éltesse!

A címben feltett kérdésre igen a válasz, ha van szándék és hajlandóság a közös cselekvésre. A helyi társadalmak közösségalapú megújítása, új közösségfejlesztő technikák alkalmazása, a közösségek élénkítése, értékeik felismertetése, felismerése lehet a közös cél, ami egy jobb életminőség elérését teszi lehetővé a térségben. A közösségek tudatosabb megszervezése és élénkítése érdekében a közép- és hosszútávú fejlesztési programozás lenne kívánatos. Ahhoz, hogy a közösségek valóságos erőforrásai felszabaduljanak, aktivizálódjanak, a politikai és jogi környezet segítségével érdemes a participációt ösztönözni, animálni. Ez alapot adhat ahhoz, hogy a helyi közösségek autonóm kezdeményezései az önkormányzatok támogatásával együtt utat találjanak a befektető és fejlesztő partnerek felé, mind az állami, mind a gazdasági szférában. A gazdasági szempontok érvényesítéséhez szükség van a nagyobb időhorizontú és jelentős nagyságrendű pályázatok megszerzése is, amelyek nem nélkülözhetik a regionális szintű együttműködéseket. Az ehhez társuló kollaboratív fellépés garanciája lehet a hazai és európai regionális fejlesztési projektek sikereinek a Duna-régióban is.

A gazdaságfejlesztés és a területi innováció hatékonyságának egyik alapfeltétele a közösségi identitás stabilitása. A Duna-menti identitással élő közösségek, amelyek a kölcsönös bizalom és az önbizalom egyensúlyát képesek megteremteni, azok humántőke teljesítménye is megsokszorozódhat. A regionalitás előnyeit értő, azt alkalmazni képes közösségek kapcsolati tőkéje így hozzáadódik a komplex szemléletű tervezés és cselekvés folyamataihoz. A közösségi identitást felépítő tudáselemek, információk hosszú távon erősítik a régiókat, azonban szakértelem hiányában az információk elveszhetnek. Esszenciális szempont, hogy vannak-e információs bázisok (közérdekű és tudományos), és hogyan lehet ezek elérhetőségét, gyakorlati felhasználhatóságát garantálni. A részvételen alapuló terület- és településfejlesztésnek fontos alakítói lehetnek a közösségfejlesztők és a szociokulturális animátorok. Képzésük a felsőoktatás intézményi kereteiben és a továbbképzés rendszerében egyaránt indokolt. Természetesen a hatékony és kollaboratív szemlélet kialakításának záloga a tudomány, a szakma és a közösségek szemléletének közelítése, a nyitottság és a komplexitás igénye. Mindezek megvalósulásával sokkal nagyobb esély van a befektetői tőke vonzására, a pénzügyi támogatás megszerzésére, a magasabb életminőség elérésére.

A Duna-menti települések társadalmainak intenzív fejlődése a folyó és környezete újbóli és nak újbóli és új szempontok szerinti felfedezése, adottságainak, lehetőségeinek újradefiniálása. A „Duna-Háló”-zat történelmi, néprajzi, kulturális, gazdasági adottságainak, értékeinek a térbeli/regionális „térképre” való felkerülése lehetővé teszi a térségi hagyományok integráltan, komplex módon váljanak láthatóvá, érzékelhetővé, és adják alapját a jövő tervezésének. A Duna-mentén élő népek közös ugyanakkor sokszínű karaktere, a folyó menti életmódból és termelésből adódó sajátosságok Európa kulturális palettáján újraértelmezett színfoltként, új imázsként jelenhet meg. A közösségi animátorok, közösségfejlesztők szerepe, módszereik és eszközeik nélkülözhetetlenek e folyamatokban.

Az előző gondolatokból következik a „Duna-identitás” megfogalmazása, felerősítése, értékként való tudatosítása. Mindezek alapján már értelmezhető a Duna-térség kultúrája is. A Duna különleges értékeinek átfogó szintű bemutatása, elemeinek összerendezése, közvetítése Európa és a világ felé, nem várthat magára (például a Kék-Duna keringő mint térségi szignál, kiadványok, művészetek...). Ennek fontos részét képezi a Duna-menti természeti, szellemi és tárgyi örökség, bele értve a hagyományok megújuló világát, a folyó sajátosságának köszönhető vízi építményeket (folyóparti környezet, füzések, malmok, parti sétányok, kikötők, hajóállomások, halásztanyák, vízi járművek, ...) terek, tájak, esztétikai és funkcionális alakítását. A megújuló Duna-képhez szervesen illeszkedik a tradicionális kép, amely egyszerre jelenkori, de hagyománytisztelő is. Többek között a Duna-menti modernizált építészeti stílus megteremtését is igényli, ami a Duna-táj vonzóbb arcúvá formálja. Körültekintően és a jelenkor igényével célszerű eljárni például a kikötők és hidak tervezésénél, áttervezésénél, építmények új színekkel, formai elemekkel történő gazdagításával, természetesen a Duna-menti táj természeti és épített környezetének harmóniáját megőrizve. Ez a szándék csak átgondolt, a Duna mentén élő közösségek aktív részvételével megvalósuló, és tudatos tervező munka eredményeként valósulhat meg. Mindezek fontos közvetítői lehetnek a kulturális, ezen keresztül turisztika üzenetnek is.

A Duna rendszeres hajózhatóvá tétele, a személyszállítás fejlesztése mára természetes igényként fogalmazódik meg. A vízi közlekedési útvonalak kihasználásának feltétele, hogy az utasszállítást, a kereskedelmi, turisztikai, gazdasági stb. igények kielégítését korszerű hajók biztosítsák. Kialakítása nemcsak gazdasági, hanem környezetvédelmi, illetve települési/közösségi szempontokat érint.

A korszerű és differenciált vízi járművek egyben hozzásegíthetnek a hagyományok élő módon való bemutatásához, további serkentéséhez. Kreatív ötletekkel nemcsak a folyó mentén élők hétköznapi igényeit tudják kiszolgálni, hanem turisztikai kuriózumként is hasznosíthatók (például nosztalgia kofahajók, koncerthajók stb.). A vízi turizmus fellendítése minden Duna-menti település és térség jól felfogott érdeke. Ezen a területen számtalan kiaknázatlan lehetőség kínálkozik, mind a belföldi, mind a külföldi turizmus tekintetében. A Duna mint komplex turisztikai termék még mindig alulreprezentált a köztudatban Magyarországon. A vonzóbb marketing kidolgozása sürgető szakmai kihívás, különösen a turizmusnak, mint a jelen és a jövő húzóágazatának.

A Duna ma már sajnos nem a keringő szövegében leírt kék Duna. Sok helyütt szennyezett, fürdésre alkalmatlan. A ráépülő ipar és a városokban hiányosan kiépített kommunális szennyvízcsatorna rendszer következtében esztétikai megjelenése is kívánnivalót hagy maga után. A Dunának olyan hajózható víziúttá kell válnia, amelynek egyik feltétele, hogy rajta környezetbarát vízi járművek közlekedjenek, és a partján lévő építmények infrastruktúrái ne terheljék meg a Duna vizét, vízpartját, közvetlen környezetét.

A Duna-menti fejlesztések, a közösségi-egyéni igényekre tekintettel, a használati szokások figyelembe vételével (vasút, közút, légikikötők) tervezhetők, illetve valósíthatók meg. A Duna-menti települések fejlesztése során a helyi és térségi társadalmak érdekeit szem előtt tartva, tudástőkéjük és kapacitásaik összehangolt befektetői magatartás eredményeként hasznosítható.

A Duna, mint kulturális útvonal értékes kulturális információk tárháza lehet. A közös értékek és érdekek szem előtt tartásával megteremthetők a kulturális adatbázisok, az információcserét biztosító műhelyek és szervezési központok, amelynek eredményéből kideríthető, hogy mely térségek, mivel járulhatnak hozzá a közös kulturális kínálathoz. A térségben már magvalósult tematikus kulturális útvonalak és komplex programkínálatok, szolgáltatások tapasztalatai felhasználhatóak, így például; Mohács-Bóly borút, Siklós-Villány borút, Szekszárd-Tolnai borút. A Duna-menti fesztiválok, karneválok még vonzóbbak lehetnének, ha egy csokorba fűzve, az egyéni arcúkat megtartva, egységes marketinget alkalmazva mutatnák be a Duna értékeit. A Duna mint regionális keret, vagy kínálati mező azért alkalmas erre, mert együttesen hatékonyabban, hatásosabban jelenítheti meg a Dunát a kultúra piacán. A Duna folyó és a Duna-menti táj komplex megközelítése, a kulturális turizmus számos lehetőséget kínál. Ilyen a római limes UNESCO világörökségi jelöléséhez kapcsolódó turisztikai tervezés, amely többek között a limes, azaz a Duna-menti települések szervezett együttműködését kívánja előkészíteni, segíteni. A tervezési folyamat fő célja a teljes Duna-menti területet lefedő, történelmi településközpontokból álló és hozzá turisztikailag csatlakozható környezetük turisztikai koncepciójának elkészítése. A koncepció összefoglalja a Duna-menti turizmus hatásainak vizsgálatát, feltárja a fejlesztési szükségleteket, projekteket azonosít be,

---

projekteket generál, illetve fogadóképességet javító vonzerők fejlesztésére tesz javaslatokat. Az egységes hálózatban való gondolkodás célja a minél nagyobb, ugyanakkor egymáshoz logisztikailag és turisztikailag köthető attrakcióhalmaz eléréséhez vezető javaslatétel.

A Duna mint rekreációs színtér, sokféle szabadidős tevékenység, szórakozás, sport helyszíne, de az infrastrukturális kiépítettsége még szűk keresztmetszetű. A Dunának korszerű rekreációs színterré kell válnia, hogy alkalmazkodni tudjon a turizmus új és differenciált igényeihez (vízi sportok, aktív pihenés).

A Duna mentén számos kulturális szempontból karakteres nemzetiség (magyarok, németek, szerbek, horvátok stb.) él, de a folyó mint földrajzi kötelék egységes életteret biztosít számukra. A települési szomszédságtól a regionális szintű összefogásig, hálózatfejlesztésig sok-sok feladat vár a Duna mentén élő nemzetekre. A nemzetiségi régiók új találkozások színterei lehetnek. Ezeknek a találkozásoknak új formái állnak rendelkezésre; tréningek, tapasztalatszerkék (know-how) formájában. A Duna-menti egyetemek a tudáscsere szervezésében, a kapcsolattartásban fontos szerepet vállalnak. A Duna-arculat kialakításához a szolgáltatások és termékek összehangoltsága, cseréje, egyfajta Duna-piac kialakítása is hozzájárulhat.

Az infrastruktúra része a látogatóközpontok kialakítása, speciális szolgáltatásokat szervező gazdasági, kulturális, turisztikai szervezetek létrehozása, működtetése. A Duna mint természetföldrajzi, környezeti érték, komplex módon történő hasznosításának eredményként egy profittermelő régió alakulhat ki. A „Duna-profit” víziója és koncepciója közös haszon mind az országnak, mind a civil közösségeknek és önkormányzatoknak. Együttes fellépésre van szükség tehát a Duna értékeinek őrzéséért és hasznosításáért.

A dunai népek számára a Duna mindig az éltető folyó, a megélhetés forrása volt. A folyón zajlott a kereskedelem, az áruszállítás, a folyóból éltek a halászok, erre épült a gasztronómia, ehhez kapcsolódott egy sajátos kommunikáció. A közösségeket újraépítő közösségi háló ezt a közös kommunikációt hivatott feltámasztani, serkenteni és közös értéként bemutatni.

A Duna nem ismer országhatárokat, az európai régiók közös értéke, élettere. Ezért is állítjuk, hogy a Duna „kulturális híd” Európában, az európai turizmus és kereskedelem egyik fontos színtere. Egyéni módon reprezentálhatja a hasonlóságokat és különbözőségeket, mely a kontinensünk sajátja. A folyó, mint már említettük, gazdasági, kulturális, turisztikai együttműködések térbeli kerete, az új generációk számára is új lehetőségeket rejtő közös életter.

A TÖRTÉNELEM AZ IDŐK TANÚJA

„A történelem az idők tanúja, az igazság fénye, az emlékezet éle...” (Cicero)

MINORICS TÜNDE

„Én is hajósnaK készültem, de a háború közbeszólt.” Egy dunai hajós fiának elbeszélése

A szoros érzelmi köteléket, amely kialakult a Dunával, családi örökségnek tekintem. Apai nagyapám a hajósdinasztiáiról elhíresült Tolnán élt, dunai hajós, matróz, majd uszálykormányos volt, aki sok időt töltött távol a családjától, de ha tehetett, feleségét és fiát, azaz édesapámat is magával vitte, akitől gyakran hallottam, hogy „én is hajósnaK készültem, de a háború közbeszólt”. Édesapám, ifj. Minorics Mátyás Mohácson alapított családot. A Dunához és a hajózáshoz kötődő történetei, elmesélt élményei által szerettem meg, és éltem én is a Duna-parti életformát. Gyermekkorunk házunk egy Duna melletti utcában volt, ahol a környék gyerekeinek a játszótere a folyópart volt. Legeltük a málnabokrokat, bújócskáztunk, kavicsokat dobáltunk, lábat lóbáltunk a sekély parton. A dunai mosás hagyományos volt Mohácson, így nővéremmel gyakran elkísértük nagymamámat, lubickoltunk a folyóban, és lelkesen mostuk a babaruhát. Átgyalogoltunk a befagyott Dunán, megéltük a mohácsi árvizeket, megtanultuk tisztelni a folyót. Családunknak napi „teendője” volt lesétálni esténként a partra, hallgatni a békák kuruttyolását, a túlparti Matróz Csárdából áthallatszó tamburazenét, vagy épp érzékelni a Duna semmihez sem fogható csendjét és illatát. Édesapámmal motorcsónakkal bejártuk a mohácsi Duna-szakasz zezugait. Együtt horgásztunk - közben a Dunánál jobban csak édesapám türelmében gyönyörködtem -, és úszni is ő tanított meg a folyóban. Kamaszkoromtól a nyarakat barátokkal együtt a folyó várossal szemközti hatalmas, homokos partján töltöttük. Később a Mohácsi Torna Evezős Szakosztályának versenyevezőse lettem, dunai túrákon vettem részt, gyakran úsztam át a Dunát, megismertem annak veszélyeit is.

Amilyen erővel kötnek saját emlékeim a Dunához, ugyanolyan tisztelettel fordulok mindazon tudományos teljesítmények felé, amelyek fókuszában a Duna áll. Ezek közül most csupán a Pécsi Tudományegyetemhez kötődő néhány példát emelnék ki. Így kollégánk, Dr. Bokor Béla címzetes egyetemi tanár, területfejlesztő, volt megyei intézményigazgató szándékát, aki interdiszciplináris megközelítésben valósított meg egy éveken át zajló „A Duna nem elvალaszt, hanem összeköt” elnevezésű konferenciasorozatot. Dolgozhattam Dr. Visy Zsolt professzor sokéves kitartó tudományos munkásságát követő kutatásban, ami a római limes magyarországi szakaszának UNESCO világörökségi jelöléséhez kapcsolódó kulturális turisztikai fejlesztési koncepció előkészítését célozta. Tervezési területem Tolna és Baranya megye Sió csatornától a déli határig húzó Duna-menti területe volt. Dr. Huszár Zoltán intézetigazgató kollégám tudományos munkásságában kiemelt szerepe van a Dunának. Doktori disszertációjának témája, Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19. század végétől a második világháború kezdetéig. Az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT/DDSG) története, pécsi bányászata, különös tekintettel a Társaság pécsi szociális és oktatási infrastruktúrájára¹, de számos további publikációja jelent meg a témához kapcsolódóan. Ezekben a publikációkban történészként a Duna jelentőségét 2000 év távlatában tekinti át, mint fontos nemzetközi útvonalat, természetföldrajzi szerepét, ugyanakkor feltárja művelődéstörténeti vonatkozásait is. Jelen tanulmányt Dr. Huszár Zoltán tanár úrnak ajánlom tisztelettel, a 60. születésnapjára kiadott ünnepi kiadványba.

Tisztelt Tanár Úr! Kedves Zoli! További egészséges és boldog életet, aktív éveket kívánok!

---

¹ Huszár 2007.

Tanulmányom egyetlen narratív életút interjú részletének elemzését tartalmazza. Az interjút Avar Anna etnográfus készítette 1998-ban Mohácson, az interjúalany otthonában, több órás hanganyag elkészítésével, amit két dolgozatához² használt fel etnográfiai tanulmányai alatt az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen. A dolgozatok kéziratait az interjú szövegével együtt rendelkezésemre bocsátotta. Az élettörténet elbeszélője édesapám, ifj. Minorics Mátyás³, aki 1930-ban született Tolnán. Biográfiájának azon részleteit használom fel, amelyek az 1930-as és 40-es évek dunai hajóséletének megismerése szempontjából feldolgozásra alkalmas epizóddal szolgálnak. Nem az interjúalany életében történtek egyértelmű megfejtése és feltárása a cél, inkább az elmesélt élettörténet jelen témához kapcsolódó részleteinek interpretációja, az interjúalany által megélt eseményekbe, a cselekvések motivációszerű megértésébe történő átélést lehetővé tenni, illetve láttatni a szöveg történeti kontextusba ágyazottságát, identitásteremtő funkcióját.

Az 1920-as évektől az *oral history* és az élettörténeti módszer egyre jelentősebb pozícióra tett szert a társadalomkutatásokban. A figyelmet a kisemberekre, a hétköznapok emberére irányította. A társadalomkutatók az élettörténetekben olyan forrást látnak, amelyek alapján rekonstruálható a 20. század arcát jelentő történelmi események és társadalmi jelenségek együttese. „A tudományos érdeklődés, a társadalomkutatás ezen a ponton találkozik az élettörténeteket fogyasztó társadalommal, az emlékezés kényszerének teret engedő gyakorlattal, új kutatási témákkal és eredményekkel gazdagítva a tudományos életet.”⁴ Az élettörténetek regiszterének háttérében a társadalom megismerésének szándéka munkál, azaz érzékenyen reflektál a kutatásokban felhasznált élettörténetek történet voltára. Az emlékezés narratív tevékenységként történő megközelítése pedig a korábbi gyakorlathoz képest pozitív irányú elmozdulást jelent az élettörténeti módszer alkalmazásban.⁵ Az emberi élet történetét, eseményeit sokféleképpen lehetséges elmondani, közölni, lejegyezni és felhasználni. Keszeg Vilmos az élettörténetet az életpálya narratív reprezentációjaként nevezi meg. „Az élettörténet a narratív történetek egyike: progresszív rendszerként egy személy sorsát jeleníti meg a születés, a szerelem, a munka, a küzdelem, a halál, mint alapvető biografikus toposzok által; az egyéni sorsot partikuláris környezetben, viszonyhálózatban, gyakran azzal kontrasztban állva teszi érzékelhetővé.”⁶ Az egyén életének története bepillantást nyújt az élet megélését szabályozó kollektív kulturális gyakorlatokba, biografikus narratívuma tehát implicit módon tartalmaz család-, közösség- és településtörténeti epizódokat.⁷ Az egyén saját múltjának történetbe foglalásával vagy elhallgatásával állapít meg jelentéseket, fed fel viszonyokat, összefüggéseket, tesz szóvá egzisztenciális kérdéseket, ugyanakkor a biografikus történeteket valamilyen társadalmi szükséglet tartja napirenden.⁸

Az élettörténet tehát az egyén sorsát jeleníti partikuláris környezetben, viszonyhálózatban, gyakran azzal kontrasztban állva teszi érzékelhetővé. Az élettörténet megfogalmazása szociális viselkedési stratégia. Az egyén együtt él a történetével, történetei révén kapcsolódik be a társadalomba. Identitást alakít ki önmaga számára, elfogadhatja magát, kapcsolatait, státusát ápolja. A társadalom pedig a történetek alapján tartja számon, és integrálja az egyéneket. Az élettörténetek bekapcsolják az egyént a társadalmi hálóba, kijelölik és értékelik státusát, teljesítményeit, egy-egy korszak és társadalom ideológiáját, értékrendjét jeleníthetik meg. Közös keretbe foglalhatják a különböző generációk, az egyén és környezete, az egyén és a történelem viszonyát, látni engedik a társadalom, a társadalmi környezet és az egyén értékrendjét.⁹

---

² Avar 1999., 2000.

³ Ifj. Minorics Mátyás 1930. 11. 20-án, Tolnán született. Avar Anna interjúja 1998. 11. 28-án, Mohácson készült.

⁴ Nagy 2011. 127.

⁵ Nagy 2011. 127.

⁶ Keszeg 2011. 165.

⁷ Keszeg 2011. 176.

⁸ Keszeg 2011. 165–180.

⁹ Keszeg 2007. 151–152.

Az élettörténet koncepciója tehát azt feltételezi, hogy az individuum összefüggő történetként tekint saját életpályájára; ezt egy meghatározott pontról szemlélve, mint jelentéstartó események sorozatát, rekonstruálni, majd, mint ilyet, elmesélni képes, azaz életpályájának totalitásából kiválaszt különböző eseményeket, s azokat egy meghatározott logika szerint összekapcsolja, elmeséli.¹⁰

Az ifj. Minorics Mátyással készült interjúban a dunai hajózással kapcsolatos elbeszélések adják az életút eseményeiből való válogatás logikáját. A születési hely, Tolna, meghatározó az elbeszélés logikájában. „A község egyébként mindig hajósairól volt nevezetes. A két háború között több mint ötszáz dunai hajós élt itt, s ha feleségeiket is hozzá számítjuk, akik rendszeresen elkísérték férjüket, falunyi nép. ... Egy-egy hajós dinasztia története a messze múltba nyúlik vissza. ... Minden, amire az öreg hajósok visszaemlékeznek, a vízen zajlott le. Regensburgtól Brailáig, esetleg tovább, Szulináig, vagy a Fekete tengerben veszteglő óceánjáróig.”¹¹

Hajósoknak a vízi szállítással foglalkozó munkásembert vagy vállalkozót nevezzük. A szó 1395 óta ismert, de rendszeres hazai hajózásról az Árpád-kor óta számos adat ismert. Hajósok, hajósgazdák, hajótulajdonos vállalkozók már a középkorban szép számmal előfordultak a víz menti mezővárosok polgárai között, városaink fejlődésében meghatározó szerepük volt. A tradicionális közösségek keretei között élő hajósok jellegzetes társadalmi réteget alkottak. A személyzet és a szakosodott munkamegosztás hajótípusonként változott (só-, homokhajó, zöldeséges kofahajó, kotró- és sárhajó, uszály, gőzhajó, ...), a gőzhajózás kifejlődésével képesített szakmunkává vált. A hajósélet lehetőséget kínált a polgári sorba emelkedésre, egy módosabb szinten való megélhetésre.¹²

Tolnai hajósokat már a török időkben megemlíti egy 1528. augusztus 3-án Budáról küldött levél a helytartótanáctól az uralkodóhoz. Jelenti Ferdinándnak, hogy a már régóta fizetetlen tolnai és baranyai dunai hajósok fent jártak Budán és erősen rájuk ijesztettek. „A hajósok az éhség és a mezítelenség által hajtva a délvidéki részek védelmét elhagyva idejöttek ...”¹³

A folyó mentén, nagyobb kereskedelmi központok, hajóvárosok közelében, sajátos munkamegosztás alapján külön hajóvontató falvak is kialakultak. A hajózáshoz, de a hajóvontatáshoz is, mindenekelőtt megszállottság szükségeltetett. A gyakori távollét, az állandó törődöttség, fizikai munka ellenére sem múló szeretet a vízi élet irányában, ez, ami a hajósokat jellemezte, ebben különültek el leginkább a környező társadalmi rétegektől. Nehéz munkák idején inkább napszamosokat fogadtak, csak a vontatást el ne szalasszák, és ezt nem kizárólag anyagi megfontolásból tették. Vonzotta őket a nehéz, de szép élet. Tolna hajóihoz az átellenben fekvő Bogyiszló adta a hajóhúzó embereket.¹⁴ Magyarországon a 18. századra a korabeli közlekedési viszonyokhoz képest már élénk volt a dunai forgalom, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy hetente rendszeresen indultak iparcikkkel megrakott hajók.¹⁵ A század végére az első hazai gabonakonjuktúrákkal párhuzamosan a hajósok és a velük kapcsolatos alkalmazottak száma is gyorsan növekedett.¹⁶ A tolnai hajósok biztos megélhetését azonban legjelentősebben a 19. század közepére gyorsan bővülő terménykereskedelem alapozta meg, amely megnövelte a szárazföldi és vízi szállítás iránti igényt. Ennek kielégítéséről többek között a szakosodó fuvarosok, hajósok gondoskodtak, így a szállítás egész falvak megélhetését biztosította. Dimenziójának érzékeltetésére néhány adat; a dunai viszonylatban közepes forgalmú tolnai kikötőbe évente több mint 100 ezer szekér áru érkezett. Egyedül a Szekszárd felől Tolnára szállított 150 ezer mázsa áru és 80 ezer akó bor fuvardíja 40-50 ezer forintot tett ki. További jövedelemforrást jelentett a körülbelül 500-600 darab nagy folyami hajó kiszolgálása, amely hozzávetőleg 10 ezer ló, valamint 5-5 ezer hajós és hajtó munkáját vette igénybe.¹⁷

---

¹⁰ Niedermüller 1988. 381.

¹¹ Csányi 1987. 10.

¹² Avar 2000. 1.

¹³ Szilágyi 1978. 6.

¹⁴ Avar 1999. 2.

¹⁵ Huszár 2007. 24.

¹⁶ Avar 2000. 1.

¹⁷ Glósz 1996. 192.

Ekkor még a Duna egy éles kanyart leírva¹⁸ Tolnánál nyomult be legmélyebben a Dunántúlra, tehát ide vezetett a legrövidebb szárazföldi út folyami kikötőhöz. Hátországát növelte, hogy a Sárköz mocsárvilága egészen Mohácsig kikötésre alkalmatlanná tette a folyószakaszt, így Tolna megye déli és Baranya megye északi részének a mezőváros, Tolna volt az egyetlen kikötője. A dunai áruszállítást 5-600 darab, maximálisan 5-6 ezer mérő űrtartalmú hajó bonyolította le, amelynek körülbelül egyheted része volt Tolna megyei hajósok tulajdonában. Tolna hajóparkjáról pontos adatokkal csak 1828-ból rendelkezünk, amikor 24 hajó, összesen 58.700 pozsonyi mérő rakodótérrel volt tolnai lakosok, zömmel három hajós kompánia birtokában. A hajóállomány később folyamatosan növekedett, a 19. század közepi hetven megyei hajó döntő hányada tolnai illetőségű volt. A helybeli hajósok megfordultak Apatintól, Vukovártól egészen Hainburgig a Duna teljes magyarországi szakaszán, de leggyakrabban Tolna és Pest, illetve a Dunakanyar között ingáztak.¹⁹

Az első világháborúig a hajósoknak irigylésre méltó volt a sorsa. Jó fizetés, biztos megélhetés, nyugodt élet.”²⁰ A megélhetésre a lakosságnak természetesen szüksége volt, de a keresetükre a településeknek is. Az első világháború utáni válságos időszakban a vándormunkások, így a hajósok keresetének kimaradása katasztrófát jelentett volna a községek, így Tolna háztartása esetében is. Ez a nagyközség, amióta az átvágott Duna-kanyar miatt megszűnt Duna-parti település lenni, változatlanul tovább nevelte a hajóács iparosokat és hajósokat, akiket 1930-ig külföldön is kerestek. Ezeknek a hajósoknak a hazaküldött pénze mentette meg Tolnát a teljes elszegényedéstől. 1932 szeptemberében azonban százával jöttek haza a tolnai hajósok, akik közül sokan külföldön, különösen cseh hajóvállalatoknál szolgáltak. Ezek a hajósok többnyire kétnyelvűek voltak, anyanyelvi szinten beszéltek a magyaron kívül a németet is. A rossz gazdasági viszonyok a külföldi hajós társaságok üzemében is kedvezőtlen helyzetet²¹ teremtettek, jó részük jelentékenyen korlátozta forgalmát, s elsőként az idegen, s így a magyar állampolgárokat bocsátották el.²²

Az 1930-as évek elejére Tolnán, ahol addig többszázan éltek a hajózásból, már nehéz volt munkát találni. Ifj. Minorics Mátyás apja, id. Minorics Mátyás 1909-ben született, tehát ekkor 21 éves volt, ez idáig nem volt hajón. Kőművesként kezdett dolgozni, de mivel az építőipart is érintette a világválság, egyre többen kénytelenek voltak elvándorolni munka reményében. Ugyanakkor működött a községben egy selyem- és egy textilgyár. Id. Minorics Mátyást a textilgyárba vették fel, ahol 1936-ig dolgozott. „Meg voltak ott elégedve vele, ő is szeretett ott dolgozni, nem ez volt a probléma. A textilgyár igazgatója nyilas volt, hungarista, és mindenkit be akart szervezni a gyárban. Mindenkit rábeszél, lépjenek be a Nyilas Pártba. Hát volt, aki a kenyér miatt megtette. Apám azt meg nem volt hajlandó. Azt már nem! Tudta, hogy így előbb vagy utóbb ki fog lógni a sorból, ha nem vállalja, így hát inkább otthagya. Ekkor állt be hajósnak. ... Előbb gőzhajón volt, egy híres kerek gőzhajón, úgy hívták, hogy Bátaszék. Ezen volt először, mint matróz.”²³

---

¹⁸ A 19. század végétől az árvédelem mellett a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségek miatt a Monarchiának biztosítania kellett a nemzetközi hajóutat a Dunán, így a korszerűsítés kérdése újra napirendre került. A Felső-Duna hajózhatóságának biztosítása érdekében szükségessé vált egységes szabályozásra 1886-1896 között Bodoki Lajos és Fekete Zsigmond terve alapján került sor. A mellékágakat elzárták, a kanyarulatokat átvágták - és így a természetesnél jóval merevebb medret alakítottak ki. Farkas 2002. (<https://hirmagazin.sulinet.hu/hu/pedagogia/a-duna-szabalyozasa>)

¹⁹ Glósz 2014. 169.

²⁰ Csányi 1987. 10.

²¹ Az 1920-as évek a DGT számára sem voltak sikeresek. Ennek fő okaiként a békeszerződések utáni hajóelosztást, a hajózási és vasút társaságok konkurenciájának a megnövekedését, az igazi gazdasági fellendülés hiányát és a Monarchia Duna-medencei utódállamainak ellenséges gazdaságpolitikáját kell megemlíteni. Az igazán hatékony, egymást rentábilisan segítő együttműködés 1926-ban jött létre, amikor a közel két évtizede megkötött megállapodást felújították. 1926. október 1-én a DGT, a MFTR, a SDDSG üzemközösségi szerződést írtak alá. Az együttműködés a csehszlovák, a román és a jugoszláv hajózási társaságok blokkja elleni védekezés volt. Huszár 2007. 74.

²² T. Mérei 1978. 246.

²³ Minorics 1998. interjú

1. kép. Bátaszék, 1874-1944, DDSG Duna Gőzhajózási Társaság tulajdona. Forrás: (http://www.hajoregiszter.hu/hajoadatlap/bataszek_exbaja_/2788)

1936 és 1945 között a magyar folyami árúszállítás forgalmának kb. kétharmadát adta a gabona és a liszt, a nyersolaj és származékai, az ásványok és ércek, a magyar olaj export. A lefelé szállított mennyiség csekély volt, főleg benzinből, petróleumból, tehát finomított termékekből állt. Ezek tranzit forgalma a háború közeledtével csökkent, Magyarország kőolajszármazék kivitele viszont 1939-ig dinamikusan növekedett.²⁴ A magyar belvízi áruforgalom hűen tükrözte az ország fokozódó gazdasági függését Németországtól. A más piacokra, a Dunán és a Tiszán lefelé szállított áruk mennyisége annyira elmaradt a fölfelé, Németországba szállított mennyiségtől, hogy azt ellensúlyozni már nem tudta. Az ország nem hadviselő helyzete azonban Jugoszlávia megtámadásáig mégis lehetővé tett némi manőverezést a Balkán felé.²⁵

Id. Minorics Mátyás a Bátaszék hajó után került uszályra. „Innen pedig ’tank’-ra, ami abban különbözik az uszálytól, hogy folyékony anyagot, benzint, olajat, pakurát, petróleumot szállítanak benne. Itt-ott még ma is látni a Dunán, hogy kék hosszú sáv van a hajó oldalán, az azt jelenti, hogy az tank, és azoknak nem szabad itt a városban kikötni. Mindig jól lementek a város alá, ott fordultak meg, hogy kikössenek. Hát ez már háborús időszak volt. Itt Mohács alatt kikötöttek, fölszedték a családot. Az első útlevelemben a fénykép olyan nyolc éves korom körül készülhetett, olyan kopasz voltam ...”²⁶

2. kép Ifj. Minorics Mátyás első útlevélképe a hajóra szálláshoz. 1938. Forrás: Minorics Tünde tulajdona

²⁴ Molnár 1983. 7.

²⁵ Molnár 1983. 9-10.

²⁶ Minorics 1998. interjú

3. kép Id. Minorics Mátyás kormányos 1938-44 között. Forrás: Minorics Tünde tulajdona

Id. Minorics Mátyás 1937-ben már kormányosként került a tankra. „... na akkor ugye kormányos lett. Az már előrelépés volt. A hajón is megvolt a társadalmi ranglétra. Az uszályon lévő matróz már nem ugyanaz volt, mint a közönséges hajón lévő matróz. Az uszályon, tankon pedig a kormányos volt a feljebbvaló a matrónál. Ehhez tudni kell, hogy két ember volt az uszályon, illetve a tankon, egy kormányos és egy matróz. A matrónak az uszály elejébe volt egy kis kabinja, a kormányosnak ahhoz képest már lakosztálya volt! De komolyan! Főleg már ezeken a modernebb kivitelű tankokon ... ó hát az nekem nagyon tetszett! Az egész hajósélet! Ez a lakosztály is nagyon tetszett. Olyan pici, de frappánsan, jól berendezett, minden a helyén, mert az öregem, hú, ... Mindig ott kellett lennie annak a dolognak, amit keresett. Az ember ahogy a hajó hátsó részébe, oldalt lement, alig fért el az előszobában. Visszafele volt WC, előre volt egy kis irodaajtó, jobbra konyhaajtó, és a konyha és az iroda között pedig egy szép hálószoba. Egy embernek sok is volt talán, aztán ha az egész család elment, akkor öten éltünk ott, ha a komáék is jöttek, akkor kilencen!”²⁷

4. kép Id. Minorics Mátyás kormányos családja 1938-ban. A fotó bal oldalán ülő fiú, ifj. Minorics Mátyás. Forrás: Minorics Tünde tulajdona

²⁷ Minorics 1998. interjú

5. kép Id. Minorics Mátyás kormányos (csikos felsőben, előtte fia, ifj. Minorics Mátyás) és családja, 1939. Forrás: Minorics Tünde tulajdona

Ahogy ifj. Minorics Mátyás visszaemlékezik a hajó lakásaira, az általánosan jellemző volt a hajón történő berendezkedésre. Az uszály orrában a matróz lakás volt, félig a hajótestbe süllyesztve. Szűk, és kevésbé komfortos, az időjárás viszontagságainak jobban kitett, mint a hajó farában elhelyezkedő, konyhával, hálószobával ellátott kormányoslakás. A tankuszályok személyzetének családjai is részt vehettek az utakon, akik a nap nagyobb részét a kormányos lakás fölötti teraszon töltötték, ahol a kormányállás is volt.²⁸

A Duna Gőzhajózási Társaság (DGT) Duna-medencei története, szervezői és vállalati magatartása integrációs kísérletnek is tekinthető, hiszen az eltérő földrajzi területekről származó munkavállalóit egységes munkarendbe szervezve állította a Társaság szolgálatába, számukra egységes ellátást, úgynevezett szociális hálót szervezett.²⁹ A hajózási társaságok hatékony, egymást rentábilisan segítő együttműködése 1926-ban jött létre, amikor a DGT, a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság (MFTR), a SDDSG üzemközösségi szerződést írtak alá. Az együttműködés a csehszlovák, a román és a jugoszláv hajózási társaságok blokkja elleni védekezés volt. Az együttműködés kiterjedt a forgalmi szolgálat egységesítésére, a vontató erő és a hajók, ill. uszályok szállítási kapacitásának közös kihasználására, továbbá a díjszabási és üzletszervezési területekre, valamint a rakodási és állomási szolgálat egységesítésére. Az üzemközösségi szerződés a vállalatok között a második világháború végéig fennállt.³⁰

Az üzemközösség a Dunán számos személy és áruszállítási útvonalat, illetve járatot tartott fenn. Ezek közül id. Minorics Mátyás, az útjain elsősorban Budapesttől délre, az Al-Dunáig hajózott. Ifj. Minorics Mátyás az elbeszéléseiben gyakran utal az általa megismert állomásokra, ezek; Mohács, Apatin, Újvidék, Belgrád, Pancsova, Lászlóvára (Babakáj-szikla), Vaskapu-szoros (Nagy és Kis Kazán-szoros), Orsova, Turn-Severin, Lom, Vidin, Rusze, Gyurgyevó.

Ifj. Minorics Mátyás így emlékszik a dunai utakra; „Hogy milyen a Duna arra? Hát ez itt, Magyarországon egy ilyen lassú, álmos terület, mert ugye fönt Bécsnél gyorsfolyású, sima medrű, a Szigetközben meg jön ugye a probléma, hogy szétteríti a hordalékot, úgy, hogy ott sokszor hajózhatatlan a meder. Ahogy megyünk lejjebb, szépen fokozatosan kezd megváltozni. Elérjük a Kazán-szorost. Hát azt nem lehet elmondani! Rögtön az elején, mint ez az egész szobafal, akkora márványtábla van a sziklán, rajta, hogy Vasvári Pál tervei alapján készítette gróf Széchenyi István. Hát el lehet képzelni, milyen magas hegyek voltak ott. Innentől nagyon veszélyes a Kazán-szoros, egészen a végéig, húsz-harminc kilométer. Előtte volt egy szikla a Dunában, ez olyan, mint mikor egy bundás süveget ha hord egy parasztember, és ferdén áll ott a végén, hát ... mit mondjak, húsz-harminc méter ... Babakáj sziklának nevezték.

²⁸ Avar 2000. 5.

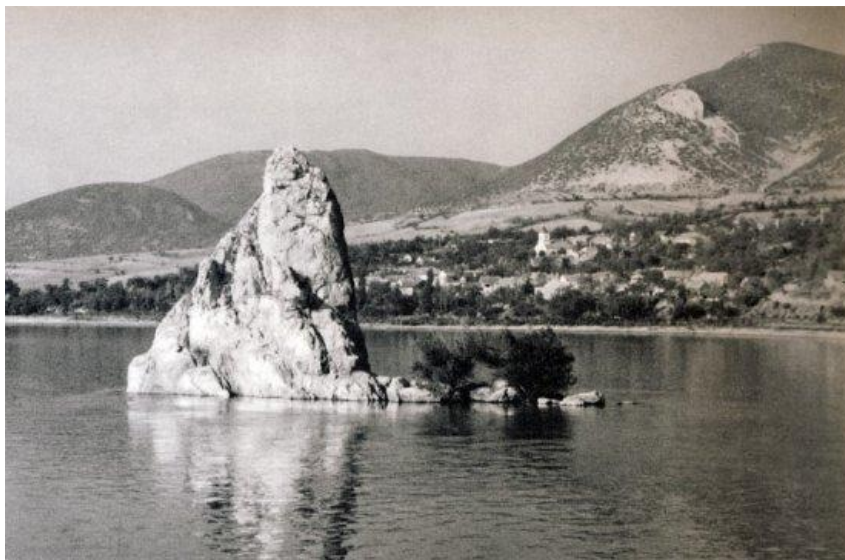
²⁹ Huszár 2007. 61.

³⁰ Huszár 2007. 75.

Itt keresztelték meg a hajósokat. Amikor ifj. Minorics Mátyás először ment hajóra, akkor csak édesanyjával mentek, mert öccse még kicsi volt az úthoz. Emlékszik a napra, amikor déltájt apja kiabálni kezdett, hogy gyorsan jöjjenek fel. Szaladtunk fel, s akkor vízözön zúdult a nyakukba: „Most föl vagytok avatva!” -mondta édesapja. „Mindenkint így avatnak a hajósok egymást közt, mikor először jár az illető ennél a sziklánál. Na, és akkor elhagytuk ezt a sziklát, akkor jött az a hegyvonulat, ami messziről úgy nézett ki, mintha egyenesen neki futnánk a sziklának. Hatalmas nagy hegyek szemben, és mintha a Dunának ott egyszeriben vége szakadna! Ahogy közelebb értünk, akkor már elvált egymástól a két hegyvonulat, a Duna pedig éles 'S' alakú kanyarban kacsaringózott közöttük, és jobbra-balra hatalmas sziklafal.”³¹

Szakirodalom ritkán említi, de hajósok elbeszéléseiben megjelenik, az ifj. Minorics Mátyás által is említett hajósavatás. A népi hajósok körében és a személyszállító hajókon nem volt jellemző, mert nem volt jelentős oka, de az országhatárt első ízben átlépő hajós avatásának igen. Valamely, a határ közelében lévő impozáns, alkalomhoz illő földrajzi képződmény, hegyszoros, kiugró szikla előtt elhaladva vízzel vagy borral „keresztelték meg” az illető hajóst. Ilyen helyszín volt például az említett Babakáj-szikla³², vagy Passau, illetve Ibbs közelében a zsilip.³³ Édesapám azt is egyfajta avatásként élte meg, hogy apja úgy tanította úszni, hogy kötelet kötött a derekára és leengedte az uszályról a Dunába.³⁴

6. kép Babakáj-szikla. Forrás: <https://dunaiszigetek.blogspot.com/2017/02/milena-es-domotor.html>

Amíg az időjárás engedte, ment a szállítás. Amikor az időjárás viszontagságossá vált, a hajókat telettetőkbe vitték. Ez az időszak volt a karbantartás, a javítás időszaka. A személyzetnek több szabadideje maradt, és otthonához közel, de mindenesetre szárazföldön tölthette estéit, hétvégéit. Ilyenkor kerülhetett sor a hajósbálok megtartására is. Ifj. Minorics Mátyás így emlékszik vissza: „A bálokat leginkább gabonaszállító uszály rakterében rendezték. Ez volt a legalkalmasabb erre a célra. Le volt deszkázva az alja. Levittek egy vaskályhát, jól befűtöttek, a csövet kivezették, kész! Itt volt a hajósbál. Mi gyerekek a mi uszályunk lakásában aludtunk, amíg ők mulattak.”³⁵ A hajósok közül sokan tudtak valamilyen hangszeren játszani, így id. Minorics Mátyás is. „Már fiatal korától zenélt tamburazenekarban. Volt neki egy brácsa, meg egy prímtamburája. A prímtamburát azt nagyon sajnálom.

---

³¹ Minorics 1998. interjú

³² A Babakáj-szikla korábban 14-15 méter magas sziklaszirt volt a Dunában, a Vaskapu-erőmű fölépítése óta azonban csak a csúcsa áll ki a vízből.

³³ Avar 1999. 5.

³⁴ Ifj. Minorics Mátyás lánya, Minorics Tünde közlése, 2020. 05. 16.

³⁵ Minorics 1998. interjú

Az egy érdekes darab volt, tudniillik elég jó kézügyessége volt, és azt a prímet ő maga csinálta teknősbéka páncéljából! A teteje meg a feneke fából volt, körben a test meg a teknősbékából. Hegedű hangolású volt ez is, meg a brács is. ... hétvégeken, meg ilyen táncmulatságokban, lakodalomban zenélgetett, hosszú évekig. ... amikor odaértünk a hajóhoz, apám nem volt ott, mert akkor is éppen valami hajós buli volt, és akkor neki ott kellett lenni, nem volt mese. Vitte mindig a kettőt, a brácsot meg a prímet, de volt még neki tárogatója, harmonikája, hegedűje, ezeket is az utak során szerezte be.”³⁶

A nemzetközi vizeken hajózók megtanultak szót érteni az idegenekkel. Ifj. Minorics Mátyás édesapja „románul, bolgárul, szerbül, tudott egy pár szót, németül jól tudott”³⁷. Szauter Mihály nyugdíjas tolnai hajókormányos egy 1957-es újságcikkben így mesél 1925-ös emlékeiről. „Az idegen fülnek furcsán hangzó magyar, cseh, német, szerb és román szavakkal kevert hajósnyelven jól megértettük egymást. Rengeteget beszélgettünk, kártyáztunk, vitatkoztunk és persze a hangulat kedvéért iszogattunk is ezeken az összejöveteleken. Nagyon megértettük egymást, nemzeti gyűlölködésnek nyoma sem volt köztünk. Volt egy közös vonásunk: elégedetlenek voltunk a bérekkel. Mindenki a saját hajózási társulatát szidta, mert mindenhol keveset fizettek akkoriban.”³⁸

A bérekről ifj. Minorics Mátyás nem beszélt, de arról igen, hogy a háborús időszakban milyen nehéz volt a megélhetés a hajón. 1943-ban történhetett: „Nem volt élelem, nem tudtunk vásárolni. Ruse-n szoktunk vásárolni, egyéb dolgot pedig Giurgiu-n, olyanokat, mint szappan, só, ... na most nem tudtunk vásárolni, jó, a készletből még volt, mert két napra pakoltunk föl, főleg apám, aki aztán beraktározott, de hát mi is ott voltunk gyerekek. Úgyhogy mire Újvidékre értünk, semmink se volt már. A szerencsénk az volt, hogy följebb a bulgárok, halászok, kertészek odacsapódtak mellénk, hogy van-e benzin? Hát persze, hogy van! Tudniillik amikor fönt kiürítik az uszályt, az alján mindig marad 5-6 cm vastagon. Na, hát el lehet képzelni, hogy egy ilyen hosszú uszályban, ha ezt szétterítjük, abból akár többszáz hektó is lehet. Na, és akkor apám mindig megtöltött néhány hordóval, olyankor én is lementem segíteni, de nem lehattunk ott sokáig, egy-két percig maximum, mert nem lehetett azt a mérgező benzingőzt beszívni. A hajósok sefteltek! Más uszályok narancsot, datolyát, fügét vittek, - mi meg benzint. Na, és akkor apám adott benzint, mi meg kaptunk rengeteg gyümölcsöt, banánt, dinnyét, fügét, narancsot, gyönyörű nagy paprikát, na és halat! Senki nem nézett ott semmit, csak adta és kapta, és ebből éltünk. Egy sütésre való liszt maradt, egy kilót hagyott anyám, mert hát, ugye kenyér nem volt, egy hete nem ettünk kenyeret. Hát aztán anyám sütött. És amikor kivette azt a két gyönyörű, magos, rózsás cipót, hű, de jót fogunk ebből enni ... De amikor beleharaptunk! gyönyörű volt, szép volt, csak épp ehetetlen. Tudniillik anyám elfelejtett bele sót tenni. Megsóztuk így utólag, de akkor is szörnyű volt! Aztán a végén halat ettünk hallal! Anyám csinált marinált halat, ecetes lébe a kirántott halat beletette, jó hagymásan ... Így éldegéltünk!”³⁹

A családdal ez volt az utolsó út⁴⁰, mert Giurgiu-ig járt a hajó, s 1943-ra elért oda is a háború. Ifj. Minorics Mátyás 12 éves volt ezen az úton. A háború már lefelé menetben néhány napi veszteglésre kényszerítette a hajót, majd után alkonyattájt érkeztek Belgrádba. „A Szávából az állati tetemektől az emberi tetemekig, minden úszott kifelé. ... Ezen az úton apám lebetegedett. Minden tankon volt akkoriban ilyen csöpöggető, mészaköböl készült, kas formájú valami, ezen át szűrték az ivóvizet, ami az aláhelyezett edénybe csöpögött. Egy vödör, másfél vödör Dunavizet lehetett beletölteni. Az szépen lecsöpögött, és kristálytisztá lett. De hát ezt mindig ki is kellett mosni, mert az a sok üledék lerakódott az aljára. Történt egyszer, hogy hajnalok hajnalán, amikor kiment dolgozni, nem volt ilyen víz. Jól ki volt melegedve, ezért csak úgy, hajós módra, merített a Dunából ... azonban ez a víz fertőzött volt! Belgrád alatt, ugye. Mire Újvidék alá értünk, arra van egy nagy, balra ívelő kanyar, jobbra pedig homokpad, addigra apámnak már két-három napja 40-41 fokos láza volt. Akkor anyám följött velem, kötögetés közben figyelt, én meg 12 éves fejjel kormányoztam az uszályt! Már össze voltunk „klampfolva”⁴¹. Hát, aztán egyszer csak jön szembe egy hajó, és akkor

---

³⁶ Minorics 2000. interjú

³⁷ Minorics 1998. interjú

³⁸ H.T. 1957. 7.

³⁹ Minorics 1998. interjú

⁴⁰ Id. Minorics Mátyás még egy évig, 1944-ig hajózott.

⁴¹ Klampfolás: az uszályok meghatározott sorrendben történő összekapcsolása, attól függően, hogy a vontató éppen hegymenetben vagy völgymentben halad.

én kitaláltam, hogy melyik lehet. Szép kerek volt, két nagy kéménnyel. Na, mondom, ez biztos, ... Hát amikor leteszem a messzelátót, nézem ... mi történik itt?! Hát én a mi uszályunkkal teljesen eltávolodtam a másik mellől! De annyira, hogy még két uszály befért volna közénk! Annyira kint voltam valahogy! Elkezdtem visszafelé húzni valahogy, ... hát, de mi történik?! Az előttem lévő nem előre megy, hanem jön hátra! Akkor látom ám, hogy a baloldali sor már bent van a Duna közepe fele, már messze tőlünk, amik előttünk vannak, az egyik így áll, a másik úgy, ... És közben az volt a szerencsém, hogy elbambultam! Mert ha nem, én úgy belerohanok az előttünk lévőbe, és úgy lerámolom, hogy az nem igaz! Így mellé besiklottam, mivel kiderült, hogy az is, és az azelőtti is homokpadra futott! Szépen megálltunk. Szétvolt minden a Dunán. Uszályok jobbra-balra! A kapitány dühöngött, hogy hogy lehet egy ekkora szállítmányt egy 12 éves gyerekre bízni! Itt derült ki, hogy mi van az öreggel. A kapitány végül meggyőződött, hogy jól csináltam a dolgomat, meg is dicsért, aztán csónakon bevitte apámat Novi Sadra, az akkor már pár kilométerre volt onnan. 11 hetet volt ott, hastífuszt⁴² kapott. Apám csont, bőr jött haza! Csoda, hogy életben maradt!”

Schuszter Ferenc nyugdíjas tolnai hajós 1987-ben így fogalmazott a hajósok életéről: „Talán nagyon is nyugodt, mert amikor elindult a hajó a megrakott uszályokkal, a kormányos csak üldögélt kis kabinjában, kémlelte a folyót, melynek minden rezdülését ismerte, míg felesége, akit magával vihetett, végezte mindennapi teendőit a méltóságteljesen úszó otthonban. Mindenkitől azt hallom, a hajósok nyugodt, tiszta lelkiismeretű emberek voltak, az izgágákat, kötekedőket nem tűrte meg a víz.”⁴³

Az élettörténetek kutatói is elismerik, hogy emlékezetünk úgy működik, hogy a korábbi élményeket a jelen perspektívájából szelektáljuk, és újra- és újra interpretáljuk, vagyis nem az egykori „objektív” valóságot (s végképp nem az igazságot) idézzük fel. A másik fontos megállapítás, hogy az élettörténetekben elkerülhetetlenül fontossá válik az idő, mivel az önmagunkhoz való viszonyulás képessége azon alapul, hogy valaki saját életét az idő szemszögéből, vagyis önmagát a múlt, a jelen és a jövő közt „kiterjesztve” szemléli.⁴⁴ Ifj. Minorics Mátyás gyermekkorában a dunai hajózás során átélte hol lenyűgöző, hol riasztó élmények hatására, illetve ellenére egész életére elköteleződött a Duna mellett. „Én mindig mondtam a feleségemnek, ha lesz pénzünk, elmegyünk. Egy főnek lett volna, ha jól emlékszem, akkortájt egyhavi fizetésem, ... fiatalok voltunk, más gondunk is volt. Na majd később! Aztán megszűnt a kiránduló hajó.” Élete végéig a Duna szerelmese volt. „Akkor vígan horgászok, ha éppen muzsikálnak a Matróz Csárdában, és az messze elhallatszik. Mindenfélét játszanak, mindent jólesik hallgatni: lakodalmas, német, szerb, horvát, magyar. A gyermekkoromból ismerős zenének meg pláne örülök! Gyermekkoromban a hajózás volt a mindenem, nagyon szerettem a hajón lenni! És hát apám elkezdett egy kicsit nevelni a zenével is, úgyhogy négyéves koromban már ütemet tudtam adni a brácsával! Ő játszott a prímest, és pedig brácsával adtam a taktust.”⁴⁵

Édesapám haláláig emlegette az Ungvár hajót, amiről gyermekkorában álmodozott. Az Ungvár 1941. november 9-én aknára futott. A robbanás darabokra tépte a hajót, a fedélzeten tartózkodóknak esélye sem volt a túlélésre. Vele együtt süllyedt el egy álom is ...⁴⁶

---

⁴² 1930-1940-es években több fertőző betegség endémiásan jelentkezett, azaz tartósan, rendszeresen előfordult a lakosság körében. Ezek közé tartozott a hastífusz (typhus abdominalis vagy hasi hagymáz) is. A közegészségügy fejlesztési területei közé tartoztak pl. a lakosság egészségügyi kulturáltságának emelése, az egészséges ivóvíz biztosítása. Ebben nehézséget okozott több fertőző betegség egyidejű jelenléte, a helyi intézményrendszer elmaradottsága, a háborús viszonyok negatív hatása, a területátadások. (Orbán, <http://ujnezopont.com/wp-content/uploads/2019/12/05-Orb%C3%A1n-Melinda.pdf>)

⁴³ Csányi 1987. 10.

⁴⁴ Lene-Pedersen 2004. 32.

⁴⁵ Minorics 1998. interjú

⁴⁶ Ifj. Minorics Mátyás lánya, Minorics Tünde közlése, 2020. 05. 16.

7. kép Ungvár hajó vízrebocsátása Újpesten a Ganz Hajógyárban. Forrás: (<http://www.hajoregiszter.hu/hajoadatlap/ungvar/1041>)

Nem kétséges, hogy a sors gondolata választ kínál minden időregény alapkérdésére, amely minden élettörténet alapkérdése is egyben: nem lehet ugyan elbeszélni az időt, magát az időt, csak az időt önmagában véve, ámde nagyon is el lehet beszélni a sorssá szövődő időt.⁴⁷

Irodalom

Avar Anna: Kutakodás a dunai hajósok népszokásai után. Kézirat. Budapest, 1999.

Avar Anna: A dunai nagyhajósok élete mohácsi elbeszélések tükrében. Kézirat. Budapest, 2000.

Csányi László: Tolnából Baranyába. In. Tolna Megyei Népújság, Szekszárd, (1987.02.21.) 10.

Glósz József: Munka és munkaerő egy iparosodó társadalomban. In. Glósz József: Zsellérek és töredékelkes jobbágyok a munkaerő- és árupiacon a 19. század első felében. A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. Ipar és társadalom a 18-20. században. A Hajnal István Kör- Társadalomtörténeti Egyesület 10., jubileumi konferenciájának előadásai. Salgótarján, 1996.

Glósz József: A rendiség alkonya. Tolna - Egy mezőváros polgárosodásának esélyei a 19. század első felében. Válogatott tanulmányok. Szekszárd, 2014.

Huszár Zoltán: Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19. század végétől a második világháború kezdetéig. Az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT/DDSG) története, pécsi bányászata, különös tekintettel a Társaság pécsi szociális és oktatási infrastruktúrájára. Doktori (PhD) disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Európa és a magyarság a 18-20. században Doktori Téma, Pécs, 2007.

(<https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/huszarzoltanphd.pdf>) Letöltés dátuma: 2020.04.28.

H.T.: A „Mokán“ telelőben (Egy tolnai hajós emlékeiből). Tolna Megyei Népújság, Szekszárd, 1957. április 28.

Keszeg Vilmos: Élettörténetek populáris regiszterekben. In. Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): Emberek, életpályák, élettörténetek. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2007. 151–198.

Keszeg Vilmos: 20. századi életpályák és élettörténetek. In: Vargyas Gábor (szerk.): Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig. L'Harmattan–PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 2009. 95–133.

⁴⁷ Tengelyi 1998. 526.

-
- Keszeg Vilmos: A történetmondás antropológiája. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2011.
- Molnár György: A dunai hajózás fő kérdései 1935-1945. Egyetemi doktori disszertáció. József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kara, Szeged, 1983. (http://doktori.bibl.u-szeged.hu/3715/1/1983_molnar_gyorgy.pdf) Letöltés dátuma: 2020. 05. 15.
- Nagy Réka: Élettörténeteket használó társadalomkutatók. In. Korunk. 2011. 22. 125-127.
- Niedermüller Péter: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. Ethnographia XCIX. (3-4) 1988. 376-389.
- Orbán Melinda: A Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet hálózatának kiépülése Ungváron a második világháború éveiben. <http://ujnezopont.com/wp-content/uploads/2019/12/05-Orb%C3%A1n-Melinda.pdf> Letöltés ideje: 2020. 04. 28.
- Otto, Lene – Pedersen, Lykke L.: "Összegyűjteni" önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In. Fejős Zoltán - Frazon Zsófia (szerk.): Korunk és tárgyaink -elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény. MaDok-Füzetek 2. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2004. 28-39.
- Szilágyi Mihály: Társadalmi és gazdasági viszonyok a Duna mentén a török hódoltság korában. In. Tanulmányok Tolna megye történetéből 8. Szekszárd, 1978. 5-83.
- Tengelyi László: Élettörténet és sorsesemény. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- T. Mérey Klára: A gyáripar Tolna megyében a két világháború között II. Tanulmányok Tolna megye történetéből 8. Szekszárd, 1978.

Interjú

Ifj. Minorics Mátyás (1930. 11. 20.), az interjút Avar Anna etnográfus készítette (1998. 11. 28.)

A beintegrálás borzalmi és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táborában (1934-1953)

Manapság számtalan olyan munkával találkozhatunk, amelyek alapján részletes képet kaphatunk a Gulágot megjáró férfiakra és az általuk átélt borzalmakról. Ezzel szemben kevés olyan tudományos írás kerülhet kezünkbe, amely a Szovjetunió területéről Gulágra elhurcolt nők oldaláról világítja meg a kérdést. Éppen ezért célunk, hogy bemutassuk, a nőket milyen módon integrálták a táborokba, milyen kiszolgáltatott körülmények között éltek, hogyan tekintettek rájuk a férfi rabok, valamint az örök, és hogy a Gulág tekintettel volt-e a nőiség kérdésre. Mindezek tárgyalását azért tartjuk fontosnak, mert a Gulágon, mint „cseppben a tenger”, a sztálini rendszer lényege tükröződik vissza, megismerhetjük általa a hatalmi mechanizmus működését.

Első körben tekintsük át, hogy a nők milyen valós vagy mondvacsinált indokkal kerültek a Gulágra. Tudjuk, hogy nem kellett sok ahhoz, hogy valakit kényszermunkára ítéljenek, éppen elegendő volt az, ha egy kicsit is gyanús volt kapcsolata vagy magatartása miatt, vagy egy ízben kritizálta a fennálló rendszert. Az ilyen gyanús „elemeket” egyébként sokszor maguk a szomszédok jelentették fel. Nemegy embert vádoltak meg kémkedéssel, számtalan nő pedig azért került táborba, mert „hazaárulónak” minősített férfi közvetlen hozzátartozója volt. Emellett 1937/38-ban körülbelül 1,5 millió embert ítéltek el¹ a dvojkák (kettesbíróóságok) és trojkák (hárombíróóságok) részben a 004477. számú *”Hadművelet az egykori kulákok, bűnözők és más szovjetellenes elemek visszaszorítására”* parancs alapján. Előre megszabták a bíróságok számára, hogy milyen ítéletet kell kiszabniuk: halálbüntetést (1. kategória) vagy 10 év táborban letöltendő kényszermunkát (2. kategória).² 1940 júniusától azonban már azért is egy évig terjedő lágerfogságra ítélték a nőket, ha késtek a munkából. Mindamellett igaz, hogy a rabok között valóban voltak bűncselekményt elkövetők, köztük gyilkosok és prostituáltak. Ám bármilyen indokkal vitték el a nőket otthonukból vagy munkahelyükről, sokuknak csupán annyit mondtak, hogy „csak elbeszélgetésre vagy szembesítésre viszik őket”.

A „szovjet szigetvilágba” érkezve a nőket vegyes vagy női lágerekben helyezték el, amelyek között voltak például mezőgazdasági³ – állattenyésztésre és fakitermelésre épülő –, vasútépítkezéshez, bányászathoz kapcsolódó lágerek⁴. A női táborok között megemlíthetjük a (térképen bejelölt) Kolimai Elgent, a SZLON (*Szavernije Lageri Oszobovo Naznacsenyija* = Különleges Rendeltetésű Északi Lágerek) alá tartozó Zajackij Osztrovot, a Sziblag táborokkomplexum részét képező Arliukot és Krivoscsekovot. A női táborok között létezett az úgynevezett *OLZSIR* (*Oszobij Lager dlja Zson Izmenyikov Rogyini*), azaz a hazaárulók feleségei számára létesített különleges tábortípus, melyet másként *feleséglágernek* is neveztek. Ide kerültek 5-8 évre a nagy tisztogatások idején elítélt, kivégzett politikusok feleségei, akiket házastársuk feljelentésének elmulasztásával vádoltak.⁵ Valamennyi lágert egybevéve azonban komoly különbségekről beszélhetünk, elsősorban a korai éveket tekintve, hiszen ahogy Czéh Zoltán fogalmaz egyik tanulmányában, „a rendtartás, az élet- és munkakörülmények mindenütt a helyi adottságok és követelmények függvényében alakultak ki.”⁶ Így a táborok között voltak nagyon és kevésbé szigorúak egyaránt.

¹ Azt sajnos nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy hány százalékot tettek ki a nők.

² Gulag (also: GULag, GULAG). Dimensionen des Gulag. 2020.

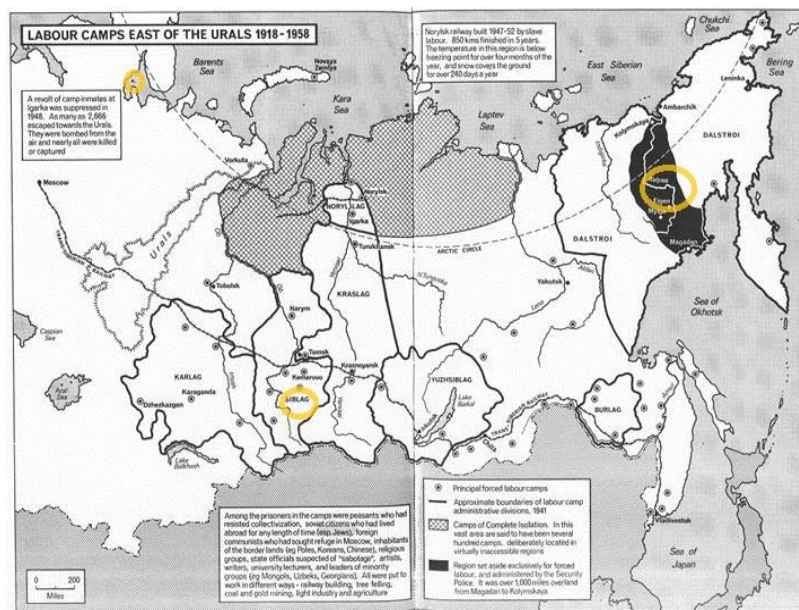
³ Köztük Sziblag

⁴ Például BAMlag

⁵ Az első ilyen tábor 1937-38-ban jött létre. Az alapítást lehetővé tette egy 1937. augusztus 15-én keletkezett 00486. számú NKVD rendelet, amely engedélyezte a „nép ellenségeiként” megbélyegzett és elítélt férfiak feleségeinek és gyermekeinek lágerbe küldését. (Baldaev 2010. 72.) Az egyik legnagyobb feleségláger, ALZSIR 1939-ben létesült Északnyugat-Kazahsztánban.

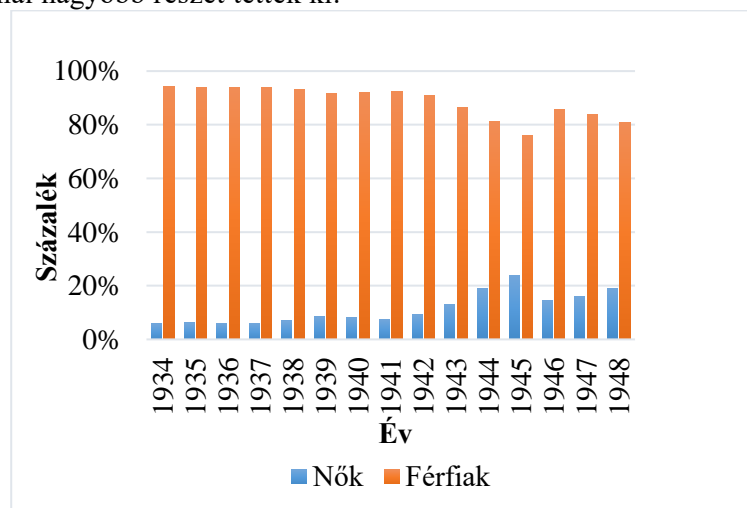
⁶ Czéh 1995. 200.

Előbbit példázza, hogy amennyiben egy tábor kellő távolságban helyezkedett el a vezetőség látókörétől, akkor az örök „megengedhették maguknak”, hogy az általánosnál alacsonyabb szinten tartásuk a napi fejadagot és magasabban a napi munkanormát, illetve nagyobb szigorral törjék le a legkisebb ellenállást is.

1. ábra A Gulág női táboraí⁷

Az évtizedek során a Gulág lágereiben a nők számaránya – ahogy a diagramon is látható – mindig alacsony volt a férfiakéhoz képest. 1934-ben a lágerek létszámának 5,9 %-át (30 108 fő), 1939-ben 8,4 %-át (109 986 fő) tették ki.⁸ Csupán a második világháború alatt történt komolyabb arányváltozás: 1943-ban a nők aránya elérte a 13,1 %-ot (125 184 fő), 1945-ben pedig a 24 %-ot⁹ (168 634 fő).¹⁰ A változás oka az volt, hogy számos férfi rabot kiküldtek a frontra, így a nők a rabok számának a korábbinál nagyobb részét tették ki.

2. ábra Nők és férfiak aránya a Gulág táboraiban 1934 és 1948 között (százalékban)¹¹

⁷ The Emergence of Joseph Stalin. <https://slideplayer.com/slide/6832063/> (Ln: 2017.02.14.)

⁸ A Gulág fogolylétszáma 1934-ben 510 307 fő, 1939-ben 1 317 195 fő. Zemszkov 1991. 70.

⁹ A Gulág fogolylétszáma 1943-ban 983 974 fő, 1945-ben pedig 715 505 fő. Zemszkov 1991. 7071.

¹⁰ Zemszkov 1991. 82.

¹¹ Zemszkov 1991. 7071.

A beillesztés borzalmai – beintegrálódás a táborokba

A nőket a lágerbe való megérkezés után – még a barakkokban való elhelyezés előtt – számos sértegetés és bántalmazás érte, melyek mind azt a célt szolgálták, hogy megtörjenek, elveszítsék saját személyiségük feletti autonómiájukat és meg legyenek fosztva identitásuktól, női mivoltuktól. Ezen megaláztatások közé sorolható egy szovjet sajátosság, mely során a lágerbe megérkezett raboknak a kettős sorfalat álló kényszermunkások között kellett elhaladniuk. Az újonnan érkezett rabokat ekkor leköpdösték és bottal verték. Ezen mozzanat célja az volt, hogy szolidaritás véletlenül se alakulhasson ki az elítéltek között.¹²

Ezt követően megszámozták és számmal látták el a nőket, akiknek ezt a számot az első névsorolvasás során meg kellett adniuk a nevükkel, büntetjükkel és ítéletükkel együtt.¹³ A számmal való ellátás sok esetben úgy történt, hogy a ruhára varrták rá a számot. Előfordult azonban olyan is, hogy rátetoválták a nők bőrére. Utóbbi olyan nőknél volt jellemző, akik nem voltak hajlandók rabszámmal ellátott ruhát viselni. A létszámellenőrzéseknél így nekik meztelenül kellett lenniük. A rabszám testre való tetoválásának nagyon fontos mondanivalója volt, hiszen degradációt, tárgyként való kezelést fejezett ki.¹⁴ Mindazonáltal a bőrre tetovált szám megnehezítette a szökést is.

A rabok regisztrációjakor az örök kitöltötték egyfajta regisztrációs lapot, amelyen – ahogy a következő képen is látható – feltüntették a nők fontosabb adatait, köztük teljes nevüket, születési adataikat, nemzetiségüket, foglalkozásukat/iskolájukat, valamint, hogy mikor és miért lettek letartóztatva.

1. Фам. Печуро	Орган Советский РО
2. Имя Сусанна	дем арестован
3. Отч. Соколовова	УИТБ Московский
4. Год рожд. 1933	без сокращений
5. Место рожд. Москва	Отдел Олонец
6. Адрес Москва М.Николопесковской пер. 918 кв.6.	№№ дел 107.
7. Проф. (спец.) ткацкая	Сл. 3-57, 2-57-321.61.
8. Место работы, должн. 3 м. ткацкая 10 класса 79 средней женской школы в Москве.	Сл. 2-57 29/8.2.7.
9. Парт. чл. ВЛКСМ	Арх.
10. Нац. еврейка	Дакто
11. Гражд. СССР	Форм.
12. Арестован 18. I 1957 г.	
13. Характер преступления измента родителей	
14. Ст.ст. УК 18-1/а, 13-8, 13-10/1	
15. Карточка заполнения	

3. ábra Szuszanna Pecsuro regisztrációs kártyája¹⁵

A számmal való ellátást követően a nőknek a fürdőbe kellett vonulniuk, hogy megmosakodjanak és higiéniai okokból leborotválják szőrzetüket. Ám a belépés előtt meztelenül kellett várakozniuk az örök jelenlétében, a borotválást pedig nem azonos neműek végezték. A nőket a férfiak, a férfiakat a nők szőrtelenítették. Előfordult, hogy a nőket ráállították egy hokedlire és úgy borotválták meg a férfiak. A nők számára a kezdeti megaláztatások között a borotválási aktus volt az egyik legmegalázóbb. Csupán néhányan voltak olyan szerencsések, hogy őket nők szőrtelenítették. Ehhez azonban az kellett, hogy valamilyen holmijukról lemondjanak. Megemlíthetjük például Fényes Tóth Olgát, aki beszámol a szőrtelenítési aktusról és a tisztálkodásról:

¹² Ezt a módszert a Tito-i Jugoszlávia átvette és alkalmazta.

¹³ Vasicek 2003. 28.

¹⁴ Bárdonicsek 2019. 77.

¹⁵ Ucsetnaja kartocska Szuszanni Pecsuro iz arhiva obsesztva „Memoriala” 1947/1957(?).

„Amikor egy nő az én kis táskámhoz ér(t – B.D.), meglátja benne a szandált, amit a felvidéki asszony adott, felragyog a szeme s az ukrán mondja, hogy a szandált kéri.

- Ha megkapja, - teszi hozzá – nem férfi fogja megborotválni, hanem ő.

- Jól van - mondom – de itt a húgom – és Rózára mutatok – akkor azt is megborotválja.

A nő bólint, hogy rendben van. Most kinyílik a fürdő ajtaja. A párától az első pillanatban majd megfulladok. Nehéz, elmélyítő testszag keveredik a forró levegővel. Hányingert kapok, és már nem bírok kivánszorogni, hanem ott könnyebbülök meg. Hancúroznak az oroszok és durva nevetések keverednek a levegőben. Amikor szemem megszokja a párát, akkor borzadok meg. Négy meztelenre vetkőzött férfi sürgölődik. Csak rongydarab takarja altestüket. Ezek merik a dézsába a vizet. Elsikoltottam magam, amikor megláttam és földbegyökerezett lábbal álltam, mint egy szélütött. Borzalom!!! Ilyen aljasságot!

Az egyik férfi számolja, hogy mindenki megfürdött-e? Törülközőnkkel valahogy eltakarjuk magunkat és úgy hozunk vizet. Szemérmetlen, gátlás nélküli undorító szexuális jelenetek játszódnak le. (...) Hát ez valami szörnyűség, amit itt látni, nincs ezekben egy szemérnyi tisztesség sem. S egy ilyen aljas nép gyilkos hordája jött Európába, hogy felszabadítsa az emberiséget.”¹⁶

A fürdetést és a kezdeti megaláztatásokat követően kiosztották a ruhákat. Előfordult, hogy a kiosztott rabruha szakadt volt, vagy pedig mérete nem felelt meg viselőjének. Anna Andrejeva is beszámol arról, hogy „megfosztottak bennünket mindentől, ami része egy ember személyiségének, és egy olyan formátlan ruhát adtak ránk, amit leírni sem vagyok képes.”¹⁷ Az előírások ellenére 1949-ig sokszor nem osztottak ki rabruhát.¹⁸ A kényszermunkások 1948-ban például a szükséges lábbeliknek 44 %-ához, a ruhamennyiségnek pedig csupán 32,5 %-ához jutottak hozzá. Pedig 1944-ben még kormányrendelet is született az elhasznált autógumik csizmává alakításáról a rabok munkára foghatóságának meghosszabbítása érdekében.¹⁹ A hiányon kívül előfordult olyan is, hogy egyes lágerparancsnokok megengedték, hogy a rabok saját ruhájukat hordják. Ez azonban sok esetben eredményezhetett problémát, hiszen voltak nők, akiknek szakadt és igencsak hiányos volt a ruhájuk. Ennek következtében sokkal hamarabb betegedhetek meg. Egyes nők, akik értettek a varráshoz és a tábor területén talált tárgyakból tudtak tűt és cérnát fabrikálni, összevarrták a szakadt ruhákat. A ruhavarrás emellett azért volt fontos, mert sok nő úgy vélekedett, hogy a kisebb mértékben szakadt ruha kevésbé ássa alá méltóságukat. Ennek érdekében megvarrták vagy megvarratták ruháikat. Azok a nők, akik vállalták mások ruháinak megvarrását, munkájukért cserébe növelni tudták kenyéradagjukat.

1939-ben szabályozták, hogy milyen tárgyakat és ruhákat kell kiosztani a raboknak (4. ábra)

A sztahanovista nőknek lehetőséget biztosítottak arra, hogy készpénz fejében egy évre vásároljanak maguknak a táblázatban megnevezett holmiból. Közöttük szerepelt egy darab alsóing, alsónemű, törülköző, harisnya, barhentruha, valamint egy pár kétujjas gyapjúkesztyű.²⁰

A ruhaosztást követően vette kezdetét a szelekció, mely során figyelembe vették, hogy kit milyen okból és mennyi időre küldtek kényszermunkára. Három csoport volt. Az egyiket az öt évnél kevesebb időre, a másodikat az öt évnél hosszabb időre ítélte urkák, azaz köztörvényesek alkották. A harmadik csoportot az ellenforradalmi vétségeikért kényszermunkára ítélte politikai rabok képezték. Az urkák és politikai rabok közötti különbségekre később térünk ki.

---

¹⁶ Fényes 1959. „A nálunk lévő csomagokat is átvizsgálják” szöveghelytől.

¹⁷ Applebaum I. 2005. 341.

¹⁸ Gereben 2013. 324.

¹⁹ Gereben 2013. 324.

²⁰ Prilozsenyije № 14. Tabel № 14. 1939.

Tárgy megnevezése	Mértékegység	Mennyiség	Kiosztott holmi megőrzésének maximális ideje (év)	Megjegyzés
<i>Fejkendő</i>	darab	1	1	
<i>Sapka</i>		1	2	Norillagban prémsapkát adtak.
<i>Nyári kabát</i>		1	1	
<i>Szoknya</i>		1	1	
<i>Parget-, barhentruha²⁰</i>		1	1	
<i>Alsóing</i>		2,5	1	
<i>Fehérnemű</i>		2,5	1	
<i>Bőrcsizma</i>	pár	1	1	
<i>Törülköző</i>	darab	2	1	
<i>Csizma</i>	pár	3	1	
<i>Pamut kapcarongy²¹</i>		1	1	Csak azoknak osztottak ki, akik szabad ég alatt vagy fűtetlen helyiségben dolgoztak.
<i>Rövid (3/4-es) kabát</i>	darab	1	1	
<i>Lélekmelegítő²²</i>		1	2	Csak a külső munkát végzők és a fűtetlen helyiségben dolgozók kaptak. A déli (grúz, azerbajdzsáni, örmény, üzbég, tadzsik, türkmén, krími) régiókban nem osztottak lélekmelegítőt.
<i>Bunda</i>		1	4	A szabad ég alatt vagy fűtetlen helyiségben dolgozók 7 %-a kapott csak.
<i>Nemez/halinacsizma²³</i>	pár	1	2	Csak a szabadban dolgozók kaptak, és lecserélhették pamut harisnyára és/vagy gumicsizmára.
<i>Kétujjas gyapjúkesztyű</i>		2	1	2 pár járt a szabad levegőn dolgozóknak és egy mindenki másnak.

4. ábra Női kényszermunkások számára kiosztott tárgyak (Fő)²¹

²¹ Prilozsenyije № 14. Tabel № 14. 1939.

A szelekció során fontos szempont volt az egészségügyi állapot is. Az ún. *raszpiszanyije boleznyi*, azaz *beteg listája* határozta meg az egyes kategóriákba sorolandók körét. A sztálinizmus idején többször is módosították a listát. Az 1931-es három kategóriát különböztetett meg.²² Az elsőbe tartoztak azok, akik nehéz fizikai munkát végeztek, noha közöttük is voltak olyanok, akik betegek, például asztmában, szívproblémában, tuberkulózisban vagy tumortól szenvedők voltak.²³ A második kategóriába az alacsonyabb rendű munkákat végzőket sorolták, akik tápanyag okozta rendellenességektől, szívbetegségektől, akut tüdőtagulástól, anemiától, izomsorvadástól, esetleg gonorreától győtrődtek.²⁴ Ezek a betegségek igencsak szignifikánsak voltak, mindazonáltal gyógyíthatók.²⁵ A harmadik volt a rokkantak, azaz a munkaképtelenek kategóriája. Az ide tartozók amellet, hogy testi deformitással rendelkeztek, pellagra okozta alultápláltságtól, illetve étel rendellenességtől is szenvedtek. Azokat a nemrokkant betegeket azonban, akik betegségük miatt ideiglenesen a legkisebb munkára sem voltak foghatók, elkülönítették, táborig kórházba, vagy egyfajta karanténba helyezték, annak érdekében, hogy meggyógyuljanak és újult erővel láthassanak neki a számukra kijelölt munkának. Feltehetően a munkaerő szüksége miatt tartották fontosnak a betegek gyógyítását.

Az egészséges(ebb) *zek*-eket, azaz rabokat munkára osztották be és munkavégzésük eredményességének arányában szabták meg fejadagjukat. Tehát a munkavégzéstől tették függővé az ételosztást. Egy 1939-es rendelet is kimondta, hogy aki nem tudja vagy vonakodik teljesíteni a napi munkanormát, esetleg szimulálás miatt nem hajlandó kiszabott munkáját elvégezni, az csökkentett porciót kap. Ez a korlátozás azonban nem minden ételtípusra vonatkozott (például a sóra, babérlevélre, teapótlóra nem), „csak” a vitaminban, kalóriában leggazdagabbakra,²⁶ amelyek megvonása idővel komolyan kihatott az elítéltek egészségi állapotára és álló-, teherbíró képességére. Bár az adatok némely ponton hiányosak, láthatjuk, hogy bizonyos ételekből az átlagnak kevesebb, mint felét kapták meg. Ezen felül búzalisztból, állati zsírból, cukorból, sőt, a fehérje miatt oly fontos húsból semmit sem kaptak. Mindezek együttesen az immunrendszer gyors legyengüléséhez vezettek.

Étel típusa	Mennyiség (gr)		Étel típusa	Mennyiség (gr)	
	<i>Büntettek fejadagja</i>	<i>„Általános” porció</i>		<i>Büntettek fejadagja</i>	<i>„Általános” porció</i>
Rozskenyér	400	1100	Tészta	?	10
Búzaliszt	0	61	Cukor	0	17
Lisztkeverék	5	?	Teapótló	4	2
Különféle kása	35	?	Burgonya és zöldségek	400	650
Hús	0	39	Paradicsompüré	3	10
Hal	75	155	Zöldpaprika (Hüvelyes paprika)	0,1	?

²² 1939-ben Berija megerősítette a 31-es kategorizálást,²² és szabályozta a legyengült szervezetű még és már nem dolgozó rabok étkeztetését.

²³ Alexopoulos 2017. 67.

²⁴ Alexopoulos 2017. 67.

²⁵ Alexopoulos 2017. 68.

²⁶ Prilozsenyije № 12. Norma № 12 1939.

Növényi olaj	5	14	Babérlevél	0,2	0,2
Állati zsír	0	4	Só	20	20

5. ábra Büntetésből csökkentett napi porció (Fő/gr)²⁷

Amikor a Vörös Hadsereg benyomult Lengyelországba és a balti térségbe, jelentősen megnőtt a Gulág „lakóinak” száma, így új kategorizálást kellett életbe léptetni. A „betegek listáján” immáron hat csoport szerepelt: 1. fizikai munkára alkalmas, 2. korlátozott munkaképességű, 3. legyengült, 4. beteg, 5. rokkant, 6. állandó támogatásra szoruló.²⁸ A német hadsereg betörése után tovább bővült a „lista”, ezúttal hétre: 1. nehéz fizikai munkára fogható, 2. közepes nehézségű fizikai munka végzésére alkalmas, 3. könnyű fizikai munkát végző, 4. könnyebb feladatokat ellátó igazoltan rokkant, 5. egyáltalán nem dolgozó igazoltan rokkant, 6. hivatásos munkás, 7. megnevezés nélküli.²⁹ Konkrét számadatokkal tudunk szolgálni Sziblagot illetően, ám ezek az adatok a „komplexumban” raboskodó férfiakra és nőkre együttesen érvényesek. 1942-ben, amikor több, mint 33 000 kényszermunkás raboskodott a sziblagi lágerekben, a zekek kevesebb, mint 20 %-a nehéz vagy közepes nehézségű munkát végzett, 37,8 %-a könnyű fizikai munkára lett beosztva, 31,5 %-a dolgozó rokkant, 13 %-a pedig nem dolgozó rokkant volt.³⁰ 1944-ben a hét kategóriát végül lecsökkentették négyre: 1. nehéz fizikai munkát végző, 2. közepes nehézségű munkavégzésre alkalmas, 3. könnyű fizikai munkára beosztott, 4. rokkant és elgyengült kényszermunkás.³¹

A megfelelő kategóriába sorolásnál egyébként gyakran úgy állapították meg, hogy az illető nő mennyire alkalmas a munkafeladatok ellátására, hogy egy vizsgálat során egy orvos megcsípte minden nőnek a fenekén a bőrt. Ha petyhüdt volt, akkor munkaképtelennek minősítették őket, ha pedig kellően rugalmas volt, akkor nehéz munkákra lettek beosztva.³² Hasonlóan furcsa vizsgálati módszer volt, amikor a betegek farcsontjának kinézete alapján vonták le a következtetést a beteg egészségügyi állapotáról. Ha erősen kiállt a csont, és azt lilás foltok vették körül, akkor a betegnek a következő kis időben nem kellett dolgoznia.³³ Szintén lehetőség adódott a munkavégzés elkerülésére a reggeli „kivonulásnál”, hiszen akkor egy orvosnak és/vagy ápolónak is jelen kellett lennie. Ha az egészségügyi dolgozó úgy látta, hogy egy kényszermunkás túl gyenge állapotban van, akkor felmenthette az illetőt a munka alól. Bár a visszaemlékezők szerint ez ritkán valósult meg.

Az egészségügyi szelekción kívül létezett egy teljesen más jellegű válogatás is. Az örök egyfajta „mustrát” tartottak, kiválasztották azokat a – szerintük – szemrevaló nőket, akiket ágyassá akartak tenni. Ezt a procedúrát mi sem szemlélteti jobban, mint Dancig Szergejevics Baldajev egyik rajza a *Drawings – from the – Gulagból*. Baldajev – Szolzsenyicinhez és a női túlélőkhöz hasonlóan – leírja, hogy a bizottság tagjai a „kedvükre való” nők számára belső (például irodai) munkát ajánlottak fel, cserébe azért, hogy szeretőik legyenek. Azok a nők, akik ezt a fajta ajánlatot elutasították, sokkal nehezebb fizikai munkára lettek beosztva.³⁴

²⁷ Prilozsenyije № 12. Norma № 12 1939.; Bell 2011. 144.

²⁸ Alexopoulos 2017. 68.

²⁹ Alexopoulos 2017. 6869.

³⁰ Alexopoulos 2017. 69.

³¹ Alexopoulos 2017. 69.

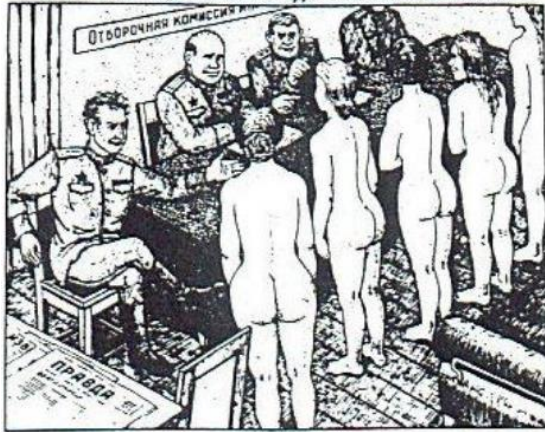
³² Alexopoulos 2017. 69.

³³ Rózsás 1995. 159.

³⁴ Baldajev szerint gyakran előfordult olyan is, hogy valakit kiéheztetésre ítélték. Baldaev 2010. 72.

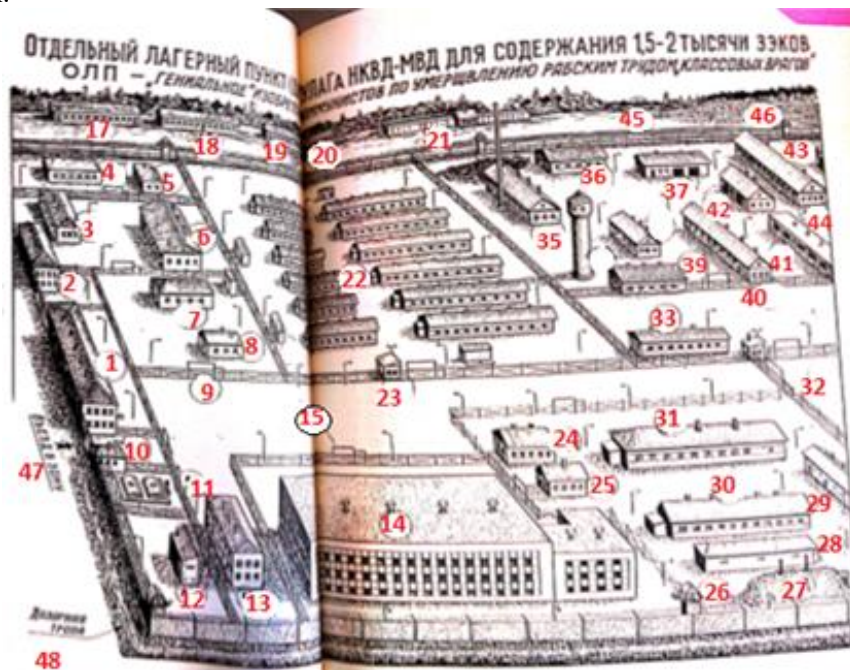
ВЫБОР РАБЫНЬ-ЛЮБОВНИЦ ИЗ НОВОГО ЭТАПА(ИЗ, ЧС-ЧЛЕНОВ СЕМЕЙ), ВРАГОВ НАРОДА" НАЧАЛЬСТВОМ ИТЛ...

ЖЕНЩИНЫ, ВРАГИ НАРОДА" ПРОХОДИЛИ ОСМОТР ПЕРЕД ОТБОРОЧНОЙ КОМИССИЕЙ ПО РАСПРЕДЕЛЕНИЮ НА РАБОТЫ ГОЛЫМИ. ПОПРАВШИХСЯ ЖЕНЩИН НАПРАВЛЯЛИ В ХОЗБСЛУЖЬ ЛАГЕРЯ, ГДЕ ОНИ СТАНОВИЛИСЬ ЛЮБОВНИЦАМИ. ПРИ ОТКАЗЕ НАПРАВЛЯЛИ НА ЛЕСОПОСАД И ДР. ТЯЖЕЛЫЕ ФИЗИЧЕСКИЕ РАБОТЫ ИЛИ СЯЖАЛИ В ШИЗО ЗА "ПРОВИННОСТЬ" И МОРИЛИ ГОЛОДОМ И Т.Д.

6. ábra A "szeretők" kiválogatása³⁵

A beintegrálási folyamat zárásaként „elhelyezték” a nőket egy barakkban, ám számtalan esetben előfordult, hogy a nőket „nem várta” alvásra vagy étkezésre szolgáló épület, csupán egy üres terület, esetleg félkész állapotban lévő barakkhálózat”. Ilyen helyzetben a nőknek kellett felépíteniük a tábor valamennyi épületét, köztük a rabok és örök barakkjait, a lágerparancsnokok faházait, a vahtát (őrszobát), a fürdésre, valamint ruhamosásra szolgáló létesítményt és a többi. A következő ábra kiválóan szemlélteti, hogy mennyi épületből áll(hatott) egy tábor. Az épületek megnevezéseit lásd a lábjegyzetben.

7. ábra A táborok felépítése^{36,37}

³⁵ Baldaev 2010. 72.

³⁶ Baldaev 2010. 6263.

³⁷ Épületek megnevezése: 1.Adminisztrációs épület, 2.Ebédli és tanterem, 3.Rokkantak részlege, 4.Büntető elkülönítő, 5.Hullaház, 6.Kórház és konyha, 7.Gyógyszertár, posta, cenzori hivatal, 8.Kisbolt, 9.Átjáró a zónába, 10.KPP, vízleeresztő, udvar központja, 11.Fűtőanyag raktára., 12.Villamos állomás, 13.Szakemberek épülete, 14.Ipari zóna, 15.Tér a raboknak (itt zajlottak a létszámenőrzések), 16.WC (ez általában egy földbe vájt gödör volt), 17.Munkások

---

Az építkezések befejeztéig sokan sátorban, vagy a fekhely hiányából eredően a földön, vagy kisebb árokban aludtak. Ennek azonban igen komoly következményei lehettek, hiszen akár halálra is fagyhattak éjszaka vagy a felfázás következtében soha többé nem vállalhattak gyermeket. A barakkoknak a moszkvai utasításokat követve kellett kinézniük. Ennek következtében fából épültek, alaprajzukat tekintve pedig téglalap alakúak voltak. Azokban a lágerekben azonban, ahol nem volt elegendő fa, egyéb anyagokhoz nyúltak, például kőhöz. A már felépített barakkok igen szegényes életkörülményeket nyújtottak a nők számára, hiszen sokban megfelelő ivóvízellátás, világítás, fűtés sem volt. A puritánságot mutatja az is, hogy az alvásra szolgáló priccsek igen primitívek voltak. Az ágyak általában kétszintesek és négyzemélyesek voltak, de sok helyen megjelentek az ún. *szplosnije nari*-k is, a hosszú, fából készült hálópadozatok.

A kiszolgáltatottság tényezői

Láthattuk, hogy a „szigetvilágba” való megérkezés pillanatától kezdve mennyi megaláztatás érte a nőket. Helyzetüket, kiszolgáltatottságukat azonban tovább súlyosbította, hogy a Gulág-igazgatóság igyekezett még a minimális szabadságfaktortól is megfosztani őket, hiszen minduntalan előírta számukra, hogy mikor mit és hogyan tehetnek, vagy kell tenniük. Megszabta az ébredés és lefekvés idejét, a munkára vonulás módját és a munkavégzést, a táborok közötti és szögesdróton túli kapcsolattartási lehetőségeket. Ebből is megállapítható az a tény, hogy miképpen a sztálini rendszer, úgy a Gulág is törekedett az emberek szabadságuktól való megfosztására, sőt az elítéltektől még azon minimális szabadságfaktort is igyekezett megvonni, mely a szabad orosz állampolgárok számára még elérhető volt – gondolhatunk itt például a szexualitás szabályozására.

A nők táborbéli sorsát már a lágervilágba való megérkezést követően nagyban meghatározta, hogy milyen pozíciót foglaltak el a tábori hierarchiában. A köztörvényesek, azaz „*urkák/urkászok*” – köztük tolvajok,³⁸ prostituáltak – a hierarchia tetején álltak, így ők politikai rabtársaikhoz képest jobb körülmények között éltek, könnyebb munkát végeztek, az elit tagjait pedig számtalanszor nevezték ki munkásbrigád vezetőnek és az „arra érdemesek” kínzására. Noha az urkászokat is gyakorta érthette erőszak az örök vagy más urkák részéről, a Gulágot rabként vagy örként megjárta visszaemlékezők szerint a szexuális perverziók legkedveltebb célpontjai a jóval sebezhetőbb, hierarchia alján álló politikai foglyok³⁹ voltak.

Bár számtalan hasonlóság figyelhető meg a férfi és női rabok között (utazás módja, életkörülmények, egészségügyi ellátás stb. kapcsán), a nők nemi adottságuknál fogva már a Gulágra való útnak indítás⁴⁰ pillanatától kezdve sokkalta kiszolgáltatottabb életkörülmények között éltek,

---

barakkja (OLP=Otgynij Lagernij Punkt, ITL=Iszprovityelno-Trudovij Lager), 18.Tisztibarakk, 19.Örök laktanyája, 20.Őrség garázsa (MVD), 21.Órkutyák tenyésztelpe, 22.Rabok lakozónája, 23.Külső KPP, 24.Könyvtár, 25.Közrendszézeti Osztály, 26.Órtony, 27.Jégkamra, 28.Zöldsegraktár, 29.Élelmiszerraktár, 30.Rabok ebédlője, 31.Klub, 32.Sportpálya, 33.Szabó- és cipésműhely, 34.Szivattyútelep, 35.Kazánház, mosókonyha, 36.Kovács- és lakatosműhely, 37.Garázs, 38.Asztalosműhely, 39.Ruharaktár, 40.Fürdő, 41.Melegház, 42.Tűzoltórészleg, 43.Istálló és gazdasági bejáró, 44.Disznóól, 45.Lőtér, 46.Rabok temetője (a holttesteket tömegsírokba helyezték), 47.Bejárat a táborba, 48.Órjáratí ösvény. Baldaev 2010. 6263.

³⁸ Közéjük sorolták be azokat a „tolvajokat” is, akik csak azért loptak élelmiszert (sok esetben egykori birtokukról), mert éheztek.

³⁹ A politikaiak, azaz „kicsi rózsák” hierarchiájában négy kategóriát különböztethetünk meg: szovjetellenes agitációzó, ellenforradalmi tevékenységekért elítéltek, „ellenforradalmi terroristák” és „trockisták”. Közöttük is nagy számban voltak olyanok, akiket koholt vádak alapján tartóztattak le. Fontos kihangsúlyoznunk, hogy a cári rezsim és a sztálini korszak politikai foglyai között nem állapíthatunk meg kontinuitást, hiszen a sztálini időkben „*politikai foglyoknak*” tekintett rabok – szemben a cári rezsim forradalmár foglyaival – valójában sosem képezték a rendszer ellenzékét és nem is küzdöttek annak megdöntéséért. Ennek ellenére őket nevezték a „nép ellenségeinek”.

⁴⁰ Mindezt tökéletesen szemlélteti a „*kolimai villamos*” elnevezés, amellyel a hajókon történt csoportos nemi erőszak elkövetését illették. Az egyik túlélő, Jelena Glink elmondása szerint „*a 'koncsaj bazar' [elég a mókából] utasításra az éppen soron lévő vonakodva abbahagyta, amit művelt, és átadta a helyét a következő férfinak, aki teljes készenlétben várakozott...*” (Applebaum I. 2005. 331.) A lengyel Janusz Bardach szerint „*mihelyt a nők előbukkantak a résen keresztül, a férfiak leszaggatták a ruháikat. Egy nőre egyszerre több férfi vetette rá magát. Láttam, amint vonaglik az áldozatok fehér teste, amint kétségbeesetten rúgkapálnak, a férfiak arcába karmolnak. Az asszonyok haraptak, kiáltottak és jajgattak.*” Applebaum I. 2005. 332.

---

több ízben váltak erőszakos cselekmények áldozataivá.⁴¹ Csupán azok voltak jobb helyzetben, akiket egyáltalán nem tartottak szépnek, kívánatosnak, vagy akiknek valamilyen testi deformitásuk volt. A szépség tehát kész csapás volt, mert az azt jelentette, hogy a nőt naponta, akár egy nap többször is érthette bántalmazás, akár egy csoport, de tinédzserek által is. A csoportos megerőszkolásra Kolimán még kifejezést is kitaláltak, ez volt az ún. „*kocsisor*”. Emellett az orosz bűnözői zsargonban gyakran használták a csoportos erőszakételre a „*posztavity na hor/ocseregy*”, azaz „kórusba/sorba állítani” kifejezést is.

A nőekkel való bánásmódot tekintve sok hasonlóság figyelhető meg a terrorizmus és a Gulág áldozatainak „történetét” illetően. A terrorista szervezetek és a Gulág-alkalmazottak egyaránt törekedtek az állandó feszült légkör, a rettegés, a megfélemlítés és a kiszolgáltatottság érzésének fenntartására, valamint a foglyok személyiségének megtörésére. A félelemben tartás mind a terror szervezetek, mind a Gulág részéről a rabok irányíthatóvá tételét, ellenállástól való elriasztását célozta. A személyiség megtörését pedig a pőrre vetköztetés, a tárgyként való kezelés, a különféle kínzásmódok használatával igyekeztek elérni. Mindezekre számtalan példával szolgálnak a túlélők visszaemlékezései, Szolzsenyicin írása (*A Gulag-szigetecsoport 1934-1956*), illetve a Dancig Szergejevics Baldajev Gulág-folklórkutató által készített ábrázolások és feljegyzések a *Drawings – from the – Gulag* c. könyvben. Valamennyi tanúbizonyságot tesz arról, hogy mennyi ör (és férfi rab) törekedett arra, hogy éreztesse a női rabokkal „alsóbb rendűségüket”, akikkel bármit megtehetnek, és akik csupán arra kellenek, hogy csillapítsák nemi vágyukat, alanyai legyenek kegyetlen, sadista elképzeléseiknek. A következő néhány példa kiválóan szemlélteti ezt a fajta bánásmódot. Az örök kártyázás közben gyakran tették meg tétnek a női rabokat, a győztes „vitt mindent”, tehát a vesztes fél női brigádjának egy részét egy meghatározott időre (például éjszakára). Baldajev egyik rajza és a hozzá fűzött megjegyzések révén tudjuk azt is, hogy az örök gyakorta tartottak – akár éjszaka, akár nappal – a nők barakkjaikban valamilyen ürüggyel „ellenőrzéseket”, csak azért, hogy pőrre vetköztethessék, orvosi vizsgálatok alá vethessék őket, így növelve szégyenérzetüket. A felsorakoztatott érvek között általában a drog, kés, alkohol, pornográf anyag utáni kutatás szerepelt. Természetesen, ha ezek közül bármit is találtak, azt nyomban elkobozták. Mindeközben a nőket meztelenre vetköztették, egymás mellett felsorakoztatták, majd egy orvos egymás után testüreg motozást hajtott végre rajtuk.⁴² A rajzon éppen egy ilyen vizsgálatot láthatunk, ahol csupán annyi enyhített az abszurd, megalázó helyzeten, hogy a vizsgálatot nő végezte, és bár az örök, rabtársak is jelen voltak, mégsem feléjük volt fordítva a motozás alanya.

Az örök és rabok sadista szexuális „játékai” (ide nem értve például az ágyasokkal szemben alkalmazottakat) többnyire kínzásmódokkal, nemi erőszakkal értek fel. Baldajev a már említett könyvében körülbelül 3-4 oldalon keresztül ismerteti mindezeket, köztük közösülés alatti, illetve nemi erőszak elkövetése előtti és utáni „játékokat”. Komoly kínzásnak minősült a „zapodolit pobljudoscsku” („felhúzni a szajha ruhaszegélyét”), ami azt jelentette, hogy a nemi erőszak előtt felhúzták a nő ruháját vagy szoknyáját, megkötötték a feje fölött, végül tárgyakat (például összezúzott üres cigarettás csomagokat, cigaretta csikkeket, gyufásdobozokat, borosüveg dugóját, maradék ételeket, fenyőtobozt) dugtak fel a hüvelyébe.⁴³ Mindezek fényében megérthetjük, hogy miért élt annyi kényszermunkás nő a túlélési stratégiák nyújtotta lehetőségekkel.⁴⁴

---

⁴¹ A nők megtörésének módjai jobbra nem orosz találmányok voltak, hiszen azokat javarészt más korokból és kultúrákból vették át. Mivel mindezek ismertetése egy önálló munka témáját képezhetné, jelen tanulmány nem kíván annak részleteibe bocsátkozni. Mindazonáltal a témában már született néhány rövidebb összefoglaló. Lásd: Bárdonicsek Dominika: Szabályok és büntetések a Gulag női táboraiban. In: A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves. Szerk. Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila, Pécs, 2018. 376386.

⁴² Baldaev 2010. 87.

⁴³ Baldaev 2010. 227.

⁴⁴ A túlélésért folytatott küzdelemben sok nő inkább áruba bocsátotta testét, gyermeket vállalt vagy belekényszerült egy lesbikus kapcsolatba, remélve, hogy ezáltal elkerülheti a későbbi bántalmazásokat. Ha egy urkával került testi kapcsolatba, akkor garantált volt biztonsága, ugyanis a többi bűnöző meg sem közelíthette őt.

Hozzá kell tennünk, hogy gyakran maguk a köztörvényes nők sem a kíméletességükről voltak ismertek. Ők ugyanúgy „elkapták” a láger udvarán a 15-16 éves lányokat⁴⁵, és éppúgy cseréltették partnereiket (ideiglenesen vagy örök érvényűen), mint az örök vagy a vegyes táborokban a férfiak. Létezett az ún. „obmenyatszja kobjulkami/korovkami/kurokhami/nyevesztami”, azaz „elcserélni a menyasszonyt” módszer, amikor a tekintélyes bűnözőnek számító aktív leszbikusok lecserélték passzív partnereiket néhány közöset idejére egy másik passzív pederasztára, azaz „kancára”.⁴⁶ Ilyenkor úgy mondtak le szeretőjükről, mint egyfajta rabszolgáról. Ez a fajta „cserekereskedelem” sok esetben mindaddig eltarthatott, amíg a pár aktív vagy passzív fele ki nem szabadult. Baldajev szerint mindez annyira átformálta a „kancák” gondolkodásmódját, hogy idővel már nem voltak hajlandók férfiakkal együtt lenni vagy élni, mivel úgy vélték, hogy csupán egy nő képes kielégíteni egy másik nőt.⁴⁷ Baldajev szerint előfordult olyan is, hogy a passzív partnert nem egy másik passzívra, hanem egy aktív pederasztára cserélték le, ez volt az ún. „obmenyatszja petuhami”, azaz „lecserélni a kakast”.⁴⁸ A folklórkutató szerint mindkét cserét megkönnyítette, hogy a „passzívnak” számító nők különösen is értékesnek számítottak vonzó női testüknek és „női lelküknek” köszönhetően, így „szívesen fogadta” őket a többi leszbikus.⁴⁹

Az előbb felvázolt erőszakos cselekedetek gyakran váltottak ki különféle „reakciókat” a nőknél, amelyek a későbbiekben erőteljesen befolyásolták táborbéli életüket, döntéseiket. Az atrocitás következtében a nők könnyen úgy vélekedhettek magukat illetően, hogy mocskosak, és ennek következtében megnőhetett a hajlamuk a szexuális kicsapongásra. Gyakori reakció volt az öngyilkossági hajlandóság is, hiszen az áldozatok önmagukról alkotott képe az erőszakot követően negatívvá vált, és úgy érezték, hogy inkább a halottak közé tartoznak, mintsem az élők közé. Mindez odáig vezethetett, hogy öngyilkosságon kezdtek gondolkodni⁵⁰ és így szándékosan a tiltott zónába rohantak.

A nők életén és jogain kívül a rendszer általában nem volt tekintettel magára a nőiségre sem, lásd a „menstruáció kérdését”. Sok nőnek ugyanis komoly gondot jelentett a havonta meginduló vérzés, egyrészt azért, mert a „kényelmetlenség” és panaszok miatt megnehezítette számukra a munkavégzést, másrészt pedig azért, mert a tábori körülmények között nehezebben tudták felfogni a vért. A mai nők számára alkalmas lehetőségek hiánya miatt a kényszermunkások a szalma, fű, esetleg valamilyen ruhaanyag használatára kényszerültek – ám amennyiben ruhaneműt vettek igénybe, az a csekély mennyiségű szappan, amit kaptak, nem tette lehetővé, hogy a vértől megfelelően megtisztítsák ruháikat. Mivel a női légerekben voltak 15-16. életévüket betöltött lányok is, feltételezhető, hogy közöttük voltak néhányan, akik a lágerben váltak „érett nővé”. Amennyiben nem volt rabtársaik között édesanyjuk, valószínűsíthető, hogy az idősebb nőkhöz fordultak tanácsért, segítségért. Ebben a kérdésben is megmutatkozhatott a kényszermunkás nőkre jellemző segítőkészség és összefogás.⁵¹

---

⁴⁵ Fiatalabbakat nem, mert a női táboroknál az alsó korhatár 15 éves kor volt. A fiatalabbakat gyerektáborba küldték.

⁴⁶ Két csoportra osztották a leszbikusokat: „kancákra”/passzív leszbikusokra és „férjekre”/aktív leszbikusokra. Előbbiek női szerepe abban mutatkozott meg, hogy hosszú haját, kendőt és szoknyát viseltek. Az ő feladatuk volt a „férjükről” való gondoskodás és „takarítás”. Utóbbiak „férfi aspektusa” pedig abban nyilvánult meg, hogy általában rövid hajuk volt, férfi becenevet és ruhát viseltek, férfiasan és zsebre tett kézzel jártak, gyakran tetováltatták magukat és szinte mindig dohányoztak. A „férjek” között voltak olyanok, akik nem szerettek a nőekkel zuhanyozni, és inkább kifejezetten férfias – például szerelői – munkát végeztek volna. Általában az erősebb, robusztusabb nők töltötték be a „férj” szerepét, aminek a választása általában a kapcsolat feletti uralás igényét jelentette. A férfias viselkedés egyébként – akár a mai börtönökben – gyakran társult az agresszív szabadabb jellegű kinyilvánításával.

⁴⁷ Baldaev 2010. 211.

⁴⁸ Baldaev 2010. 211.

⁴⁹ Baldaev 2010. 211.

⁵⁰ Horváth 2012. 17.

⁵¹ Idővel sok nő képtelenné vált a menstruálásra. Volt, akinek fél év raboskodás után hónapokig vagy akár évekig kimaradt a nehéz fizikai munka, a folyamatos stressz és az alultápláltság miatt. Egyes nők szerint azonban azért nem voltak képesek a menstruációra, mert fél évente átestek egy injekciós kezeléssel. Mások szerint viszont az ételeikbe kevert szer okozta a havciklus ideiglenes megszűnését.

Láthattuk, hogy a Gulágon nem számított értéknek az élet, a nők (a férfiakkal hasonlóan) semmilyen joggal sem rendelkeztek, teljes kiszolgáltatottságban, állandó megaláztatások és bántalmazások közepette éltek. Számítalan parancsnok és őr szemében „játékszernek” számítottak, akiknek csupán az a dolguk, hogy dolgozzanak, „bűnhődjenek” és teljesítsék „parancsolóik” minden abszurd és megalázó kívánságát. Egyfajta „sakkbábuként” tekintettek rájuk, akiknek úgy kell mozogniuk, ahogy az őrök akarják – gondoljunk például az elveszített kártyapartik esetére. Így nem csoda, hogy az alsóbbrendűnek számító és védtelen nők közül idővel sokan öngyilkosságba menekültek, vagy pedig egy őrrel, előnyös státuszban lévő urkával, lesbikussal való kapcsolatban kerestek menedéket.

Felhasznált irodalom

Primer források

Baldaev, Dancig Szergejevics: Drawings – from the – Gulag. FUEL Publishing 2010.

Fényes Tóth Olga: Nők a szovjet börtönében. Riport-regény. Hn., 1959.
<http://varsanyhavasi.tk/read/?id=KJAtAQAAIAAJ&format=pdf&server=1> (Ln: 2017.02.05.)

Prilozsenyije № 12. Norma № 12 dovolsztvija zakljucsonnih v ispravityelno-trudovih lagerjah i kolonijax NKVD SzSzsZR 1939.

Prilozsenyije № 14. Tabel № 14. vescsevogo dovolsztvija zakljucsonnih, nahodjascsihszja v lagerjah i NTK GULAGa NKVD SzSzsZR. 1939.

Ucsetnaja kartocska Szuszanni Pecuro iz arhiva obsesztva „Memoriala” 1947/1957(?).
<https://www.currenttime.tv/a/29281538.html> (Ln: 2020.01.23.)

Zemskov, Viktor Ny.: Szovjet Füzetek IV. A Gulag tényekben, adatokban. Bp. 1991.

Szakirodalom és interneten hozzáférhető tanulmányok

Alexopoulos, Golfo: Illness and inhumanity in Stalin’s gulag. New Haven and London, 2017.

Applebaum, Anne: A Gulag története I. Bp. 2005.

Bárdonicsek Dominika: A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934-1953). MOSZT Könyvek 13. Pécs, 2019.

Czéh Zoltán: A Gulag, mint gazdasági jelenség. 1995. Eszmélet, 1995. tél, 28. sz. 193223.

Gereben Ágnes: Megtorlások a Szovjetunióban. Hn., 2013. 319329.

Gulag (also: GUlag, GULAG). Dimensionen des Gulag. <http://www.ausstellung-gulag.org/en/exhibition/subject/gulag-also-gulag-gulag.html> (Ln: 2020.01.23.)

Horváth Éva: Szexuális erőszak. Információk áldozatoknak, túlélőknek és segítőknek. Hn., 2012.

Rózsás János: Duszja nővér. Egy ápolónő életmentő embersége a Gulagon. Nagykanizsa, 1995.

Vasicek, Caroline: Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag. Boston, 2003.

Ábrák és képek jegyzéke

1. A Gulág női tábora

The Emergence of Joseph Stalin. <https://slideplayer.com/slide/6832063/> (Ln: 2017.02.14.)

2. Nők és férfiak aránya a Gulág táboraiban 1934 és 1948 között (százalékban)

Zemskov 1991. 7071.

3. Szuszanna Pecura regisztrációs kártyája

Ucsetnaja kartocska Szuszanni Pecuro iz arhiva obsesztva „Memoriala” 1947/1957(?).
<https://www.currenttime.tv/a/29281538.html> (Ln: 2020.01.23.)

4. Női kényszermunkások számára kiosztott tárgyak (Fő)

Prilozsenyije № 14. Tabel № 14. 1939.

---

5. Büntetésből csökkentett napi porció (Fő/gr)
Prilozsenyje № 12. Norma № 12. 1939.; Bell 2011. 144.

6. A "szeretők" kiválogatása
Baldaev 2010. 72.

7. A táborok felépítése
Baldaev 2010. 6263.

W. MÜLLER JUDIT

„Kik elhervadtak nagy Oroszországban...”¹

Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszermunkán (1944–1949)

Nem tudom kivülállóként kezelni a „kis munka” hazugságával évekre a Szovjetunióba, jóvátételi munkára hurcoltak sorsát. Akkor sem tudnám, ha nem lenne a családom is érintett eme sokáig elhallgatott, az elszenvettség testileg-lelkileg meggyötrő kollektív büntetésben. Engem minden, a túlélőkkel és utódaikkal folytatott beszélgetés, minden lágerbéli fotó, dokumentum, minden lágerből származó tárgy megérintése, az egykori lágerek, temetők felkeresése mélyen megráz. Bevallom, hogy nem volt olyan beszélgetésem az érintettekkel, ahol ne könnyeztünk volna együtt a fájó emlékeik felidézésekor. Megéreztem és megértettem, hogy a „málenkij robot” néven elhíresült események csendes alattomosággal mérgezik az egykori elhurcoltak és családtagjaik, leszármazottaik életét.

Az én családom is – éppúgy, mint minden német nemzetiségű család a Kárpát-medencében – átélte, megszenvedte azokat a megpróbáltatásokat, amelyeket a második világháború utáni, a származáson alapuló kollektív büntetés jelentett. Anyai nagyanyám közel négy évet volt kényszermunkán a Szovjetunióban, a nagynéném hat éves sem volt, mikor a mamát elhurcolták, az édesanyám pedig mindössze négy.

1. kép Balról a nagymamám, Schultz Istvánné, Frank Erzsébet. 1944 karácsony másnapján hurcolták el, és csak 1948. július 27-én térhetett haza

Apai nagyanyámat is „felvették” a jóvátételi munkára elhurcolandó civil személyek listájára, ám ő az első éjszaka – életét kockáztatva – megszökött. Ezt követően, félve, hogy ismét eljönnek érte, három hónapig elő sem mert jönni a rejtékhelyéről.

¹ Részlet Berta Károly: 1944 november havában c. lágerverséből 2014. 52.

A második világháborút követő, a német nemzetiségűeket érintő kollektív büntetéssorozat 1944/45-ben a szovjet kényszermunkára hurcolásokkal kezdődött, majd újabb „büntetésként” a német nemzetiségűeket megfosztották jogaiktól, vagyonuktól, és mintegy 200 000 embert – így családom egy részét is – kitelepítették az akkor romokban heverő Németországba. Az „elűzöttek” közül sokan a több hetes ismeretlen, veszélyes utat és az itthoni teljes bizonytalanságot vállalva visszaszöktek magyar hazájukba.

Nekem a kollektív büntetéssel sújtott ártatlan civilek: fiatal lányok, fiúk, gyermekes fiatalasszonyok, a háborúból épphogy hazatért férfiak kényszermunkára hurcolása nemcsak hivatásbeli kutatás, hanem személyes, családi ügy is. Azok közé tartozom, akik megörökölték a nagyszülők, szülők „málenkij robotos” keserű hagyatékát, akik tudatalattijukban öntudatlanul is hordozzák magukban a velük történt igazságtalanságokat. Azok közé tartozom, akiknek fájnak a felmenőiken esett sebek, akik akaratlanul is átérzik őseik és mások szenvedését. Elengedni nem tudom, és nem is akarom. Azok közé is tartozom, akik emlékezni és emlékeztetni akarnak, mert van mire, és van miért.²

Nagy ajándékot kaptam a sorstól: a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének szervezésében kutató- és zarándokutakon vehettem részt, melyek a Donyec-medencei, az Urál környéki, a kaukázusi és a közép-ázsiai egykori táborok, temetők, bányák, építkezések felkeresését tűzték ki célul. Ott állhattam útitársaimmal a Kaukázusban, a csecsenföldi Groznijban annak az egykori lágernak, valamint az Urál mentén annak a baskíriai fűrésztelepnek a helyén, ahol a nagymamám oly sok sorstársával együtt mintegy négy éven át jóvátételi „rabszolgamunkát” végzett. Kutatótársaimmal együtt megemlékezhettem itt az elhurcoltakról, elmondhattam egy Miatyánkot lelki üdvükért, és virágokat helyezhettem el társaimmal együtt az emlékműveknél. Mindemellett jelentős kutatások eredményeit is magáénak tudhatja a kutatócsoportunk.

Társadalmunknak régi adóssága, hogy méltóképpen emlékezzen és emlékeztessen azokra az ártatlanul elhurcolt magyar állampolgárokra, azokra a százazrekre, fiatal nőkre, leányokra, férfiakra, akiket 1944-1945-ben vittek el szülőföldjükről igazoltatás, vagy néhány hétre szóló kis munka, azaz a „málenkij robot” hazugságával több, általában 3-5 évig tartó szovjetunióbeli kényszermunkára. A civil elhurcoltak utolsó hazatérői csak 1949 novemberében hagyhatták el a lágereket.

2. kép Az utolsó hazatérő csoportok egyike, püspöknádasdiak érkeznek haza az uráli kényszermunkából 1949 novemberében

---

² W. Müller 2019. 9.

A „málenkij robot” kifejezés eredete az orosz „málenkájá rábótá” (маленькая работа), ami „kis munkát” jelent. Mivel a második világháború során a hazánkba érkező szovjet fegyveres szervek képviselői ezzel a hazugsággal – pl: két-három hét kukoricatörés Bácskában, máskor vasút- vagy repülőté-építés stb. – hurcolták el a polgári lakosság tömegeit, ennek az orosz kifejezésnek a „málenkij robot” változata lett a köznyelvben, és így később a kutatók, történészek körében is a civil lakosság szovjetunióbeli kényszermunkára hurcolásának terminus technicus.

A mai Magyarország területéről mintegy 160-180 ezer polgári lakost, a korabeli, tehát második világháborús, 172.000 km² területű, közel 15 millió lakosú Magyarországról 250-300 ezer, túlnyomórészt ártatlan civilt hurcoltak el. Többségüket hadifogolylétszám-kiegészítésként, de mintegy 130 ezer embert – körülbelül fele-fele arányban – kimondottan a német, vagy az elcsatolt területekről (Kárpátalja, Erdély, Felvidék, Délvidék) a német mellett a magyar származásuk miatt deportáltak.

A német származású – nagyszámban immár női lakosságot is – a szigorúan titkos 0060-as parancs alapján deportálták a szovjetunióbeli kényszermunkára. „Bűnük” az volt, hogy ahhoz a német nemzetiséghez tartoztak, amelynek nevében valóban oly sok bűnt követtek el a második világháborúban a náci hatalom akkori birtokosai. De azok mások voltak, nem ezek a gyakran kisgyermeküket otthon hagyni kényszerülő fiatalasszonyok, fiatal családapák, ifjak, lányok, akiknek jóvá kellett tenniük azt, amit el sem követtek. A német nemzetiségűek elhurcolásában nem az állampolgárság, nem az anyanyelv, nem a politikai nézet, de nem is a nemzetiségi identitás számított, hanem pusztán a származás. Érzékletesen fejezi ki ezt az a hírhedt kijelentés, mely az egyik, a „málenkij robotosokat” összegyűjtő szovjet őrnagytól származik: „*Ha csak egy csepp német vér folyik az ereiben, német!*”³

A szovjet Államvédelmi Hatóság (ÁVB) 1944. december 16-án hozta meg a hírhedt 7161. számú határozatát, amely többek között az alábbiakat rendelte el:

„1. A Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes németet – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket. Le kell rögzíteni, hogy a mozgósítás mind a német és a magyar állampolgárságú, mind pedig a román, jugoszláv, bolgár és csehszlovák állampolgárságú németekre vonatkozik...

4. Engedélyezni kell az elszállítandó németek számára, hogy magukkal vihessenek meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra, és élelmiszert, összesen 200 kg súlyig fejénként...

6. Valamennyi németet a donyeci szénbányászat és a Dél vaskohászatának helyreállítási munkálataira kell irányítani...

7. A németek begyűjtését és internálását 1944 decemberében és 1945 januárjában le kell bonyolítani és a munkaterületre való kiszállítást 1945. február 15-ig be kell fejezni.”

Az Állami Védelmi Bizottság Elnöke, J. Sztálin⁴

Ezt követte a fenti határozat végrehajtási utasítása, a már említett szigorúan titkos 0060 sz. parancs, melyben a listákon szereplőket azzal fenyegették meg, ha nem jelennek meg a gyűjtőhelyen, vagy szökni próbálnak a családjukon állnak bosszút, helyettük a szüleiket, testvéreiket viszik el.⁵

Többször előfordult az is, hogy színmagyar településekről, vagy taláalomra hurcoltak el civil lakosokat, mivel a szovjet parancsnokoknak a kvótát, a parancsot, vagyis az előre meghatározott létszámú „német” kényszermunkást produkálniuk kellett. „*A magyar-orosz határon ki kellett szállnunk, ott pont volt egy asszony egy kisgyerekkel, aki vizet vitt volna. A ruszki épp megint megszámlolt bennünket, számolni nem nagyon tudtak, ezért ezt nagyon sokszor csinálták. Valahogy nem volt meg a negyvenes létszám, ami kellett volna egy vagonban. Akkor átment a kúthoz a ruszki,*

---

³ Oroszné Stumpf 2016. 5.

⁴ Részlet az 1944. december 16-i, 7161. számú határozatból.

http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=90%3A19441216&Itemid=85&lang=hu

⁵ W. Müller 2016. 21.

és csak úgy elkapta, és elhozta azt az asszonyt. A gyerek sírt, ordított, de hiába, az asszonynak, ahogy volt, el kellett velünk jönnie. És a kisgyerek csak úgy ottmaradt. Hát, ez bizony így volt.”⁶

Mint látjuk, a német nemzetiségűek „hivatalos” elhurcolásának ürügyén bárkit elvihettek, ráfogván, hogy német származású. Volt arra példa, hogy összeírátták a község jegyzőjével azokat, akiknek a neve „r” betűre végződik, pl. Bodnár, Molnár, Pintér, Huszár, és azokat vitték el német nemzetiségüként, mondván, hogy Hitler neve is „r”-rel végződik.⁷

Kimondani is szörnyű, de mint a fenti példák is bizonyítják, aki akkor rosszkor, rossz helyen volt, az könnyen „málenkij robotra” jutott. Hasonló eseményekről panaszkodik maga Révai József, a kommunista párt egyik vezetője az akkor még a Szovjetunióban, Moszkvában lévő Rákosinak az 1945. július 7-i levelében: „A munkabíró német lakosság elszállítására vonatkozó akció sajnos nem járt azzal a hatással, amivel kellett volna járnia (...). Az történt ugyanis, hogy a parancsnokságok a legtöbb helyen úgy hajtották végre a dolgot, hogy a családnevekből indultak ki és fix kontingensekből. Ha nem volt elég német, vittek magyarokat. Vittek olyanokat, akik egy szót sem tudnak németül, bebizonyítottan antifasiszták, ültek, internálva voltak, mindegy: vitték őket. Előfordult, hogy kommunista párttitkárokat, vezetőségi tagokat, sőt nemzetgyűlési képviselőket vittek azért, mert német nevűek voltak, sőt vittek tiszta magyar nevűeket is (...). Az eredmény: pánik a magyarok között is, még a tisztességes, hozzánk közel álló elemek is (mint pl. Sántha alelnök, sőt maga Erdei is) megvadultak, arról beszélnek, hogy ez ugyanaz, mint amit Hitler csinált a zsidókkal...”⁸

A fogságba vetett civil, polgári személyeket „hadifoglyokként” hurcolták el a szovjet szervek. A hazaszállításánál meg főleg nem történt már semmiféle elkülönítés a hadifoglyok és a civil internáltak között, egységesen, mint hadifogoly-szállítmányok érkeztek haza, és a kiállított dokumentumok is „polgári személyek hadifogságáról” adtak ki igazolást.

Magyar Népjóléti Minisztérium Hadifoglygondozó Kirendeltsége Debrecen
40190.../194... szám. Sorszám: 5130/3
Igazolvány
hadifogságból hazatért részére
E fontos személyi okmányt a hatóságok el nem vehetik és vissza nem tarthatják. Tulajdonosa saját érdekében őrizze meg, mert pótolni nem lehet!

A hazatért neve: Schuller Jánosné (Frank Orsolya leány)
Anyja neve: Gumpel Orsolya
Születési helye: Püspökmeződ szül. év, hónap, nap: 1908. december 23.
Családi állapota: férjes lakozása: Püspökmeződ
Elhagyott hazai lakóhelye: Püspökmeződ
Nevezett, aki mint katoná — kiscsoport munkaszolgálatos — levénte — polgári személy*) hadifogságban volt: Baranya Püspökmeződ utca ..... szám alatti lakóhelyére útbaindított
Debrecen, 1948. július 25. hó .....-án.
P. ....
a kirendeltség vezetője.
Megjegyzés: A hazatért külön díjmentes utazási igazolványt kapott, ezért ez az igazolvány utazásra nem jogosít.
*) A meg nem felelő rész törölendő.
Fővárosi Nyomda Rt.

3. kép Igazolvány hadifogságból hazatérő polgári személy részére

Így pl. „az 1949-ben hazaérkezettek 77,3 %-a, vagyis 3907 fő volt civil, köztük 1234 nő és 59 három év alatti gyermek volt. Az 59 gyermekből 47 a lágerben született csecsemő volt, akik szintén ún. „hadifogságból” tértek haza.”⁹

⁶ W. Müller 2009. 14.

⁷ Bognár 2009. 43.

⁸ Bognár – W. Müller 2017. 95.

⁹ Bognár – W. Müller 2017. 120.

Baranya megye sok településén – elképesztő aljassággal – éppen 1944 karácsony másnapján gyűjtötték össze és indították útnak a pécsi gyűjtőhelyre, az egykori Lakits-laktanyába a listákon szereplőket: „December 26-án, karácsony másnapján kellett gyülekeznünk, úgy hajtottak bennünket a partizánok végig a hóban. Vihettünk magunkkal egy pár cipőt, kétnapi ennivalót, pokrócot. Hát mi mindent lehet még elvinni egy batyuban? Azt mondták, Pécsre megyünk két hétre, repülőtéri munkára.¹⁰(...) Amíg a hazánkban voltunk, mindig reménykedtünk, hogy nem visznek át minket a határon. Nem akartuk elhinni, hogy az édesanyákat a gyerekektől el lehet így szakítani. Igen, aztán ott voltunk az idegen országban, sírtunk minden nap, csak haza tudtam gondolni, hogy mi van az én kislányommal...”¹¹

Az elhurcoltakról sajnos nincsenek megbízhatóan pontos statisztikai számok, csak hozzávetőleges, és helyenként igen eltérő adatokkal rendelkezünk. Dr. Dupka György ungvári történész adatai alapján mintegy 700 ezer magyar hadifogoly volt szovjet fogságban, ebből csak 330-380 ezren tértek haza. Emellett az akkori, történelmi Magyarország területéről további 250-300 ezer ártatlan, civil asszonyt, férfit, sőt tizenéves fiút és lányt szállítottak el „jóvátételi” kényszermunkára, közülük 65-100 ezren soha sem térhettek vissza szeretteikhez.¹²

Az elhurcoltak számunkra felfoghatatlan nehéz munkakörülmények között dolgoztak a Donyec-medence szénbányáiban, az Urál iparvidékén, olajkitermelésen, építkezéseken, olajvezetékeknél, kolhozokban, fakitermeléseken stb. A nőknek éppoly nehéz fizikai munkát kellett végezni, mint a férfiaknak. Főleg az első év volt az internáltak számára kibírhatatlan, a halálozási arány is ekkor volt a legmagasabb. Olyan elképzelhetetlen fizikai és lelki szenvedéseknek, megaláztatásoknak voltak kitéve, amit a „szerencsés” túlélők csak az otthonról hozott tartás, lelkielő és vallásos hitük segítségével bírtak ki.

4. kép Csoportkép a kaukázusi 1701-es lágér felszámolása előtt. Az erősebbeket innen még továbbszállították az Urálba, ahol fakitermelésen dolgoztak

„A szibériai hidegben sokszor -40 °C is volt. Első munkánk az volt, hogy a bombagödröket feltöltsük földdel. Napi 30-50 dkg nedves-ragacsos fekete, téglakenyeret kaptunk, és egyszer vagy kétszer híg, meleg káposzta-, bab-, borsó- vagy marharépa-levest, ill. búza-, esetleg zabkását. A szállásunk egy laktanyában volt, ez körös-körül volt bombázva, nagy lyukak, gödrök voltak mindenhol. Egy ablak sem volt azon már. Deszkából összeszögelt ágyakon aludtunk a saját ruháinkon. Egy szobában negyvenen voltunk. A tetvek és poloskák majd megették bennünket, iszonyú szenvedés volt”¹³

¹⁰ W. Müller 2009. 25.

¹¹ W. Müller 2009. 20.

¹² Dupka 2012. 7-10.

¹³ W. Müller 2009. 14.

5. kép A Donyec-medence Szpartak, 1035 sz. lágeréből származik ez a csajka és a kenyér is. Ennyi volt eleinte egy napi élelemadagjuk

Azok, akik túléltek az iszonyú utazást, valamint az első rettenetes évet és telet a szovjet lágerben, már jobb eséllyel bízhattak a hazatérésben, hiszen a harmadik évtől a körülmények is kissé javultak: jobbak lettek a munkakörülmények, a lágerbéli ellátás is javult valamivel. Levelet írhattak haza, és postát kaphattak otthonról, kijárhattak a környező faluba a kis kerestetükből élelmet venni, hisz ekkor már aprócska pénzt is kaptak az irdatlan nehéz munkájukért. Szabadidejükben eladható tárgyakat készítettek, amit a helybéliekkel cseréltek el mindenfélét élelemre.

6. kép Konzervgyárban is dolgoztak, és a hibás üvegeket eladhatták a piacon. A felpuffedt has az egyoldalú táplálkozás jele, a mosoly a kamerának szól

---

Ettől kezdve jóval nagyobb esély volt a túlélésre, de még így is elmondható, hogy az elhurcoltak több mint egyharmada, mintegy százezer, a történelmi Magyarországról elhurcolt ember soha többé nem tért vissza szereteteihez. Ott nyugszanak valahol idegen földben, jeltelen tömegsírokban az egykori lágertemetők, vasútvonalak, gyárak közelében.

Ezeket a történeteket aztán mély hallgatás övezete: a „málenkij robot” mintegy 40 évig, egészen a rendszerváltásig, az 1980-as évek végéig tabutéma volt. Még 1990 után is a kevés, még életben lévő túlélő alig, vagy egyáltalán nem mert, nem akart szenvedéseiről beszélni, hiszen amikor őket hivatalosan, mint hadifoglyokat elengedték, „útravalóul” a megfélemlítés, a titoktartás, a „soha, sehol, senkinek” parancsát kapták. A túlélők testileg-lelkileg megtörve érkeztek haza, magukban hordozva tovább a félelmet. Megbélyegzetten, másodrangú állampolgárokként kellett tovább élniük mindennapjaikat. Az átélés, a túlélés és az emlékezet komoly problematikáját Dragomán György is nagyon érzékletesen fogalmazza meg:

„A nagy kérdés nem is a visszatérés, hanem az emlékezet: az, hogy miként és hogyan lehet erre az egésze emlékezni, hogyan lehet beszélni róla, és megérteni a pontos részletekből kiindulva: attól kezdve, hogy miként folyik ki a száj szélén a mohón beletömött sárga homok, és milyen fájdalmas boldogság sebes kézzel a krumplit kikaparni a száraz földből, azon át, hogy miképpen változik meg a könnyek útja az arcon a lapátolás ütemes mozdulataitól, és milyen mozdulattal veszik kezükbe az asszonyok a tetvetlenítéskor levágott copfjukat, egészen addig, hogy mi módon lehet eljutni az éhségangyal láthatatlan arcáig. Hogyan lehet mindent úgy megjegyezni, hogy később mégis túl lehessen jutni rajta. Hogyan lehet egyszerre átélni és túlélni.”¹⁴

Több generáció nőtt fel mindezeknek az ismereteknek a hiányában, úgy, hogy nem is hallottak a fiatal lányok, asszonyok, fiúk elhurcolásáról, pedig az ő kitartásuk erőt adhat nekünk is a mindennapi nehézségeink legyőzésében. A deportáltak megőrizték a lágerben közösen írt imáikat, énekeiket magyar és német nyelven is, amelyekben Istentől kérik a szabadulást. Elképesztő kitartással keresték a túlélés esélyét, hiszen élni kellett, és ehhez – bármily lehetetlennek is tűnik – megtalálták az életben tartó apró örömeket, hisz másnap újra felkelt a nap, az életnek mennie kellett tovább: közös pénzen harmonikát vettek, hegedűt készítettek, így csendültek fel a lágerben az otthoni dallamok. Kevés szabadidejükben színjátszóköroket alakítottak, otthoni dalokat énekeltek, emlékkönyveket, verseket írtak, rajzoltak, festettek, egyszerűen: élni akartak! Barátságok és szerelmek is szövődtek a lágerlakók között, sokan ott találták meg későbbi házastársukat, így pl. Wilhelm Rózsa és Tillinger Imre, Pfaff Katalin és Neumann Mihály is. Az elhurcoltak, legyen bármi is a jövő, nyomot akartak hagyni maguk után az utókor számára is: lefotóztatták a priccseket, halott barátnőik sírját, lefényképezkedtek a mindennapos ruházatukként használt pufakjájukban, otthoni viseletükből átszabott ruháikban, mosolyt erőltettek arcukra. Méltóság és tartás árad ezekből a képekből, ám a tekintetek nem hazudhatnak

---

¹⁴ Dragomán 2010. 330.

7. kép Löffler Terézt 17 évesen hurcolták el Erdősmecskéről, négy évet dolgozott a Donyec-medence 19-20 sz. bányájában

8.kép Ezt a kendőt az édesanyja dobta Löffler Teréz vállára az elhurcolásakor. A felét a lágerben eladta élelemért, de ettől a darabtól nem bírt megválni

---

Az igazsághoz tartozik az is, hogy az elhurcoltak körül élő oroszok, ukránok helyzete sem volt sokkal jobb a lágerbéliekénél. A túlélők visszaemlékezéseikben a következőképp beszéltek és írtak az ottaniakról: „Az egyszerű orosz népről csak jót lehet mondani. Sajnálta minket. Az utcán, ha láttak minket, keresztet vetettek. ... és ha mást nem is, egy-egy tőköt vagy málít, vagy ami volt nekik azt adtak, mert segíteni akartak, de hát nekik se volt semmijük... Ha önekik ennyi kenyér csak maradt, és mentünk koldulni, te, ilyen kicsit még adtak belőle. A krumplit, azt négyfelé vágta, és abból is adtak egy darabot...”¹⁵

Régi adósságunk az elhurcoltaknak és hozzátartozóiknak erkölcsi elégtételt adni az ártatlanul megélt kollektív büntetésért, az évekig tartó kényszermunkáért és szenvedésekért, a családi tragédiákért, több tízezer halálért, amelyről a rendszerváltás időszakáig mélyen hallgatni kellett. De nem szabad elfelejteni azt sem, hogy nemcsak azok voltak áldozatok, nemcsak azok szenvedtek, akiket elhurcoltak, hanem azok a szülők, házastársak, gyerekek és más családtagok is, akik szeretteik nélkül itthon maradtak.

Kutató- és gyűjtőmunkám során a fiókokból, a szekrényekből, de néha a padlásról előkerült, a „málenkij robot” időszakából származó tárgyak az egykori elhurcoltak mindennapjainak részévé váltak: a konzervdobozból készült pohárban gombok, a hazatéréshez szükséges ládában vetőmagok, más helyen szerszámok voltak. A grozniji piacon vásárolt takaró vasalóruhaként szolgált, a pufajka téli udvari viselet lett. A begyűjtött tárgyak, fotók, levelek, dokumentumok őrzői, emlékeztetői a „málenkij robot” keserű időszakának, az egykor elhurcolt fiatal lányok, asszonyok, fiúk és férfiak többsége meghatóan nagy becsben tartja, tartotta az 1940-es évek második felének hiteles tárgyait.

9. kép Pálfi Borbálát 17 évesen hurcolták el Püspöknádasdról. A hazaúthoz a bőröndjét az ottani asztalosok barkácsolták. Otthon vetőmagot tartott benne

Mementók ezek is, melyek arra is figyelmeztetnek, hogy többé ne történhessen hasonló. Soha, sehol és senkivel. Mert sorsunkból, a történelemből mindig tanulni lehet, hiszen a múltunk üzen nekünk, csak meg kell, meg kellene értenünk az idő szavát.

---

¹⁵ Erschnitt Margit deportált túlélő visszaemlékezése alapján (interjú), Molnár D. Erzsébet előadása Freiburgban az Institut für Volkskunde der Deutschen (IVDI) – Német Néprajzi Intézet

---

Irodalom

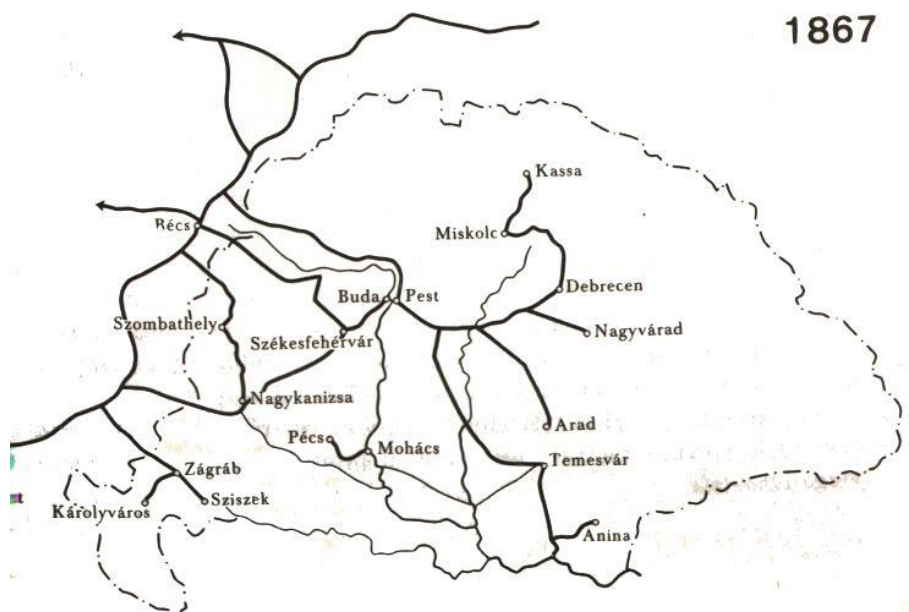
- Berta Károly: 1944. november havában. In: „Uram, segíts haza minket.” Lägerírások Dupka György közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014. 46-61.
- Bognár Zalán (szerk): Málenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009.
- Bognár Zalán – W. Müller Judit: A 0060-as parancs. A német származás indokával Magyarországról elhurcoltak története. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2017.
- Dragomán György: Beszéd és hallgatás. Herta Müller prózája. In: Herta Müller: Lélegzethinta. Cartaphilus Könyvkiadó, 2010.
- Dupka György: Hova tűnt a sok virág... Történelmi szociográfia. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Ungvár-Budapest 2012.
- Oroszné Stumpf Éva: Jóvátették azt, amit el sem követtek... A szerencsi gyűjtőtáborból donbászi kényszermunkára. Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzata, 2016.
- „Uram, segíts haza minket.” Lägerírások Dupka György közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014.
- W. Müller Judit: „Kik elhervadtak nagy Oroszországban.../ Verwelkt im großen Russland...”, Dél-Pannon Múzeumokért Közhasznú Egyesület, Pécs, 2019.
- W. Müller Judit (szerk): Idegen ég alatt – Oroszföldön meggyötörve c. kiállítás kísérőkiadványa. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2016. 21.
- W. Müller Judit (szerk): Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németesség kollektív büntetése (kiállítás-vezető). Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága – Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2009.
- Az Állami Honvédelmi Bizottság 7161. sz. számú határozata a munkaképes német lakosság internálásáról Bulgária, Magyarország, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia területén és munkavégzésre a Szovjetunióba küldésükről. Történelmi tár.
http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=90%3A19441216&Itemid=85&lang=hu (letöltés ideje 2020. 05. 30.)

A Magyar Nyugoti Vasút kiépülése¹

A magyarországi vasúti hálózat tervei és kiépítése 1836-tól a hazai politikai és gazdasági szakemberek érdeklődésének egyik fontos középpontja volt. A gyakran idézet első vasúti törvény, Széchenyi István országos hálózati terve, illetve az 1848-ig megnyitott magánvasutak sok napvilágot látott cikkben, könyvben rögzítésre kerültek.² Széchenyi rövid miniszterségét leszámítva a politikusok általában a magántársasági építkezésekben gondolkodtak, s ezt erősítették meg az alkotmány nélküli időszakban forgalomba helyezett vasutak. Bár a bécsi kormány próbálkozott az államvasúti fejlesztéssel és rövid ideig minden pálya és fejlesztés a kincstár kezében volt, de a császárságot ért gazdasági államcsőd jelezte: a hatalmas tőkét kívánó és nagyon lassan megtérülő beruházásokhoz a tőkehiányosnak számító Birodalomban igénybe kell venni a magánbefektetőket. Az osztrák-magyar kiegyezés megkötésekor hazánkban működő magántársaságok 250 kilométer hosszúságú vasúton bonyolítottak le forgalmat.

Az ismét felálló magyar kormány közlekedési és közmunka minisztériuma (gróf Mikó Imre vezetésével) nagyszabású (és Széchenyi Budapest központú) állami hálózat fejlesztését tervezte. Elegendő tőke továbbra sem állt rendelkezésre, így a magyar kormány néhány európai országban már bevezetett állami kamatgaranciával kívánta serkenteni a vasútépítéseket. E módszer lényege, hogy az immár állami engedélyt kérni köteles befektető részvénytársaság segítségével gyűjtötte össze a szükséges tőkét, s a megépített vasút részvényeseinek az állam garantálta az évi fix kamatot. Ezt az általában 4-5 %-os nyereséget a kincstár minden körülmények között kifizette, még a társaság (gyakori) negatív évi eredménye ellenére is. A vállalat az adott évi eredménytelensége nem hozott a részvényeseknek gazdasági bukást, mivel az engedélyben rögzített kamatot még akkor is megkapták, ha történetesen a vonalon nem, vagy alig volt forgalom.

1. ábra Magánvasúti hálózat Magyarországon a kiegyezés évében

A Dunántúlon ilyen kamatgaranciális támogatással épült még a kiegyezés előtt a Déli Vasút, a Pécs-Mohácsi Vasút. Már a magyar szaktárca javasolta a térségben a Pécs-Barcsi Vasút, Duna-

¹ A celldömölki patriótának, Huszár Zoltánnak.

² A teljesség igénye nélkül néhány közelmúltban napvilágot látott összefoglaló munkát (Frisnyák, ld. az Irodalomban.)

Dráva Vasút Bátaszék-Dombóvár-Kaposvár-Zákány közötti vonalát, a későbbiekben a Győr-Sopron-Ebenfurt Vasút engedélyezését és kamatbiztosítását. Ebbe a fejlesztési hullámba kapott engedélyt és épült meg a Magyar Nyugoti Vasút hazai hálózata is.

Az előkészületek és az engedélyeztetés

Az új államszövetség keretében a Magyar Királyi Közmunka és Közlekedési Minisztérium hatáskörébe került vasútépítés törvényi jóváhagyást írt elő. Ennek keretében került sor a Dunántúlon új vasúti engedélyek kiadására. Az osztrák-magyar határral párhuzamosan (is) haladó Déli Vasút Bécs-Sopron-Szombathely-Nagykanizsa vonala a trieszti kikötő felé folytatódott. Nagykanizsán csatlakozott ehhez a vasúthoz a Budáról Székesfehérváron, Siófokon át idáig épített pálya, melynek Fejér megye székhelyén további mellékvonala is volt a Duna bal parti kikötőből, Gönyűből. Miután a Déli Vasút keretszerű hálózatot épített ki a Dunántúlon és a tudatos fejlesztés következtében Barcsnál elérte a drávai hajózás akkori végpontját, így a vállalat döntő befolyásra tett szert a térség áruforgalma terén. A társaság célja teljesült: a magyar mezőgazdasági termékeket az osztrák fennhatóságú Triesztbe tudta szállítani. A Déli Vasút biztosított ugyan kapcsolatot a magyar termelők és bizonyos osztrák tartományok között, de nem kívánta megoldani a korábbi időszakban kialakult és a korszakban felerősödött egymásra utaltságot Stájerország és a dunántúli megyék között. Erre a határ két oldalán meglévő gazdasági és személyes kapcsolatok kielégítésére tett sikeres kísérletet a Magyar Nyugoti Vasút.

2. ábra Gróf Zichy Eduárd

A kezdeményezők Fejér, Veszprém és Vas megyei birtokosok voltak, kiknek élére állt az ország egyik leggazdagabb főura: Zichy Eduárd. Bár már önállóan kezelte az ország területén kezdeményezett vasút építését a szaktárca, de még nem alakult ki a későbbi törvényekben rögzített ütem. Az érdekeltek jelen vasút esetében közvetlenül a Minisztériumhoz fordultak, s kaptak előmunkálati engedélyt 1869. május 20-án. A szakemberek előtt bemutatott nyomvonal pozitív elbírálás után a tárca az országgyűlés elé terjesztette a törvényi szabályozást. A tervezet házbeli tárgyalása után szavazással fogadták el – előbb a képviselők, majd a felső ház tagjai – a vasútépítéssel kapcsolatos előterjesztést.

Ilyen előkészületek után az 1869. V. törvénycikk adott szabad utat a „magyar nyugoti mozdonyvasút kiépítése tárgyában”.³ A nyáron szentesített (július 14) és egy nappal később a két ház előtt kihirdetett, s így véglegesnek tekinthető három paragrafusból álló törvény szerint:

---

³ 1869. V. tcz: www.net.jog.hu (utolsó letöltés 2020. április 30.)

„1. § A Székes-Fehérvártól Grác felé az ország határáig terjedő, vagy magyar nyugoti mozdony-vasutnak és annak Kis-Czelltól - Győrig vett szárnyvonalának kiépítése tárgyában előterjesztett engedély-okmány a törvény által teljes érvényűnek nyilváníttatik.

2. § Az engedély-okmány becikkelyezése elrendeltetik.

3. § E törvény végrehajtásával a közmunka- és közlekedési, és a pénzügyministerek bizatnak meg.”

A részleteket a törvényhez csatolt engedély okmány tartalmazta. Mivel az első hazai engedélyezési eljárások közé tartozott, ezért érthető, hogy mindent nagyon pontosan próbáltak a 34 paragrafusban előírni.

Az első paragrafusban rögzített nyomvonal mellett ismerté válnak az engedélyesek is: a Pesten működő „Magyar általános hitelbank” és a Bécsben tevékenykedő „Weikersheim M. H. és társa”.⁴ Bár Magyar Nyugoti Vasút engedélye magántársaság kezében volt, de az állam minden vonatkozásban bele szólhatott a tervezésbe, a kivitelezésbe és majd a működtetésbe is, mivel vállalat kamatgaranciális támogatást kapott.

Az engedélyben a pálya megépítése egy nyomsávra szólt, de előrelátóan bekerült, hogy amennyiben „annyira növekedett a forgalom, hogy az évi brutto-jövedelem mértföldenkint 120 ezer o. é. forintot ezüstben felülhaladt,” akkor elveszik az 5 %-os kamatgarancia és a vállalat köteles második sínpart is lefektetni (4. §). Nagyon pontosan rögzíti az 5. § a kivitelezési feladatokat az alépítményekre, a felépítményekre, az állomásokra. Külön kiemeli, hogy a „kisczelli elágazási állomás az utazó közönség szükségeinek megfelelőleg étkező berendezendő.” Részletesen szó esik az „üzleteszközök”, vagyis a járművek beszerzéséről, a minőségi munka fenntartásáról.

A sok tervhez képest kevesebb kiadott engedély ellenére fennállt a veszély, hogy nem valósul meg egy-egy építkezés, ezért a törvényben rögzítették: az engedély életbe lépésétől számított két hét alatt biztosítékként meghatározott összeget kellett letétben helyezni a Kincstárban. Ez lehetett készpénz (ami ritkán fordult elő), de elfogadta az Állam a különféle kötvényekből álló garanciát is. Jelen esetben 800 000 osztrák értékű forintot tett le a társaság a tőzsdén forgalomba lévő magyar földtehermentesítési, vagy magyar vasúti kötvényben. Amennyiben nem készült el a vasút, úgy ezt az érintettek nem kapták vissza. Sikeres építkezés esetén a beruházás ütemének megfelelően a kincstár visszafizette a biztosítéket. Másik garanciát is beépített a törvény az esetleges szédelgők ellen. Az engedély hatályba lépésétől számított 3 hónap végén az érdekelteknek igazolniuk kellett, hogy az építési tőke 30 %-át sikerült megszerezniük (6. §).

A beruházókat pontos ütemezéssel serkentette a megvalósításra a törvény: az engedély életbe lépése után három hónappal meg kellett kezdeni a tényleges kivitelezést a viszonylag kevés természeti akadály leküzdését kívánó Győr-Pápa-Kiscell-Szombathely vonalon, s két év állt az építésre. A Bakonyon történő átvezetés nagyobb előkészületeket kívánt, ezért a Székesfehérvár-Kiscell szakaszon 9 hónap után meg kellett indítani a beruházást és három év alatt át is kellett adni. A vasi megyeszékhely és az országhatár között külön ütemezést iktattak be, mivel célszerű volt az osztrák oldal lévő építkezéshez igazítani mind a kezdést, mind a forgalomba helyezést (8. §).

Az állami kamatgarancia szinte minden területen beleszólási lehetőséget adott a szakminisztériumnak: csatlakozó állomások, kisajátítások területén a döntő szót az illetékes államigazgatási szakember mondta ki. Ebbe a körbe tartozott a törvényben hosszasan felsorolt postai szolgáltatás is (11.§), amely még a mozgó vasúti postakocsik kerekének nyilvántartását is elrendelte, hogy erre alapozza a különböző kedvezményeket és feladatokat. Ugyancsak hosszú paragrafusban rögzítette (12. §) a távírdai ügyeket, melyek önálló szolgáltató egységként működtek, de esetenként díjért nyilvános híreket is továbbíthattak a vasútállomásokról. A fuvarozás és személyszállítás díjaival hét külön paragrafus foglalkozik – köztük a katonák utáni fizetésekkel –, melyekben igen pontosan rögzítenek minden lehetséges változatot.

---

⁴ „Weikersheim M. H. és társa” bécsi vállalkozót jól ismerték Magyarországon, mert pár hónappal korábban ők nyerték el a Magyar Államvasút első két nagyjelentőségű szakaszának kiépítését Zákány és Zágráb, illetve Hatvan és Miskolc között.

Külön említés esik arról, hogy az engedélyesek részvénytársaságot alapíthatnak és az építkezés tőkéjének előteremtéséhez törzsrésvényeket és elsőbbségi részvényeket bocsájthatnak ki, melyek nyilvános forgalomba kerülhetnek (21. §). Ehhez a gazdasági részhez tartoznak azok a paragrafusok, melyek tisztázzák, hogy (az akkor már Európában szinte mindenhol bevezetett arany helyett) ezüst forintban történnek a pénzügyi tranzakciók, köztük a kiemelten kezelt biztosítások is.

A már működő vasút ügyeiről is megpróbál a törvény előre intézkedni. A vasút épületei, a pálya és más egyéb berendezések átalakítása, a járművek beszerzése esetén mindenkor fennállt az állami beavatkozás lehetősége. Mindez az engedély időtartamára, vagyis 90 évig volt érvényes. Az ingyenes állami kézbe kerülésre 1962. október 2-től kerülhetne sor, de 30 év után – piaci viszonyok között – megválthatóvá vált a vállalat (31. §).

Az igen részletes engedély alapján megkezdődött a kivitelezés előkészítése. Az előmunkálati engedéllyel rendelkezők 1870. május 18-án részvénytársaságot alapítottak és a törvényi szabályozásnak megfelelően törzsrésvényeket bocsajtottak ki.⁵ Megválasztották az öt évnyi mandátummal rendelkező igazgatóságot és a többi előírt testületet. A vállalat elnöke gróf Zichy Edmund, aki hatalmas Fejér megyei birtokai révén személyesen is érintett volt a vasútépítésben.⁶ Alelnöknek Fiáth Ferencet választották meg, akit jól ismertek Veszprém megyében.⁷ Rajtuk kívül 10 tagú igazgatósági tag kapott megbízást, de valamennyi érdekelt volt a vállalat jó működtetésében, mert legalább 50 részvényrel rendelkeznie kellett. Az érintettség fontosságát mutatja, hogy az igazgató tanácsi tagok között nyolc belföldi illetőségű volt és ötnök a vállalat székhelyén kellett laknia! Mivel állami kamatgarancia, illetve kormányzati pénz is volt a részvénytársaságnál, ezért a magyar és a bécsi szaktárca a támogatások meglétéig egy-egy taggal képviseltette magát. Az igazgatóságnak legalább havonta egy alkalommal üléseznie kellett, ahol az elnökön kívül további öt tag jelenléte tette ügödöntővé a találkozást. A döntéseiket egyszerű szótöbbséggel hozták. Bár ebben a korban kezdett elterjedni a részvénytársaságok különféle bizottságaiba anyagi, vagy politikai okokból történő beválasztás, de a Magyar Nyugoti Vasút esetében még nem tapasztalható ilyen összefonódás. Amennyiben az igazgatóság tagja az ülésen megjelent, akkor kapott egyrészt utazási általány, másrészt „jelenléti jegyet”, melyek alapján számíthatott készpénzre. A tagsági munkáért adható összeg felső határát megszabták, s az igazgatóság „saját kebelén belül” évi 7 000 forintot oszthatott szét fizetségként. A vállalat nyereséges évi tevékenysége lehetőséget adott további jutalék kiadására, de ezt is szigorúan szabályozták a minden részvénytulajdonosnak is kifizetett osztalék 5 %-ában! Ez nem volt túl nagy összeg a tíz tag számára, vagyis ennél a társaságnál a végzett munka honorálása valódi tevékenységet takart. Bizonyítja ezt az is, hogy a három évre szóló megbízással működő 4 fős felügyelő bizottság tagjai személyenként évi 600 forintot kaptak az éves mérleg igen felelősségteljes ellenőrzéséért.

Az évente legalább egy alkalommal összehívott közgyűlés határozatképes volt, ha legalább 20 olyan részvényes megjelent, akik az összes részvénytőke huszadrészét adták. Egy szavazattal bírt a 10 részvényt birtokló tulajdonos, de senki nem képviselhetett 200 szavazatnál többet a közgyűlésben. Az igazgatóság javaslatait és a felügyelő bizottság jelentését csakis a közgyűlés fogadhatta el többségi szavazással.

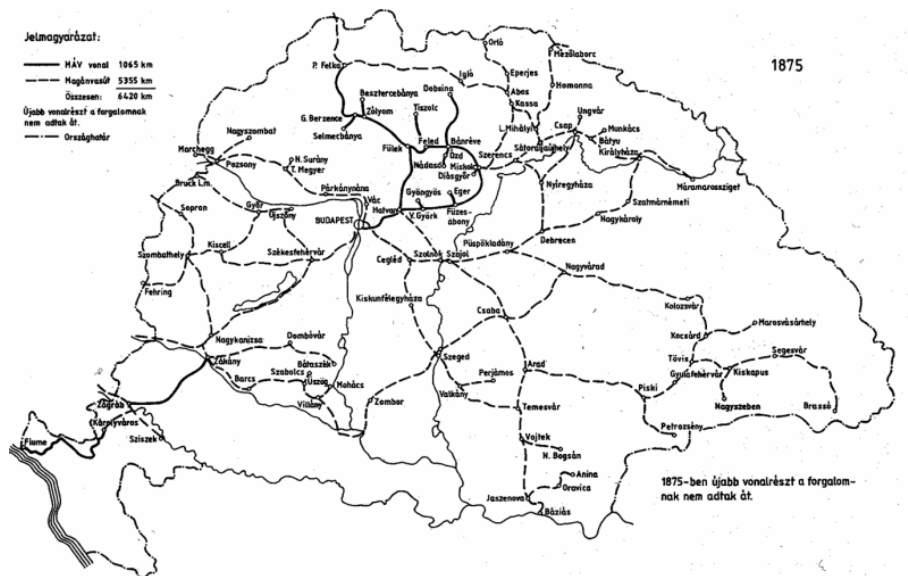
Az előzetes számítások alapján a magyar határig tartó vasút mérföldenként 728 000 forintba kerül, s ezt az összeget kellett igazoltan összeszedni, ami kilométerenként 1 171 602 forint. Mivel a Nyugoti Vasút a stájer fővárosig, Grazig kapott építési engedélyt, ezért az osztrák oldalon érvényben lévő előírások alapján kellett az oda tervezett 68 kilométeres szakasz esetében a bécsi kormány engedélye.

---

⁵ A vállalat működését részletesen leírja: Vörös László (szerk.): Magyar vasúti évkönyv 1. évf. 1878 Budapest, Közös vasutak XIX. Magyar nyugoti vasút 458-483. o.

⁶ gróf Zichy Edmund (1811-1894) császári és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, főrendiházi tag. Bécsben élt és nagy pártolója volt a művészeteknek, valamint az osztrák-magyar északi sarki expedíciónak. Gyakorlati gazdálkodása mellett több vállalat élén töltött be vezető szerepeket, a bécsi világiállítást (1873) biztosa. A hazai vasúti hálózat kialakításához több hosszabb elméleti munkával is hozzá járult.

⁷ Fiáth Ferenc (1815-1885) Veszprém megye főispánjaként Deák Ferenc egyik fontos támogatója.

3. ábra A Magyar Nyugoti Vasút megnyitása utáni vasúti hálózat

A Rába völgyének évszázadok óta meglévő gazdasági és emberi jó kapcsolatai miatt semmi kifogás nem volt az osztrák kormányban a Magyar Nyugoti Vasút határon történő átvezetése ellen. A stájer szakaszra előzetesen tervezett 719 000 forint mérföldenkénti összeg (1 158 405 kilométerenként) a kormány által kért nyomvonal módosítás miatt végül ugyanannyi lett, mint a magyar költség.

A kiszámolt befektetési tőkét – az említett törvényi előírások szerint – részvények kibocsájtásával teremtette elő a társaság:

„75,000 db. részvény á 200 o. é. ezüst frt = ... 15.000,000 frt
 103.933 db. elsőbbségi kötvény á 200 o. é. ezüst frt = . 20.786,600 »
 16,382 db. 1874. évi elsőbbségi kötvény á 200 o. é. ezüst frt = 3 276,400 »
 összesen 39.063,000 frt”⁸

4. ábra A Magyar Nyugoti Vasút kétnyelvű részvénye

⁸ Vörös L. (szerk.): Magyar vasúti évkönyv 1. évf. 1878 (Budapest, 1878) Közös vasutak XIX. Magyar nyugoti vasút 473. o.

A hosszú távú (tehát kamatgaranciával támogatott) törzsrészcsevényekből 37 500 darabot a Magyar Általános Hitelbank, az Osztrák Ipar- és Kereskedelmi Hitelintézet és az Angol-Osztrák Bank dobott piacra 83 %-os árfolyamon. A nyilvános aláírással vállalt kötelezettség alapján már a kibocsátás hónapjában (1870. március) túljegyezték a részvényeket, mert 5 452 178 darabot akartak vásárolni az érdeklődők. A konzorciumban lévő bankok végül a kiírt darabszámot adták el, s ezzel megteremtődött a kivitelezés anyagi háttere, kezdődhetett az építkezés és a további jegyzések.

Az építkezés

A vasútépítésben jártas „Weikersheim M. H. és társa” bécsi cég a korabeli gyakorlatnak megfelelően kisebb szakaszokra osztva végezte a beruházást. A nyomvonal kijelölésekor a Győről induló és Szombathelyig tartó szakasz esetében a jórészt síkvidéki területen gyorsan zajlott az építkezés. Alig egy évvel a részvénytársaság megalakulása után a „Vasúti és közlekedési közlöny” rendszeresen tájékoztatta a szakmai közönséget a Kisalföldön folyó építkezésről. Márciusban írta: „1220 napszámos, 120 kézműves, 270 lóval, 3 mozdonyal. Elkészült az alépítményből 51%, a felépítményből 93 % s az épületekből 55 %”⁹ A nyár folyamán fölgyorsult az építkezés, s 1871. október elsején átadták a forgalomnak a 117 kilométeres szakaszt.¹⁰ Ekkor került használatba a vállalat leghosszabb hídja is Sárvár előtt, amely 60 méter hosszú ártéri és egy 105 méter hosszú, három nyílásos Rába áthidalást jelentett. A két megyeszékhely között megnyílt vasúton később bemutatásra kerülő 11 állomás és megállóhely állt az utasok és szállítók rendelkezésére.¹¹ A megnyitás hivatalos kihirdetésekor rögtön közölte az igazgatóság azt is, hogy a menetrendről és az egyéb szállítási feltételekről a saját vállalati személyzetén kívül a budai központjukban, „Lázár Bernát és Holländer B urakra Pesten, (bálvány-utca 20- sz.) egyesülten a Schreiber D. fiai cégével Győrött és fióküzleteivel Pápán és Szombathelyt” adnak részletes tájékoztatást.¹²

Még a megnyitáshoz kapcsolódott, hogy az igazgatóság „szép tanujelét adá tapintatának.” Mellőzték az ilyenkor szokásos ünnepélyt, s az arra szánt összeget a vonal mentén élő szegényeknek adományozták, „melyhez Fackh igazgató további 200 forintot tett hozzá”.¹³

Folytatódott az építkezés Székesfehérvár és Veszprém között és 1872. augusztus 6-án megtörtént a „mútanrendőri bejárás”¹⁴, s három nappal később megindult a forgalom a két megyeszékhely között. A vonatok a kiinduló és érkezető állomás mellett további 5 helyen álltak meg. A 45 kilométeres szakasz nyomvonala körül korábban nagy vita alakult ki Veszprémben, mivel a várostól északra fekvő Jutas-puszta mellett épült meg az állomás. A vasút megnyitásának 50. évfordulójára írt helyi hírlapban megjelent cikkből derül ki utólag, hogy a jutasi állomás ellen indított támadás mögött a várostól meglévő távolsága állt. Hogy néz ki az, hogy egy megyei és püspöki székhely lakói kocsizzanak, hintózzanak, vagy gyalogoljanak több kilométert, ha vonatra akarnak szállni? Az előkészületek során 1869. július 10-én tartott megyeházi gyűlésen Hevranek János városbíró javaslatára 15 tagú küldöttséget menesztett a vasútállomás városhoz közelebbi helyezése ügyében a vállalathoz, a minisztériumba. Bár a korszak híres és nagytekintélyű megyei birtokosa, Eötvös Károly is tagja volt az alispán által vezetett tárgyaló bizottságnak, de végeredményben nem változott meg a nyomvonal. Nem a vállalkozó elutasítása miatt, hanem a bizottság által elfogadott elvekből eredően. A részletek ismertetése során kiderült (amit minden városba megfordult utas is tudott), hogy Veszprém egy mészköves fennsíkon fekszik, melyre ugyan többlet költséggel felvezethető a pálya, de a meredek nyomvonal miatt tolató mozdonyokra lenne szükség a forgalom lebonyolításához.

---

⁹ Vasúti és Közlekedési Közlöny, 2. évf. 1871. 03. 30. 13. szám 109.o.

¹⁰ Vasúti és Közlekedési Közlöny, 2. évf. 1871. 10. 05. 40. szám

¹¹ A földrajzi adottságokat, a vállalt állomásait bemutatja: Vörös László (szerk.): Magyar vasúti évkönyv 1. évf. 1878 Budapest, Közös vasutak XIX. Magyar nyugoti vasút 458-483. o.

¹² Vasúti és Közlekedési Közlöny, 2. évf. 1871. 10. 05. 40. szám

¹³ Vasúti és Közlekedési Közlöny, 2. évf. 1871. 09. 28. 39. szám 321. o.

¹⁴ Vasúti és Közlekedési Közlöny, 3. évf. 1872. 08. 08. 32. szám 274.o.

Az 1869. szeptember 12-én megtartott városi közgyűlésen beszámoló alispán összegezte: a komoly fűtőházi és személyzeti háttérrel kívánó bázis Hajmáskér állomásra telepítésével a kis falu „múlhatatlanul nagy állomást nyerne... Veszprém csak harmadosztályú állomást” kapna.¹⁵ A pontos helyzetkép ismeretében a város elállt az állomás áthelyezési kérelmétől, s fél évszázaddal a döntés után az újságíró megjegyzi: „A két ellentétes párt egyszerre megszűnt ellenség lenni, mert végeredményben mindegyik a város érdekét tartotta szem előtt...” A Nyugoti Vasút pályája így a várostól északra, egy törésvonalban épült meg.

A vállalat által harmadikként forgalomba helyezett szakasz Szombathely és az országhatár, Gyanafalva között nyílt meg 1872. szeptember elsején.¹⁶ Döntően a Rába völgyében haladó 65 kilométeres pálya a Déli Vasút állomásáról indult és további 7 helyen állt meg a határig. Ezen a részen is érdekesen alakult a nyomvonal. Az első tervekben az szerepelt, hogy a Buda és Graz közötti vasút a Balatontól északra, a lehető legrövidebb úton valósuljon meg. Amikor Buda és Székesfehérvár között a Déli Vasút megnyitotta a forgalmat, akkor is a Bakonyon átvezető kelet-nyugati folytatást nem Szombathelyre, hanem egyből Graz irányába tervezték. A Bakony törésvonalából kiérő pályát Tüskevártól egyenesen nyugati irányba, Jánosházán át a Rába völgyében fekvő Molnári településig tervezték megépíteni, s onnan a folyó mentén haladva érte volna el Grazot. Ez a nyomvonal nemcsak Szombathelyt, hanem a térség kicsiny, de tőkeerős mezővárosait is elkerülte. Az előmunkálati engedélyesek által megrajzolt útirány nagy veszteséget jelentett az érintett vásári központoknak, de Vas megye keleti részén működő nagy gazdaságoknak is. Sikeresen összefogtak Kis-Cell, Sárvár és Szombathely polgárai, s támogatóul megnyerték a Vas megye székhelyét tudatosan fejlesztő Radó Kálmán alispánt és a Rátóton mintagazdaságot vezető Széll Kálmánt. A Magyar Nyugoti Vasút így nem a legrövidebb úton, hanem Szombathely érintésével építette meg a Stájerországba tartó vonalát. Vas megye székhelyén szintén a Déli Vasút állomását használták, melyet a megnövekedett forgalom miatt bővíteni kellett. A korábban felsorolt, mezővárosi jogukat éppen elvesztő települések a vasút segítségével gazdasági központi funkcióikat részben, vagy egészben megtarthatták. Különösen igaz volt ez az elágazásnak számító Kis-Cell esetében, amely a magyar polgári berendezkedésre éppen átálló közigazgatási reform folyamán az új körülmények között is járási székhelyként működött tovább.¹⁷

5. ábra A Csinger-völgyi vasút fölújított mozdonya

¹⁵ Veszprém vármegye, 1918. XXIV. évfolyam 39. szám szeptember 29. 1. o. http://www.ekmk.hu/images/helyismeret/1918/VM_1918-09-29.pdf (Utolsó letöltés: 2020. április 29.)

¹⁶ Vasuti és Közlekedési Közlöny, 3. évf. 1872. 08. 01. 31. szám 269.o.

¹⁷ 1870. XLII. tcz. www.net.jog.hu (Utolsó letöltés: 2020. április 29.)

dr. Pétervári Máté A járásek kialakítása Magyarországon az 1870: XLII. tc. alapján Doktori (PhD) értekezés Szeged 2018. doktori.bibl.u-szeged.hu > disszertáció-Pétervári Máté (Utolsó letöltés: 2020. április 29.)

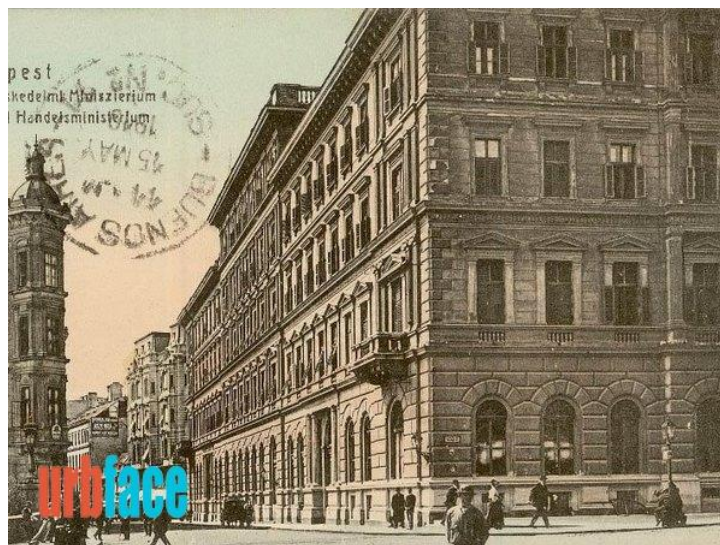

A Nyugoti Vasút magyarországi hálózatán legkésőbb a Veszprém és Kis-Cell között 77 kilométeres szakasz épült meg, ahol a két végpont között további 8 helyen álltak meg a vonatok. A földrajzi adottságok miatt az 1872. október 3-án forgalomba helyezett pálya Szentgálnál 371 méter tengerszint fölötti vízvásztón halad át, melynek mind a két oldalán kisívű kanyarok lassították a kivitelezést és majd a forgalmat is.¹⁸ Kis-Cell állomásig (133 méter tengerszint fölött) lejtmenetet képezett a pálya, s a Veszprémtől idáig tartó szakaszon onnan már bevágásokkal küszöbölték ki a térszintek ingadozását.

Ajkán egy iparvasutat is üzembe helyezett a vállalat, amely a vasútállomástól a Csinger-völgyében működő kőszénbányáig húzódott. A bánya az Unio Bank tulajdonában volt, melynek elnöke ugyanaz a gróf Zichy Eduárd, mint a Nyugoti Vasúté!¹⁹

A korábban említett ok miatt a 8 állomással rendelkező osztrák szakaszt adták át legkésőbb a forgalomnak. A későbbi kezdés mellett a Rába és a Mura folyók völgyét vízvásztóján történt átvezetés, illetve a Lassnitz állomás után megépített 503 méteres alagút kialakítása is hozzájárult a bő félévvel későbbi átadásnak. A Jennersdorf Graz között 1873. május elsején üzembe helyezett 68 kilométerrel „Ezennel a magyar nyugoti vasút befejeztetett.”²⁰ A két országban közös vasutak címszó alatt nyilvántartott vasút összesen 373 kilométer hosszú normál hálózatot birtokolt és működtetett.

A társaság még egy különleges épületről kell megemlékezni. A Magyar Nyugoti Vasút székhelye a részvénytársaság megalakulásakor Budapesten, a Hold u. 10. alatt volt. A közgyűlés úgy döntött, hogy a bérelt központ helyett épített saját palotát, s oda költözteti a hivatalait és a vezető munkatársak is lakást kapnak az épületben. A hálózat kialakításával egyidőben megvette a vállalat a Lánchíd budai hídfője mellett található telket, s a Clark Ádám tér 3. alatt 4 szintes székházat építenek. Wagner Sándor tervezte meg az épületet és 1873-ra el is készül. Az irodák mellett 12 nagypolgári lakást is átadnak, melybe – többek között haláláig – az igazgató is lakik. Az épületbe a tulajdonosokon kívül először a csődbe ment Magyar Északkeleti Vasúttársaság hivatalnokai hurcolkodnak 1887-ben. A Magyar Nyugoti Vasút államosítása (1890) után az éppen megalakuló Kereskedelmi Minisztérium kap helyet. Baross Gábor még innen szervezi át a tárcát. A Magyar Vöröskereszt központja is ez az épület lesz, mivel egy időben a tárca vezetője (Ordódy Pál) egyúttal annak fő támogatója. A második világháború alatti budapesti ostromban annyira megsérült az épület, hogy 1948-ban lebontják. Ma a helyén áll az országos közúti hálózat kiindulópontjának számító 0 kilométerkő.²¹

6. ábra A Magyar Nyugoti Vasút saját Igazgatósági épülete

¹⁸ Vasuti és Közlekedési Közlöny, 3. évf. 1872. 10. 03. 40. szám 339.o.

¹⁹ Vasuti és Közlekedési Közlöny, 3. évf. 1872. 09. 19. 38. szám 324.o.

²⁰ Vasuti és Közlekedési Közlöny, 4. évf. 1873. 05. 01.18. szám 141.o.

²¹ www. Urbface.com (Utolsó letöltés: 2020. április 29.)

A vasút működése

A vasút megnyitásával párhuzamosan kiépültek tényleges munkát végző egységek, melyek élén vezérigazgatói beosztásban lovag Fackh Károly állt egészen az államosításig.²² Az irodai munkákat, a napi teendőket Fuchs Miksa igazgató fogta össze.²³ A Titkárság, a Pénzügyi szolgálat, az Anyagszerkezelőség, a Kereskedelem, a Pályafelügyelet és pályafenntartás és a Vonatmozgósítás és műhely osztályain 65 hivatalnok, műszaki szakember dolgozott. Bécsben a központi leszámító hivatalnál további 4 munkatársa volt a Nyugoti Vasútnak.

A külszolgálaton dolgozók között Szombathelyen a Déli Vasúttal közösen használt állomáson öten, a forgalmi felügyelőségen heten a műhelyben, egy hivatalok az anyagkezelőként teljesített szolgálatot. A legtöbb állomáson egy személy biztosította a forgalmat: Zichyfalva, Pét, Hajmáskér, Herend, Város-Lőd, Somlyó-Vásárhely, Tüskevár, Boba-Jánosháza, Asszonyfa, Vép, Kis-Unyom, Csákány, Rába-Szentmihály, Vinár, Mezőlak, Vaszar, Gyömöre, Szemere, Ménfő. Mivel a Nyugoti Vasút Székesfehérvár és Szombathelyen a Déli Vasúttal, Győrben az Osztrák Államvasúttal közös állomáson bonyolította le a forgalmat, ezeken a nagy állomásokon is csak egy-egy kiadó munkatársa dolgozott. Várpalotán, Ajkán, Devecserben, az országhatárnak számító Gyanafalván a főnökek volt egy vasutas beosztottja, míg Szentgotthárdon kettő. Veszprémben, Sárváron, Pápán négyen dolgoztak az állomáson. „Kis-Czell Főnök: Fábián Ferencz. Hivatalnokok: Lukácsy Mór, Vertacnig János, Giesinger Emil, Keresztes Mihály, Schönwald Frigyes” a Nyugoti Vasút személyzete.²⁴

A forgalom lebonyolításában fontos szerepet játszó mérnöki osztályokat a négy csatlakozó állomáson (Székesfehérvár, Szombathely, Győr, Graz), és Kis-Cell, Körmend, Feldbach állomásokon állították föl két-két fővel.

Az osztrák szakaszon egy fős személyzet volt 3 helyen (Tuckern, Lassnitz, Messendorf), ketten dolgoztak Fehring, Studenzen és Gleidorf állomásokon, míg Feldbachban négy Graz állomáson 7 fő végezte a Nyugoti Vasút forgalmához kapcsolódó feladatokat. ,

A vasút teljes hivatalnoki és műszaki személyzet 78 magyarországi és 20 ausztriai dolgozóból állt. (Sajnos az utazó személyzet adatai a kezdeti időszakból nem ismertek.) Az első évek vállalati járműparkját 1877-ben összegezték. Ezek szerint a forgalmat lebonyolította²⁵

<i>Mozdonyok száma</i>	magyar vonalon	stíriai vonalon	összesen
II. osztályú személyvonatú mozdony	7	1	8
III. osztályú tehervonati mozdony	22	4	26
<i>Összesen</i>	29	5	34

1. táblázat A mozdonyok

²² lovag Fackh Károly a vezérigazgatóság mellett politikai szerepet is vállalt. Bár 1881-ben nem sikerült magát a kiscelli körzetben képviselőnek megválasztatani, de három évvel később Szentgotthárdról, majd 1887-ben újabb ciklusra Alsólendváról bekerült az országgyűlésbe.

²³ Fuchs Miksa izraelita vallású volt, bár Szende Irénnel róm. katolikus vallásban kötöttek házasságot, így átkeresztelkedettnek számított. <http://holocaust.archivportal.hu/temak/ki-nem-zsido-szarmazasigazolasok-budapesti-kozponti-jarasbirosagon-1944-oszen> (Utolsó letöltés: 2020. április 29.)

²⁴ Vörös L. (szerk.): Magyar vasúti évkönyv 1. évf. / 1878 (Budapest, 1878) Közös vasutak XIX. Magyar nyugoti vasút 458-459.o.

²⁵ Vörös L. (szerk.): Magyar vasúti évkönyv 1. évf. / 1878 (Budapest, 1878) Közös vasutak XIX. Magyar nyugoti vasút 481. o.

<i>Személykocsik</i>	dörzsfék nélkül	dörzsfékkal	összesen
Teremkocsi	-	1	1
I	6	-	6
I/II	11	-	11
II	16	8	23
III	22	17	39
IV	19	11	30
<i>Összesen személy</i>	74	37	111
kalauz- és postakocsi	9	18	27
ló- és sertésszállító	25	-	25
hosszfa szállító	-	-	-
Szénszállító	150	50	200
nyitott teherkocsi	70	50	120
fedett teherkocsi	204	72	276
<i>Összesen teher</i>	488	190	678

2. táblázat személy- és teherkocsik

Külön jegyezték a magyarországi és a stíriai vonalakon futó járműveket: „A magyar vonalra esik 74 személykocsi, 544 kalauz-, posta-, teherkocsi, *összesen 618 db*. A stíriai szakaszon közlekedik 37 személykocsi és 134 kalauz-, posta-, teherkocsi, *összesen 171 db*. A vállalat 373 kilométer hosszú teljes hálózatának 82 %-a Magyarországon feküdt, s ezt az arányt a járműpark és a dolgozók megoszlása is nagyjából követte. A kisebb eltéréseket a forgalom bonyolítása okozta.

7. ábra Már a MÁV által épített Czellödömölk állomás 1905-ben (Turóczy László gyűjteménye 4448)

Az első évek menetrendjéről kevés adat áll rendelkezésre, de ismert 1873 őszéről Győrből Grazba tartó napi két vonat indulási időpontja: 5. 50 és este 8 óra 30.²⁶ Néhány évvel később Veszprémből is fennmaradt a menetrend. Naponta két szerelvény indult Budapestről Grazba: 7 óra 10. és 11.00-kor. Az elsőnek Székesfehérváron közvetlen csatlakozása volt 9.27-kor, amely Veszprémbe ért 10.42-re, s onnan két perc tartózkodás után ment tovább Grazba. A második szerelvényről csak délután 4 óra 30-kor volt Székesfehérváron további utazásra lehetőség, de a Veszprémbe érő szerelvény.²⁷ (délután 6.21) negyedóra után tovább ment Grazba.

A hiányos adatok alapján valószínűsíthető, hogy mind Győrből, mind a magyar fővárosból napi két-két szerelvény ment Grazba. A korabeli forgalmi szervezés ismeretében kijelenthető, hogy a fordított útirányban is ugyancsak napi két pár vonat közlekedett.

A Magyar Nyugoti Vasút vonalainak átadása alapvetően megváltoztatta az érintett települések és gazdaságok életét. A kitűzött célt a részvénytársaság elérte: bekapcsolódtak a vasúti közlekedésbe – minden előnyeivel és hátrányaival. A magántársaságot – a Baross Gábor által lebonyolított – államosítási hullámban megváltották, s 1889. január elsejével a MÁV hálózatába került.²⁸ A vasúti társaság működése és a térségre gyakorolt hatása további elemzést kíván, melynek kiindulása lehet a Kis-Cell esetében megtörtént részletezés.²⁹

Irodalom

Frisnyák Zsuzsa: A magyarországi közlekedés krónikája (1750-2000) História MTA Történettudományi Intézete, Budapest 2001.

Kovács László (szerk.): Magyar vasúttörténet 1-7. kötet Budapest 1973-1998

Majdán János: A közlekedés története Magyarországon (1700-2000) Pro Pannónia, Pécs 2014.

Majdán, János: A vasúti csomópontok településfejlesztő hatása a Dunántúlon In: Mikó, Zsuzsa (szerk.) Mezőváros - kisváros: A Hajnal István Kör keszthelyi konferenciája 1990. június 23-25. Csokonai Kiadó, Debrecen 1995.

Pétervári Máté: A járások kialakítása Magyarországon az 1870: XLII. tc. alapján Doktori (PhD) értekezés, Szeged 2018. (doktori.bibl.u-szeged.hu)

Vörös László (szerk.): Magyar vasúti évkönyv 1. évf. Budapest 1878.

www. tarfipax.hu (utolsó letöltés 2020. április 30.)

---

²⁶ A korban még nem használták a 24 órás beosztást, ezért a menetrendekben a percek aláhúzás mutatta, hogy egy járat „esti időszakban”, vagyis 18 óra és másnap 6 óra között közlekedik.

²⁷ Veszprém megyei hivatalos heti közlöny 1887. 3. évfolyam július 22.

²⁸ 1889. XIV. tcz. 1889. évi XIV. törvénycikk „az első magyar-gácsországi és a magyar-nyugoti vasutak magyar vonalainak megváltásáról” www. net.jog.hu (Utolsó letöltés: 2020. április 29.)

²⁹ Majdán, János: A vasúti csomópontok településfejlesztő hatása a Dunántúlon In: Mikó, Zsuzsa (szerk.) Mezőváros - kisváros: A Hajnal István Kör keszthelyi konferenciája 1990. június 23-25 Debrecen: Csokonai Kiadó, (1995) 191-205. o.

KUTAKKÁ GYÚJT A MÉLY

„... - kutakká gyűjt a mély: - soká isznak belőled!” (Váci Mihály)

KÉRI KATALIN

Tanítói egyletek a történeti Baranyában

Ezzel a tanulmánnyal szeretném köszönteni Huszár Zoltán Tanár Urat a születésnapján. Negyedszázada ismerjük egymást, és azóta vagyunk jó barátok, az életútjaink ösvényei gyakran találkoztak az elmúlt években. A JPTE Történettudományi Doktori Iskolájában ismertük meg egymást, a PhD-képzést együtt végeztük el a legelső évfolyam mindössze 5 fős csoportjában. Sosem felejttem el, hogyan készültünk együtt az írásbeli záróvizsgára. Jelen voltunk a másik életében fordulópontot jelentő több tudományos eseményen: láttuk egymást sokszor izgulni egy-egy előadás vagy védés előtt; drukkolni azon, hogy miként sikerül mások elé tárni mindazt, amit mi magunk szeretünk, amivel éveken át kutatóként dolgoztunk. Nem csupán a történelem szeretete, de Baranya megye művelődés- és iskolaügyének kutatása is összeköt minket. Huszár Zoltán előtt így mi mással is tudnék most tisztelni, mint egy, a megye neveléstörténetébe betekintést nyújtó, primer forrásokból is merítő tanulmánnyal. Zoli, Isten éltesen, még nagyon-nagyon sok boldog évet, töretlen alkotói kedvet, jó egészséget kívánok Neked szerető családotd körében!

A tanítói szakma professzionalizálódása

A 19. századi európai modernizáció egyik fő sajátossága volt a szakértelmiség, a modern szakmák dinamikus fejlődése. A professzionalizáció nem (volt) más, mint a különböző értelmiségi feladatköröket ellátók tevékenységköreinek hivatássá válása. Ehhez a szakmai végzettség megszerzése mellett a szakmai érdekérvényesítés intézményeinek megteremtése, szakmai testületek, folyóiratok létrehozása és a szakmai-etikai normák kimunkálása, tágabb társadalmi közösgéggel való elfogadtatása is hozzátartozott.¹ A századvégre a pedagógusi, így a tanítói pálya is komoly szaktudáson és felkészültségen alapuló lett. (Ennek összetett folyamatait nemzetközi viszonylatok vázolásával hazánkban legrészletesebben Németh András foglalta össze.²) A tanítói szakma folyamatosan magas szintű művelésének, a képzőkben elsajátított diszciplináris és nevelési-módszertani ismereteknek a szinten tartása, fejlesztése, az ön- és továbbképzések folytatásának fontos színterei voltak az 1867-es kiegyezés, majd a népoktatási törvény elfogadása után sorra megalakuló tanítói egyletek, melyek az érdekérvényesítést, a kollegialitás erősödését is segítették. Ezek mellett a szakmásodás lényeges eleme volt a többek között éppen az egyletek működéséről tudósító pedagógiai sajtó kibontakozása³. Ebben a tanulmányban a dualizmus kori Baranya megyei pedagógiai sajtó cikkeinek és levéltári forrásadatoknak a felhasználásával adunk rövid áttekintést a tanítóegyletek működéséről.

A tanítóegyletek megalakulása, átalakulása

A tanítóegyletek alakulása és működése a történeti Baranya megyében is az országos viszonyoknak megfelelően alakult. „A népnevelés ügyének felvirágoztatásában” és az

---

¹ Gyáni – Kövér 2006. 81.

² Németh 2012.

³ Kéri 2013.

1868:XXXVIII. törvény végrehajtásában fontos szerep hárult az egyletekre.⁴ Baranyában is jellemző volt, hogy az egyletek tagjainak száma erősen eltérő volt, ugyanez elmondható tevékenységükről, vagyoni állapotukról, létezésük időtartamáról is. A katolikus és más felekezetek egyletein kívül általános egyletek is léteztek, és Baranyában volt a legerősebb mozgalom – az óbudai egylet tevékenységén kívül – egy országos szövetség létrehozásáért.⁵ A *Néptanoda* című lap, mely több baranyai egylet közös újságja volt, már 1867 decemberében hírt adott egy tanítóegylet létrehozásáról.⁶ Az egylet célja az volt, hogy tapasztalatcsere, tudományos felolvasások és írásművek benyújtása teremtsen alapot a tanítói önképzéshez. Eötvös felhívásáról a megyében először a Pécsi Lapok 1867. augusztus 18-i száma adott hírt. A kultuszminiszter felhívólevelét báró Liphay Béla megyei főispánnak is megküldte, de ez csak három hónap múlva, október 9-én került a megyei közgyűlés elé.⁷ A *Kalauz* című lap ugyanebben a hónapban Egyesüljünk című cikkével buzdított egyletalapításra.⁸ Az első egylet, amelyik Schneider István vezetésével megalakult, „szabad, általános” egyesület volt, 1867-ben 66 taggal jött létre, és Pécsi Tanítóegyesület néven működött.⁹ Ugyancsak általános jelleggel alakult meg továbbá a Baranyamegyei Tanítótestület (Pécs, 1882), a Baranyavárvidéki Tanítóegylet (1869, illetve 1873, Baranyavár), a Pécsváradvidéki Általános Tanítóegylet (1872-1914) és a Siklósvidéki Általános Tanítóegyesület (1870).¹⁰ Korán megszűntek a Szigetvárvidéki (1868) és a Szentlőrincvidéki Általános Tanítóegyesületek, ennek bizonyára az volt a fő oka, hogy tagjaik más – megyei érdekszférájú – egyesületbe léptek át.

A római katolikus jellegű egyletek közül 1896-ban készített összefoglalójában Peres Sándor kettőt említett (a megszűnt egyleteken kívül): a Mohácsvidéki Római Katolikus Tanítóegyesületet és a Siklósvidéki Római Katolikus Tanítóegyletet.¹¹ Előbbi 1883-ban Mohácson alakult, a kéméndi, mohácsi, németbólyi tanítói körök részvételével, 99 fős tagsággal. Könyvtára 37 műből állt, alapvagyonra pedig 541 forint 76 krajcárból. 1883-ban az elnöke Böhm János volt. A másik egylet is 1883-ban alakult Siklóson, 55 taggal. Könyvtára 88 kötetből és 190 füzetből állt a beküldött adatok szerint, vagyona pedig 362 forint 31 krajcár volt. 1883-ban az elnöke Khon András, 1894-ben pedig Pámmer Péter volt.¹² Peres művében még nem szerepelhetett, a tanulmányunkban vizsgált korszak történetéhez azonban szorosán hozzátartozott a Pécsegyházmegyei Római Katolikus Tanítóegyesület, mely 1907. július 3-án alakult meg, az alapszabályai pedig 1908-ból valók. Ez az egyesület a 20. század első évtizedétől kezdve egybeolvasztotta az egyházmegye tanítóságát. A Mohács-Vidéki Tanítóegyesület például 92 tagjával már 1907-ben belépett ebbe az egyesületbe.¹³ Ebbe a testületbe olvadtak bele továbbá azok a tankerületi egyesületek is, melyek 1873-74-ben jöttek létre. Halász István kimutatásai szerint 1878-ban 6 ilyen működött Baranyában: a pécsi egylet (40 taggal), a pécsvárad (26 taggal), a siklósi (17 taggal), a szentlőrinci (32 taggal), a mohácsi (37 taggal) és a baranyavári (56 taggal).¹⁴ A Pécsegyházmegyei Római Katolikus Tanítóegyesületbe történő belépést általában feltételként szabták a pályázóknak egy-egy új tanítói állás elfoglalása előtt. Ez az egyesület ügyelt a katolikus szellemiség ápolására és a szakmai képzésre. A megalakulást már 1902-től erősen szorgalmazták¹⁵, és alapszabályzatában már korábban megfogalmazott célokat fektettek le. A 2. paragrafusában szerint az egyesület fő célja volt: „a) A pécsegyházmegyei tanítók szellemi, erkölcsi és anyagi erejének a katolikus magyar nevelés és tanítás-ügyi célra egységes szervezetbe való foglalása. b) Pályadíjak kitűzése által a tanítók

---

⁴ Lantos 1980. 169–184.

⁵ Pécsi értesítő 1908–09. VI.

⁶ Néptanoda 1867. 7–8.

⁷ Komlósi 1972. 75–83.

⁸ Rubus 1867. 5.

⁹ Peres 1896. 262; Márfi 1985–86. 193.

¹⁰ Peres 1896 262–263.

¹¹ Peres 1896. 277–278.

¹² Peres 1896. 277–278.

¹³ Tanítóegyesületek 1907. 4.

¹⁴ Halász 1878. 108–109.

¹⁵ Egyházmegyei 1902. 1.

---

szellemi és szakszerű tökéletesedésének ügyét szolgálni.”¹⁶ Az egyesület elnöke Wajdits Gyula egyházmegyei tanfelügyelő volt. Az alapszabályzatot mind gr. Zichy Gyula püspök, mind pedig Várady Antal miniszteri tanácsos jóváhagyta.

1906-ban Pécs központtal, Futima Sarolta elnökletével megalakult a Pécsi Tanítónők Egyesülete. Az egyesület már 1906 előtt is létezett, Pécsvidéki Tanítónők Egyesülete néven, ám mindössze 1 vidéki tagja volt, ezért az egyesület 1906-ban mind a nevét, mind pedig a feladatait megváltoztatta. Az 1913-as alapszabályok szerint nem csak a város, de a megye tanítónőit is szándékoztak ebben az egyesületben összefogni. Az alapszabályzat sok pontjában hasonlított a fentiekben említett Pécsegyházmegyei Római Katolikus Tanítóegyesület szabályaihoz, és ez nem volt véletlen, hiszen a tanítónők egyesületének védnökei az előbbi egyesület tagjai közül kerültek ki. A tanítónők azonban speciális, az előbbi egyesületétől eltérő célokat is tűztek maguk elé, nevezetesen a nőnevelés és az önképzés előmozdítását.¹⁷

A Pécsi Általános Tanítóegylet története jó példát szolgáltat a megye egyleti életére általában. 1907-ben az egylet megalakulásának 40 éves évfordulója alkalmából megbízták egy rövid történeti összefoglaló megírásával Klingenberg Jakabot, aki hosszú éveken át volt az egylet alelnöke.¹⁸ Ő végig figyelemmel kísérte az egylet működését, és a jegyzőkönyvek segítségével megírta ennek összefoglalását is. A szokásos gyűléseken kívül egy nagyon fontos eseményt említett meg a tagság múltjából: az 1870-es évet, amikor október 6-án Eötvös József miniszter személyesen látogatott el Pécsre. Klingenberg részletes leírást adott erről a napról, mely szerint a minisztert fogadták az egyház képviselői, a városi törvényhatóság, a megyei hatóság, a Pécsi Tanítóegylet, a Pécsi Dalárda és a Pécsi Dalkör. Este pedig fáklyásmenetet tartottak a tiszteletére. Eötvös beszédéből – többek között – az alábbi részt idézte: „... azon legnagyobb kincset, melyet a Gondviselés adott, az észbeli tehetséget lehetőleg fejlesszük, mert a valódi szabadság, egyenlőség és testvériség csak a kultúrában s minden tehetségünk egyenlő kifejtésében fekszik.”¹⁹

A tanítóegyletek tanácskozásainak témái

A korszak tanítói egyleteinek életéről számos adat őrződött meg a levéltári forrásokban és a korabeli sajtótermékek hasábjain. Ezeknek a segítségével részben rekonstruálni lehet, hogy melyek voltak a legfontosabb, bemutatásra és megvitatásra kerülő témák a tanítói tanácskozásokon. A dualizmus kori tanítói önképzésnek – csakúgy, mint az ország más megyéiben – alapvető színterei voltak Baranyában is a tanítói tanácskozások (korabeli kifejezéssel: a *tanácskozmányok*), illetve a különféle tanítóegyletek összejövetelei. Az – általában szorgalmi időben tartott – gyűlések jó alkalmat kínáltak a tanítók számára arra, hogy mindennapi problémáikat megbeszéljék, hogy módszereket és ötleteket cseréljenek, illetve az alkotómunkát is lehetővé tették az ülések, hiszen a legtöbb tanácskozást vagy egyleti összejövetelt felolvasásokkal tették színesebbé. A tehetséges tanítók így lehetőséget kaptak fejlesztői és kutatói munkáik bemutatására. A jegyzőkönyvek és újságlapok színes és folyamatos tevékenységekről számoltak be, és bár a tanítóknak csak egy része vett részt rendszeresen az önképzések eme formáin, a testületi és egyleti mozgalom hatásai összességében jelentősek voltak.

A korabeli kútfők adatai szerint ebben a tanulmányban mindössze néhány, az adott időszakban fontos téma kerül kiemelésre. Az egyleti összejöveteleken megye-szerte visszatérő téma volt egyrészt a tanítók életkörülményeinek javítását célzó javaslatok, észrevételek megvitatása, ezzel kapcsolatosan tervezetek, memorandumok kidolgozása. Ezt a kérdéskört érintette például a tanítói fizetés és nyugdíj problémája.²⁰ A Pécsi Közlöny című katolikus lap rendszeresen tudósított az egyletek összejöveteleiről, az újság általában kapott a részletes programot tartalmazó meghívókból. Elsősorban ezen újság közleményei alapján körvonalazódnak azok a módszertani problémák, amelyek a leginkább foglalkoztatták a baranyai tanítótságot. Éveken át a tanterv-készítés, illetve az a téma, hogy szükséges-e az osztatlan népiskolák részére külön tantervet készíteni, izgalomban

---

¹⁶ Alapszabályok 1908. 1.

¹⁷ Pécsi Tanítónők 1913.

¹⁸ Klingenberg 1907.

¹⁹ Klingenberg 1907. 7.

²⁰ Sok más forrás mellett l. például: Tanítói gyűlés 1907. 4.

---

tartották a tanítókat, egyleti gyűléseiken is gyakran volt ez a fő kérdés.²¹ Gyakran felmerült a tanító feladatainak, ehhez kapcsolódóan a tanítóképzés szerkezetének, gondjainak a megbeszélése, ezzel kapcsolatosan gyakran alakultak ki viták.²² Sokszínű volt a módszertani tárgyú előadások palettája. Néhány téma „bejárta” a megyét, több helyszínen, több egyleti összejövetelen is sor került például az „olvasástanítás fonomimikai módszerrel” című előadásra, melyet Möhler György pémonostori tanító tartott.²³ Állandó téma volt továbbá, 1879 után, de különösen 1905-ben és 1906-ban a magyarosítás kérdése.²⁴ További témák voltak: a szülőj-oktatás a népiskolában²⁵, az énektanítás²⁶, a nevelésről szóló előadások²⁷, gazdasági és földműveléssel kapcsolatos értekezések²⁸ stb.

Az esperes kerületek tanácskozásai bővelkedtek a tartalmas és értékes beszédekben, felolvasásokban, a jegyzőkönyvek írói gyakran részleteket, vagy egy-egy dolgozat rövidített vagy teljes formáját is lemásolták, és azt az egyházmegyei tanfelügyelőségnek utólag megküldték. A szövegeket átvizsgálva kitűnik a kor szónoki és tudományos értekezési stílusának valamennyi jellemző vonása. A tanítók, akik előadásokat tartottak, mondanivalójukat gyakran „igazították” nagy elődeik, illetve kortárs példaképeik szavaihoz, gondolataihoz. Eötvös József beszédeinek, és számos, országos és megyei hírű tanférfitú cikkeinek, fölolvassainak hatása lehetett az, hogy az egyleti üléseken előadó tanítók stílusa, szóképei gyakran hasonlítottak egymáshoz. A tanító maga ezekben a beszédekben fényhez, lánghoz, sugárhoz volt hasonlatos, mint például egy 1893-as beszéd szövegében: „... csalódik tehát az, ki azt hiszi, hogy kötelességének eleget tett, ha 4-5 órát tölt az iskolában. A tanítónak az iskolán kívül is kell tanítani, legalább is jó példájával. Ő bármikor és bárhol ott áll hivatásának szentélyében. Az ő személye hasonlít a naphoz a község láthatárán, tudományával világít és jó példával melegít és növeszt.”²⁹

Az egyleti összejövetelek általános napirendjéhez tartozott a nyitó- és záróbeszéd, a tagdíjbeszéd, a jegyzőkönyv hitelesítése és időnként – az alapszabályoknak megfelelően – a tisztújítás. A napirendbe gyakran iktattak közös éneklést, egy-egy szavalatot vagy együttes imát. A rendszeres egyleti találkozások révén gyakran szövődtek barátságok a tanítók között, és a jó hangulatban eltöltött – általában közös ebéddel záruló – összejövetelek sok tanító számára, az önképzésen kívül, igazi „ünnepe”, de legalábbis kellemes kikapcsolódási lehetőséget jelentettek. Az újságok gyakran felidéztek a gyűlések utáni hangulatot is, például azt az esetet, amikor a németi espereskerület tanítósa 1907. július 22-én Csonka Nándor keszűi plébános házában „magyaros vendégszeretettel fűszerezett” ebéden vett részt, és „a megjelentek késő délutánig együtt maradtak a legjobb hangulatban.”³⁰ A tanítóegyleti gyűlésen részt venni nem minden tanító számára volt könnyű, hiszen ez gyakran hosszú utazást rótt rájuk, melyet saját költségükből kellett fedezniük, és sokszor ugyanez vonatkozott a napi étkezésre is.

Nagyobb esőzés vagy havazás idején egyes baranyai utak járhatatlanná váltak, és ez bizonyos községek tanítói számára lehetetlenné tette a „kimozdulást” falujukból.

Országos programok

A Baranya megyei katolikus tanítók nem csak megyei, de valamennyi, az időszakban megrendezésre került országos eseményen is képviseltették magukat, arra azonban ritkán nyílt lehetőségük, hogy tömegesen vegyenek részt ilyen rendezvényeken. 1896-ban az ezredéves kiállítás igazgatósága a pedagógusok nagy részének rossz anyagi helyzete miatt a II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus tagjainak utazási- és ellátási kedvezményeket nyújtott, és kedvezményes kiállítási belépőjegyeket is biztosítottak számukra. A Pécsi Közlöny ezeket az árakat közölte: „Utazás a vasúton harmadosztályú jeggyel a második osztályon; fél másodosztályú jeggyel a

---

²¹ L. például: Tanító-egyleti közgyűlés 1900. 4; Tanítógyűlés 1905. 3.

²² A németi esperes kerület 1907. 4.

²³ L. ezeket a cikkeket: Egyleti élet 1904. 6; Siklósi r. kath. tan. egylet 1906. 5; Olasz Jegyzőkönyv 1906.

²⁴ L. például: Tanítói gyűlés 1905. 4. és

²⁵ L. például: Siklósi r. kath. tan. egylet 1906. 5.

²⁶ L. például: Hidor 1907; A Baranyavidéki Tanító Egylet 1908.

²⁷ Tanítógyűlés 1905. 3; Wajdits Gyula 1908. 5; Az alkoholelles nevelés 1906. 5.

²⁸ L. például: Olasz gyűlés (1906–1907)

²⁹ Siklósi tanácskozmányi jkv. 1893.

³⁰ A németi esperes kerület 1907. 4.

---

harmadik osztályon. 2. olcsó lakás; közös teremben elfüggönyözött ágy teljes felszereléssel napi 30 krajcárért és tisztogatási díjért; deszkafallal elkülönített szobák egyenként 60 krajcárért és a tisztogatási díjért; 3. kedvezményes bemenet a kiállításra: 5 jegyből álló füzet 5 korona helyett 2 koronaért. 4. Kedvezményes étkezés...”³¹ A valóságban ezen rendelkezések ellenére sem utazhatott el sok baranyai tanító a fővárosba, mert több közülük egyszerűen még ezt sem engedhette meg magának.

1907-ben viszont sok megyei tanítónak is lehetősége volt arra, hogy országos rendezvényen vegyen részt, hiszen akkor Pécsen rendezték meg a katolikus tanítók országos bizottságának és a dunántúli tanító-egyesületeknek a kongresszusát. A helyi lapok szerint a baranyai katolikus tanítóság óriási érdeklődést tanúsított az esemény iránt. Különösen a rendezvény második napjának programja tartott számot nagy érdeklődésre, a gazdag kínálat sok érdeklődőt vonzott a budai-külvárosi katolikus kör nagytermébe. A következő volt a program: 1. Reggel közös szentmise. 2. A közgyűlés megnyitása. 3. Kitüntetések. 4. Elnöki, pénztárosi és titkári jelentések. 5. A nőnevelés korszerű kérdései. 6. Az egyház és az iskola. 7. Pedagógia és lélektan. 8. Pedagógiai könyvtárak és tanszer-múzeumok. 9. A népiskola a népjólét kifejezésének szolgálatában: a) a népiskola teendői, háziipari oktatás, szlőjd b) gyakorlati földművelés, állattenyésztés, munkaszereket fejlesztése c) a tanítóképzés teendői. 10. Folyó ügyek, indítványok stb.³²

A baranyai tanítóság esetenként szervezett kirándulásokon vett részt, amelyek szintén az önképzésüket is szolgálták a kikapcsolódás mellett. 1898-ban például a Pécsi Tanítóegylet tagjai meglátogatták az Abaligeti-barlangot.³³ Gyakoriak voltak a Budapestre szervezett kirándulások, és nem ritkák a horvát, szlavón, illetve olasz területeket végcélul választó, néhány napos utazások, ezeken azonban csak kevés baranyai tanító tudott részt venni, mert a csoportos utazási kedvezmények ellenére sem tudták a szállás- és étkezési költségeket megfizetni.

Irodalom

A Pécs-egyházmegyei Római Katolikus Tanító-Egyesület alapszabályai. Pécs, 1908.

Az alkoholelles nevelés. Siklósi r. kath. tan. egyesület. Pécsi Közlöny, 1906. május 3. XIV/100. 5.

A Baranyavidéki Tanító Egylet. Pécsi Közlöny, 1908. június 8. XVII/115. 5.

Egyházmegyei általános tanítóegyesület. Pécsi Közlöny, 1902. június 25. X/31. 1.

Egyleti élet. Pécsi Közlöny, 1904. november 3. XII/104. 6.

A katolikus tanítók országos bizottságának és a dunántúli tanítóegyesületeknek kongresszusa. Pécsi Közlöny, 1907. június 8. XV/129. 5.

Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Halász István: Baranya megye tanügyi állapota. Pécs, 1878.

Baranya megyei ált. tanítóegylet pécsváradi járáskörének gyűlése 1907. március 7-én Hidorban. Tanfelügyelői iratok, 1907. Baranya Megyei Levéltár (Továbbiakban: BMLT)

Kedvezmény tanítóknak. Pécsi Közlöny, 1896. február 6. 2.

Kéri Katalin: Pedagógiai sajtó a dualizmus kori Baranyában. Neveléstörténet, 2013. X/1–4. 33–43.

Klingenberg Jakab: A Pécsi Tanítóegylet 40 éves vázlatos története. Pécs, 1907.

Komlósi Sándor: Az Eötvös-féle népnevelési egyesületek alakítására irányuló törekvések sora Baranyában. Baranyai Művelődés 1972/1. 75–83.

Lantos István: A magyar honi tanítóegyletek országos szövetsége (1872–1874.) In: Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből; Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. Szerk.: Mészáros István. 169–184. o.

Magyarországi Kath. tanítók Országos Bizottsága. Pécsi Közlöny 1907. június 11. XV/131. 5.

---

³¹ Kedvezmény tanítóknak 1896. 2.

³² Egyleti kongresszus 1907. 5.

³³ Klingenberg 1907. 10.

-
- Márfi Attila: Baranya vármegye egyesületei (1867-1914) Baranyai Helytörténetírás, 1985-86. Pécs, 193–214.
- A németi esperes kerület. Pécsi Közlöny, 1907. június 22. XV/141. 4.
- Németh András: Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775-1945. Nemzeti fejlődési trendek, nemzetközi recepciós hatások. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012.
- A tanítók önképzéséről. Néptanoda 1867. dec. I/1. 7–8.
- Baranya megye ált. tan. egylet pécsváradi járáskörének gyűlése, 1906. márc. 8. Olasz Jegyzőkönyv, Tanfel. iratok, 1906. BMLT
- Bar. megyei ált. tan. egylet olasz gyűlése 1906. március 8. Tanfelügyelői iratok, 1906. BMLT (a gyümölcsfanevelésről); 1907. márc. 7. (a tyúktenyésztésről) stb.
- Pécs szabad királyi város összes községi népoktatási tanintézeteinek értesítője 1908/09. tanév VI. (Schneider Istvánról szóló megemlékezés)
- Pécsi Tanítónők Egyesületének Alapszabályai 1913. (Tanítóegyletek című csomag, szám nélkül BMLT)
- Peres Sándor: A magyarországi tanító-egyesületek története. Budapest, 1896.
- Rubus: Egyesüljünk. Kalauz 1867. október 29. IV/1. 5.
- Siklói r. kath. tan. egylet. Pécsi Közlöny, 1906. május 3. XIV/100. 5.
- A siklói esperes kerület a r. kath. tanítótestület 1893. évi tanácskozmányi jegyzőkönyve 944/1893. Püspöki Levéltár (PLT), TFI
- Tanfelügyelői iratok, 1906. márc. 12. BMLT
- Tanítóegyesületek fuzionálása. Pécsi Közlöny, 1907. jún 11. XV/131. 4.
- Tanító-egyleti közgyűlés (Baranyavár-vidéki tanítóegylet). Pécsi Közlöny, 1900. március 22. VIII/23. 4.
- Tanítógyűlés. Pécsi Közlöny, 1905. október 7. XIII/210. 3.
- Tanítói gyűlés (Baranyavár-vidéki r. k. egylet kisköszegi gyűlése) Pécsi Közlöny, 1905. október 31. XIII/230. 4.
- Tanítói gyűlés. Pécsi Közlöny, 1907. október 3. XV/226. 4.
- Wajdits Gyula megnyitója a vallásos nevelésről. A pécsmegyházmegyei róm. kath. tanítóegyesület. Pécsi Közlöny, 1908. június 11. XVI/133. 5.

Ha vágytanárainkat választhatnánk

Egy empirikus vizsgálat arról, mitől jó egy tanár¹

A legtöbb egyetemen dolgozó olvasó saját tapasztalatából tudja, mennyire nehéz a tanár dolga, ha hallgatóját igazságosan akarja osztályozni. A mérési modell felmerülő hiányosságait, valamint az osztályozandó személyiségéről – ha nem is tudatosan – alkotott feltételezések befolyását a szakirodalom már mélységében megtárgyalta (vö. Ingenkamp 1970; Gigerenzer 1987; Sacher 1994; Héjj 2008, 2013, 2017). Valószínűleg a hallgatók is osztályozzák tanáraikat (éspedig nem csupán a markmyprofessor.com webes felületén). Ez a kérdéskör a jelenleg mindent meghatározó Korona-vírus büvkörében különleges érdeklődésre tarthat igényt, hiszen mostanában még gyakrabban vitatkoznak a neveléstudomány szakemberei, hogyan motiválhatjuk hallgatóinkat, és – akár a távoktatás bevetésével – hogyan biztosíthatunk számukra magas színvonalú és a fenntartó által is minőség-ellenőrzésnek alávethető tanítást. Ez az élethelyzet adott értelmet jelen kérdőív megszerkesztésének, amelynek segítségével a hallgatók tanáraikhoz való hozzáállását mérhetjük. A kérdőív szerkesztésének tartalmi és méréselméleti kérdéseinek részletes megvitatása után közöljük a most bemutatandó mérőeszköz faktorelemzését. Abból három tulajdonságcsoporthoz rajzolódik ki, amire egy jó tanárnak szüksége van: motivációs képesség, személyes kapcsolatteremtési képesség és a tananyag közvetítésének képessége.

Eredményeinket az (oktatási) nyelv kommunikatív funkcióinak és az érzelmi intelligencia tükrében vitatjuk meg: Hallgatóinkat nem korlátozhatjuk kognitív nagyagykérgükre. Épp ellenkezőleg. Megkövetelik a teljes emberre irányuló, elérhető, és motiváló kapcsolatot tanáraiktól.

Módszer

Egy a hozzáállást mérő kérdőív kijelentéseinek gyűjtése az érdeklődésünket felkeltő tárgykör felderítő vizsgálatával kezdődik. A rendelkezésre álló szakirodalom különböző szempontok alapján tartalom-elemezhető. Az idevágó elméletek is alkalmasak arra, hogy belőlük kijelentéseket vezessünk le. Mivel egyelőre csupán hipotetikus kijelentésekről van szó, amelyek alkalmassági kritériumait még alaposan meg kell vizsgálnunk, a szerző azon a véleményen van, hogy a kijelentések megfogalmazásában maguk a szerkesztők is részt vehetnek. Ezen módszereken túlmenően a tapasztalati tudományt is bevetethetjük, amennyiben a bennünket érdeklő alapsokaságból vett reprezentatív minta tagjaitól félig-strukturált interjúkban megtudakoljuk, mely szempontokat látják fontosnak (vö. Héjj 1995). Ennek a mintának a szabad asszociációi is hasznos anyagot szolgáltatnak.

Ezek után számos elképzelés, kérdés és kijelentés áll rendelkezésünkre, amelyekből a kérdőív kijelentései megfogalmazhatók. Ehhez fontos, hogy néhány alapszabályra tekintettel legyünk:

- (1) A kijelentések legyenek egyszerűek. Ez éppúgy vonatkozik a szemantikus síkra – kerüljük a szakkifejezéseket és az idegen szavakat – mint a szintaxis síkjára – ne használjunk összetett mondatokat, sem a kétszeres tagadást. Ha a megkérdezett nem érti a kérdést, ez nem csupán hibás válaszokhoz vezet, ami az eredményt meghamisítja, hanem a kísérleti személy (KSZ) felbosszantásához, esetleg megsértéséhez is, ami együttműködésének motivációját erősen csökkenti.
- (2) Az egyes mondatok legyenek rövidek, hogy ne erőltessük túl a KSZ-ek figyelmét és motiváltságát.

---

¹ Dr. habil. Huszár Zoltán intézetigazgató egyetemi docens barátom 60. születésnapjára, aki most végre „tudományosan” is megtudhatja, miért szeretik annyira hallgatói.

-
- (3) A kijelentések ne legyenek sugalmazó jellegűek, nehogy egyik-másik válaszlehetőség eleve valószínűbbé váljon. Erre lenne példa a következő kérdés: „*Ugye ön is úgy gondolja, hogy az ún. 'oktatói teljesítményértékelést' be kellene tiltani?*” A sugalmazás még finomabb formájával találkozunk Karl Valentinnél, a híres bajor komikusnál. Az olyan egyetemi oktatókhoz hasonlóan, akik a félév utolsó előadását követően megkérik hallgatóikat, hogy értékeljék az oktatót, Valentin is felkéri a látogatót müncheni múzeuma elhagyása előtt, hogy a kiállítást értékelje. Ehhez a látogatók belépőjegyüket a kijáratnál elhelyezett két válaszgyűjtő ládika egyikébe tehetik, amelyeken a következő feliratok olvashatók: „*Tetszett*” vagy „*Nagyon tetszett*”.
- (4) A kijelentések tegyék lehetővé, hogy fölismerjük az esetlegesen mechanisztikus (vagy minta-rajzoló) választendenciákat. Ehhez szükséges, hogy bizonyos kérdéseket a kérdőív különböző szakaszaiban fordított jelentéssel ismételjünk meg, annak érdekében, hogy a tartalmilag azonos válasz pontosan ellentétes számeredményhez vezessen. Így pl., ha a 11. kérdés: „*Eredetinek tartja ezen tanulmány példáit?*”, akkor legyen a 93.: „*Agyára mennek-e a példáink?*”

Ha kérdőívünk kijelentései a fenti szabályoknak megfelelően fogalmazódtak meg, még felül kell vizsgálnunk, hogy egyértelműek-e. Felkérünk egy kis csoportnyi figyelmes értékelőt (az ún. „szakértőket”), hogy a kijelentéseket kilenc egyre növekvőbb pozitivitású kategóriába rendezzék. Minden egyes szakértő először minden kijelentést csupán három osztályba rendez: „negatív” (-1), „semleges” (0) és „pozitív” (+1). Aztán tovább osztja az első kategóriát (-1) szintén "negatív" (-4), "semleges" (-3) és "pozitívra" (-2); az első felosztás "semleges" kategóriájából (0) képződnek a (-1)-től (+1)-ig, és az eredetileg „pozitív” kategóriából (+1) az új (+2)-től (+4)-es osztályok. Így minden egyes értékelő minden egyes kijelentést a (-4)-től (+4)-ig terjedő kategóriák valamelyikéhez rendeli hozzá. Ezután meg kell vizsgálnunk a kijelentések egyértelműségét, hogy azokat az értékelők egységesen osztályozzák-e. Ha ez nem így lenne, ha például egy kétcsúcsú eloszlással találkozoznánk, vagy ha az osztályozások széles szórást mutatnak, nyilvánvaló, hogy az adott kijelentést különbözőképp lehet értelmezni. Az ilyen kijelentés alkalmatlan a méréshez. (Persze megpróbálhatjuk egyértelműbben megfogalmazni, és azt követően újabb értékelőkkel felülvizsgálni.) Mivel a különböző mérőskálák eltérő kiválasztási és elutasítási kritériumokkal rendelkeznek, ezeket az egyes skálatípusok bemutatásánál tárgyalja a szakirodalom (vö. Lienert 1974; Hejj 1997). Az alkalmatlan kijelentések elvetését követően megvizsgáljuk, hogy a fennmaradó kijelentések lefedik-e a lehetséges hozzáállások teljességét az erősen negatívától az erősen pozitívig. Ezt értékelésük középértéke alapján ellenőrizzük. Ezután a mérőeszköz előzetes változatát kísérleti vizsgálatnak vetjük alá. Annak eredményein item-elemzést számíthatunk az egyes kijelentések nehézségi fokára (a KSZ-ek hány százaléka ért azzal egyet) és szétválasztási élességére (mennyire erős az összefüggés ezen kijelentés igenlése és valamennyi az illető KSZ által igenlett kijelentés összege között). Ennek alapján választjuk ki a kérdőív végleges változatát. Amennyiben mérőeszközünket hitelesíteni is kívánjuk, megvizsgálhatunk vele egy reprezentatív mintát, és abból kiszámíthatjuk az egyes kijelentésekre adott válaszok középértékét és szórását. Az intelligenciatesztek hitelesítése során derült például fény az olyan tényezőkre, mint a kor, az iskolázottság, a nyelvi- és kulturális hovatartozás, valamint az időviszonylat. Példának okáért a Hamburg-Wechsler Intelligencia Teszt (HAWIE) képkiegészítő feladatai között találunk egy olyan képet, amin egy felnőtt férfit látunk hosszúujjú ingben. A vizsgált személynek az a feladata, nevezze meg, mi hiányzik a képen. Jóllehet az 50-es évekbeli teszt szerkesztőknek még egyértelmű volt, hogy minden intelligens személy azonnal észreveszi, hogy a *nyakkendő* hiányzik, ez a nyakkendőzetlenség napjainkban már aligha szúr szemet. A hozzáállást vizsgáló mérőeszközök esetén fontos figyelmet szentelnünk a hitelesítési minta társadalmi jellemzőire. Akár hitelesített, akár nem, a hozzáállás-mérőeszköz immáron bevetésre készen áll. Jelen szerző mindemellett javasolja, hogy az új mérőeszközt célszerű egyéb mérési- és érvényesség-vizsgáló eljárásokkal együttesen alkalmazni (vö. Héjj, 1989).

Egy egyetemi hallgatói populáció minőségi felmérővizsgálatából eredő 88 kijelentést a felvázolt eljárásrendnek megfelelően egyszerűsítettük le. 16 hallgatóból álló értékelő rendezte a kijelentéseket két lépésben a leírt kilenc kategóriába – a legnegatívabbtól (-4) a legpozitívabbig (+4). Mindegyik kijelentésre kiszámoltuk kategóriájának középértékét és szórását. Azon kijelentések közül, amelyeket a legegységesebben értékelték (a legkisebb szórásúakból) kiválasztottunk 25 negatív és 25 pozitív középértékűt. Az 1. ábra mutatja a Tanárokat Osztályozó Kérdőív (TOK) végleges változatát.

Kérlek, képzeld magad elé X tanárnőt / tanár urat! Olvasd át a következő kijelentéseket és dönts el, milyen mértékben igazak őrá. Kérlek, jelöld be a megfelelő mértéket a válaszíven!

- (1) A tanár érti, hogyan lelkesítse hallgatóit a téma iránt.
- (2) A tanár előadását logikusan és áttekinthetően szerkeszti.
- (3) A tanár szakterületén túlmutatóan magyaráz.
- (4) A tanár nem képes a lényegre az információ tömkelegéből kiemelni.
- (5) A tanár nem vesz tudomást hallgatói tudásszintjéről és nem fekteti le a megértéshez szükséges alapokat.
- (6) A tanár előadása egyhangú.
- (7) A tanár nem tudja, hogyan kell absztrakt elméleteket szemléletes eszközökkel érthetővé tenni.
- (8) A tanár állandóan ugrál a témák között.
- (9) A tanár nem biztosít alkalmat, hogy kérdéseket tegyünk föl.
- (10) A tanár a vizsgán nem az általa tárgyalt anyagra kérdez.
- (11) Olyan a tanár előadása mint az altató.
- (12) Szónoki képességeinek köszönhetően előadását elejétől végéig követem.
- (13) A tanár bevonja hallgatóit az előadásába.
- (14) A tanár szimpatikus.
- (15) A tanár gyakran homályosan fejezi ki magát.
- (16) A tanár túl halkán beszél.
- (17) A tanár nem jól válaszolja meg a neki feltett kérdéseket.
- (18) A tanár előadói stílusa nagyon száraz.
- (19) Amit a tanár a táblára felír, gyakran olvashatatlan.
- (20) Arroganciája miatt előadásának anyaga gyakran unalmas.
- (21) A tanár vidámsága és derűje igen motiválóan hat.
- (22) A tudományos szakzsargon állandó használata lelankassza érdeklődésünket az előadás anyaga iránt.
- (23) Előadásai didaktikailag jól előkészítettek.
- (24) A tanár lelkesedésével érdekesebbé teszi az előadást.
- (25) A tanárnak van humora.
- (26) A tanár ideges lesz, ha a hallgatók kérdéseket tesznek fel.
- (27) A tanár soha nem beszél személyes dolgokról.
- (28) A tanár jól tagolja az előadás anyagát.
- (29) A tanár soha nem ír fel egy nevet sem a táblára, ami igen zavaró.
- (30) Nehéz a tanárt követni.
- (31) A tanár néha úgy hat, mintha gondoláiban más foglalkoztatná.
- (32) A tanár időnként felkészületlenül jelenik meg.
- (33) A tanár előadását szemléletesen és érdekesítően tartja.
- (34) A tanár az anyagot zavarosan és strukturálatlanul adja elő.
- (35) A tanár sajátossága, hogy jól közvetíti az anyagot.
- (36) Előadása tartalmilag jól érthető.
- (37) A tanár megfelelő mértékben használja a táblát/vetítőt az áttekinthető bemutatáshoz.
- (38) A tanár az előadás idején kívül is rendelkezésre áll a hallgatók kérdéseire.
- (39) Előadásai nyelvileg világosak és érthetőek.
- (40) A tanár hajlandó a közbevetett hallgatói kérdésekkel is spontán foglalkozni.
- (41) A tanár személyes bizonytalanságát merev és autoriter fellépésével próbálja leplezni.
- (42) A tanár mereven az előírt tananyaghoz ragaszkodik.

-
- (43) Fellépése a hallgatóival szemben fölényes és távolságtartó.
  - (44) A tanár könnyen érthető, inspiráló előadásokat tart.
  - (45) A tanár sokat tud szakterülete háttéréről.
  - (46) A tanár serkentően támogatja az önálló gondolkodást és munkát.
  - (47) A tanár a szélsőséges helyzetekben is megőrzi nyugalmát.
  - (48) Előadása izgalmas.
  - (49) A tanár rendelkezik azzal a képességgel, hogy nehéz témákat is érthetővé tegyen.
  - (50) Kapcsolata hallgatóival élénk.

1. ábra: A Tanárokat Osztályozó Kérdőív (TOK)

60 egyéni kísérlet alkalmával 15 egyetemi hallgatóból álló kísérletvezető fejenként két női és két férfi hallgatót kért föl, akik valamennyien X-professzor kötelező előadásának rendszeres hallgatói voltak, hogy osztályozzák tanárukat a TOK kijelentéseire vonatkoztatva egy Likert-Skálán (1932). Amíg a Thurstone-Skála (1928), csupán igen-nem válaszokat enged meg, itt ötfokozatú válaszlehetőségek állnak rendelkezésre:

- (-2) = egyáltalán nem jellemzi (erős tagadás)
- (-1) = inkább nem jellemzi (gyenge tagadás)
- (0) = határozatlan (semlegesség)
- (+1) = inkább jellemzi (gyenge igenlés)
- (+2) = teljes egészében jellemzi (erős igenlés)

Hogy kiemeljük a szórás fontosságát, a kijelentésekre kapott osztályzatok középértéke helyett azok összegét számítottuk ki. 50 kijelentésnél a hallgatók hozzáállása a [-100,+100]-ig terjedő folytonosságra képezhető le, ahol a 0 fejezi ki a semleges hozzáállást. Már 60 kísérleti személyünknel is jelentős a tapasztalt szórás: [-49,+71], $s = 26.3$. Az $M = +20.8$ -as középérték tanúsítja, hogy X-professzort hallgatói inkább kedvezően ítélik meg. Arra is fény derült, hogy a hallgatói vélemény nem függ a hallgató nemétől. Sem az egyedi kijelentések, sem az összesített érték vonatkozásában nem tér el a megkérdezett férfiak és nők középértéke (ezt a független mintákra alkalmazott t-tesztel vizsgáltuk). Ilyen módon a TOK mindkét nem hozzáállásának méréséhez egyaránt alkalmas. A TOK a kvartil-elválasztás követelményének is megfelel: Az a 25%, akik a tanárt a legkedvezőbben ítélték meg, minden egyes kijelentésre vonatkoztatva szignifikánsan ($\alpha=0.05$) kedvezőbben nyilatkoztak róla, mint az ellentétes véglethez tartozó 25%.

Az 50 kijelentés skalogram-elemzésének segítségével megvizsgáltuk, hogy a mért hozzáállás nem lehet-e egydimenziós. A kapott igen alacsony együttható (.027) egyértelműen ellentmond annak, hogy itt csupán egyetlen dimenzióval állnánk szemben. Ez azt bizonyítja, hogy kérdőívünk a tanár egymástól eltérő jelentős tulajdonságait méri. Ezért döntöttünk úgy, hogy szerkezetét a faktorelemzés segítségével vizsgáljuk. Mivel a törmelék teszt ott mutatott határozott törést, három faktort extraháltunk.

A 2. és a 3. ábra a főtengety-elemzés utáni szerkezetet mutatja és a legmagasabb faktortöltésekből leolvasható vezérváltozóknak köszönhetően könnyen értelmezhető faktorokat eredményezett.

derűs & vidám 21 x	
tanórákon kívül is rendelkezésre áll 38 x	x 50 kapcsolataiban élénk
szimpatikus 14 x	
	lelkes 24 x
	x 48 izgalmas
	érdekesítően ad elő 33 x
	jól közvetíti az anyagot 35 x
	képes hallgatóit fellelkesíteni 1 x
	kitűnően ad elő 12 x
x 6 előadása egyhangú	
x 11 előadása, mint egy altató	
x 18 stílusa száraz	
x 17 a kérdésekre nemigen válaszol	
	x 5 hallgatóiról nem vesz tudomást
	x 27 sosem személyes
	x 9 nem ad lehetőséget a kérdésekre
	x 43 nagyképű & távolságtartó
	x 20 arrogáns & unalmas

2. ábra: Faktor 1 (motivációs képesség, vízszintes) és 2 (kapcsolati képesség, függőleges)

logikus & áttekinthető 2 x	
jól szerkeszti az anyagot 28 x	
világos & érthető 39 x	
bonyolult összefüggéseket érthetően mutat be 49 x	
	jól közvetíti az anyagot 35 x
	érdekesítően ad elő 33 x
	kitűnően ad elő 12 x
	x 48 izgalmas
	lelkes 24 x
	hallgatóit képes lelkesíteni 1 x
x 17 a kérdésekre nemigen válaszol	
x 18 stílusa száraz	
x 6 előadása egyhangú	
x 11 előadása mint az altató	
	x 15 zavaros
	x 30 nehéz követni
	x 34 az anyag zavaros & strukturálatlan
	x 8 ugrál a témák között

3. ábra: Faktor 1 (motivációs képesség, vízszintes) és 3 (tananyag közvetítése, függőleges)

Eredmények

Az első faktort **motivációs faktorként** értelmezhetjük: Vajon képes-e a tanár "érdekfeszítő", "lelkes" stílusa alapján "hallgatóit lelkesíteni", avagy éppenséggel inkább "száraz" és "egyhangú", „úgy hat, mint az altató" és "a neki feltett kérdésekre nem is válaszol".

A második faktor a tanár **személyes kapcsolati képességét** jeleníti meg. Ez a dimenzió a "nyitott, barátságos", "az előadáson kívül is szóba áll" és a "szimpatikus"-tól egészen a "soha nem személyes", "távolságtartó, fölényes" és az "arrogáns"-ig tart.

Csupán a harmadik faktor foglalkozik a **tananyag átadásának képességével**: "zavaros és strukturálatlan", "nehéz követni", "ide-oda ugrál a tananyagban"-tól egészen a "világos és érthető", "jól tagolt" und "logikus, áttekinthető"-ig.

Diszkusszió

Ez a három faktor a (beszélt) nyelv legfőbb funkcióira emlékeztet. Bühler világossá tette², hogy a tényszerű *ábrázoló funkció* egyáltalán nem a legfontosabb. Ennek megfelelően a hallgatók megítélésében a *tananyag átadása* csupán harmadik hegedűs. A Bühler által leírt *felszólító funkció* a primás mint *motivációs faktor*. A második faktor, a *személyes kapcsolati képesség* felel meg az utolsó Bühleri funkciónak, a kifejezés funkciójának (vö. barátságos, szimpatikus, arrogáns). A kapcsolati funkció mélyebb értelmét Malinowski írta le³ mint *phatic communion* (szavakkal történő társas kapcsolódás, összehangolódás): A szóváltás segítségével kölcsönösen kipuhatólják, mennyiben bízhatnak egy még közeli ismerősnek nem számító emberben (esetünkben a tanárban).

Rövid eszmefuttatásunk egyértelműen alátámasztja, hogy az egyetemi hallgatók nem számítógépek és nem adatbankok, amelyeket információk garmadával árasztathatunk el. Nem veszik jó néven, ha valaki megpróbálná nagyagykérgükre redukálni őket. Épp ellenkezőleg. Azt értékelik, ha érett egészségűkhöz szólva az érző-gondolkodó felnőttet szólítják meg bennük. Jóllehet, díjazták a módszertanilag jól előkészített előadást, még ennél is fontosabb számukra, hogy a tanár személye és lelkesedése kifejezésre jusson. A szó származásánára (etimológiájára) pillantva azonnal megértjük, hogy csak az nevezheti magát professzornak (azaz nyilvánosan megvallónak), aki tényleg *megvallja*, ki is ő.

Az érintettek tudják, mennyi akadályt (és nem csupán kognitív teljesítőképessége elé helyezett akadályokat!) kell leküzdenie annak, akit azzal a jogkörrel felruháznak, hogy egyetemi tanárként taníthasson. A most föltárt lelet bizonyítja, hogy ezek a fejet erősen igénybe vevő kiválasztási kritériumok csak az érzelmi érettség, a kommunikáció- és motiváció képesség jól megalapozott fejlesztésével, egyszóval az érzelmi intelligenciával⁴ együttvéve teszik ki a hatékony és hallgatói által tisztelt vezető egyetemi oktatót.

Irodalom

Bühler, K. (1934). Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache. Jena: Fischer.

Gigerenzer, G. (1987). Das Portrait des Schülers im Übertrittsgutachten. Zeitschrift für Sozialpsychologie, 18, 191-208.

Goleman, D. (2008). Érzelmi intelligencia. Budapest: Háttér kiadó.

Hejj, A. (1989). Beratungsstelle und Gericht - Vergleich der Einstellungsentwicklungen zur Kriminalität bei Psychologen und Juristen. In W. Marx & A. Hejj (Hrsg.), Subjektive Strukturen (S. 80-99). Göttingen: Hogrefe.

Hejj, A. (1995). Die Zukunftsperspektive von Jugendlichen und jungen Erwachsenen. Pädagogische Welt, 49, 570-574.

Hejj, A. (1997). Empirische Methoden zur Erfassung der Schulkultur. In N. Seibert (Hrsg.), Anspruch Schulkultur. Interdisziplinäre Darstellung eines neuzeitlichen schulpädagogischen Begriffs. (S. 97-118). Bad Heilbrunn: Klinkhardt.

---

² Bühler 1934.

³ Malinowski 1923/1946.

⁴ Goleman 2008.

-
- Hejj, A. (2008). "Elvont tarisznyások" és "beképzelt magolósok" - hogyan látják egymást a PTE egyes karainak hallgatói? *Tudás menedzsment*, 9/1, 92-98.
- Hejj, A. (2013). Mikor figyel a diák? Egy kibernetikai modell és a valóság. In: Andl Helga, Molnár-Kovács Zsófia (Szerk.), *Iskola a társadalmi térben és időben. I. kötet.* (11-30 o.). Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Hejj, A. (2017). Evolutionäre Ästhetik als bare Münze - Zahlt sich Schönheit aus? In: Schwender, Clemens, Lange, Benjamin P., & Schwarz, Sascha (Szerk.), *Evolutionäre Ästhetik.* (185-196 o.). Lengerich: Pabst Science Publishers.
- Ingenkamp, K. (1970). Zur Problematik der Zensurgebung. *Die deutsche Schule*, 62, 438-456.
- Lienert, G. A. (1974). *Teszt szerkesztés és tesztanalízis.* Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont.
- Likert, R. (1932). A technique for the measurement of attitudes. *Archives of Psychology*, 140, 1-55.
- Malinowski, B. (1923/1946). Phatic communion. In C.K. Ogden & I.A. Richards (Hrsg.), *The Meaning of Meaning* (S. 296-336). London: Harmondsworth.
- Sacher, W. (1994). *Prüfen - Beurteilen - Benoten.* Bad Heilbrunn: Klinkhardt.
- Thurstone, L. L. (1928). Attitudes can be measured. *American Journal of Sociology*, 33, 529-554.

Iskolai ünnepek másként

Mottóként

„A művészet nem az, hogy tudunk-e rendezni egy ünnepet, hanem az, hogy találunk-e olyanokat, akik örülnek neki.” (Friedrich Nietzsche)

Jelen tanulmányunkkal kívánunk Huszár Zoltán kollégánknak boldog születésnapot, és emlékezünk azokra a közös programjainkra, útjainkra, melyek során alkalmunk és szerencsénk volt együtt időt eltölteni.

Kedves Zoli, Isten éltesen sokáig!

Előszó

A történelmi emléknapiak és a hozzájuk kapcsolódó ünnepségek az emlékezés kultúrájának részét képezik, és olyan folyamatok jellemzik, mint a tipikus nyelvhasználat a beszédekben¹ az egyes ünnepeken megismételt dalok, eszközök bevonása, mint például koszorúk, zászlók stb. Az ünnepeken való részvétel szintén a szocializáció egyik formája, különösen akkor, ha az iskolában zajlik, és a tanárok a gyerekekkel közösen tervezik, szervezik és bonyolítják le. A szocialista Magyarországon az iskolai ünnepélyeknek szimbolizálniuk kellett a magyar nép egységét és összetartozását a Magyar Szocialista Párt vezetése alatt. Ezt a célt szolgálták az egyes szimbólumok, mint például talán a legszembeűnőbb módon a piros nyakkendő az úttörők és a kék nyakkendő a kisdobosok számára. Az ünnepségek egységes forgatókönyvet követtek, kevés teret hagytak a kreativitásra a szervezésben és a programban egyaránt.

A rendszerváltást követően változtak az iskolai ünnepek is. A pedagógia és a gyermekpszichológia területén végzett új kutatási eredmények, valamint a tantárgyak didaktikájának változásai nyomán indult el egy új folyamat azért, hogy az iskolai ünnepek nemzeti emléknappokká válhassanak. Két alkalommal, március 15-én és október 23-án kötelezően megemlékeznek az iskolák diákjai alkalomhoz kötődő műsorral iskolai keretben.

Az alábbiakban először az emléknapokról beszélünk, mint a politikai kultúra részéről, majd áttekintjük azokat a szempontokat, amelyek az iskolai ünnepélyekhez kapcsolódnak, végül javaslatot teszünk modern technikai eszközök alkalmazására az élményszerű ünneplés céljából.

1. A nemzeti emlékezés ünnepei, mint a politikai kultúra része

Az emberek igyekeznek feldolgozni a maguk módján azokat az eseményeket, amelyek őket, a családjukat, a szüleiket, nagyszüleiket érintették, amelyek emlékezetükbe vésődtek. Ugyanahhoz az eseményhez különféle emlékek fűződhetnek, lehetnek ezek egyéniek, családiak, helyiek stb. Természetesen felmerül a kérdés, hogy mely emlékeket szeretnénk megőrizni és átadni a következő generációnak? Bár egy-egy emlék létezik az emberi emlékezetben, azonban az egyes társadalmi formációk döntenek arról, hogy melyik történelmi eseményről emlékezünk és milyen formában². Ez az emlékezés-kultúra határozza meg, hogy mely események és szimbólumok vagy példaképek lehetnek pozitívak és identitást teremtők, valamint egységalkotók az adott társadalom keretén belül. A demokratikus emlékezési kultúrát több perspektíva és tudományosan megalapozott, objektív szemlélet jellemzi. Az ünnepségek ennek a szimbólum- és emlékezetkultúrájának a részét képezik, és kapcsolatot jelentenek a múlt és a jelen között, továbbá megjelenítik az állami ideológiát a szűkebb kereteken belül, mint például a családban, intézményben vagy a helyi közösségekben. Míg az első

¹ részletesebben H. Prikler-Huszár, megjelenés alatt

² Burke 1997.

ünneplések családi körben történnek (karácsony, születésnap, húsvét stb.), addig a nemzeti ünnepek a gyermekek életkorának növekedésével jelennek meg.

A gyermekek, de gyakran a felnőttek is, a múlt eseményeinek nagy részét nem tudják saját személyes tapasztalataik alapján felidézni: a tudás és a benyomások másodlagos forrásokból származnak, történelmi leírásokból, esetleg kortárs forrásokból, vagy gyermekek esetében felnőttektől, családtagoktól, ismerősöktől, rokonoktól és tanároktól. Ezekkel az emberekkel ünnepelnek, és megtanulják, hogy a felnőttek hogyan viselkednek, milyen kultúrával rendelkeznek, és milyen példát mutatnak nekik, és mivel a gyermek nem képes nem utánozni, a megélt események iránymutatóak a jövőre vonatkozóan³. A közgondolkodás szintjén feldolgozatlan eseményekhez alig feldolgozott kollektív élmények (háborús események, munkaszolgálat, deportálások, munka- és haláltáborok, német és szovjet megszállás, hadifogság, kényszermunka, áttelepítés, kitelepítés, kuláküldözés, menekülések, lakosságcsere) és kevésbé tisztázott felelőségek kapcsolódnak. Mivel a nemzettudatot veszteségek, kollektív sérelmek, emigrációs hullámok, és frusztrációk terhelték, így a kollektív élmények megítélésében máig nem alakultak ki olyan történelmi evidenciák, amelyek a köznapi történelmi tudat számára is megbízható kiinduló alapot nyújtanának, és amelyek alapját képezhetnék a nemzetről való közös gondolkodásnak⁴.

Igy különösen fontos a történelem tárgy oktatásán kívül, azon túlmenően más tárgyakon átívelően, az onnan szerzett ismereteket is bevonva az adott ünnephez fűződő személyes kapcsolat kiépítése. Ami múlik tudásunkon, érzelmeinken, érettségünkön és értékrendszerünkön, ezek függvényében fejlődik, és végül ezek a felismerések döntenek arról, hogy az egyes konkrét ünnepek milyen jelentőséget közvetítenek egyes személyeknek, milyen módon ábrázolja, hogyan rekonstruálja, ko-konstruálja saját magának az adott történelmi eseményt. Ebben az értelemben az ünnepelés általában a szocializáció egy aktusa, amely a családban kezdődik, majd folytatódik az óvodában és az iskolában immár más keretek között. Új tapasztalatokat szerzünk arról, hogyan ünnepelünk egy közösségben. Az értékrend, az életről alkotott felfogás és az életforma, a csoporton belüli kommunikáció, az öltözködési rend, a nyelvhasználat és a társadalmi viselkedésformák, amelyekkel a csoportban zajló interakciók során találkozunk, olyan jelentést nyernek, amelyek jelzik egy-egy csoport határait, a csoporttagságot és a szerepeket, mert ezek a közös események elősegítik a csoport identitásának kialakulását és erősítik a csoport kohézióját⁵.

A nyelvi (többek között versek, dalok, beszéd) és a nem nyelvi vagy vizuális jelek (pl. ruházat, szimbólumok, a testtartás, az arckifejezés, a gesztusok) az ünnepély alatt olyan képet alkotnak, amely hatással van a jelenlévőkre, kommunikációs ajánlatot közvetít. Az, hogy ez a kommunikáció sikeres-e, számos tényezőtől függ⁶, így például a külső körülményektől, mint pl. hely, időpont, tárgyak, az ünnepelés jellegét hangsúlyozó szimbólumok, ruhák, amelyeket a gyermekeknek viselniük kell. A légkör szintén nagy szerepet játszik, mint például hosszú ideig kell állni és csendben lenni, hogy a szerepeket szétosztották-e a gyerekek között, volt-e választási lehetőségük. Mindez érinti a cselekményt és a tartalmat előkészítő és megvalósító diákokat és felnőtteket, és erősen befolyásolja azt, hogy az ünnepély üzenete eléri-e a gyermekeket. A legtöbb esetben jól előkészített, begyakorolt, tudatosan irányított cselekményekről beszélünk. Általában a programfolyamot gondosan előre megtervezte a tanár, és cél általában, hogy improvizáció, változtatás nélkül követni lehessen a forgatókönyvet. A konkrét tevékenységek mellett, mint például mozgás a színpadon vagy a teremben, vannak olyan nem verbális tevékenységek is, amelyek csak részben tervezhetők (pl. arckifejezések vagy gesztusok), részben nem (pl. mosoly, krákogás, köhögés). A szimbolikus akciók, a rituálék minden ünnepen megjelennek, és kiemelkedő szerepet játszanak, ami jelentheti az ünnepelés végét vagy tetőpontját, mint például egy zászló felvonása vagy egy szimbolikus tárgy ünnepélyes hordozása és elhelyezése, például az 1848. márciusi forradalom kitöréséhez kapcsolódóan a nyolc pontot tartalmazó szöveg felmutatása, vetítése, elhelyezése. Ezekről a tevékenységektől azt várjuk, és ez már a tervezésnél megjelenik célkitűzésként, hogy ünnepélyes, patetikus, megható stb. hatással legyenek a részt vevőkre. A vizuális és taktilis, a kinetikus csatornák mellett az auditív csatorna is szerepet játszik. A fellépő személyek nyelvi

---

³ Steiner 1907.

⁴ Szabó 2017.

⁵ Beke 2003.

⁶ Einecke 1995.

---

cselekményeinek - legyen szó éneklésről, költészetéről vagy prózáról - meg kell felelniük a hallgatóság ismeretszintjének, hogy képesek legyenek megérteni az elküldött üzenetet. A beszélgetés szervezése, például a beszédhez való jog, a szünetek és a verbális cselekedetek cseréje a gyermekek érdeklődésének fenntartását szolgálják. A nyelvi rituálék a programban vagy a programvezetésben segítik a gyermekeket a tartalom követésében, jelölhetik a program kezdetét, a végét, vagy a téma változását. Ugyanakkor annak a lehetőségét is magukban hordozzák, hogy a gyermekeket untatják, ha túl hosszúra sikerülnek. Az iskolai ünnepélyek címzettei a gyerekek, tehát nekik kell megfelelniük, életkorukhoz köthető sajátosságok figyelembe vételével kell megtervezni a jeleneteket, a cselekményt és a tartalmat.

A diákok számára lehetőséget kell biztosítani arra, hogy saját véleményüket megformálhassák, ellentmondások megjelenhessenek, továbbá hogy a program ösztönözze őket a kreatív és kritikus gondolkodásra. A tanulók, mint egy közösség tagjai, részt vesznek az ünneplés rituáléjában, hogy pozitívnak tartják-e ezt, az a program üzenetétől és kommunikációjától, a dramaturgiától, az esztétikai élményektől és természetesen a programban résztvevők szerepétől függ. A nemzeti ünnepek megünneplése közelebb hozza a gyerekeket a történelemhez, felébreszti az eredeti történelmi eseményeket és közelíti a mához, ezáltal tudnak a gyerekek kapcsolatot kiépíteni a történelmi eseményhez⁷. Az ünnepség elősegíti az események bemutatását az osztálytermi folyamaton kívüli eszközökkel, ha a program a gyermekek életkorát figyelembe véve, annak megfelelő pedagógiai, pszichológiai és művészeti alapokon nyugszik.

2. Emlékezés az iskolai ünnepélyekben

A különböző politikai rendszerek döntenek arról, hogy a múlt eseményei közül, melyek közvetítik az ő szempontjaik alapján a polgároknak a „helyes” gondolatokat és emlékeket, ennek következtében a rendszerek váltása ünnepek váltását is generálja. Magyarországon 1989 őszét megelőzően többek között március 21-e, április 4-e és november 7-e tartoztak az állami ünnepek közé, azonban 1990 után ezeket már nem ünnepeljük, viszont október 23-át bevezették nemzeti ünnepként⁸. 1989 után megerősödtek a demokratikus, antikommunista hagyományok, míg 1989 előtt a Szovjetunióval fennálló kapcsolatot, az antifasizmust és a kommunizmust hangsúlyozták.

Az Emberi Erőforrás Minisztériumnak az iskolai és óvodai év ünnepléséről és a megemlékezésről szóló, 2012-es rendelete⁹ jelenleg a következő emléknapokat adja meg: „A magyar nemzet szabadságharcjai, a mártírjaink emléke a magyar nemzet múltjából (október 6. aradi vértanúk napja), a kommunista és más diktatúrák áldozatainak napja (február 25), a holokauszt (április 16), a nemzeti összetartozás napja (június 4.) Ez utóbbi ünnepünkről 2010. május 31-e óta emlékezünk meg, mint a magyar nyelv és kultúra összetartó erejéről¹⁰. Ezeket a napokat a gyerekek az iskolában vagy az óvodában töltik, és az eseményekre jellemző tárgyakkal, a faliújságon rajzokkal vagy újságcikkkel, esetleg egy emléksarokban gyertyagyújtással, talán egy rövid programmal emlékeznek meg. A nemzeti ünnepek napján március 15-én és október 23-án a gyerekek otthon vannak szüleikkel, munkaszüneti nap mindkettő ünnep, de egy-két nappal korábban az intézményben megemlékeznek az eseményekről. A két nemzeti ünnepet előadással, iskolai programmal jelenítik meg. 1848. március 15-ét már az óvodában ünneplik, ez az ünnep jelenik meg a gyermekek életében a legkorábban, ez az, amelyet folyamatosan és régóta ünnepelnek. Az 1848-os ünnepség erős magyar nemzeti érzetet fejezett/fejez ki, ami lehetőséget teremtett a szocializmus rendszerében az aktuális rezsím elleni tiltakozásra¹¹. Az óvodában az ünnepségek nemzeti szimbólumok készítéséből állnak, mint például a nemzeti zászló, kokárda vagy csákó és egy sétából egy emlékműhöz, amit hagyományosan a saját készítésű zászlókkal díszítenek. Az iskolás gyerekek egy ünnepélyesen dekorált iskolaépületben, ünnepi ruhába öltözve vesznek részt egy közös programon, amelyben gyerekek az adott korszakból származó verseket mondanak vagy az 1848. március 15-i nap eseményeit rövid játék formájában összegzik, olyan dalokkal színesítve, amelyek a korhoz és

---

⁷ Beke 2003.

⁸ Barna 2018.

⁹ 20/2012 VIII.31. <https://net.jogtar.hu>

¹⁰ Huszár 2013.

¹¹ Huszár 2016.

---

eseményekhez köthetőek. Megfigyelésünk szerint Magyarországon az 1848/49-es forradalom és szabadságharc jobban belesimult az iskolai ünnepnapokba, ünneplése azonban nélkülözi az interaktív jelleget. 2010-ben a 7. osztályos tanulók körében végzett felmérés szerint október 23-áról a kérdőívet kitöltő 21 gyerekből egyetlen egy sem tudta pontosan, hogy mit ünnepelnek a magyarok ez alkalommal. Ennek több oka is lehet persze, egyfelől ez a 'legfiatalabb' ünnep, másfelől pedig történelemből csak a nyolcadik évfolyamon találkozhatnak vele, ha említésre kerül egyáltalán.¹² Érdemes a kapott, megfigyelt eredmények tükrében újra gondolni az ünneplés megjelenítésének formáit, továbbá a bennük rejlő lehetőségeket is. Hiszen egy jól szervezett, a tanulókat aktívan az eseményekbe bevonni képes forgatókönyvvel, akár olyan történelmi ismereteket is nyújthatunk, amelyek a tárgy anyagára előre felkészíthetnek, a diákok már ismerősként találkozhatnak az új történelmi eseménnyel a tanórán.

3. Javaslatok az élményközpontú ünnepekre

3.1 Projektalapú megközelítéssel

Ha a felnőttek azt akarják, hogy a gyerekek elfogadják ünneplési kultúrájukat, be kell vonniuk őket, és ezt a kultúrát saját kultúrájukként kell elfogadniuk. Ami akkor érhető el, ha a tanulók aktívan és mélyen foglalkoznak a történelmi eseményekkel, ha semmit sem kapnak készen, de alakíthatnak, reprodukálhatnak és továbbadhatnak. Manapság hangsúlyozzuk a gyerekek a kultúra formálásában jelentkező önállóságát életkori jellemzőiknek megfelelően. Egy nevelő, esetleg a helyi múzeum, történelmi egyesület stb. egy munkatársa mesélhet az eseményekről a gyermekek érdeklődésének és ismereteinek megfelelően. Az idősebb gyermekek aktiválhatóak az ünnepség megtervezésében és megszervezésében. Saját családjukban kutathatnak arról, hogy a déd/üknagyszülők miként élték meg ezt a korszakot, gyűjthetnek családi forrásokat (fényképeket, leveleket, dokumentumokat, tárgyakat stb.), és alkothatnak ezek alapján egy történetet.

A művészet, az irodalom és a zene jól kombinálhatóak egymással, így a történelem összetettebb és érdekesebb módon bevezethető a gyermekek számára. A történelem, a politológia elsősorban a politikai, jogi szempontokkal foglalkozik és elsősorban a domináns csoport szempontjából. Cserében az irodalom lehetővé teszi a személyes tapasztalatok, élmények feldolgozását, amelyek a történelmi ismeretek egészébe sorolhatók. Ez átfogó képet ad a gyerekeknek mind az egyén, mind a csoport szintjén, és az így kapott összkép gondolkodásra, elgondolkodásra ösztönzi őket, annak az átgondolására, hogy milyen ismereteket kaptak eddig, és ezek hogyan alkotnak egy egészet. Az idősebb tanulók számára is fontosak azok a tartalmak, amelyek az egymásra épülnek, tantárgyakon átívelnek, így az kor és az esemény plasztikusabban ábrázolható, és pozitív hatással bír. A történet érdekesebb, ha a kortársak szempontjából történik, és az ő sorsukat mondja el. Új perspektívaként a korábban marginalizált csoportok is fókuszba kerülhetnek, mint pl. gyermekek, kisebbségek vagy nők sorsa kerül a középpontba.

Természetesen meglátogathatnak egy múzeumot is, a megemlékezést ott megszervezve, de sokkal izgalmasabb lehet egy saját projektet a lakóhelyen kitervelni és végrehajtani. Csak nyitott szemmel kell sétálni az utcákon, és a történelem ránk köszön pl. a korábbi bolttulajdonosok neve nyomán, a régi utcanevek kapcsán. Az levéltárakban érdekes leveleket vagy panaszokat lehet találni. A gyermekek feladata a múlt nyomainak keresése a saját településükön. Az információkat számok formájában lehet rögzíteni a várostérképen (például iskolák, üzletek), a kiválasztott személyiségek sorsát rögzíthetjük az imént említett technikai eszközökkel.

Bár az ünnepek tervezése és a megemlékezés szervezése intézményeként változó, sok iskolavezetés igyekszik méltó keretet adni. Erre példa a Heves megyei Verpelét város Arany János Általános Iskola és Reményi Ede Alapfokú Művészeti Iskola¹³ nemzeti ünnepekhez és emléknaphoz kapcsolódó, módszertanilag sokszínű, közösségteremtő igénnyel szervezett. Ebből látható, hogy a populista diktatúrák emléknapijai, így diktatúrák áldozatainak február 25-i, vagy a holokauszt áldozatainak április 16-i emléknapija közösségi szinten is megemlékezett esemény, városi ünnepély, tanítás nélküli munkanapi rendezvény, osztályfőnöki óra egyaránt szerepel a módszertani ötlettárban, de az Alfa- és Z-generáció preferenciáit figyelmen kívül hagyja.

---

¹² Vargáné 2010. 237.

¹³ http://verpeletamk.lapunk.hu/tarhely/verpeletamk/dokumentumok/unnepek_tablázat.pdf

---

3.2 IKT eszközökkel

Ha a gyerekek motivált részvétele a cél az ünnepek megélésében, átélésében, akkor érdemes ehhez az ő kommunikációs csatornáikat segítségül hívni. Egyes gyermekek nagyon jól kezelik a digitális média eszközöket, és a kép- és hanganyagokat össze tudják velük foglalni, pergőbbé tudják tenni effektek segítségével az egyébként nekik száraz anyagot. A mai általános iskolás gyermekek állandó "online jelenléte", valamint interakcióik rövid és kompakt üzenetcsereik, a vizuális tartalom és a hangulatjelek ésszerűen és kreatív módon felhasználhatók videó alapú képregények, videofilmek készítése formájában különféle alkalmazási segédeszközök, flash mob a közösségi hálózaton, költészet stb. formájában. Javaslatunk szerint videós képregény, videofilm készítése különféle applikációs támogatással az osztályfőnöki óra kereteit is kitágítja, a közösségi térben a diákok által előadott pedig flashmob élményszerűbbé teheti a megemlékezést. Jelen tanulmány szerzői szerint a fiatal generáció önazonosságának erősítését, kreativitását érdemes az érintettekre, vagyis a diákokra bízni.

Az 1956-os október 23-i magyar forradalom megemlékezéséhez inkább alkalmaznak módszertani újításokat. Az utóbbira jó példa az *5perc angol* című magyar internetes portál ötlete, hogy a gimnáziumi tanulók az általuk kedvelt és presztízs-értékben magas angolszász kultúrán keresztül is feldolgozzák¹⁴ a saját múltat. Az *5perc angol* vállalkozása tehát igen jelentős, az órai feldolgozásra, otthoni feladatra alkalmas osztályfőnöki óra keretén belül. Módszerük alapján a www.dailynewshungary.com magyarországi angol nyelvű portál cikkét interaktívan, kvizekkel, szótárral, nehézségi szint megjelölésével izgalmasan feldolgozva Facebook és Twitter posztolásra is lehetőséget adva, képes anyaggal új perspektívába helyezi a levert forradalmat, mely sikertelenségénél és az azt követő leszámolásnál fogva is nehéz testamentuma a magyarságnak. Vagyis sokfajta narratíva alkalmazható: magyar nyelvű feladat kiadása, a főszövegben egy jelenkori összefoglaló 2018-ból, középfokú (B2) szintű angol szöveggel, benne linkként egy rákattintható személyes történelmi élmény (oral history) teszi dinamikusabbá a befogadást. A szöveget archív fotók színesítik – a jelen cikk írói szerencsésnek tartották volna egy filmrészlet¹⁵ becsatolását is, mint mozgóképi inputot. Az angol nyelvű főszöveget végül tíz kérdést tartalmazó kvíz zárja, amely egyaránt méri a történelmi tudást és az angol nyelvi szintet. A megoldások követik a kvízt, majd ehhez csatlakozik egy angol-magyar szókinclista. Végül címkefelhő és az interaktivitást segítő „Tetszett a cikk? Oszd meg a barátaiddal” blokk következik, hét applikációs lehetőséggel. Facebook, Twitter, ShareThis, LinkedIn, Messenger, Google+ és E-mail megosztás szerepel az opciók között. A cikket közléstől a megtekintés idejéig eltelt 6 hónap alatt¹⁶ 3547-an lájkolták a honlap oldalán, 383-an lájkolták a Facebook-on. Negyedik módszertani elemként főszöveg, a linkelt átkattintás (személyes elbeszélés), az interaktív zárórész után az internetes oldalszerkesztés bevált módja következik, azaz képes cikkajánló, melyet nézetük szerint kiválóan alkalmas az adott oktatási anyag kiterjesztésére, összefüggésbe helyezésére akkor, ha az internetes szerkesztők figyelnek erre a lehetőségre. Ebben az esetben négy egyéb cikket ajánlanak fotókkal. A felső kettő az 1956-os forradalomhoz kapcsolódik: egy 15 éves lány történetének nyomába erednek, akinek a fényképe bejárta a világsajtót 1956-ban. A második cikk egy rövid angol összefoglalót közöl az ünnepről:

---

¹⁴ Dezsényi-Salánki 2018.

¹⁵ Az elmúlt évtizedekben több népszerű és igényesen feldolgozott film született, a kis- és nagyjátékfilmen át a kamaradarabig: Gothár Péter: *Megáll az idő* (1982), Bereményi Géza: *Eldorádó* (1988), Czigány Zoltán: *Ecseri tekercek* (2005), Goda Krisztina: *Szabadság, szerelem* (2006), Szász Attila: *A berni követ* (2014) és az elmúlt évek egyik legkiválóbbja, Lars Kraume: *Das schweigende Klassenzimmer* (2018) című filmdrámája.

¹⁶ 2018. 10. 23 és 2019. 03. 16. között.

Kapcsolódó anyagok

DEZSÉNYI I. - SALÁNKI Á. | 2016. OCT 22.

Heroes of 1956. The girl whose photo was on covers of newspapers all around the world

Egy 15 éves lány, akinek a fényképe bejárta a világsajtót 1956-ban. Ki is volt ő, és mi lett vele? Olvasd el ezt az izgalmas történetet!

TOVÁBB

DEZSÉNYI I. - SALÁNKI Á. | 2016. OCT 23.

An October We Will Always Remember

Egy rövid összefoglaló angolul arról, hogy mit is ünneplünk október 23-án.

TOVÁBB

1. kép: Az 5perc angol honlap cikkének 1956-hoz kapcsolódó anyagai¹⁷

A témához lazábban kapcsolódó történelmi emlékezettel kapcsolatos cikket ajánlanak az 1948/49-es forradalom és szabadságharc történetéről és egy interkulturális kitekintést a világ ünneplési szokásaira. Mindkét kapcsolódó cikk módszertani különlegessége, hogy letölthető hanganyagot is csatlakoztattak a történelmi témakörhöz.

4. Az új módszerek előnyei

A tanulók előkészületei és megosztott felelőssége révén kialakul egy összetartás a gyerekek között, jobban megismerik egymást, közösség alakulhat ki. A tartalom közös kiválasztása, előkészítése lehetővé teszi a folyamat áttekintését a gyerekek számára is, ami növeli a tanulók részvételi hajlandóságát az együttműködésre, valamint a demokratikusabb megközelítést a tanárok és a diákok között. A gyermekektől véleményt kérnek, kreatív módon fejezhetik ki magukat, az ilyen formán előkészített iskolai ünnepek hozzájárulhatnak a demokratikus neveléshez.

A gondolkodás formái közül az analitikus és a kritikus gondolkodás az autonóm személyiséggé való nevelés alapvető értékei közé tartoznak. Az iskolai ünnep előkészítő szakaszában a kritikus és kreatív gondolkodás egyensúlyban juthatnak érvényre. Ez a keretrendszer kiválóan alkalmas arra is, hogy a gyermekek információkat, statisztikákat és számokat stb. gyűjtsenek a történelmi eseményekről, megvizsgálják, kiértékeljék, értelmezzék, elemezzék azokat, levonják a következtetéseiket és ezek alapján saját véleményüket alátámasztják, a többiekkel ezt elfogadják vagy megtanulják udvarias formában elutasítani. A tanulók és a tanárok közötti találkozásoknak ez a tanórán kívüli formája megfelelő és kevésbé kötött keretet kínál a fenti készségek gyakorlására, mivel ezek önmaguktól nem fognak kialakulni. Ezen a ponton megjelennek az erkölcsi dimenziók is, mert ha objektíven és analitikusan az osztálytársaink számára egy anyagot állítunk össze, készítünk elő megbeszélésre, szembe kell nézniük a saját kliséinkkel és előítéleteinkkel, hogy megértsük őket és képesek legyenek ellensúlyozni őket. Erre a célra a következő módszereket lehet sikeresen alkalmazni:¹⁸

1. Projektmunka: a közös feladat az iskolai ünnepély előkészítése, a szükséges anyagokat a helyi múzeumból, levéltárból stb. gyűjthetik össze, egyénileg vagy partner- esetleg csoportmunkában, statisztikai, képi eszközökkel stb. a tanár támogatásával készítik el.

¹⁷ https://www.5percangol.hu/news_of_the_world/1956-revolution

¹⁸ United Nations Economic and Social Council, 2004 http://www.schule.at/dl/UNECE_ESD_Strategy.pdf.

-
2. Szerepjáték és dráma: Az esemény játszható például az akkori gyermekek szempontjából.
  3. Forгатókönyv: Mi lenne, ha kérdés, a gondolatoknak, a kreativitásnak az osztálytermen kívül, szárnyakat adhat, mi lenne ma, ha ez nem történt volna meg így?
  4. Esettanulmány: Egy személyt a központba helyeznek, és sorsa révén a nézők többet megtudnak a történelmi eseményekről.
  5. Gondolattérképek készítése: Az előkészítés során a történelmi eseményeket logikusan ábrázolhatja ez a forma, így az előkészületek könnyebben áttekinthetők.

Összefoglalás és kitekintés

A demokratikus kultúra sok összetevője¹⁹ megjelenik a történelem órákon vagy más tantárgyak tanításában, de az ünnepségekben vagy az ünnepi felkészülés során is. A gyermekek többek között megtapasztalják, hogy mennyire fontos az emberi élet, hogy olyan értékeket kell értékelni, mint például az emberi méltóság, az igazságosság vagy az egyenlőség a történetekben, versekben vagy a kortárs tanúk életében keresztül, akiknek nehéz sorsot kellett elviselniük. A pozitív hozzáállás, például a többnyelvűség iránti nyitottság, a kisebbségek, a kultúrák, a vallások és a világnézet is kialakulhat. Ha a gyermekeket valóban motiválhatjuk egy ünnepségen való részvételre, akkor olyan képességeiket fejleszti, mint a hatékonyság, az önálló tanulás, az analitikus és kritikus gondolkodás, valamint az együttműködés és a konfliktuskezelés a kommunikáció révén.

Az internetes feladatok lehetőséget nyújtanak az élményközpontúbb órai feldolgozásra, mivel széles spektrumú szövegekészletet és sokszínű információs és kommunikációs technológiát használnak, különösen, ha ehhez az irodalmi szövegeket hívjuk segítségül.

Jelen vizsgálatunk másik célja volt az új pedagógiai eszközök kifejlesztése a történelmi emlékezet élményszerű iskolai megéléséért, feldolgozásáért, melyet a fentebb tárgyalt módszertani elemek támogatásával valósíthatunk meg. Erre alkalmas eszköz lehet a korszerű IKT elemek tanórai vagy nem formális kereteken belüli használata. Úgy véljük, a pedagógia gyakorlatban, az iskolai megemlékezésekre való felkészülésben alkalmazhatjuk ezt a digitális 'játékosítást', melynek intenzívebb használata pedagógus és tanulói oldalról is bizakodásra ad okot, hogy a nemzeti ünnepeink feldolgozása élményszerűbb legyen. Szándékunk volt olyan módszertani jó gyakorlatokat bemutatni, és módszertani eszköztárra javaslatokat tenni a 2.2 és a 3. fejezetben, amelyek segítik egymás megismerését, ezáltal olyan intergenerációs dialógust kialakítani, melynek segítségével a tanulók többet fognak megérteni az emberekről, a világról, mint a folyamat elején.

Irodalom

Barna, Gábor: Ünnepek és ünnepségek //www.tavlatok.hu/6104zkult.htm Letöltve 2018. 09. 04.

Beke Judit: A néven szólítás ünnepe. In: Iskolakultúra, 6-7. 2003.

Burke, Peter: Varieties of Cultural History. Cambridge: Polity Press. 1997.

Csepeli György: Csoporttudat – nemzettudat. Budapest: Magvető. 1987.

Dezsényi István-Salánki Ágnes: 1956 Revolution – Az 1956-os forradalomról angolul. https://www.5percangol.hu/news_of_the_world/1956-revolution Letöltve: 2020. 03. 01.

Einecke, Günther: Unterrichtsideen Textanalyse und Grammatik. Vorschläge für den integrierten Grammatikunterricht. Stuttgart: Klett, 1995.

Huszár Zoltán: A trianoni béke hatása az 1920-as évek magyarországi kulturális és oktatási politikájára gróf Klebelsberg Kunó kultuszminisztersége idején. In: A Duna vonzásában. Válogatott tanulmányok. szerk. Huszár Zoltán Pécs 2013. 201-216.

Huszár Zoltán: Cikkek, reflexiók Dél-Dunántúlról a Pesti Hírlapban (1841-1844). In: Történetek Baranyából. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből. szerk. Gyánti István-Kiss Zoltán Pécs, 2016. 43-65.

---

¹⁹ Descriptors of competences for democratic culture, Council of Europe, 2016 https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806ccc07_1

H. Prikler, Renáta-Huszár, Zoltán (megjelenés alatt)

H. Prikler, Renáta-Huszár, Zoltán: Populista aspektusok a politikai beszédekben – Az „én” és a „mi” személyes névmások használata 20. századi politikusok retorikájában. A 2018. november 30-december 2-ig Landau/Pfalzban rendezett nemzetközi „Gedenktage im Schatten des Populismus” című konferencia kötetében megjelenés alatt. Heidelberg.

Pataki Ferenc: Élettörténet és identitás. Budapest: Osiris. 2001.

Steiner, Rudolf: Anthroposophie und Mystik. In N. 33. 1907.

Szabó Ildikó: Megosztott társadalom, megosztott ünneplés – A nemzeti önmeghatározás nehézségei. Osztályfőnökök Országos Szakmai Egyesülete honlapja. 2017. október 20. <https://osztalyfonok.hu/cikk.php?id=575> Letöltve: 2020. 03. 12.

Vargáné, Nagy Anikó: Az ünnepekhez való viszonyulás. Kérdőíves felmérés egy vidéki általános iskola 7. osztályában. Új Pedagógia Szemle 2010. 1-2. sz., 235-242. o. Elérhető: http://epa.oszk.hu/00000/00035/00139/pdf/EPA00035_upsz__2010_1-2_235-242.pdf Letöltve: 2020. 01. 22.

United Nations Economic and Social Council: Draft UNECE Strategy for Education for Sustainable Development. Economic Commission for Europe: Committee on Environmental Policy. Rome: Second regional meeting on education for sustainable development. http://www.schule.at/dl/UNECE_ESD_Strategy.pdf. 2004. Letöltve: 2018. 08. 05.

Council of Europe: Descriptors of competences for democratic culture. 2016 <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cc07> Letöltve: 2020. 05. 06.

Verpeléti Arany János Általános Iskola és Reményi Ede Alapfokú Művészeti Iskola honlapja. http://verpeletamk.lapunk.hu/tarhely/verpeletamk/dokumentumok/unnepek_tablázat.pdf. Letöltve: 2020. 03. 12.

20/2012 VIII.31. EMMI <https://net.jogtar.hu>. Letöltve: 2018. 06. 05

Múzeumpedagógia az online térben

Bevezetés

A látogatók múzeumi szolgáltatásokkal kapcsolatos igényei az elmúlt években radikálisan megváltoztak. A múzeumok ma már nem pusztán a kiállításoknak otthont adó helyszínek, hanem az egész életen át tartó tanulás olyan színterei, ahol a látogatók különböző élményeket és tapasztalatokat kívánnak szerezni. A múzeumok sikerrel reagáltak az elmúlt időszak felgyorsult társadalmi, gazdasági és technológiai változásaira, hiszen szolgáltató jellegük erősítése mellett számos, a társadalmat, illetve annak különböző csoportjait támogató programot kínálnak világszerte, felvállalva olyan feladatokat is mint a társadalmi integráció, a fenntartható fejlődés vagy éppen meghatározott célcsoportok mentális jóllétének előmozdítása. A múzeumi kultúrákövetítés egyik fontos innovációja a multimédiás múzeumpedagógiai tartalmak és eszközök, illetve a múzeumi tanulással kapcsolatos online szolgáltatások, applikációk és módszertani segédletek megjelenése, majd egyre gyorsuló elterjedése volt az elmúlt időszakban. A múzeumpedagógiai szempontból innovatív múzeumi honlapok már eddig is számos módon tették lehetővé a látogatók bevonását, élményszerű tanulását vagy éppen szakmai felkészülését, azonban a COVID-19 által okozott krízishelyzet kapcsán elképesztő gyorsasággal és mértékben jelentek meg az innovációk az elmúlt két hónapban az online múzeumi tanulás területén. A tanulmány a múzeumpedagógiai szempontból különösen innovatívnak tekinthető múzeumi honlapok és a COVID-19 krízishelyzet kapcsán megindult online múzeumpedagógiai fejlesztések elemzését követően meghatározza az online múzeumi tanulás területén napjainkban tapasztalható trendeket.

Az online múzeumpedagógia nemzetközi jó gyakorlata

A Smithsonian Learning Lab az online múzeumpedagógia innovációjának egyik legmeghatározóbb felülete. A Smithsonian 19 múzeumának és egyéb intézményeinek több, mint egymillió képét, felvételét és szövegét közvetíti digitális formában annak érdekében, hogy az oldal látogatóit felfedezésre és a digitális anyagok kreatív felhasználására inspirálja.¹ A felület részint a pedagógusok felkészüléséhez nyújt módszertani és egyéb segítséget, másrészt pedig a gyerekek önálló ismeretszerzését és felfedezőkedvét hivatott előmozdítani. A digitális platform személyre szabott tanulási folyamatok létrehozását teszi lehetővé. Ennek megfelelően a Smithsonian által pedagógusok számára kínált segédletek nem hagyományos óratervek, hanem olyan források, amiket a tanárok osztályaik speciális igényeihez szabhatnak. Az online felületen elérhető források folyamatosan bővülnek nem csupán az intézmény szakemberei által közzétett dokumentumoknak köszönhetően, hanem azért is, mert a felhasználók maguk is megoszthatnak tartalmakat az oldalon.² A gyermekek kritikai gondolkodásának fejlesztése a honlap kiemelt célkitűzése. A platform lehetőséget biztosít a gyermekek számára, hogy saját gyűjteményeket hozzanak létre, kérdéseket tegyenek fel, valamint, hogy bemutassák tevékenységüket és kortársaikkal kommunikáljanak.³

A Smithsonian egyes múzeumai különösen élen járnak az online múzeumpedagógia innovációjában. A National Museum of American History például a tárgyakhoz való széleskörű hozzáférés biztosítása érdekében online gyűjteményt kínál a honlapján, mely a tárgyak és dokumentumok pontos meghatározása és történeti kontextusba helyezése mellett információkat közöl azokról a történetekről, melyek a tárgy begyűjtését megalapozták.⁴

---

¹ Smithsonian Learning Lab: <https://learninglab.si.edu/about> (2020.05.19.)

² Milligan, Darren: What is the Smithsonian Learning Lab? Online videó. Smithsonian Center for Learning and Digital Access. <https://learninglab.si.edu/about> (2020.05.19.)

³ Norbie, Stephanie: What is the Smithsonian Learning Lab? Online videó. Smithsonian Center for Learning and Digital Access. <https://learninglab.si.edu/about> (2020.05.19.)

⁴ National Museum of American History- About the Online Collection: <https://americanhistory.si.edu/collections/about-online-collection> (2020.05.19.)

A múzeum weboldalán kínált online kiállításokhoz kapcsolódóan pedig a honlap részletesen kidolgozott módszertani segítséget nyújt a pedagógusok számára. Az egyes kiállításokhoz kötődően a pedagógusok ingyenesen tölthetnek le a múzeumban osztályaikkal önállóan lebonyolítandó látogatás során alkalmazható, a múzeum játékos felfedezését elősegítő feladatlapokat, valamint a téma feldolgozását osztálytermi keretekben támogató, részletes módszertani segédleteket és feladatlapokat.⁵ A múzeumpedagógia nemzetközi trendjeihez kapcsolódva a National Museum of American History honlapja változatos programjavaslatokat kínál a múzeum falain kívüli, azonban témájában a múzeumi kiállításokhoz kapcsolódó tevékenységek lebonyolításához. Az intézmény még 1998-ban indította meg „A történet a történelemben”⁶ című projektjét, mely célul tűzte ki, hogy a gyerekeket tárgyakon, dokumentumokon, oral history-n és színvonalas gyermekirodalmon keresztül ismertesse meg a történelemmel, valamint, hogy felkeltse a leszakadó városi kerületek családjainak múzeummal kapcsolatos érdeklődését és hozzásegítse a gyerekeket ahhoz, hogy majdan elkötelezett híveivé váljanak az egész életen át tartó tanulásnak. A program eredményességvizsgálatából kiderült, hogy a kezdeményezés révén nőtt a résztvevő gyerekek múzeummal, történelemmel és olvasással kapcsolatos érdeklődésének szintje.⁷ Az eredeti kezdeményezéshez ma már online felület is kapcsolódik, ahol 23 témakör kapcsán ajánlanak egy-egy könyvet a gyerekek számára, illetve az érdeklődők tájékoztatást kapnak a múzeumban található, témakörhöz kapcsolódó tárgyakról, a történeti háttérrel, valamint az adott témában való elmélyedéshez ajánlott egyéb szakirodalomról, könyvekről. A meghatározott olvasmányhoz kapcsolódóan rövid módszertani segédlet, ún. reading guide ismerteti meg a szülőket és a pedagógusokat azzal, hogy a mű közös olvasása és a múzeum által megfogalmazott kérdések közös megvitatása kapcsán a gyerekek milyen ismeretekkel gazdagodnak, illetve, hogy mely készségeik kerülnek fejlesztésre, valamint, hogy milyen életkori csoport számára javasolt a könyv elolvasása. A módszertani segédlet rövid szöszedetben ismerteti azon kifejezések tartalmát, melyek értelmezése problematikus lehet a családok/gyerekek/ szülők számára. A dokumentumok javaslatokat fogalmaznak meg a szülők felkészülésével, valamint az olvasmányélmény kapcsán megvitatható kérdésekkel kapcsolatosan, továbbá tájékoztatják a pedagógusokat arról, hogy az adott tevékenység miben és miként kapcsolódik a történelemoktatásban az amerikai iskolákban kötelezően fejlesztendő kompetenciakörökhöz,⁸ külön kiemelve azt, hogy a 21. században releváns képességeket milyen módon fejleszti a program. (pl. tanulási és innovációs készségek; információs, média és technológiai készségek)⁹ Az intézmény 2011 óta hirdeti meg az 5-18 éves korosztályt megcélzó, „Invent It Challenge” című felhívását, aminek keretében a gyerekek a világ valós problémáira dolgoznak ki kreatív megoldásokat, javaslatokat és találmányokat.¹⁰ A gyerekek által kitalált innovációk, találmányok az alábbi lépcsőfokok mentén kerülnek kidolgozásra: „1. A probléma vagy igény azonosítása; 2. Kutatás lebonyolítása 3. Vázlat összeállítása 4. Prototípus megépítése 5. A találmány tesztelése 6. A találmány finomítása/ pontosítása 7. A találmány értékesítése.”¹¹ 2020-ban olyan találmányokat várnak a program keretében, melyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az egészséges ételek a világ minden részén folyamatosan elérhetővé váljanak valamennyi ember számára.

---

⁵ National Museum of American History- Learning Resources: <https://americanhistory.si.edu/america-on-the-move/learning-resources> (2020.05.19.)

⁶ The Story in History Project

⁷ Our History- A Proven Strategy: <https://amhistory.si.edu/ourstory/about/strategy.html> (2020.05.18.)

⁸ National Standards for History

⁹ Smithsonian- Reading Mr. Lincoln's Whiskers, Reading Guide. https://amhistory.si.edu/ourstory/pdf/lincoln/reading_whiskers.pdf (2020.05.19.)

¹⁰ National Museum of American History- Invent It Challenge: <https://invention.si.edu/calling-young-inventors> (2020.05.19.)

¹¹ National Museum of American History- Invent It Challenge: <https://invention.si.edu/calling-young-inventors> (2020.05.19.)

Az Art Institute of Chicago „JourneyMaker” online platformja segítségével a családok egyéni érdeklődésüknek megfelelő, személyre szabott látogatást tehetnek a múzeumban. Az angol, spanyol és kínai nyelven elérhető program 8 különböző témakörbe ágyazva (pl. „szuperhősök”; „időutazók”; „extrém és rendkívüli”; „múzeumi ottalvós program” stb.) kínál az egyéni érdeklődésnek megfelelő múzeumi tanulási lehetőséget és élményszerzést elsősorban a 3-12 éves gyermekekkel rendelkező családok számára, azonban az alkalmazás más korosztályok, célcsoportok által is jól használható. A szélesebb témakör kiválasztását követően az érdeklődők önállóan választhatják ki, hogy a program által nagy vonalakban felvázolt történet miként alakuljon, hiszen az egyes témaörökhöz kapcsolható műalkotások közül maguk választhatják ki azokat, melyeket be kívánnak vonni az aktuális történetbe. Az egyéni preferenciák beállítását követően az érdeklődők otthon kinyomtathatják a program által összeállított, játékos feladatokat tartalmazó, egyénre szabott guide-ot, mely a múzeummal kapcsolatos információk közlése mellett javaslatot tesz különböző, a múzeumlátogatás során megvalósítható tevékenységekre is.¹² A kifejezetten a családok számára kínált Journey Maker platform mellett a múzeum számos egyéb módon nyújt lehetőséget az online tanulásra.

A Metropolitan Múzeum honlapja sokféle módon inspirálja az online tanulást, ismeretszerzést és szórakozást. A „The Met 360° Project” 6 videó keretében ad lehetőséget az online látogatók számára, hogy megismerhessék a múzeum épületét és kiállításait. A projekt videói révén a látogatónak olyan benyomása lehet, mintha a nyitvatartási időt követően egyedül fedezné fel a múzeum gyűjteményeit.¹³ Különleges kezdeményezése a múzeum honlapjának a „Viewpoints: Body Language” platform, melyben a múzeum kurátorai, múzeumpedagógusai és különböző szakterületek szakemberei (zenészek, színészek, rendezők, tudósok) tárják fel véleményüket a múzeum 20 szobrának testbeszédével, testtartásával, arckifejezésével kapcsolatosan. A kezdeményezés illeszkedik abba a nemzetközi múzeumi trendbe, melyben a hagyományos, autoriter ismeretközlő szerep helyett a múzeum egyre inkább mint a látogatók tanulásának facilitátora jelenik meg, hiszen a program arra ösztönzi a látogatókat, hogy maguk is osszák meg a kérdéskörrel kapcsolatos interpretációikat a múzeum közösségi média felületein (facebook, instagram, twitter, pinterest).¹⁴

A hat évados „The Artist Project” keretében rövid videók formájában 120 művész ismerteti meg az érdeklődőket azzal, hogy a művészet mely szegmensei, alkotásai inspirálták őket leginkább.¹⁵ A Metropolitan Museum jelentős innovációja volt, amikor 2017-ben hallássérült látogatók számára hirdetett meg jelbeszédet, valós idejű streamelt tárlatvezetést a Facebook Live-on.¹⁶

A Metropolitan Múzeum online múzeumpedagógiai tevékenysége kapcsán feltétlenül szót kell ejtenünk a „#MetKids” felületről, melyet 7-12 éves gyerekek aktív közreműködésével kifejezetten gyerekek számára alkottak meg. A felületen elérhető egy interaktív térkép, melynek segítségével a gyerekek felfedezhetik a múzeum épületét és ikonikus tárgyait. Az egyes helyszíneket és tárgyakat bemutató szövegeket minden esetben röviden, érthetően, a gyerekek által használt nyelvezetnek megfelelően fogalmazták meg, ügyelve arra, hogy a kiemelt műtárgyak kapcsán ún. „Muris Tények”¹⁷ kis panel révén a gyerekek érdekességeket ismerhessenek meg az adott kiállítási tárgyról.¹⁸ A felületen a gyerekek kipróbálhatnak egy „időgépet” is, amely lehetőséget biztosít arra, hogy meghatározott történeti korszakok és földrajzi helyszínek kiválasztásával ismereteket szerezhessenek különféle témakörökről.¹⁹

---

¹² Art Institute of Chicago - Journey Maker: <http://journeymaker.artic.edu/> (2020.05.17.)

¹³ Metropolitan Museum - The Met 360° Project: <https://www.metmuseum.org/art/online-features/met-360-project> (2020.05.17.)

¹⁴ Metropolitan Museum -Viewpoints: Body Language: <https://www.metmuseum.org/art/online-features/viewpoints> (2020.05.18.)

¹⁵ Metropolitan Museum -The Artist Project: <http://artistproject.metmuseum.org/4/dawoud-bey/> (2020.05.18.)

¹⁶ Locker, Melissa: How the Met museum is becoming more inclusive with Facebook Live. Fast Company. 2018. 04.19. <https://www.fastcompany.com/40561429/how-the-met-museum-is-becoming-more-inclusive-with-facebook-live> (2020.05.20.)

¹⁷ Fun Facts

¹⁸ Metropolitan Museum - #MetKids: <https://www.metmuseum.org/art/online-features/metkids/explore/> (2020.05.18.)

¹⁹ Metropolitan Museum - #MetKids: <https://www.metmuseum.org/art/online-features/metkids/time-machine> (2020.05.18.)

A weboldalon továbbá olyan 3-4 perces videók is megtekinthetők, melyekben a múzeum különböző műtárgyaival kapcsolatos, gyerekek által megfogalmazott kérdésekre a kiállítás kurátora válaszol, aki egyúttal betekintést enged a múzeumi munka kulisszatitkaiba is.²⁰ A felületen mindemellett található egy, a gyermekek nyelvi kódjához illeszkedő, kifejezetten gyermekek számára létrehozott blog is.²¹ A múzeumi honlapok múzeumpedagógiai innovációjának egyik egyre gyakrabban előforduló formája, hogy a múzeum rövid videók formájában ad ötleteket különböző tárgyak elkészítéséhez, szabadidős tevékenységek lebonyolításához. A Metropolitan Múzeum pár perces, érthető videóiban gyerekek magyarázzák el a különféle tárgyak létrehozásának folyamatát. (pl. „Készíts kürtöt”²²) A tárgy elkészítési folyamatának videó formájában való bemutatása mellett a weboldalon információt találunk a szükséges alpanyagokról és meghatározásra kerül az az életkori csoport /célcsoport, mely számára a tevékenység ajánlott.

COVID-19 és az online múzeumpedagógia innovációi

A múzeumok rendkívül gyorsan és proaktívan reagáltak a COVID-19 által teremtett rendkívüli helyzetre, pár héten belül online szolgáltatások sokaságával jelentkeztek a már eddig is egyre bővülő online múzeumpedagógiai szolgáltatásaik mellett. Az online múzeumpedagógiai szolgáltatások nem csak az iskolai oktatás támogatása vagy a tanárok/ szülők múzeumpedagógiai módszertani segítése kapcsán kapnak kiemelkedő jelentőséget, hanem mint a pár hetes rendkívüli helyzet megmutatta, a lakosság elszigeteltségének csökkentésében is fontos szerepet töltenek be. Virtuális kiállításokkal, tanulást támogató tartalmakkal, játékokkal és egyéb innovatív online szolgáltatásokkal jelentkezett az elmúlt hetekben a múzeumok jelentős része. Nem csupán a múzeumok, de a múzeumi szakmai szervezetek is azonnal reagáltak a helyzetre.

A Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (ICOM)²³ szintén proaktív módon kezelte a COVID-19 által előidézett krízishelyzetet. A koronavírus okozta krízis múzeumokra gyakorolt hatásának, a múzeumokat fenyegető veszélyeknek és a múzeumi kultúrák közvetítés potenciális innovációjának megvitatása érdekében az ICOM és az OECD közös webinar szervezett 2020 áprilisában. A webinar során megfogalmazódott, hogy a koronavírus rövid távon elsősorban gazdasági nehézségeket, míg közép és hosszabb távon a kutatás és a kulturális programok számának csökkenését, illetve a helyi fejlesztési projekteken való korlátozott részvételt hozhatja el a múzeumi szektor számára. Ugyanakkor megállapításra került az is, hogy a krízishelyzet másrésről a kultúra és az oktatás közti kapcsolódás erősödését is előidézheti, valamint, hogy mind inkább fontossá válik a múzeumok szerepe az emberek mentális egészségének biztosításában. A beszélgetésben részt vevő szakemberek megállapították, hogy a krízishelyzet a nehézségek mellett hatalmas lehetőségeket is magában hordoz a múzeumok számára, hiszen alkalmat ad arra, hogy újrastrukturálódjon a múzeumi szféra a gazdaság és a társadalom közötti kapcsolat, illetve, hogy a múzeumi kultúrák közvetítés a társadalmi kohézió egyik meghatározó tényezőjévé váljon.²⁴ Az ICOM egy 8 lépésből álló javaslatot is megfogalmazott azzal kapcsolatban, hogy a múzeumok miként erősíthetik a közösségek rezilienciáját a COVID-19 krízishelyzet alatt és után.²⁵

---

²⁰ Metropolitan Museum - #MetKids—Can a Painting Tell More Than One Story?: <https://www.metmuseum.org/art/online-features/metkids/videos/MetKids-Can-a-Painting-Tell-More-Than-One-Story> (2020.05.18.)

²¹ Metropolitan Museum- #MetKids Blog: <https://www.metmuseum.org/blogs/metkids> (2020.05.18.)

²² Metropolitan Museum - #MetKids- Make a Horn: https://www.metmuseum.org/art/online-features/metkids/videos/MetKids-Make-A-Horn?utm_medium=email&utm_source=Museum&utm_campaign=2020_0513_MetKids_Weekly&cs= (2020.05.18.)

²³ International Council of Museums

²⁴ ICOM | OECD Webinar: impact, innovations and planning for post-crisis. <https://icom.museum/en/covid-19/resources/icom-oecd-webinar/> (2020.05.20.)

²⁵ ICOM: Museums and COVID-19: 8 steps to support community resilience. 29.04.2020. <https://icom.museum/en/news/museums-and-covid-19-8-steps-to-support-community-resilience/> (2020.05.20.)

A NEMO (Európai Múzeumi Szervezetek Hálózata)²⁶ 2020. március 24 - 2020. április 30. között mintegy 48 ország közel 1000 múzeumában vizsgálta a rendkívüli helyzetre adott reakciókat, a kutatás eredményeit és a szakmai szervezet ez alapján megfogalmazott javaslatait 2020. május elején pedig közzé is tette.²⁷ A kutatás eredményei alapján a koronavírus okozta krízishelyzetben 5-ből 4 múzeum bővítette digitális szolgáltatásait a közönség elérése érdekében, gyakorta olyan módon, hogy egyébként más munkakörökben dolgozó munkatársakat is bevontak a digitális szolgáltatások kiterjesztése kapcsán bővülő feladatok ellátásába. A kutatási jelentés alapján jelenleg a vizsgált múzeumok közel fele kínál legalább egy online szolgáltatást és 5 intézményből 2 számolt be arról, hogy a koronavírus okozta rendkívüli helyzet kezdete óta növekedett a múzeumi honlap látogatóinak száma.²⁸ A tapasztalatok alapján a múzeumok közösségi média felülete mellett a múzeumpedagógiai vonatkozású online anyagok, a videók és filmek, illetve az online gyűjtemények és virtuális kiállítások bizonyultak a legnépszerűbbnek a vizsgált időszakban.²⁹

A Múzeumok Amerikai Szövetsége (AAM³⁰) a honlapján ingyenesen közzétett források és ajánlások segítségével kívánja ösztönözni az amerikai múzeumokat a közönséggel való kapcsolat erősítésére és változatos online szolgáltatások kidolgozására. Az AAM ajánlása a közönséggel való kapcsolatok erősítése érdekében a múzeumok online tevékenységének 4 területén fogalmaz meg javaslatokat:

- 1) „Egyedi kampányok és sorozatok meghirdetése a közösségi média felületeken
- 2) A látogatók bevonása valós idejű streamelt programokba
- 3) Virtuális túrák elérhetővé tétele
- 4) Virtuális és kiterjesztett valóság³¹

A koronavírus járványra reagálva a Smithsonian Learning Lab online felületén a pedagógusok számára egy új, távoktatási anyagokat összegző weboldal került kidolgozásra.³² A felületen a pedagógusok nem csak a Smithsonian múzeumainak, kutatóközpontjainak, könyvtárainak és levéltárainak több millió digitális forrásához férnek hozzá, hanem az intézmény múzeumpedagógusai és gyakorló pedagógusok által összeállított módszertani segédletek, valamint a feldolgozandó témakör kapcsán javasolt források listája is rendelkezésükre áll. A weboldal külön blokkokba rendezve kínál online forrásokat általában az amerikai pedagógusok és egy speciális blokkban kifejezetten a Washington D.C. oktatási intézményeiben tanító tanárok számára. Az egyes témakörökhöz kapcsolódó online forrásokra a pedagógusok életkori csoportok alapján kereshetnek rá mindkét esetben.³³ A Smithsonian keretében 1988 óta működő SEEC már 2020 márciusában javaslatot tett közzé a weboldalon a kisgyermeket gondozók számára azzal kapcsolatosan, hogy miként lehet feltárni az egész kicsi gyermekek számára a koronavírus okozta kihívásokat és krízishelyzetet.³⁴

Az intézmény előre meghatározott időszakokban online konzultációt biztosít a pedagógusok számára, ahol lehetőség nyílik az online felület alkalmazásával kapcsolatosan felmerülő kérdések

---

²⁶ Network of European Museum Organisations

²⁷ NEMO (2020): Survey on the impact of the COVID-19 situation on museums in Europe

Final Report https://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/NEMO_COVID19_Report_12.05.2020.pdf (2020.05.18.)

²⁸ NEMO (2020): Survey on the impact of the COVID-19 situation on museums in Europe

Final Report. p.2. https://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/NEMO_COVID19_Report_12.05.2020.pdf (2020.05.18.)

²⁹ uo. p.16.

³⁰ American Alliance of Museums

³¹ AAM: 4 Ways Museums Can Successfully Leverage Digital Content and Channels during Coronavirus (COVID-19): <https://www.aam-us.org/2020/03/25/4-ways-museums-can-successfully-leverage-digital-content-and-channels-during-coronavirus-covid-19/> (2020.05.20.)

³² Smithsonian Distance Learning Resources. Training. Support: <https://learninglab.si.edu/distancelearning> (2020.05.19.)

³³ Smithsonian Learning Lab - Smithsonian Distance Learning Resources. Training. Support. <https://learninglab.si.edu/distancelearning> (2020.05.19.)

³⁴ Smithsonian Early Enrichment Center

---

megbeszélésére.³⁵ Az online, élőben közvetített konzultációk rögzített változatát az intézmény elérhetővé tette a youtube felületén is.³⁶ Az intézmény által kínált online konzultációk kiválóan példázják, hogy napjainkra miként vált meghatározóvá a múzeumok szolgáltató jellege, illetve a kezdeményezés jól tükrözi, hogy a múzeumok miként bővítik a társadalmat szolgáló feladatvállalásaikat.

A Smithsonianhez tartozó National Museum of American History a koronavírus járvány kapcsán ingyenesen elérhetővé tette az angol és spanyol nyelven elérhető, számítógépeken és okostelefonokon egyaránt követhető online multimédiás túráit.³⁷ A felnőttek és a gyerekek számára különböző felületeken kínált multimédiás túrák keretében a múzeum kurátorai ismertetik meg az érdeklődőket a múzeumban található tárgyakkal és az azokhoz kapcsolódó háttérinformációval.³⁸ A rövid, másfél - 2 perces online anyagok érdekes, ugyanakkor lényegre törő információkat közölnek az adott tárgyról.

A Metropolitan Múzeum MetKids oldal iránt 1669 százalékkal nőtt az érdeklődés 2020. március 12. és április 5. között.³⁹ A Metropolitan Múzeum olyan újabb innovatív tanulási lehetőségeket is kínál a múzeum kényszerű zárva tartása óta, mint a kifejezetten a kisgyermekes családok számára kínált „Storytime in the Met” címet viselő, 7-12 perces online program, melyet az érdeklődők minden csütörtökön déltől követhetnek a múzeum facebook és youtube felületén.⁴⁰ A képeskönyvek játékos, énekkel és történetekkel kiegészített bemutatása kapcsán minden alkalommal megemlítésre kerül a múzeum egyik műtárgya, amely valamely módon kapcsolható a videóban bemutatott meséhez. A múzeum sikeresen ágyazta online mesébe a múzeum egyes műtárgyaival kapcsolatos érdeklődés felkeltését.⁴¹

A COVID-19 okozta krízishelyzetre reagálva az Arts Institute Chicago a virtuális túrák mellett pár perces audió bemutatókat kínál a múzeum tárgyainak megmutatására, illetve egy interaktív felületet, melynek segítségével El Greco munkásságát ismerhetik meg az érdeklődők, betekintést nyerve a restaurálás színpalák mögötti munkájába is.⁴²

A Peabody Museum of Natural History egy új online platformot dolgozott ki a COVID-19 okozta kényszerű zárva tartásra reagálva. A Peabody@Home felület a múzeum digitális forrásait, oktatási anyagait és online elérhető érdekességeit foglalja össze, többek között egy letölthető kifestő könyvet tettek közzé a múzeumban bemutatott ősi állatokról. A kifestőkönyv a kiszínezhető lapok mellett rövid, frappáns blokkokban foglalja össze a múzeumban kiállított példányokkal kapcsolatos legfontosabb információkat.⁴³

---

³⁵ Smithsonian Learning Lab - Smithsonian Distance Learning Resources. Training. Support. <https://learninglab.si.edu/distancelearning> (2020.05.19.)

³⁶ Smithsonian Learning Lab Online Office Hours: <https://www.youtube.com/watch?v=pyT6s2qxeMQ> (2020.05.19.)

³⁷ National Museum of American History, Behring Center: <https://americanhistory.si.edu/visit#tours> (2020.05.19.)

³⁸ National Museum of American History, Behring Center, Multimedia Tours: <https://tour.aiwebservices.com/c/nmah/select> (2020.05.18.)

³⁹ Loos, Ted: (2020): Class Is in Session Everywhere Now -The New York Times Online. 24.04.2020. <https://www.nytimes.com/2020/04/23/education/learning/coronavirus-education-opportunities.html> (2020.05.18.)

⁴⁰ Metropolitan Museum - Storytime with The Met: <https://www.metmuseum.org/events/programs/met-tours/storytime-in-nolen-library> (2020.05.19.)

⁴¹ Storytime with The Met: "Wolf! Wolf!" by John Rocco: <https://www.youtube.com/watch?v=jgwPEkygxNE> (2020.05.17.); Storytime with The Met: "Red: A Crayon's Story" by Michael Hall: <https://www.youtube.com/watch?v=rb3VAlNy8f8> (2020.05.17.)

⁴² Art Institute Chicago – El Greco: The Assumption of the Virgin: <https://www.artic.edu/interactive-features/the-assumption-of-the-virgin> (2020.05.17.)

⁴³ Yeal Peabody Museum of Natural History - A Coloring Book: <https://peabody.yale.edu/education/explore-highlights-peabody-museum-coloring-book> (2020.05.19.)

A tanárok koronavírus következtében megjelenő új feladatainak ellátását online források felsorolásával⁴⁴, valamint múzeumpedagógusok és tanárok együttműködésében kidolgozott, az amerikai oktatási standardok követelményeit szem előtt tartó, meghatározott életkori csoportok számára kínált óravázlatok közzétételével segíti az online platform.⁴⁵ A felületen egy online videót is közzétett az intézmény, melyben a múzeum szakembere és a Yale diákja mesél a gyerekeknek a dinoszauruszok fossziliákba zárt lábnyomairól valamint egy múzeumban önkéntes munkát végző középiskolás diák bemutatja, hogy miként készíthetik el a gyerekek saját dinoszaurusz-lábnyomaikat otthon.⁴⁶ Mindemellett lehetőség nyílik a múzeum online gyűjteményeinek megismerésére, ahol az érdeklődők kulcsszavak, illetve témakörök megjelölése révén fedezhetik fel a gyűjtemény több, mint 5 millió katalogizált példányát és tárgyát.⁴⁷

A new orleans-i The National WWII Museum kifejezetten a koronavírus kapcsán hozott létre egy online platformot, ahol óraterveket, esszétet, webinárokat és otthon végezhető tevékenységekre vonatkozó javaslatokat kínál tanárok és diákok számára.⁴⁸ A Zoom-on lebonyolított, bárki számára ingyenes csatlakozási lehetőséget biztosító webinarokat heti rendszerességgel hirdeti meg az intézmény. „A gyűjteménytől az osztályteremig” címet viselő felület⁴⁹ a második világháborúval kapcsolatos négy nagyobb tematikai egységben kínál esszétet, óraterveket, videó és audió felvételeket, oral history forrásokat, térképeket, idővonalakat, stb. a témakörrel foglalkozó pedagógusok számára. A pedagógusok a weboldalon létrehozhatják saját osztálytermüket, ahova a letöltött dokumentumokat elmenthetik. A platform továbbá követi a múzeumpedagógia nemzetközi trendjeiben napjainkra egyre inkább meghatározóvá váló interdiszciplináris szemléletet azzal, hogy a honlapján közvetített „Real World Science” felületen a második világháború példája kapcsán a kérdésekkel foglalkozik, hogy a kihívások és nehézségek miként fordítják a társadalmat a STEM, azaz a tudomány, technológia, műszaki tudományok és matematika⁵⁰ felé.⁵¹

A san franciscoi Exploratorium olyan hands on tevékenységeket ajánl honlapján, melyekhez kapcsolódóan a járványok tudományos hátterével, illetve a fertőzés elleni védekezés lehetőségeivel ismertetik meg a gyerekeket. A manuális tárgykészítés kapcsán a gyerekek a vírusok megjelenéséről és terjedéséről szerezhetnek információkat. A kifejezetten a COVID-19-nek szentelt online platformon közérthető, rövid, érdekes videókat és cikkeket közöl a múzeum a koronavírusról és a vírussal szembeni védekezés lehetőségeiről.⁵²

A National Museums Liverpool „My Home is My Museum” címmel, 4-11 éves gyerekek számára indított el egy különleges projektet a krízishelyzet kialakulását követően. A projekt keretében a gyerek kétféle feladat közül választhatnak. Összeállíthatnak egy listát 10, saját magukat jól bemutató tárgyról, majd mellékelhetnek egy rövid leírást arról, hogy az adott tárgyak miért kerültek be a listába vagy elkészíthetik önálló művészeti galériájukat a számukra fontos emberekről készített saját alkotásaik felhasználásával. Következő lépésként a gyerekeknek el kell nevezniük a kiállításukat, majd meg kell tervezniük a kiállítás poszterét. Végül egy felnőtt segítségével a gyerekeknek egy maximum egy perces promóciós videót kell készíteniük a kiállításról, amit a múzeum közösségi média felületén kell megosztaniuk #MyHomeIsMyMuseum hashtaggel.

---

⁴⁴ Yeal Peabody Museum of Natural History – Teacher Resources: <https://peabody.yale.edu/teachers> (2020.05.19.)

⁴⁵ Yeal Peabody Museum of Natural History – Lesson Plans & Activities: <https://peabody.yale.edu/education/teachers/lesson-plans-activities> (2020.05.19.)

⁴⁶ Walking in the Steps of Dinosaurs--Lesson & Activity: <https://www.youtube.com/watch?v=mc-rdpOrRgE> (2020.05.19.)

⁴⁷ Yale Peabody Museum Collections Search: <https://collections.peabody.yale.edu/search/> (2020.05.19.)

⁴⁸ The National WWII Museum- World War II at Home ONLINE LEARNING RESOURCES FOR TEACHERS AND STUDENTS: <https://www.nationalww2museum.org/students-teachers/distance-learning/world-war-ii-home> (2020.05.20.)

⁴⁹ From the Collection to the Classroom

⁵⁰ STEM - Science, Technology, Engineering, Math

⁵¹ The National WWII Museum- Real World Science: <https://www.ww2classroom.org/search?q=search&subjects=4> (2020.05.20.)

⁵² Exploratorium: COVID-19 Science. Viruses and Us. <https://www.exploratorium.edu/learn> (2020.05.20.)

A legjobb alkotásokból a múzeum egy speciális digitális, online kiállítást fog létrehozni, illetve a múzeum újra nyitását követően a nyertesek egy délutánt tölthetnek el a múzeum kurátorával, aki a blockbuster kiállítások és a múzeumi munka kulisszatitkaiba avatja majd be a gyerekeket.⁵³

A zürichi MuDA – Digitális Művészet Múzeum különböző életkori csoportok igényeinek megfelelő, többnyelvű real time online órákat kínált fel a koronavírus okozta vészhelyzet kialakulását követően. Az érdeklődők szerteágazó témakörökben (biológia, geometria, elektronika, robotika, animáció, film, zene, stb.) meghirdetett, német, angol, francia, olasz és svájci német nyelven kínált online kurzusokhoz csatlakozhatnak.⁵⁴

A közösségi média felületeken streamelhető real time programok különleges lehetőséget nyújtanak a hagyományos múzeumlátogatás pótlására, illetve az online látogatók széles körét képesek elérni. Például a stockholmi Moderna Museet 2020 márciusában és áprilisában „Túrák a karosszékből” címmel naponta streamelt 10 perces real time programokat a múzeum facebook oldalán, melyek a múzeum dolgozóinak interpretációjában betekintést nyújtanak a múzeum gyűjteményébe. A program 2020 májusában hetente egyszer jelentkezik.⁵⁵

A koronavírus kapcsán továbbá általánossá vált, hogy múzeumok #MuseumFromHome hashteggel próbálják bevonni online szolgáltatásaikban a látogatókat a közösségi média felületeken.

Nemzetközi trendek a múzeumi tanulás online támogatásában

A múzeumi weboldalak egyre több olyan szolgáltatást nyújtanak, melyek a valós és virtuális látogatók tanulását segítik, illetve mind több múzeum kínál a múzeumi tartalmak minél hatékonyabb befogadását elősegítő módszertani segédleteket. Napjainkra a múzeumi kultúrák közvetítés nemzetközi gyakorlatában fontos trenddé vált, hogy a múzeumi honlapok a múzeumlátogatás előkészítését, lebonyolítását és a tapasztaltak összefoglalását támogató módszertani segédletekkel és hasznos tippekkel segítik a pedagógusokat és a szülőket a múzeumi tanulás eredményességének és élményszerűségének előmozdítása érdekében.

Ahogy az oktatás és általában az élet egyéb területein, úgy az online múzeumpedagógiában is az egyik legjelentősebb trend napjainkban a személyre szabott oktatási formák és szolgáltatások térhódítása.

Egyre gyakrabban találkozhatunk azzal a megoldással, hogy a múzeumi tárgyak, gyűjtemények vagy az azokhoz kapcsolódó háttérismeretek közvetítése kapcsán a kurátorok mellett egyéb szakemberek, művészek, illetve akár a muzeológiai munkában nem is érintett személyek interpretációit is megismerhetjük a múzeumi honlapokon. Az egyes tárgyak különféle interpretációinak egymás melletti megjelenítése szintén egyre elterjedtebb. Továbbá fontos trendként határozható meg az is, hogy mind több múzeum ösztönzi látogatóit egyéni interpretációk megfogalmazására. E két jelenség szorosan kapcsolódik a múzeum interpretációs monopóliumát lebontó és a múzeumot mint a látogatók tanulását facilitáló intézményt meghatározó új muzeológiai szemlélethez.

A múzeumi tanulásban mind fontosabb szerepe van a podcastnak, a webinaroknak, illetve múzeumi honlapokon elérhető, ismeretszerzést vagy képességek fejlesztését támogató videó és audió anyagoknak. Napjainkra múzeumok sokasága kínálja már műtárgyainak 3D interaktív bemutatását a virtuális valóság segítségével. A közösségi médiafelületek immáron nem csupán a múzeumpedagógiai programok népszerűsítésének kiemelkedő jelentőségű csatornáit, hanem az online múzeumi tanulásban is fontos szerepet kapnak. Az online múzeumpedagógia legújabb trendjeként a közösségi média múzeumpedagógiai felületként való alkalmazása, a valós idejű streamelt múzeumi programok, illetve a virtuális és kiterjesztett valóság egyre szélesebb körű múzeumpedagógiai alkalmazása határozható meg.

Az online múzeumpedagógiában egyre inkább elterjednek a gyerekek aktív közreműködésével készülő, kortárs csoportoknak szánt videók és blogok, valamint a múzeumi tartalmakkal kapcsolatos, de a múzeum falain kívül végezhető aktivitásokra vonatkozó javaslatok. Ahogyan a

---

⁵³ National Museums Liverpool: My Home is My Museum. <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/my-home-my-museum> (2020.05.20.)

⁵⁴ MUDA- Corona Creative Classes: <https://muda.co/ccc/> (2020.05.18.)

⁵⁵ Moderna Museet: Sofa Tours: <https://www.modernamuseet.se/stockholm/en/event/sofa-tours/> (2020.05.20.)

---

hagyományos múzeumpedagógiában, az online térben megvalósuló múzeumi tanulás esetében is kiemelkedő szerepet kap az interdiszciplináris szemlélet érvényesítése. A múzeumi tanulást támogató online tartalmak kidolgozása kapcsán fokozottabb együttműködés valósul meg a múzeumpedagógusok és a pedagógusok között. Az online szolgáltatások bővülése miatt szükségessé válik a múzeumpedagógusok digitális kompetenciáinak fejlesztése.

A múzeumok mentális jóllét támogatásában betöltött szerepe napjainkra nyilvánvalóvá vált, különösen a deprivált rétegek társadalmi integrációját célzó kezdeményezések és a múzeumi senior, illetve demens programok kapcsán. A COVID-19 krízishelyzet során kiderült, hogy a múzeumok online szolgáltatásai, illetve az online múzeumpedagógiai programok révén eredményesen csökkenthető a szélesebb társadalom izolációja is.

Összegzés:

A koronavírus járvány következtében drasztikusan felgyorsult az online múzeumpedagógiai innovációk elterjedése. A múzeumpedagógiai szempontból kiemelkedően innovatív múzeumok által az elmúlt pár évben kidolgozott online tanulási formákat az intézmények kényszerű zárva tartása kapcsán a múzeumok széles köre kezdte el kínálni. A múzeumok digitális tartalmaihoz való hozzáférés olyan radikális módon növekedett a COVID-19 okozta krízis következtében, hogy ez maga után vonja a múzeumi kultúrákövetítés fogalmában és tartalmában a korábbi hangsúlyok átrendeződését. Valószínűsíthető, hogy a múzeumpedagógia jövőbeli innovációjában még a múzeumok újbóli megnyitását követően is a valós idejű streamelt programok és virtuális túrák számának radikális növekedése, a múzeumi tanulást támogató online anyagok és módszertani segédletek fejlesztése, valamint a virtuális és kiterjesztett valóság jelenleginél jóval szélesebb körű alkalmazása lesz meghatározó.

Irodalom:

AAM: 4 Ways Museums Can Successfully Leverage Digital Content and Channels during Coronavirus (COVID-19): <https://www.aam-us.org/2020/03/25/4-ways-museums-can-successfully-leverage-digital-content-and-channels-during-coronavirus-covid-19/> (2020.05.20.)

Art Institute Chicago – El Greco: The Assumption of the Virgin: <https://www.artic.edu/interactive-features/the-assumption-of-the-virgin> (2020.05.17.)

Art Institute of Chicago - Journey Maker: <http://journeymaker.artic.edu/> (2020.05.17.)

Exploratorium: COVID-19 Science. Viruses and Us. <https://www.exploratorium.edu/learn> (2020.05.20.)

ICOM: Museums and COVID-19: 8 steps to support community resilience. 29.04.2020. <https://icom.museum/en/news/museums-and-covid-19-8-steps-to-support-community-resilience/> (2020.05.20.)

ICOM | OECD Webinar: impact, innovations and planning for post-crisis. <https://icom.museum/en/covid-19/resources/icom-oecd-webinar/> (2020.05.20.)

Locker, Melissa: How the Met museum is becoming more inclusive with Facebook Live. Fast Company. 2018. 04.19. <https://www.fastcompany.com/40561429/how-the-met-museum-is-becoming-more-inclusive-with-facebook-live> (2020.05.20.)

Loos, Ted: (2020): Class Is in Session Everywhere Now -The New York Times Online. 24.04.2020. <https://www.nytimes.com/2020/04/23/education/learning/coronavirus-education-opportunities.html> (2020.05.18.)

Metropolitan Museum -The Artist Project: <http://artistproject.metmuseum.org/4/dawoud-bey/> (2020.05.18.)

Metropolitan Museum - The Met 360° Project: <https://www.metmuseum.org/art/online-features/met-360-project> (2020.05.17.)

Metropolitan Museum -Viewpoints: Body Language: <https://www.metmuseum.org/art/online-features/viewpoints> (2020.05.18.)

Metropolitan Museum - #MetKids: <https://www.metmuseum.org/art/online-features/metkids/explore/> (2020.05.18.)

Metropolitan Museum - #MetKids: <https://www.metmuseum.org/art/online-features/metkids/time-machine> (2020.05.18.)

Metropolitan Museum - #MetKids—Can a Painting Tell More Than One Story?: <https://www.metmuseum.org/art/online-features/metkids/videos/MetKids-Can-a-Painting-Tell-More-Than-One-Story> (2020.05.18.)

Metropolitan Museum - #MetKids- Make a Horn: https://www.metmuseum.org/art/online-features/metkids/videos/MetKids-Make-A-Horn?utm_medium=email&utm_source=Museum&utm_campaign=2020_0513_MetKids_Weekly&cs= (2020.05.18.)

Metropolitan Museum- #MetKids Blog: <https://www.metmuseum.org/blogs/metkids> (2020.05.18.)

Metropolitan Museum - Storytime with The Met: <https://www.metmuseum.org/events/programs/met-tours/storytime-in-nolen-library> (2020.05.19.)

Milligan, Darren: What is the Smithsonian Learning Lab? Online video. Smithsonian Center for Learning and Digital Access. <https://learninglab.si.edu/about> (2020.05.19.)

Moderna Museet: Sofa Tours: <https://www.modernamuseet.se/stockholm/en/event/sofa-tours/> (2020.05.20.)

MUDA- Corona Creative Classes: <https://muda.co/ccc/> (2020.05.18.)

National Museum of American History- About the Online Collection: <https://americanhistory.si.edu/collections/about-online-collection> (2020.05.19.)

National Museum of American History, Behring Center: <https://americanhistory.si.edu/visit#tours> (2020.05.19.)

National Museum of American History, Behring Center, Multimedia Tours: <https://tour.aiwebservices.com/c/nmah/select> (2020.05.18.)

National Museum of American History- Invent It Challenge: <https://invention.si.edu/calling-young-inventors> (2020.05.19.)

National Museum of American History- Learning Resources: <https://americanhistory.si.edu/america-on-the-move/learning-resources> (2020.05.19.)

National Museums Liverpool: My Home is My Museum. <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/my-home-my-museum> (2020.05.20.)

NEMO (2020): Survey on the impact of the COVID-19 situation on museums in Europe
Final Report https://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/NEMO_COVID19_Report_12.05.2020.pdf (2020.05.18.)

Norbie, Stephanie: What is the Smithsonian Learning Lab? Online video. Smithsonian Center for Learning and Digital Access. <https://learninglab.si.edu/about> (2020.05.19.)

Sketchfab- British Museum: <https://sketchfab.com/britishmuseum> (2020.05.20.)

Smithsonian Learning Lab: <https://learninglab.si.edu/about> (2020.05.19.)

Smithsonian Learning Lab - Smithsonian Distance Learning Resources. Training. Support. <https://learninglab.si.edu/distancelearning> (2020.05.19.)

Smithsonian Learning Lab Online Office Hours: <https://www.youtube.com/watch?v=pyT6s2qxeMQ> (2020.05.19.)

Smithsonian - Our History- A Proven Strategy: <https://amhistory.si.edu/ourstory/about/strategy.html> (2020.05.18.)

Smithsonian - Reading Mr. Lincoln's Whiskers, Reading Guide. https://amhistory.si.edu/ourstory/pdf/lincoln/reading_whiskers.pdf (2020.05.19.)

The National WWII Museum- Real World Science: <https://www.ww2classroom.org/search?q=search&subjects=4> (2020.05.20.)

The National WWII Museum – Students & Teachers: <https://www.nationalww2museum.org/students-teachers> (2020.05.20.)

The National WWII Museum- World War II at Home ONLINE LEARNING RESOURCES FOR TEACHERS AND STUDENTS: <https://www.nationalww2museum.org/students-teachers/distance-learning/world-war-ii-home> (2020.05.20.)

Yale Peabody Museum - Collections Search: <https://collections.peabody.yale.edu/search/> (2020.05.19.)

Yael Peabody Museum of Natural History - A Coloring Book: <https://peabody.yale.edu/education/explore-highlights-peabody-museum-coloring-book> (2020.05.19.)

Yael Peabody Museum of Natural History – Lesson Plans & Activities: <https://peabody.yale.edu/education/teachers/lesson-plans-activities> (2020.05.19.)

Yael Peabody Museum of Natural History – Teacher Resources: <https://peabody.yale.edu/teachers> (2020.05.19.)

Youtube- Storytime with The Met: "Red: A Crayon's Story" by Michael Hall: <https://www.youtube.com/watch?v=rb3VAINy8f8> (2020.05.17.)

Youtube- Storytime with The Met: "Wolf! Wolf!" by John Rocco: <https://www.youtube.com/watch?v=jgwPEkygxNE> (2020.05.17.)

Youtube- Walking in the Steps of Dinosaurs--Lesson & Activity: <https://www.youtube.com/watch?v=mc-rdpOrRgE> (2020.05.19.)

Hallgatói javaslatok a múzeumpedagógia fejlesztéséről

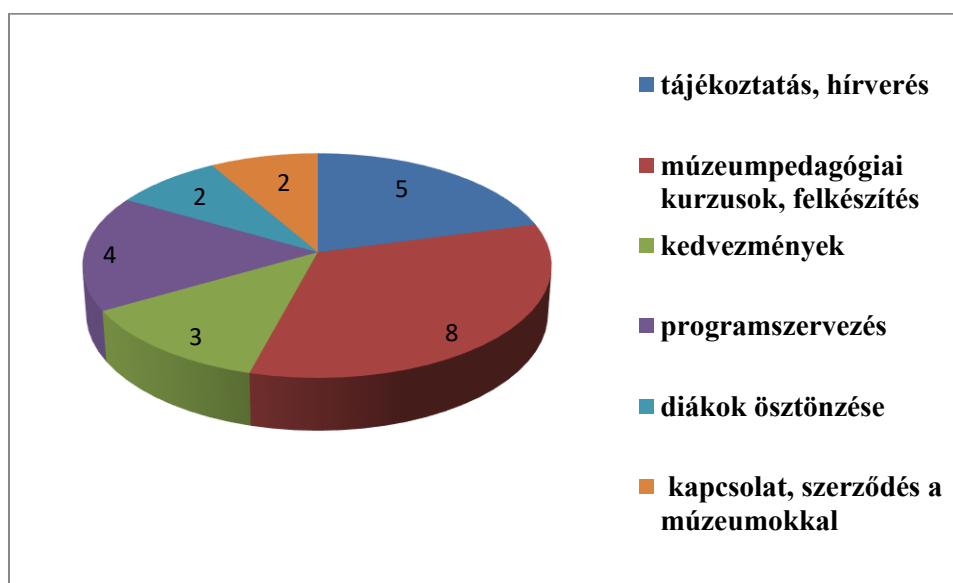
A PTE BTK HMFI elődjeként a PTE KPVK közösség-szervezés alapszakos nappali tagozatos hallgatóival módszertani szeminárium keretében kutatást végeztünk a pedagógusjelöltek múzeumpedagógiai tapasztalatairól és múzeumpedagógiai kompetenciáik fejlesztésének igényeiről. A véletlenszerűen kiválasztott kutatási mintába 100 fő pedagógiai pályára készülődő nappali tagozatos fiatal kerestünk meg. Az egyetemistákkal a PTE hallgatók körében végzett vizsgálatot a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központja EFOP-3.3.3/VEKOP-16-00001 azonosítójú, „Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek” elnevezésű projektje támogatásával folytattuk le, amely az elmúlt évben a hazai „Pedagógusok és pedagógusjelöltek körében lebonyolítandó kutatások” témakörben Koltai Zsuzsa és Kocsis Mihály egyetemi docsek által vezetett országos kutatáshoz kapcsolódott. A kérdőíves kutatás részleteiről, így a mintájáról, az adatfelvételtől, az információk feldolgozásáról, valamint az első eredményekről szóló cikket a Tudásmenedzsment folyóirat ez év elején közölte. A pedagógusjelöltek múzeumpedagógiai tapasztalatit röviden így összegezzük: A korábbi életszakaszok múzeumi tapasztalatait megvizsgálva kitűnt, hogy 65%-uk járt, 27%-uk nem járt múzeumban, 8%-uk pedig nem nyilatkozott aktivitásáról. Az első találkozásuk múzeumpedagógiai programmal ennél is kedvezőtlenebb arányt mutatott, mert a pedagógusjelölteknek több mint a fele (53%-a) még nem volt ilyen eseményen. A múzeumba járók átlagosan félévente jutottak el múzeumokba, a havonta múzeumot látogatók vannak a legkevesebben, de köztük találjuk az óvodások kisebb csoportját és a középiskolás korosztály diákjait. Az általános iskolás korosztály átlagos múzeumlátogatási gyakorisága éves és féléves időszakok közé tehető. Nem jutott el múzeumokba óvodásként a megkérdezetteknek egyharmada, illetve egyetemistaként sem a megkérdezettek több mint a fele. Mindkét korosztályi csoportra szocializációs kockázati csoportként tekinthetünk. A múzeumlátogatás legtöbbit emlegetett céljai a családi, szabadidős kirándulás, valamint az iskolai tanórai tanulás. Várakozásainkkal ellentétben nem a közösségi média áll a múzeumokról és programjaikról való tájékozódás fő helyén. A leggyakrabban az ismerősök javaslatai, valamint egyetemista társaik tanácsai révén tájékozódnak a múzeumok ajánlatairól. Leggyakrabban múzeumlátogatás kifejezéssel azonosították a programok nevét. Néhányan általánosságban múzeumi foglalkozást, vagy ünnepkörhöz kapcsolódó, tanóra, kurzus látogatását jegyezték meg. A megismert múzeumpedagógiai módszerek említése kapcsán főként a közelebről nem azonosított tanulmányi, tanulási módszerre emlékeztek, illetve a tárlatvezetés is az ismertebb módszerek között maradt meg. Az egyes korosztályi élmények értékelésekor azzal a tendenciával találoztunk, hogy az óvodás, kisiskolás és felső tagozatos korban látott múzeumi programokat közepesre/átlagosra, vagy annál alacsonyabba értékelték. Ezekben a fiatal életkori csoportokban összességében nem hagytak egyértelműen pozitív nyomot maguk után a múzeumi programok. A középiskolás és egyetemista korosztályok múzeumi élményeinek értékelése meghatározóan jó és nagyon jó minősítéseket kaptak.

1. Az egyetemi képzés múzeumpedagógiai tapasztalatai és a fejlesztés igényei

A hallgatók számba vették a múzeumpedagógia képzést és fejlesztésének környezetét, azokat a döntéshozókat, szereplőket, akik hatáskörükkel és szakmai kompetenciáikkal segíthetnek a meglévő múzeumpedagógiai képzés és módszertani fejlesztés lehetőségeinek kiaknázásában.

A múzeumpedagógiai programokat segítő felsőoktatási intézmények fejlesztési lehetőségei csupán minden ötödik jelöltet foglalkoztatta. Ennek számos oka lehet, ezek közül az egyik azzal magyarázható, hogy a hallgatóknak vélhetően kevés információjuk van az egyetem curriculumának kialakulásáról és oktatásszervezési gyakorlatáról, ezért érdemben nem kapcsolódhattak meglátásaikkal az egyetemre váró fejlesztés témaköréhez. A szűk válaszadói körből mégis a legtöbben (8 fő) azt hiányolják az egyetemi oktatásban, hogy a képzési programokat átfogó

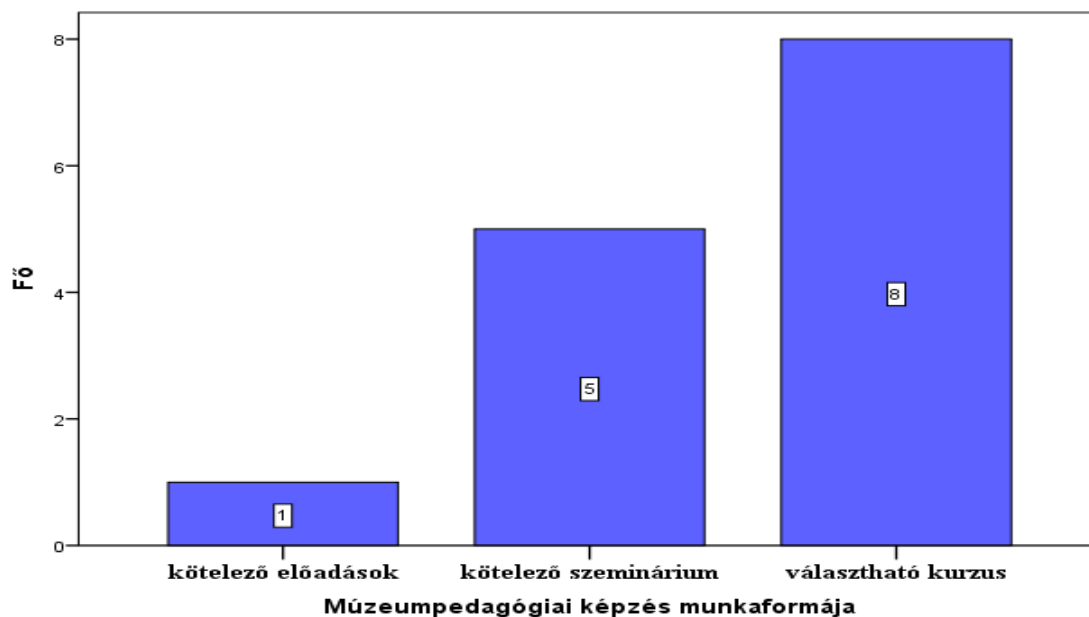
hálótervekben nem szerepel önállóan a múzeumpedagógiai kurzus, éppen ezért nincs kötelezően teljesítendő előadás és/vagy gyakorlat sem. E munkaformák és kompetenciák beillesztését várják az egyetemi képzéstől, továbbá azt is, hogy ezek a kurzusok készítsék fel a jövő pedagógusait arra, hogy a saját szakterületük pedagógiai módszertanába miként tudják majd alkalmazni a múzeumpedagógia jó gyakorlatait. A hallgatók úgy gondolják, hogy amennyiben az egyetemi élethez közelebb kerül a múzeumok által közvetített tudás, rekreációs programok, akkor elfogadottabbá válik a múzeum, mint tanulási tér. A szemlélet kialakításához a programokról több, szélesebb körű, illetve változatos reklámfelületeken nagyobb hírverést várnak az egyetem tájékoztatói fórumain. Ehhez szükség lenne a felsőoktatási intézmények és a térségi múzeumok között szerződéses együttműködésre, amely a kapcsolattartást és az információcsere rendszerességét is biztosíthatná. Ilyen feltételek mellett az egyetemtől több program szervezését várják, amely egyben az aktuális szaktárgyi képzéshez kapcsolódva a diákok nagyobb számú részvételére is ösztönözhetne (lásd az 1. számú ábrát).

1. számú ábra: A múzeumi programkínálat kihasználása érdekében az egyetemektől elvárt segítség (fő) – a hallgatók 21%-os adatközlése alapján

2. A múzeumpedagógia a pedagógusképzésben

Az pedagógusjelöltek határozott elvárásainak megfogalmazásakor a személyes tapasztalataikra, így a képzésben látott pozitív élmények mellett a megélt anomáliákra is hivatkoztak. Érdekes ezért röviden áttekinteni a múzeumpedagógiai képzéssel kapcsolatos tapasztalataikat és további várakozásaikat. A hallgatók múzeumpedagógiai előképzettsége igen szerény, ilyen jellegű tanulmányokban mindösszesen 11 fő vett részt. Közülük ketten - ők a PTE BTK hallgatói - két képzésre is jártak, illetve egy fő a kar szakkollégiuma múzeumpedagógiai óráját látogatta. További képzőhelyként megemlítették a PTE KPVK tanítóképzéshez kapcsolódó tanórákat. A módszert ismertető és terjesztő oktatási munkaformák között a legelterjedtebbek a választható kurzusok voltak, de hallgattak kötelező előadásokat és a múzeumpedagógiai tárgykörű szemináriumokat is látogattak (2. számú ábra). A múzeumpedagógiai képzések idejének hossza, a különféle munkaformájú kurzusok oktatási ideje 6 hónapnál rövidebb volt. A képzési programokban résztvevők kétharmada csupán 1-2 hónapos rövid időtartamú oktatás kapott.

2. ábra: *Múzeumpedagógiával kapcsolatos képzések munkaformái (fő)*

A követelmények teljesítésének feltételei főként beadandó dolgozatok megírásából állt, de a szemináriumi munkán túl a képzőhelyek számon kérték a hallgatók gyakorlati teljesítményét is, amelyet többnyire a gyakorlóléhelyként működő városi, helyi múzeumokban végezhettek el.

Az elsajátított metódusok közül több gyakorlatközeleli eljárást és munkaformát is megemlítettek, így kiemelték az idegenvezetést, hagyományörző programokat, a játékosságot megalapozó tevékenységeket, fontosnak tartották a módszerek révén megnyilvánuló spontaneitást, interaktivitást, szakmai magyarázatot és a szemléletességet. A kötött oktatási formában elvégzett képzések színvonalát összességében közepesre (3) értékelték. Annak ellenére, hogy a kurzusok teljesítésével az intézmények nem adtak speciális végzettséget, az oktatást követő véleményük mégis elfogadó. Ezt igazolja az is, hogy a képzés a múzeumpedagógiai módszer jövőbeni alkalmazását inspirálta, tanítási terveiket pozitív irányba változtatta meg.

3. A múzeumpedagógiai képzés egyéni tervei

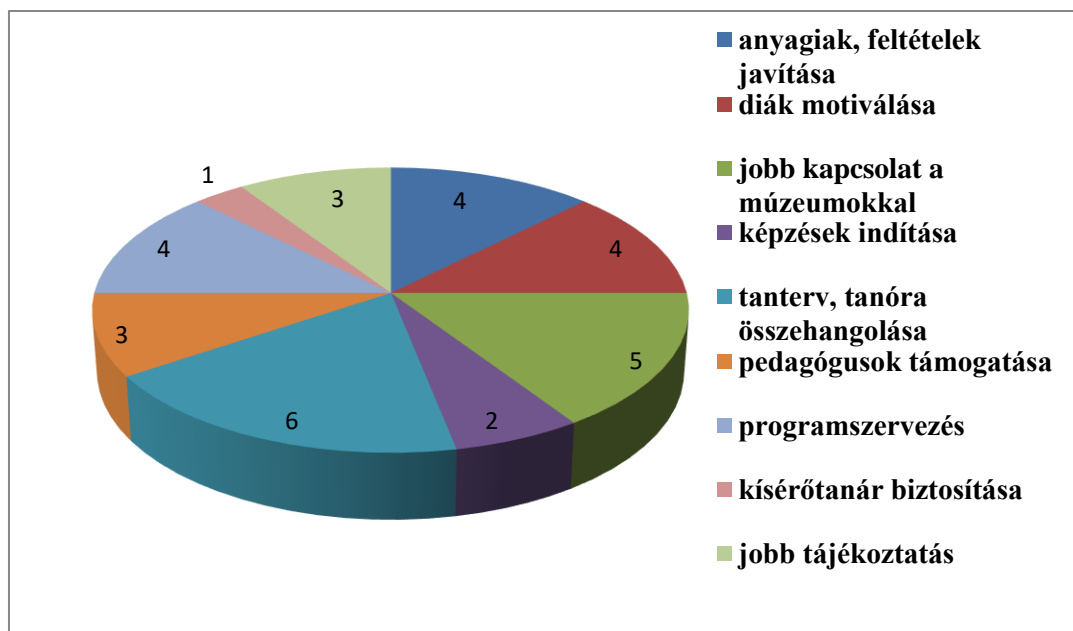
A hallgatók múzeumpedagógiai képzési tervei visszafogottak, csupán 15%-uk tervez olyan alap-és/vagy tanártovábbképzési formát, amely az elkövetkező tanítási munkájához felkészítené a múzeumpedagógia módszereire. A családi szabadidős programok gyakorisága és tartalma, a közoktatásban töltött tanulási időszak szerény múzeumi élményei, a speciális képzések alacsony látogatottsága, továbbá az oktatás színvonaláról kialakított véleményük nem erősíti a múzeumpedagógiai módszer megismerése iránti elköteleződésüket. A csekély számú tanulni vágyó hallgató azonban határozott elképzeléssel rendelkezik arról, hogy mit vár a múzeumpedagógiai képzés tartalmától. Az eddigi tanulmányaik során csak alapinformációkkal találkozhattak, ezért a többségük az múzeumpedagógia elméleti háttéréről és módszereiről (114) kívánna tanulni, továbbá múzeumpedagógiai programok szervezését segítő gyakorlati kompetenciák fejlesztését (109) várja az egyetemi képzéstől. Akiknek segítségre van szükségük a módszerek tanórai hasznosítása terén és a gyakorlati szervezési képességeik gyarapításában, - így kiállítások megrendezésében, továbbá az iskolai szabadidő szervezésében, rá szeretnének látni a hazai múzeumok múzeumpedagógiai gyakorlatára, továbbá megismernének a pedagógusok és múzeumpedagógusok közötti kooperáció, kommunikáció lehetőségeivel, - azok részletesebb curriculum ajánlatot és hosszabb képzési időt igényelnek az egyetemi képzőhelyektől. A további módszertani képzésre készülő hallgatók láthatóan maguk is több időt szánának a speciális tanári kompetenciák elsajátítására (a részletes adatokat lásd 1. számú táblázaton).

Múzeumpedagógiai képzés tartalma iránti igények	Összesen
ismertessen meg a múzeumpedagógia elméleti háttérével	59
ismertessen meg a múzeumpedagógiai módszerekkel	55
tanórai hasznosítást segítse	41
gyakorlati szervezési képességeket adjon	30
kiállítás szervezésére tanítson	11
iskolai szabadidő szervezésére készítsen fel	10
ismertessen meg a hazai múzeumok múzeumpedagógiai gyakorlatával	9
ismertessen meg a pedagógusok és múzeumpedagógusok közötti kooperáció és kommunikáció sajátosságaival	8

1. számú táblázat: A múzeumpedagógiai képzés iránti várakozások összesített adatai (fő)

4. A múzeumpedagógia fejlesztése és kihívásai a közoktatásban

Az iskolák vezetői a pedagógiai fejlesztésekért, a jövő múzeumainak és iskola kapcsolatának bővítéséért sokat tehetnek. A hallgatóknak ez a véleménye, akik azt várják, hogy az igazgatók és az iskolák fenntartói biztosítsák a módszer alkalmazásához szükséges anyagiakat és eszközfeltételeket. Építsenek ki jobb kapcsolatot a múzeumokkal, a speciális képzések indításán túl, támogassák a tanárokat. Csökkentsék a pedagógusok terheit azzal is, hogy biztosítják a kísérő személyzetet a múzeumi programok látogatásakor. Komoly szakmai kérdésként vetődött fel, hogy a múzeumi oktatási terek és lehetőségeik épüljenek be a tantervekbe, továbbá kívánatos az is, hogy a múzeumi foglalkozások összhangban legyenek a tanórákkal, rugalmasabb időbeosztást engedélyezzenek a vezetők a pedagógusok és a diákok munkájában (3 fő). A pedagógusjelöltek elvárják azt is, hogy a vezetők a diákokot motiválják, adjanak több információt, szervezzenek több múzeumi programot, továbbá biztosítsák az azokhoz szükséges oktatási kereteket és feltételeket (lásd a 3. számú ábrán)

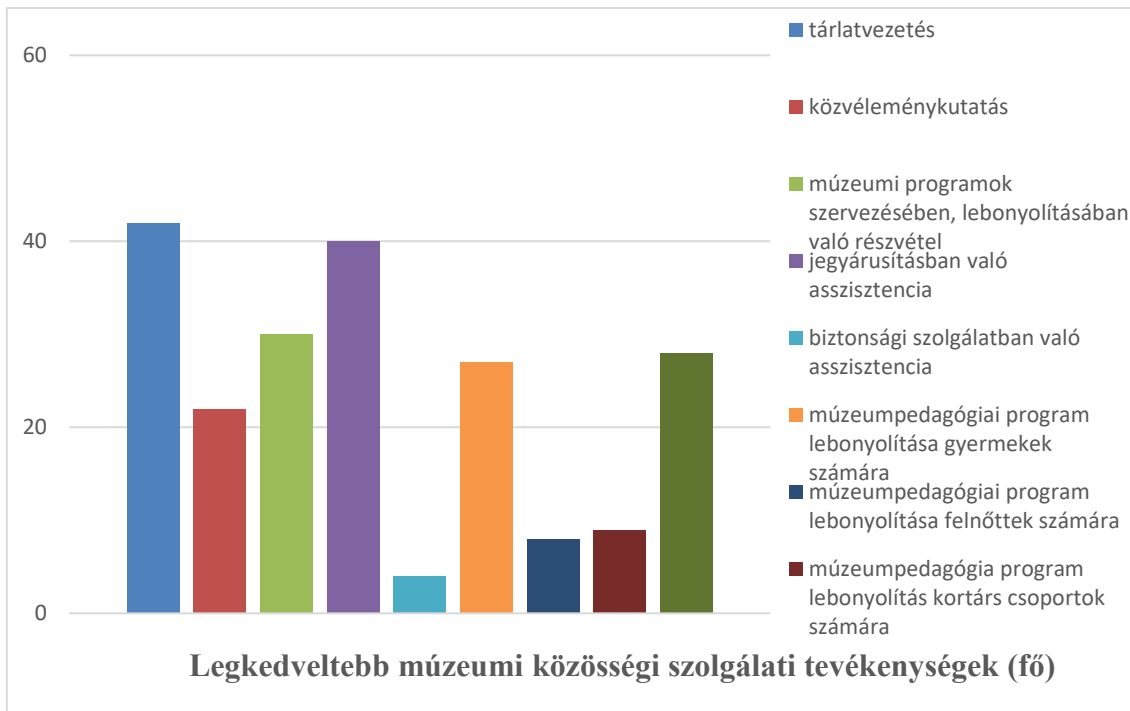
3. ábra: A múzeumi programkinálathoz jobb alkalmazásért az iskolavezetőktől elvárt segítség (fő) - a megkérdezettek 27%-os válasza alapján

---

Számos kedvezményre lenne szükség ahhoz, hogy a pedagógusok a múzeumpedagógia módszerét és az iskolai vagy tanórán kívüli munkaformákat intenzívebben alkalmazhassák. A kérdőívben kilenc kedvezmény rangsorolása alapján a legjobban az iskolában elsajátítandó tananyaghoz kapcsolódó anyagi terhekkel járó területek támogatását tartották a legfontosabbnak. Javasolták, hogy a leendő diákjaiknak kedvezményként ingyenes múzeumbuszt vagy az iskolai osztályok számára ingyenes utazási lehetőséget biztosítsanak. Megoldást várnak az évente meghatározott számú ingyenes múzeumpedagógiai program finanszírozására, továbbá olcsóbb szállás és ingyenes belépők juttatását javasolják. A kedvezmények sorrendjének felállításakor szintén fontosnak tartották a tanárok képzésével kapcsolatos változtatásokat. Kívánatos lenne, hogy a pedagógusoknak ingyenes múzeumpedagógiai továbbképzést biztosítsanak, továbbá fontos, hogy a múzeumpedagógia kurzust beépítsék a pedagógusok alapképzésébe. A legkevésbé fontosnak ítélt kedvezmények a kísérő programokra, az olcsó szórakozási lehetőségekre vonatkoztak, továbbá lemondtak a következő látogatás során érvényesíthető jegykedvezményekről is.

A múzeum és iskola kapcsolatának javítására, valamint az érettségi előtt álló fiatalok pályaválasztásának támogatására is jó terepnek mutatkozik az önkéntes munka, valamint az iskolai közösségi szolgálat fejlesztése. A kutatásban résztvevőknek csupán negyede (27%-a) vett részt életében legalább egy alkalommal önkéntes múzeumi tevékenységben. Várakozásunk ellenére a pedagógusjelöltek környezetében lévő kortársaik közül csupán 12,7%-a teljesítette a kötelező közösségi szolgálatát valamelyik múzeumban (17,5 szórásérték mellett). Az iskolai közösségi szolgálattal kapcsolatos gondolataik és fejlesztési javaslataik azért hitelesek, mert a pedagógusjelöltek korosztályához még közel áll az érettségi előtt álló fiatalok iskolai közösségi szolgálatának élménye. Látóterükben megjelentek azok a konkrét nehézségek is, amelyek a múzeumban teljesített iskolai közösségi szolgálat megszervezésével kapcsolatban merültek fel. A legnagyobb gondot a tanulók időbeosztása jelentette, mert az iskolai feladatok, a délutáni szakkörök és képzőkörök elfoglaltsága, vagy azok átszervezése mellett kellett időt szakítaniuk a múzeumban vállalt feladataik ellátására.

A pedagógusjelöltek szakmai innovációt látnak a múzeumokban megszervezhető szolgálatok tevékenységeiben. Szóltak azokról a pedagógiai értékekről, amelyek az ismeretszerzés, a készségfejlesztés, a tanulók időbeosztása, az önkéntes munka iránti elköteleződés a tanulók motiválása, továbbá az elvégzett munka hasznossága és öröme, érdekessége, a kultúra iránti fogékonyság növelésének lehetősége, a munkaerőpiacon alkalmazható kompetenciák fejlesztése terén új pedagógiai értékeket hozhatnak. Ebben az összefüggésben újraértékelték a múzeum és az iskola közötti kooperáció színvonalát és annak fontosságát is. A fiatalok akkor végeznek szívesen múzeumokban iskolai közösségi szolgálatot, ha az említett feltételek teljesülnek, illetve a múzeumok által ajánlott feladatok és munkaformák találkoznak a középiskolások által szívesen végzett tevékenységekkel (lásd a 4. számú ábrán).

4. számú ábra: Szívesen végzett tevékenységek a múzeumi közösségi szolgálatban

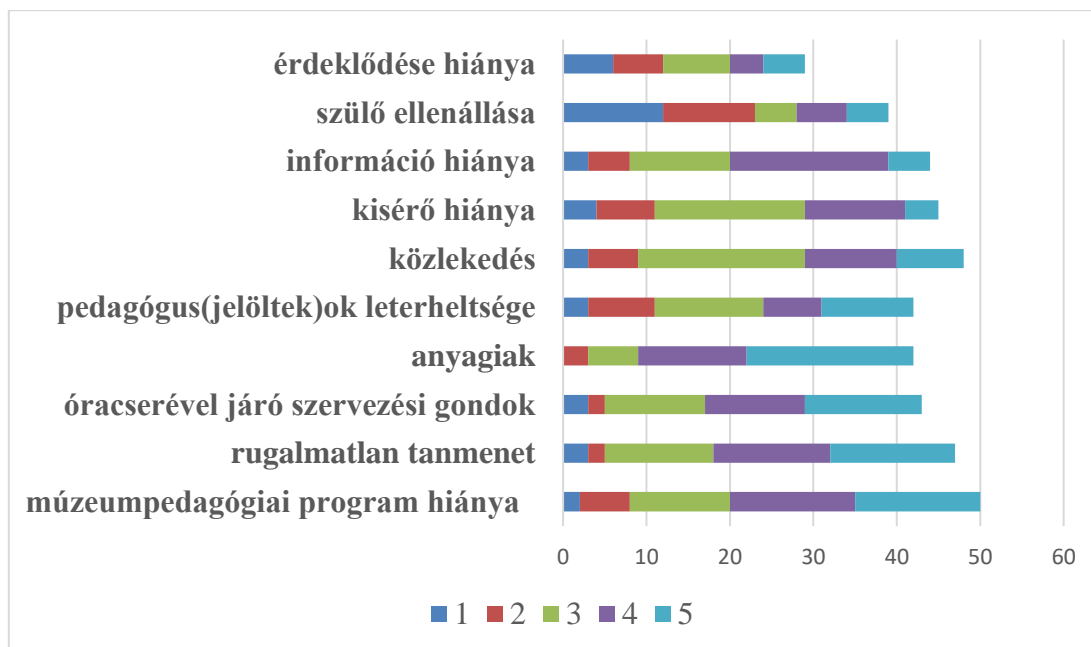
Legszívesebben tárlatvezetésben, jegyárusításban asszisztálnának, további kedvelt tevékenységük a múzeumi programok szervezésében, előkészítésében való szerepvállalás és a szórólapok osztogatása, valamint gyermekek múzeumpedagógiai programjainak lebonyolítása. A kedvelt elfoglaltságok végén találjuk a közvéleménykutatást, illetve a kortárs csoportok és felnőttek számára múzeumpedagógiai programok szervezését. Nem számottevő az érdeklődésük a biztonsági szolgálat iránt, csupán néhányan vállalnának ilyen feladatot.

A múzeumokban teljesíthető közösségi szolgálattal kapcsolatos fejlesztési javaslataikra és azok rangsorolására kértük fel a leendő pedagógusokat. A kérdőívben megadott fejlesztendő területeket és azok szempontjait összességében 4-esre értékelték, azaz viszonylag fontosnak ítélték meg az iskolai közösségi szolgálat múzeumi fejlesztését. Hét fejlesztési szempontnak - az 1-5-ig - terjedő értékelését ajánlottunk fel. Nagyon fontos fejlesztendő területnek minősítették a diákok motiválását és fokozottabb bevonását a hasznos és tényleges múzeumi munkákba. Fontos elfoglaltságnak gondolták a tanulók bevonását a saját korcsoportjuk programjaiba. Továbbá azt javasolták, hogy a közösségi szolgálat kapcsán lehetőség nyíljon múzeumi munkaviszony létesítésére, illetve lényeges fejlesztendő területként jelölték meg a múzeum és iskola közötti kapcsolat javítását formalizált szerződések megkötésével. Legkevésbé hangsúlyos fejlesztésként nevesítették a jogszabályi kötöttségek feloldását, illetve érdemben nem reagáltak az iskolai közösségi szolgálat időtartama növelésének változtatására sem. Ezek a szempontok azért sorolódhattak a fontossági ranglista végére, mert tanulóként nem lehetett kellő rálátásuk a jogi és szervezeti környezetre, így nehezen tudják ma is megítélni e tényezők jelentőségét.

5. A múzeumok fejlesztési feladatai a múzeumpedagógia terén

A pedagógusjelöltek számba vették a múzeumpedagógiai programok terjedésének és szélesebb körű alkalmazásának hátráltató tényezőit. Amennyiben az összes felsorolt szempontot mérlegeljük, akkor közepesen erős (3,5) veszélyhelyzetet jeleztek, vagyis nincs olyan gátló tényező, amely teljesen megghiúsítaná az iskolai munkához kapcsolódó múzeumi programokat és intézményi kapcsolatokat. A korábbi véleményekkel összecseng az a meglátásuk, hogy a legfőbb akadályt a programok pénzügyi fedezetének és a helyi múzeumok múzeumpedagógiai programjainak hiánya, a rugalmatlan tanmenet, az óracserével járó szervezési gondok, a pedagógus(jelöltek)ok

leterheltsége, valamint a feladatvállalással kapcsolatos fenntartásaik jelentik. A múzeumi tevékenységek megszervezésében kisebb gondnak jelezték a szülők ellenállását és a múzeumok iránti hallgatói érdeklődés hiányát. Az iskolai programok megszervezésében még nagy tapasztalatokkal nem rendelkező egyetemisták a technikai feltételek és körülmények akadályait nem értékelték nagy horderejű problémának, így a közlekedési nehézségeket, a kísérő segítség biztosítását, a múzeumi programokról szóló információk szűkösségét, és a nevelési intézmény vezetősége támogatásának hiányát is kisebb gondnak jelezték (lásd a 5. számú ábrát).

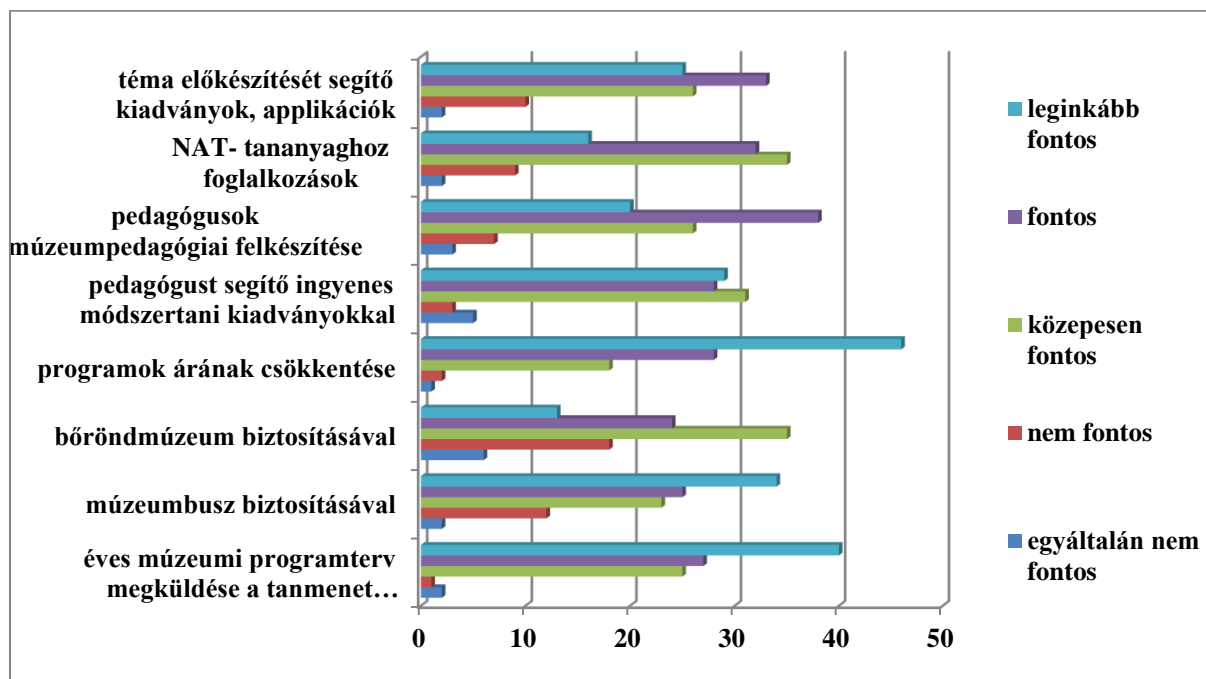
5. ábra: A programok megszervezését akadályozó tényezők
(1=legkevésbé, 5= leginkább akadályozó tényező)

Mit tehetnek a múzeumok annak érdekében, hogy a múzeumpedagógiai programok nagyobb hatékonysággal segítsék a közoktatási intézmények pedagógiai munkáját? A diákok javaslatokat fogalmaztak meg a múzeumokkal való kapcsolattartás fejlesztésére. A jövő pedagógusok a múzeumokkal való kapcsolattartás fejlesztésének összes szempontját ötfokú skálán csupán 3,5 értékre becsülték. Amit úgy is érthetünk, hogy ez a kérdéskör még távol áll a mindennapi szakmai munkájuktól, illetve diákként és az alsóbb évfolyamokon sem láthattak még bele az iskola és a múzeumok közötti kapcsolatépítés módjaiba, a szervezeti, kommunikációs és oktatásszervezési kérdések alakulásába. Ettől a körülménytől eltekintve úgy látták, hogy a kapcsolatépítés terén a legfontosabb fejlesztési tennivalók: videó-megosztás a múzeumpedagógiai programokról, ehhez hasonlóan fontos, hogy a múzeumok biztosítsanak az intézmény számára éves, havi, tematikus programfüzetet, illetve a kapcsolatfejlesztés feltétele a pedagógusok személyes szakmai tájékoztatása is. Ennél kisebb hangsúlyt kap a kapcsolatépítésben a múzeumpedagógus személyes megkeresése, valamint a felek közötti hagyományos vagy elektronikus levelezés. Közepes jelentőségűnek gondolják azt, hogy a rendszeres múzeumi hírlevél megküldésével a pedagógiai intézmények és a múzeumok kapcsolata érdemben fejlődjék.

A jelöltek úgy látják, hogy a múzeum a hatékony múzeumpedagógiai foglalkozások lebonyolítását megkönnyítheti egyrészt az oktatási intézmények felé nyitottabb szakmai kezdeményezéseivel, másrészt a meglévő pedagógiai szolgáltatásaik iskola és tanulóbarát fejlesztésével. A gyermekeknek szánt múzeumpedagógiai programok árának csökkentésével a fiatalok úgy gondolják, hogy leginkább a programok finanszírozásában segíthetnek a múzeumok, további támogatást várnának a múzeumbuszok biztosításától. Ugyanilyen fontos segítség lenne a pedagógusok számára, ha az iskolai munkát szervező tanmenet összeállítását megelőzően az intézmények megküldenék az éves múzeumpedagógiai programtervüket, mert így a pedagógusok már a tanév elején könnyebben megtervezhetnék menetrendjüket.

Az éves tervezésben a leendő tanárok és tanítók különösebben nem igénylik a múzeumi ajánlatok és a NAT-tananyaghoz kötődő foglalkozások összehangolását. Nem kérnek támogatást a pedagógusok múzeumpedagógiai felkészítéséhez, ebben a körben ugyanígy kisebb hangsúlyt kapnak a múzeumi foglalkozások témáinak előkészítését segítő kiadványok, applikációk múzeumi forrásának megteremtése. Azonban fontosnak tartják az ingyenes módszertani kiadványokat, amelyekkel a múzeumok az oktatói munkát szakmailag segíthetik. A bőrdmúzeum biztosításának nem nagy jelentőséget tulajdonítottak a pedagógusjelöltek. Valószínűleg nem találtak a környezetükben ezzel a módszerrel, ezért a jövőben annak a szakmai munkájukba való beépítését sem szorgalmazták (a részletes adatokat lásd a 6. számú ábrán).

6. ábra: A múzeumoktól várt pedagógia segítség és azok fontossági sorrendje (fő)

A múzeumi kapcsolatok fontosságának, a módszer befogadásának és alkalmazásának, valamint az adminisztratív és finanszírozási, illetve működési eszközök fejlesztésének javaslatain kívül információt kértünk arra vonatkozóan is, hogy láttak-e a módszer meghonosítását támogató hazai, vagy külföldi múzeumban olyan múzeumpedagógiai megoldásokat, amelyet különösen követendőnek tartanak. Nem dűskálhattunk a tapasztalatokban, mert hazai jó gyakorlattal csak kilenc, további külföldi követendő példával csupán két hallgató rendelkezett. A jó gyakorlat minőségét főként az új, vagy újszerű, hatékony tanulói befogadást segítő múzeumpedagógiai módszerek vívták ki. A múzeumok tanulóbarát jó gyakorlatoként figyelemre méltó tapasztalatként említették az interaktív foglalkozásokat, a fülhallgatón szóló bemutatókat, a kiállítás előtti vetítést. Találkoztak olyan versenyfelhívással is, amelyet egy adott intézmény történetének feldolgozására a múzeum hirdetett meg az iskolák tanulói körében. A hazai jó példák másik csoportjában konkrét intézményeket említettek – Csokoládé Múzeum, Visegrádi vár – amellyről feltételezhetjük, hogy a múzeumok a hallgatók középiskolai tanulmányai idején maradandó élményt nyújtottak, de közelebbi szakmai vonatkozásokról, a jó példa erejéről, módszertani elemeiről nem kaptunk információt. A külföldön tapasztalt pozitív gyakorlatok is a múzeumi élmény különlegességét példázzák, a „labirintusszerű térkép ingyenes körbeadása”, „izgalmasabb múzeumi séta”, „útlevél, amiben különböző pecséteket lehet gyűjteni az egyes állomásokon, ezt haza lehet vinni emlékebe.” (Kiemelés a külföldi jó múzeumpedagógiai példák szöveges ismertetőjéből.)

A jövő pedagógusainak a jövő múzeumáról alkotott képe egyben a múzeumpedagógiai szempontból innovatív módszereket és az új múzeumi funkciókról alkotott elgondolásaikat is tükrözi. A hallgatók szerint a múzeum feladatai: a tanulási helyszínt biztosítása, az értékek őrzése és interpretálása, programfejlesztés, információs tartalmak előállítása és hirdetése, valamint azok eljuttatása a múzeum látogatóihoz. Nem elhanyagolható, de harmadik helyre sorolódott a

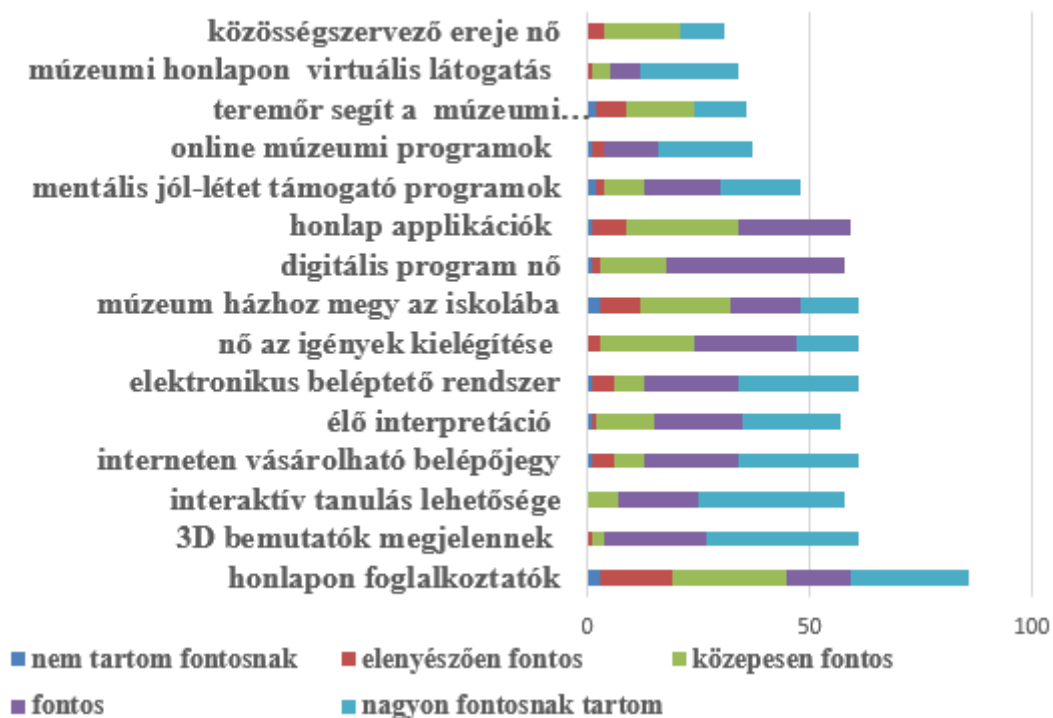

---

múzeumok közösség-szervező funkciója. A múzeumok jövőjét latolgatva azt prognosztizálják, hogy nő az interaktív tanulás iránti igény, ezért az intézményeknek az új tanulási feltételeket biztosítaniuk kell. A múzeum tanulási tereinek és eszközeinek használatával kapcsolatban azt is jelzik, hogy a jövőben várhatóan nő a látogatók egyéni érdeklődése és speciális igénye, erre a változásra a múzeumi szakembereknek is fel kell készülniük. Ehhez köthető, hogy a múzeumokban egyre népszerűbbek a mentális jól-létet támogató programok és szolgáltatások, mint a művészetterápia, a stresszoldó programok, a koncertek és továbbiak.

Az innovatív múzeumok legújabb múzeumpedagógia módszereinek azonosítását, továbbá azok pedagógiai hasznosítási lehetőségeinek értékelését kértük a jelöltektől. Az általunk megadott tizenöt új vagy újszerű módszert a kutatás előkészítése során fölvetett személyes interjúk tartalmának elemzésével gyűjtöttük össze. Az innovációban élen járó múzeumpedagógiai módszereket szinte kivétel nélkül a digitális technológiához kapcsolódó új, vagy bevezetés alatt álló módszerekkel azonosították. Ezeket egyben a múzeumpedagógiai szempontból is legjobban alkalmazható metódusoknak vélték, ezért a „legfontosabb” jelzővel látták el. Ilyen támogatott múzeumi újítás: az elektronikus beléptető rendszer bevezetése, az interneten keresztül megvásárolható belépőjegyek biztosítása, az élő interpretáció a múzeumban, a 3D bemutatók. Fontosnak, illetve közepesen fontosnak értékelték azokat az ismert, ma még új módszereknek számító oktatást segítő megoldásokat, amelyeket a pedagógusjelöltek sem középiskolásként, de az egyetemi képzésben sem tapasztalhattak meg, mint a digitális, a mobilkommunikációs eszközök bevonására épített múzeumpedagógiai módszerek és programok. Előrejelzésük szerint, ezek az eszközök, valamint az újabb nemzedékek terjedése a jövőben tovább bővül. Nem vált még mindennapos gyakorlattá a leendő pedagógusok körében a múzeumi honlapról letölthető, a kiállítás élményszerű, játékos megismerését lehetővé tevő applikációk és a múzeumi honlapok foglalkoztató programjainak alkalmazása. Iskolai tanítási gyakorlattal nem rendelkeznek, ezért pedagógiai munkájukban még nem volt módjuk az eszközök alkalmazására, de ennek ellenére a hallgatók tájékozottak és tudnak is az új technikák és technológiák felhasználási lehetőségeiről. Egyben ezek azok a konkrétan is megnevezhető múzeumpedagógiai módszerek, amelyekről a diákok úgy gondolják, hogy az egyetemi kurzusokon az oktatók vezethetnék be az új eljárások megismerésébe a hallgatóságukat. Az igényelt speciális kurzusokon megtanulhatnák az eszközöknek és munkaformáknak a szakjukra vonatkozó specifikus használatát, ahol maguk is digitális tartalmakat fejleszthetnének a tananyagokhoz, továbbá kipróbálhatnának a tanítványaik képességeinek fejlesztéséhez illeszkedő új módszereket is.

Kevesen használják még, - de mindazok, akik találkoztak már a módszerekkel, - ma már nagy fontosságúnak értékelik azokat az új információszerzési lehetőségeket, tanulási módszereket, amelyek elektronikus rendszerekkel támogatott információhordozókhoz kötöttek, ilyenek a múzeumi honlapon megjelenő virtuális múzeumlátogatás lehetősége, továbbá a honlapokról letölthető audio-tárlatvezetés, vagy múzeumok által szervezett online programok. Ezekkel az új pedagógiai eljárásokkal jellemzik az innovatív múzeumpedagógiai módszereket. Egyben felismerhető az a várákozásuk is, hogy a múzeumoknak be kell fogadniuk ezeket a pedagógiai technológiákat ahhoz, hogy tereikben közösségi alapú új tanulási formákat kínáljanak.

7. ábra: Az innovatív múzeum által kínált múzeumpedagógiai módszerek 1-5-ig terjedő értékelése

Az innovatív múzeumpedagógia módszerek megnevezésekor a legkevesebben arról nyilatkoztak, hogy a teremőrök aktívan segítsék a látogatók múzeumi ismeretszerzését, az eszközök kipróbálásában, a játékokba való bevonást különösebben nem igénylik és más kezdeményezést sem várnak a múzeumi személyzettől. Hasonlóan kicsi azoknak a leendő pedagógusoknak a köre, akik információval, tapasztalattal rendelkeznek azzal a múzeumi programmal kapcsolatban, amelynek érdemi ismertetője az, hogy a múzeum házhoz megy az iskolába (lásd a 7. számú ábrán). „Ahhoz, hogy a múzeum megőrizze fontosságát a jövőben, kénytelen felvenni a ritmust a rohanó világgal, és minden energiáját beleadni, hogy egy olyan múzeumot hozzon létre, ami beleillik majd a jövőbeni digitális, virtuális, akár természetfeletti világba. Meg kell célozni azokat a módszereket, amelyek az egyes korosztályokat vonzzák, legyenek azok a fiatalok, itt a virtuális világra gondolunk, vagy az idősek, itt pedig a régebbi, a múltba visszanyúló dolgokra gondolok. A jövő múzeumának egyszerre kell változatosnak, modernnek és élményt nyújtónak, emlékezetesnek és szórakoztatónak lennie.” (Mezei Metta-Szabó Flóra, Közösségszervező BA szakos hallgatók 2017.12.)

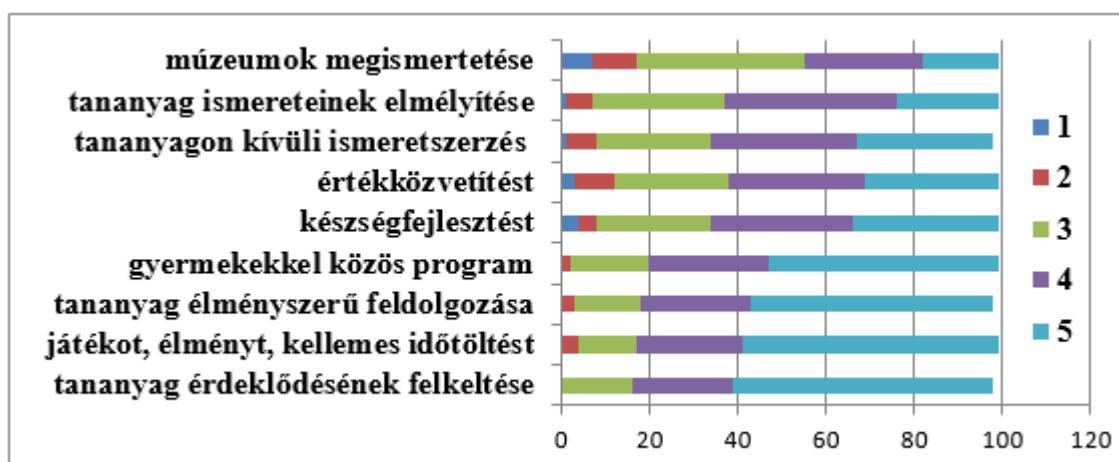
6. A múzeumpedagógiai módszer alkalmazása a tervezett pedagógiai munkában

A leendő pedagógusok múzeumpedagógiai tanítási tervei, illetve a módszerrel kapcsolatos beállítódásuk igen nagy eltéréseket, olykor szélsőséges attitűdöket mutatnak. Ismeretlen forrásból és utakon elterjedhetett az a vélekedés, hogy a módszer megismeréséhez, terjesztéséhez, azoknak a tanításban való alkalmazásához nem szükséges speciális pedagógiai vagy metodikai tanulmányokat folytatni. A módszert elutasítók megjegyzései olykor negatív ítéleteikről árulkodnak. Sajnos egy részük véleménye előítéletes beállítódásról is tanúskodik, ezért sem ismerhetik fel a módszerben rejlő pedagógiai lehetőségeket. A múzeumpedagógiai foglalkozást nem tervezők érvei között figyelemre méltó indokokat találunk: „más tantárgyakat tanítok és engem sem érdekel; nem érzem szakomhoz tartozónak; nem tanultam -, nem ismerem a módszert; nem lennék rá alkalmas; nem állnak annyira közel hozzám a múzeumok; nem tudom, hogy mennyire hasznos; az általam preferált korcsoport, akikkel foglalkoznék, még nem igazán fogékony a múzeumokra; unalmasak; sokszor a

gyerekek iskola keretein belül unalmasnak vélik a múzeumlátogatásokat.” (Kiemelés a múzeumpedagógiai foglalkozást nem tervezők érvrendszerének szöveges indoklásából.)

A módszer alacsony ismertsége, a témakörnek a tanárképzés hálójában szórványos előfordulása, illetve további kutatásra váró okok magyarázhatják a múzeumpedagógiai módszer megismerésére irányuló alacsony képzési hajlandóságot. Ellentmondásos a képzési tervük, ugyanakkor igen magas (70%-os) azoknak a pedagógusjelölteknek az aránya, akik az eljövendő tanítási gyakorlatuk során múzeumpedagógiai foglalkozásokat terveznek. A múzeumpedagógiai módszer alkalmazását tervezők meggyőzően érveltek amellett, hogy a módszer „hasznos, fontos, érdekes, tanulságos, emlékeztető, gyarapítja a gyerekek tapasztalatszerzését és élményeit, jó lehetőség a gyermekek ismereteinek bővítésére, mert a gyerekek élvezik az interaktív foglalkozásokat, aktivizálja őket a módszer, és a régi korok ismeretével művelődhet/kulturálódhat, illetve – szép személyes vallomás – szeretem a múzeumokat, tervem, hogy megismertessem a gyerekekkel a múzeumokat”. (Kiemelés a múzeumpedagógiai foglalkozást tervezők szöveges indoklásából.)

Az alkalmazható módszerről alkotott ambivalens véleményektől eltekintve a pedagógusjelölteknek az elkövetkező időszakokra vonatkozóan a múzeumpedagógiai foglalkozásokkal kapcsolatos várakozásaik jók. A tanítási terveik között az alkalmazandó kilenc eljárás 1-5-ig terjedő értékelése során nagyon fontosnak gondolták – az említések sorrendjében, hogy – a módszer alkalmazásával játékot, élményt, kellemes időt tölthettek a tanulóikkal. Terveik között előre sorolódott a tananyaggal kapcsolatos érdeklődés felkeltése, a tananyag élményszerű feldolgozása és a gyermekekkel közös programok eltöltésének lehetősége. Az elkövetkező múzeumpedagógiai foglalkozások tartalmára vonatkozó várakozásaik tekintetében jó értékelést kaptak a módszer értékközvetítő és készségfejlesztő pedagógiai szempontjai. Jó és közepes fontosságúnak gondolták, hogy a módszer alkalmazásával majdan a tananyag ismeretkörei alaposabban elmélyíthetőek, a tananyagon kívüli ismeretszerzésre lehetőség adódhat, valamint megismertethetik diákjaikat a múzeumokkal (lásd a 8. számú ábrát).

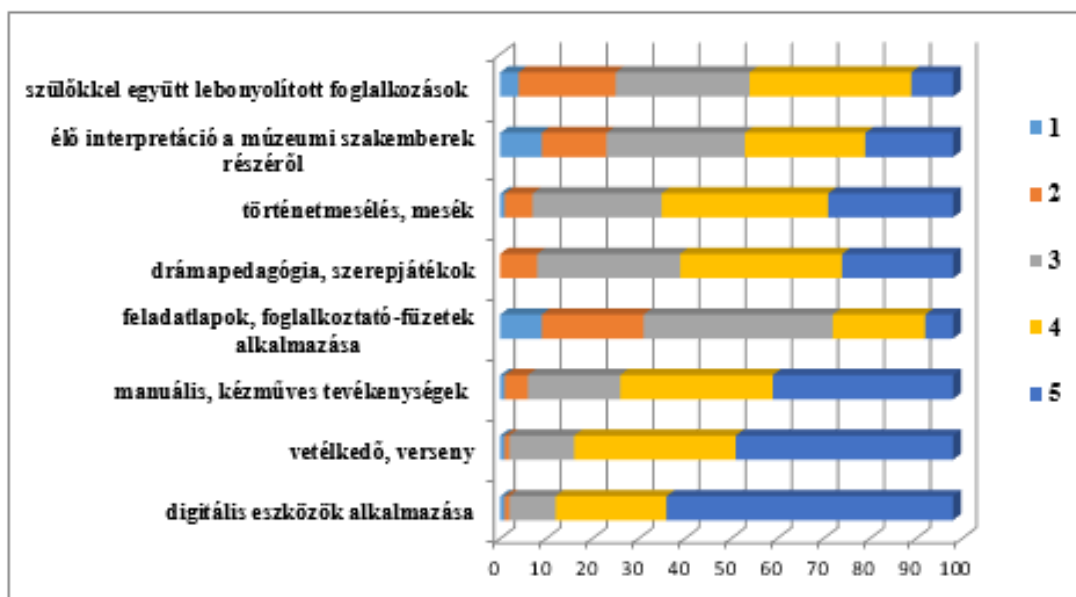
8. ábra: A múzeumpedagógiai foglalkozásokkal kapcsolatos várakozások szempontjai és 1-5-ig terjedő értékelés (1-nem fontos, 5-nagyon fontos)

A módszer pedagógiai lehetőségeinek számbavétele során a figyelem láthatóan a tantárgyszerű tudás bővítésére és a hatékonyabb ismeretelsajátításra tevődik. Ezt a pedagógiai látásmódot erősíti az is, hogy a múzeumpedagógiai módszer fejlesztési lehetőségeit első körben a jól lehatárolható tantárgyak és tudásterületek körében határozták meg. A történelem, honismeret, művészettörténet, földrajz, irodalom, természetismeret, nemzeti tárgyak a múzeumpedagógiai módszerrel fejleszthető területek 80%-át fedik le. Kiseb érdeklődéssel fordultak azon képességek és a fejlesztésüket megalapozó pedagógiai tevékenységek felé, amelyekhez a játék, a kreatív foglalkozások, továbbá a szabadidős-pedagógia területei együttműködést kínálnak fel a gyermekek és nevelőik számára (a részletes adatokat lásd az 2. táblán).

Tantárgyak és tudásterületek	Válaszok száma
történelem	83
művészettörténet	65
honismeret	63
játék, kreatív foglalkozások	54
irodalom	47
földrajz	46
szabadidős pedagógia	35
természetismeret	34
nemzetiségi tárgyak	1
biológia	1

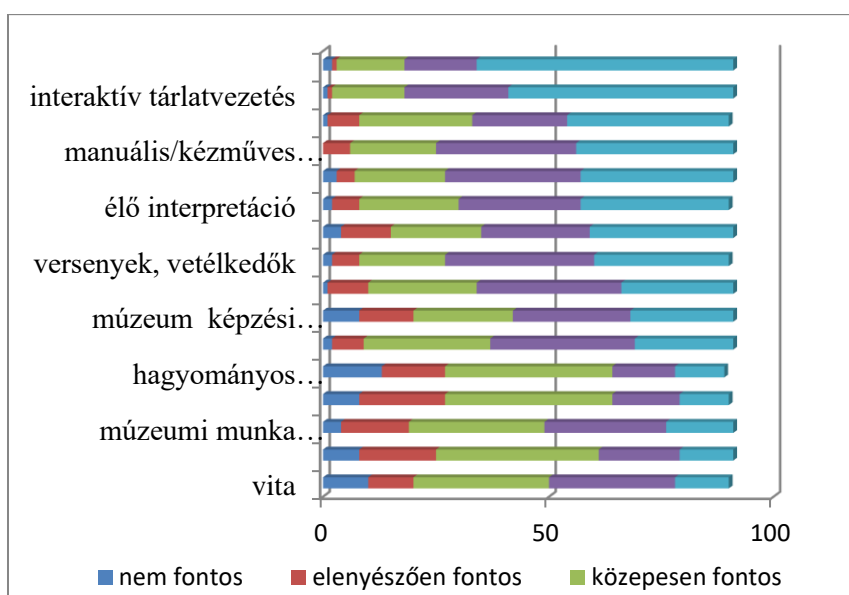
2. táblázat: A múzeumpedagógiai módszerrel fejlesztendő legfontosabb tantárgyak és tudásterületek (összes kapott válasz)

Alapvetően a gyermekek érdeklődési területeihez és igényeihez illeszkedő múzeumpedagógiai munkaformák köré szerveznék a tanítási módszereiket. A tanulók érzékenyítésének számtalan módját ismerik. A megkérdezett jelöltek szerint a legnagyobb érdeklődésre a digitális eszközök alkalmazásával lebonyolított múzeumi programok számíthatnak, tovább a tanulók körében megszervezett vetélkedők és versenyek, valamint a manuális, kézműves tevékenységek azok a módszeresek, amelyek a gyermekek különböző életkori csoportjait tanulásra motiválják. Szeretik és érdeklődésre számíthatnak azok a múzeumi foglalkozások, amelyeket drámapedagógia, szerepjátékok, valamint történetmesélés és mesék kísérnek. Kedveltségüket tekintve ide sorolhatóak a szülőikkel együtt lebonyolított foglalkozások és a múzeumi szakemberek részéről bemutatott élő interpretációk is. A gyermekek közepes érdeklődésére számíthatnak a múzeumi foglalkozások feladatlapokkal és a foglalkoztató-füzetekkel kísért alkalmazásai (lásd a 9. számú ábrát).

9. számú ábra: A gyermekeket érdeklő múzeumpedagógiai munkaformák 1-5-ig terjedő értékelése (1-nem érdekes, 5-nagyon érdekes)

Az egyetemistáknak a múzeumpedagógiai módszer alkalmazásához kapcsolódó terveihez kötődően arra kerestünk választ, hogy a korosztály ismeri-e, - ha igen, akkor - melyek azok az új múzeumpedagógia módszerek, amelyeket az elkövetkező tanítási gyakorlatukban alkalmaznának. A kérdőívben rangsorolásra előre megadott tizenhat módszer és munkaforma közül átlagosan három metódust tartottak követendőnek. A visszafogott válaszok magyarázatára két feltevést fogalmazhatunk meg. Egyrészt a szerény múzeumi élmények miatt nem ismerhetik alaposabban a módszereket, ezért nem azonosulhatnak velük, így nem is számolhatnak azokkal szélesebb körben a tanítási terveikben sem. Másrészt feltehetjük azt is, hogy a speciális pedagógiai, módszertani tudás és tapasztalatok hiánya miatt nincs rálátásuk a módszer pedagógiai jelentőségére, valamint fennállhat annak a veszélye is, hogy e deficitek miatt nehezen tudják adaptálni a módszereket a saját szakterületük pedagógiai gyakorlatába. A korosztály legkedveltebb módszerei a digitális, mobilkommunikációs eszközök (pl. GPS, videókészítés, stb.) és az interaktív tárlatvezetési módszerhez köthetőek. Igen népszerűek még a múzeum által szervezett kirándulások, az élő interpretációk, a manuális/kézműves tevékenységek, a kreatív műhelyek, kincskereső játékok és a filmvetítés. (lásd az 10. számú ábrán).

10. ábra: A pedagógusjelöltek szerint a korosztályukban alkalmazandó múzeumpedagógia módszerek népszerűsége és sorrendisége

A hagyományos és új módszerek közötti korosztályi választás trendjét így jellemezte a kutatásban részt vállaló két hallgató: „Ez is a világ előrehaladását, a generációk közti hatalmas szakadékot mutatja, amiért a virtuális/digitális világ elnyomja a papíralapú világot.” (Mezei Metta-Szabó Flóra, *Közösségszervező BA szakos hallgatók 2017.12.*) A fiatal pedagógusgeneráció által alkalmazandó hagyományos és új módszerek közé ékelődnek azok a munkaformák, amelyek közepes, érdeklődésre adhatnak számot a jelöltek körében, ezért kedveltebbek: a hagyományos tárlatvezetés, versenyek és vetélkedők, drámapedagógia, tárgymásolatok kézbevétele, illetve a múzeum, mint egyetemi képzéshez kötődő gyakorlati helyszín. A pólus másik végén a hagyományosnak értékelhető módszerek találhatóak, mint a vita, a múzeumi munka megismertetése, ezek közé sorolták a szakmai előadásokat, valamint a hagyományosabb feladatlapok, foglalkoztató füzetek alkalmazását is.

Irodalom:

Reisz, Terézia: A pedagógusjelöltek múzeumpedagógiai tapasztalatai, TUDÁSMENEDZSMENT 20:1 pp. 2019. 31-41.

FOGLYUL EJTETT ÁLLAM

OROSZI SÁNDOR

Az ökológiai lábnyom növekedése, a foglyul ejtett állam és a civilizációk szembenállása közötti összefüggésekről

Huszár Zoltánnal évtizedekkel ezelőtt a vonat, pontosabban a vonaton folytatott sok-sok érdekes beszélgetés hozott össze. Ezek megvilágításában úgy tűnt, a vonat suhant Pécs és Budapest között. Azután a beszélgetésekre utazás nélkül is sor került. Remélem, ezek a jövőben is gyakran színesítik az egymás után érkező napokat!

Kedves Tanár Úr, jó egészséget, tartalmas és elégedettségre okot adó éveket kívánok!

*„az ember túlságosan is okos
ahhoz, hogy bölcsesség nélkül
fennmaradhasson.”
(Schumacher, Ernst F.)*

A tanulmány címében jelzett három témakör a konkrét, gyakran természettudományos egzaktságú megfigyelések és kutatási eredmények territóriumától a gazdasági-politikai érdekek és cselekvések szerzteágazó és bonyolult szövevényén keresztül a társadalomfilozófiai összefüggésekig terjed. Nyilván a dolgozat ennek a hatalmas területnek csak elenyészően csekély – főleg az egymáshoz illeszkedő, közöttük mintegy a híd szerepét betöltő - kapcsolataira fókuszál, semmiképpen nem törekszik az egyes területeken elért kutatási eredmények analízisére, főleg nem azok rendszerezésére.

Az ökológiai lábnyom értelmezése, meghatározása

Gazdaságfejlesztési stratégiája kialakítása során minden ország prognosztizálja saját gazdasága és a világpiac jellemzőinek, feltételeinek, trendjeinek várható alakulását, összehasonlítja a lehetséges növekedési pályákat. Felméri a nemzetközi erőterben, munkamegosztási kapcsolatokban gazdaságának elhelyezkedési lehetőségeit, esélyeit. Ez különösen a világhatalmak hosszú távú célrendszerének meghatározása esetén jellemző,¹ amelyek képesek befolyásolni az őket (is) érintő kondíciók kialakulásának folyamatát.

A célok megalapozásának egyik kiemelkedő fontosságú tényezőjeként jelent meg történelmileg a föld eltartási kapacitásának alakulása. Mint azt Czettler Jenő évtizedekkel az ökológiai lábnyom (Ecological Footprint) szakirodalomban történő megjelenése előtt írt művében² Schmollerre alapozva elemzi: bizonyos „változásokat a föld eltartási kapacitásából lehet megmagyarázni, tehát abból, hogy egy négyszögkilométeren hány ember talál megélhetést a különböző gazdasági rendszerek mellett.³ Ez a meghatározás – a lényeges eltérések ellenére - alapvetően reciprok viszonyt mutat az ökológiai lábnyom fogalmával. Hasonló elméleti alapokról indulva Abay (Neubauer) Gyula mai mércével mérve is kitűnő előrejelzést adott: „földünk összes népessége a mainak még több mint a háromszorosát is elérhetné.”⁴

---

¹ Kitűnő példa erre az Egyesült Államok esetében a Külkapcsolatok Tanácsának (Council on Foreign Relations; CFR) tevékenysége.

² Czettler 1946.

³ Így például „Egy négyzetkilométeren átlag 3-9 félnomád földművelő... élhet meg. ...A fejlődő ipar az újkor elején a föld eltartási kapacitását... 35 lélekre emelte fel. .... A primitív, de rendszeres mezőgazdaság harmincszor annyit, mint a nomadizálás...” (Czettler 1946. 97.)

⁴ Abay (Neubauer) 2016. 55. Külön jelentőséget ad prognózisának az a tény, hogy könyvét a váci börtönben, forrásmunkák és minden eszköz használata nélkül írta. (A szabadságvesztést a forradalmi eseményekben való részvételért rótták ki rá.)

A föld eltartási kapacitása hasonló funkciókat töltött be a korábbi szakirodalom által vizsgált feltételrendszerben, mint az ökológiai lábnyom a mai elemzésekben. A világ államainak szinte konstans –, sőt, mivel visszafordíthatatlan károsodásokat okozunk környezetünkben, egyre kisebb – „ökológiai tortán” kell osztozniuk, ezért szükségszerűen érvényesültek és jelenhetnek meg közöttük a jövőben is súlyos érdekkonfliktusok.

Az ökológiai lábnyom kategóriáját William Rees kanadai ökológus vezette be az 1960-as években, majd annak árnyaltabb, differenciáltabb megközelítését tanulmányozhatjuk a Mathis Wackernagellel közösen írt, 1996-ban megjelent mértékadó munkájukban.⁵ Közkeletű meghatározásuk szerint a fogalom azt az életteret jelenti, amely egy meghatározott emberi népességet meghatározott életszínvonalon végtelen ideig⁶ képes eltartani. Megmutatja, hogy hány hektár ökológiailag produktív terület szükséges az élelmiszerek és más fogyasztási cikkek előállításához, az infrastruktúra kialakításához, az életvitelhez és a termeléshez nélkülözhetetlen beépítésekhez, valamint a mindezek során keletkező hulladékok, szennyező anyagok elhelyezéséhez, a széndioxid erdőkkel való lekötéséhez. Mindezek természetesen az aktuálisan alkalmazott technológiai színvonal és erőforrás-gazdálkodási megoldások mellett értendők.

A szerzőpáros – és az általuk kijelölt úton haladó követők – eredményei alapvetően megkérdőjelezték az akkori és jelenlegi fogyasztási módozatok, termelési eljárások változatlan fennmaradásának lehetőségeit, illetve fejlesztési ütemük fenntarthatóságát.

A kategória értelmezhető egy ember viszonylatában,⁷ de számítható meghatározott társadalmi csoportokra, különböző országokra, ország-csoportokra, illetve a Föld teljes népességére is.

A terminológia gyorsan elterjedt és általánosan elfogadottá vált a szakirodalomban. Az egyre inkább globalizálódó világ gazdaságban ugyanis a NIPA-rendszer „hagyományos” közgazdasági mutatói⁸ – a szinte folyamatos „ráncfelvarrások” ellenére – sem képesek kifejezni az ember termelési, fogyasztási és erőteljes környezetszennyező tevékenységének a Földre gyakorolt hatását.

Természetesen az ökológiai lábnyom sem tökéletes mutató. Ez következik többek között a statisztikai megfigyelések szükségszerű korlátozottságából, az adatszolgáltatók – gyakran szándékos – torzításaiból, az adatfeldolgozási módszerek hiányosságaiból. Ezekre a problémákra reagált M. Wackernagel és B. Beyers közös tanulmányukban, hangsúlyozva, hogy módszerük „nem vészmadárkodó jellegű”. Az emberiség Ökológiai Lábnyomát alábecsülték, mivel nem minden információ jelenik meg az ENSZ statisztikaiban. A biokapacitást viszont túlbecsülték, ugyanis néhány káros hatást még nem vettek figyelembe.⁹

Az ökológiai lábnyom más funkciókkal bír, mint a NIPA-rendszer kategóriái, ezért használata nem azok helyett, hanem azok mellett tekinthető racionálisnak.

Az ökológiai lábnyom mértékegysége a globálhektár (gha),¹⁰ amelyet minden évben meghatároznak. A lábnyom-számításokat a 2003-ban alakult Globális Lábnyom Hálózat (Global Footprint Network) végzi, 152 ország adatait dolgozták föl 1961-től napjainkig. Megmutatja, hogy világszinten mennyi az éves produktivitása a termőföldeknek, erdőknek, vizeknek stb., miképpen asszimilálja a természet a kibocsátott hulladékot az adott időszakban alkalmazott technológiai színvonal és erőforrás-gazdálkodási megoldások mellett.

A Földön becslések szerint alig több mint 11-12,6 milliárd hektár biológiailag produktív föld- és tengerfelület szolgál a szükségletek kielégítésére és a szennyezés lekötésére. Ez bolygónk

---

⁵ Wackernagel – Rees 1996.

⁶ Lényegében az adott színvonalon történő termelés és fogyasztás fenntarthatóságát hangsúlyozzák.

⁷ Az interneten található modellek segítségével bárki meghatározhatja saját ökológiai lábnyomát.

⁸ S. Kuznets dolgozta ki a NIPA-rendszer elődjének, a SNA-rendszernek az alapjait, az USA Kereskedelmi Minisztériuma felkérésére, 1932-ben. Célja – a megbízó szándékainak megfelelően – az áruforgalom számbavétele. Nyilván a kereskedelmi forgalomba nem kerülő cikkek (házkörüli tevékenység: főzés, mosás, kertészkedés eredménye, barkácsolás termékei) nem jelennek meg ezekben a mutatókban. Az Oxfam 2020-as jelentése szerint a nők a világon naponta összesen 12,5 milliárd órát töltenek főzéssel és takarítással. A majd egy évszázada lefektetett alapelvek érvényesek a mai „Nemzetgazdasági számla- és kategóriarendszer” (National income and product accounts, NIPA) esetében is.

⁹ Részletesebben: Wackernagel – Beyers 2019.

¹⁰ Az ökológiai lábnyomot és a biokapacitást egyaránt globális hektárban (gha) fejezzük ki, amelynek termelékenysége egyenlő a Föld teljes bioproduktív területének átlagos termelékenységével.

---

biokapacitása (Biocapacity). Sajnos ez az érték a fél évszázaddal ezelőttinek is már csak a nyolcvan százaléka körül alakul.

Évtizedünkben az ökológiai lábnyom 2,8 gha/fő értékkel jellemezhető, miközben minden emberre átlagosan csak 1,5-1,6 gha biokapacitás jut. Ezek a számok könyörtelenül rávilágítanak az ökológiai mérlegben, azaz a biokapacitás és az ökológiai lábnyom szembeállításán során jelentkező deficitre.

A 2019-es ökológiai lábnyom adatok listáján¹¹ hazánk a 85. helyen szerepel, 2,92 gha-os értékkel. A világ átlagos mérete 2,8 gha, melyet a magas egy főre jutó GDP-t produkáló országok többszörösen meghaladnak. Néhány – tetszőlegesen kiválasztott - ország ökológiai lábnyoma:

- Luxemburg 15,82 gha,
- Katar 10,8 gha,
- Egyesült Államok 8,22 gha,
- Ausztria 6,06 gha,
- Japán 5,02 gha,
- Szlovákia 4,06 gha,
- Magyarország: 2,92 gha,
- Angola 0,93 gha.

Az ökológiai lábnyom a következő főbb komponensekből tevődik össze:

a) Szántó lábnyom

Az emberi fogyasztásra, az állati takarmányozásra, a rostanyagok nyersanyagául és a bioüzemanyagok előállítására szolgáló növények termesztésének területigénye.

Az ökológiai lábnyom emberi fogyasztással kapcsolatos összetevői alapvetően a jövedelmektől függenek. Az irántuk megnyilvánuló keresletnek természetesen differenciált a jövedelemrugalmassága, és nyilván a normál javakon kívül magasabbrendű és inferior cikkek is szép számmal akadnak köztük.

Az emberi fogyasztásra – közvetve az állati takarmányozásra és a bioüzemanyagok előállítására - igényelt növények termesztésének határt szab az ilyen célra felhasználható terület szűkössége.¹² Az USA Külkapcsolatok Tanácsának tanulmánya szerint 2050-re 70-100 százalékkal nő az élelmiszerkereslet (elsősorban a felzárkózó országokban), emiatt az élelmiszerellátás globális biztonsági kérdéssé válik.

Korlátozza a kereslet növekedését a „kínai fogyasztói modell” térnyerése az angolszásszal szemben. Utóbbi egyre inkább a gazdag fehérek privilégiumává válik, míg a kínai modellt a kisemberek, a színes tömegek által a mindenütt, mindenkor, mindenki által megszerezhető áruk és szolgáltatások jellemzik.¹³

Legnyilvánvalóbb a szántó lábnyom korlátozottsága. J. Diamond becslése szerint ráadásul „a mai termőföldek 20 és 80 százalék közé becsült része már nagymértékben károsodott...”¹⁴

b) Legelő lábnyom

Annak a területnek a nagysága, amely a hús- és tejtermékekért, tojásért, irhért és gyapjúért tartott állatállomány eltartásához szükséges. Ehhez jónéhány fejlődő országban hozzáadódik az igavonó, másutt a hobbi- és sportállatok táplálásához igényelt terület.

c) Erdő lábnyom

Az éves rönkfa, papíralapanyag, faáru és tűzifa-igények kielégítéséhez szükséges területnagyság.

d) Halászati lábnyom

A különböző tengeri és édesvízi halfajok, egyéb vízi állatok halászatához, a velük folyó gazdálkodáshoz igényelt vízfelület.

---

¹¹ xforest.hu

¹² Különböző – meglehetősen nagy szóródást mutató - becslések szerint évenként 20-50 millió fő hal meg éhségben vagy alultápláltságban, jelentős hányaduk gyermek.

¹³ Lengyel 2007. 51.

¹⁴ Diamond 2007. 472.

A Nature, a világ egyik legtekintélyesebb folyóirata szerint a mezgazdasági területek 65 %-a, a halászterületek 75 %-a károsodott valamilyen mértékben.

e) Beépített földfelszín

A fogyasztási és termelési infrastruktúrához (pl. közlekedés, lakások, ipari létesítmények, vízi erőművek tározói) szükséges földterület nagysága.

f) Szénlábnyom

A fosszilis erőforrások elégetéséből, a földhasználat-változásból és kémiai folyamatokból keletkező széndioxid elnyeléséhez szükséges terület nagysága. Fél évszázad alatt több mint háromszorosára emelkedett, így jelenleg mintegy hatvan százalékban ettől a tényezőtől függ egy ember ökolábnyoma.

Fontos összetevője az előzők mellett az ökológiai lábnyomnak az édesvíz,¹⁵ jelentőségét¹⁶ hiba lenne alábecsülni.¹⁷ A Föld teljes vízkészlete 1200 millió köbkilométer, azonban az édesvíz ennek mindössze 3%-a. A globális vízlábnyom növekedését idézheti elő a 21. század elején kellő szanitációs feltételek híján élő mintegy 2,4 milliárd ember életmódjában remélhetőleg bekövetkező változás. Ennek hatására – figyelmeztet J. Diamond – „a föld alatti édesvízkészletek gyorsabban apadnak természetes pótlásuk üteménél, tehát várhatóan elfogynak...”¹⁸ Aggodalommal várhatjuk a következő évtizedek eseményeiről szóló híreket, hogy azok ne a vízkészletek birtoklásáért vívott háborúkról szóljanak.

Az élelmiszer és ivóvíz fogyasztási lehetőségek a mind élesebbé váló jövedelmi és vagyoni különbségek következtében egyre egyenlőtlenebbül oszlanak meg.¹⁹

A világ polarizáltságának egy más dimenziójára utal, hogy a fejlődő világ szennyvizének 90%-a minden kezelés nélkül ömlik a folyókba, tavakba, tengerekbe. Ez tovább rontja biokapacitásukat, életfeltételeiket.

A médiában az energiahordozók felhasználásának tényleges vagy vélt anomáliái kapják a legnagyobb publicitást. Egymásnak meglehetősen ellentmondanak a szakértők véleményei, sokan bizonyítják a műrevaló készletek növekedését (az új felfedezések, vagy a már korábban is ismert lelőhelyek gazdaságos kiaknázását lehetővé tevő technológiai fejlődés következtében).²⁰ Mások sötét tónusú képet festenek, úgy vélik – változatlan felhasználási jellemzők mellett – a tartalékok az évszázad második felében kimerülnek.

Nagyon komoly feszültségforrás, hogy a megkutatott készletek fölött viszonylag kevés ország rendelkezik. A ma ismert olajtartalék több mint 80 százaléka mindössze tizenöt ország területén található, közülük két ország, Szaúd-Arábia és Venezuela birtokolja az olajvagyon felét.²¹ Az energiahordozók felszínre hozatala és kereskedelme hatalmas és biztos profitot eredményez, de sokkal fontosabb a készletek stratégiai jelentősége. Ennek a jellemzőt hangsúlyozta a problémakör

---

¹⁵ A szakirodalom nem tekinti önálló komponensnek, mivel módszertanilag nem illeszkedik az előző összetevőkhöz: jelentősége ugyanis nem fejezhető ki terület-mértékegységgel.

¹⁶ Áder János 2013 szeptemberében a mátraverebélyi forrásból egy palack vizet vitt a pápának. Később így nyilatkozott: „Ferenc pápa kitalálta, miért ezzel érkeztem. Az egészséges ivóvíz hiánya és ennek szociális, egészségügyi, gazdasági, politikai és nem utolsósorban békét veszélyeztető összefüggései a 21. század egyik legnagyobb problémájának és kihívásának számítanak.”

¹⁷ 1,2 milliárd ember fogyaszt egészségtelen ivóvizet, emiatt évente 4 millió kisgyerek hal meg. Az emberiség 1/6-ának nem jut egészséges ivóvíz, pesszimista prognózisok alapján 2025-re már 2/3-ra növekszik ez az arány. Anticipálják, hogy minden negyedik ember olyan területen él majd, ahol a felmelegedés miatt 1-2 évtizeden belül megszűnik az ivóvíz-utánpótlás.

¹⁸ Diamond 2007. 473.

¹⁹ A világ 2153 dollármilliárdosának a vagyona akkora, mint a 4,6 milliárd legszegényebb embernek (60 százalék!) együttvéve – olvashatjuk az Oxfam 2020. január 20-i jelentése alapján minden hírportálon. (www.oxfam.org)

²⁰ Ez 1980 óta például a földgáztartalékok megkétszereződését eredményezte.

²¹ Minden energiahordozó készletének piaci áron vett értéke alapján a következő rangsor alakult ki: Oroszország (40,7 trillió dollár); Irán (35,3 trillió dollár); Venezuela (34,9 trillió dollár); Szaúd-Arábia (33 trillió dollár); Amerikai Egyesült Államok (28,5 trillió dollár); Kanada (20,2 trillió dollár); Irak (18 trillió dollár); Qatar (16,4 trillió dollár); az Egyesült Arab Emírátsok (13,8 trillió dollár) és Kína (13,2 trillió dollár). (www.tozsdeforum.hu)

---

kiemelkedő kutatója, E. F. Schumacher: „A tüzelőanyag-források igen egyenlőtlenül oszlanak el... Ha valaha létezett konfliktusforrás, hát ez az.”²²

A fogyasztás növekedésével, differenciálódásával szinte exponenciálisan emelkedik a keletkező szemét²³ és a fejlett gazdaságokban többnyire szelektíven gyűjtött - másodlagos nyersanyagként felhasználható -, építési, lakossági és technológiai hulladék. A szemét és a nem hasznosított hulladékok környezetkárosító hatásai sok esetben visszafordíthatatlanok, a víz-, levegő- és talajszennyezés negatív extern hatást gyakorol a háztartásokra és a vállalatokra, semlegesítésük költségei egyre nagyobb arányt képviselnek a költségstruktúrában.

Az energiahordozók felhasználásának és a fogyasztás, illetve a termelés során keletkező szemét létrehozásának arányai is szélsőségesek. „az USA, Nyugat-Európa és Japán polgárai átlagosan 32-szer annyit fogyasztanak fosszilis üzemanyagokból és egyéb erőforrásokból, mint a fejlődő országokban élő embertársaik, és nagyjából ugyanez az arány a szemétermelés mértékében.”²⁴

A mind nagyobb ökológiai lábnyom által megkövetelt gyors gazdasági növekedéshez azonban nem biztosítottak az ökológiai feltételek. A világgazdasági folyamatokban is érvényre jut a közgazdaságtan egyik alapvető axiómája, a szűkösség elve. Ennek megfelelően az ökológiai lábnyom minden egyes komponense esetében – eltérő mértékben ugyan, de – kénytelenül megjelennek az erőforrás-korlátok, a termelés mind gyakrabban ütközik azokba.

Maradhatunk-e fenntartható fejlődés útján?

A biokapacitást meghaladó emberi igények túlfogyasztást eredményeznek. Ezt a helyzetet nevezi a szakirodalom ökológiai túllövésnek (Ecological Overshoot).

Az emberiség ökológiai lábnyomának regisztrált növekedése folyamatosan feszíti a környezet által biztosított kereteket. Ez az állapot csak korlátos ideig maradhat fenn, mivel az ökológiai mérleg kumulálódó negatív egyenlegei mennyiségileg és minőségileg rontják a természet állapotát, az ökoszisztéma folyamatos, több dimenziójú degradálódását, végső soron akár összeomlását idézhetik elő. Ezt elkerülendő, az emberiségnek racionalizálnia, esetleg korlátoznia kell fogyasztását, termelését.

A borús kilátások elkerülése érdekében fogalmazódott meg a fenntartható növekedés gondolata 1992-ben, a Rio de Janeiroi „Környezet és fejlődés” világkonferencián. Ezt megelőzően, már 1972-ben ráirányította a problémára a figyelmet a Római Klub első – a világ közvéleményét sokkoló – jelentése.²⁵ A MIT tekintélyes kutatóinak véleménye szerint, ha nem következik be alapvető szemléletváltás a fogyasztásban és a termelésben, akkor egymás után merülnek ki a Föld természetes erőforrásai, a világ gyorsan közelít a katasztrófához.

Az 1960-as évtized első felében és az ökológiai lábnyom még csak 63 százalékat tette ki Földünk biológiai kapacitásának, amely a hetvenes években már egységnyire emelkedett. Azt követően fokozatosan romlott a két kategória közötti arány, a túllövés napja egyre előrébb került a naptárban.²⁶ 2019-ben július 29-én következett be a túllövés napja,²⁷ amely a legkorábbi időpont a regisztrációk sorában! Wackernagel borúsan prognosztizálta, hogy a „túlteljesítés” akár bolygónk ökológiai forrásainak kimerüléséhez is vezethet.

2020-ban valószínűleg ismét augusztusra csúszik vissza ez a figyelmeztető dátum, a termelőegységek részleges vagy teljes leállása, a rövidített munkaidő, a sok országban bevezetett lakóhely-elhagyási korlátozások miatt mérséklődő közlekedési igények, a visszafogottabb költsézhajlandóság következtében.

---

²² Schumacher 1991. 276.

²³ Ezek az anyagok kikerülnek a gazdaság körforgásából, megoldandó feladat lerakásuk, tárolásuk, megsemmisítésük.

²⁴ Diamond. 2007. 477.

²⁵ Meadows, Donella H.– Meadows, Dennis L.- Randers, Jorgen – Behrens, William W. 1972

²⁶ A dátumot a Global Footprint Network kanadai környezetvédő civil szervezete határozza meg, saját számításai alapján.

²⁷ Katarban alig másfél hónap alatt, február 11-én elérték a túlfogyasztás napját, míg Luxemburg február 16-án, az Egyesült Arab Emírátsok március 8-án, Kuvait március 11-én, az Egyesült Államok március 15-én merítette ki újratermelődő erőforrásait.<https://szekelyhon.ro/aktualis/okologiai-tulloves-romania-mar-julius-12-en-elhasznalta-az-orszag-eves-eroforrasait>.

A természet – idén talán kicsit enyhülő - „kizsákmányolását” jelentős részben a szemét, a hulladék feldolgozásának megoldatlansága, az üvegházhatást kiváltó gázok (kiemelten a széndioxid) légkörbe jutása váltja ki.

Donella Meadows, Dennis Meadows és Jorgen Randers 1992-ben, frissített adatokkal, újrafuttatták modelljüket, majd „A növekedés határai harminc év múltán” című, 2004-ben²⁸ megjelent könyvükben az új adatok, a rohamosan fejlődő módszertan és a fejlettebb technika bázisán végezve elemzésüket, átdolgozták konklúzióikat. Utóbbi írásukban Dennis Meadows és munkatársai nem palástolt keserűséggel jegyzik meg: "Szomorú tény, de az emberiség az elmúlt harminc évet haszontalan vitákkal és a globális ökológiai kihívásokra reagáló jóindulatú, de nem igazán elkötelezett akciókkal fecsérelte el. Nincs még egy másik harminc évünk, amit elherdálhatnánk. Sok mindennek kell ahhoz változnia, hogy a túllövést ne összeomlás kövesse a 21. század során."²⁹

Dennis Meadows a 2010-et követő két évtizedben lényegesen drámaiabb változások bekövetkezésére számít, mint amilyeneket a múlt században átéltünk.³⁰ Megoldást a társadalom szemléletének gyökeres átalakulása eredményezhet, ha a GDP abszolútizálása helyett a jóllét, a boldogság³¹ kerül előtérbe.

Szokatlan optimizmus jellemzi Gunter Pauli álláspontját, amelyet „A kék gazdaság”³² című könyvében fejtett ki. Jövőbe vetett hitét már a munka alcíme is kifejezi: „10 év, 100 innováció, 100 millió munkahely”. Határozottan kijelenti, hogy „a Kék Gazdaság biztosítja az ökoszisztéma evolúciós fejlődését, így mindenki részesedhet a természet végtelen kreativitásából, alkalmazkodási képességéből és bőségéből.”³³

Elképzelései szerint „Ha a természet iránymutatása szerint alakítanánk ki a gazdaság működését, akkor hatékonyan és hulladék nélkül hasznosíthatnánk az energiát és erőforrásainkat, s nem, mellékesen több százmillió munkahelyet is teremthetnénk.”³⁴

Polányi Károly sokkal pesszimistább. Gondolkodásmódja nem a piac felsőbbrendűségében hívő – Schumacher által élesen bírált - közgazdász szellemi megnyilvánulása, hanem a közgazdaságtan felszíni rétegeinél mélyebbre hatoló gazdaságfilozófus probléma-közelítése. „... a munka és a föld nem más – írta -, mint maguk az emberi lények, akikből minden társadalom áll, és a természeti környezet, amelyben a társadalom egzisztál. Bevonni ezeket a piaci mechanizmusba annyit jelent, mint magát a társadalom szubsztanciáját rendelni alá a piac törvényeinek.”³⁵

Gazdaságfilozófiai felfogásából következően a múlt század negyvenes éveiben – amikor még csak prognosztizálhatta a társadalmi és gazdasági változásokat - Paulinál sokkal borúsabb képet alkotott a jövőről: „Reszketés és félelem közepette közeledünk a gépkorszak első évszázadának végéhez. E korszak annak köszönheti sikereit, hogy az embert készakarva, sőt lelkesen alárendelte a gép szükségleteinek.”³⁶ „Az áru-fikció egy tulajdon sínein mozgó és saját törvényei által kormányzott gépezet játékára bízta rá az ember és a társadalom sorsát.”³⁷ Nyilván ez a gépezet nem rendelkezik empátiával, nem változtat működési szabályain az emberiség fennmaradását veszélyeztető katasztrófa elkerülése érdekében.

---

²⁸ Magyar nyelven 2005-ben adták ki..

²⁹ Meadows, D. H.–Meadows, D. L.–Randers, J. 2005.

³⁰ Meadows szerint másfél ezer tudós - köztük 102 Nobel-díjas – véli úgy, hogy katasztrófális helyzet következhet be.

³¹ A MIT kutatócsoportja 1982-ben dolgozta ki a „boldogságmérés” módszertanát, amelynek fogalmi és metodikai kérdéseit azt követően is sok statisztikus finomította.

³² Ez a könyv is a Római Klub jelentéseinek sorába emelkedett.

³³ Pauli 2011.27.

³⁴ Pauli 2011.44.

³⁵ Polányi 1976. Ez az alárendelés az emberi közösségek fokozatos elsoványodását jelenti, amelyek közül az egyik legmodernebb forma, a szakszervezet is nagyon sokat veszített jelentőségéből. Az ember így a „magányos tömeg” (David Riesman) egy személytelen, a siker és a közvélemény által irányított elemévé degradálódott.

³⁶ Polányi 1976 123.

³⁷ Polányi 1976. 127. Valójában a „gép” a profitmaximáló pénztőke fizikai tőkejavakba történő befektetését szimbolizálja.

A népesség növekedése által gerjesztett súlyos feszültségek

Az egyes országok aktuális ökológiai lábnyoma semmi mással nem helyettesíthető támpontot ad az adott ország gazdasági-politikai stratégiájának kidolgozása, társadalmi-gazdasági területeket érintő döntései, cselekvései és nemzetközi szinten történő fellépése számára. Ezek a nagy horderejű lépések azonban csak elemei, komponensei a kialakítandó hosszabb távú döntéssorozatnak, elengedhetetlen azok dinamizálása.

Mivel a biokapacitás csak viszonylag lassan, elfogadható kiszámíthatósággal módosul, tudományos szempontból az igazi kihívást az országban, a nagyobb régióban, a Föld egészében érvényesülő népesedési tendenciák minél megalapozottabb feltérképezése jelenti. Egy-egy terület lakosságának várható száma erősen függ az ország(ok) népesedési politikájától, az ott élők kor és műveltség szerinti összetételétől, a történelmi hagyományoktól, az emberek szocializációjának jellegétől stb., de elsősorban talán jövedelmi helyzetétől.

A világ államait szorító kemény népesség-satu egyik fő oka lakosságuk gyors emelkedése, amely alapvetően a fejlődő országokra³⁸ koncentrálódik. Ez a termékenységi ráták előrevetítése segítségével viszonylag könnyen prognosztizálható.

Az Európai Unió tagországai a népesség-növekedést alapvetően befolyásoló termékenységi rangsor 124. és 182. helye között találhatók (hazánk a 163., 1,51-es mutatóval), míg az Egyesült Államok két egységet alig meghaladó értékkel ugyanennek az intervallumnak az elején helyezkedik el (132.).³⁹ A rangsor élén Niger, Szomália, Kongói Demokratikus Köztársaság, Mali és Csád foglal helyet, az első húsz helyen csak Afrikai ország található, a fejlett országok mutatójának mintegy háromszorosát kitevő termékenységi aránnyal.⁴⁰

A népesség-megoszlás ma is aránytalan. A nyugati civilizáció mag-országainak, tehát Észak-Amerikának és az Európai Gazdasági Térség országainak együttes lakossága elmarad az egy milliárd főtől, míg a fejlődő országok hat milliárdnál nagyobb népességet⁴¹ tartanak el. A prognosztizált termékenységi ráták alapján a világ népességének struktúrája a jövőben még polarizáltabbá válik.

Figyelemfelkeltő és általánosítható precedens Lagos esete, a nigériai főváros népessége ugyanis elképesztő ütemben növekszik. Az 1950-es évek 300 ezres lakosságszáma mára 20 millióra emelkedett, 2050-re pedig feltehetően megduplázódik, eléri a 40 milliót. A Hírportál szerint 30 éven belül Afrika népessége megkétszereződik, 1,2 milliárról 2,5 milliárdra emelkedik. E periódus végére 400-410 milliós lakosságával Nigéria a harmadik legnépesebb ország lesz a világon.⁴² A lakosság növekedési üteme másutt is szédületes, a 48 legszegényebb országban 2050-re háromszorosára emelkedik a népesség.

Érdekes adalékot jelentenek az arab világ népesedési adatai. Lakosságuk „egyharmada 15 éves kor alatti, másik harmada 15 és 29 év között van. A medián életkor 24 év, a világon a második legalacsonyabb, csak a Szaharától délre eső Afrikában alacsonyabb.”⁴³

Az ENSZ „optimista” prognózisa szerint a Föld népessége 11,2 milliárd főnél tetőzik.⁴⁴ Aggasztó azonban, hogy ez a többlet a fejlődő országokban jön világra, amelyek ma sem tudják fenntartható módon ellátni lakosságukat! Kitűnően reprezentálja a problémát Niger példája. Az ország 10 milliós népességet lenne képes ellátni, de már 20 millióan lakják, amely létszám 2035-re megduplázódik, 2050-ben pedig a lakossága eléri a 68 milliót. A Szaharától délre fekvő Száhel-övezet egészét is jellemzik a leírtak. A kietlen régió 80 millió ember otthona, 2060-ra azonban 400 millióra emelkedhet a lakossága.

---

³⁸ A Világbank 129 országot minősít fejlődőnek.

³⁹ A fejlett országok „öslakossága” esetében még kedvezőtlenebb lenne a kép, ha a betelepült – elsősorban muszlim - népesség magas rátája nem hatna mutatójukra rendkívül pozitívan. Ez a jelenség elsősorban Franciaországban figyelhető meg.

⁴⁰ <http://worldpopulationreview.com>

⁴¹ Az öt BRICS-ország lakossága 2020-ban együttesen már meghaladja a 3,2 milliárd főt.

⁴² www.dehir.hu >

⁴³ www.magyardiplo.hu

⁴⁴ <https://nincs-megallas-11-milliard-ember-lesz-a-foldon/behir.hu/>

Érdekes „verseny” folyik India és Kína között. Utóbbi 2008-as 1324,7 milliós népessége 175,4 millióval haladja meg Indiáét. A termékenységi ráták közötti különbségek (India 2,62, Kína 1,54) alapján azonban 2050-re már India lesz a legnépesebb ország (1755,2 millió fő), „lekörözve” Kínát (1437 millió).⁴⁵ India 12 év leforgása alatt már ledolgozta hátránya nagy részét.

A satu másik pofája a fejlődő országokban a lakosság magasabb színvonalon történő ellátásának igénye. A fejletlen fogyasztása mintaként is szolgál. Nyilvánvaló például az indiaiak – akik „veszélyes szintű éhínségben” élnek (International Food Policy Research Institute) törekvése, hogy közelítsék a fejlettebb országokban élők fogyasztási nivóját.

A társadalmi igények nemcsak a fejlődő gazdaságokat kényszerítik GDP-jük növelésére, de a fejlettekben is elvárja a lakosság – a választási kampányokban megfigyelhető ígéretspirál ezt az igényt még táplálja is –, hogy tovább emelkedjen fogyasztásuk.⁴⁶ Ennek feltétele előállítandó bruttó hazai termékük további lendületes növekedése, amelynek hatásait még inkább fokozza bizonyos javak és erőforrások előállításának egyre mostohábbá váló feltételrendszere, emiatt meredeken növekvő határköltege.

Népesség, termelésnövekedés – mint a politikai küzdelmek motiválói

A rész első felében feltételezzük, hogy az állam döntési-hatalmi pozíciója csorbítatlan, képes a közjó érdekében irányítani és integrálni a pártok, a lakosság tevékenységét. Ez a népesség esetében az ökológiai lábnyom által átfogott komponenseknek megfelelő szükséglet-kielégítést célozza (nyilván szemét, hulladék és karbonlábnyom nélkül.) A biokapacitás, az erőforráskorlátok már a célmeghatározás fázisában is mérsékletre készítetik a döntéshozókat.

Az USA egyik tekintélyes intézménye, a Külkapcsolatok Tanácsa (CFR) úgy ítéli meg, hogy a következő évtizedekben már nem lesz elegendő élelmiszer, a növekvő lakosság és a szegény országok néptömegeinek (talán) felzárkózó fogyasztása következtében a század derekára nagyjából megduplázódik ezeknek a cikkeknek a kereslete. Az élelmiszertermelés globális biztonsági kérdéssé válik, illetve már ma is annak tekinthető. Az édesvízkészletek elégtelensége ugyancsak stratégiai jelentőségű probléma. A táplálékok előállítása mellett a fogyasztási célú iparcikkek, valamint a fizikai tőkejavak gyártása is hatalmas mennyiségű energiát igényel.

A lakosság eltartásához szükséges javak termelése T. R. Malthus korában⁴⁷ csak egyenletesen, számtani haladvány szerint volt bővíthető. A megoldást a népesség szaporodásának mérséklődésében látták, amely mértani haladvány szerinti növekedésre lett volna képes. A kiegyensúlyozást a háborúk, járványok, a visszatérő éhínségek – drasztikusan ugyan –, de elvégezték.

Az utóbbi évtizedekben a világ biokapacitásából való minél nagyobb részesedésért harcolnak az országok. Kína stratégiája az afrikai és dél-amerikai országok viszonylatában példaértékű. „Kína a be-nem-avatkozás politikájának – non-interference policy – alkalmazásával behatolt Délkelet- és Közép-Ázsiába, Afrikába, Latin-Amerikába. Kína előnye, hogy ellentétben az Egyesült Államokkal, ideológia-mentes politikát folytat”⁴⁸ – írja Lengyel László. Gyümölcsöző számára az afrikai államokkal megvalósuló informális együttműködés, amelyeken rendre megjeleNIK az érintett országok vezetőinek kilencven százaléka. Az együttműködés a mezőgazdasági területek hasznosítására, az ásványvagyon és energiahordozók kitermelésére, az infrastruktúra fejlesztésére koncentrál. A nagyobb országok esetében bilaterális szerződésekkel bástyázza körül pozícióit, igyekszik belépni a regionális hatókörű intézményekbe, így például az Amerika-közi Fejlesztési Bankba (BID) és a Karibi Fejlesztési Bankba (BDC) is.

---

⁴⁵ Népességmérő órák szerint idén, 2020. április 12-én Kína népesség-előnye már csak 41 millió fő. (Kína 1402, India 1361 millió fő). (A Wikipédia, a szabad enciklopédia 2020. április 13-án ellenőrzött változata alapján.)

⁴⁶ Sokan átültetik a Weber-Fechner törvényt a közgazdaságtan területére is. E felfogás értelmében az egyén a stagnáló fogyasztást visszaesésként éli meg, a 2-3 százalékkal növekvőt konstansként érzékeli, s csak az e fölötti emelkedést tekinti valóban a javuló életszínvonal megnyilvánulásának.

⁴⁷ Pamfletjének első változatát 1798-ban írta, majd öt évvel később jelent meg annak kibővített változata.

⁴⁸ Lengyel 2007. 50.

Az energiahordozók mintegy hetvenöt százalékát tíz ország birtokolja⁴⁹. „A világ nagyobb része ezektől az országoktól függ,⁵⁰ ami az importőr országok helyzetét meglehetősen bizonytalanná teszi.

Daniel Lazare idézi 1917-ben írt cikkében Anthony Cordesmant, a Center for Strategic and International Studies (CSIS) tagját: „az olaj a belátható jövőben is fontos energiaforrás marad, tekintettel arra, hogy a megújuló és más alternatív energiaforrások korlátozottan növekszenek. A Perzsa-öböl rendelkezik a világ olajtartalékainak kétharmadával, így kritikus térség marad a jövőben is. Ottani pozíciónkat ezért minden áron meg kell őriznünk.”⁵¹

Az országok nagy részét korlátozott költségvetési bevételeik, felhalmozódott adósságaik potyautas-viselkedésre készítetik, sőt kényszerítik, gyakran fontos nemzetközi egyezmények (Klímaegyezmény) esetében is. Ez a magatartási mód akkor következhet be, ha a szereplők között nincs közgazdasági értelemben rivalizálás, és nem áll fenn a kizárás lehetősége sem. A környezetvédelem (mint közjószág) esetében a piac nem megfelelő mechanizmus az erőfeszítések koordinálására, sőt az országok egy részét éppen a közgazdaságtan logikája motiválja erre a sajátos viselkedésre.

Megkíséreljük a jelenség létét indirekt módon bizonyítani, azaz feltételezzük a piaci mechanizmus érvényesülését, és annak alapján vonunk le következtetéseket.

		A környezetvédelemért minden más ország	
		vállal költséget	nem vállal költséget
Az adott ország	vállal költséget	A) kiadásáért akkora hasznosságot kap, mint amekkorát bármely más célú kiadás esetén is hozzájutna	B) a többiek miatt nem jelenik meg a környezetvédelmi kiadás hozadéka, az tehát „felesleges”
	nem vállal költséget	C) ingyen jut a környezetvédelem előnyeire	D) nem valósul meg környezetvédelem, de nincs felesleges kiadás sem

A vizsgált ország amennyiben:

- vállalja a környezetvédelem költségeit, nem szerez előnyöket (A), de lehet hátránya (B),
- nem vállal költséget, nem lesz hátránya (D), de lehet előnye (C).

Nyilván az ország számára a potyautas-viselkedés lesz racionális.

A fejezet további részében feloldjuk az állam közjót szolgáló tevékenységére vonatkozó korábbi feltevésünket. Ebben a realisabb feltételrendszerben mutatjuk be bizonyos jól elhatárolható érdekcsoportok törvényalkotásra gyakorolt befolyását. Ezek a körök hathatósan részt vállalnak a makroökonómiai értelemben vett rendszerszabályozás kialakításában.

J. M. Keynes 1926-ban tartott előadást „A szabad verseny vége” címmel, amely természetesen tanulmány formájában is megjelent. Ebben egyértelműen utalt a gazdasági érdekcsoportok szerepére az elv megvalósításában. „az individualizmus és a laissez-faire mélyen gyökerezik a késői tizenharmadik és a korai tizenkilencedik század politikai és morális filozófiájában, mégsem gyakorolhattak volna olyan tartós hatást a közügyek vitelére, ha nem feleltek volna meg a korabeli üzleti világ igényeinek és kívánságainak.”⁵² Nevezett körök egyetértése, sőt kezdeményezése kellett a szabad verseny bevezetéséhez és jogi feltételeinek megteremtéséhez. Lényegében ezek a

⁴⁹ Oroszország, az USA és a Közel-Kelet a fosszilis energiahordozó-készletek több mint hatvan százaléka fölött diszponál. www.tozsdeforum.hu

⁵⁰ www.tozsdeforum.hu

⁵¹ www.magyardiplo.hu

⁵² Keynes 1931. 204.

---

csoportok a háttérből erőteljesen befolyásolták államaik politikai stratégiáját, kül- és belpolitikai lépéseit.

Hasonlóan vélekedett Polányi Károly, aki 1946-ban, Londonban megjelent munkájában annak a véleményének adott hangot, hogy „a laissez faire szándékos állami tevékenység eredménye volt.”⁵³

Milton Friedman elemzése alapján következő álláspontot fogalmazta meg: „... a FED felállítása egy szűk csoport számára olyan hatalmat biztosított – amivel időről időre éltek is –, hogy önkényes folyamatok segítségével jelentős és felismerhető módon megváltoztassák az események menetét...”⁵⁴

A nagyvállalatok tulajdonosai és menedzserei korszakunkban is egyértelmű befolyást gyakorolnak a társadalmi, gazdasági és politikai életre, biztosítva vállalkozásaik dinamikus növekedését, profitabilitását. Ezt észlelve vetette 1935-ben papírra Balla Antal kritikus gondolatait a világon másodikként elfogadott trösztellenes törvényről: „A közfelfogás ... megsejtette, hogy a trösztök nemcsak gazdasági, hanem általában hatalmi faktorokká nőnek majd ki magukat. Ezért szavaztatta meg a kongresszus a Sherman-Act-ot,⁵⁵ amelyet azonban végrehajtani nem tudtak. Megpróbálták megrendszabályozni a különböző ipari „királyokat”, de azok olyan befolyást gyakorolnak a politikai életre, hogy az államhatalom minden kísérlete meddő maradt. A trösztök tovább nőttek és végre kezükbe került az Egyesült Államokban minden hatalom.”⁵⁶

Pregnánsan szimbolizálja a gazdasági körök üzleti filozófiáját a Mayer Amschel Rotschildnak tulajdonított mondás: „Adjátok kezembe egy ország pénzügyeit, és nem érdekel, hogy kik hozzák a törvényeket a parlamentben!”⁵⁷

A tekintélyes közgazdák és a kiváló gazdaságtörténész álláspontjainak megismerése után tekintsük át néhány nagy formátumú politikus – mind az Egyesült Államok elnökeiként alapozták meg hírnevüket - véleményét.

Woodrow Wilson, az 1913-as *Fed*-törvény aláírója helyesen látta, hogy „Az igazi nagy monopólium ebben az országban a nagy hitelek monopóliuma. ...Nagyszerű ipari nemzetünk a hitelezés rendszere által ellenőrzött. Hitelrendszerünk magántulajdonban összpontosul.⁵⁸ Így aztán a nemzet növekedése és minden tevékenységünk néhány ember kezében van... már csak a saját korlátaik miatt is, gyengíteni, ellenőrizni és megsemmisíteni akarnák a valódi gazdasági szabadságot.”⁵⁹

F. D. Rooseveltnél 1933-ban, beiktatási beszédében még nála is borúlátóbban ítélte meg – évszázados távlatra visszatekintve - az Egyesült Államok gazdaságában érvényesülő súlyos anomáliákat: „Az igazat megvallva a kormányzat már Andrew Jackson⁶⁰ ideje óta a központi pénzügyi erők kezében van.”⁶¹

Megdöbbenő a néhai Kennedy elnök nem sokkal halála előtt tartott beszédének egyik gondolata: „Amivel világszerte szemben állunk, az egy monolitikus és könyörtelen összeesküvés, mely egyre növekvő befolyását elsősorban rejtett eszközökkel éri el. Egy rendszer ez, mely óriási mértékű emberi és anyagi erőforrásokat szívott magába, hogy felépíthesse belőle egy rendkívül hatékony gépezetet, mely összehangol katonai, diplomáciai, hírszerzési, gazdasági, tudományos és politikai műveleteket. Ténykedései nem nyilvánosak, hanem álcázottak. Hibáit nem jelentik, hanem mélyen eltemetik. Ellenzőit nem elismerik, hanem elhallgattatják.”⁶²

Lóránt Károly, az Európai Unió korábbi tisztségviselője is hasonlóan látja a működő és portfólió tőke tulajdonosainak szerepét: „Államaink hitelezői, a mi nemzetközi befektetőink, épp a deregulált

---

⁵³ Polányi 2004. 187.

⁵⁴ Friedman 1986/B. 85.

⁵⁵ A törvényt 1890-ben fogadta el az USA Kongresszusa.

⁵⁶ Balla 1935: 131

⁵⁷ Gondolata akár a világ egészére is kiterjeszthető: mindössze a Föld négy országában nincs jelenleg Rotschild-érdekeltség: Észak-Koreában, Iránban, Kubában és Líbiában. Megjegyzendő, hogy 2001. 09. 11 előtt még Afganisztánban és Irakban sem működött.

⁵⁸ Éppen ezt szentesítette a Fed-törvény.

⁵⁹ mek.oszk.hu > html.

⁶⁰ Az USA hetedik elnöke, 1829-1837. között.

⁶¹ http://www.youtube.com/watch?v=5IOIIWjtVg0&feature=player_embedded.

⁶² www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=8093

---

piacoknak hála, sikeresen nyomultak be a nemzeti belső piacokra és itt minden eszközt magukhoz ragadhattak, hogy kedvük szerint kényszerítsék a helyi gazdaságpolitika alakulását.”⁶³

Sokak szerint ezek a gondolatok akár összeesküvés-elméletek elemei is lehetnének, feltehetően kifejtőik személyisége, társadalmi-politikai státusza szerteoszlatta ezt a gyanút. Egyéniségüket tekintve alapvetően különböznek a mai elnöktől, Donald J. Trumptól, akit Martin Wolf, a Financial Times szemleírója plutopopulistának nevezett, mivel döntéseivel a legvagyonosabbakat szolgálja, beszédeivel a legszegényebbek közül próbál szavazókat szerezni.

A gazdaság reprezentáns képviselőinek beszivárgása, terjeszkedése a politika körébe felkeltette Schumacher ellenszenvét, ám 1991-es intése csak pusztába kiáltott szó maradt: „... veszélyes összekeverni az üzletet a politikával. Az ilyen összekeveredés általában alacsony hatékonyságú üzleti és korrupt politikai életet eredményez.”⁶⁴

Mintha az elnökök által „hozott” anyagból dolgozott volna J. E. Stiglitz midőn a következő, nagy horderejű megállapítást fogalmazta meg: „Úgy tűnik, a globalizáció jelenlegi formájában a nemzeti eliték régi diktatúráját a nemzetközi pénzvilág új diktatúrája váltja föl...”⁶⁵ Ennek a diktatúrának egy lehetséges kifejlődési útját is felvázolta: „Az úgynevezett önszabályozó piacgazdaság maffiakapitalizmussá⁶⁶ fejlődhet – és maffia típusú politikai rendszerré.”⁶⁷

A Nobel-díjas közgazdász tanulmányában Pierre Bourdieu és Michel Foucault gondolatiságát terjesztette ki, akik már a hetvenes években is éles kritikával analizálták a neoliberalizmust. Ezt olyan irányzatnak tekintették, amelynek képviselői – meghódítva az államapparátus legfontosabb pozícióit – ráerőszakolják a versenyt a társadalom és gazdaság minden szereplőjére. Stiglitz a nagyvállalatok gátlástalan érdekérvényesítésében látja a neoliberalis gazdaságpolitika uralomra jutásának magyarázatát: „Ami... a neoliberalis piaci fundamentalizmust illeti, az mindig is speciális érdekcsoportok szolgálatába állított politikai doktrína volt, amelyet nem támasztott alá gazdasági elmélet. Azt is világossá kell tenni, hogy a neoliberalizmust történelmi tapasztalatokkal sem lehet igazolni.”⁶⁸

Amartya Sen, a Nobel-díjas indiai származású közgazda többek között Isaiah Berlinre hivatkozva a szabadság kétféle felfogását különbözteti meg: a pozitív és a negatív szabadságot. A szabadság pozitív értelemben azt jelenti, amit az egyén képes megtenni vagy elérni (freedom to). Ezzel szemben a szabadság negatív értelme azoknak a korlátozásoknak a hiányát hangsúlyozza (freedom from), amelyeket az egyik személy vagy az állam egy másik személlyel szemben gyakorolhat.⁶⁹ A neoliberalis elmélet a szabadság negatív felfogásának platformján állva hirdeti, hogy a nemzeti korlátozások eltörlése, a szabad verseny előtérbe helyezése milyen előnyökkel jár a világ államaira.⁷⁰

Kádár Béla akadémikus, az Antall-kormány minisztere – minden bizonnyal államigazgatási tapasztalataira is építve – a következőket állapította meg: „a transznacionális nagyvállalatok, sőt nagyvállalati koalíciók⁷¹ érdekérvényesítési erejével szemben a Föld országainak túlnyomó többsége⁷² eleve korlátozott cselekvőképességű.” Hozzáfűzte: „Különösen a kisebb gazdasági potenciállal rendelkező s államszervezetileg legyengített országok védtelenek a nagyvállalati erőfölénnyel szemben.”⁷³ A világ száz legerősebb gazdaságának több mint felét már az ezredforduló idején is

---

⁶³ Csermely 2011.

⁶⁴ Schumacher 1991. 276.

⁶⁵ Stiglitz 2002. 247.

⁶⁶ Már több mint másfél évtizeddel ezelőtt használta a magyar szakirodalomban újabban sokak által újdonságnak tekintett fogalmat. Az elsőség nem lehet vitás.

⁶⁷ Stiglitz.2003. 19.

⁶⁸ www.project-syndicate.org

⁶⁹ Sen 2003

⁷⁰ A valóság ezzel szemben az, hogy a külkereskedelmét kedvezőbb adósságkezelési módozatok elérése érdekében liberalizáló 150 országban a beözönlő tömegtermékek miatt vállalatok ezrei jutottak csődbe, tömeges elbocsátások következtek be

⁷¹ Gourevitch, Peter (1986): Politics in Hard Times; Ithaca – London Cornell University Press.

⁷² Mindenképpen ide sorolható a világbank által fejlődőnek minősített országok döntő többsége.

⁷³ Kádár 2007. 68.

---

transznacionális cég alkotta.⁷⁴ A Fortune 500-as listáján szereplő nagyvállalatok együttes árbevétele meghaladja a föld évi GDP-jének két-ötödét.

A politikusok és tudósok áttekintett gondolataiból, állásfoglalásaiból az a konklúzió adódik, hogy az egyes országok politikai döntéseit, belpolitikai és nemzetközi szinten tett lépéseit a befolyásos gazdasági-politikai körök érdekei határozzák meg.

Miért következhet be a civilizációk összeesése?

A történelem alapvetően Európában játszódott, cinikusan fogalmazva: az afrikaiak évszázadokon keresztül csak árucikként, rabszolgákként jelentek meg a világgazdaság színpadán. Földrésznünk hatalmai gyakran – néha évtizedeken keresztül - háborúztak egymással, Afrikát, részben Amerikát és Ázsiát gazdasági-politikai vadászterületnek tekintették. Az egymás közötti villongások két ízben is világháborúvá szélesedtek, a másodikat követően felbomlott a gyarmati rendszer. A korábbi gyarmatok jogi függetlenségük bázisán kezdték kiépíteni politikai és gazdasági önállóságukat. Ez a folyamat nagyon vontatottan halad (gondoljunk az Európai Unió társult országainak helyzetére, vagy például Franciaország viszonyára volt gyarmataival.⁷⁵

Néhány korábbi gyarmat, illetve ezt a sorsot szerencsésen elkerülő fejlődő ország képes volt kitörni az elmaradottságból, fejletlenségből, és ma már a világ országainak GDP-szerinti rangsorában az első ötven közé került. Mivel népességük százmilliós - sőt, Kína és India esetében milliárdos - nagyságrendű, ezért még a GDP-jüket megjelenítő hatalmas árutömeg sem képes lakosságuk számára elfogadható életszínvonalat⁷⁶ biztosítani.

A FAO 2015-ös jelentése szerint 37 ország van kritikus helyzetben, az International Food Policy Research Institute ugyanezen évben közzétett Globális Éhségindexén még több (94) ország szerepel. Az éhínség által sújtott országok között találhatjuk – némi meglepetésre - az összes BRICS-országot. Indiában veszélyes, Kínában és a Dél-Afrikai Köztársaságban súlyos, Brazíliában és Oroszországban alacsony szintű éhínséget regisztráltak.⁷⁷

A világ legnagyobb összefüggő éhségövezete Afrika déli része (Zimbabwe, Malawi, Zambia, Mozambik, Lesotho, Szváziföld). Sokan osztják a FAO véleményét, miszerint itt, az úgynevezett "szubszaharai" térségben belátható időn belül nem csökken jelentősen az éhezők száma. A kérdést világszintre kiterjesztve T. Lanslor arra a konklúzióra jutott, hogy „évente 36 millió ember hal meg éhség és rossz táplálkozás közvetlen vagy közvetett következményeként.”⁷⁸

A napjainkban dúló járvány miatt az Oxfam prognózisa szerint félmilliárd ember süllyedhet ismét nyomorba. El kell gondolkodnunk José María Venának, az Oxfam nemzetközi ideiglenes ügyvezető igazgatójának szavain: „a világjárvány pusztító gazdasági hatását a glóbusz valamennyi pontján érezni. De a szegény országok szegény népeit, melyek eleve a túlélésért küzdenek, szinte egyáltalán nincs védőháló mi megfogja, és megakadályozza, hogy nyomorba hulljanak.”⁷⁹

Összességében megállapítható, hogy a jelenleg is magas, de várhatóan tovább növekvő életszínvonal biztosítása egyik oldalról, az éhség rémétől való menekülés⁸⁰ a másik oldalról politikai konfrontációkat, súlyos konfliktusokat idézhet elő a világ országai között.

A fejlett európai országok – amelyek viszonyát a múltban villongások, háborúk jellemezték – most az Európai Unió tagjaiként nagyjából egységes platformon jelennek meg, koordinálva céljaikat, döntéseiket, lépéseiket néhány integráción kívüli állammal, kiemelten az Egyesült Államokkal. Bankjaik, multi- és transznacionális vállalataik behálózzák az egész világgazdaságot, de a nemzetközi pénzügyi-gazdasági szervezetekben is meghatározó súllyal rendelkeznek. „A

---

⁷⁴A listát összeállító Institute for Policy Studies nevű amerikai kutatóintézet jelentése szerint a világgazdaság 51. legnagyobb vállalatának gazdasági potenciálja meghaladja a rangsorból kimaradt 144 ország bármelyikének teljesítményét.

⁷⁵ A témát nagyon alaposan elemzi „A gyarmatoktól a Charlie Hebdo-i terrorig” című tanulmány <http://www.vilaglato.info/a-gyarmatoktol-a-charlie-hebdo-i.../>

⁷⁶ Kínában még az elmúlt évtizedben is százezrek haltak éhen, köztük fél milliónál több gyermek. (Forrás: Klímablog)

⁷⁷https://en.m.wikipedia.org/wiki/Global_Hunger_Index

⁷⁸ http://toriblog.blog.hu/2008/03/07/a_mezogazdasagi_forradalom

⁷⁹ <http://merce.hu>

⁸⁰ Ez akár szó szerint is érthető: bekövetkezhet a migráció erőteljes felerősödése.

Nyugat az egyetlen civilizáció – konstatálja S. P. Huntington –, melynek számottevő érdekelttségei⁸¹ vannak az összes többi civilizációban⁸² vagy térségben, és képes befolyásolni az összes többi civilizáció vagy térség politikáját, gazdaságát és biztonságát.”⁸³ Érdekes a neves szerző egy másik gondolata is: „... a lényegi különbség a Nyugat mind ez idáig domináns civilizációja és az összes többi civilizáció között van, amelyek viszont kevés közös vonással rendelkeznek, ha rendelkeznek egyáltalán ilyennel. Röviden, a világ nyugati „egy”-re és nem-nyugati „sok”-ra tagolódik.”⁸⁴

A világ gazdasági erőterében a Pricewaterhouse Coopers becslései, számításai alapján az országok GDP-szerinti rangsorában hatalmas átrendeződés következik be. Az Egyesült Államok GDP-je megközelíti a mai érték dupláját, Kínáé viszont több mint négyszeresére fog nőni. Az igazán komoly teljesítmény viszont a tizenkétszerező Indiáé lesz, míg Indonézia nyolcszorozni fog, Törökország és Szaúd-Arábia ötszörözni. Oroszország produktuma kedvező esetben a négyszeresére emelkedhet. Németország, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán növekedése 50-80 százalék között alakul.⁸⁵

Néhány ország lakosságának viharos tempójú emelkedését már bemutattuk a tanulmány egyik előző részében. Az emberiség létszámának gyors növekedésével az egy főre jutó produktív földterület öt globális hektárról egy évszázad alatt 1,8 globális hektárra csökkent. Ez a tendencia, bár süllyedő ütemben, de folytatódhat. Huntington jövőképe baljós jeleket is tartalmaz, főleg az afrikai népesség tekintetében.

Az egyes civilizációkban a népesség, és a gazdasági potenciál tekintetében prognosztizált meglehetősen egyenlőtlen léptékű változások erősen megkérdőjelezzik Kissinger, Rockefeller és sokan mások új világrenddel kapcsolatos kijelentéseit, de aláássa azokat az energiahordozók iránt nagyon dinamikus emelkedő igény is. „Az energiahordozók jelentős részén viszonylag kevés állam osztozik. A világ nagyobb része ezektől az országok függ.”⁸⁶ A készletek döntő többsége a nem-nyugati civilizációkhoz tartozó országok területén található. Ezeket a tendenciákat összegezi Huntington: „Ha azonban a muzulmán népesség ilyen mértékben növekedik, s az ázsiai gazdaság továbbra is rohamléptekben fejlődik, akkor a világpolitikában a Nyugat és a rivális civilizációk közti összecsapások sokkal jelentősebbé válnak, mint bármilyen egyéb konfliktus.”⁸⁷

A civilizációk közötti feszültségek enyhítésére a segítyezés eddigi gyakorlata nem jelent kielégítő megoldást. A változó nagyságú – 50-100 milliárd dolláros – évenkénti segély a világ 85.000 milliárd dollárt meghaladó GDP-jének alig két ezreléke, amely semmiképpen sem elegendő a felzárkózás megindításához. Ráadásul ennek az összegnek a többszörösét szivattyúzzák ki⁸⁸ a fejlett országok óriásvállalatai a kedvezőtlen külkereskedelmi cserearányok, a növekvő adósságszolgálatok, a magas kamatok, az adóoptimalizálás stb. segítségével.⁸⁹

F. Hayek – a műveire általában jellemző meglehetősen szélsőséges gazdaságfilozófiai felfogással szemben – ezt a témát morális alapon közelíti. „Ám nem szükségszerű és nem is kívánatos az, hogy a nemzeti határok egyúttal éles életszínvonalbeli különbségeket jelezzenek, hogy pusztán egy nemzeti csoporthoz tartozás jogosítsa fel akkora szeletre a tortából, amely jelentős mértékben tér el más csoportok tagjainak részesedésétől.”⁹⁰ Ehhez azonban úrrá kell lenni a gazdag országoknak

---

⁸¹ A Zürichi Egyetem kutatói több mint negyvenezer multi- és transznacionális vállalat kapcsolatát vizsgálták. Meghatározták a cégrendszer magját képező közel másfélezer vállalkozás földrajzi elhelyezkedését. Megállapították, hogy mintegy százötven vállalat egy szuper-egységet alkot, amelyek a csoport aktíváinak közel fele felett rendelkeznek. (Svájci Federal Institute of Technology tanulmánya.)

⁸² Elsősorban a kínai, hindu, iszlám, ortodox (orosz) és japán civilizációt kell megemlíteni, viszonylag kiterjedt érdekszféráikkal egyetemben. A felosztás nem teljes, vannak szerzők, akiknél még további civilizációkról is olvashatunk. S. P. Huntington szerint erős a civilizációkon belüli kohézió: „A rokon csoportok, országok nyújtotta – hivatalos vagy nem hivatalos, nyílt vagy burkolt, anyagi, emberi, diplomáciai, pénzügyi, szimbolikus vagy éppen katonai – segítség szinte minden esetben megérkezik.” (Huntington 1999. 466.)

⁸³ Huntington 1999. 119.

⁸⁴ Huntington 1999. 41.

⁸⁵ Az elemzéseket Fellegi Tamás interpretálta (pivotbankar.hu).

⁸⁶ www.tozsdeforum.hu

⁸⁷ Huntington 1999. 404.

⁸⁸ Ezt a típusú jelenséget nevezi Ferge Zsuzsa perverz tőkeáramlásnak.

⁸⁹ Farkas 2007.

⁹⁰ Hayek 1944. 283.

---

azon a látszatra normális törekvésen, hogy lakosságuk életszínvonalát minél dinamikusabban növeljék. Amennyiben ez nem sikerül – és ettől tart a tanulmány szerzője is -, valószínűleg bekövetkezhet a Jared Diamond szerint lehetséges másik forgatókönyv: „Erősen kétséges, hogy mi szerencsésebbek képesek maradunk rá, hogy elszigeteljük magunkat a kevésbé szerencsésektől, hiszen a kellően elszánt bevándorlókat már ma sem tudjuk határainkon kívül tartani.”⁹¹ Ez a kiélezett és megoldatlan probléma bár sokat szerepel a médiában, de mindeddig nem tudta előrevívó kompromisszumos megegyezésre készíteni az országokat, ezért félok, hogy a migrációs hullámok tovább erősödnek. Diamond ismertetett véleményéhez még hozzáfűzte: „Nem hiszem, hogy van más esélyünk, mint átgondolni, mennyi tartható meg ebből az életszínvonalból civilizációnk teljes összeomlása nélkül.”⁹²

Irodalom

- Abay (Neubauer) Gyula (2016): *Oeconomia Aeterna*; Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balla Antal (1935.): *A legújabb kor gazdaságtörténete*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Czettler Jenő (1946): *Az emberi gazdálkodás története*; Franklin Társulat, Budapest.
- Diamond, Jared (2007): *Összeomlás. Tanulságok a társadalmi továbbéléshez*. Typotex Könyvkiadó, Budapest.
- Farkas Péter: *Ötvenötmillió éhhalál évente - Avagy: két-három nap egyenlő egy szökőárral* (2007): NOL október 20.
- Friedman, Milton (1986/A): *A monetáris politika szerepe*; in: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest*.
- Friedman, Milton (1986/B): *Az Egyesült Államok monetáris történelme*. in: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*.
- Galbraith, John K. (1970) *Az új ipari állam*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Hayek, Friedrich A. (1991): *Út a szolgáshoz*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest. A fordítás az 1972-es kiadás alapján készült.
- Huntington, Samuel P. (1999): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kádár Béla (2007): *Állam és államigazgatás a globalizáció feltételrendszerében*. Magyar Szemle, XV. évf. 5-6. szám, Budapest.
- Keynes, John, Maynard (1931.): *The End of Laissez-faire*; In: *Essays in Persuasion*. Edition Macmillan, London.
- Közös jövőnk. A környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése* (1988): Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Lazare, Daniel (2017): *A szaúd-barát lobbifélelmetes befolyása*; *Le Monde Diplomatique*, augusztus.
- Lengyel László (2007): *Új Közép-Európa?* 2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap, 6-7. szám.
- Meadows, Donella H.– Meadows, Dennis L.- Randers, Jorgen – Behrens, William W.(1972): *The Limits to Growth*. Universe Books, New York NY.
- Meadows, Donella H.– Meadows, Dennis L.- Randers, Jorgen (2005): *A növekedés határai harminc év múltán*; Kossuth Kiadó, Budapest.
- Mill, John S. (1980): *A szabadságról; Haszonelvűség*. Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest.
- Polányi Károly (2004): *A nagy átalakulás. (Korunk gazdasági és politikai gyökerei)*. Második, átdogozott kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest.
- Polányi Károly (1976): *Elavult piaci gondolkodásunk*; in: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*; Gondolat Kiadó, Budapest
- Stiglitz, J. E. (2002): *Globalisation and Its Discontents*, W. W Norton&Company, New York.
- Stiglitz, J. E. (2003): *A globalizáció és visszasságai*; Napvilág Kiadó Budapest.

---

⁹¹ Diamond 2007. 480.

⁹² Diamond 2007. 505.

-
- Schumacher, Ernst, F. (1991): A kicsi szép; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Wackernagel, Mathis - Beyers, Bert: (2019): Ecological Footprint; Managing Our Biocapacity Budget, Paperback; September 3.
- Wackernagel, Mathis - Rees, *William E.* (1996.) Our Ecological Footprint-Reducing Human Impact on the Earth; New Society Publishers Philadelphia, PA; Gabriola Island, B.C.
- Wackernagel, Mathis - Rees, *William E.* (2001.): Ökológiai lábnyomunk; a Föld Napja Alapítvány kiadása, Budapest.

Internetes források

- A gyarmatoktól a Charlie Hebdo-i terrorig: /<http://www.vilaglato.info/a-gyarmatoktol-a-charlie-hebdo-i.../>
- Alaoui, Hicham (2020): Az arab tavasz utóregései; www.magyardiplo.hu
- Fellegi Tamás (2018): Milyen lesz a világgazdaság 2050-ben? Jött egy jóslat; pivotbankar.hu 2018. május 16.
- Global_Hunger_Index https://en.m.wikipedia.org/wiki/Global_Hunger_Index
- Kennedy John, Fitzgerald (1961): The President and the Press. American Newspapers Publishers Association, Hotel Waldorf-Astoria, 04. 27. New York City www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=8093
- Kiss Soma Ábrahám (2020): Az Oxfam szerint félmilliárd ember süllyedhet nyomorba a járvány miatt; <http://merce.hu> április 9.
- Lanslor, T. (2008): A mezogazdasági forradalom; http://toriblog.blog.hu/2008/03/07/a_mezogazdasagi_forradalom
mek.oszk.hu > html
- Mi az ökológia lábnyom és hogyan mérhető? Aktivizmus./ 2020. április 4. xforest.hu > ökológiai-labnyom
- Roosevelt Franklin D. (1932): Beiktatási beszéd; http://www.youtube.com/watch?v=5IOIHWjtVg0&feature=player_embedded
- Stiglitz, J. E. (2008/D): A fundamentalizmus kudarca: a neoliberalizmus vége? Copyright: Project Syndicate, 2008 @ www.project-syndicate.org
- Total Fertility Rate - World Population (2020); worldpopulationreview.com > countries
- V. András Ferenc (2014): Hatalmas energiakészleteken ülnek kevesek – Íme a lista www.tozsdeforum.hu február 24.
- www.dehir.hu > vilag, 2019/02/20
- www.oxfam.org > research > time-care

A főáramú közgazdaságtan előrejelzése a koronavírus járvány várható következményeiről

A dolgozat célja a koronavírus járvány várható makrogazdasági következményeinek felmérése. Vizsgálódásaink elméleti keretét a főáramú közgazdaságtant, azaz az újklasszikus elméletet választottuk. Tettük ezt azért, mert leghelyesebb egy probléma vizsgálatát mindig a legáltalánosabban elfogadott gondolati rendszer keretei közt kezdeni még abban az esetben is, ha ezt az elméleti keretet rendszeresen erőteljes kritika éri. Illusztrációként itt elegendő csupán Mellár (2016) cikkére utalni. Az ilyen támadások létjogosultságát az adja, hogy a makroökonómia – szemben például a mikroökonómiával – mind a mai napig nem rendelkezik egységesen elfogadott, standard elmélettel. Ehelyett egymással versengő gondolati rendszerek, heves vitákat folytató makroökonómiai iskolák állnak egymással szemben.

Az újklasszikus elmélet elleni támadások jelentős részben a racionális várakozások feltételezésére irányulnak. A piaci szereplők árakkal, illetve jövedelmekkel kapcsolatos várakozásainak jelentőségére már Keynes (1936) felhívta a figyelmet, bár ő a várakozásokat meglehetősen szemellenzősen modellezte. A statikus várakozások keynesi hipotézise szerint anticipációikat a piaci szereplők az előző időszakban szerzett tapasztalataikra alapozzák. Az adaptív várakozások Friedman által alkalmazott hipotézise ezt a szemellenzőt nyitja ki a korábbi időszakok felé, míg a racionális várakozások hipotézise a jövő felé is nyit.

Dolgozatunk első részében a reál üzleti ciklus újklasszikus modellje alapján teszünk néhány észrevételt a koronavírus járvány várható következményeivel kapcsolatban. Az ezt követő szakaszban azt vizsgáljuk, képes-e a kormányzat a várható negatív hatások mérséklésére. Következtetéseinket az utolsó szakaszban szembeállítjuk az újklasszikus elmélet alternatívájaként tekinthető újkeynesi elmélet néhány eredményével. A bemutatásra kerülő összefüggések matematikai levezetését ezúttal mellőzzük, de azok irodalmi forrását megadjuk.

1. Reál üzleti ciklus

Az újklasszikus elmélet alapvető feltevése a tökéletes piaci verseny. Ez azt jelenti, hogy egyetlen vállalat sem képes termékeinek árát, vagy az általa felhasznált termelési erőforrások árát (például a béreket) befolyásolni. A vállalatok az árakhoz termelésük révén igazodnak. A makroökonómiában gyakori feltevés továbbá, hogy az előállított GDP nagysága a termelés során rendelkezésre álló technológiától, továbbá a tőkejavak és a munka mennyiségétől függ. Adottnak tekintve a termelési technológiát, valamint a tőkejavak mennyiségét és a reálbért, egyértelműen létezik a foglalkoztatásnak egy olyan szintje, mely a vállalatok számára maximális profitot biztosít. Megjegyzendő, hogy ennél magasabb foglalkoztatás és GDP előállítása lehetséges ugyan, de ez a vállalatok alacsonyabb profitját eredményezi. Ha most feltesszük, hogy szükségleteik kielégítéséhez a háztartásoknak fogyasztási javakra és szabadidőre van szükségük, akkor egyértelműen létezik a munkakínálatnak, és ezzel együtt a szabadidőnek és a fogyasztásnak is egy olyan szintje, mely biztosítja, hogy szükségleteiket a háztartások adott reálbérszint mellett maximális színvonalon elégítsék ki. A munkakínálat további növelése ugyan magasabb fogyasztást tenne lehetővé, ezt azonban a kieső szabadidő már nem kompenzálná. A reálbér rugalmas alkalmazkodása biztosítja, hogy a háztartások szempontjából optimális munkakínálat épp megegyezzen a vállalati szektor maximális profitját eredményező munkakereslettel. Ebben a helyzetben tehát a munkapiac egyensúlyban van, a vállalatok profitja maximális és a háztartások is maximális színvonalon elégíthetik ki szükségleteiket. A munkapiac egyensúlyi helyzetében előállított GDP-t természetes kibocsátásnak nevezzük. Ezen kibocsátási szint esetén a háztartási és vállalati szektorból álló gazdasági rendszer Paeto-optimális helyzetben van.

A járvány miatt szükségessé vált óvintézkedések, vagy az ellátási láncok összeomlása csökkentti a munka termelékenységét, ami a tőke- és munkakereslet visszaesését eredményezi. Ezzel együtt

---

csökken a háztartások tőkejövedelme, amit a háztartások magasabb munkakínálat révén igyekeznek kompenzálni.¹ Az alacsonyabb munkakereslet és magasabb munkakínálat eredőjeként egyelőre tegyük fel, hogy a reálbér rugalmas alkalmazkodásának eredményeként a foglalkoztatás mindvégig megmarad a munkapiac egyensúlyát biztosító, változatlan helyzetben!² A továbbiakban tehát abból indulunk ki, hogy egy járványhelyzet elsősorban a termelés technológiai feltételeire van káros hatással. Mivel ez a hatás elhúzódik, célszerű vizsgálódásainkat az idődimenzió figyelembe vételével végezni. Osszuk fel tehát az időt egyenlő hosszúságú periódusokra, és legyen egy periódus hossza egy negyedév! (Azért érdemes ezt a periódushosszt választani, mert negyedévente már meglehetősen részletes makrogazdasági adatok állnak rendelkezésre, így eredményeink a rendelkezésre álló statisztikai adatokkal egybevetethetők.) Egy járványhelyzet miatt létrejött technológiai sokk nem csupán a járványhelyzet megjelenésének periódusában fejt ki kedvezőtlen hatást, hanem számos további periódusban is. Mindezek alapján a termelés technológiai feltételeit egy adott negyedévben két tényező határozza meg:

- (1) Éri-e a termelőrendszert valamilyen technológiai sokk az adott periódusban? Megjegyzendő, hogy egy termelőrendszert pozitív technológiai sokk is érhet. Ilyen például, ha a műszaki technikai haladás új eredményét sikerül a termelésbe bevezetni, vagy az energiahordozók árának csökkenése.
- (2) Milyen technológiát örökölt a termelőrendszer az előző periódusból? A válasz attól függ, hogy milyen gyorsan hal el egy-egy technológiai sokk hatása, azaz, a sokkot követően mennyi idő alatt tér vissza a termelési technológia a trendnek megfelelő normálállapothoz? Például a koronavírus járvány miatt hozott korlátozó intézkedéseket milyen gyorsan lehet feloldani.

A koronavírus járvány hatásainak előrejelzése azért nehezebb, mint például egy természeti katasztrófa következményeinek prognosztizálása, mert a fenti két kérdésre adható válaszokat rendkívül nagyfokú bizonytalanság terheli. Nem látjuk, lesz-e újabb sokk, azaz lesz-e a járványnak második, harmadik, stb. hulláma, és azt sem látjuk, hogy amennyiben nem lesz, a járvány kirobbanását követően hány periódus múlva térhet vissza a termelés a járvány előtti feltételek közé.

Vizsgáljuk meg most azt az egyszerű esetet, amikor nincs második hullám, és a járvány kirobbanását követő periódusokban más sokk sem éri a gazdaságot! A járvány hatását egyik periódusról a másikra még ilyen egyszerű esetben sem csupán a sokk fokozatos elhalása közvetíti, hanem a beruházási tevékenység is. Ennek során a vállalatok igyekeznek az aktuálisan maximális profitot biztosító tőkeállomány elérésére. Hogy ez a tőkeállomány mekkora, a termelés technológiai feltételeitől és a reálkamatlábtól függ. Mivel a járvány a technológiai feltételeket rontja, a járvány okozta sokk következménye egyrészt a beruházási tevékenység visszaesése, másrészt a termelés visszaesése. Mivel a két hatás egyidejűleg jelentkezik, a beruházások változása a termelés változásával is magyarázható. A beruházások visszaesése azonban nem eredményezi a tőkejavak állományának egyidejű csökkenését is, az legalább egy periódusnyi késéssel következik be. Bevezetve a GDP-rés fogalmát, mely a tényleges és természetes kibocsátás eltérését jelenti, mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy egy adott periódus beruházási tevékenységét a GDP-rés előző periódusbeli nagysága határozza meg. Ez a beruházási tevékenység ugyanakkor a következő periódusban rendelkezésre álló tőkejavak állományát is meghatározza, és így a következő periódus kibocsátását, illetve GDP-rését is. Figyelembe véve továbbá, hogy a járvány miatt bekövetkező sokk hatása nem hal el azonnal, azt kapjuk, hogy a GDP-rés negyedéves nagyságát a GDP-rés előző két negyedévben mért nagysága határozza meg oly módon, hogy egy adott negyedévben annál nagyobb a GDP-rés, minél,

- (1) nagyobb volt a GDP-rés az előző negyedévben, és
- (2) minél kisebb volt a GDP-rés az előző negyedévet megelőző negyedévben.³

---

¹ Arról, hogy a háztartások nem munkavégzésből származó jövedelmének (például a tőkejövedelmeknek, vagy a különféle jóléti transfereknek) a megváltozása minként befolyásolja a munkakínálatukat ld: Bessenyei (2013)

² Ez az egyszerűsítő feltevés további következtetéseinket nem érinti, amint az például a Galí (2008) könyvében közölt, bonyolultabb modellből is látható.

³ Az állítások igazolásához szükséges matematikai részletek Bessenyei (2007) 10.3. szakaszában megtalálhatók.

Ez a két hatás annál erősebb, minél lassabban hal el a járvány okozta technológiai sokk hatása, azaz minél több idő szükséges a korlátozó intézkedések feloldásához.

A koronavírus járvány hatásainak előrejelzése során mindenekelőtt arra vagyunk kíváncsiak, miként alakul a jövőben a GDP-rés időszora. Mind az algebrai elemzés, mind pedig a számítógépes szimuláció azt mutatja, hogy ha a technológiai sokk hatása fokozatosan elhal, akkor hosszú távon a GDP-rés is nullához tart, tehát a gazdaság visszatér a járvány kirobbanása előtti állapothoz. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy amennyiben a koronavírus járvány okozta sokk hatása csak lassan hal el, akkor a GDP-rés a járványt követő negyedévekben egy darabig még növekszik, s csak később áll egy nullához tartó pályára. Ezek szerint ha a termelés hatékonyságát korlátozó intézkedések csak lassan vonhatók vissza, a járvány negatív gazdasági hatásait jóval a járvány veszély elmúlta után is érezni fogjuk.

Fontos megjegyezni, hogy ezt az eredményt azon feltételezés mellett kaptuk, hogy nem lesz második hullám. További ki nem mondott feltételezés, hogy a járvány csak a termelőszektort érinti, a háztartások viselkedését nem. Súlyosabb következményekre lehet számítani, a tömeges megbetegedések munkakinálatra gyakorolt negatív hatása esetén, vagy ha – például a kijárási korlátozások alatt szerzett tapasztalatok hatására – a háztartások preferenciái a fogyasztás felől a szabadidő irányába tolódnak.

2. A kormányzati stabilizáció lehetőségei

Az előző szakasz végén kapott előrejelzés szükségessé teszi annak vizsgálatát, képes-e a kormányzat a koronavírus járvány miatt bekövetkező recesszió mérséklésére. Ehhez mindenekelőtt az újklasszikus makroökonómia egyensúlyfogalmát és gazdaságpolitikáról vallott téziseit kell szemügyre venni.

A stabil ciklusok, azaz a határciklusok⁴ felfedezése nyomán az újklasszikusok egyrészt az egyensúly természetes velejárójának tekintik, hogy a GDP-rés nagysága nullától eltér: az érték a trend körül ingadozik. Az ingadozások mérséklésére törekedni éppúgy fölösleges, mint a Föld Nap körüli ingadozásának megszüntetését célul kitűzni. Ezt az álláspontjukat még az elhúzódó és mély válságok esetében is fenntartják.

Másrészt a Lucas-kritika (1976) értelmében a háztartások és vállalatok nem csak az árak és jövedelmek jövőben várható nagyságával kapcsolatban képeznek racionális várakozásokat, hanem a kormányzat várható gazdaságpolitikai beavatkozásaival kapcsolatban is. E várakozások alapján pedig felkészülnek a várható fiskális és monetáris politikára, igyekezve a kibocsátást a természetes szinten tartani, ezért a kormányzati beavatkozások jobb esetben hatástalanok, rosszabb esetben a kontraproduktívak.⁵

A Lucas-kritika tulajdonképpen a gombnyomáselmélet gazdaságpolitikában történő alkalmazását bírálja. A gombnyomáselmélet gazdaságpolitikában történő alkalmazásának elméleti alapjait Keynes (1936) fő műve fektette le, majd Hicks (1937) interpretációja nyomán nyerte el azt a formát, melyben a XX. század legnagyobb hatású makroökonómiai apparátusává vált. Az IS-LM görbéken alapuló elemzés részletei minden makroökonómia tankönyvben megtalálhatók, ezek ismertetése helyett itt csak annyit, hogy ez az elmélet a gazdaságpolitikust úgy képzelel el, mint egy gépi üzem vezénylőtermében ülő, folyamatirányító mérnököt, aki figyelve a falon elhelyezett műszerek jelzéseit, különféle gombokat nyomogat, ilyen módon befolyásolva a gépi üzembemelő folyamatokat. Hasonlóképpen a gazdaságpolitikus különféle változók alakulására figyel, mint például a munkanélküliség alakulása, a GDP növekedése, vagy az infláció, s ezek aktuális értékének függvényében kezdeményezi a kormányzati kiadások, az adók, vagy jóléti transferek növelését illetve csökkentését, vagy a jegybanki alapkamat, illetve a pénzkínálat szintjének változtatását. Ezek a gombnyomásszerű beavatkozások pedig alapvető módon meghatározzák a sok-sok piaci szereplő viselkedését, ami a gazdaságpolitikus által kívánatosnak tartott cél (például infláció-munkanélküliség kombináció) eléréséhez vezet. Figyelmen kívül marad azonban, hogy a piaci szereplők a múltban szerzett tapasztalatokból tanulnak, és a kormányzat várható beavatkozásaira is

---

⁴ Magyarul a határciklusról lásd pl: Simonovits (1998) könyvét!

⁵ Érdekes kultúrtörténeti észrevétel, hogy a Lucas-kritika megjelenését követően hallhattuk a Kontroll Csoport nevű zenekartól a következőket „a magunk módján mi is figyeltünk” (Besúgók és provokátorok)

---

felkészülnek. Így például a ricardoi ekvivalencia elve szerint egy a kereslet élénkítését célzó adócsökkentés nem éri el a kívánt hatást, mert a piaci szereplők tisztában vannak vele, hogy az elmaradt adóbevételeket a kormányzat egy későbbi adóemelés révén később pótolja.⁶

A Lucas-kritikából azonban nem következik a kormányzati gazdaságpolitika hatástalansága, csupán az, hogy a hatásos beavatkozás feltétele az, hogy a beavatkozás a piac szereplőit meglepetésként érje. Csakhogy amennyiben a kormányzat gazdaságélénkítést célzó beavatkozás hatásos, akkor nem csak a GDP növekszik, hanem az infláció is. Éspedig egy százalékpontnyi GDP-növekedés körülbelül két százalékpontnyi inflációs többlettel jár együtt. A racionális várakozások hipotézise szerint azonban, az infláció emelkedése az inflációs várakozásokat is erősíti. Ez azért különösen súlyos probléma, mert az újklasszikus elmélet szerint az inflációs várakozások hajlamosak önmagukat beteljesíteni. Ez az önbeteljesítő tulajdonság természetesen nem jelenti azt, hogy a tényleges infláció mindig pontosan akkora lesz, mint amekkorára a piac szereplői számítottak. A tényleges és várt infláció egymástól eltérhet, úgy a kormányzat váratlan beavatkozása, mint a véletlen sokkhatások miatt. Egészen biztos azonban, hogy a tényleges infláció annál nagyobb lesz, minél magasabb inflációra számítanak a piac szereplői.

Ha most jegybank a sikeres gazdaságélénkítéssel együtt megemelkedett inflációt egy váratlan monetáris szigorítás által próbálja meg leszorítani, akkor egyidejűleg a GDP-t is csökkenti. Ha azonban a jegybanki szigorítás előzetesen bejelentésre kerül, és ennek a bejelentésnek a piac szereplői hitelt is adnak, akkor az infláció a pénzkínálat szűkítése révén a GDP átmeneti csökkenése, illetve a munkanélküliség átmeneti növekedése nélkül is leszorítható. További kérdés azonban, hogy kívánatosnak tartja-e a kormányzat az infláció leszorítását? Magasabb infláció esetén ugyanis a felhalmozódott államadósság csökkentése könnyebb. Másrészt kérdéses a jegybank hitelessége. Ha például az élénkítés egy váratlan monetáris expanzió révén valósult meg, akkor az infláció ennek nyomán bekövetkezett megugrása a jegybank korábbi hitelességét ásta alá. Ilyenkor a piac szereplői egyszerűen nem hiszik el, hogy meghirdetett célkitűzéseinek megfelelően a jegybank tényleg egy alacsonyabb inflációs szintet szeretne elérni, így a monetáris szigorítás váratlanul éri őket, a kibocsátás csökken, a munkanélküliség pedig növekszik.

Az újklasszikus elmélet végkövetkeztetése szerint egy mélyebb negatív sokk esetén, mint a koronavírus járvány, is jobb, ha a kormányzat nem próbálkozik fiskális élénkítéssel, és a jegybank sem monetáris expanzióval. Ehelyett meg kell várni, míg a válság magától lecseng. Egyrészt ilyen módon távolodik el a gazdaság legkisebb mértékben a Pareto-optimális állapottól, másrészt így talál oda vissza leghamarabb. Ez vagy azt jelenti, hogy a kormányzati kiadások, és jóléti transferek szintjét a koronavírus járvány kitörése előtti értéken kell tartani, és a pénz mennyiségét is a korábbi ütemben bővíteni, vagy ha valamilyen oknál fogva (például a tömeges megbetegedések kezeléséhez szükséges források biztosítása érdekében) ettől el kell térni, akkor az ezzel kapcsolatos intézkedéseket (például az egészségügyi kiadások növelése, adóemelés) jó előre be kell jelenteni. Utóbbi esetben azonban a kormányzati beavatkozás negatív hatásai csakis abban az esetben kerülhetnek el, ha a gazdaságpolitika hitelessége fennáll. A megnövekedett kormányzati kiadások hitelből is finanszírozhatók, s az államháztartási deficit mérsékléséhez szükséges adóemelés ilyen módon elkerülhető. A fogyasztás visszaesése azonban, a ricardoi ekvivalencia elve értelmében elkerülhetetlen.

Fontos megjegyezni, hogy az eddig elmondottak csakis abban az esetben érvényesek, ha a racionális várakozások hipotézise fenntartható. Tudjuk, hogy nem ez volt a helyzet Magyarországon például 2006-ban, amikor a piac szereplői csak az „Új egyensúly” program megszorító intézkedéseivel szembesülve ismerték fel, hogy a korábbi növekedési pálya nem tartható. Ez azért történhetett meg, mert a Európai Bizottság Magyarországról szóló országjelentése, vagy az OECD Magyarországról szóló ország tanulmánya helyett a piac szereplői elsősorban a hazai média alapján alakították ki várakozásaikat, így ebben az időszakban hazánkban a piaci szereplők egyfajta média-vezérelt várakozásairól beszélhetünk.

Csak remélni lehet, hogy az azóta eltelt időszak tapasztalatai alapján a magyar gazdaság szereplői is eljutottak a racionális várakozások, vagy legalább az adaptív várakozások szükségességének felismeréséhez.

---

⁶ Jó példa erre az ÁFA 2006. évi csökkentése még akkor is, ha ebben az időszakban a magyar piac szereplői többnyire nem képezték racionális várakozásokat.

---

3. Az újklasszikus előrejelzések és kormányzati stabilizációs lehetőségek újkeynesi revíziójáról

Az állam gazdaságpolitikai beavatkozásainak nélkülözhetetlenségét valló keynesi elmélet XX. század végi változata, az újkeynesi elmélet – a postkeynesiánusok részéről érkező támadások ellenére – elfogadja a racionális várakozások hipotézisét. Elveti ugyanakkor a tökéletes verseny feltevését, helyette a monopolisztikus versenyt tekinti domináns piaci szerkezetnek. Ez azt jelenti, hogy a termelők képesek nem csak termelésük szintjét, de termékeik árát is befolyásolni, utóbbi esetben szembesülve azzal a ténnyel, hogy minél magasabban szabják meg termékeik árát, annál kisebb lesz azok iránt a kereslet. Másrészt a postkeynesi elmélet szakít a tökéletesen rugalmas árak és bérek feltevésével, ehelyett figyelembe veszi, hogy az árakat és béreket hosszabb távra megkötött szerződésben rögzítik, így sem az árak sem pedig a bérek nem alkalmazkodhatnak azonnal a kereslet és kínálat változásaihoz. Ez a két módosítás a koronavírus járvány következtében kialakuló válsághelyzettel kapcsolatos, 1. szakaszban bemutatott előrejelzéseken ugyan nem változtat, a gazdaságpolitika stabilizációs lehetőségeinek tekintetében azonban a 2. szakaszban ismertetettől eltérő következtetésre jut.

Az újkeynesi elmélet szerint a monetáris és fiskális beavatkozás abban az esetben is hatásos, ha arra a piac szereplői előzetesen számítanak. Tekintsük például a pénzkínálat 1%-os bővítését! Ebben az esetben a reál-kibocsátás 0.5%-kal emelkedik, és hasonló ütemben nő az árszínvonal is. A nem anticipált monetáris expanzió reálhatása ezúttal is nagyobb: egy százalékos monetáris expanzió a reál-GDP azonos ütemű növekedését eredményezi, változatlan árszínvonal mellett.⁷

Mindezek alapján akár némi optimizmussal is nézhetnénk a jövő elé, ha nem kellene egy újabb negatív sokktól tartani. Ez az újabb sokk érkezik akár egy újabb járvány, akár egy újabb pénzügyi válság, akár a környezetvédelmi hatóságok oldaláról szigorúbb környezetvédelmi előírások formájában. Az utóbbi szükségességét egyebek mellett az ökológiai lábnyom növekedése is alátámasztja. Erről részletesebben ír Oroszi (2020).

Irodalom

- Bessenyei István: A makroökonómia és makrogazdasági politika újabb elméletei. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, 2007.
- Bessenyei István: Optimális munkakínálat rászorultsági nyugdíjrendszer mellett. *Sigma*, XLIV. (2013): 97-112.
- Galí, Jordi: *Monetary Policy, Inflation, and the Business Cycle*. Princeton University Press, 2008.
- Hicks, John, Richard: Mr. Keynes and the Classics: A Suggested Interpretation. *Econometrica* 5. 1937. 147-159.
- Keynes, John, Maynard: *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Macmillan, London, 1936.
- Lucas, Robert, E. Jr.: *Economic Policy Evaluation: A Critique*. Carnegie–Rochester Conference Series on Public Policy, 1. (1976): 19–46. [http://dx.doi.org/10.1016/s0167-2231\(76\)80003-6](http://dx.doi.org/10.1016/s0167-2231(76)80003-6)
- Mellár Tamás: Szolgálólányból királycsináló – avagy az ökonometria makroökonómiai térhódítása. *Közgazdasági Szemle*, LXIII. (2016): 285-306.
- Oroszi Sándor: Az ökológiai lábnyom növekedése, a foglyul ejtett állam és a civilizációk szembenállása közötti összefüggésekről. *Tudásmenedzsment*, XXI. (2020): 166-180.
- Simonovits András: *Matematikai módszerek a dinamikus közgazdaságtanban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1998. (itt a behúzást a második sornál nem tudtam formázni)

---

⁷ A számszerű eredményeket azon feltételezés mellett kaptuk, hogy a szerződésben a termelők előzetesen két negyedévre rögzítik az árakat, ugyanakkor a két egymást követő negyedévre eltérő árakat is rögzíthetnek. További feltevés, hogy a reálmelevség egységnyi. Ez azt jelenti, hogy termékeik árát a termelők a pénzkínálat növekedésével azonos ütemben igyekeznek bővíteni.

Akarat és képzet: Schopenhaueri áthallások a kapitalizmus mibenlétéről

„Mivel (...) az akarat (...) szükségszerűen törekvésként nyilvánul meg: egyetlen (...) világtest eredendő állapota sem lehet a nyugalom, hanem csak a mozgás, az előretörekvés, a végtelen térben pihenőt s célt nem ismerve.”
(Arthur Schopenhauer)

Bevezetés

Tanulmányunk *Schopenhauer* fő művét idéző címe arra utal, hogy az ismert filozófus felfogására támaszkodunk, amikor a következő kérdésekre kívánunk választ adni. Vajon milyen felismerésre juthatunk, ha az „örök túlélőnek” tűnő kapitalizmust *nem* az aktorok *racionálisát* kifejező, jól felismerhető, sajátos mintázattal rendelkező „természetes rend”, hanem a Keynes (és mások) által emlegetett, az *akarat*tal rokon „animal spirit”, és az annak „formát” adó képzetek termékének tekintjük? Vajon megmagyarázható-e a gazdasági és társadalmi reprodukció bár korántsem zökkenőmentes, de mégis „tartósnak” ígérkező folyamatossága, ha szakítunk a gazdasági tevékenység klasszikus és eredeti – a fogyasztói szükségletek kielégítését megnevező – céltételezésével, valamint a kauzális és eseti (más megközelítésben: egyensúlyi versus nem egyensúlyi) motívumok éles megkülönböztetésével? A válaszadás során többször kapcsolódunk Joseph Vogl hasonló tárgy körben írt könyvének¹ passzusaihoz, annak logikai következményeit feszegetve, amikor – Polányi paradigmájával ellentétesen – nem a társadalmi intézményrendszert, hanem a gyakran nehezen beazonosítható, ám annál vitálisabb „kapitalista szellemet” tekintjük „első mozgatónak” a társadalmi-gazdasági minták formálása terén.

„Prológus”: Marx, a termelési módok mulandóságáról

A társadalomtudományokkal foglalkozók körében nem ismeretlenek Marxnak, a „termelési módok” metamorfózisát taglaló, historicista nézetei. Eszerint „a társadalom anyagi termelőerői, fejlődésük bizonyos fokán, ellentmondásba kerülnek a meglévő termelési viszonyokkal. (...) Ezek a viszonyok [a termelőerők serkentőiből] azok béklyóivá csapnak át. Ekkor a társadalmi forradalom korszaka következik be. A gazdasági alapzat megváltoztatásával lassabban vagy gyorsabban forradalmi átalakuláson megy át az egész óriási felépítmény.”² Marx természetesen a kapitalizmusra is alkalmazza a tételét, mely szerint „a tőkemonopólium bilincsevővé válik annak a termelési módnak, amely vele és alatta virágzott fel. A termelési eszközök centralizációja és a munka társadalmisítása olyan pontot ér el, amelyen már nem fér meg tőkés burkában. A burkot szétrepeszti. Út a tőkés magántulajdon végőrája.”³

Történelmi tény azonban, hogy – Marx prognózisával ellentétben – a kapitalista formáció korántsem exitált, és – ha nem is örvend kitűnő egészségnek – egyelőre úgy tűnik, hogy mindezidáig sikeresen közömbösítette a reprodukcióját, fennmaradását „veszélyeztetve kontrolláló” tényezőket. Tézisünk szerint ez azzal kapcsolatos, hogy a benne rejlő féktelen növekedési kényszer – „schopenhaueri akarat” – (gyakran proaktív módon) képes volt a Marx által emlegetett „burkot” átjárhatóvá, ozmotikussá – vagy legalábbis elasztikussá – tenni. És bár e stratégia ára a korábban „tra le mura” *entrópiikus* viszonyok és a velük járó kaotikus mozgásformák fokozatos integrálása volt, a „falak” védelme helyett a rendszer rugalmas újradefiniálása révén jelentős „energia” vált megtakaríthatóvá. „A tőke (...) el tudja nyelni [értsd: be tudja fogadni] a lázadást és az anarchiát

---

¹ Vogl 2013.

² Marx 1983. 6-7., kiegészítés tőlem – B. J.

³ Marx 1988. 390-391.

---

is, mint saját rendszerének lényegi kifejeződéseit...” – írja Vogl.⁴ Itt jegyezzük meg: a káosz internalizálása természetesen a társadalom bizonyos intézményeinek „igény szerinti”, általában korántsem fájdalommentes „demencionálási” aktsaival, akár amputációival járt együtt.

A világ, mint akarat és képzet

Tanulmányunk fontos célja a kapitalista szisztéma átlényegüléseibe való betekintésen túl, eme jelenségsorozat és Schopenhauer világképe közötti „áthallások”, parabolák szemrevételezése. Jelen keretek között természetesen csak a nagy filozófus témánkba vágó nézeteire térhetünk ki. Magnum opus-át – mintegy *in medias res* – a következő sorokkal kezdi: „Képzetem a világ: – olyan igazság ez, amely minden élő és megismerő lényre érvényesen vonatkozik (...). Minden, ami valaha csak volt vagy valaha lehet a világon, kikerülhetetlenül hordozza ezt a *szubjektum általi meghatározottságot*, és csak a szubjektum számára létezik. A világ képzet.”⁵ továbbá „Az anyagnak nincs a megismerő felfogástól független létezése; mivel a létezés és az érzékelhetőség reciprok fogalmak.”⁶ Vegyük észre: hasonló, egymást feltételező viszonyt vázol itt, mint amilyen a *jel* és a *jelentés* között van: a világ (mint jel) csak a megfigyelő, a szubjektum által bírhat jelentéssel, viszont ez utóbbi nem egzisztálhat az előző (a jel) nélkül.

Lucian Boia, a bukaresti egyetem kiváló történészprofesszora mintha csak Schopenhauert citálná, amikor így ír: „Az emberek valójában nem a nyers valóság, hanem csak annak reprezentációi, az arról alkotott képzetek alapján cselekszenek. Ez egyáltalán nem mindegy. A valóságot csakis reprezentációjának többé vagy kevésbé torzító szűrőjén át láthatjuk. A történelemre lefordítva: tisztában kell lennünk azzal, hogy valójában nem arról beszélünk, ami megtörtént, hanem arról, ahogyan azt megismerjük, tehát a történelem reprezentációjáról.”⁷ De ugyanezen felfogás köszön vissza a két Nobel-díjas, Akerlof és Shiller könyvéből is, miszerint „az az elgondolás, hogy a gazdasági válságok (...) oka a változó gondolati mintákban keresendő, szembemegy a hagyományos közgazdasági elmélettel. Ám a jelenlegi válság⁸ azt bizonyítja, hogy a gondolati minták ilyen változásának igenis van szerepe. A [napjainkra már ugyancsak leküzdött] válságot pontosan azok a változások okozták, amelyek önbizalmunkban, késztetéseinkben, irigységeinkben, nehezteléseinkben és illúzióinkban végbementek – különösképpen pedig megváltoztak a gazdaság természetéről szóló narratívák.”⁹ Ez utóbbi sorok egyúttal arra is utalnak, hogy a világról alkotott képzet magára a megfigyelés tárgyára: a világ jelenségeire is hatást gyakorol. Erős motivációt érzünk, hogy ezen a ponton elkanyarodjunk – vagy legalábbis kitérőt tegyünk – a kvantumfizikai analógiák, de még inkább a *szociális reprezentációelmélet*, különösen pedig a *narratív pszichológia* irányába. Rendkívül izgalmas kérdéseket vet fel ugyanis egyrészt a kifejezetten kapitalista viszonyok által életre hívott reprezentációk, narratívák keletkezési módja, nemkülönben ezek metamorfózisai, másrészt pedig az, hogy a schopenhaueri „képzet” is felfogható –e ilyen reprezentációként vagy narratívaként. Jelen tanulmány keretei azonban nem teszik lehetővé e témakör – érdemeinek megfelelő terjedelemben való – tárgyalását.¹⁰

Tárgyunk szempontjából azonban megkerülhetetlen, hogy vajon honnan származik az az energia, amely – a képzet által kanalizáltan – a világ átalakítására motivál? Schopenhauer szerint „az élet: feladat, munka, melyet el kell végezni, és ezért rendszerint *folytonos küzdelem a szükség ellen*. Ezért mindenki azon van, hogy túladjon és átevezzen rajta, amint lehet: úgy végez az étellel, mint rabszolgamunkával, mellyel tartozott. De vajon ki csinálta az adósságot [értsd: a munka célját képező vágyakat]?”¹¹ „A fennmaradás sanyargató gondjai: szomjúság, éhség, testünk kitétsége” – tűnik természetesnek a válasz. Ehelyett azonban a szövegben az áll: „Önnön nemzője, a kéj

---

⁴ Vogl 2013. 16., kiegészítés tőlem – B. J.

⁵ Schopenhauer 2007 32., kiemelés tőlem – B. J.

⁶ Schopenhauer 2007. 33. lábja.

⁷ Boia 2015. 27.

⁸ A szerzők a 2008-ban kirobbant gazdasági világválságról írnak.

⁹ Akerlof – Shiller 2011. 26-27., kiegészítés tőlem – B. J.

¹⁰ Fontos közlemények e témakörben: Jakab 2003.; László – Thomka 2001., illetve Moscovici 2002.

¹¹ Schopenhauer 1992. 45., kiemelés és kiegészítés tőlem – B. J.

élvezetében.”¹² Szó sincs tehát a szükségletek *exogén* meghatározottságáról, *forrásuk maga az ember*, vagy legalábbis a szubjektum. Sőt, egy még mélyebb, oksági meghatározottságnak nem alárendelt tautologikus öselvíg, az *akaratig* mehetünk vissza, amely „*kívül marad a motiváció törvényén*, [vagyishogy] az akaratnak *önmagából kell táplálkoznia*, mivel kívülről semmi sincsen, és ez egy *éhes* akarat”¹³ – miként Schopenhauer fogalmaz. Ugyanakkor „semmi kielégülés nem tartós, ellenkezőleg, újabb törekvés kezdőpontja lesz belőle.”¹⁴ „Az elérés hamarosan telítettséget hoz: a cél csak látszólagos volt; a birtoklás megfoszt a vonzerőtől: új alakot öltve a kívánság, az igény megint jelentkezik...”¹⁵ A lét tehát ily módon nem más, mint a kiapadhatatlan akarat avatárait jelentő *parttalan szükségletek* lecsillapítására tett kísérlet, az élvezetek délibábjait hajszólo *öncélú*, reménytelen hajsza, melyet – kissé előreszaladva – bizonyos gazdasági paradigmák a gazdasági cselekvés motorjaként tartottak/tartanak számon.¹⁶

Schopenhauer további fontos adalékot szolgáltat az akarat mibenlétéről, amikor arra utal, hogy mint „a legbensője, a magja minden egyesnek és ugyanígy az egésznek: megjelenik minden *vakon ható természeti erőben*, és megjelenik az ember fontolt cselekvésében is, mely kettőnek nagy különbözősége is csak a jelenség fokát, nem a megjelenőnek lényegét érinti.”¹⁷ Eszerint az akarat korántsem valamiféle *ab ovo* megzabolázott, önszerveződő hatásokat generáló, az isteni rend szolgálatában álló energia, sokkal inkább egyfajta őserő, a kozmosz turbulens vadságának táplálója. Keynes mintha hasonlóan gondolkodna, amikor a gazdasági-befektetési döntések motivációit sokkal gyakrabban egy „spontán cselekvésre készítés” eredményeinek, semmint racionális tudati tartalmak kiáradásainak tartja: „inkább testünk egészséges életerejét követjük, amely a cselekvést jobban kívánja a tétlenségnél, mintsem a kvantitatív valószínűségekkel súlyozott kvantitatív előnyök súlyozott átlagát figyelembe véve döntünk.”¹⁸ Vogl pedig mintegy hozzáteszi, hogy „az érdek (...) az akarat egy formájaként is megnyilvánul, amely *nem az aszkézis, az önuralom és az önfegyelem, hanem ellenkezőleg, az önérvényesítés révén* funkcionál.”¹⁹

Milyen az az „összkép”, ami az akarat elemi vadsága, és az azt kanalizáló (és/vagy hatásait homogén csoportokba rendezni igyekvő) képzet „interakciójából” kialakul? Schopenhauer nem tagadja, hogy a jelenségek bizonyos halmazai (a „karakterek”) a képzet által jól felismerhető szabályszerűségeket, valamiféle rend szervezőerejét felmutatva jönnek létre és/vagy működnek. Végső soron azonban „a jelenségeknek az ily egységből fakadó kölcsönös alkalmazkodása és igazodása mégsem tudja kiiktatni a (...) természet általános harcában megjelenő belső ellentmondást, mely az akarat sajátja. (...) A harmónia (...) csak az általános életfeltételekre [terjed ki]; de már nem az egyedekre, [ami megmutatkozik] megannyi faj individuumainak szüntelen irtóháborújában...”²⁰ „Az *egoizmus* (...) a természetben minden *dolognak lényegije*. Ám épp ez, az önzés az, ami által az akarat önmagával való belső viszálya rettentő megnyilvánuláshoz jut.”²¹ „Így a természetben mindenütt viszályt, harcot látunk, a küzdés és győzelem váltakozását. Az akarat minden foka küzd egymással anyagért, térért, időért (...). Ez a viszálykodás az egész természetben végigkövethető, sőt a természet maga épp ebből áll (...).”²²

„Innét a hajsza, a szorongás és a szenvedés”²³, melyek az *egzisztencialista* filozófiai és művészeti áramlatnak képezik majd fő tárgyát. Mintha Coase is Schopenhauert követné: „A közgazdasági elmélet racionális hasznosságmaximalizálója egyáltalán nem hasonlít a mindennapok emberére.

---

¹² Schopenhauer 1992. 45.

¹³ Schopenhauer 2007. 147., kiemelések és kiegészítés tőlem – B. J.

¹⁴ Schopenhauer 2007. 371.

¹⁵ Schopenhauer 2007. 375-376.

¹⁶ V.ö. Vogl 2013. 52.

¹⁷ Schopenhauer 2007. 152., kiemelés tőlem – B. J.

¹⁸ Keynes 1965. 183.

¹⁹ Vogl 2013. 43., kiemelés tőlem – B. J.

²⁰ Schopenhauer 2007. 206., kiegészítések tőlem – B. J.

²¹ Schopenhauer 2007. 397., kiemelés tőlem – B. J.

²² Schopenhauer 2007. 191.

²³ Schopenhauer 2007. 199.

Semmi okunk sincs azt feltételezni, hogy a legtöbb emberi lény bárminek a maximalizálásával foglalatostkodna, hacsak nem a boldogtalanságával, és még azt is csak mérsékelt sikerrel.”²⁴

Pro és kontra

Nem zárható ki, hogy a rendkívül széles olvasottsággal jellemezhető Schopenhauer ismerte *Adam Smith* munkásságát, aki feltűnő hasonlósággal vélekedett az ember és szükségletei viszonyáról: „Körülményeink javításának óhaja, habár általában nyugodt és szenttelen kívánság, mégis olyan vágy, mely a bölcsőben velünk együtt születik és csak a sírban hagy el minket. (...) A két végpont között alig van egy-egy olyan pillanata az embernek, amikor teljes mértékben elégedett az adott helyzetével, és nem kívánna azon változtatni, vagy nem kívánná azt valamilyen irányban megjavítani.”²⁵ E „hedonizmus”, önzés azonban mintha mégsem lenne „genetikailag kódolt” magatartás. *Weber* jól ismert passzusa szerint ugyanis „az a viselkedés, amelyet »tradicionalizmusnak« nevezünk [úgy jellemezhető, hogy]: az ember »természettől fogva« nem pénzt és még több pénzt akar, hanem egyszerűen csak élni akar, úgy, ahogyan megszokta, és annyit akar keresni, amennyi ehhez szükséges.”²⁶ De hasonló jelenségre utal *Beke Kata* is: Firenzében a 14. században „az öltözködést, az étkezést, mint Európa minden városában törvények szabályozták. A firenzei férfiak a lucco-t, a bő, köpenyszerű, végig gombos ruhát viselték – *Cosimo Medici* is ebben járt élete végéig –, csak a prioroknak járt hermelinnel bélelt, hermelingallérral díszített vörös köpeny és csak a gonfaloniere köpenyét hímezték ki aranycsillagokkal.”²⁷

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a Schopenhauer (és *Smith*) által ábrázolt attitűd ne lenne felismerhető a vizsgálatunk fókuszában álló kapitalista keretek között. Többek között *Fromm*, a Frankfurti Iskola kiváló tagja említhető, aki mintha kifejezetten megerősítené az említett két filozófus által képviselt emberképet: „A modern társadalom új vonása az volt, hogy az embert már nem külső kényszer sarkallta munkára, hanem [mintha csak Schopenhauer írta:] *belső kényszerítő erő*, olyan kemény munkát préselve ki az emberekből, amelyet más társadalmakban csak egy szigorú rabszolgatartó érhetett volna el. A belső kényszer minden külső kényszerítő erőnél hatékonyabbnak bizonyult abban, hogy az individuum összes energiáját a munkának szentelje. (...) Nincs még egy korszaka a történelemnek, amelyben az emberek ennyire egyetlen célra, a munkára összpontosították volna erejüket”²⁸ És – miként Schopenhauerénél is – ez a tevékenység tökéletesen *l'art pour l'art*: „Az egyén profitért dolgozik, amelyet azonban nem elkölteni, hanem befektetni akar; a megnövekedett tőke új profitot hoz, ezt ismét befekteti, s a folyamat így megy tovább. (...) A klasszikus kapitalisták nem a költekezésben, hanem a munkában lelték élvezetüket...”²⁹ „A kapitalizmusban öncélúvá vált a gazdasági tevékenység, a siker és az anyagi nyereség. Az ember rendeltetése, hogy hozzájáruljon a gazdaság növekedéséhez, hogy tőkét halmozzon fel, de nem saját boldogságára és üdvözlésére, hanem csak magáért a felhalmozásért...”³⁰

A kapitalizmus emberét azonban *Fromm* szerint nem a Schopenhauer által egyfajta ősként tételezett akarat ösztökéli vég nélküli cselekvésre, hanem inkább valamiféle életstratégiáról van szó, a társadalmi környezetben ásitó hiányt ösztönösen szublimáló megoldásként. Mint írja, a szüntelen emberi tevékenységet a személyes kapcsolatok bázisán nyugvó társadalmi intézmények felbomlása, az ezzel járó kulturális vákuum motiválja. Mint például a protestáns tanok elterjedésével „az erényes élet (...) hangsúlyozásának sajátos lélektani [következményeként]: a kálvinizmus rámutatott a szüntelen emberi tevékenység pszichológiai jelentőségére. (...) A bizonytalanság elviselhetetlen állapotából és az egyéni jelentéktelenség bénító érzésétől való menekülés egyik lehetséges útja (...): az egyén lázasan tevékenykedik, és arra törekszik, hogy mindenképpen véghezvigyen valamit. (...) Az efféle erőfeszítés és cselekedet forrása nem belső

---

²⁴ Coase 2004. 14.

²⁵ *Smith* 1992. 342., kiemelés tőlem – B. J.

²⁶ *Weber* 1982. 62., kiegészítés és kiemelés tőlem – B. J.

²⁷ *Beke* 2001. 98., kiemelés tőlem – B. J.

²⁸ *Fromm* 2002. 74., kiegészítés és kiemelések tőlem – B. J.

²⁹ *Fromm* 2002. 87., kiemelés tőlem – B. J.

³⁰ *Fromm* 2002. 86., kiemelés tőlem – B. J.

---

erőből és önbizalomból fakad, hanem kétségbeesett menekülés a szorongás elől.”³¹ Vagy Lorenz szerint: „A káosztól való félelem diktálja a fennálló organizációnak való feltétlen alávetettséget. A rendszeret zsarnokokká változtathatja az embereket, és némely despota kizárólag azért ragadhatta magához a hatalmat, mert az emberek többsége abban reménykedett, hogy az illető rendezi majd a »kaotikus viszonyokat«”³² De más, ugyancsak Lorenz fajsúlyos tudományos életműve által támogatott magyarázat is létezik, mely szerint „az *azonos fajtájú* dolgok gyűjtésére irányuló kényszer valószínűleg *genetikailag programozott*, és rendelkezik azzal a veszedelmes tulajdonsággal, hogy a már összegyűjtött mennyiség arányában növekszik a kényszer is.”³³ Vajon Lorenz itt Smith felfogását támogatja a „bölcstől sűrű tartó” szerzési vágyról? Érzésünk szerint nem ugyanarról van szó: Smith ugyanis a bár végtelen, de *önmagában értelmes, fogyasztási* célt szolgáló törekvésekről ír, a Nobel-díjas etológus ezzel szemben egy *absztrakt*, természetes határokkal nem rendelkező, ezért parttalan szükséglet által keltett, véget nem érő „örület” vonzásáról.”³⁴ Ahogy már *Arisztotelész* is felismerte: „A pénz az árucsere alapanyaga és végcélja lesz. Aki pedig pénzzel foglalkozik, határtalanul iparkodik azt gyarapítani.”³⁵ Sőt, a Bibliában találkozhatunk azzal megállapítással, hogy „aki szereti a pénzt, nem telik be pénzzel, és aki szereti a sokaságot, nem telik be jövedelemmel.”³⁶ Vegyük észre: a Marx által „Pénz → Áru → Több pénz” sémaként ábrázolt jelenségről van szó, amikor – Vogl szavaival – „a csereeszköz, a pénz révén felcserélődik az eszköz és a cél, az eszköz céllá válik. (...) Egy és ugyanazon műveletben felcserélhető (...) a szükségletek kielégítése (...) a nyereség elérésével. (...) A pénzszerzés már nem találja meg a határait, így sokkal inkább egy olyan belső határtalanság felé hajlik, amelyben az eszközök célszerű felhasználása az eszközök megsokszorozódását célozza. (...) *A kölcsönös részvétel az emberi viszonyokban már nem a mindenkori szükséglet kielégítésére és nem a teljes élet elérésére, hanem a végtelen javak kölcsönös elnyerésére irányul.*”³⁷ Sajátosan jelenik meg ez a gondolat Schopenhauer rendszerében: „A pénz *elméletileg* az emberi boldogság; mindenki, aki többé nem képes a valódi boldogságra, a pénz után vágyakozik.”³⁸

Érdekes *kontrasztot* fedezünk fel, ha megvizsgáljuk, milyen *összképet* implikál a Schopenhauer és Smith által egyaránt feltételezett önző magatartás. Smith (és számtalan követője) úgy gondolja, hogy „az emberi társadalom, ha elvont filozófiai nézőpontból szemléljük, olyan hatalmas gépezetnek tűnik, amelynek szabályos és harmonikus mozgása egybeeső hatások ezreit hozza létre”³⁹, azaz az individuumok önérdékkövető viselkedése közösségileg konszolidált, gazdaságilag hatékony állapothoz vezet. Amint írja: „mindenki kétségtelenül saját előnyét tartja szem előtt, és nem a társadaloméét. De saját előnyének mérlegelése természetesen, sőt szükségképpen tőkésnek olyan használatára fogja vezetni, mely a *társadalomra is legelőnyösebb* lesz.”⁴⁰ Továbbá, „ha természetes princípiumok bennünket arra ösztökélnek, hogy előmozdítsuk azon célokat, miket (...a) kifinomult és felvilágosult ész javasolna nekünk, ugyancsak hajlunk arra, hogy ezen ésszel, mint hatóóknak, tudjuk be azon érzelmeket és cselekedeteket, melyek által e célokat előmozdítjuk, és hogy az ember bölcsességének képzeljük azt, mi a valóságban Isten bölcsessége. [Természetesen akadhatnak] olyan „államférfiak és álmodozók, [akik hatalmi pozícióikból fakadó önteltségük révén] megsértik az emberi dolgok természetes menetét, pedig a természetet [értsd: piacot] magára kell hagyni és teljes szabadságot kell adni neki, hogy céljait és terveit [értsd: a *rendet*]

---

³¹ Fromm 2002. 71-72., kiegészítés tőlem – B. J.

³² Lorenz 1997. 125.

³³ Lorenz 1997. 126., kiemelések tőlem – B. J.

³⁴ „Fogyasztás az egyetlen és végső célja minden termelésnek, és a termelő érdekét csak olyan mértékben kellene figyelembe venni, amilyen mértékben ez a fogyasztó érdekének előmozdításához szükséges. Oly tökéletesen magától értendő ez az elv, hogy képtelenség lenne ezt tovább is bizonyítani.” Smith 1992. 197.

³⁵ Arisztotelész 1984. 85.

³⁶ Prédikátor könyve 5,10

³⁷ Vogl 2013. 143., 145., kiemelés tőlem – B. J.

³⁸ Schopenhauer 1920. 320. szakasz, kiemelés tőlem – B. J. Hasonló álláspontot foglal el a pénz szerepének megítélésében a 15.-16. század fordulóján élt neves francia közgazdász, Boisguillebert is.

³⁹ Smith 1976. 316.

⁴⁰ Smith 2011. 486., kiemelés tőlem – B. J.

---

megvalósítsa.”⁴¹ Szokolczai Árpád összegzésében: „Smith egyszerűen kijelentette, hogy (...) *a rendet a gazdaság önmozgása magától megvalósítja*. A korábbi feltevés szerint a szabályozatlan gazdaság rendezetlenséghez vezet, és ezért kordában kell tartani (...). Smith újítása abban állt, hogy a spontán gazdasági tevékenység az anarchia forrásából a rend tartópillérévé vált.”⁴² „A liberális közgazdaságtan egy régóta meglévő és megingathatatlan meggyőződése, [...hogy] a piac a rend, az integrációs mechanizmusok, a kiegyenlítődé, a racionális allokációk és ezzel a társadalmi józanság példás színtere...”⁴³ – állapítja meg Vogl.

Schopenhauernél ezzel szemben a rendezettség legfeljebb a jelenségek kisebb-nagyobb „szigeteire” vagy „zárványaira”, az ún. „karakterekre” vagy „ideákra” jellemző – gyakran ideiglenes, bomlékony – megnyilvánulás csupán egy hánytorgó tengeren. „Az akarat, az élni akarás [ugyanis] mindegyre önmagát emészt, és különböző alakokban önmaga tápláléka, míg végül az emberi nem (...) maga is harcban, akarata önmeghasonlásában nyilvánul meg a legborzasztóbb egyértelműséggel, s lesz *homo homini lupus*.”⁴⁴ Nem létezik tehát semmiféle „természetes rend”: az univerzum – benne az emberi társadalom és gazdaság – immanens állapotát egyfajta káosz, mozgását pedig a kiszámíthatatlan turbulencia jellemzi.

A korlátok meghaladása

Ha elfogadjuk, hogy a kapitalista szisztéma ágenseinek alapvető érdeke a profit – ezen keresztül az absztrakt vagyon – növeléséhez kapcsolódik, törvényszerű, hogy ennek következményeként a „termelési kerülo utak” hosszabbá és szövevényesebbé válásával, a termelőjavakat előállító szektor felduzzadásával számolhatunk. Ezen a ponton azonban előbb-utóbb korlátokba ütközhet (akár le is blokkolódhat) a növekedés. A most említett korlátok talán legfontosabbika a szükségletek (és az őket kielégítő termelési eljárások) hagyományoknak, szokásoknak, társadalmi elvárásoknak történő alárendeltségével kapcsolatos. Amint Weber írja újfent: „A kapitalizmus »szellemének« – mint »etikai« mezben fellépő, normához kötött, meghatározott életstílusnak – elsősorban azzal a fajta érzésvilággal és viselkedésmóddal kellett megküzdenie, amelyet tradicionalizmusnak nevezhetnénk.”⁴⁵ Vagy Polányi szavaival: „Az emberi gazdaság általában beleszövődik az ember társadalmi viszonyaiba. Az ember nem úgy cselekszik, hogy az anyagi javak birtoklásával kapcsolatos egyéni érdekét óvja; úgy cselekszik, hogy társadalmi helyzetét, társadalmi jogait, társadalmi javait óvja meg. Az anyagi javakat csak annyira becsüli, amennyire ezt a célt szolgálják. Sem a termelés, sem az elosztás folyamata nincs összekötve javak birtoklásával összefüggő, sajátos gazdasági érdekekkel; (...) *a gazdasági rendszert (...) nem gazdasági motívumok segítségével fogják működtetni*.”⁴⁶ Annak érdekében tehát, hogy elháruljon ez, a kapitalizmus térhódítása előtti akadály, le kell bontani a rendszer korábbi, hagyományokon, erkölcsi maximákon alapuló reguláló mechanizmusát, „fel kell szabadítani” a gazdaságot (emberi tényezőjével együtt) annak korábbi intézményi meghatározottsága alól.

Természetes, hogy a kiiktatott kulturális kontroll helyébe új szabályozó szisztéma beemelésére van szükség, amely a szakirodalmi kánon szerint nem más, mint a *feedback*-elven működő, társadalmi értékektől független *homeosztát*, önszabályozó rendszer: a *piac*. Ahogy Polányi írja, ez az átalakulás „nem kevesebbet feltételez, mint a társadalom intézményes kettészakadását gazdasági és politikai szférára.”⁴⁷ „A munka és a föld nem más, mint maguk az emberi lények, akikből minden társadalom áll, és a természetbeni környezet, amelyben a társadalom egzisztál. Bevonni ezeket a piaci mechanizmusba annyit jelent, mint magát a társadalom szubsztanciáját rendelni alá a piac törvényeinek. [Sőt,] mivel működő termelőapparátus nélkül egyetlen emberi csoportosulás sem maradhat fenn, mihelyt valamilyen önálló és független szférában testesült meg ez a termelőapparátus, a társadalom »többi része« függő helyzetbe került a szóban forgó szférától. (...)”

---

⁴¹ In: Scott 1937. 53-54., kiegészítések tőlem – B. J.

⁴² Szokolczai 1990. 94., kiegészítések tőlem – B. J.

⁴³ Vogl 2013. 33., kiegészítés tőlem – B. J.

⁴⁴ Schopenhauer 2007. 191-192., kiegészítés tőlem – B. J.

⁴⁵ Weber 1982. 61.

⁴⁶ Polányi 1976. 54., kiemelések tőlem – B. J.

⁴⁷ Polányi 1976. 85.

Végeredményben a piaci mechanizmus lett a társadalmi szervezet életének meghatározója.”⁴⁸ Azaz: „Ahelyett, hogy a gazdasági rendszer ágyazódott volna be a társadalmi viszonyokba, most ezek a viszonyok ágyazódtak be a gazdasági rendszerbe.”⁴⁹ Polányi azonban elképzelhetetlennek tartja, hogy ez a „hatalomváltás” *totális* legyen: „Megengedni, hogy *kizárólag* a piaci mechanizmus döntsön emberi lények és természeti környezetük sorsáról (...), ez a társadalom lerombolását eredményezné. (...) Ha a rendszer rendelkezik az ember munkaerejével, akkor egyszersmind rendelkezni fog a munkaerőhöz, mint járulékhöz tartozó – »ember« nevezetű – fizikai, pszichológiai és morális lényel is. Az emberi lények, ha megfosztanak őket a kulturális intézmények védőburkától, tönkremennének a társadalmi behatások következtében. (...) Egyetlen társadalom sem bírná ki, még a legrövidebb időre sem, a durva fikciók ilyen rendszerének hatásait, ha nem védené meg emberi és természeti szubsztanciáját éppúgy, mint üzleti szervezetét ennek az ördögi gépezetnek a dülásaival szemben.”⁵⁰

Térjünk azonban vissza a növekedés útjában álló faktorokhoz, amelyek közül a másodikat a *fogyasztók fantáziátlanságával* azonosítunk. Ez akkor aktivizálódik, amikor az egyre hatalmasabba duzzadó termelőszektor értékárama nem képes – mintegy „rekurzív” módon – újból *tőkekeresletként* megjelenni, hanem egy konzervatív nagyságú és összetételű *végző fogyasztás irányába* kénytelen realizálódási lehetőséget keresni. Nehéz ugyanis elképzelni a termelési kerülőutak *vég nélküli*, önmaguk felé visszakanyarodó, saját termékeik iránt piacot biztosító burjánzását, azt, hogy a szektor outputjai csupán a köztes javak egyre nagyobb és nagyobb halmazában testesüljenek meg. Úgy tűnik tehát, hogy a tőkés szisztéma végző soron mégiscsak a gazdasági tevékenység *ab ovo* célját orientáló szükségletek kontrollja alatt áll, és ez különösen érzékelhető akkor, ha Schopenhauer (vagy akár Smith) emberképével ellentétben a fogyasztók mégsem újabb és újabb igények céltudatos, permanens kitalálásával mulatják idejüket, hanem – még ha csak átmenetileg is – megelégednek egy konzolidált, kényelmes életmóddal.

A fogyasztási piac felvevőképességét tehát tágítani kell, amelynek egyik eszköze a *manipulatív reklám*. Fromm jellemzése szerint „a modern hirdetések (...) nem az értelemre, hanem az érzelmekre próbálnak hatni. A reklám, hipnotikus szuggesztióhoz hasonlóan, először érzelmileg akarja befolyásolni tárgyát, hogy rábírra arra, kapcsolja ki értelmét. (...) Ezek a módszerek mélységesen irracionálisak, és semmi közük sincs az áru tulajdonságaihoz; a kábítószerkehez vagy a szabályos hipnózishoz hasonlóan elfojtják vagy kiölik a vevő kritikai képességét.”⁵¹ Galbraith hasonló szellemben nyilatkozik: „Amerikában a javak iránti kereslet nem természetes meghatározottságú. Vagyis: a kereslet forrása nem a fogyasztó. (...) Az új igényeket a reklám és a »fogyasztói keresletgerjesztő gépezet« hozza létre, amelyek hasznot húznak a növekvő költsékezésből.”⁵² A reklám tehát „nem egyeztethető össze a belső, független vágyak fogalmával, mivel központi feladatuk, hogy igényt teremtsenek, korábban nem létezett szükségleteket hozzanak létre.”⁵³

Azonban a legügyesebb reklám sem képes elégséges fizetőképes keresletet generálni, ha a profitelven működő rendszer számára nem racionális a teljes foglalkoztatás, ráadásul a bérköltségek leszorításában érdekelt. Másrészt: ha az absztrakt, pénzben kifejezett vagyon felhalmozására irányuló vágy nem rendelkezik természetes határokkal, akkor ez a végtelenbe elrugaszzkodó törekvés, „akarat” óhatatlanul is beleütközik a gazdaság, a termelés mindenkor *fizikai* kapacitáskorlátjaiba.

A kapitalizmus, mint akarat és képzet

A most vázolt fékező faktorok hatásmechanizmusát mélyrehatóan tanulmányozza a (túltermelési) válságokkal illetve növekedési elméletekkel foglalkozó irodalom. De – tegyük fel a kérdést – vajon tényleg megtörnek a profitszerzésre irányuló akarat zabolátlan hullámai ezeken a korlátokon? Vogl

---

⁴⁸ Polányi 1976. 128., kiegészítés tőlem – B. J.

⁴⁹ Polányi 1976. 138.

⁵⁰ Polányi 1976. 89., kiemelés tőlem – B. J.

⁵¹ Fromm 2002. 98-99.

⁵² Galbraith 1998. 158., saját fordítás – B. J.

⁵³ Galbraith 1998. 149., saját fordítás – B. J.

---

rámutat, hogy a kapitalizmus szelleme (vagy inkább „kísértete”) nem marad foglya a fizikai világnak, amit a modern pénz használati módjai tesznek lehetővé. Eszerint, mivel a hitelpénz tulajdonképpen a „semmiből” képes likviditást teremteni, módot ad ezzel arra is, hogy a forgalomban lévő javak mennyiségétől (és értékétől) elszakadjon a pénzmennyiség. Nevezetesen: mivel maga a pénz által képviselt adósság is eladható áruvá minősül, ez a profitszerzés új – kifejezetten a *lutri* vonásait magán hordozó – terepét teremti meg az árfolyamokra való spekulálással. Ennek lesz aztán következménye, hogy „a pénzforgalom szférája autonómmá válik, elkülönül a termeléstől, saját törvényszerűségeket követ, és többé nem konvertálható át egyszerű csereügyletekké. (...) A valóságos és a fiktív értékek, a természetes és a mesterséges javak, a reális és a virtuális gazdaság közti megkülönböztetésnek itt nincs túl sok értelme. (...) Ez a gazdaság megtöri az adósság és a visszafizetés zárt ciklusát... (...) A gazdasági rendszeralkotás reflexiója a határidők, a várakozások és a bizonytalan jövők felé terelődik, egy olyan nyugtalanság felé, amely az *egyensúlyi rendszerek stabilitásának gyöngülésében* nyilvánul meg.”⁵⁴ Ezt az állítást nyomatékosítja, hogy „a határidős [származtatott] ügyletekkel való kereskedés, amely 1970 előtt nem vagy csak kivételes esetekben létezett, (...) az évezredváltás idejére (...) a fogyasztási javak világméretű forgalmának háromszorosát érte el.”⁵⁵

És itt el is érkeztünk ahhoz a mozzanathoz, amely mintegy *érvényteleníti a természetes rendről, mint az egoista magatartás társadalmi eredőjéről vallott smithianus elképzelést*, egyúttal igazolni látszik Schopenhauer pesszimizmusát. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a piac „hagyományos”, *negatív* visszacsatolásokon keresztül érvényesülő automatizmusai helyett *pozitív visszacsatolások veszik át a dominanciát* – természetesen tökéletesen más végeredményt implikálva, mint amit az egyensúlyra való törekvés megkövetelne. Ahogy Vogl írja: „Itt az árak nem az árukra és javakra vonatkoznak, hanem ugyancsak árakra... (...) Maguk az árak váltak áruvá...”⁵⁶ „A pénzügyi piacok árai tehát *nem* a [szűken vett] árupiacok mechanizmusai alapján alakulnak, a létrejövő árszintek *nem* a szűkös javak és adott mennyiségek mértéke szerint tisztítják meg a piacot. Nem a gazdasági »fundamentumokat« képviselik, hanem az értékek igen hatékony kísérteteiként vesznek részt a forgalomban. Éppen ezért azonban *a trendek erősödései és a pozitív visszacsatolások nem katasztrofális kivételek, hanem a rendszer endogén működési elemei*. (...) A kínálat és a kereslet kiegyenlítő játéka megfordul (...), a magasabb árak növelik a keresletet, nem pedig csökkentik [és fordítva].”⁵⁷

A befektetési döntések tehát nem olyan helyeket keresnek, amelyek – alacsony frekvenciájuk révén – vélhetően még kielégítetlen szükséglet profitábilis ellátását ígérnek, hanem a hálózatelméletből ismert *preferenciális kapcsolódás* logikája szerint inkább a tömegesen keresett – ezért magas árú – értékpapírokat célozzák meg. A választás logikáját ily módon „nem a szűkösség feltételezi, hanem a bizonytalanság feltétele alakítja. (...) *A pénzügyi gazdasági folyamatok ezért semmi esetre sem egy önkorrigáló és önoptimalizáló rendszer modellje szerint működnek*. Hanem maga a *rendszereszerűségük kérdőjeleződik meg*.”⁵⁸ „A piac [a legtöbb esetben] se nem hatékony, se nem racionális, hanem egyszerűen tudatlan.” Mindez pedig egy új gazdaságelméleti gondolkodást igényel, amely „az anormális helyzeteket és a rendszer instabilitását a kapitalista gazdaság *szokásos* működése eredményének tekinti.”⁵⁹

Az elsők között *Mandelbrot* hívta fel a figyelmet arra, hogy „a kirohanások és a trenderősödések *nem az ármozgások véletlenszerű ismertetőjegyei, hanem »mélyebb igazságukhoz«* tartoznak... (...) Míg a normál vagy Gauss-eloszlás esetében a nagy vagy rendkívüli eltérések *külső* okokra vagy hatásokra voltak visszavezethetők, a Mandelbrot által elemzett eloszlási mintákban *elmosódik a kauzális és az esetleges közti különbség*. Nehézkessé vagy irrelevánssá válik a rendszer szabályos működésének szembeállítás a kivételes eseményekkel, (...) olyan folyamatokra derül fény, amelyek nem összeegyeztethetők az egyensúlyról alkotott elképzelésekkel... (...) Itt (...) az előreláthatóság és a statisztikailag igazolt kilátások összeomlása rajzolódik ki. (...) A

---

⁵⁴ Vogl 2013. 94-96., kiemelések tőlem – B. J.

⁵⁵ Vogl 2013. 107., kiegészítés tőlem – B. J.

⁵⁶ Vogl 2013. 112.

⁵⁷ Vogl 2013. 188., kiemelés és kiegészítések tőlem – B. J.

⁵⁸ Vogl 2013. 184., kiemelések tőlem – B. J.

⁵⁹ Vogl 2013. 185., kiemelés tőlem – B. J.

---

mikroökonómia területének determinisztikus változói – például a szereplők racionális viselkedése – makroökonómiai szinten pusztán véletlenszerű változókhoz, vagyis irracionális hatásokhoz vezethetnek.”⁶⁰ Vogl – Minskyre hivatkozva – állapítja meg: „Egyszerűen nem állja meg a helyét az, hogy ha minden szereplő a saját érdekeit követi, akkor egyensúlyba kerül a gazdaság. (...) ...a kapitalista gazdaság (...) finanszírozási mechanizmusai úgy működnek, hogy ők maguk is »endogén destabilizáló erőket« fejlesztenek ki. Ez azt jelenti, hogy a kapitalizmus pénzügyi intézményei »maguktól romboló hatásúak«.”⁶¹ Mindebből pedig „azt a végkövetkeztetést lehet levonni, hogy a piacokonform mechanizmusok támogatása – az árjelzések ösztönzése, a szereplők hatékony hálózatainak kialakítása, a pénzügyi piacok és a bankhoz hasonló struktúrák általánossá tétele – a rendszer lebénulásához, allokációs funkcióinak leállásához vezetett. Racionális műveletek és szereplők irracionális hatásokat produkáltak, és ha itt [tényleg] egy láthatatlan kéz tevékenykedik, akkor az ördögi természetű.”⁶² Amint Polányi írja: „Öngyulladás folyamat indult meg, melynek eredményeként a korábban ártalmatlan piaci séma szociológiai borzalommá terebélyesedett.”⁶³ Merthogy – Vogl szavaival folytatva – a vázolt tendencia „megnyitja az utat a mindig egyenlőtlen csere és ezáltal az igazság és a törvény szétzúzása előtt, utat nyit egy olyan területre, ahol a politikai állat tökéletessége annak legszörnyűbb – más szóval élve zsarnoki – lehetőségeivel találkozik.”⁶⁴ „Az emberiség létét fenyegető legveszedelmesebb ördögi kör azáltal jön létre, hogy a lehető legmagasabb rang utáni törekvés, más szóval a hatalomvágy összekapcsolódik a neurózissá lett bírvággal, ami újabb hatalmat szül. (...) a legrosszabb fajta pozitív visszacsatolás a hatalom és a hatalomvágy közt működik”⁶⁵ – fűzi hozzá Lorenz.

A gazdaság működési módjában végbemenő változás ugyanis természetesen nem marad elszigetelt: „A szerződéses formák és a társadalmi kapcsolatok túlnyomó részét [immár] a pénzügyi szerződések időbeli struktúrája határozza meg. Egy újfajta társadalmi szerződés jut érvényre. Ezáltal pedig olyan dinamika alakul ki, amelyben a pénzügyi tőke reprodukciója – ritmusainak, időszakainak és mechanizmusainak uralma – a reprodukció egyéb, gazdasági, társadalmi és kulturális formáinak mintájává válik.”⁶⁶ „A tőke önszaporítása (...) minden produktív erőt és termelést eltulajdonít, és (...) átveszi a társadalmi és politikai kötelek öfenntartásának koordináló szerepét.”⁶⁷ „Legkésőbb a múlt század közepe óta (...) egészen közvetlenül követelik [...az ezt biztosító] keretfeltételek megvalósítását.”⁶⁸ Figyelmeztetünk: itt nem egyszerűen a Polányi által leírt „fordított beágyazódásról” van szó, hanem annak *totális* végighajszolásáról, a „polgári forradalom” *ad absurdum* kiteljesítéséről.

Mit is jelent ez konkrétan? Vogl anti-utópiára emlékeztető – ugyanakkor sajnálatos módon a valóságtól *nem* elrugaszkodott – leírásában „a háztartásokat kis üzemekként, az egyéneket pedig mikrovállalkozásokként határozzák meg...”⁶⁹ (...) El fog tűnni a tőke és a munka dologi szembenállása, és a vagyon univerzális fogalmában fog homogenizálódni. Ebben a képzés és a »munkaerő« fejlesztése, illetve hasznosítása gyakorlati befektetési tevékenységként a tőke megtettesítőjévé és (...) a szükséglet-kielégítésnek a forrásává válik. Az egyén és a világ állapotai befektetési kérdésekké, a bérből élők »*interpreneur*«-ökké vagy munkaerő-vállalkozásokká alakulnak. (...) A családi, a kulturális és a társadalmi területek tartós intézményeit rövid távú szerződések helyettesítik. (...) Házassági piacok és válások, házi és nemi munkamegosztás, nemzési viselkedés, altruisztikus vagy önző hajlamok érvényesülése, a gyerekek minősége és mennyisége közötti relációk, születési és halálozási arányok, generációs folyamatok és reprodukciós ciklusok,

---

⁶⁰ Vogl 2013. 173-174., kiemelések tőlem – B. J.

⁶¹ Vogl 2013. 194., kiemelések tőlem – B. J.

⁶² Vogl 2013. 199-200., kiegészítés tőlem – B. J.

⁶³ Polányi 1976. 134.

⁶⁴ Vogl 2013. 145.

⁶⁵ Lorenz 1997. 126. A szöveg – nem véletlenül – Machbet történetére vonatkozó asszociációkat kelt.

⁶⁶ Vogl 2013. 138., kiemelések és kiegészítés tőlem – B. J.

⁶⁷ Vogl 2013. 157.

⁶⁸ Vogl 2013. 159., kiegészítés tőlem – B. J.

⁶⁹ Érdekes összehasonlításra adva alkalmat a kínai „népi kohó” mozgalommal.

---

családtervezés és családpolitika – mindezeket a tényezőket áthatja a beárazásuk, vagyis a befektetési összegek és a várható hozamok közötti optimalizálható viszonyok kérdése.”⁷⁰

Magától értetődően merül fel a kérdés: vajon miként tolerálja ezt a metamorfózist a társadalmi intézményrendszer, egészen pontosan az ember? Polányi szerint ugyanis „egyetlen társadalom sem bírná ki, még a legrövidebb időre sem, a durva fikciók ilyen rendszerének hatásait, ha nem védené meg emberi és természeti szubsztanciáját éppúgy, mint üzleti szervezetét ennek az ördögi gépezetnek a dúlásaival szemben.”⁷¹ Vogl – megrettenve talán a saját maga által festett víziótól – hasonlóan nyilatkozik: „Nem lehet a fogyasztási javakat és vagyoni értékeket, a munkaerőt, az egészséget, az oktatást vagy a természeti erőforrásokat egy és ugyanazon piaci logikával elosztani, nem lehetséges őket egy mindent szabályozó (vagy minden szabályt felülíró) piaci mechanizmus által »kapitalizálni«.”

Attól tartunk, mégsem tudjuk *happy end*-del lezárni ezt a gondolatmenetet. Nehéz lenne pusztán fantazmagóriának tekinteni Lorenz alábbi sorait: „Ahhoz, hogy ebbe a szerveződésbe betagozódjanak, az individuumokat dezindividualizálni kell. Hogy pontosan meghatározott funkciókat végezhesenek, mintegy automatákká kell lenniük. Nagyon is »normális« emberek milliói élnek sűrűlódásmentesen egy társadalomban, amely ellen, ha valóban ragaszkodnának emberi jogaikhoz, lázadniok kellene. *Fenntartják individuum voltuk látszatát, a valóságban azonban mostanra már lemondtak szabadságuk nagy részéről. Az, hogy elfogadják a fennálló társadalmi rendet, észrevétlenül vezet individualitásuk nagymértékű elvesztéséhez.*”⁷² Vogl összegzése szerint: „A gazdasági és társadalmi reprodukció összehangolásával a konkrét gazdasági hatékonyságelvárások és egy olyan társadalmi rendszer *reményei* kapcsolódnak össze, amelyben egy »nem elidegenedett« kapitalizmus erői valósulnak meg. A tőkében sejtett *elidegenedési tendencia visszavételéről* [értsd: az ember rendszerrel való *azonosulásáról*] van tehát szó.”⁷³

Vissza a természethez

Tanulmányunk vége felé közeledve, egyfajta összegzésként „illene” valamilyen új tudást hozzátenni a kapitalizmus meghatározásához. Természetesen szó sincs arról, hogy valamilyen jó értelemben vett „*Endlösung*” minősítésre igényt tartó definícióval próbálkozzunk: a dolgozatban mindössze e képződmény rendkívüli alkalmazkodóképességgel kombinált vehemenciáját igyekeztünk exponálni. És vajon képesek vagyunk-e megragadni egy olyan objektum mibenlétét, *általános* vonásait, amely legalább olyan mértékben képes alakítani környezetét, mint amennyire ahhoz idomulni kényszerül? Nehezen. Az ehhez hasonló feladatok bonyolultságát hadd illusztráljuk Schopenhauer soraival: „Minden növény önmaga egész karakterét kifejezi s nyíltan feltárja a puszták alak által, megnyilvánítja csakígy teljes létét és akarását, s (...) ettől oly érdekes a növényi fiziognómia; míg az állatot már, hogy ideája szerint felismerhessük, tevékenységében és törekvésében kell megfigyelni, az embert [pedig] egy ízig felderíteni s próbára tenni, lévén hogy az ész magas fokú színlelésre teszi képessé. (...) Az állatban az életakarást mintegy mezítelenebbül látjuk, mint az emberben, ahol már oly sok megismerés öltözteti, s ráadásul még a színlelés képessége is leplezi, így aztán valódi lényege csak véletlenszerűen és szórványosan bukkanhat elő.”⁷⁴

Vogl azonban – helyettünk is – igyekszik témánkhoz kapcsolódó definíciót megfogalmazni: „Kapitalista gazdaságról ott beszélhetünk (...), ahol a tőkeeszközök »mesterséges« vagy krematisztikus reprodukciója, azok dinamikájával és válságaival együtt a társadalmi vitalitás mércéjévé vált. Ennek fényében a kapitalizmus nem egy homogén rendszer, hanem a gazdasági folyamatok, a társadalmi rend és a kormányzási technikák közötti viszonyoknak a tőkereprodukció mechanizmusai szerinti szervezésének módja.”⁷⁵

---

⁷⁰ Vogl 2013. 162-165.

⁷¹ Polányi 1976. 90.

⁷² Lorenz 1997. 161., kiemelések tőlem – B. J.

⁷³ Vogl 2013. 160., kiemelések és kiegészítés tőlem – B. J.

⁷⁴ Schopenhauer 2007. 201., kiegészítés tőlem – B. J.

⁷⁵ Vogl 2013. 156.

Tegyük még fel a kérdést: vajon milyen tanácsot ad Schopenhauer a telhetetlen akarat (és mint láthatjuk: hasonlóan telhetetlen terméke, a tőke-érdek) rabságában sínylődő (de biztos-e, hogy sínylődik?) ember számára? Furcsa módon több hasonló motívumot is felfedezhetünk az általa adott válasz és a *felvilágosodás* által hirdetett koncepció között. Utóbbi a „rosszat”, „destruktívát” az ún. „pozitív rend” jellemzőiként tartotta számon, forrásául pedig szintén valamiféle „akarat” kifejeződését: a közhatalmi funkciót betöltő entitás (uralkodó, kormányzat) tevékenységét jelölte meg. Megoldást a „természetes rend” megismerése, majd a hatalmi pozícióban lévő szereplők *önkorlátozása* jelenti, teret engedve a természet erőinek. Schopenhauer ábrázolásában a világ bajai szintén az akaratra vezethetők vissza, ami viszont az ő rendszerében a közösségnek nem csupán egy kitüntetett szegmentumánál, hanem *minden tagjánál* azonosítható a bajokért, szenvedésért felelős gócként. A megoldás itt is az önkorlátozásban rejlik, ami azonban nem csak a hatalmi státuszban lévőknek, hanem minden embernek „ajánlott”, és hasonló, *akarat nélküli állapot* eléréséhez vezet, mint amilyen a *buddhizmus nirvánája*. Figyeljük meg: Smithnél az egyéni érdek *szabadsága*, Schopenhauernél pedig annak *ignorálása* biztosítja az áhított rendet:

„Az olyan ember, aki sok keserves küzdelmet vívott saját természete ellen, s végül övé lett a teljes győzelem, már csak tisztán *megismerő* lény, a világ megzavaratlan tükre. Őt már semmi sem aggaszthatja, semmi meg nem mozgathatja: mert az akarásnak mind amaz ezer szálát, mely bennünket a világhoz köt, és mint vágy, félelem, irigység, harag, ide-oda rángat állandó fájdalmak között, ő elvágta. Nyugodtan és mosolyogva pillant vissza e világ csalképeire, melyek egykor még megindíthatták, s kínozhatták lelkét, melyek azonban most közömbösként állnak előtte, mint a sakkfigurák a befejezett játszma után, vagy reggel a ledobott jelmezek, melyeknek alakjai a farsangi éjszakán ingerkedtek velünk, nyugtalanítottak minket. Az élet és alakjai már csak úgy lebegnek előtte, mint futamodó jelenségek, ahogy a félig-meddig ébredezőnek egy könnyű reggeli álom, amelyen átdereng már a valóság, s amely így nem csaphatja be többé: és éppen úgy, mint ez, tűnnek tova végül azok, minden erőszakos átmenet nélkül.”⁷⁶

„Igazi üdv, megváltás az élettől és a szenvedéstől nem gondolható az akarat teljes tagadása nélkül. Addig senki sem egyéb, mint ez az akarat maga, melynek jelensége egy tünékeny egzisztencia, egy mindig semmis, örökké megghiúsult törekvés, s a bemutatott csupa szenvedés világ, amelyhez mindenképp visszavonhatatlanul ugyanily módon tartoznak.”⁷⁷

Vegyük észre, hogy a felvilágosodáshoz (vagy akár a pszichoanalíziséhez) hasonlóan Schopenhauer rendszerében is jelentős szerepet kap a világ – benne az akarat – lényegének *megértése* ahhoz, hogy a kívánatos harmóniához eljuthassunk: „Az akaratot nem számolhatja fel más, csak *megismerés*. Ezért ez az egyetlen útja az üdvnek az, hogy az akarat akadálytalanul jelenjék meg, hogy ebben a jelenségben saját lényegét *megismerhesse*. Csak ennek a megismerésnek a következményeképpen számolhatja fel önmagát az akarat, s végezheti be evvel együtt a szenvedést is, amely jelenségétől elszakíthatatlan: nem lehetséges ez azonban fizikai erőszak révén, amilyen (...) az öngyilkosság. A természet éppen azért vezeti el az akaratot a fényhez, mert az akarat csak a fényben lelheti meg önmaga megváltását. Ezért kell *a természet céljait minden módon támogatni*, mihelyt az életakarat, mely a természet legbensőbb lényege, már döntött.”⁷⁸ Mintha csak Bradbury klasszikus művének sorait olvasnánk: „Az ember túlságosan emberi lett, és túl kevésbé állati a Marson is. És a marsbeliek rájöttek, hogy fennmaradásuk érdekében nem szabad megkérdeznük többé, hogy miért élnek. Az élet válasz önmagára. Az élet újabb élet létrehozása, és olyan szép élet élése, amilyen csak lehetséges. (...) Felhagytak azzal, hogy mindent leromboljanak, mindent megalázzanak. Elegyítették a vallást, a művészetet és a tudományt, mert végül a tudomány sem más, mint egy csoda vizsgálata, amelyet sohasem tudunk megmagyarázni, és a művészet is ennek a csodának a tolmácsolása. Sohasem engedték meg, hogy a tudomány összezúzza az esztétikusokat és szépet.”⁷⁹ Vegyük észre, hogy Schopenhauer rendszerében is jelentős szerepet kap a világ – benne az akarat – lényegének *megértése* ahhoz, hogy a kívánatos harmóniához eljuthassunk.

---

⁷⁶ Schopenhauer 2007. 460, kiemelés tőlem – B. J.

⁷⁷ Schopenhauer 2007. 467.

⁷⁸ Schopenhauer 2007. 471., kiemelés tőlem – B. J.

⁷⁹ <https://books.google.hu/books?id=OladDAAAQBAJ&pg=PT100&dq>

A magunk részéről a vágyaink, akaratunk radikális elfojtása (vagy a ma divatos kifejezéssel: „elengedése”) helyett inkább egy „középutas” megoldást tartunk szimpatikusabbnak, aminek megfogalmazásához Weöres Sándor költői sorait vesszük kölcsön:

*„Ne mondj le semmiről: mert ki amiről lemondott, abban elszáradt. De
kivánságaid rabja se legyél.
Visszafojtott szenvedélyekkel vánszorogni éppoly keserves, mint
szabadjára eresztett szenvedélyek közt morzsolódni.
Ha vágyaidat kényezteted: párzanak és fiadzanak. Ha vágyaidat
megöled: kísértetként visszajárnak. Ha vágyaidat megszelídítet: igába
foghatod őket és sárkányokkal szánthatsz és vethetsz, mint a tökéletes
hatalom maga.”⁸⁰*

Irodalom

- Akerlof, G. A. – Shiller, R. J. (2011): Animal Spirits, avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban. Corvina Kiadó, Budapest
- Arisztotelész (1984): Politika. Gondolat Kiadó, Budapest
- Beke K. (2001): Az én Itáliám. Korona Kiadó, Budapest
- Boia, L. (2015): Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése. Cser Kiadó, Budapest
- Bradbury, R. (1966): Marsbéli krónikák. Európa Könyvkiadó, Budapest
(<https://books.google.hu/books?id=OladDAAAQBAJ&pg=PT100&dq>) Letöltve: 2020.05.08. 20:50
- Coase, R. (2004): A vállalat, a piac és a jog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Fromm, E. (2002): Menekülés a szabadság elől. Napvilág Kiadó, Budapest
- Galbraith, J. K. (1998): The Affluent Society. Houghton Mifflin Company, New York
- Jakab J. (2003): A szervezeti kultúra szociális reprezentációként való értelmezésének lehetőségéről és hasznáról: hozzájárulás a szervezetfejlesztő szakma közös nyelvének alakításához. Alkalmazott pszichológia. 5. évf. 3-4.
- Keynes, J. M. (1965): A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. KJK, Budapest
- László J. – Thomka B. (2001): Narratív pszichológia. Narratívák 5. Kijarat Kiadó, Budapest.
- Lorenz, K. (1997): Ember voltunk hanyatlása. Cartaphilus Kiadói Kft., Budapest
- Marx K. (1983): A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó. In: Marx és Engels válogatott művei. II. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest
- Marx K. (1988): A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés. In: Marx és Engels válogatott művei. I. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest
- Moscovici, S. (2002): Társadalom-lélektan. Osiris Kiadó, Budapest
- Polányi K. (1976): Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat Kiadó, Budapest
- Schopenhauer, A. (1920): Parerga és Paralipomena. Világirodalom Könyvkiadó Vállalat, Budapest
- Schopenhauer, A. (1992): Az élethez való akarat igenléséről. In: A nemi szerelem metafizikája. Az élethez való akarat igenléséről. Az élet semmiségéről és gyötrelméről. Reprint: Hatágú Síp Alapítvány, Budapest
- Schopenhauer, A. (2007): A világ mint akarat és képzet. Osiris, Budapest
- Scott, W. R. (1937): Adam Smith as Student and Professor. Jackson, Son & Co., Glasgow
- Smith, A. (1976): The Theory of Moral Sentiments. Ed.: D. D. Raphael and A. L. Macfie, Glasgow
- Smith, A. (1992): Nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata. KJK, Budapest
- Smith, A. (2011): Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. Napvilág Kiadó, Budapest

---

⁸⁰ Weöres 1995. 31.

-
- Szakolczai Á. (1990): A fejlődés megkérdőjelezése. A gazdasági fejlődés modern mítosza és valós alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Vogl, J. (2013): A kapitalizmus kísértete. Typotex Elektronikus Kiadó
- Weber, M. (1982): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat Kiadó, Budapest
- Weöres S. (1995): A teljesség felé. Tericum Kiadó, Budapest

NINCS EMBERI KAPCSOLAT

„Nincs emberi kapcsolat, mely megrendítőbb, mélyebb lenne, mint a barátság.“ (Márai Sándor)

GERHARD FRITZ

Das Deutsche Reich und der Südosten 1914-1918

Welches Bild macht man sich von Verbündeten und Feinden?

Im Jahr 2014 hat der 100. Jahrestag des Beginns des Ersten Weltkrieges 1914 in Deutschland eine Flut von wissenschaftlichen und populären Veröffentlichungen und Fernsehsendungen mit sich gebracht. In weit geringerem Umfang gedachte man vier Jahre später, 2018, des Kriegsendes von 1918. Die Friedenskonferenzen von 1919 beschäftigen zwar in einem gewissen Maße die historische Forschung, die hundert Jahre 1919/2019 standen in Deutschland aber bei weitem nicht so im Zentrum des medialen Interesses wie die hundert Jahre 1914/2014.

Aber wie auch immer: Bei der Wahrnehmung des Ersten Weltkrieges war und ist man in Deutschland immer stark auf den Westen fixiert. Die Westfront mit ihrem jahrelangen Stellungskrieg, die Materialschlachten standen im Zentrum des Interesses, wobei es auch da seltsame Ungleichgewichte gab: Die Schlacht von Verdun von 1916 wurde medial einigermaßen intensiv wahrgenommen, während die von den Dimensionen und der Opferzahl noch schlimmere Schlacht an der Somme von 1916 in den deutschen Medien (ganz anders als in Großbritannien) kaum stattfand.

Das Gesagte gilt nicht nur für die Medien. Auch die deutschen Schulbücher, in denen durchweg der Erste Weltkrieg sowieso ziemlich knapp wegkommt, sind auf den Krieg an der Westfront fixiert. Wenn in der Schule einmal ein Film zum Ersten Weltkrieg gezeigt wird – was selten genug vorkommt – ist das fast immer der auf dem Antikriegs-Roman von Erich Maria Remarque basierende, 1930 gedrehte amerikanische Film „Im Westen nichts Neues“.

Die anderen Fronten – Russland, der Balkan, Italien, der Nahe und Mittlere Osten, die Kämpfe in den hauptsächlich in Afrika befindlichen Kolonien – werden außer in Fachkreisen kaum wahrgenommen,¹ genau wie der Seekrieg, der in den Medien so gut wie gar nicht stattfand. Alle anderen Fronten außer der im Westen gelten in der öffentlichen Wahrnehmung als Nebenkriegsschauplätze.

In der Wahrnehmung der Nachfolgestaaten der österreichisch-ungarischen Monarchie sind die Gewichte selbstverständlich anders verteilt. Hier spielen verständlicherweise diejenigen Fronten eine zentrale Rolle, an denen die Truppen der k. u. k. Monarchie eingesetzt waren, also die Ostfront gegen Russland, die Front gegen Italien und die Fronten auf dem Balkan gegen Serbien und Rumänien und in Mazedonien gegen die dort eingreifenden Briten und Franzosen. Im Folgenden soll nun keine neue Gesamtdarstellung der militärischen Ereignisse an diesen Fronten geboten werden. Vielmehr soll anhand einiger bislang kaum beachteter Quellen gezeigt werden, wie reichsdeutsche Truppen, die an diesen Fronten zusammen mit ihren österreichisch-ungarischen, türkischen und bulgarischen Verbündeten eingesetzt waren, die Verbündeten und die Gegner wahrnahmen. Dabei werden nur zum geringeren Teil im eigentlichen Sinne militärgeschichtliche Quellen herangezogen.

---

¹ Eines der wenigen neueren Werke, die sich nicht mit der Westfront beschäftigt, ist das von Borodziej/Górny 2018; mit beeindruckendem Bildmaterial Holzer 2012.

Aus Gründen des Umfangs wird auf die Darstellung der Russen und Polen verzichtet. Diese waren zum einen im Südosten kaum eingesetzt, zum andern hätte deren Berücksichtigung ausführliche eigene Kapitel erfordert, die den Rahmen des hier vorgelegten Beitrags bei Weitem gesprengt hätten.

Die herangezogenen Quellen

An erster Stelle ist die „Geschichte der Württembergischen Gebirgsschützen“ zu nennen.² Es handelt sich dabei zwar um eine der vielen Regimentsgeschichten, die hauptsächlich in den 1920er und zum geringeren Teil in den 1930er Jahren erschienen, aber es ist eine untypische Regimentsgeschichte: Sie erschien spät, nämlich erst 1933, und sie ist erheblich umfangreicher als die zahlreichen anderen Regimentsgeschichten. Außerdem enthält sie, neben vielen militärfachlichen Kapiteln, immer wieder auch Erlebnisberichte einzelner Soldaten, was für eine Regimentsgeschichte recht ungewöhnlich ist. Das gilt auch für einen Erlebnisbericht, der von einem der Autoren der Regimentsgeschichte 1941 separat veröffentlicht wurde.³

Von ganz anderem Charakter ist die nächste Quelle. Es handelt sich um Dominik Richerts Buch über seine Erlebnisse 1914-1918. Richert war Elsässer, stammte also aus jener Provinz, die jahrhundertlang Kernland des Heiligen Römischen Reichs deutscher Nation gewesen war, die aber im 17. Jahrhundert nach und nach von Frankreich annektiert worden war. Als Folge des deutsch-französischen Krieges von 1870/71 kam das Elsass zusammen mit einem Teil Lothringens als Reichsland Elsass-Lothringen wieder zu Deutschland zurück. Es kam aber – obwohl die Elsass-Lothringer zu über 90 % deutschsprachig waren – zu nicht geringen Integrationsproblemen. Insbesondere die elsässische Bourgeoisie war eher frankophil. Richert, der aus einer Bauernfamilie stammte, war, was sein nationales Zugehörigkeitsempfinden anging, eher indifferent. Seit 1913 leistete er in Deutschland seinen ganz regulären Militärdienst ab und wäre 1915 entlassen worden, wenn nicht der Krieg begonnen hätte, der ihn zwang, die Uniform bis 1918 zu tragen. Offenbar hatte Richert, solange Frieden war, im Gegensatz zu manchen seiner vornehmen bürgerlichen Zeitgenossen, keinerlei Integrationsprobleme in Deutschland. Französisch war für ihn eine Fremdsprache, die er überhaupt nicht beherrschte. Er sprach ausschließlich Deutsch, und in fehlerfreiem Deutsch hat er – bemerkenswert für einen einfachen Bauern – auch seine Kriegserlebnisse niedergeschrieben, die leider erst nach seinem 1978 erfolgten Tod im Jahr 1989 veröffentlicht werden konnten.⁴ Auch wenn Richerts Grundstimmung keineswegs antideutsch war, befand er sich 1914 doch in einem Krieg, der nicht der seinige war. Er beschreibt ausführlich, dass es für ihn (und alle anderen Soldaten, die er im Krieg traf) eigentlich immer nur darum gegangen sei, wie man überleben konnte. Die Erfahrungen mit tausendfachem Tod und unbeschreiblichem Elend haben ihn tief geprägt. Heldentum lag ihm fern – und er beschreibt immer wieder, dass er im ganzen Krieg eigentlich nirgendwo Helden getroffen habe, sondern nur Menschen, die Angst hatten, bis hin zu den Offizieren, die ebenfalls um ihr Leben bangten.

Die dritte Quelle stammt von dem Forstmeister Theodor Hepp, der im Ersten Weltkrieg als Hauptmann der Reserve bei der schweren Artillerie diente. Er war von 1914-1916 an verschiedenen Stellen der Westfront eingesetzt, 1916-1918 in Mazedonien. Hepp hat 1927 einen ausführlichen Fachartikel über die Front in Mazedonien verfasst und dann – offenbar nicht allzu lang vor seinem 1953 erfolgten Tod – aus ganz anderer Perspektive einen langen Text, der ursprünglich nur für seine Familie gedacht war, der aber, zusammen mit dem Text von 1927, nun 2020, versehen mit einem Kommentar, herausgegeben wird. Hepp äußert sich wiederholt und ausführlich über die österreichisch-ungarischen und insbesondere über die bulgarischen Verbündeten (am Rande auch über die Türken) und kommt auch auf die Tschechen und die Serben zu sprechen.

---

² Sproesser u. a. 1933. Vgl. zur Person Sproessers und vielen Hintergründen: Mährle 2019.

³ Schittenhelm 1941.

⁴ Richert 1989.

An vierter Stelle sind die Kriegserinnerungen des Schwäbisch Gmünders Ferdinand Schädel zu nennen.⁵ Schädel diente als einfacher Soldat in einem württembergischen Regiment, das 1916 in Galizien eingesetzt wurde, um die russische Brussilow-Offensive zu stoppen. Dabei geriet Schädel in russische Kriegsgefangenschaft. Er machte bei der Gefangennahme einschlägige Erfahrungen mit österreichisch-ungarischen Soldaten. Besonders beeindruckend sind dann seine Erlebnisse mit österreichisch-ungarischen Kameraden in der bis 1920 dauernden Kriegsgefangenschaft in Sibirien, und dort nicht zuletzt die Erfahrungen mit den Tschechen.

Fünftens sind diverse zerstreute Quellen zu nennen, die 2014 und 2017 herausgegeben wurden.⁶

Franzosen, Briten, Amerikaner, Italiener in der Sicht der Deutschen

Bevor auf die deutsche Wahrnehmung der ost- und südosteuropäischen Völker eingegangen wird, sei kurz die Wahrnehmung der westlichen Kriegsgegner dargestellt. Eigentlich galten im 19. Jahrhundert und bis weit ins 20. Jahrhundert hinein die Franzosen als *der* Erbfeind der Deutschen schlechthin. Merkwürdigerweise kamen die Franzosen aber in der südwestdeutschen Perspektive gar nicht immer so schlecht weg. Man scheint es für die Franzosen als normal angesehen zu haben, gegen Deutschland Krieg zu führen. Für einen Erbfeind, d. h. für den einzelnen französischen Soldaten, war das normal und war in südwestdeutschen Augen keiner Kritik wert, sondern wurde fast als durchaus verständliche vaterländische Pflicht eines Franzosen angesehen.

Viel schlechter als die Franzosen waren die Briten angesehen, weil man in Deutschland keinen Grund erkannte, weshalb Großbritannien dem Deutschen Reich überhaupt den Krieg erklärt hatte. Anders als gegenüber den Franzosen kochte in den deutschen Medien und auch im Alltagsverhalten oft regelrechter Hass hoch. Das gipfelte in dem neuen Gruß: Man sagte nicht mehr „Guten Tag!“ oder „Grüß Gott!“, sondern „Gott strafe England!“, und man antwortete: „Gott strafe es!“

Kühl war die Haltung der Deutschen gegenüber den USA. Die waren zwar bis 1917 formell neutral, aber die Rüstungslieferungen, die in großem Umfang die Franzosen, Briten und (in geringerem Umfang) die Russen erreichten, wurden verständlicherweise in Deutschland mit tiefer Missbilligung registriert. Das galt auch für den erheblichen diplomatischen Druck, den die USA 1915 anlässlich der Versenkung des Passagierschiffs „Lusitania“ auf Deutschland ausgeübt hatten, und der zur Einstellung des uneingeschränkten deutschen U-Boot-Kriegs führte. Man schätzte die Amerikaner als nicht wirklich neutral ein. Als die USA dann Deutschland nach der im Februar 1917 erfolgten Wiederaufnahme des uneingeschränkten U-Boot-Kriegs im April 1917 den Krieg erklärten, überraschte das kaum noch.

Ganz oben auf der deutschen Skala der Verachtung standen die Italiener. Man sah es als einen geradezu ungeheuerlichen Vertrauensbruch an, dass die Italiener, die doch eigentlich im Dreibund mit dem Deutschen Reich und mit Österreich-Ungarn verbündet gewesen waren, 1915 die Seiten gewechselt und auf der Seite der Entente den Krieg erklärt hatten. Makkaroni und Spaghetti, die in Deutschland durchaus schon weit verbreitet waren, wurden neu benannt: Sie hießen seit dem italienischen Kriegseintritt nur noch „Treubruchnudeln“ und „Verräternudeln“. Die Italiener wurden als eine Art ehrloser Abschaum der menschlichen Gesellschaft angesehen, und es erfüllte – trotz aller längst vorhandener Kriegsmüdigkeit – die deutsche Öffentlichkeit mit grimmiger Genugtuung, als die italienische Armee im Oktober und November 1917 mit dem Durchbruch von Karfreit eine vernichtende Niederlage erlitt. Das wurde als eine Art ausgleichende Gerechtigkeit für den italienischen Treubruch angesehen.⁷

Zu erwähnen ist aber, dass dann im Umgang mit der italienischen Zivilbevölkerung und mit italienischen Soldaten sich die konkreten Beziehungen moderater gestalteten. Italienische Wirtsleute werden ausdrücklich als „entgegenkommend“ bezeichnet, und die Soldaten des württembergischen Gebirgsbataillons waren im Herbst 1917 erstaunt, dass sich im Zuge der Karfreit-Offensive Zehntausende kriegsmüder italienischer Soldaten ergaben und „Evviva Germania!“ riefen. Hunderte ließen sich sogar willig von den vorrückenden Württembergern, die zeitweise eng mit bayrischen und steirischen Truppen zusammenarbeiteten, als Lastenträger

---

⁵ Schädel 2017.

⁶ Fritz 2014; Dinser 2017.

⁷ Vgl. zur Einschätzung der Kriegsgegner: Fritz 2019. 9.

---

einsetzen. In gewissen Phasen des Vormarsches soll fast jeder deutsche Soldat seinen persönlichen italienischen Diener gehabt haben, der für ihn Ausrüstung und Verpflegung schleppte. Das wandelte eventuell vorhandene Aversionen gegen die Italiener rasch in eine Art Mitleid um.⁸

Die Deutschen in der Sicht der Franzosen, Briten und Amerikaner

Umgekehrt hatten auch die französischen Soldaten, die in deutsche Kriegsgefangenschaft geraten waren, ihr oftmals durch die Jahrzehnte nationalistischer Erziehung geprägtes Bild von den Deutschen. Nicht wenige französische Gefangene erwarteten 1914, dass sie am Ende ihres Bahntransports von der Front in irgendwelche Gefangenenlager im Hinterland gleich nach der Ausladung am Zielbahnhof an die Wand gestellt und erschossen würden. Sie waren dann um so erstaunter, dass sie einigermaßen korrekt behandelt wurden.⁹ Ein Franzose schrieb sogar nach Hause, er und seine Kameraden würden im deutschen Lager nicht schlechter behandelt als zu Hause in der französischen Kaserne. Nur vor einer Art von Deutschen hatten die Franzosen Angst – vor den Bayern.¹⁰ Über die erzählte man sich unter den Franzosen grausige Geschichten. Die Bayern galten in der französischen Vorstellung als die Verkörperung des Barbaren schlecht hin. Merkwürdigerweise galten die Württemberger in der französischen Vorstellung als harmloser, nur halbbarbarisch sozusagen. Wer in ein württembergisches Gefangenenlager kam, war erst einmal halbwegs erleichtert. Wenn man dann in der Gefangenschaft mit leibhaftigen Bayern zusammentraf, erwiesen die sich gegenüber den Franzosen aber auch nicht schlimmer als die nichtbayrischen Deutschen. Es ist ausdrücklich überliefert, dass in den ersten Kriegswochen französische Gefangene und Soldaten eines bayrischen Regiments zusammen in der Kantine einer Kaserne verpflegt wurden – und die Männer, die sich auf dem Schlachtfeld umgebracht hätten, kamen völlig problemlos miteinander aus.¹¹

Der Ruf der Bayern als besondere Grobiane kursierte nicht nur unter den französischen Kriegsgefangenen, sondern auch unter der elsässischen Zivilbevölkerung. Badener und Württemberger kamen mit den Elsässern zwar meist vergleichsweise gut aus. Dazu dürfte beigetragen haben, dass man zu beiden Seiten des Rheins – also im Elsass und in Baden – praktisch identische Dialekte sprach. Aber schon im Herbst 1914 hatten sich die Bayern, die in verschiedenen Orten der Vogesen einquartiert waren, bei den Elsässern einen ganz schlechten Ruf erworben, so schlecht, dass die Elsässer meinten, sie würden „lieber preußisch als bayrisch“ sein – und das will etwas heißen, denn die Preußen waren im Elsass nicht eben beliebt.¹² Immerhin hatten die Preußen auch bei den Elsässern den Ruf, zwar humorlos und pedantisch zu sein, aber auch korrekt. Ein mittlerweile längst verstorbener Elsässer hat berichtet, ihm seien aus der Zeit vor 1914 am meisten zwei Sätze in Erinnerung geblieben, die das preußische Selbstverständnis charakterisierten: „Mehr sein als scheinen!“ und „Dienen, nicht verdienen!“ So habe er die Preußen auch erlebt. Die Franzosen nach 1918 hätten im Elsass dann genau das gegenteilige Lebensprinzip praktiziert: „Mehr scheinen als sein!“ und „Verdienen, nicht dienen!“¹³

Tonangebend war freilich die nur mündlich übermittelte Sicht dieses Elsässers nicht. Offizieller Mainstream der Meinung vor, während und nach dem Krieg war anderes. Hier ist an erster Stelle Jean-Jacques Waltz, genannt Hansi, zu nennen. Der gehörte zu jenem Teil der elsässischen Bourgeoisie, der sich früh militant für Frankreich und gegen Deutschland einsetzte. 1914 floh er nach Frankreich, wo er auf französischer Seite gegen die Deutschen kämpfte. Hansi war ein begabter Zeichner, und seine unter Kindern wie Erwachsenen gleichermaßen beliebten Bildchen zeigten ständig unterdrückte Elsässer, die an nichts anderes als die Rückkehr zu Frankreich denken konnten. Die Deutschen werden bestenfalls als weltfremde, rechthaberische Lehrer, meist aber als tölpelhafte, brutale, dumme und auch körperlich abstoßende Gestalten

---

⁸ Schittenhelm 1941. 49-51.

⁹ Fritz 2019. 12-16.

¹⁰ Vgl. auch den Bericht eines Gmünder Soldaten über den schlechten Ruf der Bayern bei den Franzosen, Fritz 2014. 243.

¹¹ Fritz 2014. 65-74.

¹² Hepp 2020, Kapitel „Einsatz in den Südvogesen“.

¹³ So im Gespräch gegenüber Gerhard Fritz geäußert.

dargestellt, Franzosen im Allgemeinen und französische Soldaten im Besonderen als edle, selbstlose, ästhetische Figuren. Auch die maßgebliche Forschung zu Hansi zeigt bis in die Gegenwart hinein eine beschönigende Tendenz.¹⁴

Der bei Hansi vorhandene Blick auf die Deutschen war in der französischen Propaganda communis opinio und wurde sogar von hochrangigen Wissenschaftlern mit hassgeladener Pseudowissenschaft unterfüttert. So führte der seinerzeit in Frankreich prominente Psychologe Edgar Bérillon den „Beweis“, dass die Deutschen – ganz wie bei Hansi – grobschlächtige, dumme Gestalten mit debil-idiotischen Gesichtern („Vielfraße, Fettwänste, Stinkstiefel“) seien, deren ganze Kultur darin bestehe, viel zu fressen und noch mehr Fäkalien auszuscheiden.¹⁵

Abbildung 1: "Hansi" (Bild: Hällisch-Fränkisches Museum Schwäbisch Hall)

Jean Jacques Waltz ("Hansi"): Sympathische französische Soldaten führen Deutsche in Gefangenschaft. Deren Gesichter variieren zwischen bäuerlich-deppert und brilletragend-arrogant. Alle tragen als Auszeichnung das Eiserne Kreuz, alle gehen in stupidem Gleichschritt und drei tragen deutsches Kommissbrot - für die Weißbrot-Nation der Franzosen ein Zeichen der Barbarei

Überhaupt ist die Flut blutsaufender, sadistischer, affenartiger Deutscher, oft mit Vampirgebissen und/oder gorillaartigem Aussehen, in der französischen Propaganda unüberschaubar. Derlei Hetze wurde von den Briten und Amerikanern übernommen und weiterentwickelt, wo nun nicht nur gedruckte Texte und Bilder zum Einsatz kamen, sondern auch das neue Medium des Films, wo dann abartig veranlagte preußische, monokeltragende Offiziere wunderschöne Französinen vergewaltigen, nicht ohne vorher deren Baby aus dem Fenster geworfen zu haben.¹⁶ Auch die Filmikone Charlie Chaplin war sich in „Gewehr über“ nicht zu schade, bei solcher Hetze mitzumachen.

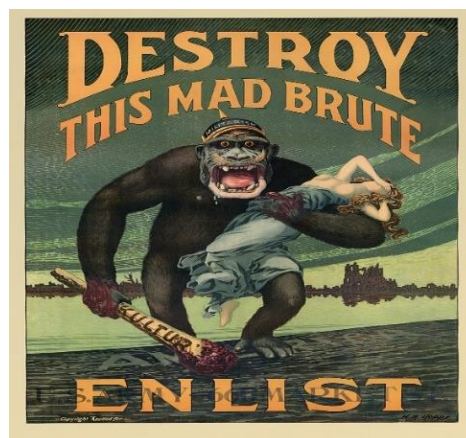

Abbildung 2. Harry R. Hopps: Kill this mad brute. (Bild: Wikipedia, gemeinfrei)

¹⁴ Bruant 2006, Loetscher/Scheibling 2006.

¹⁵ Bérillon 1917.

¹⁶ Zahlreiche Beispiele bei Weißmann 2014.

US-Propagandaplakat von 1917. Die Entmenschung des deutschen Feindes erreicht ihren Höhepunkt. Er ist eine gorilla-artige Gestalt mit Pickelhaube und Kaiser-Wilhelm-Schnurrbart, in der Rechten die blutgetränkte Keule deutscher "Kultur", mit dem linken Arm packt er eine edle Französin.

Es verdient ausdrücklich Erwähnung, dass sich eine derart pauschale, primitiv-rassistische und chauvinistische Hetze gegen die Kriegsgegner nicht in der ziemlich dilettantisch-amateurhaften deutschen und österreichisch-ungarischen Propaganda und auch nirgends in den für den vorliegenden Beitrag ausgewerteten Quellen findet.¹⁷

Natürlich blieb derlei Hasspropaganda auch bei vielen französischen und britischen Soldaten an der Front nicht ohne Wirkung. Im Laufe des mörderischen Stellungskrieges schliff sich der Hass aber oft ab, und man erkannte im Gegenüber im anderen Schützengraben oft weniger den zu hassenden Feind, sondern den Leidensgenossen.¹⁸ Es kam auch an der Westfront immer wieder (keineswegs nur in dem berühmt gewordenen „Weihnachtsfrieden“ von 1914¹⁹) zu inoffiziellen Waffenstillständen, ja immer wieder setzten sich Soldaten beider Seiten auf die Ränder ihrer Schützengräben oder trafen sich sogar zum gemeinsamen Zigarettenrauchen im Niemandsland.²⁰ Wenn man sich dann persönlich kennengelernt hatte, vermied man es möglichst, aufeinander zu schießen. Die vorgesetzten Dienststellen waren über ein solches Verhalten empört und taten alles, das zu unterbinden, insbesondere, indem man neue „zuverlässige“ Truppen einsetzte, die das Gemetzel wieder aufnahmen.

Die Serben

Wegen Serbien hatte 1914 der Krieg begonnen. Die Serben waren eindeutig die Feinde des deutschen Kaiserreichs und der österreichisch-ungarischen Monarchie. Umso mehr verwundert es, dass sich verschiedene Zeugnisse finden, die ein entspanntes Verhältnis zwischen Deutschen und Serben unterstreichen.

Das Schwäbisch Gmünder Landsturm-Bataillon XIII/19 war seit Februar 1917 als Besatzungstruppe in Serbien. Zum allgemeinen Erstaunen kam man gut miteinander aus. Es gibt noch in der ersten Jahreshälfte 1918 eine ganze Reihe von Feldpostbriefen samt Fotos, die beinahe idyllische Verhältnisse zeigen. Da wurden die deutschen Landstürmer von serbischen Familien zum Essen und sogar zu Hochzeitsfeiern eingeladen und reichlich bewirtet – und man ließ sich mit den freundlichen Serben zusammen auch gerne fotografieren.²¹

Noch viel deutlicher sind die Äußerungen des Artillerie-Hauptmanns Hepp über die Serben. Als er seine Truppen im Oktober 1918 nach dem Zusammenbruch der Front in Mazedonien via Sofia nach Serbien führt, ist er voll des Lobes über die serbische Bevölkerung. Serbien sei nach den enttäuschenden Erfahrungen in Bulgarien für Hepps Soldaten „das Land, in dem Milch und Honig fließt“. Hepp bedauert es zutiefst, dass die serbischen Truppen, denen er hohe Qualität und Motivation bescheinigt, nicht anstelle der Bulgaren auf deutscher Seite gekämpft hätten, ja er schließt mit einem geradezu euphorischen Glückwunsch für die Serben: „Und dann die Bewohner! Es gibt wohl kein deutschfreundlicheres Volk als die Serben, während sie die Österreich-Ungarn verachten und die Bulgaren hassen wie die Pest. Es ist das gastfreundlichste, zartfühlendste und edelste Volk, das ich je kennen gelernt habe, und wünsche ihm, wenn irgendetwas, eine große, glückliche Zukunft!“²²

---

¹⁷ Vgl. dazu: Deutsche Kriegspropaganda: <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/erster-weltkrieg/propaganda/deutsche-kriegspropaganda.html> (abgerufen 18.04.2020). Holzer 2012 enthält ausschließlich Fotografien, keine zeichnerisch gestalteten Propagandamittel. Erwähnt sei auch das geradezu ethnologische Interesse an ost- und südosteuropäischen Völkern, die auffällig häufig und keineswegs mit denunziatorischer Absicht von deutschen und österreichischen Fotografen aufgenommen wurden, oft in ihren Trachten und Festtagskleidern, vgl. Holzer 2012. 191-211.

¹⁸ Besonders eindrucksvoll der zweibändige Comic von Tardi 2008/2009.

¹⁹ Jürgs 2003; vgl. auch den über weite Strecken ins Rührselige, ja Lächerliche (mit unvermeidlichem Sex im Schützengraben) abgleitende, 2005 gedrehte Film von Christian Caron „Merry Christmas“ über diesen „Weihnachtsfrieden“.

²⁰ Fritz 2019a. Ferguson 2001. 311-334 weist darauf hin, dass man die Fälle von Verbrüderung nicht übertreiben solle. Insgesamt sei der Kampfwille auf allen Seiten meist ziemlich hoch gewesen.

²¹ Fritz 2014. 284 f.

²² Hepp, Kapitel „Weitermarsch durch Serbien und abenteuerliche Donauüberquerung“ und „Durch Serbien“.

Die Österreicher und die Ungarn

Oftmals werden in den ausgewerteten Quellen Österreicher und Ungarn nicht eindeutig unterschieden. Wo dies möglich war, wurde im Folgenden eine solche Unterscheidung durchgeführt.

Hepp

Von der ersten Nennung an, in der die „Österreicher“ vorkommen, hat der württembergische Artillerie-Hauptmann Hepp eine sehr distanzierte, geringschätzig Haltung über den Bundesgenossen des Deutschen Reiches. Er ist von Beginn an überzeugt, dass Österreich durch seine ungeschickte Politik gegenüber Serbien am Kriegsausbruch quasi allein schuldig sei (was die heutige historische Forschung zum Kriegsausbruch seit Christopher Clark ja durchaus differenzierter sieht). Die Reden, die er auf der Fahrt durch Österreich hört „erschieden mir meist sehr unnatürlich und auch lächerlich in ihrer maßlos übertriebenen Siegesgewissheit, wie wenn es sich etwa nur um einen Spaziergang nach Serbien handeln würde.“ Er kontrastiert das sofort mit dem völligen Versagen der Donaumonarchie beim Feldzug gegen Serbien 1914.

Über seine Weiterfahrt notiert er: „Diese Fahrt durch Ungarn entlang der mit herbeigeströmten Menschenmassen besetzten Donaufern ist mir ein unvergessliches Erlebnis geblieben. Die begeisterten Zurufe wollten nicht enden und die mit mir sofort verbrüdeten Offiziere sorgten mit viel Ungarwein, dass die Stimmung auf unserem Dampfer eine entsprechend gehobene wurde. Unbeschreiblich schön war abends 8 Uhr die Ankunft in dem prächtig illuminierten Budapest mit seinem im hellstem Glanz am Ufer liegendem Parlamentsgebäude. Die Begeisterung der Ungarn war ungeheuer und es war eine gegenseitige feurige Begrüßung mit Umarmungen und gastfreier Bewirtung, wie ich solches noch nie erlebt habe. Der ungarische Elan kam hierbei so richtig zum Ausdruck und war wirklich imponierend.“

Angesichts der ungarischen Kriegsbegeisterung und dem beginnenden Chaos der Mobilmachung hat Hepp schließlich sogar Schwierigkeiten, von Budapest über Breslau und Thorn nach Berlin und dann zu seinem ersten Einsatzort nach Straßburg im Elsass zu kommen.²³

Noch negativer fällt sein Urteil über den Verbündeten aus, als er 1916 nach Mazedonien verlegt wird und mit österreichischen Offizieren zusammentrifft. Nachdem er sich lobend über die serbischen und türkischen Frauen geäußert hat, die er in Üsküb gesehen hat, meint er:

„Dagegen machten mir die österreichischen Offiziere, die in meinem Coupé von Wien ab nach Serbien und Albanien mitfuhren, einen denkbar schlechten Eindruck. Ihre Unterhaltung drehte sich hauptsächlich um die, für die Österreicher leider sprichwörtlich gewordene ‚Menage‘ und ‚Poussage‘ und was man von ihrer ‚Courage‘ zu hören bekam, war mehr wie blamabel. Ein Oberst erzählte z. B. lachend von ihrem Rückzug in Russland, wie sie da gelaufen und gelaufen seien, bis sie schließlich alle miteinander von seinen Truppen desertiert waren. Auf meine verwunderte und empörte Frage, wie denn so etwas möglich sei, bekam ich die bezeichnende Antwort: ‚Jo, das werden's scho verstehn lerna, wenn sie a Zeit lang do unte san. Mit oll den vielen Nationalitäten ka ma holt dös net macha, was Ihr Reichsdeutschen macht. Hört doch amal auf mit dem blödsinnigen Krieg, Ihr könnt ihn ja doch nit gwinna.““

Die organisatorischen und militärischen Probleme des habsburgischen Vielvölkerstaats sind ihm vollkommen fremd, und er zeigt auch keinerlei Verständnis dafür. Im weiteren Verlauf des Krieges im Westen hatte Hepp naheliegenderweise keine Kontakte zu den Österreichern oder Ungarn. Auch bei seinem Einsatz an der mazedonischen Front hatte er, wie es scheint, kaum mit ihnen zu tun gehabt zu haben. 1918 steigert sich sein Zorn auf die k. u. k. Monarchie aber:

„Für die Österreicher war das von uns eroberte Serbien ein gesegnetes Etappenland, in dem sie sich nach Kräften vollmästen konnten. Als aber der Skandal über die Prasserei und Faulenzerei dieser bekannt gewordenen ‚Etappenschweine‘ zu offenkundig wurde, ließ Hindenburg im Frühjahr 1918 daselbst aus Belgrad nicht weniger als 7000 österreichische Offiziere als überzählig herausziehen und in die russische Front entsenden. Auch wieder ein typisches Beispiel für die berühmte ‚Courage‘ unserer Bundesgenossen.“²⁴

---

²³ Hepp, Kapitel „Die Julikrise 1914 – von Ungarn nach Breslau und Thorn“.

²⁴ Hepp 2020, beide Zitate im Kapitel „Negatives Urteil über die Verbündeten“.

Durchaus anerkennende Worte findet er, als er nach dem Zusammenbruch der mazedonischen Front gemeinsam mit den k. u. k. Truppen im Oktober 1918 versuchte, an der Save und an der Donau eine neue, letzte Abwehrfront gegen die von Süden her vorstoßenden britischen, französischen und serbischen Truppen aufzubauen. Die ungarische Kommandantur in Budapest war noch durchaus funktionsfähig und ließ auf Hepps Wunsch das Material eines in der Hauptstadt befindlichen Pionierlagers zum Brückenbau zu Hepp bringen. Mit einem ungarischen Pionierbataillon, das ihm dabei zur Überquerung der Donau unterstellt wurde, machte er gute Erfahrungen. Er bezeichnete die ungarischen Pioniere als „tüchtig“. Auch die zweifellos hauptsächlich mit ungarischen Soldaten bemannten Donau-Monitore, die ein heftiges Feuer auf die vorrückenden Alliierten eröffneten, waren offenbar noch voll einsatzfähig und einsatzwillig. Dagegen hinterließen Transportdampfer, die Material zum Brückenbau herbeischaffen sollten, einen gemischten Eindruck. Ein Dampfer verdrückte sich umgehend, weil der Besatzung die Lage offenbar zu unsicher schien. Die anderen Dampfer erfüllten aber ihre Aufgabe durchaus.²⁵

Zu einer neuen Front an Donau und Save kam es dann aber doch nicht, weil nun die k. u. k. Monarchie rasch zusammenbrach und der entsetzte Hepp die Meldung bekam, dass in Budapest und Wien bereits alliierte Besatzungsoffiziere angekommen waren.

Hepps Soldaten mussten nun zusehen, so schnell wie möglich in Richtung Deutschland zu marschieren. Bei ihrem Weitermarsch durchquerte Hepp das Banat, wo er mit seinen Leuten in Temesvar „derart mit Chrysanthenen überschüttet wurde, dass wir schließlich einem einzigen Blumenmeer glichen. Abends zuvor hatte ich am Biwakfeuer alle [...] ihre wunderschönen Soldatenlieder wieder ausüben lassen, sodass wir singend und im Gleichschritt marschierend mit unseren bekränzten Geschützen als der Typus eines wohl disziplinierten und trotz allem Ungemach unverzagten reichsdeutschen Truppenteils erschienen und dem entsprechend umjubelt wurden.“ Ein ungarischer Offizier war so gerührt, dass „ihm bei unserm Anblick die Tränen gekommen [waren], er habe schon lange nimmer eine solche Truppe gesehen.“²⁶

Richert

Der elsässische Soldat Dominik Richert wurde mit seinem Regiment im Frühjahr 1915 von der Westfront in den Südosten verlegt. Während die Soldaten angesichts des unbekanntes Ziels eher etwas beklommen waren, war die Stimmung bei der Fahrt durch Ungarn war geradezu euphorisch. Von der Fahrt durch Budapest berichtet Richert:

„Überall jubelte die Bevölkerung uns zu und rief: ‚Heil und Sieg!‘ Auch bekamen wir, wenn der Zug hielt, oft Liebesgaben, besonders Rauchmaterial. Von Budapest fuhren wir 2 Tage durch die große ungarische Ebene. [...] Und überall dasselbe Bild: Dörfer, einzelstehende Gehöfte, alle Häuschen weiß getüncht. Mit Stroh oder Schindeln gedeckt, und dabei der Schwebbaum des Ziehbrunnens. [...]

In der Stadt Debrecen bekamen wir wieder Essen: Suppe, gebratenes Fleisch und Kartoffeln mit Sauce. Aber es war uns fast unmöglich, etwas zu genießen, da alles mit dem roten Pfeffer, dem in Ungarn so beliebten Paprika, zu stark gewürzt war. Es brannte im Mund und Hals wie Feuer. Dann ging’s weiter nach der Stadt Tokay. [...] In Ungarn sahen wir sehr viele, sehr hübsche braune Mädchen. Dieselben trugen ein farbiges Mieder, kurzes Röckchen und bis an die Knie reichende Husarenstiefel. Wir bekamen massenweise Kußhände zugeschickt, die wir natürlich erwiderten. Wenn der Zug langsam fuhr, kamen massenweise Zigeunerkinder und bettelten um Brot. Oft wurde ihnen ein Stück hinausgeworfen, und es machte uns Spaß, wie sie sich darum balgten.“²⁷

Die gehobene Stimmung kippte, als das Regiment in Munkács ausgeladen wurde und man die schneebedeckten Gipfel der Karpaten sah, wohin nun marschiert werden musste. Die rundum positive Beschreibung Ungarns und der Ungarn steht in tiefem Kontrast zu den Erfahrungen mit der Lebensweise der offenbar rumänischen Gebirgsbewohner, die als unsauber, verlaust und primitiv dargestellt werden.²⁸ Einen schlechten Eindruck hat Richert, als er 1915 in ein Lazarett in Lemberg

---

²⁵ Hepp 2020, Kapitel „Weitermarsch durch Serbien und abenteuerliche Donauüberquerung“.

²⁶ Hepp 2020, Kapitel „Die österreichisch-ungarische Armee löst sich auf – weiterer Rückzug – herzlicher Empfang in Temesvar“ und „Das Ende: Durch die Tschechoslowakei nach Deutschland“.

²⁷ Richert 1989, S. 92-93.

²⁸ Richert 1989, 93-98.

---

eingeliefert wird: „Als Lager dienten uns am Boden liegende Strohsäcke. Die Verpflegung war schlecht. Es herrschte überhaupt keine Ordnung; österreichische Zustände! Langsam schlichen die Tage dahin. Es wurde sehr wenig erzählt, denn fast alle litten furchtbare Leibschmerzen. Wenn einer zu sehr jammerte, kam ein Wärter, steckte ihm das Thermometer unter den Arm, um das Fieber zu messen. Als ob das etwas nützen könnte.“ Die Kranken sind erleichtert, als sie wenige Tage später in ein extrem ordentlich geführtes, absolut sauberes preußisches Lazarett mit kompetentem Personal in Fraustadt in der Provinz Posen verlegt werden.²⁹

Das württembergische Gebirgsbataillon

Wieder eine ganz andere Perspektive bieten die Ausführungen über Ungarn in der Geschichte der württembergischen Gebirgsschützen. Als das württembergische Gebirgsbataillon im August 1917 von den Vogesen nach Rumänien verlegt wurde, machte man bei der Fahrt durch die Donaumonarchie schlechte Erfahrungen. Man hatte den Eindruck, die Bewohner der habsburgischen Lande seien kriegsmüde und behinderten durch Nachlässigkeit oder absichtlich den Bahntransport. Im Einzelnen wird berichtet:

„Schon auf der Reise kam es zu ernstesten Zusammenstößen. Die vorgesehenen Fahrzeiten wurden in Ungarn gar nicht eingehalten, die Verpflegung sehr unregelmäßig verabreicht. Mehrmals mußte die Weiterfahrt mit der Pistole in der Hand erzwungen werden. Wiederholt wurden die Gebirgsschützen unmittelbar nach Ankunft auf einem ungarischen Bahnhof beschuldigt, einen auf dem Nebengleis ausgeplünderten Verpflegungszug beraubt zu haben. Monatelang wurde das Gebirgs-Bataillon mit diesbezüglichen Untersuchungsakten von K. u. K. Kriegsgerichten und Behörden behelligt, bis der angebliche Absturz des Tragtieres, das die Aktenkiste trug, in eine unzugängliche Gebirgsschlucht dem bösen Spuk ein Ende setzte.“

Mit anderen Worten: Die Gebirgsschützen antworteten auf die k. u. k. Bürokratie durchaus trickreich. Der Kommandeur des Gebirgsbataillons ereiferte sich, dass „ein ganzes Heer von K. u. K. Gerichtsbeamten und Schreibern“ mit derlei bürokratischen Schikanen beschäftigt gewesen sei und: „Diese Männer hätten besser an der Front gestanden.“

Aber damit hatte der Streit mit der k. u. k. Bürokratie, und hier insbesondere mit der ungarischen Bürokratie, im Sommer 1917 noch kein Ende: Nun wurde vom k. u. k. Oberkommando auch noch der Verkauf von „Heu, Stroh und Kartoffeln“ an deutsche Truppen verboten, und es kam zum Streit mit einem ungarischen Großgrundbesitzer, der seine umfangreichen Bestände nicht verkaufen wollte. Der einflussreiche Magnat bekam Rückendeckung: „Nach kurzer Zeit kam ein Telegramm aus Ofenpest, das gegen den Zwangskauf Verwahrung einlegte.“ Die Budapester Zentrale habe an den deutschen Bundesgenossen nur verkaufen wollen, wenn dieser höhere Preise zahlte als bei österreichisch-ungarischen Truppen.

Für besondere Verärgerung sorgte es, als es den ungarischen Behörden in Szeged gelang, „eine Anzahl in Arad gestohlener Hafersäcke“ im Gepäck der Gebirgler ausfindig zu machen. An den ungarischen Vorwürfen war also zumindest teilweise etwas dran.

Nun muss diese detailreiche Schilderung aus der Feder des erbosten Autors nicht in allen Punkten korrekt sein. Ein eindrucksvolles Zeugnis für seine ausgesprochen negative Einschätzung der Ungarn ist es gleichwohl. Das ist umso bemerkenswerter, als noch wenige Zeilen vorher die militärischen Leistungen der „K. u. K. oder K. K. oder K. ung. Wehrmacht“ im Winterfeldzug gegen Rumänien 1916/17 mit anerkennenden Worten gewürdigt werden. Aber nach dem Tode Kaiser Franz Josephs und seit Kaiser Karl mit seinen Friedensbemühungen die Moral der Österreicher und Ungarn untergraben habe, hatte sich das in den Augen des württembergischen Autors entscheidend geändert. Jetzt habe man mit den Soldaten des Bundesgenossen fast nur noch schlechte Erfahrungen gemacht.

Andererseits ist sogar im Sommer 1917 das Urteil über die Ungarn keineswegs durchgehend so negativ, wie es der Ärger wegen der Versorgungsmängel nahelegen könnte. Die Verantwortung für den Ärger schiebt man eher auf nichtungarische Nationalitäten der k. u. k. Armee: Die Gebirgler könnten „nicht einsehen, weshalb sie Kohldampf schieben sollen, wenn irgend ein tschechischer oder slowenischer Verpflegungsoffizial auf ihre Kosten zuerst für sich selbst sorgt.“ Was die Ungarn angeht, so wird ausdrücklich betont: „Um wenige Heller gibt es dort die schönsten Pfirsiche

---

²⁹ Richert 1989. 183-189.

---

und wundervolle Trauben. Die Bevölkerung ist freundlich, mehr als einmal werfen die in den reichbehängten Weinbergen arbeitenden Frauen den Soldaten Früchte zu.“³⁰

Die Schilderung des Sommers 1917 steht übrigens in deutlichem Kontrast zur ersten Durchquerung Ungarns im Oktober 1916. Auch damals war das Gebirgsbataillon aus den Vogesen quer durch die Habsburger-Monarchie per Bahn nach Siebenbürgen verlegt worden, wo es bei der Niederwerfung des rumänischen Gegners eine glänzende Rolle spielen sollte. Die Fahrt via „Salzburg – Wien – Budapest – Szolnok – Arad“ usw. wird in beinahe euphorischen Tönen beschrieben, nirgendwo ist auch nur die Spur eines Missklanges zu erkennen, und auch der Transport mit einer Autokolonne von Petroszeny auf die Pässe der Transsilvanischen Alpen erfolgte ohne organisatorische Pannen und in bester Stimmung.³¹ Bei den Kämpfen am Oytoz-Pass 1917 kommt der Gebirgsschütze Fritz Kübler in dem Dörfchen Pava mehrere Tage lang bei einer ungarischen Familie unter und kann gar nicht genug loben, wie ihn diese Leute beherbergt und verköstigt haben.³²

Von der dritten Fahrt durch Ungarn, als das mittlerweile zum Gebirgsregiment angewachsene frühere Gebirgsbataillon Ende August 1918 nach Mazedonien verlegt wird, wird dagegen nichts Negatives über die Ungarn berichtet, ebenso wenig bei der schon Anfang September erfolgten Rückverlegung des Regiments quer durch Ungarn hindurch an die Westfront.³³

Was die konkreten Kampferfahrungen im Herbst 1917 in Norditalien angeht, ist das Urteil über die k. u. k. Bundesgenossen eindeutig: Die Tapferkeit steirischer und bosnischer Regimenter wird in den höchsten Tönen gelobt.³⁴ Einer Erwähnung wert ist auch der Fall des Österreicher Wolf Hauler: Der hatte sich als Dolmetscher dem Gebirgsbataillon angedient und machte 1917/18 in der Uniform der Württemberger deren Feldzüge mit. Er entpuppte sich nach Monaten als Maria Senta Hauler, die dann wegen ihrer Tapferkeit bei der Truppe bleiben durfte.³⁵

Die Bulgaren

Die württembergischen Gebirgler machen bei ihren beiden kurzen Aufenthalten in Mazedonien 1917 und 1918 allenfalls gemischte Erfahrungen mit den Bulgaren. Zwar stellt man fest, dass „die bulgarischen Soldaten fröhliche und muntere Burschen sind“ und ihre abendlichen Tänze und schwermütigen Lieder beeindruckend durchaus. Aber in Üsküb (Skopje) führen sich die Bulgaren – obwohl die Stadt gar nicht zu Bulgarien, sondern noch zu Serbien gehört – „als die Herren der Stadt auf“. Und: „Vor der Händelsüchtigkeit der bulgarischen Bundesgenossen wird ausdrücklich gewarnt – schon mehr als einmal wurde ein deutscher Soldat erstochen und ausgezogen in irgend einem Straßenwinkel der Altstadt gefunden.“ Deshalb wird den deutschen Soldaten verboten, allein in die Stadt zu gehen, und sie müssen bei solchen Spaziergängen grundsätzlich ihr Seitengewehr dabei haben.³⁶

Noch viel schlechter kommen die bulgarischen Verbündeten bei Theodor Hepp weg. Der hatte zwar, als er 1916 an die Front in Mazedonien versetzt wurde, mit den bulgarischen Offizieren ein durchaus geschäftsmäßig-kameradschaftliches Verhältnis, aber es war ihm von Beginn an klar, dass auf bulgarischer Seite keine Begeisterung für die Kriegsteilnahme auf deutscher Seite vorhanden war. Vier Fünftel der bulgarischen Offiziere waren russophil und verstanden nicht, weshalb die Bulgaren nicht auf russischer Seite im Krieg standen. Im bulgarischen Offizierskorps war man der festen Überzeugung, dass Bulgarien nur durch Bestechung des Ministerpräsidenten Radoslawow auf deutscher Seite in den Krieg eingetreten sei.

Hepp beschreibt ausführlich, dass die bulgarischen Offiziere im Mai 1918 über den Frieden von Bukarest geradezu empört waren: Damals schlossen die Mittelmächte, die zwei Monate zuvor

---

³⁰ Schittenhelm 1933. 178-179 und 252-253.

³¹ Schittenhelm 1933. 56-65.

³² Sproesser u. a. 1933. 240.

³³ Lanz 1933. 405-411.

³⁴ Schittenhelm 1941. 56, 69, 76.

³⁵ Schittenhelm 1941. 53 und im nicht paginierten Foto-Teil; zu Hauler auch die Ausstellung im Heeresgeschichtlichen Museum Wien, vgl. Werfring 2018.

³⁶ Schittenhelm 1933. 253.

---

den großen Frieden von Brest-Litowsk mit Russland geschlossen hatten, Frieden mit Rumänien, das ausgesprochen milde davon kam. Es musste nur einige symbolische, winzige Gebietsstreifen an den Karpatenpässen an Österreich-Ungarn abtreten. Auch die Gebietsabtretung der südlichen Dobrudscha an Bulgarien war für Rumänien zu verschmerzen, weil es im Gegenzug von Russland Bessarabien erhielt, also unter dem Strich durch diesen Friedensvertrag sogar einen erheblichen Gebietszuwachs verzeichnen konnte. Rumänien durfte im Wesentlichen sogar seine Armee unter Waffen lassen (was sich im September 1918 bitter rächen sollte, als die Rumänen den Kampf wieder aufnahmen und erneut in Siebenbürgen einfielen). All das verursachte bei den bulgarischen Offizieren, mit denen Hepp ständig zu tun hatte, maßlosen Zorn. Sie hatten sich einen Friedensvertrag gewünscht, der zu einer völligen Schwächung des verhassten rumänischen Nachbarn geführt hätte, und darauf gehofft, die gesamte bis dahin rumänische Schwarzmeerküste samt dem Donaudelta zu gewinnen. Das deutsche Kalkül, mit der milden Behandlung Rumäniens im Frieden von Bukarest die Wogen auf dem Balkan zu glätten und für stabile Verhältnisse zu sorgen, war völlig gescheitert.

Die Bulgaren hatten sich vom großen deutschen Bündnispartner viel mehr personelle und materielle Unterstützung erhofft und waren über deren Ausbleiben tief enttäuscht. Aber die deutsche Oberste Heeresleitung sah die Front in Mazedonien als wenig wichtigen Nebenkriegsschauplatz an und warf alle ihre Ressourcen 1918 in den Westen, um dort die Entscheidung zu erzwingen – vergeblich, wie man weiß. Dazu war in Bulgarien noch eine Missernte 1917 gekommen, die dazu führte, dass den bulgarischen Soldaten nur noch Hungerrationen zur Verfügung standen. Hepp hörte von den bulgarischen Offizieren schon früh, dass man zwar noch abwarten wollte, ob die deutschen Frühjahrsoffensiven an der Westfront zum Erfolg führten. Aber die Bulgaren machten dem deutschen Artilleriehauptmann klar, dass Bulgarien spätestens im Herbst 1918 den Kampf einstellen würde, wenn Deutschland im Westen keine entscheidenden Erfolge erzielen könnte. Genauso ist es dann ja auch gekommen. Hepp hatte in zahlreichen Eingaben die Oberste Heeresleitung auf das drohende bulgarische Ausscheiden hingewiesen, aber Hindenburg und Ludendorff nahmen diese Warnungen offenbar nicht ernst bzw. sie hatten angesichts der im Westen immer kritischer werdenden Lage keine Mittel mehr, um an der mazedonischen Front einzugreifen. So kam Ende September 1918 der bulgarische Zusammenbruch. Viele bulgarische Regimenter meuterten, und die verbliebenen deutschen und österreichisch-ungarischen Truppen an der mazedonischen Front mussten sehen, wie sie sich im allgemeinen Chaos des Zusammenbruchs nach Norden durchschlugen, wo man – letztlich vergeblich – versuchte, an der Donau und an der Save eine neue Front aufzubauen. Der bulgarische Zusammenbruch war der Beginn einer fatalen Kettenreaktion. Hindenburg und Ludendorff mussten angesichts des rasanten Vormarsches der Briten, Franzosen und Serben auf dem Balkan, bei gleichzeitig immer kritischerer Lage am Westen, wenige Tage später, Anfang Oktober 1918, bei den Westmächten um Waffenstillstand nachsuchen.

Als Hepps Soldaten auf dem Weg nach Norden die bulgarische Hauptstadt Sofia durchquerten, hatten sie es mit einer ausgesprochen feindselig gewordenen bulgarischen Regierung zu tun, die sich weigerte, die Soldaten der früheren Verbündeten mit Lebensmitteln und Unterkunft zu versorgen und sie so beinahe dem Hungertod preisgab. Erst als man auf dem Weitermarsch Bulgarien verlassen und Serbien erreicht hatte, besserte sich die Versorgungslage.

Aber man erfährt über diese großen Entwicklungen hinaus von Hepp noch weitere Einzelheiten über den bulgarischen Verbündeten. Gleich bei seiner Ankunft auf dem mazedonischen Kriegsschauplatz 1916 sah der erstaunte Hepp, wie bulgarische Vorgesetzte ihre Untergebenen, die in Verkehrsstauungen die Straßen verstopften, rücksichtslos prügeln. Der deutsche Offizier war aus seiner Armee, in der es ja gewiss auch da und dort schikanöse Vorgesetzte gab, so etwas Entwürdigendes nicht gewöhnt.

Solche balkanischen Ruppigkeiten steigerten sich aber nicht selten bis zu eindeutigen Kriegsverbrechen. Rumänische Kriegsgefangene wurden von den Bulgaren, deren Verhältnis zum rumänischen Nachbarn sowieso durch tiefen Hass geprägt war, nach Aussage von Hepp „infolge Unterernährung und härtester Arbeit bei tropischer Hitze so gemein und schlecht behandelt, dass sie spätestens nach 2 Monaten Arbeit eingingen“, d. h. starben. Damit nicht genug. Hepp berichtet konsterniert, dass eines Tages der Führer eines Lichtblinktrupps zu ihm gekommen sei, seine Knie umklammert habe und „schluchzend um Ablösung bat“, denn er müsse ständig mit ansehen, wie „die Bulgaren die gemachten Gefangenen abschlachteten“. Er sei allein in der vorhergehenden

---

Nacht Augenzeuge geworden, wie die Bulgaren 80 Kriegsgefangene aus einem schottischen Regiment nach schlimmsten Folterungen bestialisch ermordet hätten. Hepp beschwerte sich selbst und zusätzlich über einen Oberarzt beim bulgarischen Generalkommando. Dieses bestritt das Ganze aber bzw. es speiste die Beschwerde mit allerlei Rechtfertigungen ab.³⁷

Der brutale, stellenweise eindeutig ein Kriegsverbrechen darstellende Umgang der Bulgaren wird auch von anderer Seite bestätigt. Als 1917 das Schwäbisch Gmünder Landsturm-Bataillon XIII/19 – also ältere Soldaten von über 39 Jahren – zum Besatzungsdienst nach Serbien geschickt wurde, wurden diese Zeuge von bulgarischen Verbrechen gegenüber serbischen Zivilisten. Es waren offenbar im Zuge von dem, was später als „ethnische Säuberungen“ bezeichnen sollte, die Bewohner ganzer serbischer Dörfer vertrieben und zum nicht geringen Teil umgebracht worden.³⁸ Ähnliche Beschuldigungen werden auch von griechischer Seite gegen die Bulgaren erhoben.³⁹

Die Tschechen

Die Tschechen waren Bürger der k. u. k. Monarchie. Aber spätestens seit der Mitte des 19. Jahrhunderts hatte der sich immer weiter ausbreitende tschechische Nationalismus die Loyalität zur Monarchie nachhaltig untergraben. Junge Tschechen wurden 1914 genau wie die Angehörigen der anderen Nationalitäten zum Militär einberufen. Regimenter mit einem hohen Anteil an tschechischen Soldaten erwiesen sich aber schon früh als unzuverlässig und wiesen hohe Desertionsquoten auf. Tschechische Freiwillige kämpften schon 1914 auf russischer Seite.

In den herangezogenen Quellen erwähnt zunächst Dominik Richert die deutlich empfundene Abneigung Tschechen, als sein Regiment 1915 via Prag in die Karpaten verlegt wurde. In Prag „bekamen wir wieder zu essen. Die Einwohner von Prag betrachteten uns mit feindseligen Blicken, denn die Böhmen sind keine Freunde der Österreicher und ebensowenig der Deutschen.“ Der Unterschied zu den Ungarn, die den deutschen Soldaten einen begeisterten Empfang bereiteten, fiel ihm besonders auf.⁴⁰

Wesentlich intensiver und dramatischer waren die Erfahrungen, die Ferdinand Schädel, der 1916 in russische Kriegsgefangenschaft geraten war, mit den Tschechen machte. Schon die Gefangennahme hing eng mit den Tschechen zusammen. Schädel war mit dem württembergischen Füsilier-Regiment 122 in Galizien am Dnjestr zum Einsatz gekommen. Die 122er hatten mehrere russische Angriffe erfolgreich abgewehrt, als plötzlich die Meldung kam, dass die Russen beim Nachbarregiment durchgebrochen seien. Zwar begannen die 122er noch eine Absetzbewegung, aber in der Zwischenzeit waren die Russen durch die Lücke beim erwähnten Nachbarn, es handelte sich um das 13. Österreichische Landwehr-Regiment, durchgestoßen und konnten etliche 122er gefangen nehmen, darunter auch Schädel. Monate später traf Schädel im russischen Gefangenenlager Beresowka, das weit hinten in Sibirien, hinter dem Baikalsee lag, einen „österreichisch-schlesischen Korporal“, der dem 13. Landwehr-Regiment angehört hatte. Dieser Korporal berichtete, dass die 13er anfangs auf die angreifenden Russen geschossen hätten, dann sei der Befehl gekommen, das Feuer einzustellen. Der Korporal wörtlich: „Ich feuerte trotzdem weiter und gab auch meiner Gruppe den Befehl, zu feuern. Da schlug mir mein Feldwebel polnischer Nationalität das Gewehr weg. Mit Sack und Pack ging mein Regiment zu den Russen über“. Tatsächlich bestand das 13. Landwehr-Regiment zum größten Teil aus österreichisch-ungarischen Bürgern polnischer und tschechischer Nationalität, nur zum kleineren Teil aus Deutsch-Österreichern.⁴¹

Damit nicht genug mit den Tschechen in Schädel's Bericht. In Beresowka verbrachte er zusammen mit deutschen Gefangenen und österreichisch-ungarischen Gefangenen aller

---

³⁷ Hepp 2020, Kapitel „Erhöhte Gefechtstätigkeit 1917 – Grausamkeiten der bulgarischen Verbündeten.“ Ohne die von Hepp beschriebenen bulgarischen Grausamkeiten zu beschönigen, ist doch darauf hinzuweisen, dass auch die Schotten im Ruf standen, gar nicht erst Gefangene einzubringen, sondern diese gleich zu massakrieren. Darüber hinaus gibt es reihenweise Befehle auch höherer britischer Kommandostellen, die anordneten, keine Gefangenen zu machen, sondern Soldaten, die sich ergaben, gleich umzubringen (Ferguson 2001. 362, 367-369).

³⁸ Fritz 2014. 102.

³⁹ Loulos 2004.

⁴⁰ Richert 1989. 91-92.

⁴¹ Schädel 2017. 169.

Nationalitäten des Habsburgerreiches die nächsten Jahre. Mit den Revolutionen vom Februar und Oktober 1917 schien sich die Gefangenschaft dem Ende zuzuneigen, und tatsächlich erlaubten die neuen bolschewistischen Machthaber schließlich die Auflösung des Lagers und die Rückkehr der Gefangenen in deren Heimat: „Im April 1918 bestiegen wir den Zug, der uns in die Heimat bringen sollte. Unter den Tönen des Deutschlandliedes fuhren wir ab. Das war eine Freude und Begeisterung! Es ging ja heim!“ Tatsächlich ging die Bahnfahrt dann aber nur bis Irkutsk, wo alle Gefangenen in einem anderen Lager untergebracht wurden. Dort wurden die Gefangenen von bewaffneten Tschechen angegriffen und ausgeplündert. Das waren Angehörige der sogenannten Tschechischen Legion, die sich aus Kriegsgefangenen gebildet hatte und die ausgesprochen deutschfeindlich bzw. österreichfeindlich gesinnt war. Die Tschechische Legion stellte sich auch gegen die Bolschewiken und beherrschte zeitweise die gesamte Transsibirische Eisenbahn ostwärts des Ural. Da zu dieser Zeit 1918 der Krieg im Westen noch andauerte, versuchten die Franzosen erfolgreich, Verbindung mit den Tschechen aufzunehmen und sie für ihre Zwecke einzusetzen, was die Tschechen nur allzu gerne taten. Es dauerte schließlich bis März 1920, bis es den Bolschewiken gelang, Irkutsk einzunehmen. Den Tschechen bzw. der Tschechischen Legion verdankte Schädel also ganz wesentlich die Verlängerung seiner Kriegsgefangenschaft über das Jahr 1918 hinaus bis ins Jahr 1920 – weshalb Schädel verständlicherweise auf die Tschechen denkbar schlecht zu sprechen war.⁴²

Ganz anderer Art waren die Erfahrungen des Artillerie-Hauptmanns Hepp. Der hatte sein Königsberger Regiment von Oktober bis Dezember 1918 von der Salonikifront in einem abenteuerlichen Marsch bis an die Grenze der neu entstandenen Tschechoslowakei geführt. Sein Marschziel war das nächstgelegene deutsche Gebiet. Das war Schlesien. Dazu musste er, von Ungarn kommend, die Tschechoslowakei durchqueren und zwar weit im Osten, im slowakischen Bereich. Was er erlebte, drückt nicht eben Anerkennung oder gar Bewunderung für die Tschechen aus.

Sein Bericht ist es wert, wörtlich unkommentiert zitiert zu werden. Er spricht für sich:

„Wir [...] gelangten an der ‚Hohen Tatra‘ vorbei schließlich an die [tschechoslowakische] Grenze, wo gut gekleidete Soldaten mit stolzen Gockelfedern auf ihren Helmen auf und ab stolzierten. Nun kam also die Entscheidung, ob Heimkehr zu Weib und Kind oder Jahre der Gefangenschaft und quälende Ungewissheit über das Ende. Und diese Entscheidung fiel zu unseren Gunsten aus und zwar folgendermaßen.

Mit einem großen weißen Tuch bewaffnet begab ich mich zu diesem Grenzschutz und verlangte ihren Kommandeur zu sprechen, mit dem ich sodann in einer Bahnhofswirtschaft unter vier Augen ein längeres Gespräch führte. Er war ein richtig geschniegeltes, hübsches Kerlchen, bei dessen Anblick mir gleich leichter wurde. Ich begrüßte ihn aufs Freundlichste und nach dem üblichen Zigarettenaustausch sagte er: ‚Es tut mir leid, Kamerad, dass ich Dich nicht durchlassen kann, aber ich habe direkten Befehl aus Prag, dass wir Dich internieren müssen.‘ Ich antwortete hierauf: ‚Ja, da bist Du aber auf dem Holzweg, wenn Du glaubst, ich sei in den letzten drei Monaten von Saloniki hierher marschiert, um von Dir interniert zu werden. Sieh – jetzt ist es halb 10 Uhr, um 10 Uhr greife ich an und warte natürlich nicht, bis Du Verstärkung bekommst.‘

Darauf erblasste er und sagte: ‚Ja – das kann nur über meine Leiche gehen.‘ Ich klopfte ihm auf die Schulter und erwiderte: ‚Ja, das wäre doch jammerschade um solch einen netten Kerl wie Du und Deine braven Mannschaften. Aber ich habe einen Vorschlag, Du meldest nach Prag, Du hättest der höheren Gewalt weichen müssen, es seien 2 kriegsstarke Divisionen gewesen‘ (was natürlich verlogen war). Dabei zog ich in Voraussicht seiner schwächsten Stelle aus meiner Tasche 1000 Kronen mit den Worten: ‚Und das ist für Dich (die 1000 Kronen) und das ist für Deine Mannschaft (500 weitere Kronen).‘ Und siehe da – darauf kam das erlösende Wort: ‚Ja, da weich ich eben der höheren Gewalt.‘“⁴³

---

⁴² Schädel 2017. 185-192.

⁴³ Hepp 2020, Kapitel „Durch die Tschechoslowakei nach Schlesien“.

Die Rumänen

Die Soldaten des württembergischen Gebirgsbataillons, die 1916 und 1917 etliche Monate in Siebenbürgen und dann in der Moldau und der Walachei verbrachten, hatten entsprechend häufige Erfahrungen mit der rumänischen Bevölkerung. Anders als über die positiv beschriebene ungarische Bevölkerung fällt das Urteil über die Rumänen aus. Dabei ist dieses Urteil geteilt. Die rumänische Landbevölkerung wird meist als primitiv, zurückgeblieben, unsauber, ja geradezu schmutzig beschrieben. Die Häuser oder besser Hütten seien zum Wohnen geradezu unerträglich. Insbesondere wird bemerkt, dass die ganze rumänische Familie in einem Raum lebe und nächtige. Man wechsle nicht einmal zum Schlafen die Kleider, sogar die allgegenwärtige Pelzmütze der Männer werde nachts als Kopfkissen benutzt, weil man eben kein anderes habe. Die Luft in den engen Räumen sei unerträglich stickig und stinkig, gelüftet werde fast nie. Eier würden unter dem Bett aufbewahrt, sofern es ein Bett gebe. Der Ackerbau werde kaum betrieben, man hoffe, dass alles von allein wachse. Gedüngt werde gar nicht. Überhaupt seien die Rumänen arbeitsscheu und faul und würden auch auf Körperpflege keinen Wert legen: „Vor dem Dreck hat der Romanski keine Angst, mit ihm fühlt er sich sozusagen verwandt. Er ist schon deshalb [...] kolossal vorsichtig mit dem Waschen.“ Wasser meide man, an Flüssigkeiten ziehe man lieber den Raki vor, den Zwetschgenschnaps, der allerdings manchmal „ein ziemlich übles Gesüff“ sei. Allerdings gebe es Unterschiede. Die Landbevölkerung in der weinbauenden Gegend von Ploesti und Buzau sei fleißiger, sauberer und recht gastfreundlich.

Die städtische Bevölkerung kommt zunächst einmal nicht besser weg. Genannt werden die Einwohner von Crajova, Ploesti und Bukarest, die im Gegensatz zur Landbevölkerung als raffinierter und eher hinterhältig beschrieben werden. Das Bild ändert sich aber, als die deutschen Truppen in Bukarest einmarschieren. Bukarest zerfällt in zwei Teile. Zum einen sind dies die ausgedehnten Zigeunerviertel in den Außenbezirken der Stadt, die eigentlich ein ländliches Aussehen haben. Man hat aber offenbar mit den Zigeunern keinerlei näheren Kontakt. Dann gibt es die Innenstadt, das „Paris des Ostens“, wo für die Gebirgssoldaten „neuester Pariser Schick“ anzutreffen ist, „sehr viel Pelzwerk, die verschiedensten Parfüms und zentimeterstarke Puderschichten.“ Auch die Konditoreien „mit raffiniertem Inhalt“ fallen auf. In einem Lokal gibt es sogar Hummer, Kaviar, Mayonnaise, und gegen entsprechende Bezahlung ist alles zu bekommen. Im durch die britische Seeblockade abgeriegelten Deutschland und im Österreich-Ungarn der Jahre 1916 und 1917 gibt es so etwas schon lange nicht mehr. Die Bukarester Frauen erweisen sich als ausgesprochen kontaktfreudig, eine zufällig anwesende vornehme Polin spricht gut Deutsch und kann sprachlich aushelfen.

Allgemein ist in Bukarest das Erstaunen groß, dass man 1916 keineswegs, wie es die rumänische Propaganda verkündet hat, alte, kriegsmüde, erschöpfte und ausgehungerte deutsche Soldaten vorfindet, sondern dass die Eroberer von Bukarest energische, kampftentschlossene Kämpfer sind, die die als unbesiegbar angesehene eigene, rumänische Armee geschlagen und vor sich hergetrieben haben. Aber insgesamt ist das Zusammentreffen mit der Bukarester besseren Gesellschaft erstaunlich zivilisiert. Es gibt offenbar keine Übergriffe der deutschen Sieger, und die Bukarester Bürger gehen vertrauensvoll mit den neuen Herren um.

Die Ausführungen des württembergischen Gebirgsbataillons zu Rumänien sind besonders ausführlich, sie decken sich aber mit einzelnen anderen Quellen. So beklagte sich ein Soldat im Februar 1917, dass Rumänien kalt und dreckig sei.⁴⁴

Ganz üble Erfahrungen machte der Gebirgsschütze Redmann, der in rumänische Gefangenschaft gerät, wo nach seinen Angaben 93-95 % der Kriegsgefangenen durch Vernachlässigung sterben.⁴⁵ Die Zahl mag übertrieben sein. Trotzdem wird man eine extrem hohe Todesquote annehmen können. Es scheint, dass sich die rumänische und die bulgarische Kriegsgefangenschaft ähnelten: Die Bulgaren sahen zu, dass möglichst viele ihrer Gefangenen starben, die Rumänen umgekehrt ebenso.

---

⁴⁴ Fritz 2014. 280-281.

⁴⁵ Sproesser u. a. 1933. 250.

Andere Nationalitäten: Türken, Juden

Die Türken, ebenfalls Verbündete, spielen in den ausgewerteten Quellen beinahe keine Rolle. Hepp beschreibt das stolze Auftreten der türkischen Zivilisten, aus dem man erkennen könne, dass diese sich jahrhundertlang als Herren angesehen hätten. Die türkischen Soldaten schätzt Hepp von allen Verbündeten als die militärisch besten ein. Aber auch die Türken seien durch die völlige materielle Unterlegenheit nicht in der Lage gewesen, etwas an der Gesamtlage zu ändern.⁴⁶ Die württembergischen Gebirgsschützen erwähnen anlässlich ihrer beiden Mazedonien-Aufenthalte beiläufig den exotischen Eindruck, den die türkische Zivilbevölkerung macht.⁴⁷ Schaurig sind die Mitteilungen der Gmünderin Else Nusser, die als Krankenschwester im deutschen Sanitätsdienst im Osmanischen Reich eingesetzt war. Sie bekam – offenbar durch eigene Anschauung – den Umgang der Türken mit den Armeniern mit und war entsetzt über die Massenmorde. Konkret hatte sie entsetzliche Grausamkeiten gesehen: „den Mord an hochschwangeren Frauen, an Kindern und an Greisen“, und sie schätzte auch die die Zahl der armenischen Opfer durchaus realistisch ein: Eine Million Ermordete, je eine Viertelmillion Flüchtlinge und Verschleppte.⁴⁸

Juden, die ja in der Habsburger-Monarchie und in Russisch-Polen einen nicht geringen Teil der Bevölkerung ausmachen, spielen in den ausgewerteten Quellen eine erstaunlich geringe Rolle. Meistens kommen sie gar nicht vor, d. h. für die meisten Autoren waren die Juden weder positiv noch negativ auffällig. Lediglich der Elsässer Richert, der von 1915 bis 1918 erst in Galizien und dann weiter hinein nach Polen und schließlich in Riga an der Front stand, erwähnt die Juden wiederholt. Als die Mittelmächte im Zuge ihrer Offensive 1915 die Russen vor sich hertreiben und die Stadt Stryi bei Lemberg einnehmen, werden sie von den Einwohnern, darunter viele Juden, freundlich begrüßt: „Ein alter Jude stellte sich vor mich und sagte: ‚Wir haben gebeten zu Gott dem Gerechten, daß er möchte geben den Deutschen den Sieg.‘“ Aber Richerts erst positiver Eindruck kippt ins Negative: „Sofort ging er ins Geschäftliche über, langte in die Tasche, holte ein Päckchen Tabak hervor und sagte: ‚Kaifen Sie, gnädiger deutscher Herr, guten, sehr guten russischen Tabak, nicht taier, billig, billig.‘ Ich sagte ihm, daß ich fast nie rauchte. Trotzdem lief er mir noch eine Strecke weit nach, mich immer quälend, ihm doch den Tabak abzukaufen.“ Vom Zusammentreffen mit einem Juden in Grubeschow (heute Hrubieszów, Woiwodschaft Lublin), wo Richert im Lazarett liegt, zeichnet er ein noch negativeres Bild von den Juden: „Auf dem Heimweg wurden wir von einem Juden, der vor seiner Haustür stand, angehalten. ‚Gnädiger Herr, kommen Sie rein, trinken Sie eine Tasse Tai, können machen Schw... für 2 Mark mit meiner Tochter, soviel Sie wollen.‘ Mein Kamerad haute ihm eine ganz Gehörige ins Gesicht, und wir gingen wieder ins Lazarett. Viele dieser polnischen Juden suchten auf alle möglichen Arten Geld zu verdienen, nichts war ihnen zu gemein. Nur Geld, Geld, weiter schienen sie nichts zu kennen.“⁴⁹

Fazit

Es konnte am Beispiel von vier erzählenden Hauptquellen, den Kriegserinnerungen des Artillerie-Hauptmanns Hepp und des Musketiers Schädel, beides württembergische Soldaten, des elsässischen Soldaten Richert, den verschiedenen Erlebnisberichten aus der „Geschichte der württembergischen Gebirgsschützen“ sowie einer weiteren Anzahl weniger ausführlicher Ego-Dokumente, gezeigt werden, wie deutsche Soldaten während des Ersten Weltkriegs die verschiedenen anderen am Krieg beteiligten Nationen – Kriegsgegner wie Verbündete – wahrnahmen. Einleitend wurde das für die großen westlichen Kriegsgegner Deutschlands gezeigt, also für Frankreich, Großbritannien und die USA. Dabei wurde auch auf Wahrnehmung Deutschlands durch ebendiese drei Länder eingegangen, sowohl was deren Propaganda angeht als auch was das konkrete Verhalten der alliierten Soldaten betrifft. Die Darstellung der Deutschen in der britisch-französisch-amerikanischen Propaganda erwies sich dabei als bei Weitem aggressiver

---

⁴⁶ Hepp 2020, Kapitel „Negatives Urteil über die Verbündeten“.

⁴⁷ Schittenhelm 1933. 252-254; Lanz 1933. 405-410.

⁴⁸ Fritz 2014. 40. Im Zusammenhang mit den Verbrechen an den Armeniern sei auch auf die Untersuchung von Odermann 2015 hingewiesen, der mit etlichen Beispielen zeigt, dass maßgebliche deutsche Generäle und Offiziere 1915 die Massaker keineswegs gebilligt, sondern alles versucht haben, sie zu unterbinden.

⁴⁹ Richert 1989. 128, 182.

---

als die ihr deutsches Gegenstück und insbesondere als die Wahrnehmung fremder Nationen (samt den Kriegsgegnern) durch die vorgestellten Quellen. Bei den alliierten Soldaten lässt sich teilweise die Wirksamkeit der Propaganda erkennen, teilweise bröckelte diese aber auch, wenn sie konkret Deutsche kennengelernt hatten.

Im Zentrum des Interesses im weiteren Verlauf des Beitrags stand die Wahrnehmung hauptsächlich südosteuropäischer Nationen, beginnend mit den Bündnispartnern Deutschlands, also Österreich-Ungarn und Bulgarien, dann mit den diversen andern, ganz oder tendenziell feindlichen Nationen – Serben, Rumänen und Tschechen. Knapp wird auch auf die Türken und Juden eingegangen.

Österreich-Ungarn wurde unterschiedlich gesehen. Neben durchaus vorhandener Anerkennung findet sich Unverständnis für übertrieben empfundene k. u. k. Kriegsbegeisterung, mit zunehmender Kriegsdauer auch heftiger werdende Kritik an moralischen und organisatorischen Unzulänglichkeiten des Bündnispartners. Ausgesprochen negativ fällt das Urteil über den bulgarischen Verbündeten aus. Der Vorwurf der Russophilie ist noch der harmloseste. Gravierender sind teils sehr präzise beschriebene Vorwürfe wegen bulgarischer Brutalitäten und Kriegsverbrechen.

Die Tschechen, wiewohl eigentlich k. u. k. Staatsbürger, aber mit deutlich separatistischen Tendenzen, werden durchweg im höchsten Maße kritisch beurteilt. Das gilt auch für die Rumänen, bei denen auch kulturelle Rückständigkeit und schlechte Behandlung der Kriegsgefangenen vorgeworfen wird. Selten erwähnt werden die Juden, über die insbesondere der Elsässer Richert negativ und wohl vorurteilsbeladen schreibt. Dagegen kommen gegen alle Erwartung der Serben, eindeutig ja Feinde der Mittelmächte, in verschiedenen Quellen erstaunlich gut weg. Bei den selten erwähnten Türken wird zwar einerseits die soldatische Tüchtigkeit betont, es finden sich aber auch erschütternde Aussagen über die Armenierverbrechen der Osmanen.

Literatur

- Edgar Bérillon: Die Psychologie der deutschen Rasse. Nach ihren spezifischen und objektiven Merkmalen oder von Vielfraßen, Fettwänsten und Stinkstiefeln. Göttingen 2020 (französisch erstmals 1917)
- Włodzimierz Borodziej/Maciej Górny: Der vergessene Weltkrieg. 2 Bde.: Imperien 1912-1916 und Nationen 1917-1923. Aus dem Polnischen von Bernhard Hartmann. Darmstadt 2018
- Benoit Bruant: Hansi, l'artiste tendre et rebelle. Strasbourg 2008
- Dinser, Robert und Eugen: Feldpost aus dem Ersten Weltkrieg. Hg. von Susanne Jungkeit. In: Die Zeit der Katastrophen. Gmünder Schicksale zwischen 1914 und 1945. Hg. von Gerhard Fritz (Historegio 9). Remshalden 2017. 49-94
- Ferguson, Niall: Der falsche Krieg. Der Erste Weltkrieg und das 20. Jahrhundert (dtv 30808). München 2001 (englisch erstmals 1998)
- Fritz, Gerhard (Hg.): Schwäbisch Gmünd und der Erste Weltkrieg. Schwäbisch Gmünd 2014. 233-285
- Fritz, Gerhard: Schwäbisch Gmünd et les Français pendant la Première Guerre Mondiale. Schwäbisch Gmünd 2019
- Fritz, Gerhard: Lageeinschätzungen und öffentliche Meinung in Württemberg 1914-1918. In: Fritz, Gerhard/Hegele, Karlheinz/Schnur, David (Hg.): Gmünder Studien 9. Beiträge zur Stadtgeschichte. Schwäbisch Gmünd 2019. 228-244
- Hepp, Theodor: Theodor Hepp und der Erste Weltkrieg. Selbstzeugnisse des Reichenberger Forstmeisters. Hg. von Gerhard Fritz. Künftig in: Backnanger Jahrbuch 2020
- Holzer, Anton: Die andere Front. Fotografie und Propaganda im Ersten Weltkrieg. Darmstadt 2012
- Michael Jürgs: Der kleine Frieden im Großen Krieg. Westfront 1914: Als Deutsche, Franzosen und Briten gemeinsam Weihnachten feierten. München 2003
- Hubert Lanz: Das Württ. Gebirgsregiment. In: Sproesser u. a. 1933, S. 360-437
- Michel Loetscher/Yannick Scheibling: Hansi. Une vie pour l'Alsace. Strasbourg 2006
- Loulos, Konstantin: Makedonien. In: Gerhard Hirschfeld/Gerd Krumeich/Irina Renz: Enzyklopädie Erster Weltkrieg. Paderborn u. a. 2004, 694 f

-
- Wolfgang Mährle: Der „alte Alpino“ Theodor Sproesser und Erwin Rommel im Feldzug gegen Italien. In: Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte 78 (2019). 239-294
- Odermann, Heinz: Deutsche Offiziere und der Genozid. Eine Quellen- und Textkritik. Der 100. Jahrestag des osmanischen Völkermords an den Armeniern. Textkritik zu einigen Publikationen. 2015 <https://heinzodermann.files.wordpress.com/2015/11/deutsche-offiziere-und-der-genozid.pdf> (abgerufen 23.04.2020)
- Richert, Dominik: Beste Gelegenheit zum Sterben. Meine Erlebnisse im Kriege 1914-1918. Hg. von Angelika Tramitz und Bernd Ulrich. München 1989
- Schädel, Ferdinand: Vier Jahre russische Gefangenschaft 1916-1920. Hg. von Dieter Schädel, mit Erläuterungen von Gerhard Fritz. In: Die Zeit der Katastrophen. Gmünder Schicksale zwischen 1914 und 1945. Hg. von Gerhard Fritz (Historegio 9). Remshalden 2017. 164-199
- Schittenhelm, Helmut: Die württembergischen Gebirgler 1914-1916. In: Sproesser u. a. 1933, S. 13-178; Mazedonien: S. 252-254
- Schittenhelm, Helmut: Wir zogen nach Friaul. Erlebnisse einer Kriegskameradschaft zwischen Isonzo und Piave. Stuttgart 1941
- Sproesser, Theodor u. a. (Bearb.): Die Geschichte der Württembergischen Gebirgsschützen. Württ. Schneeschuh-Kompagnie Nr. 1, Württ. Gebirgs-Kompagnie Nr. 1, Württ. Gebirgs-Bataillon, Württ. Gebirgs-Regiment (Die württembergischen Regimenter im Weltkriegs 1914-1918 49). Stuttgart 1933
- Jacques Tardi: Putain de Guerre. 2 volumes. Tournai 2008/2009
- Karlheinz Weißmann: 1914. Die Erfindung des häßlichen Deutschen. Berlin 2014
- Werfring, Johann: Die Verleugnung des „wahren“ Geschlechts. In: Wiener Zeitung 4.9.2018

Internet

- Deutsche Kriegspropaganda: <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/erster-weltkrieg/propaganda/deutsche-kriegspropaganda.html> (abgerufen 18.04.2020)

Deutsche Sprache im deutsch-polnischen kulturellen Grenzland in Oberschlesien

Der Begriff „Kulturelles Grenzland“ bezieht sich auf solche Gebiete eines Staates, in denen ein ausgeprägtes Bewusstsein der Bevölkerung besteht, anders zu sein, und die regionale Kulturlandschaft das Ergebnis einer langjährigen Verflechtung zahlreicher Kulturen und Traditionen unterschiedlicher Provenienz ist¹. Diese Regionen haben im Laufe der Jahrhunderte ihre staatliche und administrative Zugehörigkeit gewechselt, es kam auch zu Veränderungen des politischen und wirtschaftlichen Systems. Ein Effekt dieser Veränderungen sind uneindeutige und diversifizierte nationale Optionen, aber nicht selten auch eine Haltung von Gleichgültigkeit und mangelndem Interesse an gesellschaftlichen bzw. politischen Angelegenheiten, sehr typisch für Bevölkerung von kulturellem Grenzland. Gut zusammengefasst hat dies Dr. Zbigniew Kadłubek von der Schlesischen Universität, der über die Menschen des schlesischen Grenzlands gesagt hat: „Der Schlesier ist misstrauisch gegenüber dem Staat, denn der Staat ist immer fremd, ob er polnisch, deutsch oder tschechisch ist, das ist nicht unser.“ Für Mitglieder dieser Gruppe kann man auch die Bezeichnung „Randmensch“ verwenden. (Geschaffen wurde die Konzeption des „Randmenschen“ von Robert E. Park (1864-1944), einem amerikanischen Soziologen und Gründer der sog. Chicagoer Schule der Soziologie, der in Heidelberg promovierte und später Professor an der Universität Chicago war). Ein solcher Mensch gehört zu zwei - und mehr - kulturellen Welten. Im dargestellten Fall, das heißt von Oberschlesien², wird das die polnische, deutsche, böhmische oder mährische Welt sein³.

Ein Symbol für derartige Beeinflussung ist der erste schriftliche Satz des Polnischen, der im Gründungsbuch des Klosters Heinrichau aufgezeichnet wurde: „Day ut ia pobrusa, a ti poziwai” - Lass mich weitermahlen, und Du ruhe Dich aus. Er wurde von einem deutschen Mönch in einem lateinischen Text notiert und die angeführten Worte soll ein Tscheche mit dem Vornamen Bogval zu seiner Frau gesagt haben.⁴ Unter dem Einfluss vielfältiger Faktoren und in unterschiedlichen Zeiträumen beginnen unterschiedliche kulturelle Welten, sich gegenseitig zu beeinflussen, miteinander zu konkurrieren bzw. einander zu dominieren. Es haben jener Kultur- und Zivilisationskreis und ein solches System gesellschaftlich-politischer Beziehungen gewonnen, die sich für die örtliche Bevölkerung (in unterschiedlicher Hinsicht) als attraktiver bzw. reeller herausgestellt hat.⁵

Oberschlesien (in der vorliegenden Arbeit werden unter dem Begriff Oberschlesien die Gebiete verstanden, die zum Gebiet der heutigen Wojewodschaften Schlesien und Oppeln gehören) ist eine Region des kulturellen Grenzlands. Es sollte, wie von M. Szczepański gefordert wurde, in der Perspektive der „la longue duree“ wahrgenommen werden. Das bedeutet, dass man sich bei den Forschungen im Prinzip nicht darauf beschränken darf, Fakten präzise, gründlich und umfassend zu registrieren. Es sollten eher Strukturen und Institutionen beschrieben werden, die sich direkt auf den Wandel ausgewirkt haben, der in diesem Grenzland eingetreten ist.⁶

Eines der Elemente, das die Prägung des kulturellen Grenzlands beeinflusst, ist die Sprache. Wir können sie als gesellschaftliches Gebilde betrachten, das im Ergebnis gesellschaftlicher Interaktion erschaffen wird, erlernt und von Generation zu Generation weitergegeben (vererbt) wird. Andrzej Rogalski betrachtet Sprache als fundamentales Element von Kultur, das Werkzeug und Träger für Kommunikation, Aufbau und Aufrechterhaltung gesellschaftlicher Bindungen, zum Kennenlernen

---

¹ Szczepański 1999.165.

² Kaczmarek, 2014.

³ <http://agso.uni-graz.at/lexikon/klassiker/park/38bio.htm>

⁴ Matuszewski 1981.

⁵ Szczepański 1999. 166.

⁶ Szczepański 1999.

---

und zur Interpretation von Wirklichkeit, Bewusstsein und Selbstwahrnehmung sowie zur Kumulation des kulturellen Erbes ist. Als gesellschaftliches Gebilde erfüllt die Sprache vor allem zwei grundlegende Funktionen: die sozialisierende Funktion (zur Einigung der Gemeinschaft der Sprecher) und die Funktion zur Bewahrung der Kultur.⁷

In Bezug auf die zwei letzteren Funktionen sollte über die Umstände nachgedacht werden, unter denen sich das sprachliche Repertoire in den Gebieten von Oberschlesien herausbildet⁸, wo viele unterschiedliche Sprachen und deren Varianten auftraten. Unter dem Begriff „sprachliches Repertoire“ werden wir, wie im Jahr 1968 der amerikanische Linguist John J. Gumperz schrieb, „das Kollektiv aller sprachlichen Formen, die von Mitgliedern der jeweiligen sprachlichen Gemeinschaft verwendet werden“, verstehen. (An dieser Stelle ist außerdem anzumerken, dass die Differenzierung des sprachlichen Repertoires auch die Differenzierung der sozialen Struktur der jeweiligen Gemeinschaft widerspiegelt, wovon im vorliegenden Text allerdings keine Rede sein wird)⁹.

Eine weitere Frage ist der Versuch, die Beziehungen zwischen der Verwendung der deutschen Sprache, die eine besondere Rolle spielte, und dem gesellschaftlich-politischen Leben in Oberschlesien zu untersuchen. Kann man Veränderungen in der Verwendung der deutschen Sprache unter dem Einfluss von gesellschaftlich-kulturellen und politischen Phänomenen bemerken? Um so gestellte Fragen beantworten zu können, sind in erster Linie die wichtigsten politischen Ereignisse darzustellen, die die Ausprägung des oberschlesischen Gebiets als Gebiet des kulturellen Grenzlands, als Gebiet des kulturellen Grenzlands bestimmt haben, aber auch, um die wichtigsten Umstände zu unterscheiden, die die Präsenz der deutschen Sprache in dieser Region, sowohl in der Vergangenheit als auch in der Gegenwart direkt beeinflussen.

Das 19. Jahrhundert spielte für die Entwicklung der deutschen Sprache in Schlesien eine wesentliche Rolle. Das war der Zeitraum, in dem infolge von zivilisatorischen Veränderungen und der Entwicklung der Technik in den Gebieten, die sich dynamisch entwickelten, auch ein Wandel in den sprachlichen Verhaltensweisen zu bemerken war¹⁰. Damals kam es zu umfangreicheren Kontakten und gegenseitigen Beeinflussungen zwischen der deutschen Sprache und den Mundarten der schlesischen autochthonen Bevölkerung. Im Ergebnis dessen entwickelte sich im Gebiet Oberschlesien die schlesische Variante der deutschen Umgangssprache, die sich durch zahlreiche polnische Einflüsse auszeichnet¹¹. Andererseits wurde die deutsche Sprache zur Quelle für viele Lehnwörter in den polnischen schlesischen Dialekten. Diese beiderseitigen sprachlichen Beeinflussungen resultierten aus der Tatsache, dass sich die Sprache mit der Wirklichkeit verändert, die die jeweilige Gruppe umgibt, die sich ihrer bedient und auf die Veränderungen reagiert, die in ihrem Umfeld einhergehen. Vor allem reagiert sie auf die drei wichtigsten Prozesse: das Bedürfnis der Nominierung, die bewirkt, dass Menschen, wenn in ihrem Umfeld neue Gegenstände und Phänomene auftauchen, sie präzise benennen müssen. Im Ergebnis dessen kann jede Sprache ihren Bestand an Mitteln vergrößern und sie als Werkzeug der Kommunikation optimieren. Ein weiterer Prozess ist die sprachliche Mode, die es ermöglicht, die Sprache an die in der jeweiligen Zeit herrschenden Trends anzupassen, und drittens - das Bedürfnis der Kommunikation unter neuen Lebenssituationen¹².

Es ist anzunehmen, dass im 19. Jahrhundert in Schlesien alle drei Prozesse aufgetreten sind. Im Ergebnis der sich dynamisch entwickelnden wirtschaftlichen Verhältnisse und sozialen Veränderungen tauchten bisher hier nicht auftretende Elemente der materiellen und geistigen Kultur auf: Gegenstände, Vorrichtungen, Begriffe des neuen Rechts und der administrativen Organisation. Weil diese Gegenstände und Begriffe keine eigenen Namen hatten, die in Schlesien funktionierten, wurden sie mit ihrem deutschen Namen übernommen. Im Ergebnis dessen kann man in den polnischen Dialekten Schlesiens viele Bezeichnungen deutscher Herkunft finden, die damals als *Novum* galten. Sie beziehen sich vor allem auf den Ackerbau, das Handwerk und die Industrie, aber

---

⁷ Rogalski 2011. 38-57.

⁸ Grzegorzczkova 2008. 129.

⁹ Rogalski 2011. 50; Ziółkowski 1975.229.

¹⁰ Ziółkowski,1975. 230.

¹¹ http://www.morciniac.eu/24,wieloetniczosc_w_historii_slaska.

¹² Piekot 2008.

---

auch die gesellschaftliche Verwaltung und die neue Rechtsordnung. Die Notwendigkeit, sich in neuen Lebenslagen zurechtzufinden, die z.B. durch eine Änderung der Rechtsordnung hervorgerufen wurden, bestimmte die Kenntnis der deutschen Sprache. Nicht ohne Bedeutung war auch der Wille zum gesellschaftlichen Aufstieg, der durch die Kenntnis des Standarddeutschen erleichtert wurde. Einer solchen Sprache bedienten sich die Eliten und gesellschaftlichen Autoritäten (vor allem hingegen Lehrer, Wissenschaftler, Schriftsteller, Prediger). Das war eine kodifizierte Sprache, die über eine schriftliche Form verfügt, die im Prozess der schulischen Bildung vermittelt und in der staatlichen Verwaltung verwendet werden - also in deutscher Sprache¹³.

Sowohl das 19. Jahrhundert als auch die stürmische erste Hälfte des 20. Jahrhunderts haben die ethnische Struktur in Schlesien nicht grundsätzlich verändert. Allerdings traten damals Veränderungen auf, die von einer großen Absicht zeugten, Sprache mit nationaler Ideologie zu koppeln¹⁴. In dieser Zeit wurde begonnen, die deutsche Sprache vor allem mit dem deutschen Volk gleichzusetzen. Allerdings kam es damals noch nicht zu ihrer vollen Korrelation, so dass die Folge davon war, dass beispielsweise in den 1920er Jahren deutsche Zeitungen in polnischer Sprache erschienen („Wola Ludu“, „Poradnik Domowy“). Auch die Polen gründeten neue Zeitungen in deutscher Sprache (beispielsweise „Weißer Adler“)¹⁵. Viele Bewohner bedienten sich damals einer Sprache, die „Wasserpölnisch“ genannt wird. Dieser Begriff, der mit dem Grenzraum verbunden ist, wurde in deutschen Arbeiten herabgewürdigt und nicht selten für nationalistische politische Zwecke missbraucht¹⁶.

Neben dem Machtkampf der Nationalismen fand ein Prozess der Assimilation mit dem einem bzw. mit dem anderen Volk statt, was der Effekt der Koexistenz im Rahmen kleiner lokaler Gemeinschaften bzw. der Einwirkung staatlicher Strukturen auf die in diesem Gebiet lebende Gemeinschaft war. Viele Mitglieder der lokalen Gemeinschaften waren als sog. Randmenschen in ihrer Nationalität noch nicht vollständig geprägt. Sowohl der deutsche als auch der polnische Nationalismus bemühten sich, diese Gruppe in ihr Volk einzugliedern. Unter dem Einfluss geopolitischer Veränderungen, die durch den Ersten Weltkrieg hervorgerufen wurden, sowie von Kämpfen um diese Gruppe führten zu den Schlesischen Aufständen sowie zum bewaffneten polnisch-tschechischen Konflikt. In ihrer Folge wurde Oberschlesien unter drei Staaten, Deutschland, Polen und der Tschechoslowakei (Olsagebiet) aufgeteilt, die sich bemühten, die ihnen gehörenden Teile der Region Schlesien an den Rest des Landes anzubinden, auch in Form von Autonomie. Es wurden außerdem Maßnahmen ergriffen, die auf eine Germanisierung, Polonisierung bzw. Tschechisierung ihrer Gebiete abzielten, damit ihre Staatsgrenze sich mit der nationalen bzw. kulturellen Grenze deckte. Es wurde eine Propaganda-Offensive gegen die in diesen Gebieten noch existierende Bevölkerungsgruppe begonnen, deren nationales Bewusstsein noch nicht vollständig ausgeprägt war. Trotz der Bemühungen der Staaten deckten sich in Schlesien die Staatsgrenzen nicht mit den nationalen und kulturellen Grenzen. Nebeneinander lebten Polen, Deutsche und Tschechen, die typische Verhaltensweisen der Gemeinschaft des Grenzlands präsentierten, wo über Jahrhunderte die polnische und die deutsche Kultur aneinander grenzten und die Bewohner in vielfältigen Abstufungen eine Verbundenheit zum Polentum bzw. zum Deutschtum empfanden.

Zu einer echten Wende sowohl in ethnischer als auch in sprachlicher Hinsicht kam es nach 1945. Oberschlesien, mit Ausnahme des Olsagebiets, wurde ein Teil von Polen. Es hörte auf, ein Grenzland im staatlichen Sinne zu sein, nichtsdestotrotz blieben die nationalen und kulturellen Grenzen. In diesen Gebieten, das heißt, in den Gebieten der Wojewodschaft Schlesien der Vorkriegszeit, und in einem Teil des deutschen Regierungsbezirks Oppeln der Vorkriegszeit, das heißt, vor allem der Bereich der Städte Beuthen, Hindenburg und Gleiwitz, verblieb weiterhin eine große deutsche Bevölkerungsgruppe, die es nicht geschafft hatte, sich zu evakuieren bzw. vor der im Januar 1945 anrückenden Roten Armee zu flüchten¹⁷. Es blieben auch Schlesier, Bürger des

---

¹³ Rogalski 2011.50.

¹⁴ Madajczyk 1999.

¹⁵ Madajczyk 1999.

¹⁶ Lasatowicz 2010. 257.

¹⁷ Świder 2002.

Dritten Reichs, die sich mit Polen identifizierten, die ihre Heimat nicht verlassen wollten, in dem Glauben, dass sie aufgrund ihrer Polnischkenntnisse bzw. ihrer Kenntnisse des schlesischen Dialekts sicher sein würden. Nachdem die Front Oberschlesien durchzogen hatte, blieben, ähnlich wie in anderen Gebieten des Dritten Reichs, sowjetische Militärkommandanturen, deren Aufgabe es war, die Front von hinten zu sichern, aber auch das Leben in den von der Roten Armee besetzten Gebieten zu organisieren. In dieser Zeit kam es zu vielerlei Missbrauch: Raub, Brandstiftung, Vergewaltigung und Morde an der Zivilbevölkerung, aber auch Verhaftungen und sog. Internierungen, vor allem im Februar und März 1945. In den Städten Oberschlesiens wurden von den sowjetischen Militärs einige Zehntausend Männer im Alter von 15 bis 60 Jahren verhaftet, die dann zur Zwangsarbeit in die Sowjetunion deportiert wurden¹⁸. Etwa zwei Monate nach der Besetzung wurde das Gebiet Oberschlesiens von den Militärkommandanturen der polnischen Verwaltung übergeben, deren Hauptaufgabe es war, „jegliche Spuren der deutschen Besatzung zu beseitigen“¹⁹. Diese Aufgabe bezog sich auf das Gebiet Oberschlesiens, das sich in den Jahren 1922 bis 1939 in den Grenzen des polnischen Staats befand (die ehemalige Wojewodschaft Schlesien). Die Gebiete Oberschlesiens hingegen, die sich in den Grenzen des Dritten Reichs befanden, die erst im Jahr 1945 von der polnischen Verwaltung übernommen wurden (ehemaliger Regierungsbezirk Oppeln), wurden dem Prozess der Entdeutschung unterzogen, d.h. der Beseitigung sämtlicher Spuren des Deutschtums, kombiniert mit Repolonisierungsmaßnahmen. Hauptziel war es, diesen Gebieten einen polnischen Charakter zu verleihen, unter anderem durch Aussiedlung der deutschen Bevölkerung und Besiedlung dieser Gebiete durch polnische Ansiedler. Schon im Frühsommer 1945 wurde die erste Gruppe der deutschen Bevölkerung gezwungen, diese Gebiete zu verlassen (es waren vor allem die deutschen Beamten und Personen, die während des Krieges in Schlesien siedelten sich an. In zweiter Linie wurde schlesische Bevölkerung, die deutsch optiert hatte, ausgesiedelt. Allerdings wurden diese Aussiedlungen in der lokalen Gemeinschaft Schlesiens nicht als Aussiedlungen der deutschen Bevölkerung, sondern vor allem als Repressionen gegen Schlesier „deutschen Geistes“ bzw. gegen Schlesier im Allgemeinen betrachtet. Der „deutsche Geist“ bzw. indifferente nationale Haltungen wurden in diesem Kontext nicht negativ bewertet. Negativ wurde nur ein bestimmtes antipolnisches Vorgehen während der Zeit der Nazi-Besatzung bewertet, wie das der Fall im Gebiet des ehemaligen Regierungsbezirks Oppeln während des Krieges (in den Jahren 1939 bis 1945) war²⁰. Den Platz der ausgesiedelten „deutsch Optierten“ sollten Ansiedler aus Zentralpolen und Repatrianten aus den polnischen Ostgebieten einnehmen.

Es wurde auch der Versuch unternommen, die deutsche Sprache auszumerzen, die entsprechend der Konzeption der damaligen Machthaber mit der deutschen Nationalitätenoption gleichgesetzt wurde²¹. Die Beseitigung der deutschen Sprache sollte die „bedingungslose und vollständige Polonisierung“ der im Jahr 1945 angeschlossenen Gebiete ermöglichen. Das war keine einfache Aufgabe, da ein wesentlicher Teil der einheimischen Bevölkerung kein Polnisch konnte. Das betraf insbesondere junge Menschen, die in den Zeiten des Nationalsozialismus aufgewachsen waren. Ein zweites Hindernis war, dass Zwangsaussiedlungen aus wirtschaftlichen Gründen ausgesetzt wurden. Es ging vor allem darum, Facharbeiter, die für die oberschlesische Industrie wichtig waren, zu behalten. Da verursachte gewisse Turbulenzen in Verbindung mit der Umsetzung der Vorgaben zur Repolonisierung, insbesondere, da die Überreste der deutschen Sprache und Kultur die schlesische Bevölkerung nicht störten, die als Grenzland-Bevölkerung in beiden Kulturen beheimatet war.

In die breit angelegte Entdeutschungsaktion auch Repatrianten und Ansiedler einbezogen. Im „Osadnik“ [Der Ansiedler], einer Zeitschrift für dieser Gruppe der Bevölkerung der Westgebiete, wurde im Februar 1946 ein Appell veröffentlicht, der dazu aufrief, Spuren des Deutschtums nicht nur in Form von deutschen Schildern und Wegweisern zu entfernen, sondern auch der massenhaften Beschäftigung von Deutschen in polnischen Betrieben, Geschäften, Restaurants und anderen Einrichtungen entgegenzuwirken, der Verwendung der deutschen Sprache durch Polen, Kontakten

---

¹⁸ Błaszczak-Waławik, Błasiak, Nawrocki 1990.

¹⁹ Świder 2002.

²⁰ Błaszczak-Waławik, Błasiak, Nawrocki 1990.

²¹ Świder 2002.

---

polnischer Männer zu deutschen Frauen und der Übernahme deutscher Gewohnheiten durch Polen.²² Entgegen den Erwartungen der Machthabenden nahm auch die zugewanderte Bevölkerung, insbesondere aus den Gebieten Galiziens, weder die deutsche Sprache noch die Kultur als besonders feindselig wahr. Davon zeugen auch Berichte von Zeitzeugen, die als Kind in diese Gebiete gekommen waren und die Möglichkeit zu Kontakten zu deutschen Kindern zu haben. (Ein Beispiel können die im Jahr 2019 und 2020 geführten Interviews im Rahmen des internationalen Forschungsprojekts „Einfluss von Zwangsmigrationen auf die familiäre generationenübergreifende Übermittlung“ sein. Eine strukturelle Analyse der Transformation von Normen und Werten in Polen und in Deutschland, das von deutschen und polnischen Wissenschaftlern umgesetzt wird. Die Interviews wurden mit Bewohnern von Dörfern bei Oppeln geführt, die im Jahr 1945 aus den polnischen Ostgebieten gekommen waren.) Das resultierte aus der Tatsache, dass ein Teil der älteren Ansiedler sowohl die deutsche Sprache als auch die Kultur aus der Zeit kannte, als Galizien Teil von Österreich-Ungarn war (bis 1918). Außerdem kam es während des Krieges zu vielen direkten Konflikten zwischen Ukrainern und Polen, während das Bild der Deutschen wesentlich differenzierter als in Zentralpolen war.

Die Maßnahmen, die von der Verwaltung umgesetzt wurden, wurden meist sehr kontrovers wahrgenommen. Am unbeliebtesten waren der Prozess der Ausmerzungen der Überbleibsel der deutschen Sprache aus dem privaten und öffentlichen Raum und die zwangsweise Änderung von deutsch klingenden Vornamen und Familiennamen. Die administrative Einführung von Maßnahmen, die in die privateste Sphäre eindringen, dem Vornamen und Familiennamen, weckte nicht nur Unwillen, konnte sich auch negativ auf die Wahrnehmung sowohl der polnischen Behörden als auch deren Tätigkeit auswirken²³. Eines der Elemente war, das dazu beigetragen hat, dass die autochthone Bevölkerung den polnischen Staat negativ wahrnahm, aber auch der verstärkte Unwille der Ansiedler, insbesondere aus den östlichen Gebieten, die an die UdSSR verloren gegangen waren. Ein anderes außergewöhnlich kontroverses Element der Entdeutschung war das Entfernen deutscher Aufschriften aus Kirchen und von Friedhöfen, einschl. der Änderung der Vornamen und Familiennamen auf Grabsteinen²⁴. Das weckte nicht nur unter der einheimischen Bevölkerung, sondern auch unter der zugewanderten Bevölkerung viele Kontroversen. Unter der schlesischen Bevölkerung führten die Art und Weise der Durchführung der nationalen Selektion, aber auch die breit angelegten antideutschen Maßnahmen zur Schwächung der nationalen Verbundenheit unter den Schlesiern, aber auch zum Bruch mit dem nationalen Polentum. Davon zeugt unter anderem die Tatsache, dass die polnische Bevölkerung Ausreisearträge nach Deutschland stellte, was besonders stark in den Jahren 1947 bis 1949 zu beobachten war, das heißt, in dem die Entdeutschungsmaßnahmen am intensivsten waren. Darüber hinaus konnten die Maßnahmen zur Entfernung der Aufschriften sowohl aus dem öffentlichen Raum als auch im Privaten, z.B. von Wandteppichen, Behältern, kleinen Haushaltsgeräten, Empörung und Unverständnis wecken und zu Konflikten und Streitigkeiten führen, insbesondere mit Ansiedlern, die nach der Zeit der kriegsbedingten Armut gezwungen wurden, „von den Deutschen übriggebliebenes“ Gerät zu zerstören. Der Unwille gegenüber Maßnahmen dieser Art war weit verbreitet - für die Bewohner des Grenzlandes waren beide Kulturen, polnische und deutsche, heimisch. Die Behörden der Wojewodschaft hingegen waren der Meinung, die polnische Bevölkerung habe sich an die deutschen Überbleibsel gewöhnt und reagiere nicht auf die „gefährlichen Phänomene und revisionistischen Ideen in Deutschland“²⁵.

Entgegen dem Willen der Machthaber konnte in der gesellschaftlichen Wirklichkeit des Grenzlands die Andersartigkeit der Bevölkerung bewahrt werden. Das war möglich, weil sich die schlesische Bevölkerung gesellschaftlich, kulturell und politisch „nach innen abgekapselt“ hatte. Das war eine Abwehrreaktion angesichts der gesellschaftlichen Gefährdung, wie die Prozesse der nationalen Selektion und der Zerstörung der Einflüsse deutscher Kultur in Schlesien. Es erfolgte auch eine Stärkung der regionalen und lokalen Bindung auf Kosten der nationalen Bindung.

---

²² Świder 2015.190.

²³ Senft 2005.29-39.

²⁴ Świder 2009.

²⁵ Świder 2015.

Im sprachlichen Bereich zeigte sich eine verstärkte Verwendung der schlesischen Mundart, die charakteristisch für die Andersartigkeit der einheimischen Bewohner Schlesiens waren. Allerdings kam es innerhalb der Gemeinschaft der Autochthonen des Grenzlands zu einer wesentlichen Ausmerzung der kodifizierten Sprache, was durch das Verbot begünstigt wurde, Deutsch an Schulen in Schlesien zu unterrichten. Es entstand ein eigenartiges Schlesiertum, das nicht selten als integraler Bestandteil eines monolithischen Polentums oder als „schwache“, uneinheitliche Identität verstanden wurde, eine hiesige und gleichzeitig fremde, die durch lokale Andersartigkeit unterfüttert wurde, und aus polozentristischer Perspektive ideologisch verdächtig war, wie Wojciech Browarny schrieb²⁶.

Das Ende der Volksrepublik Polen im Jahr 1989 bedeutete keineswegs den Untergang Polens als unitärer und zentralisierter Staat, führte allerdings zu einer Vergegenständlichung der nationalen Minderheiten, ethnischen Gruppen und provinziellen Milieus. Ausdruck dessen war die Rede von Tadeusz Mazowiecki vom September 1989, als er sagte: „Polen ist ein Staat und die Heimat nicht nur für Polen, sondern auch für die nationalen Minderheiten.“²⁷ Das knüpfte an die Ansprache von Papst Johannes Paul II. von Januar 1989, in der er feststellte: „Minderheiten zu respektieren, ist die Bedingung für den Frieden“. Diese Äußerungen waren in vielen Fällen der Impuls für eine Revision der kollektiven Erinnerung, die bis dahin selektiv bzw. ideologisch verfälscht war²⁸. Eine wichtige Rolle in diesem Prozess spielte die Sprache, darunter vor allem die deutsche Sprache, die für viele Bewohner Oberschlesiens zum Symbole für die wiedergewonnene Sprache der Heimat, zum Synonym der Muttersprache und zum Synonym für die wiedergewonnene ethnisch-kulturelle Identität wurde. Die erste Ausdrucksform dieses Prozesses war, dass wieder deutschsprachige Heilige Messen in Oberschlesien gehalten werden durften, so dass die Bevölkerung, die sich mit dem Deutschtum identifizierte, sie in der „Sprache des Herzens“ hören konnte. Erzbischof Alfons Nossol erinnerte damals daran, dass „Sprache des Herzens“ eine historische Bezeichnung aus der Zeit des Erzbischofs von Breslau, Kardinal Bertram, war. Damals bezog sich diese Bezeichnung auf die Seelsorge in polnischer Sprache²⁹. In dieser Zeit war, wie Frau Prof. Lasatowicz vom Institut für Germanistik der Universität Opole schreibt, „Besonders bei Vertretern der mittleren Generation [...] ein gewisser Rückgang bei den Deutschkenntnissen bemerkbar, was von einer gewissen Generationslücke im Hinblick auf die Bewahrung der ethnisch-sprachlichen Tradition der Minderheit zeugt.“³⁰ Diese Tendenz hielt sich weiterhin, obwohl die deutsche Minderheit das Recht hat, muttersprachlichen Unterricht anzubieten, was aus der in Polen geltenden Gesetzgebung resultiert. In vielen Fällen wurde die sprachliche Kompetenz nicht wieder aufgebaut, was allerdings kein Hindernis darstellte, dass insbesondere die mittlere Generation ihre ethnische deutsche Identität ohne Kenntnis dieser Sprache artikuliert³¹.

Nach den Forschungsergebnissen von Frau Prof. Maria Lasatowicz vom Institut für Germanistik der Universität Opole: „Im Bereich des schlesischen Deutschen lassen sich folgende Varianten unterscheiden:

- Standarddeutsch, das bei einem Teil der jüngsten Generation der Oberschlesier auftritt, der zweisprachigen Generation, die außerdem das Polnische und die schlesische Mundart beherrscht,
- Deutsch mit mundartlicher Einfärbung, das aus geschwächter sprachlicher Kompetenz resultiert, das Interferenzen des Polnischen aufweist, das von der mittleren Generation verwendet wird,
- sowie eine Sprache, die archaische Eigenschaften (Sprache der Erinnerung) und Bestandteile von *Wasserpolsch* aufweist, wobei diese letztere Variante als dem Polnischen und dem Deutschen in Oberschlesien gemeinsam angesehen werden kann.“³²

Ein interessantes Phänomen ist die Renaissance der schlesischen Sprache / des schlesischen Dialekts, die mit dem (erfolglosen) Versuch verbunden ist, einen Verband der Bevölkerung

---

²⁶ <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl/articles/show/28>

²⁷ Diariusz Sejmowy 1989.4.

²⁸ <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl/articles/show/28>

²⁹ Ogiolda 2019.

³⁰ Lasatowicz 2010. 257.

³¹ Lasatowicz 2010. 256-257.

³² Lasatowicz 2010. 257.

Schlesischer Nationalität eintragen zu lassen. Im Juni 1997 stimmte das Wojewodschaftsgericht Katowice der Eintragung dieses Vereins zu. Letztendlich wurde allerdings dieser Beschluss zurückgezogen und bis heute ist es nicht gelungen, die schlesische Nationalität erfolgreich anerkennen zu lassen. Ein interessantes Element, das die Ergebnis der Volkszählung beeinflusst hat, war die Möglichkeit, die im Jahr 2011 auftauchte, eine doppelte national-ethnische Identität anzugeben: Im Jahr 2011 gaben nur 26.000 Personen nur die deutsche Nationalität an, aber weitere 52.000 verbanden sie mit der polnischen Nationalität. Im Fall der schlesischen Identität stellen sich die Daten wie folgt dar: als einzige Identität wurde die schlesische von 362.000 Personen angegeben, und von 415.000 Personen wurde sie mit der polnischen verbunden. Ganze 418.000 Personen gaben die schlesische Identität als ihre erste Identität an. Höchstwahrscheinlich gaben viele Schlesier, die bisher die deutsche Identität deklariert hatten, in der Volkszählung von 2011 die schlesische Identität an³³.

Die Ergebnisse der Volkszählung zeigen den Wettstreit, der zwischen der deutschen Minderheit und den Anhänger der Bewegung für die Autonomie von Schlesien besteht, die die schlesische Identität propagieren, um die Gunst derselben Zielgruppe - der Opper Schlesier. Was in letzter Zeit beobachtet werden kann und worauf auch Wissenschaftler aufmerksam machen, ist, dass in der autochthonen Gemeinschaft sukzessive die Unterstützung für das Lernen der deutschen Sprache zurückgeht. Wie im Jahr 2012 Andrzej Sakson vom West-Institut Poznań schrieb, verliert die deutsche Minderheit an Attraktivität, es wird gar von einer „Plastik-Minderheit“ gesprochen³⁴.

Wenn man sowohl die demographische Lage von Schlesien, als auch den sichtbaren Prozess der Alterung der Mitglieder der Minderheit sowie die langsam fallende Attraktivität der Minderheitenorganisationen, insbesondere für junge Menschen, analysiert, verwundert es nicht, dass sich lediglich 14 Prozent der jungen Menschen in Schlesien mit dem Deutschtum identifiziert (16 Prozent im Opper Schlesien). Das bedeutet, dass die jungen Menschen nicht daran interessiert sind, ihr Deutschtum zu manifestieren. Das bedeutet außerdem, dass die erste Variante der Deutschkenntnisse (Standard-Deutsch) immer seltener ist. Viele jungen Menschen bevorzugen es, Englisch zu lernen, als Sprache für internationale Kontakte. Es wundert somit nicht, dass immer häufiger im politischen, rechtlichen und wissenschaftlichen Diskurs die Frage nach der schlesischen Sprache gehört wird, die das Deutsche erfolgreich ersetzen könnte, als Element, das die regionale Identität bestimmt³⁵.

Es fällt schwer, M. Szczepański nicht zuzustimmen, der behauptet, dass die Grenzregion Oberschlesien langsam seine Attribute verliert (unter anderem in der Verbreitung der Kenntnis und der Verwendung des Deutschen) und eine multikulturelle Region wird. Dies wird sowohl vom Prozess der heutigen „Völkerwanderung“ (Migration hauptsächlich zu Zwecken der Arbeit und der Ausbildung) als auch durch zivilisatorische Veränderungen begünstigt. Unter ihnen am wichtigsten ist das Verschwinden der Zweisprachigkeit und der Bikulturalität zugunsten eines Europäertums, das vor allem von jungen Menschen vertreten wird. Die relative wirtschaftliche und politische Stabilität bewirkt, dass die Sorge darum, die lokale Identität zu exponieren, für sie nicht mehr so wichtig ist. Im Ergebnis dessen werden sie, dank Bildung, Kultur und sprachlichen Fähigkeiten Menschen des kulturellen grenzüberschreitenden Raums. In vielen Fällen schwindet bei ihnen die Verbundenheit mit der kommunikativen Gemeinschaft, das heißt, der gesellschaftlichen Gruppe, die über gemeinsame verbale Ressourcen und kommunikative Regeln verfügt³⁶. In diesem Kontext schwindet auch die deutsche Sprache, die der immer häufiger werdenden schlesischen Sprache (?) Platz macht³⁷, die immer öfter als Werkzeug und als Träger für Kommunikation, Aufbau und Aufrechterhaltung gesellschaftlicher Bindungen angesehen wird. Ganz bestimmt kann sie, wenn sie entsteht, zum Werkzeug für die Kumulation des kulturellen Erbes der Bevölkerung werden, die das Gebiet von Oberschlesien bewohnt.

---

³³ Sakson 2012. 1.

³⁴ Sakson 2012. 1.

³⁵ Siuciak 2010.

³⁶https://www.academia.edu/7747522/Socjologia_j%C4%99zyka_socjolingwistyka_a_spo%C5%82eczna_analiza_dyskursu._Perspektywa_socjologa_i_j%C4%99zykoznawcy

³⁷ Siuciak 2010.

Literatur

50 Klassiker der Soziologie. <http://agso.uni-graz.at/lexikon/klassiker/park/38bio.htm>

Błaszczak-Waławik, Błasiak, Nawrocki (1990); Błaszczak-Waławik Mirosława, Błasiak Wojciech, Nawrocki Tomasz, Górny Śląsk szczególnie przypadek kulturowy, Kielce 1990 http://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/3635/30._grny_lsk_szczeglny_przypadek_kulturowy.pdf

Browarny Wojciech: Śląsk w literaturze polskiej po 1945, Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego, 2014, <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl/articles/show/28>

Diariusz Sejmowy 1989, Nr. 17, S. 4.

Grzegorzyczkowa (2008), Grzegorzyczkowa Renata: O tak zwanej reprezentatywnej funkcji języka w świetle nowszych badań psycholingwistycznych, „Język a Kultura” Bd. 20, Wrocław 2008, S. 129.

Hanich (2012); Hanich Andrzej: Losy ludności na Śląsku Opolskim w czasie działań wojennych i po wejściu Armii Czerwonej w 1945 roku, „Studia Śląskie” Bd. LXXI (2012), S. 197–227.

Kaczmarek (2014); Kaczmarek Ryszard: Górny Śląsk, in: Encyklopedia Województwa Śląskiego, Bd. 1 (2014), http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/G%C3%B3rny_%C5%9A1%C4%85sk

Kaczmarek (2015), Kaczmarek Ryszard: Wyzwoliciele, sojusznicy czy okupanci? Armia Czerwona na niemieckim Górnym Śląsku w 1945 roku w świetle współczesnych badań historycznych, [in:] Niedokończona tożsamość społeczna – szkice socjologiczne, Hrsg. J. Wódz, G. Libor, Katowice 2015, S. 67–77.

Lasatowicz (2010); A., Lasatowicz Maria Katarzyna: Język niemiecki na Górnym Śląsku. Tradycja i terażniejszość, in: Studien zur sprachlichen Kommunikation. Festschrift aus Anlass des 70. Geburtstages von Prof. Dr. habil. Marian Szczodrowski, S. 257.

Madajczyk (1999); Madajczyk Piotr: Język polski i niemiecki na Górnym Śląsku. Wczoraj, dziś, jutro..., in: Znaczenie języka niemieckiego i języka polskiego na Górnym Śląsku w latach 1921–1950, Gliwice 1999.

Matuszewski (1981); Matuszewski J.: Najstarsze polskie zdanie prozaiczne. Zdanie henrykowskie i jego tło historyczne, Wrocław 1981.

Morciniak, Norbert: Wieloetniczność w historii Śląska na przykładzie polsko-niemieckich stosunków językowych, http://www.morciniak.eu/24,wieloetniczosc_w_historii_slaska.

Ogiolda (2019); Ogiolda Krzysztof: Trzydzieści lat temu „język serca” był jednocześnie dla mniejszości językiem nadziei, „Nowa Trybuna Opolska” 11 czerwca, 2019. <https://nto.pl/trzydziesci-lat-temu-jezyk-serca-byl-jednoczesnie-dla-mniejszosci-jezykiem-nadziei/ar/c1-14200325>.

Piekot (2008); Piekot Tomasz: Język w grupie społecznej. Wprowadzenie do analizy socjolektu, Wałbrzych 2008.

Rogalski (2011); Rogalski Andrzej K.: Socjologia języka, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” nr 5/2011, S. 38-57. http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Uniwersyteckie_Czasopismo_Socjologiczne/Uniwersyteckie_Czasopismo_Socjologiczne-r2011-t-n5/Uniwersyteckie_Czasopismo_Socjologiczne-r2011-t-n5-s38-57/Uniwersyteckie_Czasopismo_Socjologiczne-r2011-t-n5-s38-57.pdf

Sakson (2012), Sakson Andrzej: Mniejszość niemiecka na Śląsku w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r., in: „Biuletyn Instytutu Zachodniego” Nr. 85/2012, S. 1.

Senft (2005); Senft Stanisław: Konsekwencje II wojny światowej dla Śląska Opolskiego, „Studia Śląskie” 2005, S. 29–39.

Siuciak (2010); Siuciak Mirosław: Czy w najbliższym czasie powstanie język śląski? „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 19 (39), 2010, Heft 2.

Świder (2002); Świder Małgorzata: Die sogenannte Entgermanisierung im Opperlner Schlesien in den Jahren 1945–1950, Europaforum-Verlag, Lauf 2002.

Świder (2009); Świder Małgorzata: Kościół, kler i niemieczyzna. Przyczynek do historii Śląska [in:] Silesia – de te fabula naratur. Teksty ofiarowane Profesorowi Michałowi Lisowi, Hrsg. M. Masnyk, W. Piątkowska, A. Pobóg-Lenartowicz, L. Koćwin, K. Zuba, A. Trzcielińska-Polus, Opole 2009.

Świder (2015), Świder, Małgorzata: „Eine dünne Schicht deutscher Farbe auf gesundem polnischem Holz” oder die Entgermanisierung des Opperlner Schlesiens für jedermann, [w:] Die Haltung der kommunistischen Behörden gegenüber der deutschen Bevölkerung in Polen in den Jahren 1945 bis 1989, Adam Dziurok, Piotr Madajczyk, Sebastian Rosenbaum (Hrsg.), Gliwice – Opole 2015, s. 187-199.

Szczepański (1999), Szczepański, Marek S.: Region pogranicza kulturowego w perspektywie socjologicznej: przypadek Górnego Śląska, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2/1999, S. 161-180, hier S. 165.

Ziółkowski (1975); Ziółkowski Marek: Socjologia języka — Szkic modelu teoretycznego subdyscypliny socjologii kultury, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 37, 1975, Heft 2, s. 227-251.
<https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/20430/1/018%20MAREK%20ZI%20C3%93%20C5%81KOWSKI%20RPEiS%2037%282%29%2C%201975.pdf>

Polen und Ungarn zusammen in den deutschen Medien

Die Anfangsworte eines Sprichworts aus dem Mittelalter lauten:

(auf Polnisch) Polak, Węgier - dwa bratanki,
i do szabli i do szklanki.

(auf Ungarisch) Lengyel, magyar – két jó barát,
Együtt harcol s issza borát.

(auf Deutsch) Pole und Ungar - zwei gute Freunde,
zusammen kämpfen sie und trinken ihren Wein.

Diese Worte drücken die Freundschaft zwischen beiden Völkern aus, die aus der Geschichte erwachsen ist. Die beiden Länder sind nicht vergleichbar, wenn es um die Fläche, Einwohnerzahl, Sprache und geopolitische Lage geht. Aber nie wurde zwischen ihnen Krieg geführt. Innerhalb von vielen Jahrhunderten hatten die beiden Staaten eine gemeinsame Grenze. Sie haben auch eine gemeinsame Vergangenheit im Ostblock bis 1989 und stecken tief in ihrer schmerzhaften Geschichte im Kampf für ihre Unabhängigkeit. Im Jahre 1956 kam es sowohl in Polen (vor allem in Posen) als auch in Ungarn zu Aufständen und Unruhen. Das Bild Ungarns und der Ungarn ist im Gegensatz zu anderen Nachbarn Polens eher positiv.

Besonders eng waren die polnisch-ungarischen Beziehungen im 14. und 15. Jh. durch die dynastischen Verknüpfungen der Herrscher. Im 14. Jh. waren beide Länder in einer Personalunion und wurden gemeinsam von König Ludwig I. regiert. Danach wurde seine Tochter Hedwig Anjou zur Königin von Polen. Sie wurde für ihren Einsatz für Kranke, Alte und Arme sehr beliebt. Im Jahr 1986 wurde sie vom Papst Johannes Paul II. selig- und am 8. Juni 1997 in Krakau heiliggesprochen¹. Der Papst bezeichnete Hedwig als Patronin Polens. Sie hat im Testament ihr Vermögen der Krakauer Akademie (derer Nachfolgerin die Jagiellonen Universität ist) vermacht. Im 16. Jh. wurde der Siebenbürgen-Fürst Stephan Báthory zum König von Polen gekrönt. Im Revolutionsjahr 1848 kämpfte der polnische General Józef Bem (Bem Apo) auf der Seite Ungarns gegen die Habsburger. Er wird sowohl in Polen als auch in Ungarn als Nationalheld geehrt. Die Kinder in Ungarn lernen schon in der ersten Klasse der Grundschule General Bem kennen. Seine Legende ist heute noch weit bekannt, weil sein Adjutant Sándor Petőfi – der ungarische geniale Dichter (Dichterprophet) - war.

Seit 2007 feiern wir gemeinsam am 23. März den Tag der „Polnisch-Ungarischen Freundschaft“, der von dem ungarischen Parlament (am 12. März 2007) und vom polnischen Sejm (am 16. März 2007) ohne Gegenstimmen und Enthaltungen beschlossen wurde. Überall in Polens finden an diesem Tag offizielle Feierlichkeiten statt. In Opole wird dieser Tag immer hauptsächlich in den Bibliotheken (sowohl in der Stadtbibliothek als auch in der Wojewodschaftsbibliothek) und im Marschallamt² gefeiert. Jedes Jahr kommen die Gäste aus der Partnerregion (Komitat Fejér) und aus der Partnerstadt – Székesfehérvár nach Opole. Mit ihnen werden verschiedene kulturelle Veranstaltungen organisiert. In vielen Städten Polens und Ungarns wurden polnisch-ungarische Freundschaftsgesellschaften gegründet.

In der polnischen Außenpolitik wird der Stärkung der Zusammenarbeit mit der Visegrád-Gruppe und mit den Staaten der Dreimeere Initiative (Staaten Ostmittel- und Südostmitteleuropas, die zwischen der Ostsee, der Adria und dem Schwarzen Meer liegen) viel Aufmerksamkeit gewidmet. In diesem Zusammenhang ist für Polen die Kooperation mit Ungarn besonders wichtig. Unterschiedlich sind aber die Beziehungen beider Staaten zu Russland. Polen betrachtet Russland als feindseligen Nachbar, während Viktor Orbán gute Kontakte zu Putin pflegt.

---

¹ Das notwendige Element für die Heiligspredung war die Anerkennung der von Hedwig bewirkten Heilung der Anna Rostafińska-Romiszowska im Jahr 1950.

² Marschallamt ist als regionales Selbstverwaltungsamt zu verstehen.

Heute werden Polen und Ungarn im Zusammenhang mit dem Vorwurf des Abweichens von der Demokratie in Europa (vor allem in Westeuropa) kritisiert. Die in beiden Ländern regierenden rechten Parteien (die Fidesz und die Recht und Gerechtigkeit - PiS) sind an die Macht gekommen auf einer Welle der Unzufriedenheit vieler Bevölkerungsgruppen (der sog. Wendeverlierer), die von den Folgen des Transformationsprozesses vom kommunistischen zum demokratischen und marktwirtschaftlichen System enttäuscht wurden. Beiden Parteien wird vorgeworfen, dass sie gezielt die Frustrationen ihrer Bevölkerungen bedienten. Beide Parteien regieren alleine. Es wird ihnen gegenwärtig auch vorgeworfen, dass sie „einen Feldzug gegen die europäische Demokratie gestartet haben“, „europäische Werte verraten, indem sie unter dem Deckmantel der Pandemie-Bekämpfung die Demokratie aushebeln“³ und die öffentlichen Fernseh- und Rundfunksender zu Propagandamaschinen umfunktioniert haben. Jedoch sowohl in Polen als auch in Ungarn wird derzeit eine tiefe Spaltung der Gesellschaft beobachtet und betont.

Ziel des Beitrags ist es, die Darstellung der Situation beider Länder in den deutschen Medien (vor allem in der „Süddeutschen Zeitung“)⁴ in den vergangenen zwei Jahren kritisch zu bewerten. Politische Wissenschaftler betrachten die Massenmedien, vor allem Zeitungen und Zeitschriften, als eine wichtige Quelle für politische Informationen, denn die Medien tragen nicht nur zur Meinungsbildung bei. Zu ihren Aufgaben gehört auch eine gewisse öffentliche Kontroll- und Kritikfunktion.

Polen und Ungarn werden in den deutschen Medien als „prekäre Partner“⁵, „Radaubrüder“⁶, „notorische EU-Kritiker“⁷ und „Sorgenfälle innerhalb der EU“⁸ genannt. Die Vorwürfe gegenüber beiden regierenden Parteien und Regierungen lauten: Zersetzung und Mißachtung der Demokratie, Abbau/Erodieren des Rechtsstaats, Autoritätsstreben, Nationalismus (sogar nationaler Chauvinismus), Verwerfung der europäischen Unionspolitik (darunter vor allem der Flüchtlingspolitik) aber auch Zurückhaltung bei der Unterstützung der Klimaneutralität bis 2050⁹. Kritisiert werden in der „Süddeutschen Zeitung“ die Repressionen gegenüber Bürgerrechtsgruppen und freien Medien. Beiden Ländern wird die Nichteinhaltung der EU-Werte vorgeworfen, auf die sie sich vor ihrem Beitritt im Jahre 2004 verpflichtet haben. Die Werte, auf die sich die Union gründet, stehen seit 1992 im Artikel 2 des EU-Vertrags verankert: Freiheit, Demokratie, Gleichheit, Rechtsstaatlichkeit und die Wahrung der Menschenrechte. Gegen beide Staaten wurde von der EU-Kommission ein Rechtsstaatlichkeitsverfahren (sogenanntes Artikel-7-Verfahren) eingeleitet, das einen Entzug der Stimmrechte im Europäischen Rat zur Folge haben könnte. Beiden Ländern droht die Kürzung der EU-Fördergelder im nächsten mehrjährigen Haushalt (2021-2027) als Strafe für die Einschränkung der Rechtsstaatlichkeit.

Besondere Aufmerksamkeit wird in den Zeitungsartikeln den Partei-Führern gewidmet, d.h. Viktor Orbán in Ungarn (im April 2018 siegte seine Partei in der Parlamentswahl zum dritten Mal in Folge mit absoluter Mehrheit) und Jarosław Kaczyński in Polen (seine Partei ist nach acht Jahren in der Opposition seit 2015 an der Macht). Die Autoren der Zeitungsartikel vertreten die Meinung, dass die beiden Politiker von der Mehrheit der Bevölkerung unterstützt werden. Gleichzeitig aber werden die Zivilgesellschaften und ihre Proteste in beiden Ländern gelobt. In Polen wird die wachsende Opposition gegen die nationalpopulistische PiS-Regierung betont. Und in Ungarn werden Tausende Demonstranten hervorgehoben, die sich immer wieder gegen Viktor Orbáns Angriffe auf die Medienfreiheit und den Rechtsstaat stemmen.

---

³ Matthias Kolb, Von der Leyen darf sich nicht wegducken, „Süddeutsche Zeitung“ vom 1.04.2020.

⁴ Die seit 1945 in München herausgegebene „Süddeutsche Zeitung“ gilt neben der „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ und „Die Welt“ als eines der Leitmedien. Dem Statut zufolge erstrebt die Zeitung „freiheitliche, demokratische Gesellschaftsformen nach liberalen und sozialen Grundsätzen“. Sie wird oft als gemäßigt links eingestuft.

⁵ Tobias Zick, Prekäre Partner, „Süddeutsche Zeitung“ vom 8.02.2019.

⁶ Ebenda.

⁷ Karoline Meta Beisel, Matthias Kolb, Alexander Mühlauer, Die Rechnung kommt noch, „Süddeutsche Zeitung“ vom 18.07.2019.

⁸ Tobias Zick, Vorsicht im Porzellansaal“, „Süddeutsche Zeitung“ vom 8.02.2019.

⁹ Es ging darum, dass Polen und Ungarn die Klimaneutralität als Ziel an sich nicht ablehnen. Sie lehnen das Jahr 2050 ab. Vgl.: Michael Bauchmüller, Deutschland lenkt bei Klimaschutz ein, „Süddeutsche Zeitung“ vom 17.06.2019.

Viktor Orbán genießt große Popularität. Von den Politologen wird er als Pragmatiker betrachtet. Hervorgehoben wird sein Talent als Redner und seine enorme Energie. Er spricht offen vom Modell einer „illiberalen Demokratie“ in Ungarn. Es wird betont, dass er mit 57 Jahren im besten Politikeralter ist. Als Ministerpräsident hat er die Corona-Krise genutzt und sich das Recht eingeräumt, per Dekrete (ohne Parlament) zu regieren. Was seine Haltung zu Polen anbetrifft, so hat er schon 2016 angekündigt, dass Ungarn mögliche Verhängung von EU-Sanktionen gegen Polen blockieren wird. Und umgekehrt hat Polen Orbán auch zugesichert, im Artikel-7-Verfahren ein Veto zugunsten Ungarns einzulegen.

PiS-Vorsitzender Jarosław Kaczyński gilt eher als Ideologe. Er ist Orbáns enger Verbündeter. Von einigen deutschen Journalisten wird er als „starker Mann der polnischen Politik bezeichnet, der den Staat nach seinen Vorstellungen umbaut“¹⁰. Von anderen wird er „Polens dunkle Macht“¹¹, „Polens mächtigster Politiker“¹² und „wahrer Herrscher“ genannt, weil er als Chef der Partei die Regierungsgeschäfte aus dem Hintergrund beeinflusst. Orbáns „autoritäres Regieren hat Kaczyński ausdrücklich als Vorbild für Warschau bezeichnet“¹³. Er sollte zu Orbán sagen: sie beide „könnten in Europa zusammen Pferde stehlen“¹⁴. Schon 2011 hat Kaczyński den Wunsch geäußert, „aus Warschau ein Budapest zu machen“¹⁵. Die beiden Politiker treffen sich regelmäßig seit 2016.

In einem Interview vom August 2019 mit Leszek Balcerowicz (dem ehemaligen Finanzminister, der nach der Wende durch die radikale Schocktherapie die Marktwirtschaft in Polen aufgebaut hat) wurde ihm die Frage gestellt: wo er heute den Unterschied zum sozialistischen Autoritarismus sieht. Balcerowicz antwortete folgendes: „Der Sozialismus war ein extremes Regime, in dem der Staat den Menschen alle Freiheiten genommen hatte. Was heute in Ungarn und Polen [...] passiert, ist etwas anderes. Bestimmte Gruppen wollen das Land beherrschen, indem sie den Staatsapparat kapern. Haben sie damit Erfolg, wird irgendwann der demokratische Wettbewerb verschwinden“¹⁶.

Als Ursula von der Leyen, die Nachfolgerin von Jean-Claude Juncker, zur Präsidentin der Europäischen Kommission gewählt wurde, wurde sie gefragt, ob sie nachsichtiger mit Polen und Ungarn umgehen wird¹⁷, obwohl Fidesz und PiS sie letztendlich bei der Wahl unterstützt haben. Es ging um die Koppelung der Auszahlung von EU-Finanzmitteln an die Einhaltung rechtsstaatlicher Kriterien. Die Kommissionspräsidentin antwortete in einem Interview, dass es „das allerletzte Mittel“ wäre, „nach vielen Stufen, die vorher kommen“¹⁸.

Der Historiker Magnus Brechtken, Direktor des Instituts für Zeitgeschichte in München, kritisierte Regierende in beiden Ländern als Nationalisten, welche die Europäische Union - das historische Friedensprojekt - aufs Spiel setzen. Er stellte fest, dass Ungarn von den höchsten EU-Unterstützung per Einwohner profitiert. Jährlich bekommt das Land mehr als 4% seines BIP-s aus den EU-Mitteln. Jedoch, nach Brechtkens Worten, ignorieren Viktor Orbán und seine Regierung bewusst die Regeln der europäischen Kultur, vor allem das Prinzip der Solidarität.

Es geht u.a. um die Zurückweisung der europäischen Flüchtlingspolitik¹⁹.

Über Polen schreibt derselbe Autor, dass dort die PiS-Regierung die EU-Mittel zur Finanzierung des Staatsumbaus, darunter zur Unterminierung der Gewaltenteilung, genutzt hat.

---

¹⁰ Thomas Dudek, Ungarische Verhältnisse. Wahlsieg der PIS in Polen, „Cicero. Magazin für Politische Kultur“ vom 14.10.2019.

¹¹ Kaczyński dla dziennika „Bild“: Byłoby dobrze, gdyby Merkel została ponownie wybrana, „Wprost“ vom 28.07.2016. [Sind Sie Polens dunkle Macht, Herr Kaczynski? Der Chef der Regierungs-Partei PiS im Interview, „Bild“ vom 27.07.2016].

¹² Matthias Kolb, Vom Preis des Geldes, „Süddeutsche Zeitung“ vom 20.02.2020.

¹³ Florian Hassel, Orbáns Brandbrief, „Süddeutsche Zeitung“ vom 20.02.2020.

¹⁴ Interview: Johan Schloemann, Wie es sich lebt, wenn die Rechtspopulisten an der Macht sind, „Süddeutsche Zeitung“ vom 19.03.2019.

¹⁵ Jan Pallokat, Best Friends mit Polen. Vor der Ungarn-Wahl, „Deutschlandfunk“ vom 5.04.2018, https://www.deutschlandfunk.de/vor-der-ungarn-wahl-best-friends-mit-polen.795.de.html?dram:article_id=414781, [Zugang: 29.04.2020].

¹⁶ Interview: Nikolaus Piper, „Ich bin einer ihrer Hauptfeinde“, „Süddeutsche Zeitung“ vom 17/18.08.2019.

¹⁷ Karoline Meta Beisel, Matthias Kolb, Alexander Mühlauer, Die Rechnung...

¹⁸ Interview: Daniel Brössler, „Nicht die schärfste Drohung an den Anfang“, „Süddeutsche Zeitung“ vom 19.07.2019.

¹⁹ Magnus Brechtken, Die vergessene Geschichte, „Süddeutsche Zeitung“ vom 14.02.2018.

Wolfgang Janisch hat von einer Tagung europäischer Juristen im Berliner Wissenschaftskolleg im Januar 2019 berichtet: Dort wurden Polen und Ungarn als Zerstörer der rechtsstaatlichen Strukturen dargestellt, die keine unabhängige Justiz gewährleisten. Zum Kern der Rechtsstaatlichkeit wird die richterliche Unabhängigkeit verstanden, die in beiden Staaten fehlt. Die versammelten Juristen überlegten, wie der Rechtsstaat in Europa zu retten ist. In diesem Zusammenhang stellte der Autor des Artikels folgendes fest: „Es ging um den Niedergang des Rechtsstaats in Staaten wie Polen und Ungarn“²⁰. Weiter ist folgendes zu lesen: „Was ist zu tun, wenn autokratische Regierungen ihre Verfassungsgerichte zuerst aushöhlen und dann gleichschalten – und dies innerhalb der EU?“ Von einem der Sprecher während der Tagung (Armin von Bogdandy) wurde festgestellt, dass „die Kritik aus Polen und Ungarn gegen die forsche Linie des EuGH²¹ gleich bei den Hörnern zu packen“ ist. „Die Verfassungsgerichte in Polen und Ungarn schreiben ja weiterhin Urteile, und dort, wo keine politisch heiklen Materien betroffen sind, können die Ergebnisse durchaus ordentlich sein. Aber kann man dann noch von einem echten Verfassungsgericht sprechen? Oder sind es zwei Gerichte: das eine politisch fügsam, das andere juristisch überzeugend?“ Weiter wird eine rhetorische Frage gestellt: ob „in Polen und Ungarn die janusköpfigen Verfassungsgerichte nur eine leere Hülle ohne Funktion sind“²²?

Nicht nur in den deutschen Medien und in der Europäischen Union sondern auch im Europarat, wurde vor einer Bedrohung der unabhängigen Justiz in Polen und Ungarn gewarnt. Die Menschenrechtskommissarin des Europarats, Dunja Mijatović, hat in einer Mitteilung vom September 2019 die Reformen des Justizsystems in Ungarn und Polen als „umstritten“ genannt. Sie meinte: „Es gebe immer mehr Versuche der Exekutive und Legislative, die Justiz zu beeinflussen und zu untergraben“²³.

Im Zusammenhang mit der Einladung von Angela Merkel zur Teilnahme an dem Gipfel der Visegrád-Staaten im Februar 2019 sind in Deutschland mehrere Artikel erschienen. Die Slowakei und Tschechien wurden als „weniger problematische Fraktion“ und „deutlich weniger von nationalistischer Ideologie, von Abgrenzung und Anti-Brüssel-Populismus“ geprägte Staaten bezeichnet. Im Unterschied zu diesen zwei Ländern sind Polen und Ungarn als „schwierige Gesprächspartner“ und „Problemfall“ wahrgenommen worden.

Vor der letzten EU-Parlamentswahl wurde in der „Süddeutschen Zeitung“ befürchtet, dass Rechtspopulisten und Rechtsextreme ins Europäische Parlament kommen und die Union zerlegen. „Die Vorkämpfer dieser Bewegung sitzen besonders geballt [...] in Städten wie Warschau und Budapest“²⁴, stellte Tobias Zick fest. Weiter wurde die Frage gestellt, „ob es nicht ein Fehler war, jene postkommunistischen, offenbar zu den Anstrengungen einer liberalen und pluralen Ordnung nicht bereiten Gesellschaften in den Klub der Demokraten und Idealisten aufzunehmen“²⁵?

Die Flüchtlingskrise und die damit verbundene Migrationspolitik von 2015 wurde nach Worten von Ivan Kristev zum Lakmустest für die Einheit Europa. Verteilungsquoten für Flüchtlinge wurden von beiden Ländern solidarisch abgelehnt. Viktor Orbán wurde als „der erbitterteste Gegner von Merkels Flüchtlingspolitik“²⁶ bezeichnet, der sich gegen einen EU-weiten Verteilungsschlüssel für die Aufnahme von Flüchtlingen stemmte²⁷. Kaczyński meinte, dass die Migranten nach Europa solche Krankheiten wie Cholera und Ruhr aber auch Parasiten und Bakterien bringen würden, die für sie harmlos aber für Europäer gefährlich sind.

Polen und Ungarn wurde vorgeworfen, dass sie auch dauerhaft die Verhandlungen in der EU über eine neue gemeinsame Asylpolitik blockieren²⁸. Die regierenden Politiker in beiden Ländern

---

²⁰ Wolfgang Janisch, Aushöhlen, gleichschalten, hetzen, „Süddeutsche Zeitung“ vom 15.01.2019.

²¹ Es ging um Urteile des Europäischen Gerichtshofs (z.B. gegen die Frühpensionierung der Richter des Verfassungsgerichts), die der Rechtsstaatsverteidigung dienen.

²² Wolfgang Janisch, Aushöhlen...

²³ DPA, Europarat sorgt sich um unabhängige Justiz, „Süddeutsche Zeitung“ vom 4.09.2019.

²⁴ Tobias Zick, Im Osten was Neues, „Süddeutsche Zeitung“ vom 19.03.2019.

²⁵ Ebenda.

²⁶ Tobias Zick, Vorsicht im...

²⁷ Ebenda.

²⁸ Matthias Kolb, Oliver Meiler, Nadia Pantel, Da geht jetzt was, „Süddeutsche Zeitung“ vom 20.09.2019.

---

vertreten die Meinung, dass jedes Land das Recht hat, das Thema Migration aus seiner eigenen Perspektive zu betrachten und eigene politische Entscheidungen zu treffen.

Adam Bodnar, Polens Bürgerrechtskommissar, sieht jedoch im Interview der „Süddeutschen Zeitung“ Unterschiede zwischen der Lage in Polen und in Ungarn. Er meinte, „Polen ist immer noch deutlich freier als Ungarn“²⁹. Anders als in Ungarn gibt es in Polen „starke Städte und Regionen, wo Oppositionsparteien ein Aktionsfeld haben“³⁰. Bodnar fügte hinzu, dass es in Polen noch unabhängige Medien auch gibt.

Diese Tatsache hat auch der leitende Redakteur der Wochenzeitung „HGV“ Márton Gergely, bestätigt indem er gesagt hat: „Die freie Presselandschaft ist [in Ungarn] vernichtet. [...] die Voraussetzungen für freien Journalismus sind nicht mehr gegeben“³¹. Im Unterschied zu Ungarn, meinte der polnische Journalist, Bartosz Wielński: „In Polen ist die Medienlandschaft noch geteilt in eine freie und eine unfreie Zone“³².

Im Auftrag der Open Society Foundations wurden in sieben Ländern Mittel- und Osteuropas Umfragen nach der Bedrohung der Demokratie durchgeführt. In Polen und Ungarn sehen 64 beziehungsweise 59 Prozent der Menschen den Rechtsstaat in Gefahr. Diese Zahlen zeugen davon, dass „die Menschen sich Sorgen um den Zustand und die Zukunft unserer demokratischen Errungenschaften machen“³³. Die Ergebnisse der Umfrage zeigen, schreibt Daniel Brössler – „ungeachtet großer Wahlerfolge der nationalistischen Parteien Fidesz und PiS in Ungarn und Polen ein weit verbreitetes Misstrauen gegenüber diesen Regierungsparteien. Eine Mehrheit in beiden Ländern hält es für gefährlich, die Regierenden öffentlich zu kritisieren. In Ungarn fürchten 63 Prozent der Befragten in so einem Fall negative Konsequenzen, in Polen sind es 55 Prozent“³⁴.

Polens Ministerpräsident Mateusz Morawiecki antwortet den Kritikern der polnischen Gerichtsreform, dass in den Gerichten in Polen viele Richter aus dem „alten System“ arbeiten, und sie müssen entfernt werden.

Polen und Ungarn klagen, „sie würden von der EU-Kommission wie Mitglieder zweiter Klasse behandelt“³⁵. Diese Klagen werden von der EU als unbegründet und haltlos genannt. Aber die polnische und ungarische Version von Rechtsstaatlichkeit wurde nachdrücklich abgelehnt.

Aber es gibt in Deutschland auch andere Meinungen über die Lage in beiden Staaten. Kai-Olaf Lang, Politikwissenschaftler von der Stiftung Wissenschaft und Politik meinte: „Orbán hat die Demokratie in Ungarn keineswegs abgeschafft aber er hat sie transformiert. Wir haben es mit einem anderen Typus von Demokratie zu tun als das, was wir gewöhnlich als traditionelles liberales Modell sehen. Was Orbán installiert, ist etwas, was ich antagonistische Mehrheitsdemokratie nenne“³⁶.

Lang rechtfertigte auch die Ablehnung der Aufnahme von Flüchtlingen, weil sie den Erwartungen des Großteils der Gesellschaften Polen und Ungarn in dieser Frage entsprach.

Die Politiker der Alternative für Deutschland, wie z. B. Alexander Gauland, sind der Meinung, dass die Drohungen und Strafverfahren seitens der Europäischen Union gegenüber Polen und Ungarn ins Leere laufen und das schlechte Klima innerhalb der Union zusätzlich vergiften. Gauland meint, die Justizreform wurde in Polen von der demokratisch gewählten Regierung durchgeführt und die Brüsseler Beamten kein Recht haben, sich in die inneren Angelegenheiten eines Mitgliedstaates einzumischen.

Die Haltung der beiden Regierungen in der Flüchtlingskrise (gegen die Umverteilung von Flüchtlingen) wurde von den AfD-Politikern gelobt. Die Regierungen haben, ihrer Meinung nach,

---

²⁹ Interview: Florian Hassel, „Die Regierung benutzt eine Salami taktik“, „Süddeutsche Zeitung“ vom 3.09.2019.

³⁰ Es ist jedoch hervorzuheben, dass im Oktober 2019 in der Bürgermeisterwahl in Ungarns Hauptstadt -Budapest auch der Kandidat der vereinten Opposition Gergely Karacsony gewonnen hat.

³¹ Interview: Alex Rühle, Organversagen, „Süddeutsche Zeitung“ vom 21/22.09.2019.

³² Ebenda.

³³ Daniel Brössler, Bedrohte Demokratien, „Süddeutsche Zeitung“ vom 4.11.2019.

³⁴ Ebenda.

³⁵ Matthias Kolb, Recht und billig, „Süddeutsche Zeitung“ vom 9.04.2019.

³⁶ Kai-Olaf Lang im Gespräch mit Susanne Führer. Wie die „antagonistische Mehrheitsdemokratie“ funktioniert, Deutschlandfunk Kultur vom 29.04.2017, https://www.deutschlandfunkkultur.de/ungarn-und-polen-wie-die-antagonistische.990.de.html?dram:article_id=384860, [Zugang: 29.04.2020].

---

im Interesse ihrer Völker gehandelt und den Willen der Wähler erfüllt. Im Juni 2017 haben sich die Spitzenkandidaten der AfD zum Bundestag mit einem Memorandum gegen EU-Vertragsverletzungsverfahren gegenüber Polen und Ungarn gewendet³⁷.

Zusammenfassend festzuhalten bleibt, dass den Ereignissen und der Lage in Polen und in Ungarn in den deutschen Medien – relativ gesehen – viel Platz eingeräumt wird. Die meisten Artikel bewerten die Politik der beiden Länder sehr kritisch. In dem Resümee ist jedoch hervorzuheben, dass in vielen europäischen Ländern derzeit eine Hinwendung zum Nationalismus und in manchen eine Abkehr von der Europäischen Union stattfindet. Diese rückwärts gerichtete Entwicklung birgt zahlreiche Gefahren, insbesondere durch die Betonung der Bedeutung des Nationalstaates. Es gibt Parteien, die sich von Europa abwenden oder die Befugnisse der Europäischen Union einschränken wollen. Stimmen, die für die Abweisung von Flüchtlingen plädieren, die Verwendung von nationalistischen sowie zuwanderungs- und ausländerfeindlichen Parolen sind nicht nur in Polen und Ungarn laut hörbar, sondern auch in Dänemark, Frankreich, Holland, Großbritannien, Deutschland und in anderen Ländern.

Literatur

- Beisel Karoline Meta, Kolb Matthias, Mühlauer Alexander: Die Rechnung kommt noch, „Süddeutsche Zeitung“ vom 18.07.2019.
- Brechtken Magnus: Die vergessene Geschichte, „Süddeutsche Zeitung“ vom 14.02.2018.
- Brössler Daniel: Bedrohte Demokratien, „Süddeutsche Zeitung“ vom 4.11.2019.
- DPA: Europarat sorgt sich um unabhängige Justiz, „Süddeutsche Zeitung“ vom 4.09.2019.
- Dudek Thomas: Ungarische Verhältnisse. Wahlsieg der PIS in Polen, „Cicero. Magazin für Politische Kultur“ vom 14.10.2019.
- Hassel Florian: Orbáns Brandbrief, „Süddeutsche Zeitung“ vom 20.02.2020.
- Interview: Rühle Alex: Organversagen, „Süddeutsche Zeitung“ vom 21/22.09.2019.
- Interview: Hassel Florian: „Die Regierung benutzt eine Salamtaktik“, „Süddeutsche Zeitung“ vom 3.09.2019.
- Interview: Brössler Daniel: „Nicht die schärfste Drohung an den Anfang“, „Süddeutsche Zeitung“ vom 19.07.2019.
- Interview: Piper Nikolaus: „Ich bin einer ihrer Hauptfeinde“, „Süddeutsche Zeitung“ vom 17/18.08.2019.
- Interview: Schloemann Johan: Wie es sich lebt, wenn die Rechtspopulisten an der Macht sind, „Süddeutsche Zeitung“ vom 19.03.2019.
- Janisch Wolfgang: Aushöhlen, gleichschalten, hetzen, „Süddeutsche Zeitung“ vom 15.01.2019.
- Kaczyński dla dziennika „Bild“: Byłoby dobrze, gdyby Merkel została ponownie wybrana, „Wprost“ vom 28.07.2016. [Sind Sie Polens dunkle Macht, Herr Kaczynski? Der Chef der Regierungs-Partei PiS im Interview, „Bild“ vom 27.07.2016].
- Kai-Olaf Lang im Gespräch mit Susanne Führe.: Wie die „antagonistische Mehrheitsdemokratie“ funktioniert, Deutschlandfunk Kultur vom 29.04.2017, https://www.deutschlandfunkkultur.de/ungarn-und-polen-wie-die-antagonistische.990.de.html?dram:article_id=384860.
- Kolb Matthias, Meiler Oliver, Pantel Nadia: Da geht jetzt was, „Süddeutsche Zeitung“ vom 20.09.2019.
- Kolb Matthias: Recht und billig, „Süddeutsche Zeitung“ vom 9.04.2019.
- Kolb Matthias: Vom Preis des Geldes, „Süddeutsche Zeitung“ vom 20.02.2020.
- Kolb Matthias: Von der Leyen darf sich nich wegducken, „Süddeutsche Zeitung“ vom 1.04.2020.
- Pallokat Jan: Best Friends mit Polen. Vor der Ungarn-Wahl, „Deutschlandfunk“ vom 5.04.2018, https://www.deutschlandfunk.de/vor-der-ungarn-wahl-best-friends-mit-polen.795.de.html?dram:article_id=414781.
- Zick Tobias: Prekäre Partner, „Süddeutsche Zeitung“ vom 8.02.2019.

---

³⁷ Zur Einleitung eines EU-Verfahrens gegen *Ungarn, Polen* und Tschechien erklärt *AfD*-Spitzenkandidat Alexander Gauland:<https://www.afd.de/tag/ungarn/>; <https://www.afd.de/tag/polen/> [Zugang, 30.04.2020].

Zick Tobias: Im Osten was Neues, „Süddeutsche Zeitung“ vom 19.03.2019.

Zick Tobias: Vorsicht im Porzellansaal“, „Süddeutsche Zeitung“ vom 8.02.2019.

Zur Einleitung eines EU-Verfahrens gegen *Ungarn, Polen* und Tschechien erklärt *AfD*-Spitzenkandidat Alexander Gauland:<https://www.afd.de/tag/ungarn/>; <https://www.afd.de/tag/polen/>.

Wandlungen der Andragogik als einer Wissenschaft von der Erziehung an der Palacký Universität in Olomouc

Einführung

Lebenslanges Lernen und lebenslange Bildung sind Begriffe, die uns schon im Rahmen der Bildungspolitik seit dem Ende der 40er Jahre des 20. Jahrhunderts begegnen. Vorgebracht wurden sie auf der ersten UNESCO Konferenz zum Thema Erwachsenenbildung, wo die Forderung nach einer universitären Ausbildung der Erwachsenenbildner erhoben wurde.¹ Während der nachfolgenden UNESCO Konferenz zur Erwachsenenbildung wurde dieses Fach als ein integraler Bestandteil eines jeden Bildungssystems vorgestellt.² Der Trend zur Entwicklung der Erwachsenenbildung im Weltmaßstab wird im europäischen Raum vom Europarat in Richtung von fachlicher Bildung für den Arbeitsmarkt, ferner von „community education“ für die Befriedigung sozialer Bedürfnisse und in Richtung von individueller Bildung für die Freizeitgestaltung gelenkt.³ Diese supranationalen Konzepte der Bildungspolitik trugen zur Konstituierung des Studien- und Wissenschaftsfaches Erwachsenenpädagogik/ Erwachsenenbildung/ Andragogik in der Tschechoslowakei seit dem Ende der 40er Jahre des 20. Jahrhunderts bis zum heutigen Tage bei. Nach 1946 wird das Hochschulstudium des Faches Volkserziehung und anschließend Volkserziehung und Bibliothekswesen an der Pädagogischen Fakultät der Karlsuniversität in Prag eröffnet. Sein damaliger Leiter Tomáš Trnka durfte jedoch nach der Veränderung des politischen Regimes im Jahre 1948 nicht länger an der Universität wirken.⁴ Vladimír Jůva⁵ führt aus, dass im staatlichen Forschungsplan in den Jahren 1961-1963 die Problematik der Erwachsenenpädagogik unter der Bezeichnung „Probleme der außerschulischen kommunistischen Erziehung von Werktätigen (X-17-3)“ erwähnt wurde. Im staatlichen Plan der Jahre 1966 - 1970 erschien dieser Bereich erneut unter der Bezeichnung „Grundlegende theoretische und methodologische Probleme der Erziehung und Bildung von Erwachsenen (X-17-3)“. In dieser Fassung wurde die ursprüngliche Ausrichtung auf den außerschulischen Bereich um den schulischen und betrieblichen Bereich erweitert. Es wurde die Komplexität der Forschung etabliert und die Voraussetzungen für die Gründung der Erwachsenenbildung in ihrer gesamten Breite geschaffen. Seit 1971 setzt sich die Forschung im Rahmen der Hauptaufgabe des Staatsplans VTII-4-4 „Erwachsenenpädagogik“ fort, welcher in mehrere Teilaufgaben aufgegliedert ist. An deren Lösung beteiligt sich ein umfangreiches Team tschechoslowakischer Fachwissenschaftler unter der Leitung von František Hyhlík, dem Leiter des Lehrstuhls für Erziehung und Bildung von Erwachsenen an der Fakultät für Aufklärung und Zeitungswesen, später an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität in Praha.⁶ In diesem Zeitraum erscheint auch eine Reihe von Übersetzungen ausländischer Fachliteratur, zum Beispiel die Lernpsychologie der Erwachsenen.⁷

1. Erwachsenenpädagogik, Erwachsenenbildung und Andragogik an der Palacký Universität Olomouc

Im Jahre 1967 wurde an der Karlsuniversität in Praha und an der Palacký Universität in Olomouc das Studium des Faches Erwachsenenpädagogik in Verbindung mit dem Fach Soziologie

---

¹ UNESCO 1949,20-21.

² UNESCO 1960. 29.

³ Council of Europe 1967.

⁴ Váňová 2000. 450.

⁵ Jůva 1973.

⁶ Hyhlík 1963.

⁷ Löwe 1971.

---

eröffnet, was den letzten Schritt der damaligen Institutionalisierung des Faches darstellte.⁸ In den siebziger Jahren hat sich das Fach zu einer eigenständigen Studienrichtung mit der Bezeichnung Erziehung und Bildung von Erwachsenen entwickelt. Wie einige zeitgenössische Publikationen zeigen, ist es in diesem Zeitraum zu einer Verflechtung eines Teils von Studierenden und späteren Absolventen mit der Nomenklatura in der Politik gekommen.⁹

Die Erwachsenenpädagogik als Unterrichtsgegenstand wurde in den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts an der Philosophischen Fakultät der Palacký Universität zunächst im Curriculum des Studienfaches Pädagogik mit der Orientierung auf das Studium der Werk tätigen, Methoden und Mittel der Aufklärungsarbeit, Erwachsenenpädagogik, Theorie der Aufklärungsarbeit, betriebliche Erziehung und Kommunikationsmittel in der Erwachsenenbildung eingeführt.¹⁰ Die Realisierung des Faches Erwachsenenpädagogik in Verbindung mit dem Fach Soziologie hat gegen Ende der sechziger Jahre Vladimír Jochmann durchgesetzt.¹¹ Im akademischen Jahr 1969/1970 wurde diese Studienrichtung der Pädagogik in Kombination mit der Soziologie als ein fünfjähriges Studium für Nichtlehrer eröffnet. Das Programm enthielt außer pädagogischen und psychologischen auch soziologische Disziplinen, was die Absolventen befähigen sollte in der betrieblichen Kadererziehung mitzuwirken, sich aber auch als Industriesoziologen oder als Mitarbeiter von Einrichtungen der Sozialdienste zu betätigen. Unglücklicherweise haben seit 1971 erhebliche personalen Veränderungen innerhalb der Fakultät mit Lehrverboten für einige Dozenten und Lehrbeauftragte, und der damit zusammenhängenden Schließung von Fächern, die Inhalte des Studiums beeinflusst. Im akademischen Jahr 1971/72 wurde das Fach Soziologie als Zweitfach der ursprünglichen Fächerkombination administrativ aufgehoben. Das veränderte Studienfach wurde zum einen zu Erwachsenenpädagogik mit Ausrichtung auf Betriebliche Pädagogik und Soziologie der Arbeit und des Betriebs und zum anderen in Erwachsenenpädagogik mit Ausrichtung auf Sozialpädagogik und Soziologie der Milieus umbenannt. In beiden Fällen handelte es sich um ein berufsbezogenes Fachstudium.¹² Der Jochmannschen Konzeption war das Fach nur noch entfernt ähnlich, und statt von Fürsorge und Beratungstätigkeit wurden Probleme sozialer Devianz und sozialer Pathologie betont. Vladimír Jochmann wurde aus den Diensten der Universität entlassen. In der Folge ist er mehreren Beschäftigungen nachgegangen, bis er als Wächter von Bohrungen in der Wasserwirtschaft wieder Zeit fand aus dem Französischen grundlegende Werke von Alexis de Tocqueville, Raymond Aaron, Raymond Boudon, Alain Finkielkraut, bzw. aus dem Deutschen Werke von Viktor E. Frank, Wolfgang Kraus oder Ulrich Beck zu übersetzen. Diese Übersetzungen erschienen zunächst im sogenannten Samizdat, um nach 1989 Studierenden von Sozialwissenschaften als legal herausgegebene Literatur zur Verfügung zu stehen.¹³

Seit Beginn der 70er Jahre wurde die Erwachsenenpädagogik mit einer leichten Modifizierung des Inhalts (und ohne Profilierungen) auch als ein Fach des kombinierten (Fern-) Studiums ausgeschrieben. Die Tradition von kombiniertem Studium wurde vor allem im nachfolgendem Fach Erziehung und Bildung von Erwachsenen weiter verfestigt. Zu einer Stabilisierung dieses Faches kam es am Lehrstuhl für Pädagogik Mitte der 70er Jahre. Von der initiativen Tätigkeit dieses Lehrstuhls in der Erwachsenenbildung und Erwachsenenbildung zeugen auch die angebotenen Studienfächer Theorie und Organisation von Kulturarbeit und die etwas später hinzugekommenen Fächer Erziehung und Bildung von Erwachsenen (Theorie der Kultur). Nach der Entstehung des Lehrstuhls für Erziehung und Bildung von Erwachsenen an der Philosophischen Fakultät der Palacký Universität in Olomouc im November 1979 ist das Studienfach Erziehung und Bildung von Erwachsenen Bestandteil des neu gegründeten Lehrstuhls geworden. Im Profil der Absolventen des Studienganges Erziehung und Bildung von Erwachsenen wurde vorgesehen, dass sie zu konzeptionellen und prognostischen Tätigkeiten im Bereich Erziehung und Bildung von Mitarbeitern in Organisationen und Institutionen, in der außerschulischen Bildung sowie im Erwachsenenstudium an staatlichen Schulen befähigt werden. Ferner sollten sie Fähigkeiten und

---

⁸ Klega 1981.

⁹ Skalka – Livečka 1977.; Skalka et al. 1989.

¹⁰ Klega 1981.7-8.

¹¹ Jochmann 1992.; Vgl. Šimek – Dopita 2018.

¹² Klega 1981. 8.

¹³ Dopita 2008.

Fertigkeiten erwerben zum Planen, Organisieren und methodischer Lenkung von Erziehung und Bildung von Erwachsenen in den genannten Bereichen, sowie zu Evaluierungen der Effektivität der Maßnahmen. Nicht zuletzt sollten Absolventen Forschungen durchführen und Beratungstätigkeit anbieten können. In Folge von politischem Druck auf das „Kaderprofil“ von Bewerbern für das Studium, das reale Profil von Absolventen, die große Anzahl der zum Studium zugelassenen Studierenden als auch der eigentliche Studienverlauf im Fernstudium hat sich das Studienfach Erziehung und Bildung von Erwachsenen im Laufe der Jahre entwertet.¹⁴ Seit der zweiten Hälfte der 80er Jahre wurde dieses Problem der Fachöffentlichkeit zunehmend bewusst. Immer dringlicher stellte sich die Notwendigkeit einer Rekonstruktion des Curriculums und einer neuen Bezeichnung der Fachrichtung. Bei einem Treffen von Mitarbeitern damaliger tschechoslowakischer Lehrstühle für Erziehung und Bildung von Erwachsenen im Januar 1990 in Olomouc wurde diskutiert, wie das Fach vom Etikett der marxistisch-leninistischen Ideologie befreit und auf einer Sozialwissenschaft mit humanistischer Sendung aufgebaut werden könnte. Und damals ist, dank dem Vorschlag von Vladimír Jochmann, Andragogik entstanden, als eine wissenschaftliche Disziplin, als ein Studienfach, die Grundlage des Lehrstuhls für Soziologie und Andragogik an der Philosophischen Fakultät der Palacký Universität in Olomouc.¹⁵

Zu Beginn des Jahres 1990 wurde das Studienfach im Kontext der deutschen (Carl Weiss, Franz Pöggeler, Wolfgang Brezinka), der polnischen (Helena Radlińska, Ryszard Wroczyński, Adam Podgórecki, Tadeusz Kotarbiński, Lucjan Turowski), der niederländischen (Heinrich Hanselmann, Tonko Tjarko ten Have, Walter Leirman), der jugoslawischen (Dusan Savićević), der britischen (Peter Jarvis) und nordamerikanischen (Malcolm Knowles, Jindra Kulich) Inspiration umbenannt.¹⁶ Deutlich zeichnen sich auch Veränderungen in der Konzeption des Faches ab, die sich auf die Aktionsfelder der Andragogik und ihre neu entstandenen Profilierungen, wie sie von Jochmann gezeichnet wurden, beziehen.¹⁷ Der Wandel der Andragogik nach 1990 wurde auch von der De-Ideologisierung der Wissenschaften über Erziehung beeinflusst, die mit personalen Veränderungen an den jeweiligen Arbeitsstätten sowie der Ausrichtung auf fachliche Inhalte und Methoden einherging.¹⁸ Während der Fachkonferenzen werden Inhalte und Strukturen des Studienfaches diskutiert, die aktuellen theoretischen und empirischen Ausgangspunkte vorgestellt, alles in allem, das Fach reinstitutionalisiert sich.¹⁹ In den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts konzentriert sich die Lehre an der Karls-Universität in Praha und an der Palacký Universität in Olomouc. Allmählich kommen weitere Arbeitsstätten an der Masaryk Universität in Brunn, an der Universität Ostrava, der Universität Tomas Baťa in Zlín, bzw. an der privaten Hochschule Jan Amos Komenský in Praha hinzu.²⁰

2. Konzeption der Konstituierung des Studienprogramms Erwachsenenpädagogik, Erwachsenenbildung und Andragogik

Der theoretische Hintergrund für die Herausbildung des Faches Erwachsenenpädagogik/ Erziehung und Bildung von Erwachsenen/ Andragogik in den tschechischen Ländern bezieht sich auf mehrere Konzeptionen. Für die Zeit nach dem Jahr 1965 in tschechischen Ländern identifiziert Dusan Savićević zwei Entwicklungslinien: zum einen Erwachsenenpädagogik als Bestandteil der Pädagogik (repräsentiert von Jarolím Skalka), zum anderen eine Richtung, die den philosophischen Zugang zu Lernen und Bildung von Erwachsenen betont, wie in den Werken von Jiří Kotásek und Kamil Škoda zu lesen ist.²¹

Der Einblick einheimischer Beobachter erlaubt es die Richtungen weiter aufzugliedern. Der Ursprung der Konzeption Lernen und Bildung von Erwachsenen (Pädagogik von Erwachsenen,

---

¹⁴ Vgl. Jochmann 1992.; Šimek - Dopita 2018.

¹⁵ Jochmann 1992.

¹⁶ Šimek - Dopita 2018. 247-248.

¹⁷ Jochmann 1992.

¹⁸ Poláchová Vašátková – Dopita 2019.

¹⁹ Bočková 1995.; Jochmann 1994.; Jochmann 2000a.; Jochmann 2000b.; Petřková 1999.

²⁰ Dopita – Poláchová Vašátková 2017.

²¹ Savićević 1991.; Savićević 1999.; Kotásek - Škoda 1966.

Andragogik) geht auf die Idee und die Forderung einer lebenslangen Bildung in der Aufklärungsschrift Pampedia von Johann Amos Comenius zurück.²² Der erste von den identifizierten Einflüssen ist mit der pädagogischen Konzeption in den Werken von Johann Friedrich Herbart verbunden, der von einer autonomen Persönlichkeit ausgeht, die sich in moralischer Hinsicht selbst formieren soll.²³ Im deutschen Milieu versteht Alexander Kapp Andragogik als eine „Staatspädagogik“, also die Erziehung eines gehorsamen Bürgers, allerdings ohne größere Auswirkung auf die Entwicklung des Faches.²⁴ An diese erste Konzeption schließt die zweite an, die individuelle aber auch diejenigen gesellschaftliche Interessen berücksichtigt, die mit uralten Fragen hinsichtlich der Beziehung zwischen Kultur und Zivilisation, Erziehung und moralischer Vervollkommnung zusammenhängen. Dies führt weiter zu Überlegungen über eine Erziehungswissenschaft, die soziale Funktionen für die Gesellschaft wahrnimmt, was in ihren Werken Otto Willmann, Wolfgang Brezinka, Wolfgang Mitter bzw. Christoph Wulf betonen.²⁵ In den 60er und später dann in den 80er und 90er Jahren hat Kamil Škoda Entwürfe vorgelegt, die von komparativen Studien der Erwachsenenbildung ausgingen.²⁶ Die dritte Konzeption geht auf soziologische Auffassungen von Erziehung zurück, die sich seit den 20er Jahren des 20. Jahrhunderts dank der Werke von Émile Durkheim, Carl Weiss, Melvill J. Herskovits, Talcott Parsons bzw. James S. Coleman und seines Kollektivs durchsetzen.²⁷ Diese Konzeption gliedert die erzieherischen und bildenden Wirkungen in vier grundlegende Bestandteile: *Fürsorge* (Schaffung von Bildungsvoraussetzungen), *Eduktion* (Persönlichkeitsbildung, Sozialisierung, Personalisierung und Enkulturation), *Bildung* (Wissenstransfer und Aneignung von Wissen, Fertigkeiten und Gewohnheiten, die für die Übernahmen von sozialen Rollen nötig sind) und die *funktionale Wirkung* von Institutionen, Gesellschaften und Kultur.²⁸ Die vierte Konzeption, die sich kurz in den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts und stärker dann nach dem Jahr 1989 durchsetzt, findet sich in Theorien, die die bestehenden Theorien der Erwachsenenbildung kritisch beurteilen. Bekannt ist das Essay von Hannah Arendt zur Bildungskrise und die Gefahr einer Manipulierung von Erwachsenen mittels Erziehung und Bildung, bzw. die Studie von Theodor W. Adorno über die sich verbreitende Halbbildung in den aufkommenden postmodernen bzw. der entstehenden postindustriellen Gesellschaften, die eine andere als klassisch aufgefasste Bildung erfordern.²⁹

3. Profilierung und Aktionsfelder der Andragogik in Olomouc

Alle vier genannten Richtungen wurden bei der Festlegung des Faches Andragogik in Olomouc berücksichtigt. Sie fanden Eingang in die Profilierungen von Studiengängen der Andragogik im Präsenzstudium, welches praktische Aktionsfelder im Sinne von Kurt Lewin berücksichtigt³⁰, der sie als die „gelebte“ Umgebung von Menschen in Bereichen der Ökonomie, der Kultur und der Politik begreift. Zu den ursprünglichen Profilierungen an der Philosophischen Fakultät in Olomouc seit den 90er Jahren gehörten: Andragogik mit der Spezialisierung auf personale Entwicklung (Aktionsfeld ökonomische Strukturen), Andragogik mit Schwerpunkt Intervention (Aktionsfelder soziale Fürsorge, Sozialarbeit und Politiken) und Kulturandragogik (Aktionsfelder Aufklärungstätigkeit und kulturell-organisatorische Tätigkeiten).³¹ Von der ursprünglichen Erwachsenenbildung wurden Methoden für das Design von Bildung und Lernen in allen drei Profilierungen übernommen. Gegenwärtig werden die Profilierungen in Form von Wahlfächern im Rahmen der Curricula und bei der Wahl von Themen für Diplomarbeiten verwirklicht. Für die

---

²² Comenius 1645/1991.

²³ Herbart 1902.; Grecmanová – Holoušová– Urbanovská 2004.; Grecmanová 2018.

²⁴ Kapp 1833. 241 -249.

²⁵ Willmann 1889.; Brezinka 1971.; Mitter 1982.; Wulf 2003.

²⁶ Škoda 1987.; Škoda 1996.

²⁷ Durkheim 1922.; Weiss 1929.; Herskovits 1948.; Parsons 1951.; Coleman et al. 1966.

^{28,28} Jochmann 1968. 126-128.; Jochmann 1969.; Jochmann 1992. 15.

²⁹ Arendt 1954.; Adorno 1959/1972.

³⁰ Lewin 1951.

³¹ Jochmann 1992.

Berücksichtigung der Aktionsfelder prägte Jochmann den Begriff integrale Andragogik. Jochmann integriert die Bildung und Lernen von Erwachsenen nicht nur in das formale Bildungssystem, wie dies die UNESCO Konzeption vorsah, sondern auch in bestehendes nicht formales und informales Lernen.³² Das Konzept der integralen Andragogik, wie es von Jochmann und Šimek gezeichnet wurde, erscheint ungefähr zur gleichen Zeit und in vergleichbaren Versionen auch an anderen Orten in Europa.³³ Die andragogische Gruppe von Nottingham begreift Erwachsene als gesellschaftliche Wesen, als Produkte von Geschichte und Kultur.³⁴ Die Integration von affektiven Dimensionen in die Gruppe und in individuelle Kontexte befähigt Einzelne im Erwachsenenalter zum kreativen und kritischen Denken. Anstatt Gedanken von anderen Menschen zu übernehmen sollen Erwachsene lernen, selbst kritisch zu denken. Diese Gruppe hat den andragogischen Prozess im weiten Sinne begriffen. Eine weitere Diskussion zum integralen Charakter der Andragogik finden wir im in englischer Sprache verfassten Aufsatz von Savićević, der auf die Integration der Andragogik unterm Schirm der Pädagogik, sowie auf das niederländische andragogische Konzept, das soziale Arbeit, Gesundheitsprävention, menschliche Beziehungen und das gemeinschaftliche Leben integriert, hinweist.³⁵ Der kroatische Wissenschaftler Nikola Pastuović bezeichnet Edukologie als integrale Wissenschaft, welche Disziplinen der analytischen und der normativen Forschung, sowie Disziplinen der empirischen Forschung einschließt, was seiner Auffassung nach auf einer niedrigeren Ebene der Gliederung der Wissenschaften über Erziehung auch für Pädagogik und Andragogik zutrifft.³⁶

Andragogik, bzw. integrale Andragogik, entwickelt sich gemäß Šimek in drei Richtungen.³⁷ Auf dem Feld der Praxis, wo sie menschliches Potential mobilisiert, auf dem Feld der Theorie als transdisziplinäre bzw. interdisziplinäre Wissenschaft von Erziehung, die sich vor allem auf Psychologie und Soziologie stützt, und schließlich als Studienfach an den Hochschulen, wo sich Theorie und Praxis verbinden. In diesem Feld werden Curricula verifiziert, die aufgrund der vorher genannten Richtungen entwickelt wurden. In seinen Überlegungen über angemessene Curricula betont Šimek die notwendige Interdisziplinarität der Andragogik als einer Wissenschaft, die sich um die Entfaltung des menschlichen Potentials in einer sich wandelnden sozialen Welt mittels sozialer Intervention bemüht. Diese besteht in folgenden Schritten: a) die Identifizierung des vorliegenden Problems des Menschen bzw. von sozialen Gruppen als eines Problems der Andragogik, b) Klärung der Eigenschaften des Problems, c) Diskussion von möglichen Lösungen mittels Bildung, personalen bzw. professionellen Entfaltung, ferner mittels (personalen, professionellen, sozialen) Beratungstätigkeit, Aufklärung und Kulturarbeit, d) Vorschläge für mögliche Lösungen vom Problem im adäquaten Aktionsfeld der Andragogik gemäß Jochmann.³⁸

4. Persönlichkeiten der Andragogik in Olomouc und die Mitarbeit mit dem Ausland

Die bedeutsamste Persönlichkeit der Olmützer Andragogik war zweifelsohne Vladimír Jochmann, der die Bemühungen um die Gründung des Faches Erwachsenenpädagogik in Verbindung mit Soziologie schon Ende der 60er Jahre des 20. Jahrhunderts unterstützt hat. Nach seiner Rückkehr an die Universität im Jahre 1990 hat er den Begriff „Andragogik“ in das Bewusstsein der fachlichen, möglicherweise auch der allgemeinen Öffentlichkeit eingeführt. Er hat die erste Konzeption des Curriculums Andragogik entworfen, die er als eine integrale bezeichnet hat. Vladimír Jochmann ist die Einführung eines Fernstudiums nicht nur in der Tschechischen, sondern auch in der Slowakischen Republik zu verdanken. Die Entwicklung des Faches an der Palacký Universität in Olomouc setzte Jochmanns Schüler Dusan Šimek fort, dessen fachliche Aufmerksamkeit ebenfalls der integralen Andragogik galt, neben der Ethik und der moralischen Vervollkommnung und nicht zuletzt der Arbeit sowie der Qualifizierung und Requalifizierung. Zu

---

³² UNESCO 1960.

³³ Jochmann 1992.; Jochmann 1994.; Šimek 1994.; Šimek 2004.

³⁴ Nottingham Andragogy Group 1983. 45.

³⁵ Savićević 2008. 376-377.

³⁶ Pastuović 1995.

³⁷ Šimek 1998. 472.

³⁸ Vgl. Jochmann.; Šimek 1998. 477-478. Šimek 2004.; Dočekal 2015.

---

den wichtigsten Mitarbeiterinnen zählte Věra Bočková, eine hervorragende Repräsentantin einer didaktischen Auffassung der Erwachsenenbildung. Sie trug zur konzeptionellen, organisatorischen und an Projekte gebundene Etablierung von Andragogik als eines Studienfaches und einer wissenschaftlichen Disziplin an der Philosophischen Fakultät der Palacký Universität in Olomouc bei, sowie zu der Institutionalisierung von Fernstudium in der Tschechischen Republik. Seit den 70er Jahren hat sich längere Zeit auch Vilém Klega mit der professionellen Bildung von Erwachsenen befasst und dies im mitteleuropäischen Kontext mit ungarischen Inspirationen.³⁹ Die Implementation von psychologischen Disziplinen und die Gerontopädagogik war das Anliegen von Anna Petřková.

Zu der Konstituierung des Faches Andragogik in den tschechischen und slowakischen Ländern in den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts trugen auch zunehmende Kontakte mit europäischen und weiteren Ländern bei, in denen auch in Hinblick auf Inhalte und Methoden isomorphe Curricula entworfen wurden. Eine bedeutende Rolle hatte dabei der Tschecho-Kanadier Jindra Kulich von der The University of British Columbia, der in den 90er Jahren zu einer Erneuerung an tschechischen und slowakischen universitären Arbeitsstätten beigetragen hat. An der Palacký Universität half er ein neues Curriculum des Faches auszuarbeiten und das Fernstudium weiterzuentwickeln.⁴⁰ Eine weitere wichtige Hilfe hat die aus der Emigration zurückgekehrte Gerlinda Smaus/Šmausová von der Universität des Saarlandes geleistet, die zur Lehre der Methodologie der sozialwissenschaftlichen Forschung und der Konzeption des Doktorstudium der Soziologie und der Andragogik beigetragen hat.⁴¹ Erneuert wurden Kontakte mit ausländischen Universitäten in Slowenien (Zoran Jelenc, Univerza v Ljubljani), in Großbritannien (Peter Jarvis, University of Surrey), in Ungarn (Zoltán Husár, Peter Varnagy, Pécs University) und weiteren. Gewinnbringend war auch die Beteiligung an internationalen Forschungsnetzen wie der European Society for Research Education of Adults (ESREA). An der Komenský Universität in Bratislava, gegenwärtig unter der Leitung von Július Matulčík,⁴² werden Acta andragogica herausgegeben, die die Entwicklung des Faches verfolgen und die wichtigsten, nicht nur tschecho-slowakische Persönlichkeiten seit den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts vorstellen.

Schlußbemerkungen

In der postrevolutionären Andragogik ist eine allmähliche Verschiebung des Schwerpunkts von Erwachsenenbildung auf das Erwachsenenlernen zu verzeichnen. Dies hängt mit den Veränderungen in der Bildungspolitik im Weltmaßstab, dank des stärker werdenden Einfluss von neoliberalen Richtungen in Politik und Ökonomie, zusammen. Dieser Trend schwächt traditionelle, sozial verankerte Bildungsmodelle zugunsten von individualisierten Lernmodellen ab. UNESCO löst sich seit 1995 vom Konzept der Erwachsenenbildung und der lebenslangen Bildung und verfolgt stattdessen die Idee „Lernen ohne Grenzen“. Zusammen mit OECD prägt sie das Konzept eines lebenslangen Lernens für alle.⁴³ Im Rahmen seiner humanistischen Tradition unterstützt UNESCO einen integrierten lebenslangen Zugang zum Lernen, welches für verschiedene Dimensionen der individuellen und gesellschaftlichen menschlichen Entfaltung relevant ist. Es handelt sich um einen holistischen Zugang, der sich um eine ausgewogene Integration von sozialen, ökonomischen, kulturellen, ethischen, environmentalistischen, geistigen, politischen und sonstigen Bildungsinteressen bemüht. Diesen integrierenden Zugang unterstützt mit seinen vier Pfeilern des Lernens auch der Bericht von Delors, in dem er das Lernen von Wissen, von Aktivitäten, sowie Lernen im Bezug zum gemeinschaftlichen und eigenen Leben betont. Als noch bedeutsamer zeichnet sich dieses Lernen für die nachhaltige menschliche und soziale Entwicklung in einer sich schnell verändernden globalen Welt ab, in der sich Grenzen von Nationalstaaten auflösen, was sowohl positive als auch negative Folgen hat.⁴⁴ Die gegenwärtige Entwicklung des Faches verfolgt

---

³⁹ Klega 1973.

⁴⁰ Kulich 1996.

⁴¹ Smaus 1974.; Šmausová 2003.; Šmausová 2007.

⁴² Matulčík 2018-2020.

⁴³ UNESCO 1995. 18.; OECD 1996.

⁴⁴ Delors et. Al. 1996.

---

beide Trends, und zwar sowohl den individualisierten Zugang zum Lernen, als auch die organisierten Formen der Bildung. Lernen und Bildung sind in der Konzeption der integralen Andragogik Mittel zur Herausbildung sowohl individueller Identitäten als auch der sozialen Integrität des Menschen.

Die vorliegende Studie entstand im Rahmen des Forschungsprojektes GA ČR *Die Leiter und die Architekten der Wissenschaften von der Erziehung und ihre Auffassungen der Lehre an den Universitäten* (GA16-24879S). Die Autoren bedanken sich für die gewährte Hilfe.

Literatur und Quellen

- Adorno, Theodor W.: Theorie der Halbbildung (1959). In: Adorno, Theodor W.: Gesammelte Schriften, Band 8: Soziologische Schriften 1. Frankfurt am Main, 1972. 93–121.
- Arendt, Hannah: The Crisis in Education. In: Arendt, Hannah: *Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought*. New York, 1954. 173-196.
- Bočková, Věra: Vzdělávání dospělých ve světle výzkumu (Erwachsenenbildung im Lichte der Forschung). In: Bočková, Věra a kol. *Aktuální problémy distančního vzdělávání dospělých II. (Aktuelle Probleme des Fernstudium von Erwachsenen II)* Olomouc, 1995. 21-30.
- Brezinka, Wolfgang: *Von der Pädagogik zur Erziehungswissenschaft: Eine Einführung in die Metatheorie der Erziehung*. Weinheim, 1971.
- Coleman, James S. et al.: *Equality of Educational Opportunity*. Washington, D. C., 1966.
- Comenius, Johann Amos: *Pampaedia Allerziehung*. Sankt Augustin, 1991.
- Council of Europe: *New Trends in Adult Education*. Strassbourg, 1967.
- Delors, Jacques et al.: *Learning: the treasure within; report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century (highlights)*. Paris, 1996.
- Dočekal, Vít: Integral andragogy in the Czech Republic. In: *The social role of adult education in central Europe*. Hrsg. Juhász, Erika, Tamášová, Viola, Petlák, Erich. Debrecen, 2015. 213–219.
- Dopita, Miroslav: Vzpomínka na doc. PhDr. Vladimíra Jochmanna (Erinnerung an doc. PhDr. Vladimír Jochmann) (13. 9. 1923 – 12. 9. 2008). *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44, (2008): 5. 1014-1016.
- Dopita, Miroslav - Poláchová Vašřátková, Jana. *Institucionalizace české andragogiky a mezinárodní vědecký diskurz. (Institutionalisierung der tschechischen Andragogik und der internationale wissenschaftliche Diskurs)* *Studia Paedagogica*, 22. (2017): 1. 37–54. doi: <http://dx.doi.org/10.5817/SP2017-1-3>
- Durkheim, Émile: *Éducation et sociologie*. Paris, 1922.
- Grecmanová, Helena: Aktuální pedagogické myšlenky J. F. Herbarta. (Aktuelle pädagogische Gedanken von J. F. Herbart) In: *Edukace v kontextech plurality hodnot. (Eduktion in pluralen Wertekontexten)* Hrsg. Balátová, Kristýna, Grecmanová, Helena, Urbanovská, Eva. Ružomberok, 2018. 49–58.
- Grecmanová, Helena - Holoušová, Drahomíra - Urbanovská, Eva: *Obecná pedagogika I. (Allgemeine Pädagogik I.)* Olomouc, 2004.
- Herbart, Johann Friedrich: *Allgemeine Pädagogik aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet*. Leipzig, 1902.
- Herskovits, Melville J.: *Man and his Works: The Science of Cultural Anthropology*. New York, 1948.
- Hyhlík, František: *Základy pedagogiky a úvod do výchovy dospělých. (Grundlagen der Pädagogik und die Einführung in die Erziehung von Erwachsenen)* Praha, 1963.
- Jochmann, Vladimír: K sociologii výchovy. (Zur Soziologie der Erziehung) In Koudelka, Ferdinand et al. *Stručný přehled sociologie pro studující pedagogických fakult. (Kurze Übersicht der Soziologie für Studierende pädagogischer Fakultäten)* Praha, 1968. 115-139.
- Jochmann, Vladimír: *Kapitoly ze sociologie výchovy. (Kapitel aus der Soziologie der Erziehung)* Olomouc, 1969.
- Jochmann, Vladimír: *Výchova dospělých – andragogika. (Erwachsenenerziehung – Andragogik)* In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas philosophica. Sociologica - andragogica: Varia sociologica et andragogica*. Olomouc, 1992. 11-22.
- Jochmann, Vladimír: *Integrální andragogika. (Integrale Andragogik)* In: *Andragogika. Teoretický seminář k pojetí andragogiky. (Andragogik. Theoretisches Seminar zum Verständnis der Andragogik)* Hrsg. Jochmann, Vladimír. Olomouc, 1992. 15-21.

-
- Jochmann, Vladimír: Otevřené a distanční vzdělávání na vysokých školách. Současný stav a perspektivy. (Offene- und Fernbildung an den Hochschulen. Gegenwärtige Situation und Perspektiven.) *Andragogika*. (2000a): 2. 15.
- Jochmann, Vladimír: Otevřené a distanční vzdělávání a vysoké školy: dokončení. (Offene- und Fernbildung und die Hochschulen: Abschluss) (*Andragogika*. (2000b): 3. 15-16.
- Jůva, Vladimír: Příspěvek k pojetí výchovy dospělých (Beitrag zum Konzept der Erwachsenenbildung) In: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. *Studia minora facultatis philosophicae universitatis Brunensis* I 8. Brno, 1973. 105–121.
- Kapp Alexander: Platon's Erziehungslehre als Pädagogik für die Einzelnen und als Staatspädagogik oder dessen praktische Philosophie. Aus den Quellen dargestellt, Minden und Leipzig, 1833.
- Klega, Vilém: K podnikové výchově v MLR. (Zur betrieblichen Erziehung) *Osveta*, (1973): 3. 31-35.
- Klega, Vilém: Studijní obor výchova a vzdělávání dospělých na Univerzitě Palackého. (Studienfach Erziehung und Bildung von Erwachsenen an der Palacký Universität) In: K otázkám výchovy a vzdělávání dospělých II. (Zu Fragen der Erziehung und Bildung von Erwachsenen II) *Acta universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Paedagogica - psychologica* 19. Praha, 1981. 7-13.
- Klega, Vilém: Činnost katedry výchovy a vzdělávání dospělých v letech 1979-1986. (Tätigkeit des Lehrstuhls für Erziehung und Bildung von Erwachsenen in den Jahren 1979 – 1986) In: K otázkám výchovy a vzdělávání dospělých III. (Zu Fragen der Erziehung und Bildung von Erwachsenen III) *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica - Paedagogica-psychologica* 26.) Hrsg. Rosypal, František - Bočková, Věra. Praha, 1988. 137-142.
- Kotásek, Jiří - Škoda, Kamil: *Teorie vzdělávání dospělých: vybrané kapitoly*. (Theorie der Erwachsenenbildung: ausgewählte Kapitel). Praha, 1966.
- Kulich, Jindra: Universities and Adult Education in Central and East European and Baltic Countries. *International Journal of University Adult Education* 35 (1996):2. 1-20.
- Lewin, Kurt: *Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers*. New York, 1951.
- Löwe, Hans. *Einführung in die Lernpsychologie des Erwachsenenalters*. Berlin, 1971.
- Matulčík, Július (Hrsg.): *Acta andragogica* 6 a 7. Bratislava, 2018-2020. (<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-pedagogiky-a-andragogiky/andragogika/veda/acta-andragogica/>)
- Mitter, Wolfgang: Educational sciences or educational science? Some considerations on a basic issue. In: *Les sciences de l'éducation: Perspectives et bilans Européens. Actes de la Xe Conférence de l'Association d'éducation Comparée Pour l'Europe*. Hrsg. Cavicchi-Broquet, Isabelle – Furter, Pierre. Genève, 1982. s. 83–95.
- Nottingham Andragogy Group: Nottingham Andragogy Group mimeo. Nottingham, 1983.
- OECD: *Lifelong learning for all: meeting of the Education Committee at Ministerial level*, 16-17 January 1996. Paris, 1996.
- Parsons, Talcott: *The Social System*. Glencoe, Ill., 1951.
- Pastuović, Nikola: The science(s) of adult education. *International Journal of Lifelong Education* 14. (1995):4, 273-291.
- Petřková, Anna. *Aktuální problémy vzdělávání seniorů*. (Aktuelle Probleme in der Bildung von Senioren) Olomouc, 1999.
- Poláchová Vašátková, Jana - Dopita, Miroslav: University Teaching and Learning in Educational Sciences: The Case of Andragogy in the Czech Republic. *Studies in Adult Education and Learning* 25. (2019)3: 23-33. <https://doi.org/10.4312/as.25.3.23-33>
- Savićević, Dušan: Modern conceptions of andragogy: A European framework. *Studies in the Education of Adults* 23. (1991):2, 179–201.
- Savićević, Dušan: *Adult education: From practice to theory building*. Frankfurt am Main, 1999.
- Savićević, Dušan: Convergence or divergence of ideas on andragogy in different countries. *International Journal of Lifelong Education* 27. (2008):4, 361–378.
- Skalka, Jarolím - Livečka, Emil. *Adult education in the Czechoslovak Socialist Republic (ČSSR)*. Prague, 1977.
- Skalka, Jarolím et al.: *Základy pedagogiky dospělých*. (Grundlagen der Erwachsenenpädagogik) Praha: 1989.
- Smaus, Gerlinda: *Der Kulturarbeiter der ČSSR. Versuch einer Berufsrollenanalyse*. Frankfurt am Main, 1974.
-

-
- Šimek, Dušan: Místo pro andragogiku. (Raum für Andragogik) In: Andragogika. Teoretický seminář k pojetí andragogiky. (Andragogik. Theoretisches Seminar zum Verständnis der Andragogik) Hrsg. Jochmann, Vladimír. Olomouc, 22-26.
- Šimek, Dušan: Approaches to the Curriculum of Andragogy. In: The Individual and Society at the Turn of the Century: View from Both Sides. Hrsg. Šimek, Dušan. Olomouc, 1998. 472-479.
- Šimek, Dušan: Czech andragogy: Tradition and present. Journal of Adult and Continuing Education. (2004):6. 143-154.
- Šimek, Dušan - Dopita, Miroslav. Vladimír Jochmann – proti osudu. (Vladimír Jochmann – gegen das Schicksal) In: Acta andragogica 6. Hrsg. Matulčík, Július. Bratislava, 2018. 243-260.
- Škoda, Kamil: Teorie výchovy a vzdělávání dospělých u nás a v zahraničí. (Theorie der Erziehung und Bildung der Erwachsenen bei uns und im Ausland) Praha, 1987.
- Škoda, Kamil. Kapitoly z dějin andragogiky. (Kapitel aus der Geschichte der Andragogik) Praha, 1996.
- Šmausová, Gerlinda: Vybrané metodologické otázky v sociálních vědách: pozitivismus nebo hermeneutika? (Ausgewählte methodologische Fragen in den Sozialwissenschaften: Positivismus oder Hermeneutik?) In: Kurikulum andragogiky. (Curriculum der Andragogik) Hrsg. Šimek, Dušan. Olomouc, 2003. 7-18.
- Šmausová, Gerlinda: Angažovanost vědy. (Engagement in der Wissenschaft) In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Sociologica – Andragogica 2007. Hrsg. Ryšavý, Dan. Olomouc, 2007. 3-20.
- UNESCO: Summary Report of the International Conference on Adult Education. Elsinore, Denmark 19-25 June 1949. Paris, 1949.
- UNESCO: Second World Conference on Adult Education. Montreal from 22 to 31 August 1960. Paris: 1960.
- UNESCO: Records of the General Conference. Volume 1. Resolutions, "Programme for 1996-1997. Major Programmes and Transdisciplinary Projects. Towards lifelong education for all. Major Programme I: Towards lifelong education for all. Under Programme I.2, 'Reform of education in the perspective of lifelong education', resolution 28C/IV.A.1. 1.B.(b). Paris, 1995.
- Váňová, Růžena: Vědy o výchově na stránkách Pedagogiky. (Wissenschaften über die Erziehung auf den Seiten der Pädagogik) Pedagogika, 50(2000):4. 313-339.
- Weiss, Carl: Pädagogische Soziologie. Leipzig, 1929.
- Willmann, Otto: Didaktik als Bildungslehre nach ihren Beziehungen zur Sozialforschung und zur Geschichte der Bildung. Braunschweig, 1889.
- Wulf, Christoph: Educational science. Hermeneutics, empirical research, critical theory. Münster; New York; München; Berlin, 2003.

Der Kulturbetrieb in Zeiten der (Corona)-Krise

1. Vorwort

Die hier vorliegenden Überlegungen sind sozusagen in der Krise entstanden. Der Duden definiert dieses Ereignis als „schwierige Lage, Situation, Zeit [die den Höhe- und Wendepunkt einer gefährlichen Entwicklung darstellt]“¹.

Da nachfolgend eher Kultur-Ökonomische-Überlegungen im Mittelpunkt stehen sollen, empfiehlt es sich, der Begriffsbestimmung der Wirtschaftswissenschaften zu folgen. Dort ist notiert: „Als >>Krise<< bezeichnet man die *drohende Existenzgefährdung* einer Unternehmung: Sie liegt vor, wenn die *Planung* signalisiert, dass die Unternehmung bei unveränderter Fortführung der Tätigkeit in ihrem Bestand gefährdet sein würde“.²

Diese Definitionen sollen hier vorangestellt werden, weil – auch wenn beide doch nicht identisch sind – diese Krise zu Beginn des Jahres 2020 doch in vielerlei Hinsicht etwas Besonderes darstellt.

Diese Überlegungen sind Herrn Dr. phil. habil. Zoltán Huszár, Universität Pécs, Ungarn, gewidmet – einem Kollegen und gutem Freund.

2. Die Situation in Deutschland zu Beginn des Jahres 2020

Ein Gespenst geht um in der Welt³ und legt den öffentlichen Betrieb weitgehend lahm. Gemeint ist das Corona-Virus.

In der Bundesrepublik Deutschland haben die Verantwortlichen in der Politik relativ schnell die erforderlichen Maßnahmen bezüglich der medizinischen Versorgung der Bevölkerung eingeleitet.

Gleichfalls erfolgten Regulierungsmaßnahmen des Arbeitsmarktes, da abzusehen war, dass Quarantänebestimmungen dazu führen würden, dass eine Vielzahl von Betrieben nicht mehr arbeitsfähig sein können. Die erfolgten Stilllegungen der Produktion führten nicht zu größeren Entlassungswellen von Mitarbeitern, da die Bundesregierung die Lohn- und Gehaltszahlungen durch die Einführung der Kurzarbeiterregelung und Ausgleichszahlungen an die Unternehmen garantierte. Diese Unterstützungen konnten im großen Umfang erfolgen, da in den vergangenen Jahren Reserven angelegt worden waren.

Natürlich gelten vieler diese eingeführten Maßnahmen auch für Beschäftigte im Kulturbereich.

Allerdings: Kulturangebote sind nicht nur institutionalisiert, denn eine Vielzahl freier KünstlerInnen definieren sich und ihre Tätigkeiten über Projekte.

Dieses erklärt sich aus dem Selbstverständnis dieser Gruppe – frei zu sein vom Staat. Gemeint ist – Freiheit der Kunst ohne Einmischung des Staates z. B. in Form von Zensur, garantiert durch das Grundgesetz:

Artikel 5

[Meinungsfreiheit]

- (1) Jeder hat das Recht seine Meinung in Wort, Schrift und Bild frei zu äußern und zu verbreiten und sich aus allgemein zugänglichen Quellen ungehindert zu unterrichten. Die Pressefreiheit und die Freiheit der Berichterstattung durch Rundfunk und Film werden gewährleistet. Eine Zensur findet nicht statt.
- (2) Diese Rechte finden ihre Schranken in den Vorschriften der allgemeinen Gesetze, den gesetzlichen Bestimmungen zum Schutze der Jugend und in dem Recht der persönlichen Ehre.

---

¹ Duden – Wörterbuch der deutschen Sprache – Stichwort „Krise“

² Wirtschaftslexikon – Handelsblatt (2006) – Stichwort „Krisenforschung und -management“

³ In Anlehnung an den ersten Satz der Schrift: Marx, Karl; Engels, Friedrich: Manifest der Kommunistischen Partei

---

(3) Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei. Die Freiheit der Lehre entbindet nicht von der Treue zur Verfassung.

Auf diese Garantie der Freiheit berufen sich Künstler immer wieder.

Doch in Krisenzeiten sind es viele Personen dieser Gruppen des Kulturbereichs, die nach Unterstützung *durch den Staat* zu rufen. Gemeint sind vor allen Dingen finanzielle Zuwendungen.

Begründet wird das damit, dass der Staat ja durch die mit der Eindämmung der Pandemie ergriffenen Maßnahmen in das öffentliche Leben eingegriffen habe, eine Kunstausbübung damit nicht mehr möglich sei.

Die Bestimmung des Begriffs der *Öffentlichkeit* ist für die Bereiche Kultur und Wirtschaft – auch und vor allem im Zusammenhang mit dem Begriff Krise – gleichermaßen von Interesse.

Öffentlichkeit kann definiert werden als

„Gesellschaftliche Kommunikations-, Informations- und Beteiligungsverhältnisse, die die Entstehung und die fortwährende Dynamik einer öffentlichen Meinung möglich machen; in einer Demokratie wichtiger Aktionsbereich der Vermittlung von staatlicher Ordnungsmacht und kontrollierender wie ziel- und richtungsweisender politischer Willensbildung.“⁴

Eine öffentliche Meinung, wie in der Definition formuliert, kann auch durch kulturell-künstlerische Angebote mitgestaltet werden. So gesehen stellt diese Definition z. B. auch direkt einen Zusammenhang zwischen (öffentlichem) *Kulturbetrieb* und angebotenen spezifischen *Produkt* her. Die erwähnte politische Willensbildung wird bei kulturell-künstlerischen Produkten mit dem sog. Kultur- und Bildungsauftrag⁵ identifiziert und begründet.

Der Einfachheit halber wird in dieser Schrift all das, was der Bedürfnisbefriedigung dienen kann, als *Produkt* bezeichnet.

„*Ein Produkt ist alles, was einer Person angeboten werden kann, um ein Bedürfnis oder einen Wunsch zu befriedigen.*“⁶

Unter diesem Produkt sind dabei drei Gruppen zu verstehen, die folgendermaßen eingeteilt werden können: es sind sowohl materielle Güter, es können Finanzen als auch Dienstleistungen sein, die zur Problemlösung beitragen können.

Auch die Angebote des Kulturbereichs sind Produkte – hier hauptsächlich bestehend aus immateriellen Dienstleistungen aber auch materiellen Gütern.

Der Begriff des *Produkts* kann noch unter einem anderen Gesichtspunkt im Zusammenhang mit dem Öffentlichkeits-Begriff analysiert werden:

Produkte sind prinzipiell erst einmal grundsätzlich private Güter. Ihre kulturell-künstlerische Bestimmung erfahren diese erst durch *Öffentlichkeit*. Der gesellschaftliche Diskurs macht diese Produkte erst zu solchen eines entsprechenden künstlerischen Schaffensprozesses.

Ein künstlerisches Produkt wird erst zu einem, wenn es „in die Öffentlichkeit“ tritt. Ansonsten bleibt es ein durch wen auch immer hergestelltes privates Gut.

Auch diese Feststellung ist durchaus bedeutsam, weil sich aus der Bestimmung dieses spezifischen Produkts selbst erst einmal grundsätzlich *keine öffentliche Förderung* ableiten lässt, denn für Güter aller Art gilt, dass sie in einer Marktwirtschaft privat sind.

Interessanterweise ist der Begriff *Öffentlichkeit* in Wirtschaftslexika nicht zu finden. In diesen Nachschlagewerken geht es vor allem um die Darlegungen zu (öffentlichen) Betrieben, Gütern etc.

Dieser Begriff ist aber deshalb wichtig, weil es direkte Beziehungen zwischen kulturell-künstlerischen Äußerungen und Öffentlichkeit gibt.

---

⁴ Meyers Lexikon – Stichwort „Öffentlichkeit“

⁵ Bezuggenommen wird hierbei auf das Grundgesetz, Artikel 5 (3) „Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei.“

⁶ Kotler, Philipp/Bliemel, Friedhelm (1999), S. 9

---

3. Der Kulturbetrieb

3.1 Definitionsebenen

Im Sprachgebrauch wird das Wort im Deutschen in zweifacher Bedeutung gebraucht:

Kulturbetrieb⁷

- a) als einzelne Einrichtung
- b) i. S. v. – Gesamtheit der Kulturunternehmen.

Bezogen auf Punkt b) wird das Wort hauptsächlich in Feuilletons der Zeitungen verwendet, wenn über bestimmte Aufführungen, Bücher, Filme etc. berichtet wird. All dieses wird dann als *Kulturbetrieb* bezeichnet.

In einer Gesellschaft existiert auch die einzelne spezifische kulturelle Institution als solche, damit ist Einteilung a) gemeint.

Unter dem Gesichtspunkt der Wirtschaftswissenschaften kann *der Kulturbetrieb* sowohl auf der Definitionsebene der Volkswirtschaftslehre, als auch innerhalb der nachfolgend aufgeführten Sektoren verortet und damit auch als Objekt der Gegenstandsbestimmung der Betriebswirtschaftslehre untersucht werden.

Das erklärt sich auch wiederum mit dem Begriff der Öffentlichkeit, der beide Bereiche umfasst: „Kulturbetriebe stehen sehr stark in der Öffentlichkeit, sodass Außenwirkung, Image, Renommee und Bekanntheit ein sehr wichtiges Maß für die ergebnisorientierte Leistungs- und Erfolgsbeurteilung ist. Dieses Erfolgsmaß kann mit dem Begriff des Etablierungsgrads beschrieben werden.“⁸

Die *Betriebswirtschaft* – das erklärt sich schon aus der *Wortbedeutung* – beinhaltet immer eine *Innenbetrachtung* der Institution.

3.2 Möglichkeiten der Finanzierung

Der Kulturbereich, wie er sich heute in Deutschland darstellt, ist weltweit einzigartig und erklärt sich auf Grund historischer Entwicklung. Die kleinstaatliche Zersplitterung in Fürstentümer im 17. und 18. Jahrhundert war Ausgangspunkt der Entstehung und der Dichte an Ausdrucksformen, die sich bis zum zweiten Drittel des 19. Jahrhunderts auch institutionell ausprägten. Der Kulturbereich in Deutschland und dessen Struktur der Theaterlandschaft beispielsweise gehört zum immateriellen Kulturerbe.

Allerdings ist es gerade die Masse an Institutionen, die Kommunen, die Länder und den Bund bezüglich der Finanzierung vor Herausforderungen stellt.

Um den Kulturbereich genauer wirtschaftswissenschaftlich untersuchen zu können bietet es sich an, eine Einteilung unter dem Gesichtspunkt der Rechtsformen vorzunehmen.

Nachfolgend wird dargestellt, in welchen Zweigen bzw. Sektoren des Kulturbereichs⁹ Kulturbetriebe und Personen, die in Kulturprojekten tätig sind, agieren:

- (1) *Öffentlich geförderter Kultursektor* – also Betriebe in Trägerschaft der öffentlichen Hand in den Rechtsformen: Regiebetriebe, Eigenbetriebe, Eigengesellschaften, Zweckverbände der öffentlichen Körperschaften, d. h. Theater, Museen etc. Weiterhin sollen hierunter öffentlich-rechtliche Anstalten (Rundfunk, Fernsehen) sowie öffentlich-rechtliche Stiftungen (Kulturstiftung der Länder, Stiftung Preußischer Kulturbesitz) sowie Kirchen und Religionsgemeinschaften gefasst werden;

---

⁷ in Anlehnung an: Heinrichs, Werner (1997), S. 6

⁸ Konrad, Elmar D. (2010), S.191

⁹ siehe: STADTart (2012), S. 3

---

(2) *Intermediärer Kultursektor* – z. B. Privatrechtlich-gemeinnützige Kulturbetriebe – in der Begriffsbestimmung insgesamt als *Non Profit* bzw. *Not for Profit* Organisationen bezeichnet. Diese Betriebe arbeiten also nicht vorrangig nach dem erwerbswirtschaftlichen Prinzip. Zu dieser Gruppe der Kulturbetriebe zählen auch solche Einrichtungen, die in privatrechtlicher Rechtsform kommunale Aufgaben wahrnehmen wie z. B. Musikschulen, Volkshochschulen etc. Der Gesellschafter ist dabei nach wie vor die öffentliche Hand, so gesehen ist es formal eine Privatisierung;

(3) *Privater Kultursektor* – also Institutionen, die in der Lage sind, sich auf Grund der Form des angebotenen Kultur-Produkts selbst zu finanzieren. Es sind am Markt ausgerichtete Unternehmen der Kultur- und Kreativwirtschaft – erwerbswirtschaftlich orientiert. Es ist eine Querschnittsbranche mit elf Teilmärkten. Hierzu gehören beispielsweise die Musikwirtschaft, Verlage, Film, Designwirtschaft, Architekturmarkt, Game Industrie etc.

Bezogen auf die Bestimmung dessen, was der Kulturbetrieb produziert und verkauft, sind folgende Unterscheidungen zu treffen:

Die meisten Kulturbetriebe stellen, wie andere Unternehmen auch, Produkte¹⁰ her. Die Besonderheit des Kulturprodukts besteht in seiner Form als Dienstleistung. Damit ist auch ausgesagt, dass diese im Wesentlichen immaterieller Natur ist. Diese Leistung kann durch den Kulturbetrieb nicht verkauft und das zu erwartende Erlebnis, was mit diesem spezifischen Angebot verbunden ist, kann durch den Rezipienten nicht erworben werden!

Gekauft werden kann Eigentum nur in Form eines materiellen Guts, das dann in den Besitz des Interessenten gelangt. Auch ein Recht – z. B. in Form eines Tickets als Garantie für den entsprechenden Sitzplatz – ist Ausdruck des Erwerbs.

Die o. a. Einteilung in Sektoren charakterisiert gleichzeitig die entsprechend vorrangige Finanzierungsform der Institution.

Auffallend ist in Deutschland ein sehr ausgeprägter öffentlich geförderter Kultursektor mit einer Vielzahl von Institutionen. Nun wird oftmals ein Zusammenhang zwischen Produktion bzw. Angebot von spezifischen Betrieben und der Nachfrage nach Leistungen hergestellt und geschlussfolgert, dass die Produkte der Bereiche Bildung, Gesundheit, Kultur nicht in dem Umfang nachgefragt werden würden, wenn diese den Kräften des Marktes überlassen blieben. Warum das so ist oder sein könnte, wird erst einmal nicht begründet.

Zumindest gilt offensichtlich, dass *die Bereitstellung durch den Staat* gewünscht ist. Also könnte die Nachfrage nach diesen Gütern das Problem sein.

Da hier von *ökonomischen Zusammenhängen* ausgegangen werden muss – das suggeriert die Kategorie *Markt* – können nur folgende Schlüsse gezogen werden:

- die Produkte – bezogen auf den Untersuchungsgegenstand also Leistungen künstlerischer Art – sind durch die Gesellschaft gewünscht, weil ein Bedürfnis danach vorhanden ist und ein spezifischer Nutzen damit vermutet wird,
- würden diese Produkte zu Kostenpreisen¹¹ angeboten, d. h. würden auch für diese die Gesetze des Marktes gelten, dann würden diese Güter einige Gruppen von „Konsumenten“ nicht erreichen, für die diese Produkte aber auch nützlich sein könnten.

Dieser Umstand wird mit dem Begriff *Marktversagen* umschrieben.

Es muss noch ein weiterer Begriff geklärt werden.

Manche Autoren sind der Meinung, dass kulturell-künstlerische Leistungen *öffentliche Güter* seien. Dieser Auffassung soll hier nicht gefolgt werden. Nachfolgend wird von folgender Bestimmung¹²: ausgegangen:

Meritorische Güter - merit goods.

---

¹⁰ Sammelbegriff für Güter *und* Dienstleistungen

¹¹ Kosten sind der wertmäßige Ausdruck des Ressourcenverbrauchs. Der durch den Verkauf des Produkts geforderte Preis sollte mindestens den entstandenen Aufwand realisieren. Das ist bei vielen Kulturprodukten nicht möglich.

¹² Gablers Wirtschaftslexikon – Elektronische Variante. Stichwort „Meritorische Güter“ – wörtliche Übernahme

-
- (1) *Begriff*: Auf Musgrave zurückgehender Begriff für grundsätzlich private Güter, deren Bereitstellung durch den Staat damit gerechtfertigt wird, dass aufgrund verzerrierter Präferenzen der Bürger/Konsumenten deren am Markt geäußerte Nachfragewünsche zu einer nach Art und Umfang – gemessen am gesellschaftlich wünschenswerten Versorgungsgrad (*merit wants*) – suboptimalen Allokation dieser Güter führen. – *Beispiele*: Ausbildung, Gesundheits-, Kulturwesen.
  - (2) Derart legitimierte Eingriffe des Staates in die individuellen Präferenzen sind umstritten (*Legitimationsproblematik*).

Diese Definition stellt direkt einen Zusammenhang zwischen (öffentlichem) Kulturbetrieb und angebotenen Produkt her und ist gleichzeitig eine Ergänzung der Begriffsbestimmung öffentlicher Güter. Allerdings sind öffentliche Güter vor allem auch dadurch charakterisiert, dass Personen von der Inanspruchnahme der Güter nicht ausgeschlossen werden können. Ein Preis, der für das Ticket zu entrichten ist, um an einer Kulturveranstaltung teilzunehmen, ist aber ein Ausschlusskriterium – selbst wenn dieser noch so gering ist.

Auf den Begriff des meritorischen Guts lässt sich im Prinzip auch der mit den Produkten von Kulturbetrieben immer in Zusammenhang gebrachte Kultur- und Bildungsauftrag zurückführen.

4 Das Angebot des Kulturbetriebs

4.1 Bedürfnisse

Um den Untersuchungsgegenstand – Kulturbetrieb – eingrenzen zu können, ist eine grundlegende Feststellung zu treffen:

Jede Wissenschaftsdisziplin bedient sich eines bestimmten Definitionsapparates, um den Untersuchungsgegenstand einzugrenzen und um sich in der Wissenschaftsdisziplin zu verständigen. Im Ergebnis legt dieser entsprechende Wissenschaftszweig *Begriffe* fest, um die grundlegenden Sachverhalte, mit denen sich die entsprechende Wissenschaftsdisziplin befasst, kenntlich zu machen.

Diese Begriffe sollen *Kategorien* genannt werden.

Damit sei auch hervorgehoben, dass es Unterschiede zwischen *Wort* und *Begriff* gibt.

Die *Wortbedeutung* ist sozusagen die Umgangssprache – die *Begriffsbestimmung* ist die durch den Wissenschaftszweig definierte Kategorie.

„... die theoretische Sprache kann niemals mit der Umgangssprache vollständig übereinstimmen, auch wenn ihr die sprachlichen Ausdrücke größtenteils entnommen sind.“¹³

Jede Wissenschaftsdisziplin verfügt über einen Kategorienapparat, der oftmals in entsprechenden Nachschlagewerken – z. B. (ökonomischen, juristischen, philosophischen usw.) *Wörterbüchern* (genauer müsste man sagen: *Begriffs*-Büchern) – dargelegt ist.

Es ist möglich, dass es auf Grund des Untersuchungsgegenstandes Theoriegebäude gibt, die an Schnittstellen von mehreren Wissenschaftsdisziplinen liegen – z. B. den Wirtschafts- und Kulturwissenschaften. Mit dem Kulturbereich befassen sich mehrere Wissenschaftsdisziplinen.

Wenn nachfolgend *der Kulturbetrieb* definiert werden soll, wird dieser Schnittpunkt verschiedener Wissenschaftsdisziplinen markiert.

So wird einerseits die Gesamtheit der kulturellen Äußerungsformen im Sprachgebrauch – also in der *Wortbedeutung* – oftmals als Kultur und/bzw. Kunst bezeichnet.

Andererseits ist der Begriff *Betrieb* eine *Kategorie* der Wirtschaftswissenschaften mit eindeutiger inhaltlicher Bestimmung¹⁴.

„Kultur ist die `kollektive Programmierung des menschlichen Denkens‘ (Hofstede), die im Laufe des Lebens erworben worden ist und die die Mitglieder einer Gruppe von Menschen von derjenigen einer anderen Gruppe unterscheidet¹⁵. Mit dem Begriff *Kultur* wird im Allgemeinen das Wertesystem, der Wertekanon, der jeder Gesellschaft zugrunde liegt, verstanden. *Kunst* ist eine entsprechende ästhetische Äußerungsform.

---

¹³ Heinen, Edmund (1985), S.20

¹⁴ Der Betrieb ist eine organisierte Wirtschaftseinheit, in der verfügbare Mittel in gewünschte Produkte transferiert werden

¹⁵ Heinen, Edmund (1984), S.173

Im weiteren Text sollen immer künstlerische Betätigungen bzw. künstlerische Angebote entsprechender Betriebe gemeint sein. Da sowohl Kultur als auch Kunst Lebensäußerungen des Menschen sind, erfolgt hier eine Gleichsetzung beider Worte als Begriffe. Der hier immer genannte Kulturbetrieb ist also eine Institution, die künstlerische Leistungen offeriert.

Der Begriff des Betriebs im zusammengesetzten Wort Kulturbetrieb deutet auf die wirtschaftswissenschaftliche Ebene der Untersuchung hin.

Im Allgemeinen bedeutet *Wirtschaften*: mit knappen Mitteln zu disponieren. Auf diesem Grundsatz basieren alle Überlegungen der Wirtschaftswissenschaften, speziell derer der Betriebswirtschaftslehre.

Es wird davon ausgegangen, dass Ressourcen knapp sind und es deshalb nötig ist, mit diesen Mitteln zu *haushalten*, will man Güter herstellen.

Nun ist es das Ziel wirtschaftlicher Handlungen, zu definieren, worauf sich die Tätigkeiten fokussieren sollen. Ausgangspunkt menschlicher Aktivitäten ist dabei immer der eigene Antrieb zur Lebensgestaltung – also ein bestimmtes Bedürfnis.

„*Ein Bedürfnis ist Ausdruck des Mangels an Zufriedenstellung.*“¹⁶

Diese Definition besagt also, dass dieser Person etwas fehlt, wovon derjenige glaubt, dass er dieses für sein Wohlbefinden benötigt. Das Verlangen wird sich auf etwas richten was dazu angetan ist, diesen Mangel abzustellen.

In einem marktwirtschaftlichen System ist also zu bestimmen, welche Bedürfnisse es gibt und welche Lösungen gewünscht sind, um die Bedürfnisse zu befriedigen.

Diese Feststellung ist bedeutsam: die Unternehmen, die die beste Problemlösung zur Abhilfe des Mangels anbieten, werden am erfolgreichsten sein. Es geht nicht vorrangig darum, ein Produkt zu entwickeln und anzubieten – es geht um die *Lösung eines Problems*, also den Mangel zu beheben!

Die Definition, dass unter Bedürfnis ein bewusst empfundener Mangel zu verstehen ist, gilt prinzipiell auch für Bedürfnisse nach Ereignissen künstlerischer Art.

Schwerer zu fassen sein dürfte hingegen, diesen Mangel *wonach* genauer zu beschreiben.

Außerdem unterstellt das Wort, dass dieses etwas ist, was bewusst *rational* wahrzunehmen und zu benennen wäre. Diese Darstellung erklärt sich aus der Logik wirtschaftswissenschaftlicher Begriffsbestimmungen.

Bezogen auf ein *gefühltes Defizit* nach oft nicht so genau zu beschreibenden Mangelerscheinungen – womit auch gesagt sein soll, dass hier wiederum die Schnittstelle zu anderen Wissenschaftsdisziplinen berührt wird – fällt die Antwort nicht so leicht, was genau dieses Bedürfnis ist und wie es zu beschreiben wäre.

Warum ist – gerade für Kulturbetriebe beispielsweise – eine genauere Kenntnis dieser spezifischen Art von Bedürfnissen aber besonders wichtig?

Ein Unternehmen, das öffentlich gefördert wird, – sich also nicht vorrangig am Markt orientieren muss, um die eigene Existenz zu sichern – hat schon aus diesem Grund auch bestimmte Verpflichtungen gegenüber der Gemeinschaft. Es ist deshalb durchaus eine Herausforderung für die Produktentwickler, interessante Problemlösungen für diese Komplexität der Wünsche zu finden.

Die Feststellung, dass es sich bei kulturellen Bedürfnissen um Grundbedürfnisse handelt, d. h., dass es nicht um die Nachfrage nach Luxusgütern geht, sei ausdrücklich hervorgehoben.

Aus Sicht des Unternehmens, das seine Produkte am Markt platzieren und verkaufen muss, sind die Kenntnis und die Beschreibung von Bedürfnissen geradezu existenzsichernd. Dieses Problem zu erkennen, was die entsprechende Person hat, und eine Lösungsmöglichkeit dafür anbieten zu können, erhöht die Wahrscheinlichkeit, dass die Wünsche desjenigen auf das Angebot des eigenen Unternehmens gerichtet werden.

So gesehen ist es durchaus von Wichtigkeit zu beschreiben, was denn Charakteristika sind, die Bedürfnisse nach kulturell-künstlerischen Angeboten auszeichnen.

Und genau hier ist das Problem benannt:

Der Feststellung, dass diese Bedürfnisse unspezifisch sind, soll hier hervorgehoben und gefolgt werden.

Bei diesen Beschreibungen fällt allerdings etwas auf:

---

¹⁶ Kotler, Philipp/Bliemel (1999), S. 8

---

alle Darlegungen richten sich zuerst einmal *nicht* auf ein materielles Gut, sondern beschreiben Mangelzustände im Bereich der menschlichen Psyche.

Präziser: man geht nicht ins Theater des Gebäudes wegen, sondern weil man beispielweise eine Geschichte durch aufführende Künste erzählt bekommen will. Gäbe es eine andere Lösungsmöglichkeit, historische oder künstlerische Gegenstände, Objekte des Alltags etc. aus früheren Epochen betrachten zu können, würde man ggf. nicht in ein Museum gehen, sondern eine andere Lösungsmöglichkeit für die Probleme Bildung, Information, Unterhaltung wählen.

Die Lösungsmöglichkeit für den empfundenen Mangel liegt nicht im Gebäude selbst, sondern in einem Angebot, das Aktionen – seitens des Anbieters und des Interessenten – erfordert!

„Wir können als Museum auch *Online*-Kurse für Kunstgeschichte anbieten, Videoserien zur Vorbereitung für Besucher, die wir mit der *Online*-Bestellung von Eintrittskarten verknüpfen. Das Museum ist nicht nur der Ort, den man besucht, es ist keine Endstation für Kunstobjekte, sondern eine Landschaft, die nicht selten fern von jedem rein physischen Ort liegt.

[...]

Virtual Reality wird einen großen Einfluss darauf haben, wie wir Besuchern Erlebnisse vermitteln und wie wir den Situations- und Sinnzusammenhang von Kunst repräsentieren. Oder neue *Social Media* Plattformen wie VSCO, eine hochinteressante, kreative Form einer Foto-*Community* mit 30 Millionen Nutzern.“¹⁷

Das Angebot, um ein kulturelles Bedürfnis zu befriedigen, muss also beispielsweise nicht von einem kommunalen Kulturbetrieb kommen – es kann auch von Gütern transportiert werden, die im eigenen Haushalt vorhanden sind.

Was allerdings ein bzw. *der* wesentlichste Unterschied ist, wenn man das Angebot einer Kultureinrichtung annimmt, ist der *soziale Aspekt*. Das Einlassen auf *Gemeinschaft* bei der Inanspruchnahme des künstlerischen Leistungsangebots kennzeichnet diese Lösungsmöglichkeit für den festgestellten Mangel. Darauf haben sich Marketingaktionen von Kulturbetrieben einzustellen¹⁸.

Dieses Bedürfnis wird sich in dem Wunsch äußern, diesen Mangel zu beheben.

„*Wünsche sind das Verlangen nach konkreter Befriedigung.*“¹⁹

Gleichzeitig ist damit festgestellt, dass dieser bewusst empfundene Mangel mit dieser konkreten Person etwas zu tun hat, also eine sehr subjektive Äußerung ist.

Das wiederum bedeutet auch, dass sich das Verlangen in eine Aktion umsetzen muss, wenn dieser Mangel wirklich abgestellt werden soll.

Diese Feststellung ist wichtig, weil damit gesagt ist, dass der Ausgangszustand geändert werden soll. Für den Einzelnen bedeutet es also, nach Problemlösungen zu suchen, die den Mangel beheben sollen – damit ist nicht gesagt, dass sich das Verlangen auf ein *konkretes* Produkt richten muss.

4.2 Betriebsmodelle

Charakteristisch für alle Rechtsformen von Kulturbetrieben ist, dass im Ergebnis eines künstlerischen Gestaltungsprozesses ein Ur-Produkt, eine Vorlage entsteht, die durch den Künstler erstellt wird.

Diese dreidimensionale Darstellungsweise zeigt in einem Quadrantensystem sozusagen den Ausgangspunkt der Produktion in Kulturbetrieben und die Transformation in Produkte unter dem Gesichtspunkt der o. a. Gruppierung der Kulturbetriebe.

Dabei wird die Orientierung des Kulturbetriebs, d.h. dessen Positionierung zwischen den beiden Brennpunkten Produkt und Markt aufgezeigt. Ausgangspunkt für diese Überlegung ist eine Darstellungsweise von Francois Colbert, die hier durch den Autor der vorliegenden Schrift allerdings wesentlich erweitert und auf das deutsche Kulturfördersystem angewendet wird.

---

¹⁷ „In einer neuen Welt“ – Interview mit Max Hollein von Jürgen Schönstein, in: Bilanz. Das deutsche Wirtschafts magazin. Hamburg Februar 2017, S. 70

¹⁸ siehe hierzu die Ausführungen zu den Instrumenten des Marketings in der vorliegenden Schrift

¹⁹ Kotler, Philipp/Bliemel, Friedhelm (1999), S. 9

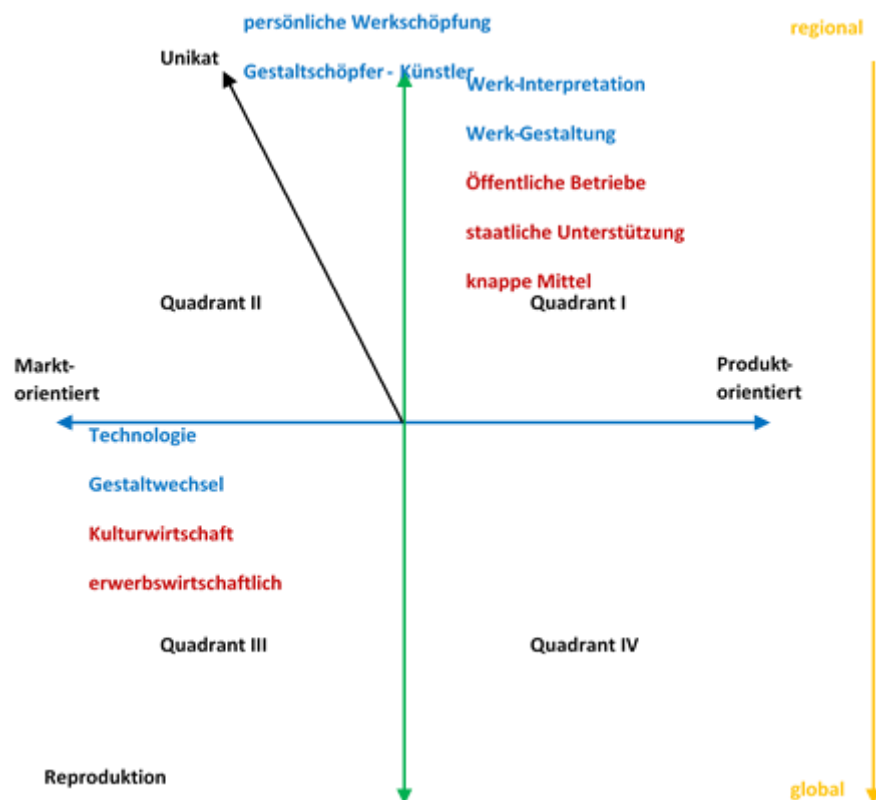

Abbildung 1: Kulturbetriebe und deren Produkte²⁰

Ausgangspunkt jeder kulturellen Leistungserstellung ist die Idee, die persönliche Werkschöpfung des Künstlers. Es entsteht ein Prototyp, ein Unikat. Dieses ist hier durch die dritte Dimension dargestellt.

Dieses Produkt, z. B. in Form einer Partitur, eines Buchskripts, einer aufgeschriebenen Idee, muss, wenn es letztlich weiter *be- und verarbeitet* werden will, d. h., wenn es den Weg zum Rezipienten nehmen soll, eine Formveränderung erfahren.

Exemplarisch sei dieses an einem Musikstück erläutert.

Eine Melodie, ein Werk, also das Musikstück, das dem Komponisten durch den Kopf geht, muss in Form z. B. einer schriftlichen Darlegung durch den Künstler notiert werden. Diese *Partitur* dient als Ausgangspunkt – siehe Quadrant I – als Vorlage zur Werkinterpretation. Das bedeutet, dass beispielsweise ein Orchesterwerk durch das Orchester interpretiert und damit öffentlich aufgeführt wird.

Betriebswirtschaftlich gesehen werden also Produktionsfaktoren gekoppelt und zum Beispiel in Form der dort arbeitenden Musiker mit ihren Arbeitsmitteln, den Instrumenten, das Stück durch ein Orchester aufgeführt. Das kann zum Beispiel in einen öffentlichen Kulturbetrieb – in einem städtischen Musiktheater – geschehen. Dieser öffentlich geförderte Kulturbetrieb fertigt dieses Produkt, begründet durch den Kultur- und Bildungsauftrag, und versucht dieses Angebot in Form einer Aufführung dem Rezipienten nahe zu bringen. Quadrant I zeigt also auf, dass durch das Orchester eine Werkinterpretation erfolgt und dadurch ein fertiges Produkt entsteht, was dann dem Markt angeboten wird.

Interessenten, die sich für dieses Werk interessieren, müssen also ein Ticket, d.h. ein Recht, erwerben, um beispielsweise im Theater dieser Werkinterpretation beiwohnen zu können. Quadrant I zeigt also den Fall einer typischen Dienstleistungsproduktion. Nicht die Leistung kann erworben werden, sondern ein Recht (ein Ticket), um an dieser Leistung teilnehmen zu können. Dieser Kulturbetrieb arbeitet angebots- bzw. produktorientiert.

²⁰ sehr stark modifiziert in Anlehnung an: Colbert, Francois (1999), Seite 6

Im Quadranten III ist sozusagen das Gegenstück zu den öffentlich geförderten Kulturbetrieben, bezogen auf den Sinn und das Ziel des Wirtschaftens, verortet – es sind die erwerbswirtschaftlichen²¹ Kulturbetriebe dargestellt. Auch hier ist Ausgangspunkt beispielsweise die Partitur, also die persönliche Werkschöpfung des Künstlers. Wie am eben beschriebenen Beispiel gezeigt, muss sozusagen die Partitur mit Leben erfüllt werden. Es erfolgt im Studio eine Bandaufnahme als Vorlage zur Erstellung einer CD. Quadrant III zeigt jetzt, dass letztlich ein Gegenstand, die CD, hergestellt werden muss, damit durch den Verkauf ein Eigentumswechsel stattfinden kann. Es muss ein materielles Produkt erzeugt werden, was letztlich erworben werden kann, d.h., dieses Werk, was interpretiert wurde erfährt durch Technologie, beispielsweise durch Aufzeichnung mit entsprechenden Aufnahmegeäten, einen Gestaltwechsel. Das Produkt, in dem Falle die Aufführung, wird an ein Medium gebunden, an einen materiellen Gegenstand zum Beispiel eine CD, DVD oder Blu-ray. Erst damit besteht die Möglichkeit, dass dieses Produkt erworben werden kann. Im Prinzip ergeben sich dann für diesen Kulturbetrieb ähnliche Abfolgen wie für einen erwerbswirtschaftlichen Industriebetrieb. Dieses Produkt kann jetzt vermarktet werden. Es besteht die Möglichkeit, dass dieses Unternehmen, dieser privatwirtschaftlich orientierte Kulturbetrieb, sich selbst finanzieren kann – eben durch den Verkauf des entsprechenden Produkts. Quadrant III zeigt also die Marktorientierung des Kulturbetriebs, d.h., ein Produkt zu vermarkten, das zwar ein kulturelles Produkt ist, allerdings eine gegenständliche Form angenommen hat. Damit ist dieses entsprechende Unternehmen in der Lage, sich zu reproduzieren, d.h., durch den Verkauf der Produkte in Form von Gewinnerwirtschaftung die Selbstfinanzierung zu realisieren und damit die Produktion wieder beginnen zu können. Bezogen auf die Verortung des hergestellten Produkts bedeutet das, dass es möglich wird, dieses Produkt – CD/DVD/Blu-ray – über den regionalen Rahmen hinaus zu vertreiben.

„Das Kriterium für Kulturindustrie, die sich Kulturmärkte anzueignen oder genauer: zu formen trachtet, wo immer sich technisch und ökonomisch die Chance dazu bietet, besteht genau darin, dass die Materialisierung (Buchdruck, Schallplatte, Film) eine nahezu grenzenlose Reproduktion und Ausdehnung des Marktes und gleichzeitig weitreichende Anonymisierung der Öffentlichkeit ermöglicht. Erst massenhafte Reproduktion und Verwertung verspricht industriell profitabel zu werden.“²²

Die im Quadranten I dargestellten Kulturbetriebe, im vorliegendem Fall Kulturbetriebe der aufführenden Künste, sind regional verortet und bieten dieses Produkt als Dienstleistung vor Ort in der Kommune an. Da im Allgemeinen die Aufwendungen zur Erstellung dieses Produkts die Erlöse durch den Ticketverkauf übersteigen, ist hier eine zusätzliche Finanzierung nötig, um die Finanzierungslücke zu schließen, d.h., die entstehenden Fehlbeträge werden durch die öffentliche Hand ausgeglichen oder durch Sponsoren geliefert.

Die Quadranten II und IV stellen Spezialfälle dar, auf die hier nicht näher eingegangen werden soll.

Aus der gewählten Darstellung in Quadranten lassen sich folgende Schlussfolgerungen ableiten:

Öffentlich geförderte Kulturbetriebe sind regional orientiert, haben im Allgemeinen einen Kultur- und Bildungsauftrag und sollen/müssen nicht unbedingt gewinn- und damit marktorientiert ausgerichtet sein. Der Rezipient wohnt mit anderen Personen einer kulturellen personenbezogenen Dienstleistung bei. Das Resultat dieser Leistung ist nicht vorhersehbar und kann nicht erworben werden, um es ggf. später noch einmal rezipieren zu können.

Das kann nur geschehen, wenn diese Leistung an ein materielles Gut gebunden wird – womit auch auf zusätzliche Möglichkeiten zur Umsatzerzielung von Kulturbetrieben verwiesen werden soll.

Allerdings muss hervorgehoben werden:

---

²¹ Betriebe, die nach diesem Prinzip arbeiten, müssen sich durch den Verkauf von Produkten selbst finanzieren., also Gewinne erwirtschaften

²² Bendixen, Peter (1998), S. 113

„Die Sichtweise auf das Kulturpublikum durch Kulturanbieter und Kulturpolitik verändert sich jedoch auch in Deutschland seit einigen Jahren. In der Tendenz lässt sich eine Fokusverschiebung von der traditionellen Angebotsorientierung zu einer nachhaltigen Nutzer-/Nachfrageorientierung erkennen.“²³

Also:

Um ein Bedürfnis befriedigen zu können, ist ein entsprechendes Angebot nötig, ein Konzept, das Problemlösungen anbietet. Dazu wiederum ist eine bestimmte Betriebsform der Produktion nötig.

Für die meisten Künstler gilt: sie haben selbst kein Geschäftsmodell, was diesen Namen verdienen würde. Eine reine Angebotsorientierung ist in einer Marktwirtschaft keine gute Geschäftsidee.

Nun argumentieren viele Kulturpolitiker – im Auftrag der Künstler – dass man jetzt im Kulturbereich vom sog. Neoliberalen Modell Abschied nehmen müsse.

Zuerst einmal ist durch diese Personen nicht geklärt, was für ein Modell gemeint sein könnte – andererseits wurde in dieser Schrift festgestellt, dass viele Künstler – und wohl auch Kulturbetriebe – gar kein Geschäftsmodell haben.

5 Kultur – Öffentlichkeit – Krise

Kommt es in der Krise zum Bedeutungsverlust des Kulturbetriebs?

Dazu müsste zuerst geklärt werden, worin denn dessen Bedeutung besteht.

Wie festgestellt wurde, zählen Wünsche nach Kunst und Kultur zu den Grundbedürfnissen des Menschen. Wie, durch welche Medien, oder Aktionen der einzelne dieses befriedigt, muss jeder und jede selbst entscheiden.

Betont sei aber noch einmal: wonach gesucht wird, um den Mangel zu beheben, erklärt sich nicht vorrangig aus der Institution.

Diese Feststellung wiederum bedeutet auch:

in dieser Krise verlieren nicht die institutionalisierten Kulturen, sondern vor allen Dingen die freien Künstler mit ihren *Kultur-Projekten*.

Diese Pandemie ist – und das ist neu im Vergleich zu anderen Ereignissen, die mit diesem Begriff beschrieben werden – eine *Krise der Öffentlichkeit*. Das öffentliche Leben wird sozusagen durch die politischen Entscheidungen ausgeschaltet. Und das betrifft den Kulturbereich und den Wirtschaftssektor gleichermaßen.

Kulturbetriebe sind allerdings hier noch deutlicher im Nachteil, da diese keine Problemlösungen anbieten, die auf ein (breiteres) Publikum zielen – sie sind nicht marktorientiert, nicht effektiv.

Zum weiteren Verständnis sind dabei folgende Begriffe zu klären:

Ein Unternehmen, also der Betrieb in einer Marktwirtschaft, muss effektiv arbeiten, also für den Markt produzieren. *Effektivität* bedeutet zielorientierte Wirksamkeit oder anders ausgedrückt, dass das Unternehmen *die richtigen Dinge tut*. Diese Marktorientierung umfasst Kriterien wie die bereitzustellende Menge in erforderlicher Qualität zum entsprechenden Zeitpunkt.

Erst wenn die richtigen Dinge getan sind, kann geprüft werden, ob diese Tätigkeit auch den Kriterien der *Effizienz* genügt. Darunter ist ressourcenorientierte Wirksamkeit zu verstehen bzw. *die Dinge richtig zu tun*. Die Wirksamkeit bezieht sich beispielsweise auf den Einsatz der Produktionsfaktoren, also Personal, Betriebsmittel, Material und Energie.

Gleichzeitig soll hier noch auf einen anderen Zusammenhang hingewiesen werden:

- (1) Voraussetzung, damit Prozesse in Unternehmen überhaupt unter dem Effizienzgesichtspunkt betrachtet werden können, ist Effektivität. Das bedeutet: für den Markt zu produzieren. Ohne dass dieses Kriterium erfüllt ist, wird auf Dauer die Organisation nicht effizient arbeiten.
- (2) Die Erfüllung des Effektivitätskriteriums sagt noch nichts darüber aus, ob das Unternehmen auch effizient arbeitet. Zur Ermittlung der Effizienz werden Aufwand und Ergebnis ins Verhältnis gesetzt, es werden die Instrumente des Controllings angewandt. Eine

---

²³ Mandel, Birgit (2012), S. 19

Verschlechterung des gemessenen Verhältnisses bedeutet immer: Verschwendung – im schlechten Sinne des Wortes – von Ressourcen.

Um nun beurteilen zu können, ob etwas *wirtschaftlich* – also *effizient* – ist, muss sich die Berechnung immer auf etwas beziehen – z. B. auf die Darstellung der eingesetzten Mittel zum erzielten Ergebnis!

Ob ein Ergebnis im Produktionsprozess des Unternehmens den Kriterien der Wirtschaftlichkeit genügt, kann nur im Verhältnis zu einer Bezugsgröße dargestellt werden.

Allerdings ist damit auch gesagt: Aufwendungen und Ergebnisse müssen quantifiziert werden. Im Ergebnis der Berechnung ergibt sich eine Rentabilitätskennzahl, die interpretiert werden kann. Diese Verhältniszahlen werden immer in Prozent angegeben – sind also sehr aussagekräftig.

Rentabilitätskennzahlen sollen die Wirtschaftlichkeit der Arbeit des Kulturbetriebs messen. Das bedeutet, dass diese Zahlen immer Beziehungen zwischen verschiedenen Größen aufzeigen. Die Begriffe, die sich die Wirtschaftswissenschaften bedienen, sind dabei so gewählt, dass sich aus der Wortbedeutung die Begriffsbestimmung ableiten lässt. Eine Erfolgsgröße wird dabei immer in Relation zu einer Bezugsgröße gesetzt, denn Wirtschaftlichkeit lässt sich nur *in Relation zu Etwas* bestimmen.

Die Bezugsgröße ist im Allgemeinen das aufgewandte Kapital, denn erst dadurch ist es gewährleistet, dass Erfolg überhaupt möglich werden kann. Zur Berechnung müssen aber Zwischenschritte gegangen werden, um Erfolgskennzahlen zu bestimmen.

Auf Grund der begrenzten Ressourcen – das sog. *Knappheitstheorem* – muss durch Entscheidungen und Handlungen der Geschäftsführung des Kulturbetriebs sozusagen täglich der Erweis erbracht werden, dass das Unternehmen im Zeitraum rentabel arbeitet. Der Nachweis der Wirtschaftlichkeit ist ein Signal an die Kapitalgeber, oftmals die Institutionen der öffentlichen Hand, dass selbst bei Auftreten einer beständigen Finanzierungslücke kein Kapital vergeudet wird.

Allerdings ist die Marktwirtschaft ein System, das sozusagen erst auf dem Markt eine Bereinigung vornimmt. Adam Smith (1723-1790) sprach von der unsichtbaren Hand²⁴. Gemeint ist, dass Produzenten Güter für einen unbekanntem Markt herstellen, selbst wenn verkaufsfördernde Maßnahmen eingeleitet werden, bleibt trotzdem die Unsicherheit, ob man das hergestellte Gut veräußern kann. Markt ist immer Unsicherheit – nicht erst seit der Corona-Krise.

Marktwirtschaft ist unter diesem Gesichtspunkt eine gigantische Verschwendung, da eine Vielzahl von Produzenten oftmals genau dieselben Güter auf den Markt bringen und sich erst auf dem Markt beweist, ob das Produkt, das hergestellt wurde, tatsächlich zur Ware wird. Von Ware kann erst dann gesprochen, wenn ein Tausch gegen ein Äquivalent, meistens ist das Geld, stattfindet.

Mit Effizienz hat das, im volkswirtschaftlichen Maßstab betrachtet, überhaupt nichts zu tun.

Aber, wenn der Markt das Produkt als Ware *anerkannt* hat, d. h., wenn es verkauft wurde, war der Produzent effektiv – er hat das Richtige getan. In erfolgreichen Unternehmen steht Effektivität im Vordergrund.

Und das ist ein wesentliches Problem von Künstlern und Kulturbetrieben:

Kultur ist bzw. soll *nicht unbedingt effektiv* sein, d. h. für den Markt etwas anbieten, sondern den sog. Kultur- und Bildungsauftrag erfüllen, d. h. mit den spezifisch künstlerischen Mitteln an der Persönlichkeitsbildung des Menschen mitarbeiten.

Allerdings wird oft gefordert, dass der Künstler bzw. der Kulturbetrieb wirtschaftlich arbeiten sollen²⁵, also *effizient* zu sein haben.

Also:

Ein Kulturbetrieb muss nicht unbedingt effektiv arbeiten – also für den Markt produzieren – soll aber andererseits effizient sein, also Wirtschaften.

Das ist ein *contradicto in adjecto* – und daran krankt das gesamte Kulturfinanzierungssystem.

Man kann nicht den Kriterien der Effizienz genügen, wenn man nicht effektiv ist – umgekehrt geht das schon.

---

²⁴ Smith, Adam (1999), S. 467

²⁵ Das Kriterium des Nachweises der „Wirtschaftlichkeit“ findet sich in allen Antragsformularen zur Beantragung von finanzieller Förderung von Kulturprojekten

---

Es ist also höchste Zeit – und eine Zeit einer tiefgreifenden Krise, die das gesamte Gesellschaftssystem lahmlegt, ist dafür der beste Anlass – über neue, veränderte Strukturen des Kulturbetriebs²⁶ nachzudenken und diese zu gestalten. Das ist aber wesentlich eine Frage, mit der sich die Kulturpolitiker zu befassen haben. Doch aus dieser Richtung ist oftmals nur der Spruch zu hören: Kultur muss sein! Es verlassen sich zu viele Akteure darauf, dass ggf. der Staat als Retter auftritt.

Weiterhin lehrt diese Krise: effektiv arbeitende Unternehmen bieten niemals nur ein Produkt an, sondern betreiben Diversifikation. Auch daraus sollten Kulturbetriebe lernen.

Die Pandemie hat allerdings auch die Künstler und Kulturbetriebe dazu gebracht, über das bisher angewandte Angebotsmodell und die Vertriebswege, also die Distribution, nachzudenken. Da kein live-Erlebnis i. S. v. Öffentlichkeit stattfinden kann, haben einige Institutionen und Künstler ihre Leistungen auf ein digitales Angebot umgestellt.

Das Personal wird kreativ und entwickelt durch Innovationen konkrete Problemlösungen für die Kunden – diese Angebote sind immer der Schlüssel, um Bedürfnisse (des Marktes) besser befriedigen zu können.

Oftmals wird auch ein Turnaround²⁷ vollzogen. Das ist eine Wende eines in einer wirtschaftlichen Krise befindlichen Unternehmens von der Verlustzone bzw. von der Situation der Existenzgefährdung in einen Zustand, in dem das Unternehmen perspektivisch überlebensfähig ist. Häufig auch allgemein verwandt im Sinne eines Herausbringens aus einer Verlustsituation oder auch i. S. v. Trendwende.

Allerdings kann das neue bzw. veränderte Modell nur dann funktionieren, wenn die Politik wieder *Öffentlichkeit* herstellt.

Nun ist die wissenschaftlich-praktische Beschäftigung mit der Arbeit von Kulturbetrieben bzw. Kulturprojekten im Wesentlichen auch eine Untersuchung der Non Profit Wirtschaft. Das ist ein anderes System als das der Marktbetrachtung und demzufolge ist es für Non-Profit-Manager/innen oftmals schwierig, ihre Sichtweisen der Öffentlichkeit zu erklären.

“Nonprofit managers sometimes find it difficult to explain their unique universe to board members and the public, partly because the rules sound so improbable. In the words of one for-profit businessman joining a nonprofit board, “It’s as if we’ve been transported back in time and we’re bartering chickens for tools!”

Yet at a time when both government and philanthropy are placing substantial bets on the virtues of business and free markets—swept up by venture philanthropy, market-based strategies, social enterprise, and earned-income models for the delivery of public services such as education and healthcare—it would seem more timely than ever for the looking-glass universe of nonprofit management to be revealed.”²⁸

Es ist tatsächlich an der Zeit, das „gläserne Universum des gemeinnützigen Managements“ zu enthüllen.

Auf die Besonderheiten dieser Arbeit von und in Non Profit Arts Organizations soll hier nicht eingegangen werden, da die Betrachtungen den vorgegebenen Rahmen in dieser Schrift sprengen würden.

Literatur

Baumol, William J.; Bowen, William G. (1966): Performing Arts. The Economic Dilemma. A Study of Problems common to Theater, Opera, Music and Dance. First published in Great Britain in 1966 by the MIT Press. Reprinted in 2001 and 2006 by Ashgate Publishing Limited Gower House Aldershot England

Bekmeier-Feuerhahn, Sigrid; van den Berg, Karen; Höhne, Steffen; Keller, Rolf; Mandel, Birgit; Tröndle, Martin; Zembylas, Tasos (Hrsg.) (2012): Zukunft Publikum. Jahrbuch für Kulturmanagement 2012

Bendixen, Peter (1998): Einführung in die Kultur- und Kunstökonomie, Wiesbaden

---

²⁶ Gemeint ist die gesellschaftliche Ebene – der Kulturbetrieb als Gesamtheit der kulturell-künstlerischen Äußerungen

²⁷ Gablers Wirtschaftslexikon - Elektronische Variante. Stichwort „turnaround“ – wörtliche Übernahme

Munkwitz, Matthias: Der Kulturbetrieb in der (Corona)-Krise Seite 252 von 315

²⁸ Miller, Clara (2005)

-
- Bourdieu, Pierre (1991): Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft, Frankfurt/Main
- Colbert, Francois (1999): Kultur- und Kunstmarketing. Ein Arbeitsbuch. Wien, New York
- Cornelli, Gerhard; v. Rosenstiel, Lutz (2001): Führung durch Motivation. Mitarbeiter für Organisationsziele gewinnen. München
- Corsten, Hans; Hilke, Wolfgang (Hrsg.) (1994): Dienstleistungsproduktion. Schriften zur Unternehmensführung, Bd. 52
- Drucker, Peter (1967): Die ideale Führungskraft. Düsseldorf, Wien
- Ebker, Nikola (2000): Politische Ökonomie der Kulturförderung. Entwicklungen zwischen Staat, Markt und 3. Sektor. Bonn
- Fink, Dietmar; Köhler, Thomas; Scholtissek, Stephan (2004): Die dritte Revolution der Wertschöpfung. Mit Co-Kompetenzen zum Unternehmenserfolg. München
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Textausgabe. Stand: Oktober 1990. Bundeszentrale für politische Bildung. Bonn
- Günter, Bernd; John, Hartmut (Hrsg.) (2000): Besucher zu Stammgästen machen! Neue und kreative Wege zur Besucherbindung. Bielefeld
- Gutenberg, Erich (1979): Grundlagen der Betriebswirtschaftslehre, Band 1: Die Produktion. 23. Auflage. Berlin, Heidelberg, New York
- Hannemann, Gerfried; Munkwitz, Matthias (2004): Grundlagen der Umfeld- und Wettbewerbsanalyse im Kulturmarketing, Studienbrief 2-080-0211, Service-Agentur des HDL, 1. Auflage, Brandenburg
- Hausmann, Andrea (2001): Besucherorientierung von Museen unter Einsatz des Benchmarking. Düsseldorf
- Heinen, Edmund (1992): Einführung in die Betriebswirtschaftslehre, 9. Auflage, Wiesbaden
- Heinen, Edmund (1984): Betriebswirtschaftliche Führungslehre. Grundlagen – Strategien – Modelle. Ein entscheidungstheoretischer Ansatz. 2. Auflage. Wiesbaden
- Heinrichs, Werner (1999): Kommunales Kulturmanagement. Rahmenbedingungen – Praxisfelder – Managementmethoden. Baden-Baden
- Heinrichs, Werner (1997): Kulturpolitik und Kulturfinanzierung. Strategien und Modelle für eine politische Neuorientierung der Kulturfinanzierung, München
- Horx, Matthias (2006): Wie wir leben werden. Unsere Zukunft beginnt jetzt. Frankfurt/New York
- Hopfenbeck, Waldemar (1997): Allgemeine Betriebswirtschafts- und Managementlehre, 11. Auflage, Landsberg/Lech
- Hopp, Helmut; Göbel, Astrid (2008): Management in der öffentlichen Verwaltung. Organisations- und Personalarbeit in modernen Kommunalverwaltungen. 3. Auflage. Stuttgart
- Jaworski, Jürgen; Zurlino, Frank (2007): Innovationskultur: Vom Leidensdruck zur Leidenschaft. Wie Top-Unternehmen ihre Organisation mobilisieren. Frankfurt/Main, New York
- Keynes, John Maynard (1994): Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes. Berlin – unveränderter Nachdruck der ersten Auflage von 1936
- Klein, Armin (2003): Besucherbindung im Kulturbetrieb. Ein Handbuch. Wiesbaden
- Klein, Armin (2005): Kultur-Marketing. Das Marketingkonzept für Kulturbetriebe, München, 2. Auflage
- Konrad, Elmar D. (2010): Kulturmanagement und Unternehmertum, Stuttgart
- Kotler, Philip; Bliemel, Friedhelm (1999): Marketing-Management. 9. Auflage, Poeschel, Stuttgart
- Kotler, Philip; Armstrong, Gary; Saunders, John; Wong, Veronica (2003): Grundlagen des Marketing, Pearson Studium, München
- Levitt, Theodore (1983): The Globalization of Markets. New York
- Lotter, Wolf (2006): Verschwendung – Wirtschaft braucht Überfluss. Die guten Seiten des Verschwendens. Schriftenreihe des Siemens Arts Programm, Bd. 3, München, Wien
- Mandel, Birgit: Audience Development als Aufgabe von Kulturmanagementforschung, in: Bekmeier-Feuerhahn, Sigrid; van den Berg, Karen; Höhne, Steffen; Keller, Rolf; Mandel, Birgit; Tröndle, Martin; Zembylas, Tasos (Hrsg.) (2012): Zukunft Publikum. Jahrbuch für Kulturmanagement 2012

-
- Marx, Karl (1985): Theorien über den Mehrwert (Vierter Band des „Kapitals“) Erster Teil, in: Marx Engels Werke, Bd. 26.1, Berlin
- Marx, Karl (1974): Theorien über den Mehrwert (Vierter Band des „Kapitals“) Zweiter Teil, in: Marx Engels Werke, Bd. 26.2, Berlin
- Marx, Karl (1983): Einleitung [zu den „Grundrissen der Kritik der politischen Ökonomie“], in: Marx Engels Werke, Bd. 42, Berlin
- Marx, Karl (1972): Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Dritter Band. Marx Engels Werke Bd. 25, Berlin
- Meffert, Heribert (1998): Marketing. 8. Auflage, Wiesbaden
- Miller, Clara (2005): The Looking-Glass World of Nonprofit Money: Managing in For-Profits' Shadow Universe. December 21, 2005 - <https://nonprofitquarterly.org/2005/12/21>
- Munkwitz, Matthias (2000): Zum Verhältnis von Kultur und Ökonomie, in: Vogt, Matthias Theodor (Hrsg.): Kultur im ländlichen Raum: das Beispiel Mittelsachsen. Kulturelle Infrastruktur Band 8, Leipzig
- Munkwitz, Matthias (2003): Schafft Kultur Arbeit und welche Formen der Arbeit? In: Dokumentation zur Konferenz „Kultur & Arbeit – Kultur der Arbeit“. 29./30. April 2003 im Kraftwerk Plessa. Großräschen
- Munkwitz, Matthias (2003): Kultur als Wirtschaftsfaktor in Mittelsachsen, in: Winterfeld, Klaus (Hrsg.): Kultur und Wirtschaft in Mittelsachsen. Dresdner Studien zur Kultur, Band 2. Leipzig, S. 72-76
- Munkwitz, Matthias (2004): Kultur und Markt, Studienbrief 2-080-0134, Service-Agentur des HDL, 1. Auflage, Brandenburg
- Munkwitz, Matthias (2006): Wie weiter? Kulturökonomische Überlegungen zu Modellen grenzüberschreitender Solidarität in der Kultur. Das Theater Görlitz und der Theaterverbund Neiße. Görlitz
- Munkwitz, Matthias (2008): Kultur und Wirtschaft. Effektivität und Effizienz, in: Boellert, Arvid; Thuncke, Inka (Hrsg.): Kultur und Wirtschaft. Eine lukrative Verbindung. Mössingen-Thalheim
- Munkwitz, Matthias (2009): Subventionsrentabilität. Effektivität und Effizienz von Non-Profit-Unternehmen im Vergleich Deutschland – Polen – Tschechien, in: Vogt, Matthias Theodor; Sokol, Jan/Ociepka, Beata; Pollack, Detlef; Mikolajczyk, Beata (Hrsg.): Europäisierung im Alltag. Schriften des Collegium Pontes, Band 4. Frankfurt am Main, S. 217 – 223
- Pavlovich-Kochi, Vera; Charney, Alberta (2000): Arts in Tucson's Economy. An Economic and Tax Revenue Impact Study of Major Arts Organizations in Metropolitan Tucson 1999-2000. Tucson, Arizona
- Samuelson, Paul A.; Nordhaus, William D. (1998): Economics. Volkswirtschaftslehre. Übersetzung der 15. Auflage, Wien
- Schulze, Gerhard (1997): Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart. 7. Auflage, Frankfurt/M., New York
- Sievers, Norbert; Wagner, Bernd (Hrsg.) (2012): Jahrbuch für Kulturpolitik 2012. Band 12 Thema: Neue Kulturpolitik der Länder, Bonn
- Sievers, Norbert; Blumenreich, Ulrike; Föhl, Patrick S. (Hrsg.) (2013): Jahrbuch für Kulturpolitik 2013. Band 13 Thema: Kulturpolitik und Planung, Bonn
- Simon, Hermann (2007): Hidden Champions des 21. Jahrhunderts. Die Erfolgsstrategien unbekannter Weltmarktführer. Frankfurt/Main
- Smith, Adam (1999): Untersuchung über Wesen und Ursachen des Reichtums der Völker. Hrsg.: Stressler, Erich. Düsseldorf
- Söndermann, Michael (2009): Leitfaden zur Erstellung einer statistischen Datengrundlage für die Kulturwirtschaft und eine länderübergreifende Auswertung kulturwirtschaftlicher Daten. Ad-hoc-Arbeitsgruppe Kulturwirtschaft der Wirtschaftsministerkonferenz, Köln
- Sombart, Werner (1950): Die Drei Nationalökonomien. Geschichte und System der Lehre von der Wirtschaft. München, Leipzig
- STADTart/Institut für Kulturpolitik/Hamburgisches WeltWirtschaftsinstitut (2012): Öffentlich geförderter, intermedialer und privater Kultursektor – Wirkungsketten, Interdependenzen, Potenziale. Forschungsgutachten für den Beauftragten der Bundesregierung für Kultur und Medien (BKM), Berlin
- Stahle, Wolfgang (1994): Management. Eine verhaltenswissenschaftliche Perspektive, 7. Auflage, München

-
- Teissl, Verena; Wolfram, Gernot: Die Figur des Dritten, die Taktik des Zuschauers und der Kulturbetrieb, in: Bekmeier-Feuerhahn, Sigrid; van den Berg, Karen; Höhne, Steffen; Keller, Rolf; Mandel, Birgit; Tröndle, Martin; Zembylas, Tasos (Hrsg.) (2012): Zukunft Publikum. Jahrbuch für Kulturmanagement 2012, S. 53-74
- Vogt, Matthias Theodor (Hrsg.) (1996): Kulturräume in Sachsen. Eine Dokumentation. Kulturelle Infrastruktur Band 1. Leipzig
- Weber, Max (1958): Wirtschaftsgeschichte. Abriss der universalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Berlin
- Winterfeld, Klaus; Hofmann, Michael; Voigt, Karen (2003): Kulturelle Potenzen regionaler Entwicklung. Das Beispiel Kulturraum Oberlausitz-Niederschlesien. Dresdner Studien zur Kultur, Band 1. Leipzig
- Winterfeld, Klaus (Hrsg.) (2003): Kultur und Wirtschaft in Mittelsachsen. Dresdner Studien zur Kultur, Band 2. Leipzig
- Wirtschaftslexikon Gabler Verlag, 14. Auflage
- Wirtschaftslexikon – Handelsblatt (2006). Das Wissen der Betriebswirtschaftslehre. Stuttgart

KÉKESI ESZTER

Falunapok, fesztiválok, művészeti és egyéb táborok a Baranya megyei falvakban

Bevezetés

A vidéki környezetben a helyi, népi és tradicionális szokások, ünnepek jelentősége és szerepe módosult, a hagyományosnak vélt népi kultúra tartalma a parasztság eltűnésével kiüresedett, és más értelmet nyert.¹ Így a települések feladata lett, hogy lakosai lokális identitását megerősítve, olyan helyi értékeket kutasson fel és reprezentáljon, amelyek felkelthetik a kívülről érkezők, például turisták érdeklődését is, amely főként a fesztiválok esetében kiemelkedő jelentőségű.² A falunapok, fesztiválok során a helyi társadalmak bemutathatják kulturális értékeiket és környezetüket, amelyben élnek. Ezek az alkalmak magukban hordozzák az összetartozás, a közösséghez tartozás élményét is. Jelen tanulmány Baranya megye kis településeinek programjaival, rendezvényeivel, társadalmi ünnepeivel foglalkozik. A tanulmány a PTE BTK HFMI kutatócsoport „A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében” címet viselő, jelenleg is futó kutatásának résztanulmányaként, a Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára” című pályázatának keretében jött létre.

A falunapok szerepének és jellegének változásai

Hunyadi Zsuzsa 2003-as felmérése alapján megállapítható, hogy a különböző falunapok, fesztiválok, helyi ünnepek egyre népszerűbbek és látogatottabbak.³ Legtöbb esetben ezek az alkalmak intézményi szervezésben megvalósuló közművelődési programok, amelyek fontos szerepet töltenek be egy-egy helyi közösség életében.

A kis településeknek, községeknek, falvaknak nemcsak turisztikai céllal létrejött programjai, eseményei vannak. Ezeken a településeken megrendezett közművelődési programok, a jeles napokhoz kapcsolódó rendezvények valamint a falunapok célközönsége a település lakossága, közössége.⁴ A modern, „mai” falunap a rendszerváltás utáni években lett népszerű, azonban már korábban is szerveztek hasonló jellegű falusi rendezvényeket. A falu és lakóinak megünneplése az évek során különféle célt szolgált. Az 1930-as években a nemzeti identitás megerősítése valamint a nemzeti értékek, hagyományok megőrzésének, védelmének érdekében hoztak létre közösségi eseményeket, amelyeket falunapnak kereszteltek el.⁵ A háború alatt ezek az alkalmak abbamaradtak, majd 1946-ban kezdtek el új tartalommal és jelentéssel bíró falunapokat szervezni.⁶ Ebben az időben a munkásosztály megvendéglése, a falvakban működő gazdaság és jó termés bemutatása volt a célja az eseménynek.⁷ Az 1960-as évek végén a Népművelési Propaganda Iroda gondozásában készült Falunapok, tájünnepek kiadvány megközelítésében a falunapok kulcsfontosságú szerepe a nevelés, a magas kultúra elhíntése a falu népe között.⁸ Ezt követően a hetvenes, nyolcvanas években elenyésző számban tartották meg ezeket az eseményeket, majd csak

---

¹ Verebélyi, 2005. 99.

² Kádár, 2013. 45.

³ Hunyadi, 2004.

⁴ G. Furulyás, 2010. 8.

⁵ G. Furulyás, 2010. 20.

⁶ G. Furulyás, 2010. 24.

⁷ G. Furulyás, 2010. 25.

⁸ Szabó, 1969.

---

az 1990-es években kaptak új lendületet és gyors ütemben kezdtek elterjedni a mai értelemben vett falunapok. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott a rendszerváltás nyomán létrejött önkormányzati rendszer.⁹ Elsősorban a helyi képviselő-testületek illetve a polgármesterek kezdeményezték egy olyan össznépi találkozást, ahol minden a településen lévő lakos családjával együtt tartalmas szórakoztató ünnepségen vehet részt. A falunap gyorsan elterjedt és szinte általánossá, sok faluban, kisközségben gyakorlatilag nélkülözhetetlen eseménnyé vált azért, mert a falu szinte minden rétegét mozgósította.¹⁰ Manapság a falunapok már nem felülről vezérelt, valamilyen ideológiát népszerűsítő rendezvényként funkcionálnak, hanem a településen élők igényeinek kielégítése céljából jönnek létre, a helyi közösség összetartozását erősítik, fő céljuk a lakosság szórakoztatása. A falunap szervezője általában a helyi művelődésszervező, a polgármester vagy önkormányzat, helyi egyesület tagjai vagy egy olyan személy, akire a helyiek felnéznek, hallgatnak.

A falunap programszerkezetéről G. Furulyás Katalin Falunapok című könyvében az ország különböző pontjain gyűjtött adatok alapján közzétett egy mintát.¹¹ Ennek értelmében a falunap reggelén zenés ébresztővel, felvonulással (mazsorett előadás, néptánc, zenekar stb.) indul az ünnepi műsor. A délelőtt a hivatalos megnyitó után, a gyermekprogramokról szól, ekkor a gyerekek, fiatalok műsorait, előadásait élvezheti a helyi közönség. Ezzel egy időben kerül sor a kézműves foglalkozások, ügyességi versenyek, arcfestés stb. lebonyolítására is, valamint kezdetét veszi a közös főzés is. Délután a helyi fellépők műsorai következnek illetve a különböző hivatalos elismerések, díjak átadása (díszpolgárok kitüntetése, főzőverseny eredményhirdetése, babaköszöntő, legidősebbek köszöntése, házassági évfordulót ünneplők köszöntése stb.). A délutáni programok között szerepel a különféle bemutatók szervezése is, például harcművészeti, kutyás/lovas előadások, önkéntes tűzoltók műsora, a környékbeli vendégszereplők előadása illetve hagyományörző mesterségek felelevenítése. A napközben elkészült és zsűrizett ételeket közösen fogyasztják el a település lakosai. Az este folyamán a meghívott sztárfellépők koncertjei után diszkó vagy utcabál esetleg tűzijáték zárja az ünnepet.

Természetesen nem biztos, hogy mindegyik falunap a fent leírtak alapján zajlik, hiszen a települések mérete, elhelyezkedése, lakosainak száma és összetétele stb. nagyon különböző, ami hatással van a programok kialakítására is. Így a kis településekre jellemző népességfogyás is befolyásolja a falunap programszerkezetét. Ha például a településen kevés gyermek él, akkor ott egyértelmű, hogy a gyermekprogramok létjogosultságukat veszítik. A kilencvenes évek falunapjaira jellemző volt az az országosan elterjedt kevert kultúrájú minta, amelyben megjelent a néptánc is, mint a múlttal való folyamatosság szimbóluma.¹² Azokon a településeken, ahol nem volt saját néptánc csoport, ott a környékbeli néptáncosokat invitálták meg ez alkalomból. Ha megnézzük a települések eseménynaptárát, a falunapok plakátjait, láthatjuk, hogy a folklórelemek eltűntek vagy csak kismértékben találhatóak meg egy-egy falunap programleírásában. A szervezők a lakosság igényeit figyelembe véve, arra törekednek, hogy változatos programokkal szórakoztassák a közönséget. A falunap átvette az évenként megrendezett búcsú számos elemét is, mint például az elszármazottak hazalátogatása vagy a vallási elemek. A mai falunapok programját tekintve az eredeti elemek mellett gyakorivá vált a sztárvendégek meghívása, könnyűzenei koncertek szervezése illetve gyakran egészíti ki valamilyen gasztronómiai esemény, mint például főzőverseny, kóstolás a rendezvényt.

A falunap elsősorban a falu közössége, lakói számára szerveződik, emiatt nem is hoznak jelentős bevételt a szervezők számára, sőt ezek a csekély bevételek a kiadásokat sem fedezik a legtöbb esetben. A rendezvény során a közös étkezés, az újszülöttek illetve a legidősebb lakosok vagy éppen az évfordulójukat ünneplő házaspárok köszöntése, tehát a falusi lakosság nyilvános számontartása, a közösségi lét és az egységbe tartozás szimbólumaként jelenik meg.¹³ A falunapok szervezésének a lényege, az adományozás képességén túl a közösség összekovácsolásában, a helyi identitás erősítésében rejlik.

---

⁹ G. Furulyás, 2010. 30.

¹⁰ G. Furulyás, 2010. 30.

¹¹ G. Furulyás, 2010. 44.-64.

¹² Lovas Kiss, 2011. 81.

¹³ Lovas Kiss, 2011. 78.

A Baranya megyei falvak közösségeinek erősítését támogató projektek

A települések helyi identitásának és közösségeinek erősítése érdekében 2016 és 2019 között a Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. és az Országos Széchényi Könyvtár konzorciumában valósult meg a „Cselekvő Közösségek –aktív közösségi szerepvállalás” kiemelt EFOP projekt. A kiemelt európai uniós projekt célja a fejlesztésbe bevont településeken a közösségi szerepvállalás erősítése, a települések önkormányzatai, kulturális intézményei és lakosai közötti kapcsolatok erősítése valamint a múzeumok, könyvtárak és közművelődési intézmények közösségi részvételi működésének támogatása volt.¹⁴ A konzorcium és a létrehozott mentorhálózat folyamatos szakmai-módszertani támogatást nyújtottak a társadalmi összetartás erősítéséhez, és a közösségfejlesztő folyamatok megvalósításához. Ennek eredményeként a fejlesztésbe bevont intézmények, szervezetek, települések szakemberei számára korszerű eszközöket, képzéseket, módszertani segédanyagokat biztosítottak, hogy képessé váljanak a helyi közösségek aktivizálására, önkéntes hálózat kialakítására.

A projekt keretein belül 2017-ben, hagyományteremtő céllal indult el a Közösségek Hete elnevezésű rendezvény. A minden év májusában megrendezett, egy hétig tartó közösségi fesztivál, legfőbb célkitűzései között szerepel, egyrészt, hogy felhívja a figyelmet a településeken működő közösségekre, kulturális intézményekre, civil szervezetekre, az együttműködés lehetőségeire és a közösségi kezdeményezések fontosságára, másrészt, hogy bemutassa azokat a jó gyakorlatokat, amelyek középpontjában az összefogás, a közösségek megtartó ereje szerepel.¹⁵ A programsorozat célcsoportjai a kulturális intézmények, civil szervezetek, települések vagy az intézményekben működő baráti, művészeti, hagyományőrző stb. csoportok, klubok is. A csatlakozni kívánó csoportok, intézmények olyan rendezvényekkel készülnek, amelyek tükrözik a Közösségek Hete céljait, szellemiségét. Minden évben az esemény honlapján teszik közzé a javasolt témákat, amelyek inspirációként szolgálnak a résztvevők számára. Az eddigi legnépszerűbb programok a helytörténeti séták, az intézmények közösségeinek bemutatkozása, a közösségi akciók, megmozdulások egy jó cél érdekében, a közösség múltjának megismerését célzó rendezvények, például elszármazottak találkozója vagy a hátrányos helyzetű csoportok esélyegyenlőségi megmozdulásai voltak. Az első Közösségek Hete rendezvény hivatalos megnyitójának 2017. május 8-án a Baranya megyei Mágocsi települése adott otthont.¹⁶ A mágocsi Tarnai Nándor Városi Könyvtár és Kulturális Intézményben ez alkalomból egy közösségi tervezés workshopot tartottak a helyi kulturális szakemberek, civil szervezeti vezetők és önkéntesek részvételével. A település azóta is változatos programokkal vesz részt a Közösségek Hete rendezvénysorozaton. Az elmúlt három évben országosan több, mint 1000 település és közösség csatlakozott a felhíváshoz.

A „Cselekvő Közösségek” projekt szervesen kapcsolódott a Terület- és Településfejlesztési Operatív Program „A helyi identitás és kohézió erősítése” TOP-5.3.1-16 és TOP-6.9.2-16 című felhívásokhoz. A TOP pályázatok célja a települések, településrészek, térségek közösségi kezdeményező – és cselekvőképességének fejlesztése illetve a közösségfejlesztő folyamatok finanszírozása. A Cselekvő közösségek projekt módszertani segítséget nyújtott, valamint kulturális közösségfejlesztő mentorhálózatot alakított ki a közösségfejlesztési programok megvalósításához. A két programnak köszönhetően olyan kedvező változások indultak el hazánkban, amelyek elősegíthetik egy valóban nyitott, aktív, együttműködő társadalom megvalósulását.

Baranya megyében a Terület – és Településfejlesztési Operatív Programban megvalósuló kulturális alapú közösségfejlesztési kezdeményezések 14 célterületet érintenek. A TOP 5.3.1-16 konstrukcióban összesen 94 település több mint 42 ezer lakossal vesz részt a Baranya Megyei Önkormányzat vezetésével. 34 önkormányzat konzorciumában 2017.12.01. és 2021.07.31. között valósul meg a fejlesztés, a fennmaradó 60 önkormányzat esetében a megvalósítási időszak 2018.06.21-től indulhatott el és lezárásuk a 2022. év második felében várható.¹⁷ A konzorciumokban kijelölték az úgynevezett gesztortelepüléseket. Ilyen szerepet kapott: Vajszló,

---

¹⁴ <https://cselekvokozossegek.hu> (2020.03.11.)

¹⁵ <https://kozossegek hete.hu> (2020.03.11.)

¹⁶ <https://cselekvokozossegek.hu> (2020.03.11.)

¹⁷ https://www.palyazat.gov.hu/tamogatott_projektkereso (2020.03.11.)

Okorág, Varga, Mozsgó, Kisdobsza, Bükkösd, Drávacsehi, Drávaszabolcs, Kásád, Komló, Magyarszék, Szabadszentkirály és Töttös.¹⁸ A TOP-5.3.1-16 pályázat célterületei a megye tíz járásából nyolcat érintenek. A projektben az egy konzorciumhoz tartozó települések közös jellemzője, hogy egymással határosak vagy közös önkormányzati hivatalhoz tartoznak. A 2017-ben kihirdetett TOP 5.3.1-16 pályázatok nyertes települései – Vajszló, Okorág, Varga, Mozsgó és Kisdobsza – a hagyományörző és a közösségek szomszédolása (szomszédünnepek) típusú programok megvalósításánál tartanak, illetve folyamatosan szervezik tanulóköreiket, kutatják és gyűjtik helyi értékeiket. A helyi igényeket a közösségfejlesztés módszertanát (közösségi interjú, közösségi beszélgetés, közösségi felmérés) alkalmazva mérték fel a helyi szakemberek. A konzorciumok többségében a közösségi interjúk, közösségi beszélgetések és a közösségi felmérések eredményei, a helyi cselekvési tervek alapját képezve beépülnek a települési eseménynaptárakba. Az eredményeket figyelembe véve a településeken dolgozó közösségfejlesztők változatos foglalkozásokat szerveznek a település lakossága számára. A több alkalommal megrendezett programok közül népszerű volt például a fotósakkör, varróklub, néptánc oktatás, baba-mama klub, főzőklub, rovarismereti sakkör, illetve a kreatív és kézműves foglalkozások is. Ezek a programok a településen lakók segítségével és aktív közreműködésével valósulhatnak meg és ezáltal közösségi élményt nyújthatnak a résztvevők számára. Több konzorciumban már elkezdődött a települési értéktérkép feltárása (Drávaszabolcs, Vajszló, Mozsgó, Magyarszék, Kisdobsza), amely nagymértékben hozzájárul a helyi identitás erősítéséhez. A közösségek együttműködésével a helyi hagyományok, szellemi, anyagi és kulturális értékek feltárása és nyilvánosságra hozása a cél. A feltárt értékeket változatos módon mutatják be a helyi közösségek. Több településen szerveztek kiállítást régi családi fotókból (Mozsgó, Kisdobsza), illetve van, ahol receptkönyvet készítenek (Kisdobsza) a helyi jellegzetes ételekből vagy például mesekönyvet írnak (Magyarszék) a térségről, adott faluról szóló régi mesékből, de elkészült egy vers- és prózagyűjtemény (Mozsgó) is, amely a településen élők irodalmi műveiből készült válogatás. A pályázat másik nagy programeleme a bűnmegelőzési és közlekedésbiztonsági rendezvények, előadások, táborok szervezése. Ezek az események egyrészt sportolási lehetőséget biztosítanak a helyieknek, valamint megismerkedhetnek a közlekedési eszközök biztonságos használatával is. Több helyen szerveztek kerékpáros ügyességi versenyt, fiatalok számára egészségnevelő programokat, illetve KRESZ balesetvédelmi oktatáson is részt vehettek a lakosok. A második szakaszban, 2018-ban elindult pályázatok nyertesei – Bükkösd, Drávacsehi, Drávaszabolcs, Kásád, Komló, Magyarszék, Szabadszentkirály és Töttös – is már lebonyolították a közösségi felmérés és a cselekvési terv elkészítését, és már a tanulóköreket szervezik illetve a helyi értéktérkép munkát folytatják.

A pályázat megvalósítása során több jó példa is született az egyes települések helyi identitást előmozdító gyakorlatát illetően. Ezek közül példaként említeném meg Kisdobsza közösségfejlesztő tevékenységét. Kisdobsza településen az elmúlt években, ha voltak is közösségi rendezvények, vagy sakkörök, azok mind megszűntek érdeklődés vagy anyagi forrás hiánya miatt. A közösségi beszélgetések alkalmával kiderült, hogy Kisdobszán működött egy néptánc kör, azonban forráshiány miatt ezek a foglalkozások idővel elmaradtak. A település nagyon szerette volna, ha lehetőség nyílik rá, akkor újból néptánc oktatással foglalkozó alkalmakat szerveznének. Mivel a pályázatban résztvevő települések felnőtt lakossága nehezen motiválható a közcélú programokban való részvételre, így ezt a tanulókört kimondottan alsó tagozatos iskolások számára indították el. A helyi közösségfejlesztő szerint, ha a gyerekek eljönnek a foglalkozásra, oda nagy valószínűséggel elkíséri őket a szülő, nagyszülő ezáltal a felnőtt lakosság is bevonásra kerülhet a közösségi programba. 2019 év elején tartották meg az első néptánc foglalkozást. A sakkörön körülbelül 10-12 kisiskolás vett részt, ahova a szülei is elkísérték őket. A csoport azóta is működik, a fenntartásához újabb pályázati forrásokat nyertek, és a gyerekeket egyre több helyre hívják szerepelni. A néptánc kör indulásával szinte egy időben indították el a településen a varró klubot, amelyhez a TOP pályázati forrásból vásároltak varró – és hímzőgépeket. A korábban említett tapasztalatra, miszerint a gyerekek segítségével nagyobb eséllyel lehet bevonni a felnőtteket, szülőket is a közösségi tevékenységbe, jó példa a varróklub elindulása, mert az első néhány alkalommal a néptáncos fellépő ruhákat készítették el a szülők gyermekeik számára a sakkörön. A szülők motivációja az első alkalommal egyértelmű volt, és ennek eredménye hosszútávon is

---

¹⁸ https://www.palyazat.gov.hu/tamogatott_projektkereso (2020.03.11.)

érezhető maradt, hiszen a varró tanulókör rendszeresen működik, jelenleg régi kinőtt ruhákat, nadrágokat alakítanak át, új funkciót adva nekik, és készítenek belőlük táskákat, vászonszatyrokot vagy párnákat a fenntarthatóság jegyében. Készülnek egy nagyobb projekt megvalósításához is, Kisdobsza egyik utcárezletét szeretnék megvarrni patchwork technikával. Az eddigi tapasztalatok alapján, a település lakosságát nehéz motiválni, kimozdítani és rávenni, hogy ha nem is közreműködőként, de legalább résztvevőként megjelenjenek a közösségi, közérdekű eseményeken. Ami fontosabb, hogy a tanulókörök alkalmával olyan közösség, „kemény mag” alakul ki, amely hosszútávon mozgatórugója lehet egy nagyobb települési közösségnek. A közösségi tevékenységekben résztvevők gyermekeiknek is ezt a közösségi hozzáállást, mintát adják tovább, amely mindenképpen pozitív irányba mozdíthatja el a jelenlegi érdektelen attitűdöt.

Falusi fesztiválok Baranya megyében

A falunapok szerkezetétől eltérő, de az átfedések ellenére is hasonló ünnepi eseménynek tekinthető a fesztivál jelensége. Definiálása a falunapokénál valamelyest nehezebb, mert nincs nemzetközileg elfogadott meghatározása, így fesztiválnak minősül tulajdonképpen mindaz, amit a szervezők annak tartanak.¹⁹ A falunap és a fesztivál esetében is a sikeres program, a kellemesen eltöltött szabadidő, a gazdag programkínálat azonos lehet. A fesztiválokban azonban mindig van valamilyen témája, megcélzott terméke, amelyre fel kívánja hívni a figyelmet, míg a falunapoknál ez a speciális termék maga a falu és annak közössége.²⁰ A fesztiválok sikerének, vonzerejének több oka is lehet. A falunapokhoz hasonlóan a fesztivál esetében a hasonló érdeklődési körök, ízlések találkozása során közösségi élményt nyújtanak, tágítják a résztvevők látókörét, a lokális értékek bemutatásával növelik a helyi identitást. Fellendítik a kulturális életet valamint gazdaságélénkítő hatásuk is lehet.²¹

A nagy közönséget vonzó fesztiválok közé tartoznak a gasztronómiai és egyéb szórakozást nyújtó rendezvények, amelyek Baranya megyében is egyre népszerűbbek.²² Ezeknek az eseményeknek az alapja általában valamilyen népszokásból vagy helyi hagyományból ered. Ilyenek például a mozsgói Kakas Fesztivál, a mohácsi Sokac Babfőző Fesztivál, az Óbányai Pisztráng Fesztivál, a bürüsi Kelt Tészta Fesztivál, az Orfői Medvehagyma Fesztivál vagy az Ormánsági Fehérhurka Fesztivál. Ezek a gasztronómiai fesztiválok nemcsak az ételek elkészítéséről és elfogyasztásáról szólnak, hanem általában kiegészülnek kulturális, kézműves, zenei programokkal is.

Baranya megye programkínálatát nagymértékben meghatározza az a négy turisztikai termék, amely a megyére leginkább jellemző, úgy, mint az egészségturizmus, a kulturális turizmus, a bor és gasztronómia valamint az öko- és aktív turizmus.²³

A borturizmushoz kapcsolódó programok a villányi és siklói térségben a legjellemzőbbek. A térséghez tartozó települések: Bisse, Csarnóta, Diósvizlő, Harkány, Hegyszentmárton, Kisharsány, Kistótfalu, Márfa, Máriagyúd, Nagyarsány, Nagytótfalu, Palkonya, Siklós, Szava, Túrony, Villány, Villánykövesd és Vokány. A Villány-Siklói Borút Egyesületet vállalkozók, magánszemélyek és hét helyi önkormányzat hozta létre 1994-ben.²⁴ Az egyesület céljai között szerepel többek között a minőségi bortermelés támogatása, a helyi hagyományok, kulturális értékek és épített örökség megóvása és bemutatása valamint a turizmus fellendítése.²⁵ A pincelátogatások és borkóstolás mellett, az egyesület túrákat, kirándulásokat is szervez a környéken (Kikerics-túra). A térségben nagyobb, országos érdekeltségű fesztiválokat is lebonyolítanak, ahol a minőségi borfogyasztás mellé zenei programok valamint helyi gasztronómiai fogások is párosulnak. Ilyenek például az évente megrendezésre kerülő Gere Jazz Fesztivál, a Villányi Rozémaraton, a Villányi Vörösbor Fesztivál, illetve a Palkonyán a Stílusos Vidéki Éttermiség mozgalom szervezésében a

---

¹⁹ Hunyadi – Inkei – Szabó, 2006. 16.

²⁰ G. Furulyás, 2010. 8.

²¹ Hunyadi – Inkei – Szabó, 2006. 20.-22.

²² Hunyadi – Inkei – Szabó, 2006. 64.

²³ Aubert, 2011.

²⁴ <https://villanyiborvidek.hu> (2019.12.13.)

²⁵ <https://villanyiborvidek.hu> (2019.12.13.)

Hú!SVÉT Gasztronómiai Fesztivál.²⁶ A villányi mellett 2005-ben kezdte meg működését a Pécs-Mecseki Borút Egyesület. Az egyesület célja, hogy elősegítse a pécsi bor és pécsi borvidék pozitív megítélését, valamint, hogy gasztrokulturális értéket közvetítsen.²⁷ A borúthoz kapcsolódó települések a következők: Boda, Görcsöny, Gyöd, Helesfa, Hosszúhetény, Kárász, Kővágószőlős, Kővágótöttös, Lothard, Mecseknádasd, Mozsgó, Nagykozár, Óbánya, Ócsárd, Pécs, Pécsvarad, Pellérd, Pogány, Szászvár, Szigetvár, Tekeres és Turbék.

Falunapok és fesztiválok szerepe a kulturális turizmusban

A népi hagyományok, a nemzetiségek vagy gasztronómiai jellegzetességek köré épülő rendezvények vonzerőként szolgálnak a kulturális turizmus számára.²⁸ A nagyobb kulturális rendezvények helyszínei főként a városi térségek, azonban egyre több kistelepülés, falu ismeri fel és hasznosítja kulturális és népművészeti értékeit. A régió népművészeti kiemelkedő egysége az Ormánság. Az Ormánság hazánk történelmi kistája, melynek leghíresebb értékei a református festett kazettás templomok (Drávaiványi, Kőrös, Adorjás és Kovácshida). Az itt életre hívott Bőköz Fesztivál négy ormánsági kistelepülés, Kémes, Szaporca, Tésenfa, Drávacsehi és a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatósága Ős - Dráva Látogatóközpontjának összművészeti rendezvénye, amely a falvak egyedi arculatára, jellegzetes hagyományaira, értékeire, a helyi aktivitásokra és az ökoturizmusra, valamint a fesztiválra meghívott művészek, művészcsoporthoz kreativitására épül.²⁹ A Bőköz Fesztivált először 2016-ban rendezték meg, azzal a célkitűzéssel, hogy egy gazdaságilag elmaradott térségben, a helyi kulturális értékekre és szellemi örökségre támaszkodva egy minőségi fesztivállal népszerűsítsék a mikrorégiót.

A kulturális turizmusban fontos szerepet töltenek be az épített örökséghez fűződő programok. Ilyenek például a várak és kastélyok, amelyek tematikus programok helyszínéül szolgálhatnak. Baranya megyében több várépítmény és várom is megtalálható, azonban a legjobb állapotban a siklói és szigetvári vár maradt fenn. A siklói várban egész évben kreatív, kézműves foglalkozásokon és előadásokon lehet részt venni, illetve minden év júliusában rendezik meg a három napos Siklói Várfesztivált is, amelynek során a középkori lovagi életet elevenítik fel különböző programok segítségével.³⁰ A szigetvári vár az egyik helyszíne a Zrínyi Emléknapoknak, amelyet 1833 óta minden évben megrendeznek a városban.³¹ A Szent István által alapított pécsvaradi bencés apátság – Pécsvaradi vár – eredetileg monostornak épült, de alapításától kezdve folyamatosan várszerűen megerősítették.³² Pécsvarad három legjelentősebb rendezvénye a Szent György Napok, a Szent István Napok valamint a Pécsvaradi Leányvásár. A Szent György Napok alkalmával borversenyt és regionális Ifjúsági Fúvószenekari Találkozót is szerveznek. A Szent István Napokon kiállítások, várszínházi előadások, néptánc bemutató, komoly – és könnyűzenei koncertek valamint gyermek és családi programok valósulnak meg.³³ A Pécsvaradi Leányvásár története, hagyományai is régre nyúlnak vissza, azonban, mint népművészeti fesztivál 1965 óta kerül megrendezésre.³⁴ A rendezvényen a néptánc és népzenei programok mellett könnyűzenei koncertek is helyet kapnak.

Az ökoturizmus szempontjából a Dél-Dunántúli régió rendkívül kedvező adottságokkal rendelkezik, így számos lehetőséget tartogat a természetet, falusias vidékeket kedvelők számára. A Duna és a Dráva mentén húzódik a majdnem 50 000 hektáros Duna-Dráva Nemzeti Park, amely hazánk legkiterjedtebb, országos jelentőségű védett területe.³⁵ A Nemzeti Park külön látogatóközpontot hozott létre Ős – Dráva Látogatóközpont néven. A látogatóközpontban óvodás

---

²⁶ <https://villanyiborvidek.hu> (2019.12.13.)

²⁷ <https://www.pecsmecsekiborut.hu/pecs-mecseki-borut> (2019.12.13.)

²⁸ Aubert, 2011.

²⁹ <http://bokozfeszt.hu/#feszt> (2019.12.13.)

³⁰ <https://www.siklosivar.hu/hu/varfesztival> (2019.12.13.)

³¹ <http://www.zrinyinap.hu/zrinyi-nap-tortenete> (2019.12.13.)

³² <https://www.pecsvaradivar.hu/a-var-tortenete> (2019.12.13.)

³³ <https://www.pecsvaradivar.hu> (2019.12.13.)

³⁴ <http://pecsvaradileanyvasar.hu> (2019.12.13.)

³⁵ Aubert, 2011.

és iskolás csoportok számára gyógynövény ismereti foglalkozásokat, madarászprogramot illetve környezeti nevelés órákat is tartanak.³⁶ Gyűrűfű ökofalu is több lehetőséget kínál a természetet kedvelők számára. Az ökofaluban lehetőség van permakultúra tanfolyamon és lovas oktatáson is részt venni, valamint vályogépítészeti táborokat is szerveznek az érdeklődők számára.³⁷

Művésztelepek és alkotótáborok Baranya megyei falvakban

A Dél-Dunántúl képzőművészete szintén jelentős vonzerő. Baranya megyében három művésztelep is működik, amelyek fogadják az alkotókat illetve táborokat is szerveznek számukra. A Bicsérdi Nemzetközi Művésztelep 1994-ben alakult pécsi, baranyai művészek és a Bicsérdi Önkormányzat együttműködésében.³⁸ A művésztelep egyik sajátossága, hogy a legkülönbözőbb művészeti ágak jeles képviselői dolgoznak együtt. A művésztelep alkotói között találunk festőt, grafikus, szobrászt, keramikust, fotóművészt, építész-tervezőt, művésztanárt, filozófust, matematikust, művészettörténészt, irodalomtörténészt és fuvolaművészt is.³⁹ A művésztelep évenkénti rendszerességgel jön össze egy-egy alkotói hétre Bicséreden az őszi szezonban.

Aranyosgadányban működik az EK-ART Nemzetközi Művésztelep, amely évente két képzőművészeti alkotótáborot szervez, az egyiket Magyarországon, a másikat pedig Horvátországban. A táborba a magyarországi szobrászokon kívül Horvátországból, Szerbiából és Ukrajnából érkeznek képzőművészek.⁴⁰ A művésztelep létrehozásának ötlete a Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesületnek köszönhető. A művésztelep 2006 óta folyamatosan működik az egyesület gondozásában.

A Nagyharsányi Szoborpark 1967-ben jött létre, amikor fiatal pécsi művészek kezdeményezésére a Szársomlyó egykori kőfejtőjében megtartották az első kőszobrász szimpoziumot.⁴¹ A következő évben a művészek a közeli Gyimóthy-villában állandó jellegű, nyári alkotótelepet létesítettek. Az alapítólevélben foglaltak értelmében az alkotótelepen készült művekből minden művésznek egy-egy alkotást a szimpozium közgyűjteményének kell átadni. Ez jelentette a mai szabadtéri szoborpark alapját. A kezdeti években hazai pályakezdő művészeket hívtak meg, majd később külföldi szobrászok is bekapcsolódtak az alkotó munkába.⁴² A Nagyharsányi Szoborparkban kap helyet az összművészeti Ördögkatlan Fesztivál, amelyet 2008 óta minden év augusztusában megrendeznek. A fesztivál egyik célkitűzése olyan művészeti esemény létrehozása, amely a kulturális turizmus egyik központjává emeli a régiót. Az öt napos fesztivál keretein belül színházi – és táncelőadások, koncertek, irodalmi programok, filmvetítések, workshopok, kiállítások, kézműves vásárok, különböző civil kezdeményezések illetve esélyegyenlőségi programok is megvalósulnak.⁴³

Jelentős idegenforgalmi vonzerőt jelentenek azok a települések a térségben, amelyek gyógy-és termálfürdővel vagy vízparttal rendelkeznek. Harkány és Magyarhertelend esetében a gyógy és termálfürdő köré szerveződő programok vannak többségben, mint például az évente megrendezett Hertelendi Fürdőfesztivál. A vízparti üdülőhelyek közül sokszínű programjaival kiemelkedik Orfű illetve a vele szomszédos Abaliget. Orfű az egészségmegőrzés és vízi sportok mellett kulturális programokban is bővelkedik. Az Orfűi Kézműves Egyesület bonyolítja le a település művészeti és kulturális eseményeit. Az egyesület célja a kézműves hagyományok felkutatása, megőrzése, ápolása, élő műhelyek kialakítása valamint a szabadidő kulturált, közösségi eltöltése.⁴⁴ Az egyesület alkotó táborokat is szervez felnőttek és gyermekek számára is. A nyári időszakban kosárfonó, fazekas, gyékényfonó és nemezeliő táborokat tartanak.⁴⁵ A településen a művészeti táborok mellett lovas táborok, vízi sportok táborai (kajak, kenu, sárkányhajó), barlangászati tábor és az erdei iskola

---

³⁶ <http://www.ddnp.hu> (2019.12.13.)

³⁷ <http://www.gyurufu.hu/> (2019.12.13.)

³⁸ <http://www.bicserd.hu/index.php/hu/nemzetkozi-muvesztelep> (2019.12.13.)

³⁹ Lőrincz, 2018.

⁴⁰ Horváth, 2015.

⁴¹ <http://www.ddnp.hu/szoborpark> (2019.12.13.)

⁴² <http://www.ddnp.hu/szoborpark> (2019.12.13.)

⁴³ <http://www.ordogkatlan.hu> (2019.12.13.)

⁴⁴ <https://orfuikezmuvesek.hu/rolunk> (2019.12.13.)

⁴⁵ <https://orfuikezmuvesek.hu/taborok> (2019.12.13.)

---

programjai is elérhetőek.⁴⁶ Az Orfű és térségében található turisztikai szereplőket az Orfűi Turisztikai Egyesület fogja össze és koordinálja. Ez négy település együttműködését jelenti, ezek pedig Orfű, Abaliget, Husztót és Kovácsszénája.⁴⁷

2008 óta minden évben Orfűn szervezik meg az országos hatókörű Fishing on Orfű magyar könnyűzenei fesztivált is, Husztóton pedig 2019-ben került először megrendezésre az I. Husztóti Paradicsom Fesztivál.

Összegzés:

Baranya megye településeinek helyi értékeit, hagyományait bemutatni szándékozó programkínálata meglehetősen sokszínű, akár kulturális, népművészeti, természeti értékeiket vesszük figyelembe, vagy gondolhatunk az egészségmegőrző, aktív életmóddal kapcsolatos illetve gasztronómiai jellegű rendezvényekre is. A napjainkban elterjedt fesztivál kultúra a megyében is jellemző, a települések különböző témák köré épülő fesztiválokkal próbálják vonzóbbá tenni magukat a turisták és befektetők számára. Ezek a próbálkozások egyes településeken jól működnek, máshol még csak kialakulóban vannak. A sikerhez nagyban hozzájárul egyrészt a település vezetőségének, kulturális szakembereinek, szervezőinek hozzáállása, a civil szervezetek aktív jelenléte és a lakosság bevonhatósága a tervezési folyamatokba, másrészt ennek a három elemnek (önkormányzat, civil szervezetek, lakosok) az összefogása és együttműködése. Akár falunapról, akár fesztiválról vagy egyéb társadalmi ünnepéről beszélünk, a közös tulajdonságok között kiemelt szerepet kap a közösségi élmény megtapasztalása.

Irodalom

- Arapovics Mária – Vercseg Ilona (szerk.): Közösségfejlesztés módszertani útmutató. Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ – NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2017. 13-21.
- Aubert Antal - Szabó Géza: Turisztikai magterületek és desztinációk a vonzerők és az idegenforgalom feltételrendszere alapján a Dél-Dunántúli Régióban. Pécsi Tudományegyetem, Kempelen Farkas Hallgatói Információs Központ, 2011.
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0051_Magyarország_idegenforgalmi_regioi/ch10s03.html
(letöltés dátuma: 2019.12.13.)
- Barabás Béla: Mediterrán ősz – A borok, a szőlő és a betakarítás ünnepei
<https://www.csogyk.hu/baralib/cikkek/mediterranosz.jpg> (letöltés dátuma: 2019.11.10.)
- G. Furulyás Katalin: A falunap, mint ünnep. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Évkönyve, 2009. http://epa.oszk.hu/01600/01667/00002/pdf/MMI_01667_2009_059-063.pdf (letöltés dátuma: 2019.12.13.)
- G. Furulyás Katalin: Falunapok. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, Budapest, 2010. 8-64.
- Dr. Horváth Csaba (szerk.): ÉK-ART Nemzetközi Művésztelep – Aranyosgadány 2005-2015. Kódex Nyomda Kft, Pécs, 2015.
- Horváth Éva: Ördögkatlantól Máriagyúdig: A Dél-Dunántúli programok, látványosságok között évszázados hagyományokkal találkozhat a látogató. Magyar Hírlap. (2016. aug. 4.), 11.
<https://www.csogyk.hu/baralib/cikkek/20160804/ordogkatlantol.jpg> (letöltés dátuma: 2019.11.10.)
- Hunyadi Zsuzsa: A fesztiválok közönsége, helye, szerepe a kulturális fogyasztásban. Találkozások a kultúrával 2. 2004. <https://mek.oszk.hu/10100/10187/10187.pdf> (letöltés időpontja: 2020.02.28.)
- Hunyadi Zsuzsa - Inkei Péter - Szabó János Zoltán: Fesztivál világ. NKA kutatások 3., Kelet-Közép-Európai Kulturális Obszervatórium Alapítvány, Budapest, 2006. <http://www.budobs.org/pdf/Fesztival-Vilag.pdf> (letöltés dátuma: 2019.12.13.)
- Kádár Magor: Arculatépítés a városmárkában. Erdélyi városok márkázásának tapasztalatai. Korunk XXIV/4. 2013. 44-49.

---

⁴⁶ <http://orfu.hu/kicsiknek-es-nagyoknak/gyermektaborok> (2019.11.10.)

⁴⁷ <http://orfu.hu/tdm> (2019.11.10.)

Lovas Kiss Antal: Társadalmi ünnepek közösségi funkciói az ezredfordulón. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011.

Lőrincz Sándor: A valóság eklektikája – Kiállítássorozat a bicsérdi nemzetközi művésztelep jubileumán <https://www.magyarKurir.hu/hirek/a-valosag-eklektikaja-kiallitassorozat-bicserdi-nemzetkozi-muvesztelep-jubileuman> (letöltés dátuma: 2019.12.13.)

Mohács – Élmény és legenda a Duna partján (turisztikai kiadvány, programfüzet). Tourinform Mohács, 2017

Pácai Tamás: Fishing on Orfű, chilling on Abaliget <https://www.csgyk.hu/baralib/cikkek/20170530/fishing1.jpg> (letöltés dátuma: 2019.11.10.) <https://www.csgyk.hu/baralib/cikkek/20170530/fishing2.jpg>

Szabó Ernő: Falunapok, tájünnepek. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1969.

Verebélyi Kincső: Szokásvilág. Studia Folkloristica et ethnographica 45., Debrecen 2005.

Honlapok:

Cselekvő Közösségek honlapja <https://cselekvokozossegek.hu/> (2020.03.11.)

Közösségek Hete honlapja <https://kozossegek hete.hu/> (2020.03.11.)

Baranya megyei rendezvények <http://www.baranya.hu/rendezvenyek> (2019.11.10.)

Barátság – kulturális és közéleti folyóirat honlapja, Baranya megyei nemzetiségi falunapok programjai <http://nemzetisegek.hu/2019/08/01/rendezvenyek-baranyaban/> (2019.11.10.)

Bicsérdi Nemzetközi Művésztelep honlapja <http://www.bicserd.hu/index.php/hu/nemzetkozi-muvesztelep> (2019.12.13.)

Bőköz Fesztivál honlapja <http://bokozfeszt.hu/#feszt> (2019.12.13.)

Dél-Dunántúli Falusi Turizmus Klaszter honlapja <http://www.baranyavidek.hu/> (2019.11.10.)

Duna-Dráva Nemzeti Park honlapja <http://www.ddnp.hu/> (2019.12.13.)

Gyűrűfű ökofalu honlapja <http://www.gyurufu.hu/> (2019.12.13.)

Mecsek – Völgység – Hegyhát Egyesület programjai <http://www.mvh-hacs.hu/esemenyek> (2019.11.10.)

Orfű Rendezvénynaptár/ Orfűi Turisztikai Egyesület honlapja <https://orfu.hu/tdm/> (2019.11.10.)

Orfűi Kézműves Egyesület honlapja <https://orfukezmuvesek.hu/> (2019.12.13.)

Ördögkatlan Fesztivál honlapja <http://www.ordogkatlan.hu> (2019.12.13.)

Pécs-Mecseki Borút Egyesület honlapja <https://www.pecsmecsekiborut.hu> (2019.12.13.)

Pécsváradi Leányvásár honlapja <http://pecsvaradileanyvasar.hu/rolunk/> (2019.12.13.)

Pécsváradi vár honlapja <https://www.pecsvaradivar.hu/> (2019.12.13.)

Támogatott projekt kereső https://www.palyazat.gov.hu/tamogatott_projektkereso (2020.03.11.)

Villány-Siklós Borút Egyesület honlapja <https://villanyiborvidek.hu/hu/rolunk/borut-egyesulet/borut-celjai-tanulmanyok> (2019.12.13.)

Siklói Vár: <https://www.siklosivar.hu/hu/varfesztival> (2019.12.13.)

Zrínyi Napok honlapja <http://www.zrinyinap.hu/> (2019.12.13.)

A „Jó gyakorlatok” helye a közösségfejlesztésben

Bevezetés

Szinte nincs is olyan tudományterület, melynek szakmai nyelvezetében nem kap helyet a „jó gyakorlat”/best practice fogalma. Magam is sokszor találkozom a kifejezéssel publikációk olvasása közben, és rendszeresen használom is azt dolgozataimban, mégsem volt egységes képem a mélyebb tartalmát illetően. Indítatásom, hogy felderítsem a szókapcsolat valódi mivoltát, két forrásból táplálkozok. Egyrészt egyetemi oktatóim véleménye szerint nem született még átfogó leírás a „jó gyakorlat” definíció kapcsán. Másrészt a Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok Számára” című program által támogatott, a PTE BTK HFMI kutatócsoportja által lebonyolított, „A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében” címet viselő, jelenleg is futó kutatás keretében általam felvett interjúk (Sárok, Drávaszabolcs, Drávacsehi, Beremend) tanulsága és a 2019 őszén megszervezett fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés eredményei szerint a gyakorlók szakemberek sincsenek teljes mértékben tisztában a „jó gyakorlat” mögötti elmélettel, néhányan magát a fogalmat sem hallották még. Amennyiben mégis volt egy sikeres programjuk, módszerük, azt nem rögzítették, egy közös fórum hiányában pedig szájhagyomány útján sem adhatták át egymásnak.¹ Továbbá, ha az ország egyik szegletében egy közösségfejlesztő eredményesen alkalmazta az adott programot, garantált a siker egy másik kommuna esetében is? Egy bevált módszer részletes dokumentációval megtámogatva univerzális gyakorlattá válhat?

A tanulmány a közösségfejlesztés folyamatával kapcsolatos különböző felfogások bemutatását követően a jó gyakorlatot és a hozzá kapcsolódó fogalmakat tisztázza, végül meghatározásra kerül egy három dimenzió (*method, meshwork, manual*) alkotta rendszer, amely a „jó gyakorlat” közösségfejlesztésben betöltött szerepének, relevanciájának egy lehetséges értelmezése.

A közösségfejlesztés folyamata

A *social design* elméletére épülő könyv, a *Social Design Cookbook* a társadalmi kezdeményezések tervezhetőségéből indul ki. Az elv szerint a projektekben – legyen szó a világ bármely pontjáról – azonosságok, egy bizonyos mintázat figyelhető meg. A siker az *adopt* versus *adapt* kérdésén múlik: egy leírt példa ugyanis adott szituáció, meghatározott körülményeinek egyféle megoldása, vagyis egy helyzetre adott egy válasz története. Sikertörténet, ami nem másolható (*adopt*), de a kontextusnak megfelelően, tetszés szerint alakítható (*adapt*).^{2 3}

Az esettanulmányok az egyének összefogásából eredő szinergiahatást, a közösségi tudásteremtést, annak megosztását hangsúlyozzák. A kiindulópont mindig egy probléma, amelynek egy kooperációalapú, egyszerű ötlet a megoldása. A folyamathoz bárkinek lehetősége van tudása és szabad ideje függvényében csatlakozni.⁴

A „szakácskönyv” nem csak elméleti síkban ad tanácsot: 18 nemzetközi példa tanulságaiból épül fel a megfelelő tervezés, döntéshozatal, cselekvés képlete, a *Social Design Canvas*:

- (I) Jelöljük ki a cél(okat), a megszólítandó célcsoportot, a várható eredményeket.
- (II) Gyűjtsük össze a projektelemeket és humán erőforrás-szükségleteket pl.: helyszínbiztosítás, jogi támogatás.
- (III) Kutassuk fel a legmegfelelőbb embereket, érvényesítsük kapcsolati hálónkat: a fenti igényeket kiknek a hozzájárulásával oldhatjuk meg legoptimálisabban?

¹ Koltai 2020.

² Druery; McCormack; Murphy 2013.

(<https://journals.library.ualberta.ca/ebliip/index.php/EBLIP/article/view/20021/15939>) (2010.10.10.)

³ Sárai 2017. (<https://artportal.hu/magazin/a-siker-a-valtozasban-merheto-social-design-i/>) (2020.02.24.)

⁴ Sárai 2017. (<https://artportal.hu/magazin/a-siker-a-valtozasban-merheto-social-design-i/>) (2020.02.24.)

- (IV) Keressük meg, mi motiválhat részvételre a befektetett idő, energia és a cserébe nyert eredmény tükrében.
- (V) Tegyük vonzóvá, könnyűvé a csatlakozást, ezt kommunikáljuk.
- (VI) Határozzunk meg szabályokat, kereteket.
- (VII) Gyűjtjük össze az eszközszükségleteket.
- (VIII) Fogalmazzunk meg egy mottót, amely jól tükrözi projektünket és céljainkat egy mondatban.
- (IX) Maradjunk mozgásban, figyeljük a visszajelzéseket, ne féljünk újratervezni.⁵

A tervezés elméleti része után következhet a konkrét folyamat, melyet a téma hazai szakemberei hét lépésben határoznak meg:

- (1) Mozgások generálása, bevonás, a lakosokkal történő kapcsolatfelvétel, kommunikációs utak felderítése.
- (2) A helyzet elemzése, kiértékelése, rávilágítás a problémákra, diagnózis felállítása, mindezt a közösség tagjaival és a szakemberek együttműködésével a lehető legtöbb tudományág (közgazdaságtan, szociológia, helytörténet) forrásaiból táplálkozva.
- (3) A közösség véleményének, én-erejének, erőforrásainak vizsgálata, amiben a helyiek maguk is tevékenyen részt vállalnak.
- (4) Stratégia, cselekvési tervek, feladatok prioritás szerinti rangsorának kidolgozása.
- (5) Intézményesítés, amely magában foglalja a képzések megszervezését, új szervezetek megalakulását, projektek elindítását, az információáramlás és a nyilvánosság feltételeinek megteremtését, PR tevékenységet.
- (6) Kapcsolatfelvétel a potenciális partnerekkel (helyi, regionális, országos, nemzetközi), aktivizálásuk.
- (7) Koordináció, ha egy-egy szakasz elakadásánál szükségessé válik intervenció, majd utánkövetés.⁶

A koncepcióhoz Harkai Nóra más irányból közelít. Szerinte a kronologikus szerkezet nem törvényszerű; sokkal inkább koncentrikus fázisokból felépülő, akár egymásba is folyó részek testesítik meg a fejlődést. Ezt összevetve Arapovics Mária és Vercseg Ilona elméletével a következő szintekről beszélhetünk:

- (A) *individuális/egyéni szint*: az „én” a főszereplő, aki tudatosítja a helyzetét, felismeri, hogy problémáival nincs egyedül, kifejezésre juttatja azokat, felelősséget vállal önmagáért.
- (B) *csoport/közösségi szint*: a „mi” együtt-konstruálás szakasza, amelyben a csoport meghatározza önmagát (értékrend, normák), kitalálja a közösen elérendő célokat, stratégiát épít, felderíti milyen források állnak ehhez rendelkezésére.
- (C) *társadalmi megmozdulás szintje*: ekkor az együtt munkálkodó tagok aktívan tesznek a célok megvalósulásáért, intézményesülnek, a stratégiát a valóságba ültetik, a nyilvánosság eszközeit is latba vetik, bevonják a médiát, tárgyalásokat folytatnak a hatalom képviselőivel.⁷
- (D) *politikai szint*: az állampolgári akarat közvetlen érvényesítése, a demokrácia megvalósulása a döntéshozatal minden fázisában.⁸

Az első lépéssor 5-7. fázisai, valamint a második felfogás C. és D. szakasza jelenti a tettekben megnyilvánuló fejlesztést, fejlődést.

⁵ Social Design Canvas 2019. (<https://gumroad.com/l/socialdesigncanvas>) (2019.10.04.)

⁶ Varga; Vercseg 1998. 86-90.

⁷ Harkai 2006. 30-31. ([http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/ac7deedbddfcd951c1256f85004728b4/e8fdd098c4365d20c125722f0030efa3/\\$FILE/k%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi%20munka.pdf](http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/ac7deedbddfcd951c1256f85004728b4/e8fdd098c4365d20c125722f0030efa3/$FILE/k%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi%20munka.pdf)) (2020.03.02.)

⁸ Arapovics; Vercseg (szerk.) 2017. 9.

(https://cselekvokozossegek.hu/wp-content/uploads/cksk_utmutato_kozossegfejlesztes_online_20170331-1.pdf) (2019.09.20.)

Ez a beavatkozás három minőségben valósulhat meg Jack Rothman felfogása szerint: helyi fejlesztés, társadalmi tervezés/szociálpolitika vagy társadalmi akció.

A **helyi fejlesztésben** az érintettek széles köre mozgásban van, részt vesz az intervencióban. Céljuk a gazdasági és társadalmi előrelépés, amely az önsegítésen alapul (közösségi kompetencia), és kiemelt szerephez jut a különböző etnikai, vallási, faji csoportok integrációja, az oktatás. A művelet vezetőségét a helyiek maguk közül választják. Kulcskifejezései a következők: „képesse tétel”, az „emberek segítése, hogy segíthessenek magukon”.

A **társadalmi tervezés** olyan problémák technikai megoldását tűzi ki célul, mint a bűnözés, lakáskérdés és a mentálhigiéne. Az előző módszerrel szemben kevésbé hangsúlyos a közösségi részvétel, sokkal hangsúlyosabb a külső, szakértői segítség. Tudományosabb megközelítés jellemzi, mivel számos, a statisztika területén alkalmazott kimutatással dolgozik. Jelmondata a következő: „*szolgáltatások megfogalmazása, kiválasztása, létrehozása, elrendezése és biztosítása azok számára, akiknek szükségük van rájuk*”.⁹

A cselekvés harmadik módszere a **társadalmi akció**. Ez esetben egy hátrányosan megkülönböztetett csoport érdekvédelméről van szó: a hatalomból és az erőforrásokból való részesedés a központi kérdés, ezeknek méltányosabb felosztására törekednek. Korábban nem riadtak vissza még a harciasabb fellépéstől sem (nyomásgyakorlás, zavarkeltés), mára az eszközök inkább kifinomultabb, szerteágazóbb, összetettebb politikai beavatkozást takarnak. Megfigyelhető a társadalmi akció során, hogy a sértett csoportok ideiglenes szövetségre, koalícióra lépnek kihasználva az így keletkező szinergia-hatást. Kulcsmondata az alábbi lehet: „*a szegények, jogfosztottak és az elnyomottak képessé tétele és támogatása*”.¹⁰

A fentiek a szerző eredeti fogalmi meghatározásait mutatják be, azonban Rothman a terepmunka során adódó számos *ad hoc* jellegű tapasztalatok mentén továbbfejlesztette elméletét az alábbiak szerint:

- Tervezési és szakmai irányelvi, adatvezérelt gyakorlat: támogató, hozzáértő, kompetens javaslattevés.
- Közösségi kapacitásfejlesztés: itt már az érintettek érdekképviselői készségeinek magasabb szintre való emelése is csatlakozik az eddigiekhez tevékeny részvételükön keresztül.
- Társadalmi képviselő, támogatás: az előző „nagytestvére”, vagyis az a magasabb lépcső, amely már társadalmi szintű konfliktussal foglalkozik, ennek megfelelően szélesebb, nagyobb horderejű akcióban nyilvánul meg.¹¹

„Jó gyakorlat” vagy projekt és benchmarking?

A meglévő definíciók és kapcsolódó kifejezések vizsgálata, a velük foglalkozó irodalom elemzése több érdekes eredményhez vezetett. Számos szakpolitika (környezetvédelem, mezőgazdaság és vidékfejlesztés, szociális szféra, közoktatás, közigazgatás) „jó gyakorlat” értelmezését összegezve elmondható, hogy egy akut, aktuális helyzetre, szituációra dolgozzák ki, mindig az adott egyéni/közösségi/helyi sajátosságokra formálva. Meglévő és új erőforrásból, az eddigiekhez képest innovatív utat adnak, amely eszközök alkalmazását, módszerek kidolgozását jelenti. Konkrét célt kitűzve, de inkább folyamatorientáltan állnak a problémához, melynek megoldásában transzdiszciplináris szemlélettel jobb eredmény születhet. A technikákat, az egyes lépéseket, a sikereket – de véleményem szerint a kudarcok leírása ugyanolyan fontos – részletesen dokumentálják, mutatószámokkal teszik mérhetővé az eredményeket. Emellett a hosszú távú szemlélet, a fenntarthatóság és a továbbfejlesztés is több helyütt a kritériumok között szerepelt.

---

⁹ Rothman 2002. 8-9.

¹⁰ Rothman 2002. 11.

¹¹ Rothman 2007. (https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J125v15n04_02) (2020.03.02.)

Végül a bevált módszer megosztása, a nyilvánosság jelent meg közös szempontként.^{12 13 14 15 16}

Mindeközben sok rokon fogalom is felszínre került a „jó gyakorlatokhoz” kapcsolódva, mint a projekt, de-facto-standard, know-how, szabvány, indexszám és benchmarking. Különösen figyelemre méltónak tartom a projektet és a benchmarking metodikáját, mivel ezek kulcsszerepet kapnak a hármas felépítésű elméletemben.

A **projekt** konkrét célok (termék, szolgáltatás, program, létesítmény) és eredmények (minőség/teljesítmény/hatékonyaságnövelés) megvalósítását célzó tevékenységsor. Az erőforrások (humán és anyagi) valamint az idő szab leginkább határokat a projektervezésnek. Ezeket a tényezőket a lehető legoptimálisabban kalkulálják a lépések során.¹⁷

Szakaszai:

- (1) *Előkészítés*: része a kimerítő helyzetelemzés, és az ezek alapján megfogalmazott ötlet. Akkor jó egy elképzelés, ha a jelen problémájára fókuszál, de a hosszú távú stratégiába is beilleszthető, széles körű támogatottságot élvez, reális a kivitelezhetősége, és jelentős fejlődést biztosít. Más megfogalmazásban a SMART-elvek érvényesülnek ebben a stádiumban (specific – konkrét; measurable – mérhető; agreed – megegyezésre törekvő; realistic – megvalósítható; time bound – időkerethez igazított).¹⁸
- (2) *Létrehozás*: az ötleteket letisztultabb célokká formálják, értékelik azokat. Cselekvési terv készül, majd rögzítik az erőforrásigényeket, a finanszírozás mikéntjét. Megszólítják a partnereket, megállapodnak az együttműködés feltételeiben.
- (3) *Megvalósítás*: az időtervnek megfelelő kivitelezés folyamatos ellenőrzés mellett.
- (4) *Lezárás*: értékelés, tanulságok, következmények levonása, ami nagyon hasznosnak bizonyulhat egy újabb projekt megkezdése előtt. Így egy körforgást alkotó rendszerben képzelhetjük el az egész folyamatot.

+1 Terjesztés: az eredmények, tapasztalatok megosztása, nyilvánossá tétele.¹⁹

A kivitelezés alapelvei a következők:

- hajlandóság az eddigi folyamatok megváltoztatására
- tiszta, érthető, mérhető célok
- szakértői tervezés a lehető legrészletesebben feltérképezett helyzet alapján
- a program ismertetése, annak közvetítése a kollégák felé akár rendhagyó módon (csapatépítő jelleggel); a cél, hogy magukénak érezzék azt minden szinten, felelősséget vállalva a szervezetért
- kompetens, elkötelezett vezetés
- megfelelő háttérszervezet
- a tapasztalatlanabb alegységek támogatása
- kidolgozott belső kommunikációs csatornarendszer
- a rövid távon elért sikerek nyilvánosságra hozatala, ünneplése

---

¹² Nagy; Szabó 2014. 4-38.

(http://gff-mezotur.hu/images/leader/leader_egyuttmukodes_jo_gyakorlat_kutatas_koncepcio_isbn.pdf) (2019.10.15.)

¹³ Környezeti-hatásvizsgálat 2019.

(<http://www.kornyezeti-hatasvizsgalat.hu/egyeb/elerheto-legjobb-technika>) (2019.10.08.)

¹⁴ Food and Agriculture Organization of the United Nations 2019.

(<http://www.fao.org/3/w7541e/w7541e04.htm>) (2019.10.08.)

¹⁵ Oktatásfejlesztési Observatory Központ 2015.

(<http://observatory.org.hu/iskolataska-jogyakorlat-gyujtemeny/>) (2019.10.08.)

¹⁶ Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet 2007. 1-2.

(http://www.ncsszi.hu/modszertani-archivum/jo-gyakorlatok_-modellkiserletek/jo-gyakorlatok-a-gyermekvedelemben-2007) (2020.03.02.)

¹⁷ Interregionális Civil Projektfejlesztési Hálózat 2010. 4-5.
(http://www.nonprofitforum.eu/prog/upload/8759641373964605/PI_Palyazatiras_tananyag.pdf) (2020.02.25.)

¹⁸ Balogh 2019. (<https://boommarketing.hu/online-marketing/smart-celok/>) (2020.01.04.)

¹⁹ Interregionális Civil Projektfejlesztési Hálózat 2010. 5-6.
(http://www.nonprofitforum.eu/prog/upload/8759641373964605/PI_Palyazatiras_tananyag.pdf) (2020.02.25.)

-
- következetes kontroll, pontos dokumentáció.²⁰

A **benchmarking** elméletét elsőként a Xerox cégcsoport mérnöke Robert Camp használta és alkotta meg. Az eljárás atyja szerint a módszer egy adott ágazat legjobb metódusait (vezetési filozófia, vállalati gyakorlat) – ami nem minősül know-how-nak – górcső alá vevő kutatás és összehasonlítás, amelyek csúcsteljesítményhez vezetnek.²¹ Alapja a Teljes Minőségmenedzsment (TQM – Total Quality Management) koncepciója. A sikerhez vezető változáshoz kulcskérdéseket fogalmazott meg:

- átfogó: mi a legkritikusabb sikertényező/legtöbb problémát jelentő tényező?
- termék, szolgáltatás: mi a „mag” termék/szolgáltatás, amivel azonosítják a szervezetet?
- fogyasztók: mi teszi őket elégedetté?
- funkciók: melyek a problémás/pazarló/legnagyobb forrásigényű/leginnovatívabb/fejleszhető funkciók a vállalatban?
- környezet: miben különbözünk a konkurenciától, hová pozicionáljuk magunkat, mely terület ad lehetőséget versenylőny megszerzésére?²²

A módszer egy vállalatban belül több dimenzióban is kivitelezhető: irányulhat termékre, teljesítményre, folyamatra, de beszélhetünk stratégiai, funkcionális benchmarkingról is.²³

Ma már szak- és tudományterületek határain átívelő folyamatról van szó, ahol a szakma kiemelkedő képviselőitől tanulhatunk, ha átgondoltan alkalmazzuk a módszert. Három kulcsfogalma minden lépésében meghatározó: felismerni, átdolgozni, megismételni.

Öt szakasza a következők szerint alakul:

- (1) *Célok kijelölése*: ekkor a benchmarking céljait a vállalkozás stratégiai céljaival összedolgozva kialakul a fókuszba állítandó kérdés. Miután a szervezet alapvető törekvéseit, jövőre mutató terveit is ismernünk kell ehhez, ezért a menedzsment bevonása már ekkor időszerű.
- (2) *Belső feltárás*: erősségek (strengths), gyengeségek (weaknesses), lehetőségek (opportunities), veszélyek (threats), vagyis a jól ismert SWOT-analízis mentén a konkrétan vizsgálni, fejleszteni kívánt terület – indexszámokkal is – történő jellemzése, az összehasonlítás szempontjából releváns további sajátosságok feltárása, majd mindezek alapján egy kérdőív elkészítése, amellyel a célszervezeteket felkeressük. Ebben helyet kap a projekt egészére, részegységekre, a fázisok mérhetőségére és gyakorlati alkalmazására vonatkozó információk begyűjtése, szem előtt tartva, hogy a potenciális partnerektől ne kérdezzünk bizalmas információt, üzleti titkot (know-how). Az erőszakosság meggátolhatja a sikeres együttműködést.
- (3) *Összehasonlítás*: a vizsgálni kívánt partnerek kiválasztása, első lépésben tágabb halmazban (brainstorming, szájjpropaganda, versenytársak, díjazott projektek), majd ezekből szelektálva a relevancia, minőség, összehasonlíthatóság, profizmus szempontjai alapján. Az így kialakult szűk kör kontaktszemélyeit a kidolgozott kérdőívvel felkeresve begyűjthetjük a vizsgált paraméterek, tevékenységek leglényegesebb tudnivalóit, majd a saját működési mechanizmusainkkal ezeket összevetjük.
- (4) *Intézkedések közvetítése*: legideálisabb platformja ennek a workshop, ahol az érintetteknek – legyen szó vezetéről vagy beosztottáról egyaránt – bemutatják az analízis eredményeit, majd továbbgondolják a partnerek példáit, kiegészítve saját ötleteikkel.
- (5) *Megvalósítás*: szervezetünk céljaihoz, folyamataihoz, módszereihez, termékeihez és szolgáltatásaihoz igazított, mindezek színvonalának növelése érdekében kidolgozott stratégia gyakorlatba ültetése. Egy összehangolt cél- és cselekvési mértékrendszerrel és ennek mérőköveivel valósul meg a kontroll. Az eljárások napról-napra fejlődnek, a konkurencia is újabb ötletekkel áll elő, ezért ami tegnap még „jó gyakorlat” volt, ma már akár elavultnak is tekinthető. Éppen ezért lépést kell tartanunk a haladással, rendszeresen felülvizsgálva a

---

²⁰(<https://www.personalmanagement.info/hr-know-how/fachartikel/detail/best-practice-erfolgsmuster-erkennen-und-duplizieren/>) (2019.09.24.)

²¹ Camp 1995.

²² Ternovszky 2003.

²³ (<http://www.bestpractice.hu/>) (2019.10.10.)

---

mintának kiválasztott módszereket, vajon még mindig aktuális-e a piacvezető szerepük? Emiatt az egész folyamat egy véget nem érő körforgássá válik.²⁴

Természetesen az előnyök mellett kritika is illeti a fenti módszert, fogalmakat: több szakértő – legyen akár a gazdasági, technológiai, műszaki vagy a kulturális és művészeti szektorban jártas –, a „jó gyakorlat” és a benchmarking lehetséges hiányosságára, hibáira hívja fel a figyelmet. Kiindulhatunk akár abból a kérdésből is, hogy kinek a hatásköre egy folyamatot a legjobbra, követendővé emelni, és mi alapján teszi azt? Nem egyszer tapasztalt jelenség, hogy az empirikus bizonyítást nélkülözve, csak anekdotákra hivatkozva kap egy eljárás ilyen kitüntetését.²⁵ Számos olyan terület van ugyanis (startup, softwarefejlesztés), ahol nem feltétlenül alkalmazhatóak. Itt a bizonytalansági faktor kikerülhetetlen, mivel ezekben az esetekben az úttörő gondolkodás a kulcsfogalom. Olyat kell mutatni, amit még soha senki nem produkált, így nem is kivitelezhető a mások lábnyomai mentén történő haladás. A nagy rizikót viselő esetekben inkább a best tinkering eljárás célravezető, amit leginkább lassú kísérletezésként fordíthatunk le.²⁶

A legtöbb bevált módszer keletkezése kudarcokból indul ki. Egy lépés nem működik, azon változtatunk, remélve, hogy javítunk a helyzeten. Ha sikerül, az utat folytathatjuk, de lehet, hogy az A helyett egy B megoldást kell kidolgoznunk. Ha a projekt hónapokon keresztül nehézség nélkül fut, megközelíthetjük a „best practice” fogalmát. Olyan, mintha egy sok útelágazásból álló térképen, labirintusban végül eljutnánk a kincshez. Ezután a kapott útvonalat koherens egészként adják tovább tanácsként, pedig nagyon sajátos szituációkról és véletlen megoldásokról is szó lehet. Így azonban éppen a lényeg vész el, az útvesztőben való tapogatózás tanulási szakasza, emiatt végül mások mégsem tudják azt átvenni. Mindemellett különbséget kell tenni a „sokszor” és „mindig bevált” határozók között is a sikeres példák jellemzésekor.²⁷Továbbá megfontolandó a worst practice tanulmányozása is. Ugyan a kudarcok nyilvánossága nem feltétlenül kielégítő – miután senki sem szeretne hírverést kelteni a negatív kifutású kezdeményezései köré –, pedig a mások által elkövetett hibákat így mi elkerülhetnénk. Ahogyan a közismert mondás is vallja: a bölcs ember más kárán tanul.²⁸

A benchmarking leginkább az optimalizálásról szól, de mit tud nyújtani egy „jó gyakorlat”, az összehasonlítás a humán faktor által szignifikánsan regulázott, kevésbé fekete-fehér teljesítményre épülő szektoroknak? Az arany középút a vakbuzgó másolás és a teljes elutasítás között lehet. Minden szervezetnek, intézménynek működjön akár a termelési vagy a kulturális szférában, vannak megegyező osztályai (HR; pénzügy; IT; beszerzés, fenntartás; munka- és balesetvédelem stb.). A művészetben, közművelődésben, kulturális munkában nevezhetjük ezeket háttérországnak, támogató funkcióknak. Mivel a feladatai ezeknek az egységeknek szektoroktól függetlenül hasonlóak, érdemes a benchmarking eszközeit bevetni. Tehát a logisztikában kiemelkedő autógyártás eljárásaiból egy színház is profitálhat.

---

²⁴ Kohl 2016.

(<https://www.kulturmanagement.net/dlf/0def45cee41c005d6ffe1d78f05807a6,1.pdf>) (2019.09.27.)

²⁵ Hallencreutz; Turner 2011.

(<https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/17566691111115081/full/html>) (2019.10.10.)

²⁶ Wilkat 2017. (<https://medium.com/the-new-worker/wie-best-practices-das-denken-nicht-verhindern-158b6c3fa330>) (2019.09.24.)

²⁷ Raitner 2015.

(<https://fuehrung-erfahren.de/2015/01/best-practice-organisierte-verantwortungslosigkeit/>) (2019.09.26.)

²⁸ Wilkat 2017.

(<https://medium.com/the-new-worker/wie-best-practices-das-denken-nicht-verhindern-158b6c3fa330>) (2019.09.24.)

Mindemellett a fent felsorolt humán szegmensek „magját” nem ezek adják, hanem szubjektíven megítélhető szolgáltatások. Legtöbbször pontosan a különbözőséggel lehet versenyelőnyre szert tenni, olyan termékkel, amelyet a közönség még nem látott, amikor az összehasonlítás relevanciáját veszti, nem beszélve arról, hogy a számszerűsíthető bevétel nem feltétlenül a minőségét tükrözi. Az új projektek előtti mérlegelésében mégis szükség van a piac feltérképezésére (kereslet-kínálat), a konkurenciához képest a saját helyzetünk tudatosítására. Széleskörű, globális gondolkodás, fókuszált, lokális cselekvés: kit akarok elérni? Milyen szolgáltatással? Hová pozicionálom majd azt?^{29 30}

„Jó gyakorlat” és közösségfejlesztés

A közösségi munka egy rendkívül összetett szakmaterület, interdiszciplináris professzió. Ez motiváló kihívás, de egyben feladat is, mert tisztában kell lennünk a teljesség igénye nélkül a szociális szféra, a pedagógia, az andragógia, a kommunikáció, a közgazdaságtan (szociális gazdaság, közösség alapú gazdasági folyamatok), a jogvédelem, a politika, a város- és vidékfejlesztés, az építészet és örökségvédelem, a foglalkoztatás stb. működését meghatározó és befolyásoló tényezőkkel. Ennek megfelelően érdemes szakmaközi attitűdöt elsajátítva a lehető legtöbb tudomány bevált eljárásait megismernünk.³¹ De vajon komplex, közösségfejlesztési „jó gyakorlatok” az egész folyamatot tekintve is mérvadók lehetnek?

Arapovics Mária szerint a közösségfejlesztés eszköz és nem cél.³² A célt árnyékként követi, de önmagában nem létezik. Az eszköztárban a módszereknek, egyes lépéseinek lehetnek „jó gyakorlatai” (feltárás, tervezés, aktivizálás, nyilvánosság, tanulás stb.), de az egész folyamatot – a kulturális szegmenshez hasonlóan – nem tudjuk egy az egyben A településből, helyzetből B-be ültetni, mivel nagyon nagy a nem egzakt módon mérhető emberi, környezeti, tér- és településszerkezeti adottságok, faktorok befolyása. A fejlődés és fejlesztés ilyen tekintetben tehát nem uniformizálható. Láthattuk, hogy a közösség fejlődése csak az 5. lépésben, más értelmezés szerint a C és D szinten intézményesül, ha ez egyáltalán megtörténik, így nagyon kevés olyan támogató „csendes társ” egységről beszélhetünk (HR; pénzügy; IT; beszerzés; fenntartás; munka- és balesetvédelem), ami a legtöbb szervezetnél hasonló, így összevethető. Sok esetben inkább beszélhetünk egyének organikus működéséről, semmint strukturált testületről, így ez a szigorúbb, feladatokat egységekre delegáló felépítés hiányzik.³³

Method, meshwork, manual

A „jó gyakorlatok” helyét a közösség-szervezésben – a Social Design Cookbook elveiből kiindulva – egy sikeres program esetén egy három pilléren nyugvó rendszerben látom: a módszer (method), egy megosztási platform (meshwork), és dokumentáció (manual). A *módszer* nem általános igazságokat takar, hanem egy egyedi helyzetre megalkotott, sikeres programot. A *megosztás* színtere az online és személyes találkozásra is lehetőséget nyújtó felület, tudományos szintű háttérrel adó hálózat. A platform alkalmas biztosítana a rendszeres eszmecserére a hasonló helyzetű klienssel (jelen esetben közösséggel) és projekttel foglalkozó mentorok között. Mivel a terepmunkával párhuzamosan zajló konzultációkon az elakadások és alternatív megoldások is napirendre kerülnének, egymást segíthetnénk tapasztalatainkkal. A dokumentált programok alkotta tudástár bárki számára hozzáférhető, érthető és átlátható szintéren valósulna meg. Ezt azért emelem ki, mert nem mindenhol és minden esetben (akár korlátozott anyagi lehetőségek híján) van keret külsős szakember felkérésére, de az is megtörténhet, hogy a csoport saját erejéből kíván célhoz érni. Ez nem baj, sőt talán a jövőben erre is kellene törekednünk.

---

²⁹ Schmieder 2016. (<https://www.kulturmanagement.net/dlf/0def45cee41c005d6ffe1d78f05807a6,1.pdf>) (2019.09.27.)

³⁰ Haselbach 2017.

(<https://www.kulturmanagement.net/dlf/0def45cee41c005d6ffe1d78f05807a6,1.pdf>) (2019.09.27.)

³¹ Nagy; Nizák; Vercseg 2014. 103.

³² Arapovics 2016. (<http://www.kulturalisszemle.hu/6-szam/hazai-tudomanyos-muhely/arapovics-maria-a-kozossegfejleszt-es-alapfogalmai-es-a-kulturalis-kozossegfejleszt-es-paradigmjai>) (2019.09.10.)

³³ Varga; Vercseg 1998.

Ha egy sikeres projektet tudunk magunk mögött, a megosztáshoz szükségünk van egy részletes *dokumentációra* is. A fejlődési folyamat így ezen kérdések mentén rögzítésre kerül, amelyek között kulcsszavak alapján szakemberek és laikusok egyaránt kutathatnak. A Social Design Canvas ugyan ad erre egy alternatívát, de túl optimista attitűddel korántsem eléggé kimerítő adatokat közöl – a kudarcok nem kapnak helyet benne.³⁴ A következő fejezetben vázolt „használati útmutatóhoz” sémaként a helyi termékekre kidolgozott „Jó gyakorlat koncepció kidolgozása, a jó gyakorlat kiválasztás kritériumainak meghatározása” című tanulmányt is felhasználtam.³⁵ Ezt speciálisan a közösségi munkára alakítva egészítettem ki további szempontokkal, javaslatokkal.

1. ábra Method, meshwork, manual (forrás: Sárjai 2017 alapján saját szerkesztés)

Szempontrendszer a közösségfejlesztési projektek adminisztrációjához

Egy bevált program rögzítéséhez szükséges kérdéseket három nagyobb szekcióba rendeztem:

- (1) általános információk
- (2) a folyamat leírása
- (3) miért tekinthető jónak, sikeresnek?

Az első egységben helyet kap a közösségfejlesztési **projekt neve/főcíme**, alcímben pedig tömör, lényegre törő elnevezése, amelyben 3-4 kulcsszó is szerepel. Ez utóbbiak megkönnyítik majd az adatbázisban való kutatást. Megadjuk továbbá a legfontosabb **kontaktszemélyeket** is: a projektgazda elsősorban az adott közösség, így az ott kialakult „mag”, a helyi koordinátor(ok) neve(i), elérhetősége(i) az elsődleges(ek). Ez jelenthet egy vagy több olyan személyt, akik érdemben és szívesen nyilatkoznak a programról. Amennyiben külsős szakember bevonására is sor került, az ő kapcsolatfelvételhez szükséges adatait is közzétesszük. Emellett helyet kapnak benne a kitűzött **célok**, bár mint láthattuk egy közösségfejlődés lényege sokszor a folyamatban testesül meg, de az első „moccanás” nagy valószínűség szerint egy konkrét, érthető, reális és nyilvános cél érdekében történik. A kezdetekkor előtérbe kerül a közvetlen és körülhatárolt, elérendő eredmény, a közvetett hozadék – ha lesz – majd később válhat nyilvánvalóvá. A **célcsoport**, a **célrégió jellemzése** következik ezután. A lehető legtöbb információt érdemes itt közölni kitérve a klasszikus demográfiai adatokra (kor, nem, iskolázottság/végzettség, etnikum). A kommuna legtöbb esetben heterogén összetételű, és nagy befolyással lehetnek sajátosságai a projekt lefolyására, jövőjére, sikerességére, kudarcára. Ahogyan a humánösszetétel, ugyanúgy a térség földrajzi, infrastrukturális erőforrásainak megléte, hiánya, azok színvonala is meghatározó (közlekedés, intézmények, természeti adottságok, ipar, szolgáltatások). A cél, a célcsoport, a célrégió részletes leírása támpontot adhat egy még a projektet tervező közösség számára: miben hasonlít, miben tér el a saját helyzetük, milyen lépéseket tudnak átvenni, melyeket szükséges átalakítani? A közösségfejlesztés kiindulópontjainak, alapelveinek egyike az **érzelmi viszonyulás**.³⁶ A közösségi munkában kulcsszerepe lehet ennek: a csoport, a cél és a helység (az előbbi három pont) tényszerű adatainak ez ad lelket: mi a mögöttes motiváció, miért jutott el a társaság a tettek, a cselekvés szintjére? Mint láthattuk a viszony legyen akár pozitív vagy negatív, mindkét eset aktivitásra buzdít. A csoport

---

³⁴ Sárjai 2017.

(<https://artportal.hu/magazin/a-siker-a-valtozasban-merheto-social-design-i/>) (2020.02.24.)

³⁵ Nagy; Szabó 2014.

(http://gff-mezotur.hu/images/leader/leader_egyuttmukodes_jo_gyakorlat_kutatas_koncepcio_isbn.pdf) (2019.10.15.)

³⁶Vercseg

2004.

16.

(http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/DOKUMENT.Nsf/329cd37724344b06c12568a9006c35fd/cf3467502eb121e9c12568b100792323?OpenDocument) (2020.03.02.)

önereje **emberi erőforrás** tekintetében már ismert a fenti adatok mentén (pl.: tankatalógus), így a szükségleteket feltérképezve lehet külsős segítségben gondolkodni. Ha szakembert alkalmaznak, ő más településen, más közösségekben is vállalhat megbízást, ezért a név és elérhetőség itt is feltüntetendő. Maradva az erőforrások témakörénél a finanszírozás kényes eleme következik. Korábban már részleteztem a **pénzügyi források** jelenlétének és a csoport fejlettségi szintjének lehetséges időbeli diszharmóniáját. Honnan (magán/kormányzati/európai uniós/pályázati), a kapcsolatfelvételt követően milyen időintervallumon belül, milyen egységekben és feltételek teljesülése mellett érkezett külsős támogatás, és hogyan sikerült belső körben forrásokat előteremteni? Ezek az adatok perdöntők, és hasznos tanulsággal szolgálhatnak. Végezetül az **infrastrukturális szükségletek**re lépünk tovább, amely valószínűleg a három erőforrástípus legkevésbé mérvadó fajtája a közösségfejlesztésben. Ide sorolhatjuk a technikát, berendezéseket, tárgyi eszközöket.

A második szakasz teljes egészében a projekt leírásában merül ki, ahol két forrás: a szakember és a közösség is szót kap. A **szükségletekkel**, vagyis a programot megelőző hiányok, igények tudatosításával, kategorizálásával (lét/civilizációs/kényelmi/kulturális szükségletek) indítunk. Fel kell tárnunk továbbá, honnan ered a tettvágy, mennyire származik a csoport saját intuíciójából (alulról szerveződés), vagy csak az elégedetlenség volt adott, amelyet a szakember formált aktivitássá? Ezután szintén két nézőpontból a végzett **tevékenységek**, a **lépések** részletes felsorolása, időrendi leírása kerül sorra. A külsős segítő inkább a tényekre, de nem kevésbé fontos „szárazabb” adatokra fókuszálva, az érintettek pedig az eseményeket át- és megélve, egy érzelmek által (is) gazdagított összefoglalóban mutatják be a folyamatot. Minden momentumhoz hozzárendelhetjük a közreműködő **partnereket**, elérhetőségeiket is. Ugyan lehet, hogy sokan közülük lokálisan meghatározottak, de ha éppen országos szervezetről van szó, mások is profitálhatnak a kapcsolati hálózatból. A dokumentációban ezt követően az **eredményekre** térünk rá, ugyanakkor újra kiemelném a közösségfejlesztés folyamatorientáltságát. Persze a közvetlen célok, sikerek tudatosítása is szükséges (sokszor motiváló hatású lehet egy-egy elakadásnál), de visszatekintve összegeznünk kell a járulékos, közvetett hatásokat is. Ezek hosszú távon, tartósan prosperáló kompetenciákká válhatnak. Az is előfordulhat, hogy a kezdeti törekvés időközben háttérbe szorult vagy módosult, esetleg el sem értük, ennek ellenére sok más aspektusban mégis sikeres fejlődést tapasztalunk. A *benchmarking* és a „jó gyakorlatok” kritikájában egyértelműen kirajzolódott, hogy milyen lényeges a bejárt út, sokszor tanulságosabb is, mint a mérföldköveket képező részcélok és végeredmény elérése. A tapogatózás, a **kudarok**, **nehézségek** és a buktatók leírásával valós segítséget jelenthet a gyakorlatgyűjtemény, míg azok elkendőzésével többet árthat, mint amennyit használ. Fontosnak tartom a programok **utánkövetését** is, hiszen a hivatalos lezárás után is kiderülhetnek hiányosságok, amik csak a folyamatos működés során lépnek fel. Motivációként a „Hogyan tovább?”-hoz pozitívumokkal is rendszeresen gazdagíthatjuk a leírást. A helyi koordinátor kapna hozzáférést a felülethez, aki bizonyos időközönként (pl.: negyedévente) beszámolna a fejleményekről.

A szempontrendszer harmadik kérdéscsoportjában fejtjük ki, miért példaértékű a kezdeményezés. Ennek egyes egységei tudományosabb megközelítést igényelnek, így ezekben az esetekben célszerű szakemberrel elkészíttetni a jellemzést. Más komponenseit pedig a közösség tudja érdemben megfogalmazni:

- Miként épít a koncepció egy adott terület és csoport erősségeire, vagyis mennyire területalapú attitűd áll mögötte? Lényeges, hogy ne egy „tájidegen”, erőltetett fejlesztés történjen, hanem egyfajta lokális tudatosság, az endogén erőforrások figyelembe vétele és a fenntarthatóságra törekvés hassa át. A belső értékekre való rámutatás ugyanis a közösség önbizalmát is nagyban erősítheti.
- Hogyan és mely szektorok (gazdasági, társadalmi, kulturális, környezetvédelmi, szociális, közoktatási stb.) működtek együtt, és ki, mit nyert a kooperációból?
- Miben nyilvánul meg az alulról szerveződés? A képessé válás alap gondolata a közösségtől érkező motiváció és tettvágy.³⁷ Ebben összefoglalhatjuk, ez a projektünkben hogyan alakult és fejlődött.

---

³⁷ Lakatos 2009

- Hogyan csökkent a csoport szegregációja a folyamat során, milyen új szálakat, mozgásokat, kommunikációs csatornákat és kapcsolatokat generált a program?
- Honnan indult és hová jutott a kommuna, mikor, milyen formában, kivel szemben képviselte sikeresen törekvéseit?
- Mi biztosítja a hosszú távú eredményeket, ebben milyen arányú a közösség ereje, és miben függ külső tényezőktől?
- Mely elemek emelhetők át más helyzetekre? Az alapmomentumokra egyszerűsítve, a helyi karakterektől mentes, általánosan bevezethető módszerek összegzése.
- Miben rejlik az „innováció”? Miként változott a helyzet attól, hogy nem konzervatív, beszűkült gondolkodással nyúltunk a helyzethez? A közösségfejlesztésben nem feltétlenül attól lesz sikeres a kezdeményezés, hogy világújdonstágot ad. Lehet, hogy csak a meglévő elemeket kellett más sorrendbe rendezni, újakkal bővíteni őket, vagy a szituációra más szemszögből tekinteni. Sokszor használt szó a kreativitás, de ebben a pontban ezt lehetne kidomborítani.³⁸

Az adminisztrációs rendszer pontjait egy táblázatba rendeztem, amely segédletként szolgál a programok megosztásához.

I. Általános információk	
1. Megnevezés	
2. Kontaktszemélyek	
3. Cél(ok)	
4. Az érintett (cél)csoport jellemzése	
5. A (cél)régió jellemzése	
6. Az érzelmi kötődés	
7. Humán erőforrás	
8. Finanszírozás	
9. Infrastruktúra	

1. sz. táblázat
Projekt dokumentáció

(http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/0a84037251c6a630c1257075002e65aa/14c544c36a68ce4fc12575d9002dfc69?OpenDocument) (2020.03.02.)

³⁸ Nagy.; Szabó 2014. 4-38.

(http://gff-mezotur.hu/images/leader/leader_egyuttmukodes_jo_gyakorlat_kutatas_koncepcio_isbn.pdf) (2019.10.15.)

II. A projekt leírása két forrásból (szakember+közösség)	
1. Szükségletfelismerés	
2. A megvalósulás részletes leírása: a, szakember szemszögéből b, közösség szemszögéből	
3. Partnerek	
4. Az eredmények: a, közvetlen b, !közvetett!	
5. Felmerült problémák, akadályok	
6. Időszakos update (a közösség tapasztalatai)	

III. Miért tekinthető jónak, sikeresnek?	
1. Lokális/csoportspecifikus irányultság	
2. Integrált megközelítés	
3. Alulról szerveződés	
4. Hálózatépítés, kapcsolati tőke	
5. Érdekérvényesítés és képviselet	
6. Fenntarthatóság	
7. Átadhatóság	
8. Innováció (ha van)	

forrás: Nagy, Szabó 2014 4-38. alapján saját szerkesztés

Összegzés

A tanulmány célja a „jó gyakorlat” fogalom közösségfejlesztésben betöltött szerepének meghatározása volt. A konklúzió alapján a humán szegmens kivételes helyzetben van a bevált módszerek kapcsán: nyúlhatunk lustán egy „jó gyakorlathoz”, másolva azt, de akkor nem meglepően elmaradnak a várt eredmények. Mindig és mindenhol működő mintává egy módszer nem válhat, mert a csoport fejlettségi szintje, a környezeti sajátosságok befolyásolják a folyamatot. Nagyobb befektetést igényel több releváns projektet tanulmányozni, de a sikerre így több esélyünk van, nem mellesleg pedig sokkal több ismeretre teszünk szert mindeközben, és egy egyedi, ránk szabott úton közelítünk majd a megoldás felé. Előny lehet továbbá, hogy nem teljesen az alapok lefektetésével kell kezdenünk a tervezést.

Célravezetőbb tehát sok jó programot megvizsgálni a benchmarking szabályainak megfelelően: a múltból tanulva, azt tisztelve és megkérdőjelezve, egy pozitív példát nem vakon követve, hanem mindig nyitottan, rugalmasan, kreatívan állva egy még „jobb gyakorlatot/jövőt” igyekezzünk megvalósítani. Mindehhez elengedhetetlen a közösségfejlesztők rendszeres kommunikációja, egy közös fórum, platform, és a rögzített projekteket tartalmazó tudástár (*meshwork, method, manual*).

Irodalom

- Arapovics M.: A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái. In: Kulturális Szemle, III. évfolyam, 2016 évi 2. szám. 36-53. http://www.kulturalisszemle.hu/storage/upload/Kulturalis%20Szemle%206/KSZ_2016_2.pdf (2019.09.10.)
- Arapovics M., Vercseg I. (szerk.): Közösségfejlesztés módszertani útmutató. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft., Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest, 2017. https://www.mokk.skanken.hu/admin/data/file/20190402/csk_utmutato_kozossegfejlesztos_online_2017_0331.pdf (2019.09.20.)
- Camp, R. C.: Business process benchmarking. Finding and implementing best practices. The ASQC Total Quality Management. Irwin Professional Publishing, Milwaukee, 1995.
- Hallencreutz, J.; Turner D.: Exploring organizational change best practice: Are there any clear-cut models and definitions? International Journal of Quality and Service Sciences, Vol. 3 No. 1, 2011. 60-68. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/1756669111115081/full/html> (2019.10.10.)
- Harkai N.: Közösség és közösségi munka. Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest, 2006. [http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/ac7deedbddfcd951c1256f85004728b4/e8fdd098c4365d20c125722f0030efa3/\\$FILE/k%20C3%B6z%20C3%B6ss%20A9gi%20munka.pdf](http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/ac7deedbddfcd951c1256f85004728b4/e8fdd098c4365d20c125722f0030efa3/$FILE/k%20C3%B6z%20C3%B6ss%20A9gi%20munka.pdf) (2020.03.02.)
- Haselbach, D.: Haltet Maß mit der Einzigartigkeit. In: Kultur und Management im Dialog nr. 111. 2016/06. 13-16. <https://www.kulturmanagement.net/dlf/0def45cee41c005d6ffe1d78f05807a6,1.pdf> (2019.09.27.)
- Kékesi Eszter: A 2019. október 21-én lebonyolított fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés eredményeinek összefoglalója. Kézirat. PTE BTK, Pécs, 2019.
- Kohl, H.: Ein Instrument für den Erfolg. In: Kultur und Management im Dialog nr. 111. 2016/06. 22-27. <https://www.kulturmanagement.net/dlf/0def45cee41c005d6ffe1d78f05807a6,1.pdf> (2019.09.27.)
- Koltai Zs.: A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében című kutatás szakmai időszaki beszámoló, 2. sz. melléklet, Kézirat. Nemzeti Művelődési Intézet - „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára” című pályázat. PTE BTK, Pécs, 2020.
- Lakatos K.: A képessé tétel folyamata - Az érdekérvényesítés esélyeinek növelése a szociális és közösségi munkában. i&i Kulturális Informatikai és Innovációs Kft., Budapest, 2009. http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/0a84037251c6a630c1257075002e65aa/14c544c36a68ce4fc12575d9002dfc69?OpenDocument (2020.03.02.)
- Murin Kata: A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében című, PTE BTK HFMI Kutatócsoport által koordinált kutatás keretében lebonyolított négy interjú (Sárok, Drávaszabolcs, Drávacsehi, Beremend) elektronikus anyaga. Kézirat. Nemzeti Művelődési Intézet - „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára” című pályázat. PTE BTK, Pécs, 2020.
- Nagy Á.; Nizák P.; Vercseg I.: Civil társadalom-nonprofit világ. Új Ifjúsági Szemle Alapítvány, Szigetcsép, 2014.

-
- Szabó B. (szerk.): Jó gyakorlat koncepció kidolgozása, a jó gyakorlat kiválasztás kritériumainak meghatározása. Regionális Forrásközpontok Országos Egyesülete, Szolnok, 2014. (http://gff-mezotur.hu/images/leader/leader_egyuttmukodes_jo_gyakorlat_kutatas_koncepcio_isbn.pdf) (2019.10.15.)
- Rothman, J.: A közösségi intervenció megközelítései. Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest, 2002.
- Rothman, J.: Multi Modes of Intervention at the Macro Level. Journal of Community Practice, Routledge, Volume 15., 2007. 11-40. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J125v15n04_02 (2020.03.02.)
- Schmieder, M.: Auf der Suche nach dem perfekten Rahmen. In: Kultur und Management im Dialog nr. 111. 2016/06. 28-31. <https://www.kulturmanagement.net/dlf/0def45cee41c005d6ffe1d78f05807a6,1.pdf> (2019.09.27.)
- Ternovszky F.: Nemzetközi menedzsment európai szemmel. Szókratész Külgazdasági Akadémia. Budapest, 2003.
- Varga A. T.; Vercseg I.: Közösségfejlesztés. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 1998.
- Vercseg I.: Legalább ennyit a közösségfejlesztésről. Országos Egészségfejlesztési Intézet, Budapest, 2004. http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/DOKUMENT.Nsf/329cd37724344b06c12568a9006c35fd/cf3467502eb121e9c12568b100792323?OpenDocument (2020.03.07.)

Online források, weboldalak:

- Balogh D.: A célkitűzés alapjai – Így határozz meg SMART célokat! 2019. <https://boommarketing.hu/online-marketing/smart-celok/> (2020.01.04.)
- bestpractice.hu weboldal <http://www.bestpractice.hu> (2019.10.10.)
- Best practice: Erfolgsmuster erkennen und duplizieren <https://www.personalmanagement.info/hr-know-how/fachartikel/detail/best-practice-erfolgsmuster-erkennen-und-duplizieren/> (2019.09.24.)
- Business Dictionary.com <http://www.businessdictionary.com/definition/best-practice.html#ixzz3jkSgPfiD> (2019.09.24.)
- <http://www.businessdictionary.com/definition/de-facto-standard.html> (2019.09.28.)
- Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet: Jó-gyakorlatok a gyermekvédelemben 2007. 2007. http://www.ncsszi.hu/modszertani-archivum/jo-gyakorlatok_-modellkiserletek/jo-gyakorlatok-a-gyermekvedelemben-2007 (2020.03.02.)
- Druery, J.; McCormack, N.; Murphy, Sh.: Are Best Practices Really Best? A Review of the Best Practices Literature in Library and Information Studies.2013 <https://journals.library.ualberta.ca/eblip/index.php/EBLIP/article/view/20021/15939> (2010.10.10.)
- Food and Agriculture Organization of the United Nations: The concept of SARD. 2019. <http://www.fao.org/3/w7541e/w7541e04.htm> (2019.10.08.)
- Interregionális Civil Projektfejlesztési Hálózat: Pályázatírási tananyag. Kisalföldi Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, 2010. <https://docplayer.hu/181336-Palyazatirasi-tananyag-interregionalis-civil-projektfejlesztesi-halozat.html> (2020.03.02.)
- Investopedia.com weboldal: https://www.investopedia.com/terms/b/best_practices.asp#ixzz3jkTMn9BB (2019.09.26.)
- Környezeti-hatásvizsgálat: Elérhető legjobb technika (BAT). 2019. <http://www.kornyezeti-hatasvizsgalat.hu/egyeb/elerheto-legjobb-technika> (2019.10.08.)
- Oktatásfejlesztési Observatory Központ: Iskolatáska jó-gyakorlat gyűjtemény.2015. <http://observatory.org.hu/iskolataska-jogyakorlat-gyujtemeny> (2019.10.08.)
- Raitner, M.: Best Practice: organisierte Verantwortungslosigkeit. <https://fuehrung-erfahren.de/2015/01/best-practice-organisierte-verantwortungslosigkeit> (2019.09.26.)
- Sárai V.: A siker a változásban mérhető. Social Design I. 2017.01.17. <https://artportal.hu/magazin/a-siker-a-valtozasban-merheto-social-design-i> (2020.02.24.)
- Social Design Canvas 2019: <https://gumroad.com/l/socialdesigncanvas> (2019.10.04.)
- Wilkat B.: Wie Best-Practices das Denken nicht verhindern. 2017. <https://medium.com/the-new-worker/wie-best-practices-das-denken-nicht-verhindern-158b6c3fa330> (2019.09.24.)

Szimpatikusabbak-e a jó tanulók?

A kutatás előzményei

A kutatás ötlete dr. Cserné Adermann Gizella tanárnő által tartott „A pedagógia és didaktikai alapjai” című, másodéves informatikus könyvtáros BA kurzusomon fogalmazódott meg bennem. A Tanárnő biztatására fogtam neki a tárgyhoz kapcsolódó kutatás megtervezéséhez és kivitelezéséhez. Kutatásom alanyának volt alma materem, a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma két végzős osztályát választottam. Az iskola igazgatónőjétől, Bodáné Gálosi Mártától kapott pozitív visszajelzés után felkértem szakmai konzulensemnek dr. habil. Reisz Terézia tanárnőt, akinek véleményét rendre kikértem az előkészületi munkák során. Az adatfelvétel két körben, 2019 novemberében és decemberében történt.

A mérőeszköz

A kutatás során alkalmazott kérdőív öt kérdésből állt, melyek szerkesztésekor az egyértelmű, rövid és egyszerű fogalmazásra törekedtem. Feltételeztem (részben saját tapasztalataim alapján), hogy a végzős diákok figyelmét nehéz lenne fenntartani egy hosszabb kérdőívvel, ezért törekedtem arra, hogy megfontolt válaszadással se tartson tíz percnél tovább a kitöltés. Mindkét osztályt a kitöltés előtt tájékoztattam a kutatás céljáról és módjáról. (A kérdőívet lásd az 1. sz. mellékletben)

Szerkesztése szerint a kérdőív két részre tagolódtott. Az első három kérdés a diákok nevére, iskolába jutásuk módjára (formalizált bejárás [nem pécsi lakos] /kollégista/pécsi lakos válaszlehetőségek) és tanulmányi eredményeik tendenciájára vonatkozott (formalizált romló/egyenletes/javuló válaszlehetőségek). A diákok tanulmányi eredményeire vonatkozó kérdés továbbá megadta, hogy a tizedikes és tizenegyedikes tanulmányi teljesítményüket értékeljék a diákok. Tanulmányi eredményeik pontos (legalább két tizedesjegynyi) megadása nem volt szükséges, ugyanis azok bárki számára hozzáférhetők az iskola évkönyveiben.¹

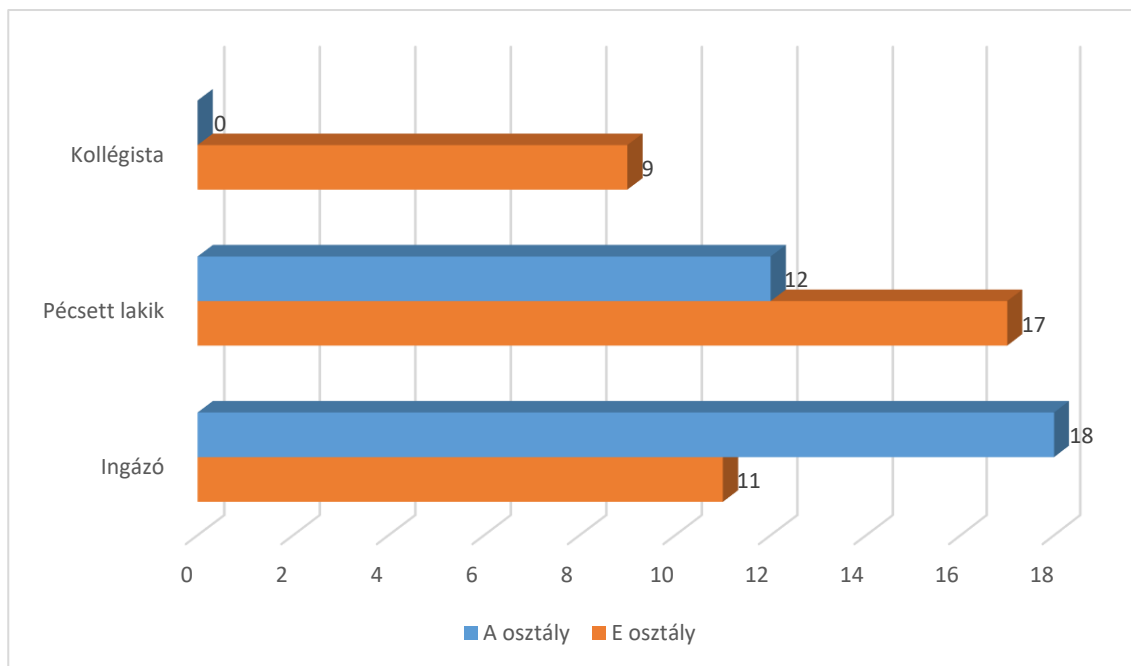
A második rész a diákok osztálytársaikhoz fűzött viszonyára vonatkozó két kérdést tartalmazta. Egyszer kaptak egy táblázatot az osztály névsorával (továbbiakban szimpátiatáblázat), amiben egy egytől kilencig terjedő skálán kellett jelölniük szimpátiájukat a többiek felé (1 – legkevésbé szimpatikus, 9 – legpozitívabb). Végül egy nyitott kérdés vonatkozott arra, hogy kihez (maximum egy személy) fűzi őket a legszorosabb kapcsolat, szimpátia (továbbiakban szimpátiakapcsolat). A kérdés megfogalmazása nem volt egyszerű feladat, mert egyszerre kellett tükröznie a korcsoport sajátosságait és jellemzőit, miközben egy olyan életszerű, mégis képzeletbeli helyzetet kellett teremtenie, ami mindenki számára érthető és elképzelhető.

A kutatási minta

A kutatási mintát két végzős osztály alkotta. Előbbi általam vizsgált osztály harminc, utóbbi harmincnégy fős. A gimnázium egyik – Pécssett ritkának tekinthető – tulajdonsága, hogy egyszerre saját fiú- és lánykollégiummal is rendelkezik. Az iskola a városon kívül is „nívós”, a HVG által évenként összeállított középiskolai rangsorban 2014–2019 között a 73., 85., 84., 81., 59. és 95. helyen szerepelt az iskola.² Az intézményben jelentős a nem pécsi, kollégista vagy ingázó diákok aránya. A vizsgált két osztály diákjainak ezen megoszlását az 1. ábra tartalmazza.

¹ Az évkönyvek mellékletként tartalmazzák az osztályok névsorait a tanulók előmenetelével.

² Riba 2014; Riba 2015; Riba 2016; Riba 2017; Riba 218; Riba 2019.

1. ábra: A diákok megoszlása az iskolába jutás szempontjából

Az adatok feldolgozásakor „válaszmehtagadó” nyilatkozatokkal is találkoztam. A kifejezés alatt azokat értem, akik vagy nem adtak értékelhető választ a szimpátiakapcsolatra, vagy a szimpátiatáblázatban csak egy értéket választottak (módusz(válasz) = osztálylétszám – 1). Az egyik osztályban továbbá egy diák mindkét adatfelvétel idején hiányzott.

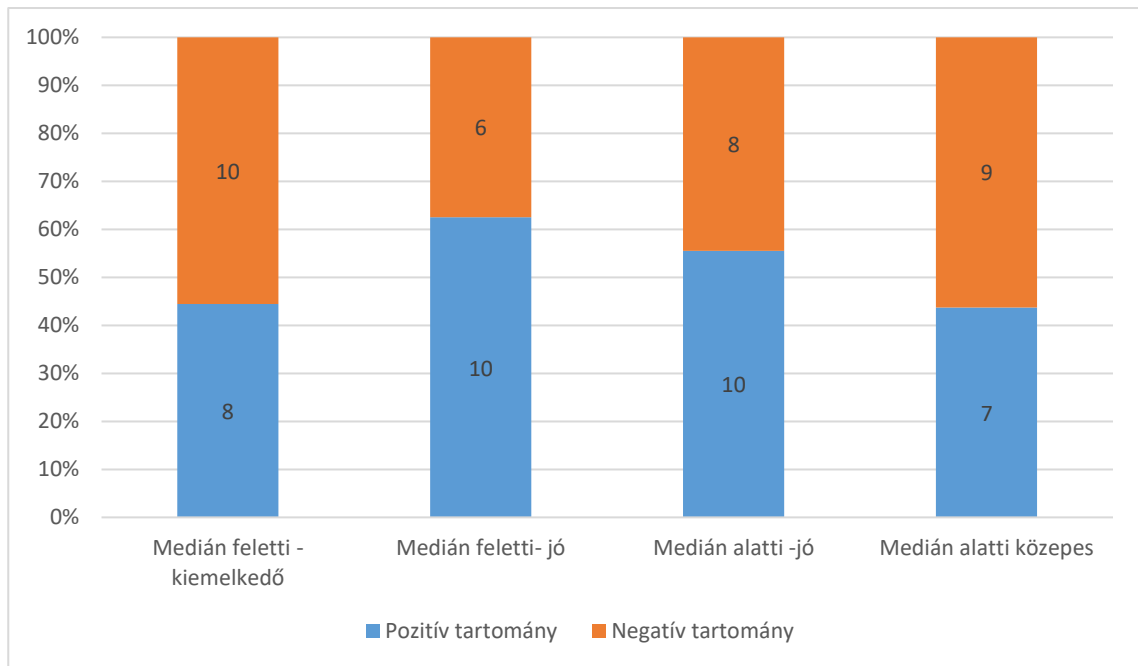
Az egyik osztály esetében egy, a másik osztály esetében két válaszmehtagadó diák volt, aki sem a szimpátiakapcsolatra vonatkozó kérdésre, sem a szimpátiatáblázatra nem adott értékelhető választ, amihez még hozzáadandó az adatfelvétel során hiányzó egy diák.

Tanulmányi teljesítmény és a szimpátiakapcsolatának összefüggései

A tanulmányi eredményeknél a 9., 10. és 11. évfolyam záró átlagainak összegének átlagát értem, két tizedesjegynyi pontossággal.

A két osztály tanulmányának számtani átlaga között két tizednyi eltérés van (4,37 és 4,14). Amennyiben viszont mediánt nézünk, ez az előny majd' egy tizeddel nő (4,4 szemben 4,08). Tanulmányi teljesítményük tekintetében a két osztály tanulóit négy csoportra osztottam; medián alatti közepes, medián alatti jó, medián feletti jó és medián feletti kiemelkedő diákokra. Eme négy csoportba tanulmányi átlaguk szerint soroltam a diákok, aszerint, hogy tanulmányi átlaguk alapján az osztály melyik negyedébe esnek. A közepes és a medián alatti- jó csoportba az osztályok mediánja alá eső, a medián feletti -jó és medián feletti- kiemelkedő csoportba pedig az osztály mediánja fölé eső tanulmányi átlagú diákok tartoznak. A harminc fős osztály#1 esetében 15-15 fő került a mediántól fölé és alá, míg a harmincnyolc fős osztály#2 esetében 19-19.

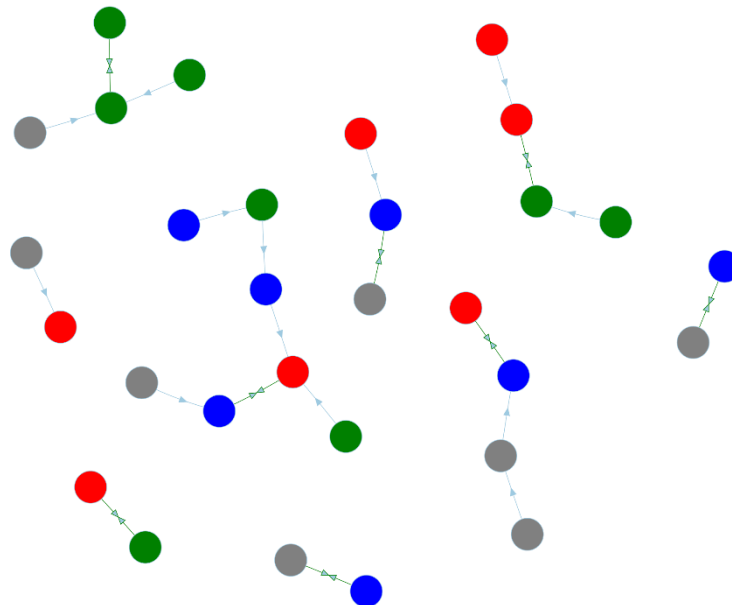
A két osztály adatát összesítve leszűrhető, hogy mindkét osztály esetében az átlagosnál jobb előmenetelű diákok nagyobb hányadát a pozitív szimpátiatartományba sorolják társaik. (2. ábra) Az adatok elemzése során kitűnt, hogy a kimagasló tanulmányi eredmény esetünkben nem vonja maga után az érintett diákok többségének feltétlen pozitív megítélését.

2. ábra: A két osztály összesített szimpátiamegoszlása a tanulmányi teljesítmények szerint

Szimpátiakapcsolat

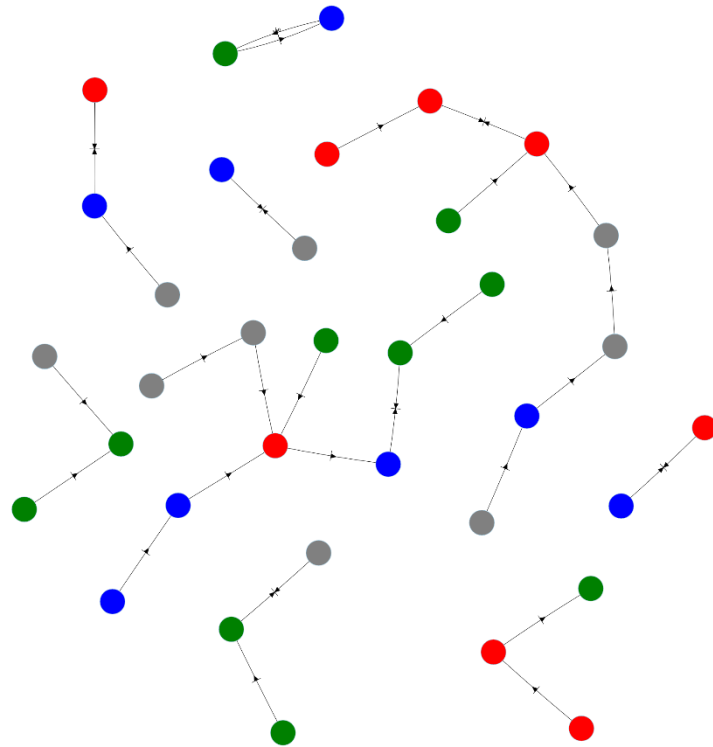
A kutatás alapján az egyik osztályban („osztály#2”) erősebbek a csoportkapcsolatok, mint a másokban. („osztály#1”) (3. és 4. ábra).

3. ábra: Az „osztály#1” szimpátiakapcsolatainak ábrája

Zöld: medián feletti- kiemelkedő, kék: medián feletti-jó, szürke: medián alatti-jó, piros: medián alatti- közepes

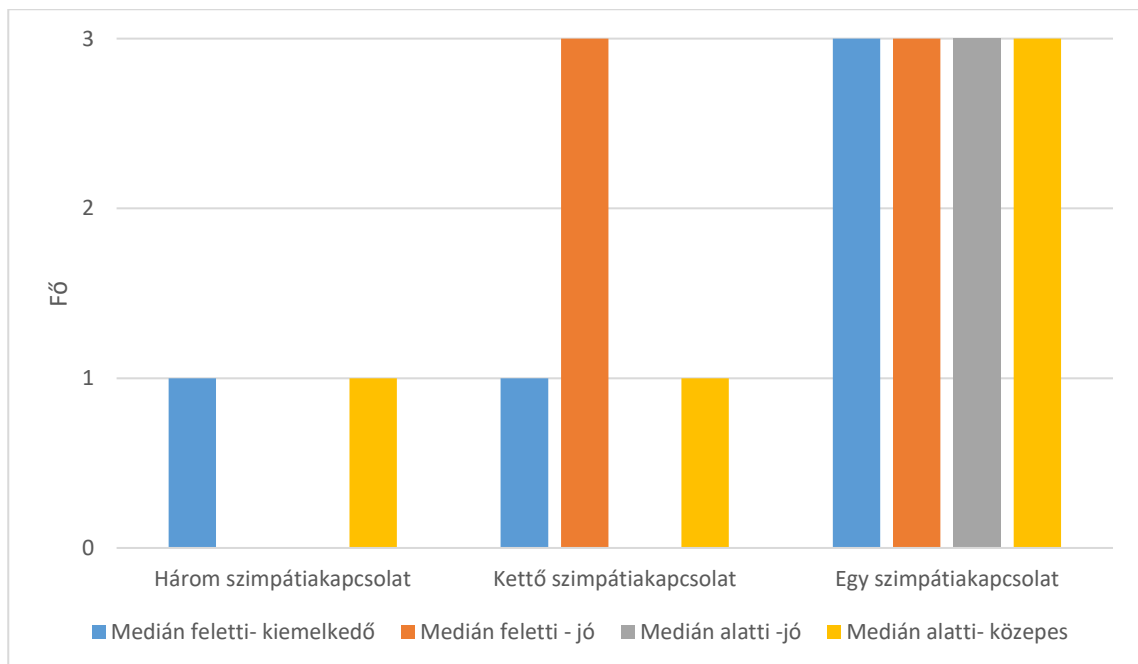

4. ábra: Az „osztály#2” szimpátiakapcsolatainak ábrája

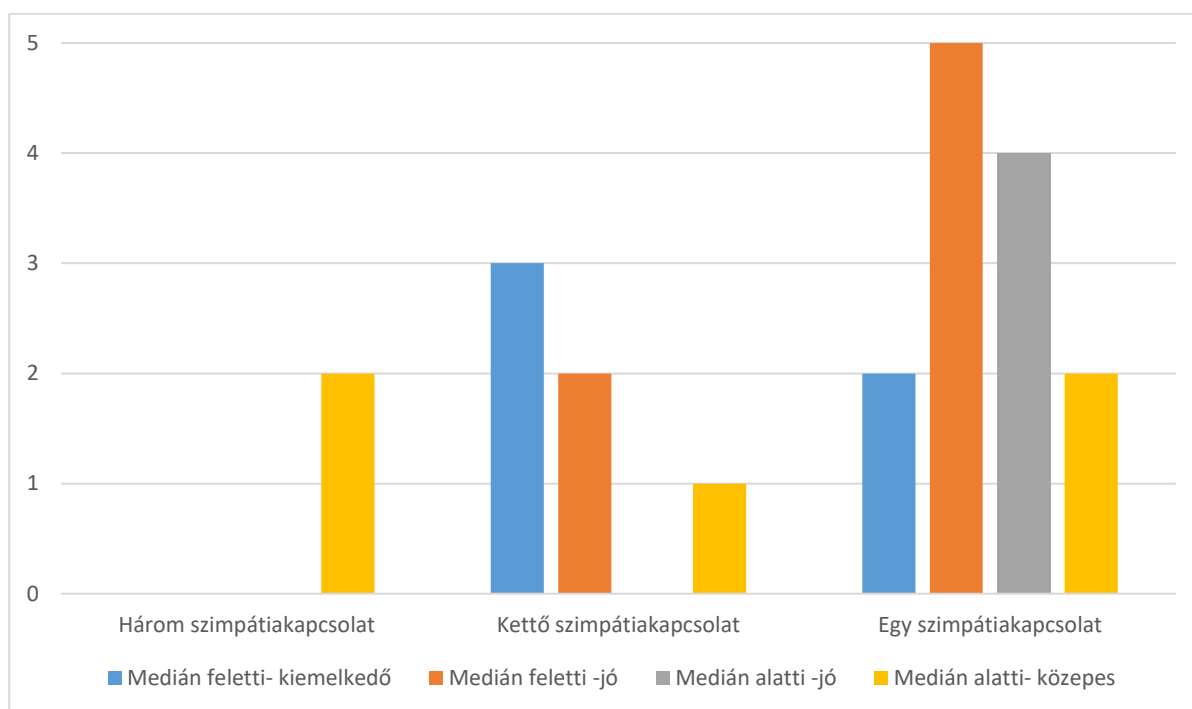
Zöld: medián feletti-kiemelkedő, kék: medián feletti- jó, szürke: medián alatti-jó, piros: medián alatti- közepes

Az első vizsgált osztályban osztályban 29 válasz érkezett a szimpátiakapcsolatra, amiből 19 diákot legalább egyszer választottak. 2 diák kapott három szimpátiakapcsolati jelzést, 5 kettőt és 13 egyet. Eme tizenkilenc diák nemének megoszlása majdnem tökéletesen kiegyenlített; három szimpátiakapcsolatot egy fiú és egy lány, kettőt 3 fiú és 2 lány, egyet pedig 6-6 fiú és lány kapott.

5. ábra: Osztály#1 szimpátiarelációinak eloszlása

Hasonló kiegyenlítettség tapasztalható, ha a diákokat a szimpátiakapcsolatok és a tanulmányi eredményük összefüggésében vizsgáljuk. Három, vagyis a maximális számú szimpátiakapcsolattal – a két véglet – egy kiemelkedő és egy közepes diák rendelkezik. Egy szimpátiakapcsolattal mind a négy tanulmányi eredményt jelző kategória egységesen, három diákkal képviselteti magát. A két szimpátiakapcsolattal rendelkezők eloszlása már valamivel bonyolultabban alakult, ugyanis – az egyenlő számú – kiemelkedő-leszakadó páros mellett megjelenik három, medián felett jól teljesítő diák is. A nemek kiegyenlítettsége mellett az is megfigyelhető, hogy az „osztály#1” esetében a 29 szimpátiakapcsolatra érkezett válasz mindegyike egy kivételével azonos neműre érkezett. Így a szimpátiakapcsolatok grafikus ábrázolásakor kirajzolódó kilenc csoport esetén öt tisztán lány, három tisztán fiú és egy pedig nemileg heterogén. Fontos eredményként rögzíthetjük, hogy a tinédzser korosztályban erős a nemi vonatkozású csoportok képződése, e tekintetben az egyes nemi csoportok kohéziójában számottevő a személyes szimpátia tényezője.

6. ábra: "Osztály#2" szimpátiarelációinak eloszlása

A másik vizsgált osztályban 33 választ rögzítettem, ebből 21 diák szerepelt a válaszok között. 2 diák kapott három szimpátiakapcsolatot, míg 6 kettőt és 13 egyet. A nemek megoszlása itt már nem volt kiegyenlített, három szimpátiakapcsolatot 1 lány és egy fiú, kettőt 5 lány és 1 fiú, valamint egyet 8 lány és 5 fiú kapott. Szimpátiakapcsolat és tanulmányi eredmény összefüggésében megfigyelhető, hogy három szimpátiakapcsolattal csak két medián alatti közepes, kettővel már három kiemelkedő, kettő medián feletti jó és egy medián alatti közepes diák rendelkezik. Egy választást két kiemelkedő és medián alatti közepes diák, illetve öt medián feletti jó és négy medián alatti jó kapott. A másik osztálynál megfigyelt tendencia, miszerint a diákok nem választanak ellenkező nemű párt a szimpátiakapcsolatnál, ennél az osztálynál már nem így van; a 33 válasz között ugyanis hét ellenkező nemű volt. Itt is kilenc csoport rajzolódott ki, amiből öt nemileg homogén; négy tisztán csak lányokból, valamint egy csak fiúkból áll.

Összegzés

A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma osztályaival végzett kutatásom eredményeiből nem lehet és nem is kívánok általánosító és messze mutató következtetéseket levonni. Ugyanakkor kutatásomat alkalmasnak találom arra, hogy a két osztályban vizsgáljam a diákok tanulmányi eredményeinek és szimpátiájának összefüggéseit. A legjobb teljesítményű tanulók esetében megfigyelhető, hogy osztálytársaik végletesen viszonyulnak hozzájuk.

A két osztály eredményeit összesítve azt látjuk, hogy mindkét osztály esetében igaz az a megállapítás, hogy a medián feletti tanulmányi teljesítményű csoport örvend a legnagyobb szimpátiának. A medián alatti közepes tanulmányi előmenetelű diákok tekintetében mutatkozik meg az egyedüli éles ellentét a két osztály között, ugyanis míg az egyik osztály inkább negatívan, a másik inkább pozitívan viszonyul hozzájuk. Ez az eredmény további kutatások szükségességét jelzi, mert feltételezhető, hogy ebben a korosztályban a személyes kapcsolatok természetében nem dominál az iskolai tanulmányok eredményessége.

Irodalom

- Antal Emília–Czene Miklós–Mártonné Nagy Andrea (szerk.): A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma évkönyve a 2017/2018. tanévről. Pécs: közli Dobosi László. 2018.
- Antal Emília et al (szerk.): A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma évkönyve a 2018/2019. tanévről. Pécs: közli Bodáné Gálosi Márta. 2019.
- Antal Emília et al (szerk.): A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma évkönyve a 2016/2017. tanévről. Pécs: közli Dobosi László. 2017.
- Mérei Ferenc: Közösségek rejtett hálózata: szociometriai értelmezés. Budapest: Osiris, 2004.
- Riba István (szerk.): Középiskola 2014. Középiskola: a 100 legjobb gimnázium és szakközépiskola: HVG rangsor. Budapest: HVG Kiadó. 2014.
- Riba István (szerk.): Középiskola 2015. Középiskola: a 100 legjobb gimnázium és szakközépiskola, HVG rangsor. Budapest: HVG Kiadó. 2015.
- Riba István (szerk.): Középiskola 2016. Középiskola: a 100 legjobb gimnázium és szakközépiskola, HVG rangsor. Budapest: HVG Kiadó. 2016.
- Riba István (szerk.): Középiskola 2017. Középiskola: a 100 legjobb gimnázium és szakgimnázium, HVG rangsor. Budapest: HVG Kiadó. 2017.
- Riba István (szerk.): Középiskola 2018. Középiskola: a 100 legjobb gimnázium, HVG rangsor. Budapest: HVG Kiadó. 2018.
- Riba István (szerk.): Középiskola 2019. Középiskola: a 100 legjobb gimnázium, HVG rangsor. Budapest: HVG Kiadó. 2019.

Mellékletek:

1.sz. melléklet: A kutatásba bevont két osztály szimpátiakapcsolatainak felméréséhez alkalmazott szociometriai kérdőív - pécsi Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma 12.A és 12. E osztályok

- 1) Első lépésként kérlek add meg a neved
Név:
- 2) Kérlek add meg, hogy az iskolába járás szempontjából alábbiak közül melyik csoportba tartozol. Csak egy választ karikázz be/húzz alá.
bejárok Pécsre • kollégista vagyok • Pécssett lakom
- 3) Most arra kérnélek, hogy értékeld az elmúlt két évnyi (10. és 11. évfolyam) tanulmányi teljesítményedet; képességeidhez képest hogyan teljesítettél? Csak egy választ karikázz be/húzz alá.
romló • egyenletes • javuló
- 4) Szerencsés nyertesként egy napra minden költségedet állják és azt csinálhatsz, amit csak szeretnél; osztálytársaid közül kivel töltenéd legszívesebben a napot? Csak egy választ adj meg.

5) Most egy táblázatot fogsz találni az osztály névsorával. Kérlek, minden névhez rögzítsd azt, hogy az adott személy számodra mennyire szimpatikus. Az egyest karikázd be, ha nem igazán kedveled, a kilencest pedig akkor, ha a lehető legnagyobb mértékben kedveled őt. Egy névhez csak egy jelzést tegyél, magadat hagyd ki.

Sorszám	Név	legkevésbé pozitív (1) – legpozitívabb (9)								
1	Osztálytárs 1.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2	Osztálytárs 2.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
3	Osztálytárs 3.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4	Osztálytárs 4.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
5	Osztálytárs 5.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
6	Osztálytárs 6.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
7	Osztálytárs 7.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
8	Osztálytárs 8.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
9	Osztálytárs 9.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
10	Osztálytárs 10.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
11	Osztálytárs 11.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
12	Osztálytárs 12.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
13	Osztálytárs 13.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
14	Osztálytárs 14.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
15	Osztálytárs 15.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
16	Osztálytárs 16.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
17	Osztálytárs 17.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
18	Osztálytárs 18.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
19	Osztálytárs 19.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
20	Osztálytárs 20.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
21	Osztálytárs 21.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
22	Osztálytárs 22.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
23	Osztálytárs 23.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
24	Osztálytárs 24.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
25	Osztálytárs 25.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
26	Osztálytárs 26.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
27	Osztálytárs 27.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
28	Osztálytárs 28.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
29	Osztálytárs 29.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
30	Osztálytárs 30.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
31	Osztálytárs 31.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
32	Osztálytárs 32.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
33	Osztálytárs 33.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
34	Osztálytárs 34.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
35	Osztálytárs 35.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
36	Osztálytárs 36.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
37	Osztálytárs 37.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
38	Osztálytárs 38.	1	2	3	4	5	6	7	8	9

A kérdőív ezzel befejeződött. Nagyon szépen köszönöm, hogy válaszoltál a kérdésekre! Amennyiben bármi kérdésed lenne, szólj!

AD PERPETUEM REI MEMORIAM

NÉMETH BALÁZS

A Duna vonzásában – A tudós és a barát Huszár Zoltán

Találkozásaink:

A történet

Nem Celldömölkön történt, hanem Pécsen és talán azért, mert mindketten kötődünk a történettudományhoz. Én még végzős történezhallgató voltam, amikor Huszár Zoltán már a PTE BTK-n Prof. Ormos Mária és munkatársai által életre hívott Modern-kori Történettudományi Doktori Program doktorandusza és titkára is volt egyben. Számomra nagyon imponált igényes kutató magatartása és különösen vonzódása a Dunához és ennek révén a bécsi alapítású Dunagőzhajózási Társaság (DGT) tevékenységéhez, mely valójában ékes lenyomata volt annak a kornak, mely mindkettőnk számára igen izgalmas, az Osztrák-Magyar Monarchia korának, mely elhozta a már régóta vágyott modernizációt és korszerűséget a Kárpát-Medencébe.

Huszár Zoltán számára persze ez egy olyan kötelék volt, mely lehetősége teremtett a baranyai szénbányászat fellendítésében oly komoly szerepet játszó osztrák tőkét szimbolizáló vállalkozás szerepének feltárásához, s egyúttal lehetőséget adott arra is, hogy a Monarchia korának mindennapjaiba is betekinthessen, lássa annak társadalmi, gazdasági viszonyait és felmérje, hogy a modern gazdaság- és társadalomszervezés milyen lehetőségekkel és korlátokkal bírt. De a Duna menti népek együttélésének sajátos viszonyait is kellő alaposággal tárta fel, s kutatásai során több hónapot töltött Bécsben, hogy az Állami Levéltárban kutassa fel a gőzhajózás fejlődése révén kibontakozó dunai szállítványozás fejlesztésének fontosabb lépéseit, s ennek részeként a Pécs környéki szénkészlet feltárásának és hasznosításnak tervezett folyamatait.

Huszár Zoltánnak a történettudomány iránti vonzódását számos tanár befolyásolta, s talán nem nagyképűség azt mondani, hogy közöttük volt az idén elhunyt Prof. Ormos Mária, rector emerita, aki határozottan, mégis szelíden inspirálta Zoltánt, hogy témáját körültekintéssel folytassa és mindent megtett, hogy az Osztrák-Magyar Akciókutatási Alaphoz nyújtson be pályázatot, hogy doktori témáját bécsi ösztöndíj felhasználásával tudja bővíteni és elmélyíteni. Ebben tudomásom szerint Haselsteiner professzor, a Bécsi Egyetem kiváló történész-professzora, Katus László professzor és Ormos Mária professzor asszony kutatási kapcsolata is segített, mert Huszár tanár urat Haselsteiner professzor minden lehetséges szervezési, helyi kutatási adminisztrációval támogatta, hogy kutatásai során hatékonyan tudja használni a bécsi ösztöndíjat és ennek révén a rendelkezésre álló forrásokat. A bécsi kutatások élményét erősítette, hogy egyik közeli családi rokon, azt hiszem, nagynéni pedig egy remek felöltővel is ellátta Zoltánt, nehogy holmi egyszerű holmiban járjon-keljen Bécsben az ifjú kutató.

Itt elmondhatom, hogy a pécsi doktori iskola előadások előtt sokszor beszélgettünk, s amikor szóba került a bécsi kutatás, Zoltán büszkén számolt be eredményeiről, a hely szelleméről, s hogy milyen impulzusokat kapott a levéltári vizsgálatok alapján. Jómagam irigykedve hallgattam, hogy a németül remekül tudó Zoltán milyen remek témában vizsgálódik, s hogy ennek révén milyen izgalmasan tárul elő a Monarchia világa, Bécs és a távoli Baranya és Pécsi kapcsolatában, melyet épp a Duna köt össze.

Fontosnak tartom megosztani az olvasóval, hogy Zoltán számára a doktori iskolai környezet nagyon sokat jelentett, mert inspiráló tudományos élet zajlott benne, ahol találkozott az újkori és a modern-kori történeti műhelyek tagjai és számos neves vendégoktató és kutató, akik egy része a Doktori Iskola nemzetközi kapcsolatát fémjelezték a szomszéd országokból és Európa távolabbi részeiből is. Mindez leképezte Ormos Mária, Fischer Ferenc, Katus László, Harsányi Iván és mások nemzetközi elismertségét, a Doktori Iskola tudományos és kutatási beágyazottságát. Huszár Zoltán

---

számára sokat jelentett a doktoranduszokkal való segítő törődés és a szakmai programokban való közreműködés és részvétel, hiszen a doktori iskolai előadások szervezése gyakran hárult a titkárra, de az egyes doktori iskolai professzori előadások, vendégelőadások színvonala feledtette a szervezés nehézségeit, egy-egy minőségi publikáció, kiadvány pedig valódi értéket jelentett mind a szerzők, mind az Iskola számára. Mondhatom, hogy Huszár Zoltán kiváló szervező és koordináló munkáját a Doktori Iskola minden résztvevője, tanárok és diákok egyaránt elismerték.

A történész Huszár Zoltán máig visszanyúl történeti témákhoz, különösen a Duna vonzásában teszi mindezt. Amikor tegnap és ma nézem a televízióban a Dunáról szóló művelődéstörténeti sorozatot, minden résznél feltűnik előttem Zoltán alakja, mert olyan erősen jelen van történeti tárgyú írásaiban e vonzódás, vagy szinte kötelék, hogy „hajója” mindig talál olyan „kikötőt”, mely tematizálja e vonzódás kereteit, mozaikjait. A DGT-téma feldolgozása révén pedig egy olyan világot és annak alkotó elemeit tárja elénk, mely révén jobban megérthetők a Monarchia társadalmi és gazdasági viszonyai, a kor emberének mindennapi élete és az azokat befolyásoló tényezők sokasága. Elénk tárul a magyar polgárosodás és annak korszerű társadalmi keretei, de Zoltán rámutat a kor ellentmondásaira, miközben megjeleníti a fejlődést, utal a szegénység, a nyomor hatására is, melynek visszaszorítása kapcsán a bányászat, a kereskedelem, ehhez kapcsolódóan az oktatás és képzés jelentett, jelenthetett munkát, felemelkedést egy mindig is nehéz helyzetű térségben.

Huszár Zoltán érzékenyen foglalkozik a történeti tárgyú témái révén kulturális, művelődési vonatkozású kérdésekkel, mert ezekkel árnyalni lehet egy kor ellentmondásos viszonyait, perspektíváit. Írásai érzékenyen mutatják meg, hogy a modernizálódó vidéki Magyarországon milyen körülmények között bontakoztak ki az igényes közösség-szervezés, az oktatás, a kultúra szervezett és intézményes keretei.¹ Kutatásai ugyanakkor kitekintést is nyújtanak a korabeli közép-kelet-európai trendekre és kérdésekre is, melyek hozzájárulnak ahhoz is, hogy mértéktartással közelítsünk a korabeli Magyarország fejlettségi szintjéhez, társadalmi és gazdasági megújulásának léptékéhez. Huszár Zoltán történészi munkáit az objektivitásra való törekvés, a pontos forrásközlés és elemzés uralja, nem foglal állást, de következtetése határozottak és további megfontolásokra készítetnek.

Nem meglepő módon történeti tárgyú elemzéseiben mintha folytatódnának doktori munkájának meg nem válaszolt kérdései, s ez azért is jó, mert így a DGT-vel foglalkozó alapmunkája is jobban érthetővé válik, feltárulnak azok a tényezők, melyek számos vonatkozásban meghatározták, hogy kik, milyen formában és teljesítményekkel járultak hozzá környezetük, településük gyarapodásához, fejlődéséhez.

A muzeológus

A Janus Pannonius Múzeumban az 1990-es éve derekán találkoztunk először, s amikor végigkalauzolt a Káptalan utcai múzeumigazgatósági épületben, s valahogy éreztem, hogy imponált neki a vezetői szerep és én nagyon büszke voltam arra, hogy Zoltán egy ekkora, számomra nagyon bonyolult szervezetet, annak osztályait légius könnyedséggel irányítja és szervezi. De imponáló valójában tudása, a szakma iránti elkötelezettsége és kollégái szakismeretének, tudásának és tapasztalatának megbecsülése volt egy valójában egyre nehezebbé váló korszakban.

Aztán amikor magam is egy darabig, egészen pontosan egy ciklus erejéig „képviselősködtem” az ezredfordulót követően, megértettem, hogy Zoltán miért mondja oly szomorúsággal, hogy a sokféle felfogású kollégákat még valahogy terelgeti, de a rosszindulatú és gyakran igencsak számító politika már igen komoly fejfájást okoz neki, mert a múzeumi világtól (is) egyre több forrást vontak el és tulajdonképpen bűvészműtávkészítészerű fenntartói lépésekre volt szükség az intézmény működésének biztosításához. Mondhatom, valóban mindent megtett, hogy elődjeihez méltó módon vezesse a magyar múzeumi gyűjtemények között is a legnagyobb vidéki múzeumi rendszert, melynek nemcsak vezetője, de egyben innovatív muzeológusa is volt egyben. Ezen utóbbi szempont vezette abban is, hogy munkatársaival csatlakozott az EU által támogatott múzeumi felnőttoktatás fejlesztésének programjaihoz, melyben a PTE Felnőttképzési Intézetével együttműködésben komoly partnerséget hozott létre a FEEFI vezetőjével és ennek révén számos

---

¹ Huszár 2011. 23.

---

munkatársát delegálta múzeum-andragógiai innovációs projektekbe, mely európai partnerségek Grundtvig-programban kaptak uniós pályázati forrást.²

Zoltán számára fontos volt a múzeumi környezet fejlesztése, s kiemelten lényegesnek tartotta a közép-európai országok múzeumai között létrejött együttműködések ápolását és fejlesztését, kiállítási anyagok kölcsönzését, közös tematikus tárlatok létrehozását és eljuttatását a partnerekhez. De számára ugyanúgy lényegesek voltak a közös tanácskozások és szakmai konferenciák, melynek központi eleme volt a múzeumi szakmák fejlesztése, a kurátori, a restaurátor, a tárlatépítő, a múzeumpedagógiai, múzeumandragógiai, gazdálkodó, marketing és menedzser tevékenységek mindegyike kapcsán. Érdekes talán itt jelezni, hogy a múzeumi terület fejlesztése terén német nyelvi orientációja okán elsősorban a német és osztrák példákat ismerte közelebbről, főleg e két ország múzeumi praxisát vizsgálta behatóan és számos utazás, látogatás révén remek szakmai és tudományos kapcsolatokat alakított ki német nyelvterületen működő múzeumokkal, kulturális intézményekkel és szervezetekkel. Számára máig magától értetődő, hogy a szakmája iránt vonzódo szakember legyen tájékozott és saját „várát” kívülről is lássa, ezért távolodjon el országától, hogy legyen módja azt összevetni más országok praxisával. Pécssett jó hangulatú múzeumi munkaközösséget hozott létre és várta annak lehetőségét, hogy fejlesztésekbe foghasson az intézmény. Ez nem is csoda, mert 2003-ban újabb öt esztendőre megválasztotta a Baranya Megye Közgyűlése a Múzeum vezetőjének.

Múzeumi vezetői tevékenységét számos fejlesztés kísérte, többek között segítette intézményét felkészülni a pécsi EKF-2010 (Európa Kulturális Fővárosa – 2010) címmel járó feladatokra, kihívásokra, ennek egyik lényeges eleme volt a látogató-barát múzeum környezetének fejlesztését szolgáló projektek elindítása és vezetése, melyről akkoriban sok vitát folytatott a múzeumi szakmai közösség és az azt övező kulturális politika országos és helyi szinteken egyaránt. Zoltán karakánul képviselte intézménye és közöisége érdekeit és igyekezte felkészíteni intézményét a várható változásokra.

Aztán a politika váratlanul megneszelte, hogy a Pécsre érkező autópálya-fejlesztésekhez szükséges előzetes régészeti feltárásban jelentős pénzek vannak, vagy lehetnek. S miután a Janus Pannonius Múzeum sok hónapon, éven keresztül nem tudott dűlőre jutni az ásatásokat érintő díjak ügyében, s számos feltárást nem tudtak zömmel politikai, akár településpolitikai okok miatt láthatóvá tenni (pl. Bonyhád település egyik, a 6. sz. főközlekedési útba torkolló bekötőútja fontosabb volt egy templom romjainak feltárásánál!), ezért nem töltötte ki mandátumát és az egyetemi katedrát választotta, mert vélekedésem szerint abban akkor már nagyobb kihívást és szaktudományos előrelépést látott. Ezen reflexiómhoz szeretnék egy rövid megjegyzést tenni, s abban jelezni, hogy múzeumi környezetből való kilépést valójában továbblépésnek értékelte, melybe lehetőséget és nyugodtabb körülményeket egyaránt látott. Ehhez az is hozzájárult, hogy az ekkor önállósuló egyetemi Felnőttképzési Kar építését meghívott előadóként korábban is ismerte és nagyon örült, hogy a Kar vezetése hívta és várta is, hogy állandó tagja legyen a kultúra- és művelődéstudományi műhelynek.

A tanár

Ahogy a fenti reflexiómban már jeleztem, Huszár Zoltán óraadó tanárként már egy évtizedes kapcsolatot formált az általa ma vezetett intézet jogelődjével, a Felnőttképzési Karral, hogy történész-muzeológusként tanítsa a művelődés területén szakemberré válni kívánó fiatal hallgatókat. Nagyon szemléletes, hogy művelődéstörténeti és elméleti kurzusai, a modern kultúrákövetítés elméleti és gyakorlati kérdéseinek vizsgálata, a múzeumi környezet változása és az európai és nemzetközi kultúrpolitika trendek, valamint a Monarchia korának, majd pedig az 1920-as és az 1930-as évek kultúrpolitikáinak elemzése egyaránt felkeltette a hallgatók érdeklődését, vonzotta őket Zoltán alapos és szerteágazó műveltségre és gyakorlati tapasztalatának ötvöződése, empatikus stílusa.

---

² Lásd: Socrates II Grundtvig Programme - DILLMULI (Comparative Analysis of Lifelong Learning Activities and Missions of Museums and Libraries) Period: 2005-2007. Project no.: 225925-CP-2005-1-DE-Grundtvig G1; Socrates II Grundtvig Programme - Museums as Places for Lifelong Learning. Period: 2003-2005. Project no.: S - GR2-6/200

Sosem rejtette véka alá a kárpát-medencei népek, a nemzetiségek életének művelődéstörténeti szempontból is értékes kulturális szokásai elemzésének fontosságát, művelődési tevékenységei ismeretének szerepét és a hazai kulturális életet egyaránt gazdagító hatását, különös tekintettel a Kárpát Medencében élők nyelvi, vallási, kulturális és művelődési sokszínűségére. És itt is visszaköszön újra, hogy mindezt a Duna vonzásában élte és éli meg. Ezért vált számomra a sok-sok beszélgetés révén „Pécsi Magrisszá” Claudio Magris alakjához mérten, mert számára is a Duna jelent ma is valami olyat, melynek révén magyarázhatóvá válik az egymás mellett élő népek közötti kötelékek, hatások sokasága. A Duna említése révén Zoltán megváltozik, megnyílik és más dimenzióba kerül, szinte önkéntelenül „időutazásba kezd” és akkurátusan témát keres ahhoz, hogy logikus érvelés mentén bizonygassa, hogy melyek a Duna menti népeket összekötő tényezők, melyek azok a hatások, melyek az itt élőket összekötik, s nem elválasztják egymástól. Ez a magatartása pedig előadásai és szemináriumai zömét áthatja, tehát csak élvezni lehet „időutazásait”, melyek a témája iránt elkötelezett, olvasott és gyakorlott tanárt képviselnek, s ezek révén karaktere jellegzetes figurát formál: ez a Huszár, a Duna Huszárja, aki büszkén őrzi és hirdeti a Duna kulturális, művelődési kapocsként felfogható szerepét, s mindezt publikáció is egyértelműen tükrözik.³ De szögezzük le, hogy a Dunát nem meghódítani, birtokolni akarja, hanem megérteni és szimbolikáját szelíden felhasználni. Ennek alapján inkább követe, mint katonája a Dunának, s ezzel a tanári szerepben is elkötelezett alakot fedezhetünk fel.

Tanári szerepét a hallgatók iránti figyelem és a tudomány iránti vonzódása formálja, alakítja! Zoltán számára a tudás és az ismeret közvetítésének öröme a téma révén megvalósuló közelítésben, probléma-alapú értelmezésben nyernek valódi értelmet, s ehhez külön izgalmas kontextus a könyvtári és esetenként a levéltári források feltárásának lehetősége, melyek alapján sajátos kép bontakozik ki egy-egy téma értelmezése kapcsán. Előadásainak fontos kelléke a szemléltetés, kiváltképp a térképek használata, hogy segítse a hallgatót térben és időben egyszerre tájékozódni. Beszélgetéseinkből mindig azt szűrtem le, hogy mintha példaképei gondolataira reflektálni, azok inspirációit vinné tovább saját narratíváiban, s ezt nagyon izgalmasnak találok, mert ezekkel úgy azonosul, hogy számos esetben vitázik is velük, mikor idézi, megidézi őket. Történeti megközelítése és muzeológusi értelmezése ötvöződik érvelésében, melyet az olvasottsága révén jelentkező idézetek, forrás-megjelölések tesznek igényessé és követhetővé. A hallgatók mondják, hogy Huszár tanár órái varázslatok, mert az idő elillan, amikor vele van órájuk, s nem is értik ez hogyan történhet meg. No meg azt is mondják, hogy szinte élvezet készülni az órájára, mert könnye felidézhető a stúdiumot kísérő foglalkozások sora, nem kell gyötrődni azon, hogy „miről is volt szó?”

Huszár Zoltán témái irigylésre méltók, mert egyfajta metszetét adják a tanári érdeklődésnek, tudományos vonzódásnak, melyben felbukkan a múlt tisztelete és a kíváncsiság az iránt, hogy miképp is volt valójában, mit is rejt a múlt. A Thomas Mann-tól ismert feneketlennek is felfogható MŰLT kútjába úgy tekint bele, hogy ezzel érthetőbbé teszi a jelent, amikor a holnap formálásán töri a fejét az a generáció, amelyet tanít, alakít, de legalábbis gondolkodásra, töprengésre készítet. Jómagam is régóta vonzodom a múlthoz, a Dunához, s Huszár Zoltán töretlen kíváncsisága és elkötelezettsége, valamint derűs tanári optimizmusa is motivál, s mintha hozzájárulna tanítványai felfogásának formálódásához is. Tanári, oktatói tevékenységének egyik fontos eleme, hogy tantárgyait igényesen gondozza, mindig ad teret a dialógusnak, melyet a hallgatók nagyon is igényelnek. Számára fontos a hallgatói vélemény és a reflexió, ezért fontosnak tartja, hogy legyen idő a beszélgetésre, ez is része a kiforrott tanári személyiségnek, érdeklődő és elemző stílusának, mert a Huszárnak van stílusa.

Ugyanakkor ezen írás lehetőséget ad arra is, hogy felidézzük azokat az érdekes pontokat, melyekben Zoltán tudása, tanári minőségi hozzájárult a művelődés- és kultúratudomány hazai megújításához. Ezen lépések egyike, talán Zoltán számára a legígéretesebb irányát, a Hochschule Zittau-Görlitz felsőoktatási intézménnyel kialakított közös Kulturális-menedzsment (Kultur und Management) MA duális képzési forma, melynek megalapozásában tanári és kutatói orientációja és elkötelezettsége nagyon is megmutatkozott és néhány elkötelezett kollégájával, elsősorban Várnagy Péterrel komoly erőfeszítéseket tettek az egyetemi partnerségre épülő képzési modellek szempontjából is komoly duális képzés elindítására. A program megszervezése, akkreditációja is

---

³ Huszár 2019. 16.

---

megvalósult és indítása is komoly fegyverténynek számított, különösen német nyelvű duális képzések terén, melyre máig kevés példa mutatkozik. A képzési programban pedig jelentős innovációt adott, hogy a résztvevő német hallgatók intenzív képzési gyakorlaton vehettek részt évről évre, melynek keretében megismerhették a Kárpát-Medence sokszínű kulturális világát, nemzetiségeit, vallásait és nyelveit, azokról átfogó képet rajzolt számukra a program, s ehhez nekik is elemző munkát kellett végezni tandemben a magyar hallgatókkal. A még a FEEK időszakában indított programot nagyon is elkötelezetten képviselő tanár rendszeresen megfordult Görlitz-ben, hogy személyesen tárgyaljon a duális mesterfokú képzési program adminisztratív és akadémiai fejlesztéséről, s ehhez minden segítséget megkapott intézetétől, a kari és egyetemi vezetéstől, mert jószerével mindenki mintaértékűnek tartotta e modellt, egyúttal a felbukkanó nehézségek rámutattak két eltérő felsőoktatási rendszer képzései összehangolásának kihívásaira, továbbá az együttműködéshez elengedhetetlen bizalom és elkötelezett partnerség fontosságára. Huszár tanár úr mindkét tényező birtokában optimista felfogását megcsillantva sokáig el tudta hitetni a több éves együttműködésből fakadó kölcsönös előnyök biztosította munka értelmét, örömet.

Ugyanakkor tanári elkötelezettsége hozzájárult ahhoz is, hogy számos pécsi egyetemi hallgató szerzett kettős diplomát, melynek birtokában versenyképes karriert, szakmai előnyöket tudtak már megragadni pályájuk kora szakaszában. Mindez Zoltánt okkal töltötte el örömmel és elégedettséggel. Nem a pécsi műhelyen múltott a program ellehetetlenülése, hanem a Görlitzi Egyetem megváltozott akadémiai prioritásai írták felül e remek kezdeményezés fejlesztésének lehetőségeit, s hatással volt rá az erősödő munkaerőpiaci ún. „redukcionista” felfogás érvényesülése, mely a kulturális tőke elé helyezte a humán erőforrás mindenhatóságát, illetve annak illúzióját.

Egy másik jelentős tényező volt Huszár Zoltán számára az általa felépített német szaknyelvi kapcsolatrendszer mely jónéhány német és osztrák kultúra- és művelődéstudományi műhelyhez hozta közel karának és intézetének szakmai és tudományos kapcsolatait, de saját kutatásait is releváns nemzetközi közegben tudta folytatni, ehhez forrásokat és dokumentumokat gyűjteni, szakmai párbeszédet folytatni neves tanár és kutató kollégákkal, szakemberekkel. Ezek a főleg osztrák és német műhelyek részben felsőoktatási kutatóhelyek, vagy számos esetben nagyhírű múzeumok, kulturális intézmények, melyek zömével máig élő kapcsolatokat ápol Zoltán. De egyoldalú volna, ha ne jeleznénk, hogy neves cseh, szlovák, lengyel, szlovén, horvát kutatókkal, egyetemi tanárokkal, kultúrakutatókkal is remek szakmai kapcsolatot ápol.

Végül érdemes megemlíteni, hogy Közép-Európában jónéhány egyetemen megfordult Erasmus vendégoktatóként, ahol német nyelvű előadásai felkeltették hallgatóságában a közép-európai kulturális sokféleség és a kultúraközvetítés változásai közötti kölcsönhatások, továbbá az európai népek együttműködésében rejlő, a konfliktus helyett a kooperációra hangsúlyt fektető felfogás iránti fogékonyságot. Chemnitz egyetemén ugyanolyan magabiztossággal ad elő, mint Görlitzben, vagy Krakóban. Találkozásaink és beszélgetéseink során számtalanszor visszautal gyermek- és fiatalkori élményeire, Celldömölk világára, s e világot a nagy Európai tér fontos alkotóelemének véli, s ez így van jól, számára sem lehet Celldömölk az ami Európa nélkül, mint ahogy Bessenyei György számára sem lehetett valamikor Bécs az ami az ő Tiszabercele nélkül.

A kolléga

A művelődés- és kultúrakutatási iránti elkötelezettségét jól példázza, hogy egyetemi oktatói munkája mellett mindig komoly figyelmet szentelt kollégái szakmai előrehaladásának, tudományos fokozatszerzésének. Ennek okán segített az Erasmus oktatói cserekapcsolatok fejlesztésében szaktanszéki és intézeti környezetben egyaránt és ma is arra ösztönzi oktató kollégáit, hogy vegyenek részt külföldi oktatásban és képzésben, mert ezzel erősítik az Intézet nemzetközi elfogadottságát, s ugyanilyen határozottan ösztönöz közös kutatási és fejlesztési programokban, pályázatokban való részvételre. Különösen igaz ez azon projektek esetében, melyeknél az Intézet által gondozott szakok innovációja a cél, illetve a lehetőség. A közös munkák között talán legfontosabb, hogy Huszár Zoltán igyekezett a Felnőttképzési Kar átalakulásában nemcsak kihívást, de egyben lehetőséget látni és a körülményekhez képest azt a közössége hasznára fordítani az átalakulást.

Zoltán kiállt, sőt határozottan állást foglalt a Kar megszűnése utáni stabil intézeti modell építése mellett és meggyőzte kollégáit, hogy három esztendő nehéz és problémákkal terhelt időszaka után a kényszerű szekszárdi kari keretet elhagyva a bölcsészkar környezetben találjunk nyugodt, kiszámíthatóbb környezetet, szaktudományos keretet. Elkötelezetten képviselte egy új intézeti modell felépítését a humán- és művelődéstudományi, valamint könyvtári és információ-tudományi műhelyekre támaszkodva, hogy egy megújuló környezetben közös oktató-, kutató és innovációs műhelyt teremtsen. De rámutatott a tudományos munka, a teljesítmény fontosságára, s ezt kollégái számára is igyekezett mérceként javasolni, hogy jó, nyugodt környezetben értékes tudományos munkát tudnak folytatni, s erre ösztönözni másokat is.

Számomra ez a korábbi doktori iskolai műhely, a múzeumfejlesztési és muzeológusi tevékenységének lényeges üzenete, ehhez próbál nap, mint nap hozzátenni, építeni, alkotni a mindig is vágyott, igényelt közösségben, legyen az tantermi, vagy kutatói közösség.

Most már több mint egy évtizede vagyunk kollégák és mondhatom, hogy barátok is, mert olyan közösségben dolgozunk együtt, melyben számos kihívást, feladatot, vagy épp nehéz helyzetet közösen oldottunk meg, vagy igyekeztünk azokat jól, határozottan kezelni. Barátságunkat övezi, hogy közös gyökereinket felelgetjük, melyből különös módon mindketten merítünk valamit, ami segít a mindennapokban. Huszár Zoltán olyan kollégám, akire műveltsége és tudása okán felnézek, tisztelem emberi értékeit, szellemi igényességét, műveltségét és vonzódását tudományához, kutatási témáihoz. Talán egyedül az óraművel nem barátkozott meg igazán, mert talán elviszi, elsodorja a fejében egyszerre munkáló számtalan gondolat attól, hogy mindig mindent gyorsan oldjon meg. Lehet, hogy Zoltán számára nem az idő percekbe tömörített sűrítménye, hanem a lassan érlelődő eredmény a fontos, valahogy úgy, mint az „Ötödik elem” c. film nagyívű mondása: „Az idő nem számít, csak az élet számít”. Mint a jó bor, ami érik, úgy vált barátságunk erősebbé. Nekem a Huszár tudós látásmódja és szelíd embersége az érték, másoknak meg érdekes, lehet.

Irodalom

Huszár Zoltán: Mindennapi élet, kultúregyesületek, ünnepek pécsi DGT-kolóniák világában. In: A kultúra anatómiája, a kultúra anatómusa: Tanulmánykötet a 65 éves Agárdi Péter tiszteletére. Szerk. Sipos, Anna Magdolna; Zalay, Szabolcs; Mészárosné, Szentirányi Zita. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, 2011. 99-121.

Huszár Zoltán: A Duna „életrajza” történeti és nemzetközi jogi megközelítésből. In: ACTA HUMANA: HUNGARIAN CENTRE FOR HUMAN RIGHTS PUBLICATIONS. 7: 3 (2019): 47-62.

Socrates II Grundtvig Programme - DILLMULI (Comparative Analysis of Lifelong Learning Activities and Missions of Museums and Libraries) Period: 2005-2007. Project no.: 225925-CP-2005-1-DE-Grundtvig G1; Socrates II Grundtvig Programme - Museums as Places for Lifelong Learning. Period: 2003-2005. Project no.: S - GR2-6/200

Vissza a régi kerékvágásba, avagy lifelong learning?

Huszár Zoltán tanár úr 60. születésnapjára

Azzal kezdem, amivel általában befejezni szokták a születésnap köszöntőket: Isten éltesen, kedves Zoltán, bis hundertundzwanzig! Jó egészséget, örömteli családi, szakmai és egyetemi életet kívánok Neked az elkövetkező évekre, évtizedekre.

Méltathatnám a jeles alkalomból Huszár tanár úr történészi pályáját, innovatív kutatásait és publikációit, korábbi muzeológusi és más szakmai érdemeit, tanári erőnyeit és intézményszervezői küzdelmeit, de ezt bizonyára megteszik más kollégák. Mivel én nem tudom elfojtani magamban azt az érzületet, amely ezekben a járványos 2020-as tavaszi hetekben, karanténos hónapokban sokunkat jellemez, hagyománytörő módon ünneplem őt. Nem személyes emlékeimet mondom el vele kapcsolatban, s nem is egy friss szakmai írásom neki dedikálásával köszöntöm, ahogy a *Festschriftekben* általában szokás. Ezek helyett inkább a születésnap általam átélt társadalmi és szociálpszichológiai kontextusát idézem föl, de – hitem szerint – nem méltatlanul Zoltán világgépéhez, érzékenységéhez és barátságunkhoz. Úgy érzem: éppen ezzel tisztelem meg leginkább, s nem valamiféle hagyományos vagy közhelyes laudációval.

A legtöbb családot, az egész társadalmat, a nemzeti érzületet és a globális világpolgári humanizmust megrendítő járvány, a zártság és tehetetlenség, a szorongás, a veszélyeztetettség, sokaknál a gyász időszakát bizonyosan meg fogja őrizni – Jan Assmann fogalmaival – a kommunikációs, majd a kulturális emlékezet. Sokfélék vagyunk: az ember olykor felelőtlenül könnyen felejt; van, aki a „túlélés” érdekében a rosszat szinte tabusítja; van, aki őrzi a sebet, sőt poszttraumás szindrómában szenved. Mindez azonban még odébb van. 2020 májusának elején „csak” az foglalkoztatja az embert: meddig tart a pandémia, mikor indulhat újra a hétköznapi élet, meggyógyulnak-e szerettei, lesz-e munkája, jövedelme, mekkora egyéni, családi és országos károkkal, veszteségekkel kell szembenéznie. Épp elég nagy és nehéz kérdések, még hozzá korántsem eleve optimista forgatókönyvek ígéretével, de joggal kívánja a közbeszéd: *zökkenjen vissza végre minden a régi kerékvágásba.*

Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű, hiszen a pandémiának mélyebb okai és tartósabb következményei is vannak, hogysem a túlélést le lehetne egyszerűsíteni a mindennapi élet helyreállítására. Ami persze a legsürgetőbb és a leginkább húsba vágó milliók életében. Közgazdászok, szociológusok, ökológusok, etológusok, természettudósok évek, sőt évtizedek, pl. a Római Klub jelentése óta figyelmeztettek s figyelmeztetnek az emberiség önpusztításának, az általa gerjesztett katasztrófáknak a veszélyeire – az atomenergiával való felelőtlen „játék”, a természeti környezet kizsákmányolása, a profitelvű gazdasági növekedés végletekig hajszolása, a regionális és társadalmi ellentétek kiéleződése miatt. Vagy egyáltalán: *a globalizáció sötét oldalának* terjeszkedése okán. Az apokalipszis réme, a végítélet vagy a legkülönbözőbb mitológiai, vallási, irodalmi és filmes disztópiák, tragédiába forduló sci-fi-k évezredek, évszázadok, évtizedek óta színezik és borzolják, gazdagítják és pusztítják a kultúránkat – rémisztő, figyelmeztető, szórakoztató vagy éppen katartikus módon. Hiedelmek, köznapi „babonák”, a lelki gyötrelmek és a fizikai fájdalmak enyhítésének illúzióját keltő magánmítoszok, manipuláló ezotériák s főleg egyes ideológiák gyakran keresik és találják meg az „okait” ezeknek a katasztrófáknak. „Rossz” esetben *bűnbakok* megnevezésével (és rájuk hivatkozva kiátkozással, brutális megtorlásokkal, pogromokkal) teszik ezt meg; „jó” esetben az emberiség, a nemzet vagy csak egy-egy család, ember önkritikusan megvallott bűneinek vezekléseként. Így volt ez a régi magyar kultúrában a 16-17. századi reformációval (elég csak a protestáns énekköltészetre utalnom), de a katolikus Zrínyi Miklós, a költő-hadvezér-politikus *Szigeti veszedelmében* is.

Ebben a barokk eposzban a törököt az Isten a magyar nemesség bűnei, elfajzása, széthúzása miatt küldte a nyakunkra. S idézek egy nemrég előkerült 20. századi példát: a 17 éves Radnóti Miklós borzongató szövege, a *Mese a világ pusztulásáról* az égi könyvtáros elbeszélésében a civilizációs gög, a technikai mindentudás, az antropológiai hübrisz megtorlásaként vizionálja a végítéletet (<http://www.holmi.org/2005/10/radnoti-miklos-mese-a-vilag-pusztulasarol>).

Persze ne tagadjuk: van fejlődés az emberi civilizáció történetében az átlagéletkor emelkedése, a technikai és a kulturális evolúció, a fantasztikus tudományos fölismerések, az életminőség javulása, az emberi szabadság kis és nagy köreinek tágulása, a *globalizáció napos oldala* tekintetében. Ahogy József Attila írja: „finomul a kín”. És voltak s bizonyára lesznek a mostaninál sokkal drámaibb és pusztítóbb kataklizmák is (jobb nem belekezdeni a példák idézésébe), de mi itt és most élünk; ezt kell legyőzni. S ennek távlatilag aligha lehet az a feltétele és mértéke, hogy „zökkenjünk vissza a régi kerékvágásba”. Ami igaz lehet és jogos a mindennapokban, hosszabb, történelmi léptékben már kockázatos.

Kiterjedt és izgalmas kutatások, elemzések és viták folynak arról: hogyan függ(het) össze a klímakatasztrófa, a járványok terjedése és a társadalmi polarizálódás. Mi a feltétele a rossz kontinuitások megszakításának? Miképp alakítható át gyökeresen a tőkés gazdálkodás (amelynek persze többféle változata volt s van), a túlfogyasztás, a közlekedés, az energiatermelés és -felhasználás, az agrárgazdálkodás, az úgynevezett fenntartható fejlődés? Milyen életformaváltozás kínál esélyt az egyének, a kis- és a nagy közösségek, a *humán populáció túlélésére*? Mi vár ránk a világűr birtokba vételétől az automatizációig, az étkezési szokásoktól kezdve a higiéniaig? Nem ideologikus, hanem szakmailag megalapozott diskurzusra és kikínlódott közös cselekvésre van/lenne szükség, amely persze aligha függetleníthető a világnézeti, értékrendi kérdésektől. Megválaszolásuktól függ, hogy az *emberi emancipáció* vagy az *új barbárság* korszaka jön-e el. És akkor még nem beszéltem a politikai formációkról, a diktatúrák „presztízsenek”, a tökelogika uralmának, a fake news-világ kétségbeejtően dinamikus terjedésének, a nemzetközi terrorizmus veszélyének, avagy éppen a kultúraellenességnek az erősödéséről. Akárhogy is: e tekintetben *nem szabad visszazökkenni a régi kerékvágásba*.

Ellenkezőleg: *új vágatokra*, a világkereskedelem, a nemzetgazdaságok, a hálózatos kommunikáció, a pénz- és az energiagazdálkodás, a globalizáció radikális, azaz *gyökeres* átalakítására lenne szükség. Nem utópiákra, hanem – mégoly nehezen kihordható, éveket-évtizedeket követelő – nemzetközi és állami megegyezésekre, bátor döntésekre. Például a feltétel nélküli alapjövedelem biztosítására (ami nem azonos a járvány miatt feltétlenül szükséges gyorssegélyekkel), az oktatás és az egészségügy átfogó és fejlesztő reformjára mint az emberi tőkébe való hatékony beruházásra, a klímakatasztrófa felé vezető folyamatok megszakítására, esetleg visszafordítására, a társadalmi nyilvánosság újrendezésére, az emberi kapcsolatok „humanizálására”, a pörgés lelassítására, a több és tartalmasabb *csendre*. Értelmesebb életre, felelősebb morálra és széles körű szolidaritásra. Ám ez nem lehet azonos a mágikus vagy gyermekes szokással, hogy újevkor vakmerő fogadalmakat teszünk – azután nem tartjuk be őket.

Hogy mindez politikai kérdés is? Hogy ez a „radikalizmus” sértené a nemzetállami szuverenitásokat? Hogy iszonyatos ellenérdekek gátolnák, amelyeknek akár – „semmi sem drága” alapon – rengeteg eszköz áll a rendelkezésére visszatérni a régi kerékvágásba, értsd: az eddigi hatalmuk visszaszerzése végett? Hogy a roppant társadalmi és kulturális különbségek eleve lehetetlenné tennének egy progresszív fordulatot? Hogy a felvilágosodást visszavonó, kirekesztő, fasisztoid közhangulatok és gyakorlatok ázsiója ma – a válságokra és a rendteremtés igényére álságosan is hivatkozva – éppen hogy emelkedőben? Igen, mindez megtörténhet, volt már rá példa. Ciceró optimizmusával szemben („A történelem az élet tanítómestere”) mintha Hegel keserősége jött volna be: „A történelem tanulsága, hogy a népek és a kormányok soha semmit nem tanultak belőle”. Ugyan nem szeretem, de idézzem a 100 évvel ezelőtti Oswald Spengler? Javaslom, inkább olvassuk Harari trilógiáját, amivel persze nem kell mindenben egyetérteni, de kínál némi reményt a világ egyben-látására és a közös cselekvésre. Legújabb írása pedig egyenesen rólunk szól: https://mandiner.hu/cikk/20200321_yuval_noah_harari_a_vilag_a_koronavirus_utan.

Mi köze ezeknek az aggodalmaskodó kérdéseknek és töredékes válaszkísérleteknek a 60. születésnapjára készülő Huszár Zoltánhoz? Nagyon is sok. Tudományos érdeklődése és elkötelezettsége *a kultúra és a tudástársadalom, a művelődéstörténet és a felnőttképzés*. A Pécsi Tudományegyetem Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézetének igazgatójaként azt az elvet vallja és hirdeti, hogy az ember egész életén át kell, hogy tanuljon, ezt segíteni, ösztönözni pedig nagyon szép hivatás. A nemzetközi szakirodalomban évtizedek óta meghonosodott szlogen, a *lifelong learning* nem pusztán marketingfogás, hanem reális tapasztalat – a Huszár tanár úr által oktattott kultúra- és művelődéstörténet is ezt bizonyítja. Ám nem csupán szocializációs, pedagógiai, munkaerőpiaci, andragógiai követelmény, hanem sokkal tágabb, az *emberiség egészét, jövőjét érintő paradigma*. Suta, pongyola, de sajnos gyakori magyar fordítása a legszigorúbb büntetés-bűnhődés allúziójával hozza összefüggésbe: „élethosszig tartó tanulás” (olvastam már ezt is: „életfogytig tartó...”), holott a szabatos és elegáns fordítás „pozitívabb” konnotációjú: „*az egész életén át tartó tanulás*”. És ez már inkább *életfilozófia*, túllépés egy céh, egy szakma, egy kulturális territórium, egy képzési irány szakkifejezésén. Csak ennek jegyében van ugyanis esély az emberi civilizáció, benne a magyarság fennmaradására, túlélésére, a hiteles demokrácia létrejöttére, működésére; *egy új narratíva elindítására* és a „diskurzus rendjének” (Foucault) innovációjára. Nem visszafelé fordulva, hanem kreatívan előre, ami döntően kulturális és kulturáltsági „ügy”. Nagyon is „termelő beruházás”.

A hétköznapi kerékvágásba való visszazökkenés és a nagyobb távlatú antropológiai, társadalmi, gazdálkodási, fogyasztási, kulturális „tanulás” mellett ugyanakkor létezésünknek és jövőnknek van még egy *harmadik dimenziója* is. Fiatal barátommal, egykori kedves pécsi hallgatómmal beszélgetve, az ő megfontolásait elfogadva fogalmazom tovább a „történetet”: ha az első két dimenzióban a legpozitívabb forgatókönyv érvényesülne is, a tudományok dinamikus fejlődése, a jövőkutatás eredményei, a nemzetközi megbékélés ellenére is *alapvetően kiszámíthatatlan a jövőnk*. Kozmikus, ökológiai, járványügyi és szociális értelemben egyaránt, s korántsem csupán az életünkbe bekalkulálандó véletlenek miatt. Nemcsak arról van szó, hogy mit hoz a robotizáció, a mesterséges intelligencia elterjedése, az atomtemetők alattunk akár évszázadokig ketyegő bombája, az ivóvíz és a világelelmezés válsága, a virtuális világ reális világunkba betörő „agressziója”, a génmódosítás és sok egyéb jelenség. Általában is tudomásul kell vennünk, hogy nem tudjuk, „mi lesz” – ha nem is holnap, de holnapután, évek múlva. Mint ahogy nehéz megemészteni a *végtelen* fogalmát és galaktikus realitását is. A tudástermelés bővülése egyúttal a nem-tudott, a megfejtendő dolgokat is szaporítja (ami a civilizáció pozitív oldala); nem vagy alig tudjuk kiszámítani a mai cselekvések vagy éppen azok elmaradásának hosszabb távú következményeit. A Karl Marx emlegette „nem tudják, de teszik”-nél is riasztóbb – ugyanakkor reménykeltőbb is lehet – a jövő váratlansága, megtervezhetetlensége a 21. század populációja számára. Mégis: ennek a „háromdimenziós jövőnek” a közelítésében, alakításában sincs más esélyünk, mint a folyamatos tapasztalatátadás, útkeresés és tanulás egymástól – a divatos jóslások és az áltudományos „jövőtervezés” helyett. Ehhez azonban nemcsak műveltségre, kulturáltságra van szükség, hanem *emberségre* – intézményesen és magánemberként egyaránt. Egy olyan válságos időszakban, mint a mostani világjárvány és korszakküszöb, különösen erős az igény a *jó emberekre*. Huszár Zoltán nem csupán kulturált és művelt tanáregyéniség, hanem jó, sőt *jóságos* ember is. Bocsánat a blaszfémiáért: meglehetősen ritka madár. A tanári tekintélyt és a vezetői erélyt nem gyengítő, ellenkezőleg hitelesítő figyelem és megértés jellemzi őt mások iránt, tűrőképesség és szívósság, segítőkészség és tapintat, a konfliktuskezelés „finomsága”. Ezekben a hónapokban Király István irodalomtörténész tanulmányaiból és kiadatlan írásaiból szerkeszttek egy centenáriumi gyűjteményt kollégámmal, Soltész Mártonnal együtt. Király kéziratban maradt önéletrajzi jegyzetei között olvasható a következő passzus: „A személyiségetika legmélyebb ismérve mindig az empátia: a behelyezkedés egy idegen sorsba. Ez méri igazán a kultúra mélységét: a belátásmorál”.

Huszár Zoltán habitusára is ez a *belátásmorál* a jellemző, és ezt adja tovább ismerőseinek, kollégáinak, hallgatóinak. Ez a habitus nemcsak genetikai adottság, hanem *az egész eddigi életén át tartó tanulás* eredménye. Továbbadása pedig nem elsősorban a frontális oktatás tárgya és küldetése, következményei sem pusztán a foglalkozás- és hivatásváltásokban, a kompetenciák változásaiban realizálódik. Egész kultúránk erről szól, pontosabban erről kell(ene), hogy szóljon. A hagyományörzés, az egyéni és kollektív identitás, a kontinuitás, a nyitott, a demokratikus „konzervativizmus” nem ellenpólusa ennek.

Bár a magam baloldali kultúrafelfogása olykor eltér ettől, de ennek a liberális konzervativizmusnak az értéktára, története, eszmeisége is azt bizonyítja, hogy *aligha* a régi kerékvágásba való visszazökkenés biztosítja életünk értelmes folytatását, hanem a lifelong learning. Nem pusztán andragógiai, hanem antropológiai értelemben. Ez jelenthet ellenerőt s talán garanciát a rossz kísértésekkel szemben, nem utolsósorban *a két irányú – kockázatokat és reményeket egyaránt hordozó – mediális, digitális, mobilkommunikációs kultúraváltás* életterében. Különben megyünk vissza a premodern, avagy „előre” a posztkulturális, sőt poszthumán barbárság korába. (Nemrég került a kezembe Faludy György negyven évvel ezelőtt, 1980-ban, Torontóban írott költeménye, amely ennek a lidérces jövőnek az árnyával viaskodik, Hobo kísérőzenéjével még hátborzongatóbbá is hangolva: <https://www.youtube.com/watch?v=NLkj0ukhE48>).

Ennek a veszélynek a tudatosítása, illetve a veszéllyel szembenező humánus cselekvés kimunkálása és képviselése, az értékmentés és az értékteremtés küldetése – ez a Huszár Zoltán által oktatott művelődéstörténet és az ő karakterének egyik, ha nem a fő védjegye.

„... Tudom, a mi törvényünk állani
Mi vagyunk a Vezeték várai.
... Az ismeretlen Igét hordja vállunk.
Bennünket ideállítottak. Állunk.”
(Sik Sándor: Az acélember)

„Huszi bácsi”

avagy ismeretségünk elmúlt 15 éve dióhéjban – szubjektív nézőpontból

„Huszi bácsi”, ahogy a nappalis hallgatók egy csoportja emlegette korábban, vagy „Huszár Zoli” barátunk, ahogy mi nevesítjük, amikor beszélünk róla.

Talán nem én ismerem a legrégebben a Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet jelenlegi aktív állományából Zolit, de azt biztosan állíthatom, hogy a legtöbb időt én töltöttem vele az utolsó másfél dekádban, amely ilyen megnevezésekhez is vezetett, hogy pl. „páratlan páros”. Ezalatt volt szerencsém megismerni kedves családját, tüneményes feleségét Renát, remek fiait Kristófot és Gergőt, és a tágabb „famíliáját” is. A jó szakmai együttműködés mellett barátságunk is „megacélosodott”, ezért merem vindikálni magamnak azt a „jogot”, hogy nagyon „könnyed” stílusban, kendőzetlenül – ismerve Zoli jó humorérzékét – arra vállalkozzam, hogy az eltelt közel másfél évtizedből, amióta ő főállású oktatója a PTE BTK HFMI-nek (és jogelődjeinek), egyéni perspektívából és önkényesen válogatva, „vakuvillanásokat” rögzítsek.

Írásom elsősorban az empirián alapszik. Metodikáját tekintve az „oral history” és a megfigyelés az elsődleges, elvétve pedig egy-egy írott forrásra is építek.

Rögtön az elején, ismeretségünknek, majd barátságunk egy „prenatális” szakaszáról is említést kell tennem. Látásból, hallomásból már tudtunk egymásról, hiszen ismert volt, hogy Krisztián Béla bácsi „szervezte be” óraadónak Zolit a „FEEFI aranykorszak”-ában. Számos alkalommal összefutottunk a vonaton, a buszon főleg a TANORG-ba (1032 Budapest, Vályog u. 10.) tartva, ahol neki történeti kurzusai voltak (gazdaságtörténet, művelődéstörténet stb.) és Gáti Imre vendégszeretetét élvezhettük. Tudom azt is, hogy a többnapos budapesti tartózkodások alkalmával esténként komoly, tudományos ülésekre került sor különböző diszciplínák képviselőivel, különösen a közgazdaságtan területén.

Emellett diákkoráról is eléggé megbízható információkat kaptam, amikor édesapámnak említést tettem róla. Ő, aki tanította a Pécsi Tanárképző Főiskolán, azt mondta, hogy emlékszik rá, és a „jó képességűek” közé tartozott.

Még egy forrásom volt ebből az időszakból. Szomszédasszonyom, aki szintén a Janus Pannonius Múzeumban dolgozott, mindig szeretettel beszélt a „főnökről”.

Ismeretségünk „face to face” szakasza 2006 nyarán kezdődött, amikor a FEEK kertavató ünnepségén a harangláb tövében, akkori dékánunk Koltai Dénes bemutatta az új adjunktus kollégát, aki a múzeum (JPM) igazgatói székéből érkezett, „repült” hozzánk.¹ Itt ezen a rendezvényen meg is kapta a dékán úrtól az első komoly feladatát, amely egy „német” professzornak (ebben az évben ő is a munkatársunk lett)² a pécsi Világörökség helyszínein való „kalauzolását” jelentette, egy csinos tanársegéd kollégánól kísérete mellett.

¹ NB. Az „állásinterjúra” Dénes birtokán került sor, valamilyen kertművelési álca ürügyén, hiszen a jelöltnek gereblyét is kellett vinnie a találkozóra.

² NB. Itt Héjj Andreas kollégánkat „anonimizáltam”.

Zoli ekkor a karon belül az Andragógia Intézet Pedagógia Tanszékére, Kisbogdán Jánossal és Wilk Henrikkel egy szobába, a „FEEK-tető”³ 508. sz. irodájába került.

A 2008. esztendő hozta létre a „muskétások” komániáját, nevezetesen a testőrök csapatát: Athos (Sári Mihály), Porthos (Huszár Zoltán), Aramis (Zalay Szabolcs) és D'Artagnan (Várnagy Péter). Ez év őszén ugyanis két nemzetközi konferencia szervezőskor⁴, illetve a hozzá kapcsolódó kötetek szerkesztésekor is sok időt töltöttünk együtt, amely során megtapasztaltuk összefogásunkban az „Egy mindenkiért, és mindenki egyért” érzést. Misi 2009-ben, Szabolcs 2011-ben hagyta el a testőrség „kaszányáját”, de a közös kalandok emléke erős kapcsolatot képez köztünk, akkor is, ha ma már csak ritkán találkozunk.

Miután Sári Mihály tanár úr távozása és Koltai Dénes dékán bizalmának köszönhetően „megörököltem” az intézetvezetői pozíciót, kezdeményezésemre 2009 február hónapban Zoli átjött a kar Kultúratudományi Intézet Társadalom- és Művelődéstörténeti Intézeti Tanszékére, amely szorosabbra fűzte munka- és személyes kapcsolatunkat is. Ugyanez év májusában helyettesem lett az intézetben, amely dékánhelyettesi feladataim ellátása mellett nagy segítséget jelentett. Nyáron pedig első külföldi utunk Görlitzbe⁵ vezetett, amelyet számos közös „kaland” követett még, főleg az ERASMUS program keretében (Görlitz, Olmütz, Chemnitz, Verona, Kaunas/Vilnius, Zsolna)⁶, valamint az egyetem kiemelt partnerintézményeivel kötött szerződésnek köszönhetően (Nyitra, Krakó)⁷, de számos nemzetközi konferencia-részvétel is ezek közé tartozott (Krakó, Olmütz, Budapest stb.)⁸.

Fent említett utazások során rengeteg időnk volt nem csak szakmai beszélgetéseket folytatni⁹, de érdekes helyzeteket is megélni, amelyekből kiemelhető egy-kettő, levonható néhány következtetés. Ilyen az, hogy „professzionális őz elütőkké” váltunk. (Itt kell elnézést kérnünk a vadállatok nevezett fajába tartozó érintett egyedektől!) Zolinak ugyanis volt korábban egy olyan autója, amely vonzotta a nevezett párosujjú patásokat.

2011. április 28-án a szenátusi ülést követően¹⁰, viszonylag későn indultunk el a végleges úticélt tekintve egy Bautzen melletti képzési centrumba¹¹, az eredeti terv szerint egy Dunakilitiben történő éjszakázással, hogy a közel 900 km-t két részletben tegyük meg. A 61-es út 147. km-nél Nagybjom

---

³ NB. Emlékeim szerint a megnevezés Nemeskéri Zsolt ötlete volt.

⁴ Brücken zwischen den Kulturen: Geistige Grundlagen Historische Beispiele Zeitfragen, konferencia helye, ideje: Pécs, 2008. szeptember 24-27.; Regionalisierung - Internationalisierung : X. Symposium "Geschichte der Erwachsenenbildung in Zentraleuropa", konferencia helye, ideje: Pécs, 2008. október 2-5. (Megjegyzem, hogy az ezeket megelőző és követő konferenciákon résztvevő kollégák egy részével alakult ki egy olyan baráti kapcsolatrendszer, amely még a mai napig tart és személyes kötődés mellett számos szakmai hozzáadékkal is járt.

⁵ NB. Hochschule Zittau/Görlitz felsőoktatási intézménnyel a XXI. sz. első évtizedének a közepétől Sári Mihály és jómagam kezdtük kialakítani az együttműködést, amelynek eredményként jött létre a magyar-német kettős diploma képzés (Kultur und Management német MA és Kulturális mediáció magyar MA). 2009-től a program magyar szakfelelőse: Dr. Huszár Zoltán egyetemi docens

⁶ Hochschule Zittau/Görlitz Fachbereich Wirtschaft- und Sprachwissenschaften, Studiengang Kultur und Management (2009, 2011); Hochschule Zittau/Görlitz Fakultät Management und Kulturwissenschaften (2013, 2017);; Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická Fakulta, Katedra společenský věd (2013); Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická Fakulta, Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie (2016); TU Philosophische Fakultät Institut für Pädagogik (2014); Università degli Studi di Verona (2017); Vytautas Magnus University Faculty of Social Sciences/ Mykolas Romeris University Faculty of Public Security (2017); Žilinska Univerzita v Žilinne, Fakulta Humanických Ved (2018)

⁷ Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európa Tanulmányok Kara (2009); Uniwersytet Jagielloński, Kraków Kultúratudományi Intézet (2013)

⁸ Pedagogical University of Cracow, 2009.szeptembe 11-14.; Palacký University Olomouc, 2011.szeptember 21-24.; WCCI 17th World Conference in Education, konferencia helye, ideje: Budapest, 2016. július 10-15.

⁹ N.B. A rengeteg érdekes, szórakoztató anekdota mellett – többet nem egyszer hallottam – széleskörű műveltségére is fény derült történetei elmondása során, amelyből magam is sokat tanultam.

¹⁰ 2010-től 2014 elejéig én voltam a FEEK választott képviselője a PTE szenátusában.

¹¹ Itt április 29-én estére kérték fel Zolit egy pódium-beszélgetésben való részvételre (Europa visionär: Minderheiten und Integration in einer mobilen Europäischen Union. Wo kommen wir her und wo gehen wir hin. Europatagung 2011: Europa praktisch – Europa visionär. Im Auftrag der Ferdinand-Friedensburg-Stiftung e. V. ausgerichtet durch den Verein Deutscher Studenten Dresden und durch die Vereine Deutscher Hochschulüler in Opatowitz und Ratibor. 29. April – 01. Mai 2011 Bischof-Benno-Haus in Schmochwitz/Smochčicy bei Bautzen), majd a következő hetet Erasmus oktatás követte Görlitzben.

és Böhönye közötti útszakaszon váratlanul és kikerülhetetlenül a szürkületben jobbról egy őz ugrott ki elénk és csattant a motorháztetőn. Szerencsére személyi sérülés nem történt, de a jószág elpusztult, és az autóban bekövetkezett sérülések okán biztosak voltunk abban, hogy ezzel Németországig nem fogunk eljutni. Néhány telefonszám követően rövidtávon kirajzolódott, hogy egy volt hallgató révén a marcali Renault-szervizbe „lerakhatjuk” a kocsit, Hévízen – Zoliék egyik kedves családi barátjánál – lesz szállásunk. Késő éjszaka megérkeztünk a fürdővárosba és kiderült az is, hogy az utunk folytatásához kölcsön kapunk egy Toyota Yarist az említett baráttól. Így másnap időben elértük úticélunkat.

A másik eset pár évvel később 2014-ben történt, ekkor is a Görlitz-Opole-Olmütz „Bermuda-háromszög” környékén mozogtunk. A Chemnitzben töltött Erasmus oktatási hét végeztével pénteken reggel elindultunk Olmützbe, de közben még a görlitzi kollégáinkhoz is be kellett „ugrani”. Mindkét helyszínen volt egy-egy szakmai egyeztetésünk közös programjaink vonatkozásában két napra elosztva, egyik aznap késő délelőttre, míg a másik szombatra ütemezve. Görlitz előtt azonban óriási közlekedési „dugóba” keveredtünk az autópályán, így késve érkeztünk német barátainkhoz, amely azt eredményezte, hogy a csehországi szakasznak egy jelentős részét már sötétben és heves esőzésben kellett megtennünk. Olmütz előtt néhány kilométerrel ugrott elénk a „végzet”, de szerencsére az autó működőképes, a vad pedig életben maradt. Egy éjszakai helyszínelést követően, éjfél körül értünk be a szállodánkba. Másnap reggel a Renault szervizben gyorskötözővel „megstoppolták” annyira a járgányt, hogy a kora délután megtartott meetinget követően elindulhattunk haza.

2012-ben Zoli lett a FEEK Kultúratudományi Intézetének igazgatója és ugyanebben az évben egy irodába is kerültünk, először a „Szántó” negyedik emeletén, majd később a földszintjén. Ez magával hozta azt is, hogy egyre inkább beleláltunk egymás tudományos- és kutatómunkájába. Ennek az lett az eredménye, hogy egyre több közös publikációnk¹² jelent meg itthon és külföldön egyaránt, valamint folytatódtak a közös projektek.

Ezek közül is kiemelkednek azok a nemzetközi hallgatói kulturális terepgyakorlatok¹³, amelyek már 2010-ben¹⁴ megkezdődtek elsősorban német, valamint magyar diákok részvételével. Tavaly tavasszal volt az ötödik alkalom, hogy itt jártak a görlitzi diákok. A 2013. esztendő azért volt különös ebből a sorozatból, mert ekkor sikerült először – a Campus Hungary program segítségével – egy nagyobb hallgatói csoporttal kiutazni Görlitzbe egy hasonló szakmai hétre.

A 2014 egy jelentős szervezeti változásnak az előkészítését eredményezte, nevezetesen a „Coca Cola Company beolvadását a Szobi Szörp Gyümölcsfeldolgozó Zrt-be”.¹⁵ Az egyeztető bizottságba az akkori kari vezetés mellett Huszár Zoli is bekerült, a mi szerencsénk és az ő „szerencsétlenségére”. Ebben a folyamatban is tanúbizonyságot tett, szelíden kifejezett határozott véleményformálásáról és az intelligens kompromisszumkereséséről, amely mindig is jellemezte, amelyre nagy szükség mutatkozott főleg az utóbbi években.

2015-ben bekövetkezett a fent említett integráció, amellyel létrejött a Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, amelyben a Kultúra-, Könyvtár- és Társadalomtudományi Intézet vezetését¹⁶ bízták rá. Az a közel három év, amelyet itt töltöttünk nagyon tanulságos volt. Röviden összefoglalva, a volt FEEK kollégáinak komolyabb kezdeményezéseit nagyobb részben figyelmen kívül hagyta a dékáni vezetés és a Kari Tanács (a testület összetételét most nem taglalom)

---

¹² Pl. The Effect of the Right to Access to Adult Learning and Education on European Identity in the Context of the European Migrant Crisis In: Saba, Senses-Ozyurt, Sándor, Klein, Zsolt, Nemeskéri (szerk.) Educating for Democratic Governance and Global Citizenship San Diego (CA), Amerikai Egyesült Államok : World Council for Curriculum and Instruction, (2016) pp. 419-423., 5 p.; Educational and Cultural Policy in Hungary in the 1920s In: Ján, Gallik Gyula, Rigó Katalin, Kralina Hoboth; Zuzana, Vargová (szerk.) Science for education - education for science : Veda pre vzdelanie - vzdelanie pre vedu. Tudomány az oktatásért - oktatás a tudományért Nitra, Szlovákia : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta Stredoeuropskych Studii, (2013) pp. 57-72., 16 p. stb.

¹³ PTE részéről szervezői Huszár Zoltán, Zádori Iván, Várnagy Péter

¹⁴ 2010. május 9-16. – „Kann Kunst Brücken zwischen Kulturen schlagen?” Studentische Forschungswoche in der Kulturhauptstadt 2010 Pécs”

¹⁵ Idézet kijelentés a FEEK akkori egyetlen aktív professzorától származik, amelyet egy összmunkatársi értekezleten mondott a FEEK integrációjáról az IGYK-ba..

¹⁶ 2015. szeptember 1-től 2018. június 30-ig

---

többsége pedig nem támogatta az előterjesztéseinket.¹⁷ Ugyanakkor hozadéka az említett időszaknak a tovább élő jó szakmai és emberi kapcsolatok.

2017-ben elért minket a változtatás lehetősége, a BTK akkori dékánja (Bereczkei Tamás) és helyettesei (Erdős Márta, Füzér Katalin és Jankovits László) jóvoltából. Jó egy éves előkészítőmunkát követően 2018. július 1-jén „repatriáltunk” a Bölcsészettudományi Karra. Ebben Zoli „oroszlánrészt” vállalt. A kollégák és a kari vezetés bizalmából a Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet vezetője lett. Az elmúlt közel két esztendőben is azért dolgozott, hogy egységünk megszilárdítsa pozícióját az új szervezeti keretek között.

Most a 2020. évben, ebben a pandémiás helyzetben, amikor magam is Huszár tanár urat, alias „Huszi bácsi”-t 60. születésnapján köszöntöm, remélem, hogy barátságunknak nem csak 15 éves múltja, hanem legalább 30 éves jövője is lesz.

Isten éltesen sokáig!

---

¹⁷ Megnyugvással látjuk, hogy az általunk évekkal ezelőtt felvetett javaslat megvalósul és ettől az évtől a KPVK pécsi kampuszán az alsófokú pedagógusképzéshez tartozó alapszakok indultak/indulnak.

Testőri hitvallás

*Az emberélet útjának felén egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, mivel az igaz utat nem lelém. Ó, szörnyű elbeszélni mi van ottan, s milyen e sűrű, kusza, vad vadon: már rá gondolva reszketek legottan. A halál sem sokkal rosszabb, tudom. De hogy megértsd a Jót, mit ott találtam, hallanod kell, mit láttam az úton. Akkortájt olyan álmodozva jártam: nem is tudom, hogyan kerültem arra, csak a jó útról valahogy leszálltam.*¹ Ezekkel a híres sorokkal kezdődik Dante Alighieri Isteni színjátéka. Az allegorikus jelentéseket hordozó középkori mű minden olyan emberről szól, aki megjárta már életében a „poklot”, s megtalálta az alászállás értelmét is arra a hitre alapozva, hogy értelmes a létezésünk. Nem lehet más. Bizonyíték rá saját értelmünk, mely egész életünkön át keresi rokonságát a világban. Néha megtaláljuk azt egy misszióban, egy hivatásban, s időnként egy-két emberben is, akikben rokon lélek rejtőzik.

Huszár Zoltán barátommal mindez megtörtént. Élethivatása során – főmuzeológusként – kiállván saját igaza mellett, megjárta már a poklot, mikor eltávolították szeretett munkája mellől, hiába volt a legsikeresebb múzeumigazgató az országban, s mikor újraértelmezte az életét a fentebbi hitre alapozva, olyan élettapasztalatot szerzett ez által, amely révén új horizontok nyíltak ki előtte. Akkor ismerkedtünk meg egymással nagy örömünkre a PTE FEEK Kultúratudományi Intézetében. S akkor derült ki igazán, hogy hasonszőrűek vagyunk, mikor a tudományos és oktatási munka mellett baráti beszélgetések kezdődtek Várnagy Péterrel hármásban. Ez a barátság erősödött aztán meg, amikor intézetigazgatónk Sári Mihály professzor úr is társult hozzánk, s újraéltük a „négy testőr” történetét.

A pokoljárás tapasztalatait mind a négyen megéltük életünkben, különböző formákban. S az a hit vezérelt minket a Fény felé, a barátság megrendítően szép tapasztalata mellett, hogy valóban nem vagyunk egyedül. Egy magasabb Értelem és egy izzó Lélek vezérel minket, s ad minden személyes történésnek egyetemes jelentést. Ez a közös élmény adott, és azóta is ad, derűt nekünk a nehéz élethelyzetekben is. Márpedig most aztán igazán szükség van erős hitű emberekre. 2020 ugyanis történelmi fordulópont az emberiség életében. Hiszen közösen élünk meg egy eseménysort, egy világitvány képében, amely megváltoztatja eddigi életünket. Akik tanítással és kutatással foglalkoznak, kötelességüknek érzik, hogy értelmezzék a valóság eseményeit. Érteni szeretnénk azt, ami történik, hogy reagálni tudjunk rá.

Azt régóta sejtjük, hogy a jelenlegi életmód, amelyet a Földön élünk, így sokáig nem tartható fenn. A tüneteket is pontosan meghatározhatjuk. Egy elidegenedett civilizációban éltünk eddig, s a tanítás során igyekeztünk az Élet pedagógiáját képviselni, szemben a valóság számtalan hatásával. Az a remény éltetett eddig minket, hogy jó az, amit teszünk, a diákokat közel engedjük magunkhoz, s olyan képességeket, tudásokat igyekeztünk fejleszteni bennük, amelyek az elidegenedett civilizációhoz képest a humánus, az igazságosság, a szeretet és a problémamegoldás értékein alapulnak.

A beteg világban az embert a hatalom, a pénz, az önző szenvedély hajtja, s tömegesen érzéketlenné vált az egyetemesre, a természetesre, a szeretetre. A „testőrök pedagógiai kultúrájában” ezeket az értékeket a fiatalok és a hozzájuk tartozók még megtapasztalhatják. Ezeket erősítettük, és szent elhatározásunk, hogy most még inkább ezt tesszük.

A mostani életkrízis minket igazol. A járványtól való félelemben bezárkózott a világ, s megpihen egy időre a hajsza, az örült rohanás, és fontossá vált az egymásra figyelés, a belső tapasztalás, a türelem és a segítségnyújtás. Ez a megállás egy olyan „időpillanat”, amely a krízis okozta fájdalom és szenvedés mellett az újjászületés lehetőségét hordozza magában.

Az elmúlt hónapok alatt számtalan tapasztalatot éltünk meg, amely egész életünkre meghatározó élmény lehet, ha nyitott szívvel és elmével figyelünk. Rájöttünk arra, hogy sok mindenre nincs is szükségünk. Rájöttünk arra, hogy a diákjaink képesek nyitottak lenni minden olyan tanításra, amely értelmes s érdekes nekik, s maguktól tudják a tudást elsajátítani. Sokan most tanultak meg tanulni! Sokan most fedezték fel magukban, hogy képesek másokat tanítani! Ezek maradandó tapasztalatok

¹ Dante 1944. 3.

---

lehetnek, ha be tudjuk építeni életünkbe, ha megtaláljuk a módját, hogy ne zuhanjunk vissza a krízis után sem abba az öntudatlan fogyasztói létbe, amelyben irányított, manipulált tárgyasult baromná válik az emberi lény egy önző érdekek szerint terelt nyájban.

Dante így folytatja művét: „És mint ki tengerről jött, sok veszéllyel, amint kiért lihegve, visszafordul, még egyszer a vad vízen nézni széjjel: úgy lelkem, még remegve borzalomtól, végignézett a kiállt úton újra, melyen még élve senki sem jutott túl. Majd fáradt testemet kissé kifújva, megint megindulnék a pusztá lejtőn, mindig alsóbb lábam feszítve súlyra. És ím, amint meredni kezdte lejtőm, egy fürge, könnyű párdúc tűnt elémbé, szép foltos bőrrel, csábosan, megejtőn. S nem tágitott utamból tarka képe, inkább elzárta, s úgy előmbé hágott, hogy futni fordultam már, visszalépve. De hajnal aranyozta a világot, s feljött a Nap azon csillagsereggel, mely véle volt, midőn e szép csodákat megmozdítá Isten az első reggel: úgy hogy nekem reményt az ellenségre vínom párduccal s tarka szörnyeteggel adott az óra s évszak édessége: de jaj! a félelem megint leláncolt, feltűnőn egy oroszlán szörnyű képe: mely emelt fővel közeledni látszott, s dühös éhséggel zsákmányát kereste, úgy hogy a lég tőle remegni látszott. S egy nőstényfarkas, melynek vézna teste terhesnek tűnt föl minden céda vággyal, s ki miatt lőn már annyi népnek veszte.”²

A lánglelkű költő pontosan mutatja be az új életre vágyó és neki is induló emberre váró veszélyeket. A foltos párdúc a kéjvágy mélységesen csábító szenvedélyét, az oroszlán a hatalomvágyat, az örökké éhes nőstényfarkas pedig a kapzsiságot, a pénzvágyat tárja elénk igencsak szemléletesen, mint az emberiség egész történetét meghatározó három negatív erőt, melyek képesek eltorzítani a legnemesebb lelkeket is. Így járt Kreón az Antigonében, Claudius a Hamletben, erről szól számtalan „hős” története, s a modern pszichológia is Freud óta. Ha nem tudjuk uralni e három szenvedélyünket, hiába a személyiségfejlesztés, a gazdag műveltség, a tudományos tapasztalat, csak egy krízis rendíthet meg úgy minket, hogy spirituális, lelki mélységű változás következzen be az életünkben, s valóban képesek legyünk koncepciót váltani, s ebből következően új gyakorlatok szerint élni.

Az ilyen hatások érlelik meg az „igazi testőrökben”, azt a lelkiületet, amely révén, nemcsak a mítoszok elevenednek fel újra, hanem a régi, halottnak hitt szövegek is feltámadnak. S megérthetjük például az elmúlt kétezer év gondolatrendszerének meghatározó szövegét, az Apostoli hitvallás egy mélyebb értelmét.³

„Hiszek egy Istenben” – A legősibb tudásoktól a legújabb kvantumfizikai tényekig minden azt támasztja alá, hogy a legcsekélyebb esélye sincs annak, hogy a világnak ilyen fokú rendezettsége véletlenszerűen jött volna létre. Közös, szent névvel így hívjuk tehát az Ősöket, az Őselvet – Isten.

„Mindenható Atyában” – Az emberi értelem felismeri a hozzá hasonlót, és vonzódik hozzá. Ezért nevezzük meg a forrásunkat Atyánknak, akitől származtatjuk magunkat, s aki az egész világegyetem értelmességének letéteményese.

„Mennynek és földnek teremtőjében” – Neki tulajdonítjuk a teljesség átlátását, azt a Földön túli értelmet, amely már nem véges, hanem végtelen és örök. Erről is számtalan tapasztalatunk van. Itt a véges világban is. Ezért lehetünk derűsek szenvedéseink közepette is. Hiszen a tét az, hogy ezt a rövidke „időpillanatot”, amelyet az életünknek érzékelünk, el tudjuk-e úgy tölteni, hogy minél szélesebb körű bepillantást nyerhessünk az örök létezésbe, az üdvösség honába. Mindenesetre ez a titokzatos szöveg jelzi nekünk e különbségtétel realitását.

„És Jézus Krisztusban, Isten egyszülött Fiában” – S megmutatja az odavezető utat is. Pontosan azzal adja meg a kulcsot, hogy feltárja létünk titkát, megmutatja a bennünk élő Krisztust, azt a mennyei lényt, aki testté lett bennünk.

„A mi Urunkban” – Aki a földi életünkben is az egyetlen úr, akinek érdemes engedelmeskedni. A bennünk lévő izzó mennyei erő.

„Ki fogantaték Szentlélektől” – Ő az, aki újra és újra megfogant bennünk a Teremtő Isten Lelke által, mert ez a végtelen forrás segíteni akar nekünk. Szünetünk közepette újra és újra megjelenik nekünk.

„Születék Szűz Máriától” – Testet is tud öltetni akkor, amikor alkalmassá válunk az Ő kihordására, amikor nyitottak vagyunk az Isteni Ige befogadására és megszületésére. Ilyenkor válunk méltókká eredeti célunkhoz és okunkhoz, Istenhez.

---

² Dante 1944. 4.

³ Apostoli hitvallás

„Kínzaték Pontius Pilátus alatt” – Igen ám, de jelenlegi világunkban zajlik egy olyan küzdelem, amely kezdetektől veszélybe sodorja az igazi életet. Abban a pillanatban, hogy feldereng a Fény, vagy elindul az ember az igaz útra, jönnek a kísértések, ahogy Danténál is láttuk, s el akarja pusztítani a bennünk kibontakozni vágyó gyermeket, majd a Lélekből élő, meglelt felnőttet is.

„Megfeszítették, meghala és eltemették” – E véges világon ahhoz, hogy eljussunk a végtelen forrásunkhoz újra, vállalnunk kell a meg nem értést, a szeretet kigúnyolását, a naivnak történő beállítást, a másokért vállalt áldozatot.

„Szálla alá a poklokra” – Alá kell szállnunk saját poklunkra. Ahogy a régi népdal nyomán József Attila is mondja: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni. Ott kell annak megtanulni, hogyan kell a dudát fújni.”⁴ A krízisekben pontosan ezt a tapasztalatot éljük át, mikor lelkünk mélyebb rétegei nyílnak meg egy-egy megrázó tapasztalat által.

„Harmadnapon halottaiból föltámadta” – S egyúttal ez a tapasztalás adja a remény kulcsát is. Az isteni gondviselésnek hála, folyamatos kapcsolatot tarthatunk fenn a Teremtővel. Nem kell aggodalmaskodnunk. Mindig van újrakezdési lehetőségünk. Ahogy például Tolsztoj is ábrázolja ezt több művében is (pl. Ivan Iljics halála).⁵ Az isteni rész bennünk képes „feltámadni”, s újrakezdhetjük a küzdelmünket a sötétség evilági erőivel, a csábításainkkal, a gonoszsággal.

„Fölmene a mennyekbe” – Bennünk van a mennyei rész is. Naponta tapasztalhatjuk, hogy a végességtől való szenvedés ellenére, újra és újra találkozunk a végtelennel, az örökkel. Ebben él a legtöbb gyermek, amíg időtlenül tud örülni és játszani. Ilyen élményeket szerezhetünk akkor, amikor már nem számít az idő, mert belemerülünk a Jó Erő áramlatába.

„Ül a mindenható Atya Istennek jobbjá felől” – Ez az énünk onnantól kezdve egy erős tapasztalatot képvisel a lényünkben. Emlékezünk már, hogy megéltük a halált, de le is győztük. S létezik a Kegyelem.

„Onnét léssen jövendő ítélni eleveneket és holtakat” – Ez a lelki részünk, a „feltámadt krisztusi rész” tudja inentől segíteni a lelkiismeret nehéz munkáját, s a folyamatos erkölcsi döntésekben segíteni a helytállást a Jó mellett.

„Hiszek a Szentlélekben” – Nem véletlen tehát, hogy erősödik a hitünk, hogy a világ lényege nem anyagi természetű, hanem lelki eredetű, nem megfogható, csak hit által ismerhető meg, s áltál is működteti a világot.

„Hiszem az egy szent katolikus / egyetemes Anyaszentegyházat – Azaz egyre több tapasztalatot szerzek arról, hogy az egyház sem földi javak által létező egység.

„A szenteknek közösségét” – Hanem az örök létező által elhívottak közössége. Akikkel összetarthatok. Akiknek hasonló tapasztalataik vannak az Örök Létezőről. S megismerjük egymást. Vonzzuk egymást.

„A bűnöknek bocsánatát” – Van tehát szabadulás a földi béklyóból. Ez az ígéret.

„A testnek föltámadását” – Van tapasztalatunk az Igazi Élet törvényszerű működéséről és a sötétben, a halálon való áttöréséről.

„És az örök életet” – Végző soron így lép be közvetlenül életünkbe Isten. Számtalanszor életünk során. Állandóan van lehetőségünk találkozni vele. Megélni csodálatos értelmének működését, kegyelme közvetlenségét, az Élet derűjét. Amen. Úgy legyen!

Ezek a személyes tapasztalatok kötnek össze bennünket – „testöröket”. Ez a mi hitvallásunk. S ez a mi pedagógiai kultúránk lényege is, amely átsugárzik minden tettünkön és tanításunkon. Ez tehet bennünket kedvessé, barátságossá, fényessé – sokak számára. S ez okozhat megütközést másokban, akik naivnak, szerencsétlennek, időnként vesztesnek, talán „szegénynek” látnak minket.

Testtörtársunkat, Huszár Zoltánt köszöntve 60. születésnapján azonban bizton állíthatjuk, hogy ez a „lelki szegénység” valóban boldoggá tesz minket. S ha azt a reményt is hozzátesszük, hogy eredetileg az ember 120 évre tervezett lény lehetett, s ha megfelelő életmódot tudunk megvalósítani, ez ma sem elképzelhetetlen, akkor Zoltán barátunk csak az emberélet útjának felére érkezett.

Isten éltesse őt sokáig!

---

⁴ József Attila 1934.

⁵ Tolsztoj 2018

Irodalom

Dante: Isteni színjáték. Révai Kiadó. Budapest, 1944. 3.

Evangélikus istentisztelet. Liturgikus könyv. Luther Kiadó, Budapest, 2007. ISBN 978-963-9571-69-3 Letöltés ideje: 2020.05.03.

József Attila: Medvetánc. Révai Irodalmi Intézet. Budapest. 1934.

Tolsztoj: Ivan Iljics halála. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2018.

W. MÜLLER JUDIT

Köszöntés

Drága Zoli!

Igazán megtisztelő számomra, hogy egykori csoporttársadként, kollégádként, de leginkább régi barátodként ezen a fórumon is köszönhetlek a 60. születésnapodon. Mindez azt is jelenti persze, hogy jómagam is rövidesen elérem ezt a kort...

Sokat törtem a fejem, hogy „Mit mondok majd először is / Kedvest, szépet neki”, aztán kitaláltam, hogy a teljesség igénye nélkül felvillantok néhány számot, eseményt 1960. június 08-hoz kötődően. Őszintén mondhatom, hogy ezek egyike sem olyan fontos számomra, és persze nagyon sokunk számára, mint a Te születésed! Íme:

Amikor ezeket a sorokat írom, május 02-án, a születésed óta eltelt ötvenkilenc év és háromszázhuszonkilenc nap, azaz 21 878 nap, ez pedig 3 125,4 hétnek felel meg. 1960 óta hatvan esztendő, egyszerűen számolva 720 hónap, 2 880 hét, a szökőnapokkal együtt 20 175 nap, 484 200 óra, 29 052 000 perc, azaz 1 743 120 000 másodperc és telt el (ez azért mind nem annyira biztos, mert én számoltam ki). Az az év pénteki nappal kezdődött, szombati nappal végződött, és - ugyanúgy mint 2020 is – szökőév volt. 1960 júniusa szerdai nappal kezdődött és csütörtöki nappal végződött, a születésed napja az év 23. hetében szerdai napra esett. A Gergely-naptár szerint 1960. június 08. a szökőév miatt az év 160. napja, és Magyarország mai területén ekkor 401 baba látott napvilágot, világszerte pedig 332 000 csecsemő született.

Június 8-án a Medárd, Aglent, Ágnes, Agnéta, Helga, Elga, Ellák, Helma, Helza, Hulda, Izabel, Izabell, Kalipszó, Kalliopé, Kerubina, Máda, Tas, Viliam, Vilmos, Zaránd, Záred nevű – ha egyáltalán vannak ilyenek – emberek a nevüket ünnepelhetik, és az óceánok világnapja is ezen a napon van.

Gondolnád-e, hogyha születésed óta nem vágattad volna le a hajad, az most kb. 7.66 méter hosszú lenne? Hogy születésed óta szívdobbanásaid száma hozzávetőlegesen 2205.3 millió? Hogy világrajövedeled óta a Tiszán Szegednél 1568.9 milliárd köbméter víz folyt át, és Budapestenél a Dunán pedig 4442.1 milliárd köbméter?

Egyéb említésre méltó esemény, ami épp 1960. 06. 08-án történt - kivéve a Te születésed! – nem volt.

Az 1960. év sem dúskál kiemelkedő történésekben, tán a legérdekesebb, hogy Madagaszkár kikiáltja függetlenségét, és a Kongói Demokratikus Köztársaság függetlenné válik Belgiumtól (no, meg hogy én megfogtam).

A világ eseményeiből néhány apróság a születésnapodhoz képest, melyek szintén június 08-i napokon történtek: ezen a napon hunyt el Mohamed próféta, ekkor kezdődött Jeruzsálem ostroma az I. keresztes háborúban, szintén ezen a napon született I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, Robert Schumann német zeneszerző, Széll Kálmán politikus, magyar miniszterelnök, Bonnie Tyler walesi rockénekesnő és Leslie Johnson brit autóversenyző is. 1867-ben ezen a napon koronázták meg I. Ferenc József királyt és Erzsébet királynét a Budavári Nagyboldogasszony templomban, általános amnesztiát hirdettek az 1848-49-es szabadságharc emigránsai számára. 1903. június 8-án pedig Miskolc és Diósgyőr között az országban elsőként menetrendszerinti autóbuszjárat indult.

Drága Zoli! A leginkább azonban azt szeretném leírni, hogy mennyi mindent köszönhetek neked: először, hogy a tartalmas és vidám főiskolai évek barátsága után rám gondoltál a múzeumi munkakör betöltésére. (Pontosabban nem is te gondoltál rám először, hanem Rena, de annál nagyobb erény, hogy nem mondasz ellent a feleségednek, nincsen) Köszönöm, hogy ezzel egy olyan szakmai úton indítottál el, amiért azóta is hálás vagyok! A szelíd, ámde határozott ösztökélésekre megszereztem az újabb, immár szakirányú diplomámat, valamint a te biztatásodra kezdtem a családomat is érintő, a rendszerváltásig tabutéma „málenkij robot” témáját is kutatni.

Ha Te nem állsz mellettem, nem bátorítasz, nem noszogatsz, nem biztos, ma a születésnap kiadványodba ezt a tanulmányt tudom írni. Köszönöm, hogy általad oly sok nagyszerű embert ismerhettem meg mind szakmai, mind emberi vonatkozásban, hogy oly sok vidám és felemelő szakmai és baráti eseményt élhettünk át együtt! A legjobban pedig a barátságodat köszönöm, azt, hogy része vagy a családom, és mi részei lehetünk a te nagyszerű családod életének is!

Végül pedig – a családom nevében is – szeretettel kívánok nagyon boldog 60. születésnapot, egészséget, örömeket, vidámságot, csak olyan történéseket, amiket magamnak is kívánnék!

Isten éltesen, kedves Barátom!

ABSTRACTS

SÁRI MIHÁLY: In the present work, the author draws attention to the fact that human identity cannot be interpreted narrowly: there are identity phenomena that were born with us, others are formed in the processes of socialization. The writer also warns that the systems and levels of needs, well summarized in the Maslow hierarchy, make us assume our identity. But our identities do change throughout our lives, as Super proves with his “rainbow model”. The present work points to the temporal-spatial-social definition of identity, and reveals the legal, political, economic, military, cultural and religious dimensions of the specific identity of a particular Hungarian ethnic group, the “Hajdú”.

5. p.

GERNER ZSUZSANNA: The topic of the paper is the settlement of the Germans in Hungary in the 17th and 18th centuries, and the formation of the German image of Southern Transdanubia and Pécs. The dialects belonging to the linguistic repertoire of the Germans here partly bear the marks of the versions of the motherland, but they were basically formed in Hungarian settlements by means of linguistic equalization. Based on their dominant features, they can be called Frankish, Bavarian, or even Swabian dialects. A further linguistic equalization resulted in the development of regional variants in the region, which can be classified into the Central German dialect group. The spoken and written version of the Wiener Deutsch was distributed among the citizens of Pécs; the absolute dominance of the German language characterized the city until the middle of the 19th century. The linguistic assimilation of urban citizenship falls by the second half of the 19th century, while that of the rural population by the second half of the 19th century post-World War II period. Since 1989, there have been positive changes in the preservation of the language and culture of the German minority.

15. p.

KRISZTIÁN BÉLA: The respect for St. Barbara by miners in Hungary had been a historical tradition. Until 1951, this day was celebrated in Hungary as a custom. From 1951, the first Sunday in September was designated to celebrate the miners. With this new holiday, the feast of St. Barbara, which has been apprehended for centuries, has gone. However, in honor of the Barbara, the celebration survived, revived from 1989, and eventually was officially enacted into law.

27. p.

FERKOV JAKAB: The Austro-Hungarian Compromise, established in 1867, created great opportunities not only for the economic development of the economy, but also for the cultural development of a wide range of society. In addition to schools, at the regional-local level, the most important forums for culture were associations and so-called reading circles. These were usually founded by the members out of their own resources, and the main goal for all of these initiatives was to develop culture as well as social life. Between the period of 1869 and 1918, there were many associations and reading circles in the eastern part of the historic Baranya County. These social organizations very often also engaged in various social and other public benefit activities, regardless of their nature. Such was e.g. helping the poor, or the population affected by disasters. Many social associations had their own flags, the consecration of which was a particularly important event, a holiday. All of this is usually reported in the contemporary press, and the news reveals a very busy association life. This very diverse and busy association life came to a halt with the outbreak of World War I, and when it eventually disappeared in the 1920s, the eastern part of Baranya was under the rule of the newly formed South Slavic state, the Kingdom of Serbia-Croatia-Slovenia.

34. p.

KOLLER INEZ ZSÓFIA: In a justful society grounding principles consider people with disabilities, too, they are not on the peripheries of the system of social relations but full contributors to the social cooperation, at least this is how people regarded as having disabilities see it. This study introduces those models of disability which determine how members of the society treat their disabled fellows.

Moreover, it will be revealed how these models are affected by social contract theories that investigate the grounding system of society through bringing into light the background of the system of social relations and social cooperation. Among these social contract theories the study examines the capabilities approach from Martha C. Nussbaum in details, which had a significant impact both on theories on social contract and disability studies in recent years.

41. p.

NEMESKÉRI ZSOLT – SZELLŐ JÁNOS – ZÁDORI IVÁN: The role and significance of science has changed considerably in the previous decades. The sustainable development of the knowledge-based society, the management of natural resources, the revolutionary rapid change of information technology, the enrichment of human resources all require the research and development potential of science to satisfy needs of the future. In our study, we examine the role of science in modern societies, with reference to the possibilities of its practical application through research, development and innovation. Our study is based on an extensive analysis of literature and policy sources, aiming to describe and evaluate the situation of the European Union and Hungary in this process of global knowledge production. The research presented in this article is supported by the European Union, co-financed by European Social Fund in the framework of the Human Resources Development Operational Programme [HU], 2014-2020. Project ID: EFOP-3.4.4-16-2017-00004.

49. p.

VARGA KATALIN: Media and information literacy is a key competency in the 21st century knowledge societies. It is much more than just knowing to use the digital technology. The media and information literate person knows how to learn, how knowledge is organized, and how to find, select, evaluate, organize and use information. We could assume that university students have the most elaborated competencies, and they don't have to be taught how to use contemporary information resources. The researchers at the University of Pécs, Institute of Library and Information Science made an online survey in 2014. about information literacy competencies of university students all over Hungary. Compared with other international researches, our survey showed that during their studies students get a lot of assignments for which they need to find relevant information and literature, and analyzing them articulate a personal view about the problem. Hungarian and international surveys show that the biggest challenge for the new generation is the evaluation and selection of information. They don't know how to make considered decisions, and very often they don't even feel why this is important. That's why it is crucial to develop special, professional information literacy competencies of university students more efficiently.

64. p.

BOKOR BÉLA: A common vision for Danube societies can only be achieved if there is an intention and a willingness to act in unison. The community-based renewal of local societies, the application of new community development techniques, the revitalization of communities, the recognition of their values can all be among the common goals, which enables the achievement of a better quality of life in the Danube area. Medium- and long-term development programming would be desirable to make communities more conscious and organized. In order to real resources of the communities to be released and activated, it is worth encouraging and animating participation with the help of the political and legal environment. This can provide a basis for autonomous initiatives by local communities, together with the support of local governments, to find their way to investment and development partners, both in the public and economic spheres. The accompanying collaborative action can also guarantee the success of domestic and European regional development projects in the Danube region.

72. p.

MINORICS TÜNDE: The study aims at giving a single narrative life path interview analysis. The work not only provides an interpretation of the narrated life story but, in part, also aims to allow an insight into the experience of the events lived through by the interviewee, as well as providing a motivational understanding of the actions. Its intention is to show the embeddedness of the text in a historical context and demonstrate its identity-creating function. The logic of the interviewee's

---

selection from life events is given by narratives related to sailing on the Danube. It uses the details of the biography that offer episodic insights in order to acquire more about the Danube shipping life-style in the 1930s and 1940s.

75. p.

BÁRDONICSEK DOMINIKA – BEBESI GYÖRGY: In this paper we have attempted to present how women were integrated into the camps (registration, distribution of clothes and meals, initial difficulties and indignities, bathing and shaving, medical examinations and selection, selection of slave mistresses). We have tried to review the naked, humiliating conditions in which women lived following their arrival to the lagers and how they were viewed by male prisoners and guards. In addition, we answer questions such as whether the gulag had a regard for feminity, human rights. We consider these aspects important because in the Gulag, because as „drop in the bucket”, the substance of the Stalinist system reflected, we can recognise through it the operation of the power structure.

87. p.

W. MÜLLER JUDIT: It has been an longstanding debt and obligation of our society to remember those innocent young women and young men who were captured and taken away by military bodies of the advancing Red Army in 1944-1945 and were transported to the Soviet Union under the massive lie of a so called “malenkij robot” , (a distorted Hungarian version of the original Russian expression “malenkaya rabota”, literally meaning “small work” taking the length of a few weeks) that in practice lasted for about for 3-5 years. More than a third of those deported have never returned home. About 160-180 000 innocent civilians were transported from the territory of present-day Hungary, and 250-300 000 from contemporary, historical Hungary. Most of them were deported as prisoners of war, but about 130,000 people, about half of them, were deported from the German territories or from the annexed territories (Transcarpathia, Transylvania, the Highlands, the South) merely because of their German or their Hungarian origin. Their only “crime” was due to their German or Hungarian ancestry. The deportees, both women and men, worked under incomprehensibly difficult working conditions in the coal mines of the Donetsk Basin, the industrial area of the Urals, at oil extraction, or construction sites, oil pipelines, kolkhozes, logging, and so on. They were subjected to unimaginable physical and mental suffering that the “lucky” survivors endured only with the support, spiritual strength, and religious faith brought from their homeland. The author's research, which began fifteen years ago with the encouragement of Zoltán Huszár, therefore the authors sincerely would like to thank this support!

100. p.

MAJDÁN JÁNOS: Strengthening the economic, cultural, and personal relations of Transdanubia, the neighboring Austrian provinces and Vienna, which have existed for centuries, also played an important role in the construction plans of the Hungarian railways and in the case of the opened network. Based on such aspects, a line was built between the western counties and the headquarters of Styria, which was put into circulation in 1873 and was built and operated by the Hungarian Western Railway Private Company. The joint-stock company operated a double-track railway, one of the starting points of which was Székesfehérvár and the other of Győr. The two sections met at Kis Cell station (now Celldömölk) and from there continued through Szombathely to Graz. From planning through construction to operation, this article deals with the private railway, one of the most important stages of which was Kis Cell, which is the hometown of Zoltán Huszár.

110. p.

KÉRI KATALIN: At the turn of the 19th and 20th centuries, as in other Western countries, hundreds of associations, including dozens of teachers' associations, were formed in Hungary. In terms of their objectives, the various national and local teacher associations, including those in Baranya County, agreed that their multiple task was to strengthen teachers' professionalism and their devotion of the profession, as well as to fight for the empowerment of educators and to provide space for teachers' self-education and in-service training. Regarding the wave of association formation in the initial period of dualism, it can be stated that by the end of the century it also subsided in relation to teacher associations, because not all previously formed associations proved

---

to be viable. However, the decline in the desire to form an association may have been due to the constantly intertwined, rearranging association “movement” into larger associations, as well as to the recognition that the opportunities for teacher associations were limited in terms of advocacy. At the same time, however, it is clear that the members of the teachers' associations not only organized excursions and meetings, but also played an important role in the development of teacher professionalism in the age of dualism and in strengthening the foundations of their profession.

121. p.

HÉJJ ANDREAS: Constructing an instrument to measure what makes a professor popular: Most readers in university teaching positions will have evidenced, how difficult it is to grade students in a just way. It appears to be plausible that students grade their teachers as well (and not only under markmyprofessor.com). This issue gains special interest in the light of the ongoing discussion among educationalists on distance education because of the new Corona virus as to how to motivate students and to provide them a high quality of teaching that can also be evaluated by the maintainer of our universities. This context justifies the construction of the present questionnaire to measure students' attitudes towards their lecturers. After a detailed discussion of matters of content and methodology a scalogram and factor analysis of the new instrument is presented. The three groups of properties most desirable in a lecturer are the ability to motivate, the capacity for personal contact and teaching skill. These results are discussed in terms of the communicative functions of (teaching) language and emotional intelligence: Students will not be limited to their cognitive cortex. Quite the contrary: They insist on holistic, accessible and motivating communication with their lecturers.

127. p.

KLEIN ÁGNES – SZEDERKÉNYI ÉVA: Historical memorial days and associated celebrations are part of a culture of remembrance and are characterized by processes such as the typical use of language in speeches, the inclusion of songs and instruments repeated in each ceremony, such as wreaths, flags etc. Attending the ceremony is also a form of socialization, especially when it takes place at school and is planned, organized and conducted by teachers together with the children. In socialist Hungary, school ceremonies had to symbolize the unity and belonging of the Hungarian people under the leadership of the Hungarian Socialist Party. This was served by individual symbols, such as perhaps most prominently the red tie for pioneers and the blue tie for “little drummers”. The celebrations followed a unified scenario, leaving little room for creativity in both the organization and the program. After the change of regime, school holidays also changed. Following new research findings in pedagogy and child psychology, as well as changes in subject didactics, a new process has been launched to make school holidays national memorial days. Twice, on March 15 and October 23, school students will be commemorated with an occasional program in a school setting. In the following, we first talk about memorial days as a part of political culture and then review the aspects related to the celebrations of school-age children. Finally, we propose the use of modern technical tools for experiential celebration.

134. p.

KOLTAI ZSUZSA: Online Museum Learning: Based on international examples the paper defines the current trends of online museum learning. In the last couple of years online publications, games and methodological support promoting museum learning became prevalent in the international practice of museums. The innovation of online museum education has speeded up due to COVID-19 since many museums were proactive after the lockdown and they try to compensate the lack of traditional museum learning programs with various online services.

142. p.

REISZ TERÉZIA: The goal of the contemporary research was to gain information on museum experiences of students pursuing a teaching degree, their knowledge of museum education methods, and their pedagogic planning. The students consider efficient learning and community building as the most significant benefits to be achieved by enhancing and developing museums. School leadership, local governments, the museums and institutions of higher education are tasked with developing new methodologies and the improvement of informational channels in addition to working towards financial security. For the achievement of true breakthroughs in education it is

---

essential to include the theoretical basis for museum pedagogy and practical methodologies into curriculums. It is not a realistic expectation for teachers to expose their students to the pedagogic benefits of museums until they themselves have not adopted museum visits as part of their own lifestyles; and for this adoption to happen, it is necessary for the students pursuing a teaching degree to become familiar with the newest museum pedagogy methods during their training. For the implementation of this, systematic interorganizational connections are necessary. The functions of museums - in order of priority - include: a place for learning, an institution for maintaining and interpreting cultural and scientific values, development of educational programs, production and distribution of professional information. We shouldn't dismiss museums importance in community building either. Future museums have to be prepared to meet the needs of audiences for interactive educational tools and specialized services. Programs promoting mental well-being are gaining popularity with museum goers.

153. p.

OROSZI SÁNDOR: The study examines the category of ecological overshooting after an interpretation of the ecological footprint and a brief analysis of its components . As a result of lasting existence of this phenomenon, the economic and social growth of the countries of the world has become unsustainable, leading to stagnation, recidivism, and ultimately collapse. Efforts to survive and supply population may increase their aggressiveness in international relations, but their passivity on issues that can only be solved jointly. States with low economic, military and power potential are forced to take coordinated actions with countries with similar characteristics, thus shifting the possibility of threatening conflicts to the level of cultures.

166. p.

BESSENYEI ISTVÁN: In this paper, we provide a prediction of the expected consequences of a COVID-19 pandemic based on a neoclassical model of the real business-cycle theory. We then examine whether the government is able to mitigate the expected negative effects of the pandemic. In the last section, we contrast our conclusions with the relevant result of the New Keynesian theory, which can be considered as an alternative to neoclassical theory.

181. p.

BARANCSUK JÁNOS: Our study's title resembles Schopenhauer's most famous book, but of course it does not want to refer to an (economic) philosophical theory basis similar to the Master's. However we actually do lean on Schopenhauer's theory if we try to find an answer to the following: what kind of realisation we could conclude to if the „forever surviving” capitalism is not seen as the description of actors' rationality with the well recognisable natural order and its own pattern, but we see it as a related want to Keynes' and others' animal spirit belief and its product. But is the economic and social reproduction's sometimes problematic but solid continuity explainable if we break up with the economic action's classic and original – the consumer's needs satisfying – target theory, and the causal and segmental (in other theories: balanced versus imbalanced) motifs' sharp differentiation? In linking of our thoughts we connect to Joseph Vogl's paragraphs in a book he wrote in a similar topic, raising several questions in its logical consequences, if – as opposed to Polányi's paradigm – we see not the social institute system but the often hardly identifiable and even more vital “capitalist spirit” as the first “spring” in case of shaping the social-economic models.

186. p.

GERHARD FRITZ: Four sources were analysed: 1. the reminiscences of Theodor Hepp, captain of a German artillery regiment, 2. of Ferdinand Schädel, rifleman in an infantry regiment, 3. of Dominik Richert, private and later corporal of Alsatian origin in changing German infantry regiments, 4. the records of several soldiers of the Wurtemberg mountain infantry troops. In addition a number of shorter ego-documents were utilized. Based on these documents it was intended to show how German soldiers experienced the other nations involved in the First World War, enemy nations and allied nations. In the beginning the German public opinion is presented as far as France, Great Britain and the United States were concerned. On the other side the idea these three states had about Germany was presented, too. It is shown that there was an extremely aggressive racist anti-German propaganda. On the other hand the German propaganda against the enemies appears

---

harmless and dilettantish. The main part of the article is focused on the way how German soldiers noticed south-east European nations, as well as allies and enemies, id est Austria-Hungary, Bulgaria and other nationalities as the Serbs, the Rumanians and the Czechs. Then the Turks and the Jews are mentioned. Austria-Hungary was seen in quite different ways. On the one hand the Habsburg monarchy was appreciated, on the other hand there was a lack of understanding: The Austro-Hungarian enthusiasm for war seem in 1914 to be exaggerated, and in the following years the Germans criticised the increasing moral and organisational deficiencies. The opinion about the Bulgarian ally is extremely negative. Bulgarian officers are described as russophile. Even more serious are very precisely described accusations of Bulgarian brutalities and war crimes. The Czechs who were citizens of the Austro-Hungarian monarchy with an intensive tendency towards separatism are seen in a very critical way. The Rumanians are described as a people of underdevelopment, far from central European standards, and it is emphasized that the Rumanians neglected and mistreated their prisoners of war. Jews are rarely mentioned. Only the Alsatian Richert talks several times about them and describes them in a negative way. Against all expectation the Serbs – enemies of Germany and of Austria-Hungary – are described as a very likable people. Turks are rarely mentioned. On the one hand their military qualities are praised, on the other hand there is shocking information about Turk atrocities against the Armenians.

199. p.

MAŁGORZATA ŚWIDER: The present study examines the relationships between the use of the German language, which played a special role, and social and political life in Upper Silesia. We can posit the question as follows: can we trace changes in the use of the German language under the influence of social, cultural and political phenomena? In order to be able to answer the question asked, the most important political events that determined the characterization of the Upper Silesian region as an area of the cultural borderland, as an area of the cultural borderland must be evaluated, in order to distinguish the most important circumstances, which mark the presence of the German language in this region, regarding both the past and present.

216. p.

ALEKSANDRA TRZCIELIŃSKA-POLUS: In summary, it can be said that the events and the situation in Poland and Hungary in the German media, relatively speaking, are given a lot of space. Most of the articles are very critical of the policies of the two countries. In summary, however, it should be emphasized that many European countries are currently turning towards nationalism and some are turning away from the European Union. This backward development harbours numerous dangers, particularly by emphasizing the importance of the nation state. There are parties who want to turn away from Europe or want to limit the powers of the European Union. Voices pleading for the refusal of refugees, the use of nationalistic, immigration and xenophobic slogans can be heard not only in Poland and Hungary, but also in Denmark, France, Holland, Great Britain, Germany and other countries.

225. p.

HELENA GRECMANOVÁ – MIROSLAV DOPITA: This study deals with the conception of adult education (andragogy) as a study program and a scientific subject in the Czechoslovak Republic after World War II, and including those conceptions that influenced the theory and practice of the subject. The study aims to answer the question of how the study of andragogy at the Philosophical Faculty of the Palacký University in Olomouc was constituted. This process began in the late 1960s, with the space for its development only opening after 1989.

232. p.

MATTHIAS MUNKWITZ: The decisions of the political leaders with regard to the effects of the Corona pandemic have led to the almost end of public life. However, the public is the most important place for companies, cultural enterprises and artists to offer their own products. There is no longer a market as a commercial place for the public. This is, besides the often precarious situation of the artists, the main problem in securing existence. However, it must also be said that many artists themselves do not have a business model at all. Political decisions, even if they are necessary from a medical point of view, exacerbate the problem of artists and cultural enterprises.

Only politics can solve this problem again. Wanting cultural-artistic offerings is primarily a cultural-political task, not a cultural-economic one.

241. p.

KÉKESI ESZTER: The study deals with programs and social events of small settlements in Baranya County, which have an important role in integrating the communities of the settlements and strengthening the local identity, tourism and economy of the villages of the county. By examining the available literature the study reveals the history and program structure of village days, and present local tenders that help small settlements to get a chance to reinterpret their local identity, discover their local values, and promote the cultural economy of their settlement. The paper also examines the festivals in relation to the county's tourism products and present them with local examples. The author also discusses the situation of the creative and artistic colonies in Baranya County and the paper introduces several examples of regularly organized camps— such as creative and art and craft camps. The study is implemented in the frame of the National Institute for Culture's Academic Grant Program for Public Culture and it is carried out in cooperation between the academic staff and students of the University of Pécs, Faculty of Humanities, Institute for Human Development and Cultural Studies and local community development practitioners.

256. p.

MURIN KATA: This article aims to find the relevance of best practice in community development, where the human factor and the environmental elements influence the process intensely. The emphasis is on the question, whether we can adopt a method, that was successful in one case in another community. The author collected different viewpoints concerning the steps, stages and levels in community development, as well as gave a picture of the phrase “best practice” (content, critics, related expressions). The conclusion of the research is that in the human segment it is more beneficial to compare different good projects based on the idea of *benchmarking*. The author defines the role of “best practice” in a triparty system *method, manual, meshwork*. The study is implemented in the frame of the National Institute for Culture's Academic Grant Program for Public Culture and it is carried out in cooperation between the academic staff and students of the University of Pécs, Faculty of Humanities, Institute for Human Development and Cultural Studies and local community development practitioners.

265. p.

MOLNÁR BENCE: Are good students more sympathetic? Is there any correlation between a student's judgement and performance in school? The author investigated the relationship between the students' sympathy and academic accomplishment, and their appearance in the class communities' sympathetic relations in two high school graduate classes of the “Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma” in Pécs. The study involved 68 participants, and the results show that students with good performance – above the academic median but not outstanding – receive the greatest sympathy.

278. p.

SZERZŐINK

AGÁRDI PÉTER irodalom- és művelődéstörténész, a PTE professzor emeritusa.

BARANCSUK JÁNOS dr., habil., egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa. PTE KTK Közgazdaságtan és Ökonometria Intézet. Kutatási terület: mikroökonómia, piacelmélet, közgazdasági elméletek története.

BÁRDONICSEK DOMINIKA a PTE Interdiszciplináris Doktori Iskolájának elsőéves hallgatója. A MOSZT (Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport) tudományos titkára és szerkesztőbizottsági tagja. Államelméleti, jogtörténeti és pszichológiai szempontból vizsgálja a Gulág női táborait 1934 és '53 között, azon belül is a teljes kiszolgáltatottság keretei között az általános viselkedési mintákat, a táborok jellemzőit, az adaptációs és túlélési stratégiákat.

BEBESI GYÖRGY dr. habil., PhD, a PTE BTK Történettudományi Intézetének egyetemi docense, a Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport (MOSZT) alapító vezetője, az Újkortörténeti Tanszék tanszékvezetőhelyettese. Kutatási területe a 19. századi orosz történelem, különös tekintettel a 19-20. század fordulójára, valamint a konzervatív és jobboldali ideológiák, mozgalmak története a korszakban. A PTE BTK „Európa és a magyarság a 18-20. században” Interdiszciplináris Doktoriskolájának törzstagja, sorozatszerkesztője a MOSZT Könyvek és MOSZT Füzetek kiadványsorozatoknak.

BESSENYEI ISTVÁN dr. habil., PhD, egyetemi docens, PTE KTK Közgazdaságtan és Ökonometria Intézet. Kutatási terület: makroökonómia, dinamikus közgazdasági modellek, matematikai közgazdaságtan.

BOKOR BÉLA dr., PhD, címzetes egyetemi tanár, népművelő-könyvtáros, terület- és településfejlesztő. Négy évtizeden át a Pécsi Tudományegyetem oktatója, a Baranya Megyei Kulturális és Idegenforgalmi Központ igazgatója volt. 1992 óta a Határokon Túli Magyarorsáért Alapítvány kuratóriumi elnöke, a Baranya Megyei Értéktár Bizottság szakértő tagja.

DOPITA, MIROSLAV doc. mgr. PhD, ist Dozent am Lehrstuhl für Soziologie, Andragogik und Kulturanthropologie an der Philosophischen Fakultät der Palacký Universität in Olomouc. An dieser Fakultät absolvierte er das Doktorstudienprogramm im Fach Soziologie sowie das Habilitationsverfahren im Fach Andragogik. In der Forschung befasst er sich mit den Beziehungen zwischen Bildung und Gesellschaft und den damit zusammenhängenden Phänomenen. Er ist Mitglied der Exekutivredaktion der Zeitschrift Acta humanica, sowie Mitglied der Redaktionen der Zeitschriften Orbis scholae und Sociální pedagogika.

FERKOV JAKAB dr., PhD, etnográfus, muzeológus, 1998-2019. Kanizsai Dorottya Múzeum Mohács, muzeológus, 1999-től igazgató. 2019 novemberétől nyugdíjas.

PROF. FRITZ, GERHARD dr., habilitiert an der Universität Stuttgart in Neuerer Geschichte, seit 2002 Professor für Geschichte an der Pädagogischen Hochschule Schwäbisch Gmünd. Zahlreiche Veröffentlichungen zur Geschichte von Mittelalter, Früher Neuzeit und des 19.-21. Jahrhunderts!

GERNER ZSUZSANNA dr. habil. PhD, germanista-nyelvész, PTE BTK Germanisztikai Intézet; Kutatási területei: német nyelvtörténet, nyelvészológia.

PROF. GRECMANOVÁ, HELENA univ. prof., PhDr., PhD ist eine Absolventin der Pädagogik für Lehrerbildung. Die längste Zeit ihres professionellen Lebens wirkt sie an der Palacký Universität in Olomouc, dies zunächst an der Pädagogischen und später an der Philosophischen Fakultät. Sie

---

hat sich im Fach Pädagogik habilitiert und wurde dort anschließend zur Professorin ernannt. In der Forschung widmet sie sich dem Klima von Bildungsorganisationen, vornehmlich von Schulen, ferner dem kritischen Denken und der Applikation von aktivierenden Methoden im Unterricht. Sie publiziert in einer Reihe rezensierter tschechischer und ausländischer Zeitschriften und ist Mitglied mehrerer wissenschaftlicher und redaktionellen Beiräte.

PROF. HEIDL GYÖRGY DSc, Dr. habil., PhD, a Pécsi Tudományegyetem BTK dékánja. A Filozófiai és Művészetelméleti Intézet Esztétika és Kulturális Tanulmányok Tanszékének egyetemi tanára. Kutatási területe: Órigenész és a nyugati órigenizmus; latin egyházatyák; Ambrus, Jeromos, Ágoston munkássága; Újplatonizmus, keresztény filozófia; Antik és középkori művészet- és szépségelméletek, ókeresztény művészet.

PROF. HÉJJ ANDREAS Dr. habil., PhD, egyetemi tanár (PTE BTK Humánfejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Felnőttképzési és Képességfejlesztési Tanszék); evolúciós pszichológus, vagyis az érdeklő, hogyan befolyásolják mai viselkedésünket és ízlésünket azok az alkalmazkodások, amelyek sok ezer nemzedéknyi elődjünk túlélését biztosították. Ezen alkalmazkodások modern kihatásait a világ számos kultúrájában, többek között Pápua Új-Guineában, Mikronéziában és Ecuadorban tanulmányozta a szépség, a beavatás és az idősek tisztelete vonatkozásában. Részletesebb tájékoztatás a szerző honlapján (<http://hejj.de>).

KÉKESI ESZTER a PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karán végzett andragógia-művelődésszervező szakirányon, valamint kulturális mediáció mesterképzési szakon 2013-ban. Jelenleg a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára című pályázat keretében, a PTE BTK HFMI kutatócsoportja által koordinált „A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében” címet viselő egy éves kutatásban vesz részt.

PROF. KÉRI KATALIN DSc.. Dr. habil., PhD, tanszékvezető egyetemi tanár, DI-vezető, PTE BTK Neveléstudományi Intézet, Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék, /„Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola.

KLEIN ÁGNES dr. habil., PhD, egyetemi docens, PTE KPVK Illyés Gyula Pedagógusképző Intézet, szakfelelős (óvodapedagógus), szakirányfelelős. Kutatási területe: német nyelvészet és didaktika, CLIL, kétnyelvűség, nyelvi változatok (dialektológia).

KOLLER INEZ ZSÓFIA dr., PhD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Humánfejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási területe: a társadalmi igazságosság érvényesülése, illetve annak hiánya különböző társadalmi csoportok között.

KOLTAI ZSUZSA dr., PhD, egyetemi adjunktus, PTE BTK Humánfejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási területe: múzeumpedagógia, múzeumandragógia, a múzeumi kultúrák közvetítés innovációi.

KRISZTIÁN BÉLA dr., PhD, címzetes egyetemi tanár, mérnök, szakpedagógus, szakíró. Tanulmányait a BME-n, az ELTE-n és a PTE-n végezte. Kezdetben az ipari szakképzésben, a szervezés és vezetéstudomány területén, 1989-től a pécsi egyetemi képzésben tevékenykedett, az emberi erőforrással foglalkozó szakok egyik alapítója. 1947-től szakíró, számos könyv, tanulmány szerzője. Többek között a Comenius, az Apáczai Csere János és az Eötvös József Díj kitüntetettje.

PROF. MAJDÁN JÁNOS dr. habil., a történelemtudományok kandidátusa, rector emeritus. 1979 óta a pécsi felsőoktatásban dolgozik. Oktatási és kutatási területe a török kiűzése utáni (1700) Magyarország gazdasági, kulturális élete. Elsősorban a magyar modernizáció különböző területeivel foglalkozik, kiemelten a közlekedéssel (vasutakkal), a Kárpát-medence szőlő- és a

---

borkultúrájával és az életmód különböző korszakbeli változásaival. Két cikluson keresztül (8 év) az Eötvös József Főiskola rektoraként tevékenykedett Baján.

MINORICS TÜNDE dr., PhD, etnográfus, a PTE BTK Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet, Művelődéstudományi Tanszékének adjunktusa, a Kulturális Örökség Kutatócsoport vezetője. Kutatási területe a kulturális örökség, annak antropológiai, közösségi és turisztikai vonatkozásai. A Határokon Túli Magyarságért Alapítvány művészeti vezetője.

MOLNÁR BENCE a PTE BTK Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Könyvtár és Információtudományi Tanszék informatikus könyvtáros alapképzés másodéves, nappali tagozatos hallgatója.

PROF. MUNKWITZ, MATTHIAS dr. oec. prof. h.c. – Master of advanced studies – ist emer. Professor für Kulturökonomie und Betriebswirtschaftslehre an der University of Applied Sciences Zittau/Görlitz. Er war von 2009 bis 2017 Beauftragter des Dekans der Fakultät Management- und Kulturwissenschaften für die Kontakte zur Universität Pécs.

MURIN KATA: A Pécsi Tudományegyetem közösség-szervezés szakos, végzős hallgatója humánfejlesztés szakirányon. Jelenleg levelező munkarendű tanulmányai mellett a PTE Klinikai Központban dolgozik igazgatási ügyintéző munkakörben.

PROF. NEMESKÉRI ZSOLT dr. habil., PhD, a Pécsi Tudományegyetem és a Gál Ferenc Főiskola egyetemi tanára, a PTE KPVK Kultúra- és Társadalomtudományi Intézetének igazgatója.

NÉMETH BALÁZS dr. habil., PhD, egyetemi docens, a PTE BTK Humánfejlesztési és Művelődéstudományi Intézetének intézetigazgató-helyettese. Két európai szakmai szervezetben képviseli egyetemét (EUCEN, EAEA). Jelenleg a MELLearn – Felsőoktatási Hálózat az Életen Át Tartó Tanulásért – ügyvezető elnöke, az MTA Andragógiai Albizottság elnöke. Kutatási területe a felnőttoktatás és a politika kapcsolata, az európai felnőttoktatás intézményeinek és mozgalmainak 1790 és 1990 közötti története, valamint a tanuló városok-régiók evolúciója.

PROF. OROSZI SÁNDOR dr. habil., a közgazdaságtudományok kandidátusa, professor emeritus. Évtizeden keresztül oktatót a PTE KTK-n, illetve jogelődjein, majd a FEEK oktatómunkájában vett részt. 2013-ban vonult nyugdíjba, majd a Kaposvári Egyetem GTK-án tartott kurzusokat a nappali képzésben és a Doktori Iskola keretében. 2018-ban befejezte pályafutását, és a KE is professor emeritus címet adományozott neki.

REISZ TERÉZIA dr. habil. PhD, szociológus, a PTE BTK Humánfejlesztési és Művelődéstudományi Intézet, Művelődéstudományi Tanszékének egyetemi docenseként szociológiai és neveléstudományi tantárgyakat oktat. A karon működő andragógiai és pedagógiai kutatócsoportban a pedagógusjelöltek, az ifjúságsegítő és az andragógus hallgatók pályakövetését mérő kutatásokat végez. A Diáktámasz Alapítvány kuratóriumi elnökeként halmozottan hátrányos helyzetű, tehetséges fiatalok támogatását és mentorálását végzi.

PROF. SÁRI MIHÁLY dr. habil., PhD, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, a Pécsi Tudományegyetem FEEK-en oktatót, vezetett intézetet, az Eötvös József Főiskola rektorhelyetteseként ment nyugdíjba. Az Oklahoma University Hall of Fame tagja, ma is aktívan vesz részt az egyetemi oktatásban, tudományszervezésben, kutatásban, folyóiratok szerkesztésében. Kutatási területe: európai és magyar kulturális intézményrendszer, a helyi társadalom és kultúra, lokális-nemzeti-európai identitás kérdései.

PROF. SWIDER MALGORZATA univ. prof., dr. habil., Historikerin, studierte in Opole, Köln und Dortmund. Seit Oktober 2019 Professorin für Neueste Geschichte an der Pädagogischen Universität in Kraków, früher Professorin für Neueste Geschichte an der Universität in Opole. Ihre wissenschaftlichen Interessen und Forschungsschwerpunkte sind: deutsch-polnische Beziehungen

---

nach dem Zweiten Weltkrieg, Schlesien nach 1945, Arbeiterbewegung und Sozialdemokratie und ihre Beziehungen zu Polen.

SZEDERKÉNYI ÉVA dr., PhD, egyetemi adjunktus, PTE BTK Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet, Felnőttképzési és Képességfejlesztési Tanszék. Kutatási terület: andragógia, irodalom- és kultúratudomány (Dél-Kelet-Európa és Magyarország művelődéstörténete).

SZELLŐ JÁNOS, címzetes egyetemi docens, a PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karán működő Munkatudományi Kutatócsoport vezetője.

PROF. TRZCIELINSKA-POLUS, ALEKSANDRA univ. prof., dr. habil., arbeitet als Universitäts-Professorin an der Universität Opole (Polen) im Institut für politische Wissenschaften und Verwaltung. Sie ist Leiterin des Lehrstuhls für internationale Beziehungen.

VARGA KATALIN, dr. habil., PhD, tanszékvezető egyetemi docens. 1986-tól könyvtárosként dolgozik, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum vezetője (2006-2017) valamint tanszékvezető egyetemi docensként oktat a Pécsi Tudományegyetem BTK Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Könyvtár és Információtudományi Tanszékén. Kutatási terület: az információs műveltségelmélet módszertana, valamint a mérési-értékelési rendszerének, indikátorainak a kidolgozása.

VÁRNAGY PÉTER dr. habil., PhD, tanszékvezető egyetemi docens, jogász, a PTE BTK Humánfejlesztési és Művelődéstudományi Intézet, Művelődéstudományi Tanszék. Kutatási területei: a kultúrára és az oktatásra ható normarendszerek vizsgálata, elemzése; a kulturális és oktatási tevékenységek magyarországi és európai szabályozási háttere, fejlesztésének lehetőségei; továbbá a cserkészlet helytörténeti és pedagógiai vonatkozásai.

WALTERNÉ MÜLLER JUDIT magyar-történelem és német szakos tanár, művelődésszervező, a Janus Pannonius Múzeum igazgatóhelyettese. Kutatási témája: a „málenkij robot”, azaz a második világháború végén a polgári személyek kényszermunkára hurcolása a Szovjetunióba. 2017. augusztus 20. alkalmából a GULAG-GUPVI Emlékév során az elhurcoltak történetének hiteles bemutatásáért Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetésben részesült.

ZALAY SZABOLCS dr., PhD, a Pécsi Leőwey Klára Gimnázium igazgatója. A PTE-n tíz évig tanított kommunikációt és művelődésfilozófiát, neveléstudományból doktorált. 2011-től vezeti a gimnáziumot, amelyet a „tehetségek gimnáziumának” nevez. Törekvése, hogy a halálosan unalmas és stresszes poroszos iskolából komoly tanulási élményekkel teli, modern, élő lüktetésű helyet varázsoljon. Tagja a Nemzeti Pedagógus Kar elnökségének.

ZÁDORI IVÁN dr. habil., PhD, egyetemi docens, a PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karának külügyi és kapcsolati dékánhelyettese.